

Теодор
Драйзер

Америка фожиаси

Биринчи қисм

ЯНГИ АСР АВЛОДИ
ТОШКЕНТ
2016

УЎК: 821.111-3

КБК: 84(7)

Д – 76

Драйзер, Теодор

Америка фожиаси: роман. Биринчи қисм. Теодор Драйзер / Русчадан Эркин Носиров таржимаси. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2016. – 624 б.

ISBN 978-9943-27-714-4

Теодор Драйзернинг эътиборингизга ҳавола этилаётган икки қисмдан иборат йирик «Америка фожиаси» романи ҳамиша бутун дунёни ўз гоյлари атрофида бирлаштиришга уринган гигант давлат – Америкада ўша вақтларда юз берган воқеликни кенг қамраб олганлиги, воқеаларнинг изчиллиги билан ҳамиша китобхонлар эътиборини ўзига жалб этиб келган.

Асарнинг бош қаҳрамони Клайд Гриффитс камбағал оилада туғилиб-ўсган йигит. Унинг бойлик орттириш йўлида қилган ножўя хатти-ҳаракатлари, бу йўлда ҳеч қандай қинғир ишлардан қайтмаслиги ва уни шундай ишларни қилишга қўйиб берган табиати – юзсизлиги, шафқатсизлиги кабилар бир қаҳрамон тимсоли орқали ўша давр Америка муҳити ҳақида ўқувчида яхлит тасаввур пайдо қилади.

УЎК: 821.111-3

КБК: 84(7)

Русчадан
ЭРКИН НОСИРОВ
таржимаси

ISBN 978-9943-27-714-4

© Теодор Драйзер, «Америка фожиаси». Фафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1976 йил.

© Теодор Драйзер, «Америка фожиаси». «Янги аср авлоди», 2016 йил.

БИРИНЧИ КИТОБ

I БОБ

Эз оқшоми, фира-шира пайт.
Аҳолиси тўрт юз минг кишидан кам бўлмаган Америка шаҳрининг савдо маркази, баланд иморатлар, деворлар... Шунақа шаҳарлар бўлганига одамлар бир кунмас бир кун ажаблансалар ҳам керак.

Эндиликда тинчиб қолган катта кўчада олти кишилик гуруҳ келарди. Ёши эликларга борган паканагина, бақалоқ, қалин сочлари думалоқ қора намат шляпасининг тагидан чиқиб турган, жуда кўримсиз эркак киши; елкасидан ошириб тақилган камарида одатда дайди ваъзхонлар ва ашулачилар олиб юрадиган мўъжазгина органча¹. Эркакнинг ёнида ундан беш ёшлар кичик аёл кўринар, у унчалик семиз бўлмаса ҳам миқтидан келган, жуда одми кийинган, кўриниши хунук, бироқ бадбашара эмасди. У етти ёшлардаги ўғил болани етаклаб, Инжил билан оятнома китобчаларни кўтариб олганди. Булардан сал кейинроқда ўн бешга кирган қиз, ўн иккига борган ўғил бола ва тўққиз яшар яна бир қизча келарди. Уларнинг ҳаммалари катталарга итоаткорона, бироқ чама-си, ўлганларининг кунидан эргашшишганди.

Кун иссиқ бўлса ҳам унинг бўшаштириши одамга хуш келарди.

¹ Органча – мусиқа асбоби.

Ҳалиги кишилар гуруҳи бораётган катта кўчани дарага ўхшаган бошқа бир кўча шарт кесиб ўтганди. Ўша кўчадан одамлар тўдаси, умумий ҳаракатнинг жўшқин оқимидан қўнғироқларини тинимсиз чалганларича ўзларига йўл очишаётган машина ва трамвайлар ўтиб туришарди. Кичкинагина гуруҳ эса буларнинг барига бепарво кўринса ҳам рўпарадан бостириб келаётган машиналар ва пиёдалар оқими орасидан ўтиб кетишга уринарди, холос...

Улар муйилишга, тўғрироғи, баланд, аммо ҳозирда ҳаёт асари кўринмайдиган иморатлар орасидаги торгина йўлка кесиб ўтган жойга етишганидан кейин эркак елкасидан органчани олиб, ерга қўйди, аёл эса уни дарҳол очиб, пюпитрни кўтарди-да, катта бўлса ҳам юпқароқ оятлар китобини очди. Кейин Инжилни эркакка тутқизиб, ёнида турди, катгароқ ўғил бола бўлса органча олдига йиғма стул қўйди. Оила бошлиғи бўлган эркак киши ён-верига ясама ишонч билан кўз югуртирди-да, тингловчилари бор-йўқлигидан сира ғам емагандай эълон қилди:

– Аввалига ҳамд-у санони айтамыз, худони алқашни истаган ҳар бир одам бизга жўр бўла олади. Эстер, қани бизга чалиб бер-чи!

Қизларнинг тикроғи, гарчи ҳали тўла балоғатга етмаган бўлса ҳам қомати келишгани, шу чоққача ўзини иложи борича буларга бефарқ ва бегона кўрсатишга ҳаракат қиларди. Энди эса у йиғма стулда ўтириб, органча қулоғини бураб, оятлар китобини варақлашга тушганди. Онаси шунда ниҳоят:

– «Исо ишқининг малҳами нақадар тотли», деган йигирма еттинчи оятдан бошласак, – деб қолди.

Бу пайтда уй-уйларига тарқалишаётган турли касбдаги ва мавқедаги кишилар органчали одамлар гуруҳини пайқаганларидан қадамларини сал секинлатиб, кўз қирларини ташлашар ё бўлмаса,

нима гаплигини билмоқ учун тўхташарди. Органча ёнидаги киши эса ўткинчиларнинг бу ишини ўзларига эътибор маъносида тушунганидан гўё халойиқ унинг гапини эшитгани атайлаб тўплангандай фурсатни қўлдан бермай дарҳол:

– Ҳаммамиз биргаликда: «Исо ишқининг малҳами нақадар тотли»ни айтайлик, – деб юборди.

Қизча органчадан заиф бўлса ҳам аниқ товуш чиқариб, куй чалиб, хиргойи бошлади. Унинг баланд овози онасининг авжига ва отасининг пачақроқ овозига қўшилиб кетди. Бошқа болалар, яъни қизалоқ билан ўғил бола эса органчада ётган китобчалардан олиб, ингичка овозда катталарга қўшилишди. Улар хиргойи қилишаркан, қўчадаги беғам ва бефарқ оломон ялпи скептицизм ва лоқайдликка қарши овозини баландлатаётган кўримсиз оиланинг ғалати турқига қизиқсиниб тикилишини қўймасди. Органча ёнидаги қизнинг тортинчоқ қомати баъзи бир одамларни қизиқтириб, мойил қилган бўлса, бошқа бировларни оч мовий кўзлари ва арзон либосга ўралган шалвираган гавдаси иши юришмаган одам эканлигини кўрсатиб турган отанинг нотекис ва аянчли турқи ўзига тортганди. Гуруҳдагилар орасида фақат онагина куч ва қатъият соҳибаси эканлиги билан ажралиб турарди. Бу куч ва қатъият ўзига йўл топа олмай беҳуда кетар, онанинг ишини юриштирмаса ҳам, ҳарқалай, унга далда бериб турарди. Онада бошқаларга қараганда гарчи ёрқин бўлмаса-да, ҳар ҳолда ҳурматга молик ишонч кўпроқ эканлиги сезиларди. Мабодо, сиз унинг пастга туширилган қўлида оятнома китобни тутганича бўшлиққа тикилиб турганини кўрганингизда борми: «Ҳа, фақат шунақа одамгина ҳар қанча қусури бўлса ҳам ишонган нарсасини қилишга шак-шубҳасиз интилади», – дейишингиз турган гап эди.

Ўғил бола ер сузганича оғирлигини у оёғидан бу оёғига солиб, ёнидагиларга аранг жўр бўларди. Ҳали суюклари қотмаган бўлса ҳам баланд бўйли, истарали, оппоққина ва сочлари қоп-қора бу бола оиладагилар орасида энг кузатувчани ва сезгири эди, албатта. Унинг ҳозирги аҳволдан норозилиги ва ҳаттоки, эзилаётгани аниқ кўриниб турарди. Бола гарчи буни тўла-тўкис тушуниб етмаса ҳам ҳаётда уни диний ишлардан кўра кўпроқ мажусийликка даҳлдор нарсалар қизиқтирарди. Шунинг учун ҳам ҳозирда бола хусусида ҳеч бир адашмай, болани мажбур қилишган ишига истеъдоди йўқ, деса бўларди. Бола ҳали жуда ёш, унинг қалби ҳар қандай гўзаллик ва қувончдан қаттиқ таъсирланар, ваҳоланки, ота-онасининг қалбидаги хаёлий ва мужмал сурурига мутлақо бегона эди.

Чиндан ҳам ўзи аъзоси бўлган оиланинг моддий ва маънавий ҳаёти болани отаси билан онаси қаттиқ ишониб, ваъзхонлик қилиб юрган нарсаларининг борлиги ва кучига ишонтира олмасди. Аксинча, уларнинг турли ташвишлардан, айниқса, тирикчилик ташвишидан бошлари чиқмасди. Отаси доимо Инжил ўқиб, турли жойларда, кўпинча бундан сал наридаги «миссия»да ваъз айтар, унга хотини билан бирга бошчилик қиларди. Боланинг тушунишича, улар айна пайтда миссионерлик² ишига қизиққан ёки хайрияга мойил бўлган, афтидан, отасининг фаолиятига хайрихоҳ бўлган турлича ишбилармон одамлардан пул тўплашарди. Шунда ҳам оила қийналгани-қийналган; кийимларига сира сон тегмас, бошқалар муяссар бўлган кўп қулайлик ва кўнгилочар нарсалардан улар маҳрум эдилар. Отаси билан онаси эса худонинг уларга ва бошқаларга меҳри, муруввати ва ғамхўрлигини тинимсиз эъзозлашарди. Бунда нимадир нотўғри

² Миссионер – диний тарғибот-ташвиқот юргизувчи шахс.

бўлса керак. Боланинг бунга ақли етмаса ҳам бари бир, онасини ҳурмат қилмай иложи йўқ эди. У онасининг меҳрибонлиги сингари ички матонати ва жиддийлигини ҳам ҳис этиб турарди. Онаси миссиядаги оғир иши ва оиладаги ташвиши оғирлигига қарамай қувноқлигини йўқотмас ёки жилла бўлмаганда, тетикликни қўлдан бермасди. У, айниқса, оиланинг ҳоли танглашган пайтларда тез-тез чуқур ишонч билан: «Худо бизни ташлаб қўймайди» ёки «Худо бизга йўл кўрсатади», – деб қўярди. Шундай бўлса ҳам оилага қўл чўзиш жуда-жуда зарур бўлиб қолган тақдирда ҳам худо бунинг чорасини кўрсатиб беролмаслиги болага ҳам, бошқаларга ҳам аён эди.

Бола ўша оқшомда опа-сингиллари ва укаси билан катта кўчада дайдиб юрганида буларнинг бари батамом тугашини ёки жилла бўлмаганда, бунда ўзи бошқа қатнашмаслигини жуда-жуда истарди. Бошқа болалар бундай нарсалар билан шуғулланмас, бунинг устига, бунда аянчли ва ҳатто, кишини хўрлайдиган нимадир бор эди. Уни кўчада мана шундай етаклаб юрмасларидан илгари бошқа болалар отаси диндорлиги ва эътиқодини ҳаммага эшиттириб айтиб юргани учун жиғига тегиб, масхара қилишганди. Отаси ҳар қанақа суҳбатни «худого шукур» деб бошлар ва етти ёшдан бери у яшаётган уйга қўшни бўлган ҳамма болакайлар отасига кўзлари тушди дегунча:

– Ана кекса «худого шукур» Грифитс келяпти! – деб бақира бошлашарди.

Ё бўлмаса, боланинг кетидан:

– Анавининг опаси органча чалади! Яна нимани чаларкин? – деб қичқиришарди.

Отаси нега ҳадеб, «худого шукур», дейишини қўймас экан-а?! Бошқалар бунақа қилишмайди-ку!

Бола ҳам жиғига тегаётган шериклари сингари бошқаларга ўхшагиси келарди. Бу одамзот дунёсида азалдан қолиб келаётган нарса. Бироқ боланинг онаси ҳам бошқаларга ўхшамас, динга бутунлай берилиб кетишган, энди эса динни тирикчилик воситаси қилиб олишганди.

Икки томонида баланд иморатлар қад кўтарган, сершовқин, одам кўп ва ҳаракат тинимсиз бўлган катта кўчадаги ўша оқшомда бола ўзини одатдаги ҳаётдан суғуриб олиниб, ўртага майнабозчилик учун чиқариб қўйилганини сезганидан ерга кириб кетай деди. Ёнидан мухташам автомобиллар ғув-ғув ўтар, башанг кийинган ўткинчилар у ғира-шира биладиган майшат ва кўнгилочар ишларга ошиқишар, қувноқ ёшлар жуфт-жуфт бўлишиб, ҳазил-мутойиба билан ўтишар, болакайлар эса ўзига бақрайиб қолишганди. Буларнинг бари ўзининг ёки тўғрироғи, оиласининг ҳаётидан ҳам бошқачароқ, яхшироқ, гўзалроқ бўлган нимадан дир дарак бериб, юрагини ҳаяжонга соларди.

Боланинг қаршисидаги тинимсиз товланиб, ўзгариб турган башанг ва омонат оломондаги баъзи бир одамлар норасидалар борасида психологик нуқсонга йўл қўйилганини сезиб турганга ўхшардилар. Ваъз бошланганда баъзилар бир-бирларини тирсаклари билан туртиб қўйишар, кўзлари қотиб, бепарво бўлиб қолганлар эса қошларини учириб, нафратомуз кулишар, кўнгилчан ва кўпни кўрган одамлар эса бунда болаларнинг бўлиши ортиқча, дейишарди.

– Мен бу кишиларни ҳар куни кечқурун, жуда бўлмаганда ҳафтада икки-уч марта шу ерда кўраман, – дерди навқирон идора ходими. У ҳозиргина севгилиси билан учрашиб, уни ресторанга олиб кетаётганди. Кейин эса қўшиб қўйди: – Дин ниқобидаги бирорта найрангбозлик бўлса керак.

– Ўғил болаларнинг каттасига бу иш хуш келмаппти. Ўзини жуда ноқулай сезаётганлиги кўриниб турибди. Ўзига ёқмагандан кейин болани бунақа майна қилиш яхши эмас. Унинг бу нарсаларга сира ҳам ақли етмайди, – дерди шаҳарнинг савдо марказида уймалашадиганлардан бўлган қирқ ёшлардаги башанг киши ёнида тўхтаган кўринишидан мулойим ўткинчига.

– Ҳа, мен ҳам шуни ўйлаяпман, – деб қўйди у ҳам боланинг истарали эканлигига қизиқсиниб қолганидан ёнидаги одамнинг гапини маъқуллаб.

Бола бошини кўтарганида хижолат тортиб, ўнғайсизланаётганлиги башарасидан сезилиб турарди. Ҳали қуюлмаган, қилаётган ишининг психологик ва диний мағзини чақишга қобил бўлмаган болани кўпроқ етук ва ўйчан одамларга мос тушадиган бундай тадбирларга қатнашишга мажбурлаш бефойда ва бераҳмлиқ экани очиқ-ойдин эди.

Шундай бўлса ҳам бола бунга бўйсунушига мажбур эди.

Болаларнинг иккита кичкинаси бўлган қизча билан ўғил бола нима ишлар бўлаётганини чинакамига тушунишга ҳали ёшлиқ қилганларидан уларга бари бир эди. Органча ёнидаги қизчага чамаси томошабинларнинг эътибор бераётганлари, кўриниши ва ашуласи хусусидаги мулоҳазалари хуш келарди. Нега деганда, фақат бегона кишиларгина эмас, балки ҳатто отаси билан онаси ҳам гарчи бу унчалик тўғри бўлмаса-да, овозинг жуда яхши, чиройли, деб кўп марта айтишганди-да. Қизчанинг овози унча яхши эмас, ота-онасининг эса мусиқага унча тишлари ўтмасди. Қизча бўлса нозик-ниҳол, ориққина, бошқалардан ажралиб турадиган жойи йўқ, ундаги ирода, бардошнинг ҳатто аломатлари ҳам сезилмасди. Шу ваздан ҳам ашула қизчага салгина бўлса ҳам

кўзга ташланиш ва мафтун этмоқнинг ягона имкони эканлигига ажабланмаса ҳам бўларди.

Ота билан она эса жамиятни иложи борича руҳан покиза қилишга қатъий аҳд этгандилар. Шу ваздан биринчи оят тугаши биланоқ ота Исонинг меҳри, Тангрининг раҳмдиллиги ва иродаси тугайли гуноҳкорлар оғир виждоний азоблардан халос бўлганларидан кейин насиб қиладиган шодлик хусусида оғиз кўпиртира бошлади.

Ўғил болаларнинг каттаси бўлган Клайд билан иккита кичкинаси ердан кўз узишмас, гоҳо-гоҳо оталарига қараб қўйишарди. Эҳтимол, у гапираётган гаплар тўғри ва керакдир, дейишарди ичларида, бироқ ҳаётдаги бошқа кўп нарсалар сингари унча аҳамиятли ва мафтункор эмас-да. Улар бу гапларни кўп эшитганларидан мурғак ва жўшқин қалблари ҳаётдан кўча ва миссияда айтиладиган бунақа ваъзалардан дурустроқ бўлган нарсаларга муштоқ эди.

Ниҳоят, иккинчи оят ҳам поёнига етиб, миссис Грифитс шу яқин орадаги ўзлари бошчилик қилаётган миссияда Исо васиятларига биноан тер тўкаётганлари хусусида қисқача нутқ ирод этганидан сўнг, халойиқ учинчи оятни тинглашга ва миссиянинг халоскорликдан иборат иши баён қилинган китобчаларни олишга муяссар бўлди, оила бошлиғи Эйса Грифитс эса унча-мунча назр йиғиб олди. Шундан кейин органчанинг қопқоғи ёпилди, йиғма стул тахланиб, Клайдга тутқизилди, Инжил билан оятлар китобини миссис Грифитс йиғиштириб олди. Органчанинг тасмасини катта Грифитс елкасидан ўтказиб олганидан кейин оила миссия томон йўналди.

Клайд боядан бери ўзига ўзи бу ишни бошқа қилишни истамайман, ўзим ҳам, ота-онам, опа-сингил, укам ҳам ҳаммага майна, бошқаларга ўхшамайди, дерди. Кўчада мажбуран ашула айтиб юришгани қанчалар жонига текканини мабодо тўкиб солиш им-

кони туғилгудай бўлса, ҳаммаларини бир қилиб, «дайди ашулачилар», деган бўлур эди. Энди у бунақа томошада сира ҳам қатнашмасликка ҳаракат қилади. Ота-онаси уни нимага судраб юришибди? Бунақа тирикчилик унга ёқмайди. Бошқа ўғил болалар бунақа қилишаётгани йўқ. У энди бу ишдан бутунлай қутулиш йўлини илгариги пайтларга қараганда кескинроқ ўйларди. Опаси органча кўтариб, кўчама-кўча юраверсин, бу иш унга ёқади. Синглиси билан укаси ҳали ёш, уларга ҳаммаси бари бир. У эса...

– Бугун кечқурунги одамлар бошқа маҳалдагиларга қараганда анча эътиборли чиқишди, чамамда, – деб қўйди Грифитс хотини билан ёнма-ён қадам ташларкан. Сўлим ёз оқшоми дилини анча яйратганидан ўткинчиларнинг одатий бепарволигини ҳам кўнглига олмай гапирарди.

– Ҳа, пайшанба куни ўн саккизта одам китобча олишувди, бугун эса йигирма еттитаси олди.

– Исо меҳри ўзини кўрсатмай қўймайди, – деди ота хотини қаторида ўзига ҳам тасалли беришга интилиб. – Жуда кўп одамлар тирикчилик ташвиши ва эрмаги билан овора, улар гам-андухга кўндаланг бўлганларида ҳозирда сочган уруғларимиз униб қолади.

– Бунга ишончим комил. Бу фикр мени доим қўллаб туради. Баъзи одамларнинг гам билан гуноҳлари кўпайса, ахири тутган йўллари нотўғрилигини тушуниб олишади.

Улар ўзлари илгари чиққан ён томондаги торғина кўчага бурилишиб, бир неча уйларни орқада қолдиришди-да, катта деразалари ва кўча эшигининг ойнасига сарғиш бўёқ берилган бир қаватли сариқ ёғоч иморатга киришди. Уйнинг иккала деразаси оралиғи ва икки қаватли эшикнинг юпқа тахтасига: «Нажот дарвозаси. Диссидентлар миссияси. Ибодат кечалари чоршанба ва шанба кунлари соат 8 дан 10 гача бўлади. Якшанба кунлари соат 11,3 ва 8 да.

Эшик ҳамма учун очиқ». Мана шу ёзувдан кейин ҳар бир деразага: «Худо меҳр демақдир», яна настрокда майдароқ қилиб: «Онангга хат ёзмаганингга қанча бўлди?» деган ёзув бор эди.

Кичкина гуруҳ кўримсизгина сарғиш эшикдан ичкарига кириб, кўздан йўқолди.

II БОБ

Китобхонга йўл-йўлакай таништирилган бу оиланинг бошқа оилалардан ажралиб турувчи тарихи бўлса керак, деган хаёлга борилиши турган гап. Чиндан ҳам шундай эди. Бу оила психик ва ижтимоий жумбоқлардан бири бўлиб, унинг фикри-зикри ва ишларига энг зўр психолог, ўшанда ҳам кимёгар ва физиологнинг кўмагида тушуна оларди. Оила бошлиғи бўлган Эйса Грифитсдан бошлай қолайлик. У истеъдоддан унчалик ёлчимаган ва тутуриқсиз одам бўлиб, ўз муҳити ва диний ақидалар таъсирида суяги қотган, мустақил фикр юритишга ноқобил, бироқ нозиктаъб, шунинг учун ҳам доим қулоғи динг, бунинг устига узоқни кўра билиш ва чапдастликдан маҳрум эди. Очиғини айтганда, унинг кўнглида қанақа истаклари борлиги ва ҳаётда нималарга қизиқишини билиш бағоят мушкул эди. Унинг хотини, юқорида айтиб ўтганимиздек, табиатан кескин ва ҳаракатчан аёл бўлиб, ҳаёт бобида тўғрироқ ва амалийроқ тасаввурга эга эди.

Бу одам ва унинг хотини тарихи уларнинг ўн икки яшар ўғиллари Клайд Грифитсга дахлдор бўлгани учунгина бизга қизиқарлидир. Бу ўсмир жиндай сезгирлиги ва хаёлпарастлиги билан онасидан кўра кўпроқ отасига тортган бўлса-да, зукколиги ва паст-баландга тушунишга интилиши билан ажралиб турар, аҳволлари ҳозиргидай бўлмай, бошқача бўлганда омади келиб, дурустроқ одам бўлишни, би-

рон ёқларга кетиб, кўп нарсаларни кўриб, бошқача кун кечиришни орзу қилгани-қилганди. Клайд ўн беш ёшигача ота-онасининг истеъдоди ёки касби бошқа одамлар назарида нимаси биландир аянчли ва хунук эканлигидан жуда эзилди, буни эслаганида кейинчалик ҳам анчагача ўзига кела олмай юрди. Ота-онаси кўчаларда ваъз айтишиб, турли шаҳарларда: Грэнд-Рэпидс, Дейтрот, Милуоки, Чикагодаги диссидентлар миссиясига бошчилик қилишди. Кейинги пайтларда эса Канзас-Ситидаги миссияни бошқаришарди. Улар қаерда бўлишмасин, Клайд те-варак-атрофида кўрган одамлар, жилла бўлмаганда, ўғил ва қиз болалар унинг ўзи ва туғишганларидан ошкора жирканишарди! Клайд шунинг учун ҳам бунақа нарсани ёқтиришмайдиган ота-онасининг раъйдан чиқиб, кўп марта болаларнинг бирортаси билан ёқалашарди. Шунда у хоҳ зўр чиқсин, хоҳ калтак есин, бари бир одамлар ота-онасининг меҳнатини менсимасликлари, уни паст ва арзимас иш ҳисоблашларини уқтиришарди. Шу сабабдан Клайднинг ўз кунимни ўзим кўрадиган кун келганда нима қиламан, деб роса боши қотарди.

Клайднинг ота-онаси фарзандларининг келажакини ўйлашда жуда ноқобил чиқишди. Улар болаларининг ҳар бирига бирорта амалий ва профессионал билим бериш бениҳоя зарурлигини тушунишмасди. Аксинча, улар бир ғояга – одамларга Инжилдаги бор гапларни тушунтиришга берилиб кетганларидан болаларини бирорта шаҳарда ўқитишолмаганди. Кўпинча, ўқув йили авжида бўлган пайтларда, диний фаолиятлари учун дурустроқ жой излаб, бир ердан иккинчи ерга ўтишарди. Гоҳо бу ишлари сира даромад бермай, Эйса кўпроқ пул топа олмай қолар, шунда боғбонлик қилар ё бўлмаса, янги чиққан нарсаларни сотиш бўйича агент (фақат шу ишга сал-пал

ақли етарди, холос) бўлиб ишларди. Шундай пайтларда оиланинг қорни тўйиб овқат емас, ҳаммалари афтодаҳол юришар, болалар мактабга қатнашолмасди. Болалар бу аҳволни нима дейишларидан қатъи назар, Эйса билан хотини шунда ҳам сира ноумид бўлишмасди. Улар ҳеч бўлмаганда умидворликни қўлдан бермай худога ва унинг ёрлақашига ғирт ишониб юраверишарди.

Грифитс оиласи билан миссия жойлашган уйда истиқомат қиларди. Квартира ҳам, миссия ҳам унга кириб қолган ёш вужудни дилгир қила оладиган даражада хароб эди. Оила Канзас-Ситидаги Мустақиллик хиёбонининг шимоли билан Труст авенюнинг ғарбий томонида бўлган эски ва кўримсизгина ёғоч уйнинг биринчи қаватини банд этганди. Уй анча узунроқ, бироқ кўримсизликда қолишмайдиган Миссури авенюга олиб чиқадиган Бикель деган тор кўчада эди. Шунинг учун қўшни томондаги аҳли савдонинг зўрлари бу жойлардан жануби-ғарбий томонга аллақачонлар кўчишган бўлса-да, ҳарқалай, уларнинг шарофатлари тегиб турарди. Миссия, Клайднинг тариқатга жонини тиккан ота-онаси ҳафтада икки марта ваъз айтишга ана шу жойдан беш квартал нарида эди.

Уйнинг орқа томони ўзига ўхшаган кўримсиз уйларнинг кўримсиз ҳовлиларига туташ эди. Уйнинг кўча эшигидан бўйи қирқ, эни эса йигирма беш фут келадиган залга кирилар, унда олтмишта йиғма ёғоч стул бўлиб, олдинга кафедра қўйилганди. Деворларни Табаррук тупроқ – Фаластиннинг харитаси, диний нақл ва текстлар босилган картон қоғозлар безаб турарди. Мана улардан баъзи бир намуналар:

«Май – алдоқчи, ичмоқ – ақлсизликка берилмоқ; ким алдовга учса – у доно эмас».

«Агар сенда зигирдай иймон бўлса, сен шу тоққа: «Жойингдан сурил!» – десанг сурилади ва қўлинг ҳар ерга етаверади. Матфей оятидан 17, 20».

«Зеро, ёвузнинг истиқболи йўқдир. Нақд 24, 20».

«Майнинг қизаришига боқма. У илондек чақиб, баттолдек жонингни олади. Нақд 23 – 31, 32».

Ана шундай зўр дуоли қоғозлар исқирт деворларга ёпиштирилган бўлиб, гўё кумуш ва олтиндан ясалган лавҳаларга ўхшарди.

Квартиранинг қолган қисмида мураккаб ва ғалати қилиб бўлиб ташланган хона ва хоначалар бор эди. Унда учта мўъжазгина ётоқ, деразалари ҳовли ва ўшанга ўхшаган ҳовлиларнинг тахта деворларига қараган меҳмонхона, ҳажми роса ўн квадрат фут келувчи меҳмонхона вазифасини ҳам бажарувчи ошхона ва кичкинагина омбор бор эди. Оиланинг ҳамма ашқол-дашқоли омборда бўлиб, улар китобчалар, оятнома китоблар, яшиқлар ва ҳар қуни керак бўлмаса ҳам оиланинг назарида маълум қимматга эга бўлган буюмлар эди. Бу омборхона ибодат йиғинлари ўтадиган залга туташганидан мистер Грифитс билан миссис Грифитс унга ваъздан олдин ё кейин каллани қўлга олиш, ё бўлмаса, бирор нарсани маслаҳат қилишга тўғри келганда ўтишарди.

Клайд, опа-сингиллари ва укаси битта-яримта адашган ё қилмишларидан пушаймонга туша бошлаб маслаҳат, ёки ёрдам (кўпинча ёрдам бўларди) сўраб келган бандани онаси, ёки отаси, ё бўлмаса, икковлари биргалашиб ана шу хонада панд-насихат қилишаётганини тез-тез кўришарди. Аҳволлари жуда танглашган пайтларда ҳам отаси билан онаси шу хонада бош қотириб ўтиришарди, Эйса Грифитс гоҳо нима қиларини билмай қолганида гапирганидай ўзинг қутқар, деб худога илтижо қилишарди. Бу эса оилага камбағалликдан қутулиш

чорасини топишда ёрдам бера олмаслигига Клайднинг кейинчалик ақли ета бошлади.

Клайднинг теварак-атрофидаги барча нарсалар нақадар ғариб ва мунгли бўлганидан бу ерда бундан буён ҳам туражагини ўйлаганида жиғибийрон бўлар, доимо кимдандир ёрдам сўраб, ибодатдан боши чиқмай, садақа йиғиб, куни ўтишини ўйлаганида баттар жони чиқарди.

Миссис Эльвира Грифитс Эйсага турмушга чиқмасидан илгари анчайин чаласавод қиз бўлиб, диний масалалар хаёлига кам келарди. Аммо Эйсани севиб қолганидан кейин, ундан миссис Эльвирага еванелизм ва прозелитизм касали юқди. Унинг қалтис ишлари ва ҳунарларига жон-жон деб ёрдам бера бошлади. Уни ваъз айтиб, оят ўқиб, «Тангри каломи»нинг кучи билан одамларни ишонтириб, ўзимга қаратиб оламан, деган ўй гангитиб қўйганди. Бу маълум даражада уни маънавий руҳлантириб, эри билан биргаликда ишлаш истагини кўчайтирарди.

Ваъз тинглаганларнинг баъзи бирлари аҳён-аҳёнда буларга эргашиб, миссиясигача келишар ё бўлмаса, миссия борлигидан воқиф бўлиб, кейинроқ бош суқишарди. Булар ғалати, айниган, бетайин одамлар бўлиб, бунақалар ҳар ердан истаганча топиларди. Клайд то ўзига ўзи хўжайин бўлгунича ота-онасига мана шу ишларда қарашиши керак эди. Шунинг учун ҳам миссияга қадам ранжида қилиб турган эркак ва аёлларни кўрганида уларга ачиниш ўрнига аччиғи келарди. Келган эркаклар кўпинча ишдан четлашиб кетган ишчилар, дайдилар, майхўрлар, иши юришмаганлар, бирор нарсага ожиз ва бадбашара одамлар бўлиб, бошқа борадиган жойлари бўлмаганидан бу ерга келишганга ўхшашарди. Улар доимо худо ёки Исо, ё бўлмаса, худонинг раҳмдиллиги ўзларини у, ёки бу бахтсиз-

ликдан асраганини айтишарди-ю, бироқ ўзлари бирорта одамни сақлаб қолганларини гапиришмасди. Шунда отаси билан онаси «омин» ва «худога шукур», деб оятлар ўқишар, кейин тўпланганлардан иморат харажати деб пул йиғишарди. Клайднинг фаҳмича эса тушадиган пул жуда оз бўлиб, миссияни аранг тебратиб турарди. Клайдни ота-онаси билан муносабатида чинакамига қизиқтирадиган битта нарса бор эди. Унинг билишича, кун чиқар томонда, Утика яқинидаги Ликург шаҳрида жуда бошқача турадиган амакиси бор эди. Амакисининг исми шарифи Сэмюэл Грифитс бўлиб, у бой эди. Клайд ота-онаси гоҳо тасодифан айтиб қолган гаплардан, амакиси хоҳласа унга кўп яхшиликлар қила олишини, бироқ у зиқна ва уста савдогарлигини, Ликургда ҳашамдор уйи, каттагина ёқа ва кўйлак фабрикаси борлиги, фабрикада уч юзга яқин киши ишлашини билиб олганди. Амакисининг тахминан Клайд билан баравар ўғли ва иккита қизи ҳам бор эди чоғи. Уларнинг ҳаммалари ўша Ликургда жуда бой туришса керак, деб тасаввур қиларди Клайд. Бу гаплар Эйсани, акасини ва уларнинг отасини таниган, билган одамлар орқали Фарбгача у ёки бу тарзда етиб келарди. Клайд амакисини Шарқда роҳат-фароғатда айшини суриб юрган аллақандай Крез деб хаёл қиларди. Бу ерда, яъни Фарбда, Канзас-Ситида эса у, ота-онаси, укаси, опа-сингиллари аранг кун кўришар, зорлик ва муҳтожликдан бошлари чиқмасди.

Ўзини ўзи эпламаса, бошқа ҳеч нима унга ёрдам бера олмасди. Клайд буни эрта тушуниб олди. У ўн беш ёшида, ҳатто, ундан эртароқ ота-онаси, опа-сингиллари ва укасининг тарбиясига ўхшаб, ўзининг ҳам тарбиясига, афсуски, панжа орасидан қараганларини пайқаб қолганди. Ҳатто, анча тўқроқ оилаларда ўғил ва қиз болаларни у ёки бу

касбга тайёрлаш учун махсус таълим берганларидан кейин Клайднинг бу борада тенгқурларига етиб олиши жуда қийин бўларди-да. Бунақа шароитда у ишни нимадан ҳам бошлай олади? Ўн уч ёшидан бошлаб, газеталарни кўздан кечириб юрганидан (газета ўқиш бу дунёнинг ўта «фоний» ишларидан саналганидан Гриффитслар хонадонига газета-пазета деган нарса йўлатилмасди), уларда чиққан эълонлардан ҳамма жойга ё малакали ходимлар, ё бўлмаса, ҳозирги дамда Клайдни қизиқтирмайдиган касбларни ўргатиш учун ўғил болалар зарурлигини биларди. У ҳаётга расмана америкача назар билан қарайдиган ўртаҳол америкалик сингари жисмоний меҳнат қилишни ўзига ор биларди. Жисмоний меҳнат-а! Нима, ўзига ўхшаган болалар идора ходимлари ёки фармацевтларнинг ёрдамчилари, ё бўлмаса, банк ва турли-туман идораларнинг бухгалтерлари, ёки ҳисобчилари бўлишаётганда умри дастгоҳ ёнида ўтсинми, фишт терсинми, дурадгорлик, сувоқчилик ёки водопроводчилик қилсинми! Унақада бундан буён ҳам ўнғалмай, рўшнолик кўрмай ўтаверади, кийимига сон тегмай, жисмоний меҳнат кишилари қиладиган ишлардан боши чиқмай юраверади!

Ҳа, Клайд қанча камбағал бўлса, ўшанча шуҳратпараст ва мағрур эди. У ўзини бошқаларга ўхшатмай айрича тутадиган одамлар жумласидан эди. Ўзини оиласининг ажралмас бўлаги деб сезмаган, дунёга келтирган ота-онасига нима биландир бурчли эканлигини чинакамига ҳис этмаганди. Аксинча, у ота-онасининг фазилат ва қобилиятларини яхши билганидан жуда кескин ва қаттиқ бўлмаса ҳам, ҳар ҳолда, қоралашга мойилроқ эди. У бошқаларга баҳо беришни ўрнига қўярди-ю, бироқ ўн олти ёшга киргунича ўзига бирорта режа туза олмади ва дам унга, дам бунга ёпишиб юрди.

Бу пайтга келиб, у «уйғониб» ҳам қолди: чиройли қизларни кўрса юраги орзиқиб кетар, ўзининг ҳам уларга ёқиш-ёқмаслигини билишни истарди. Шу вайдан энди менинг кўринишим қанақа-ю, бошқалар қанақа юришибди, деб кийим-бошини ўйлагани-ўйлаганди. Устидаги кийими хароблиги, унчалик келишган ва чиройли йигит эмаслигини ўйлаганида жуда эзилиб кетарди. Камбағал бўлиб туғилиб, бирор жойдан ёрдам ололмай ва ўзингни ўзинг эплаёлмай ўтирганингдан ҳам ёмони борми!

Клайд ҳадеб ўзини ойнага сола-сола, унчалик бад-башара эмаслигига ишонч ҳосил қилди: бурни қирра ва кўримли, пешонаси кенг, тўлқинсимон қора сочлари йилтироқ, кўзлари қора-қора, гоҳо-гоҳо фамгин эди. Шундай бўлса ҳам оиласининг хароблиги ва ота-онасининг касби бунақалигидап ҳеч қачон чинакам дўстлар орттира олмаслигини ўйлаганида баттар эзилиб, охири бахайр бўлмайдиган хафақонликка дучор бўлаётганди. Гоҳо бунақа тирикчиликнинг баҳридан ўтиб, бирор ёққа кетишга уриниб кўрмоқчи бўлса ҳам, дарров бўшашиб қоларди. Ота-онасини ўйлайвериб, ўзининг қанақалигини (ўзи эса аслида анча келишган ва кўркам эди) унутганидан бошқа доирага мансуб қизлар унга, ёқяпмизми ё йўқми, ўзи дадилмикан, ё кўрқоқмикин, деб ҳам такаббуруна, ҳам жозиба билан қараб қуяётганларини ҳам тескари тушунарди.

У шунда ҳам ўз кунимни ўзим кўргунимча, қани энди, бошқа йигитларга ўхшаб яхшигина ёқам, юпқа қўйлагим, ихчамгина пойафзалим, яхши тиктирилган костюмим, олифта пальтоим бўлса, деб орзу қилгани-қилганди. О, чиройли кийим, ҳашаматли квартира, соат, узук, тўғноғичлар... бу нарсалар билан қанчадан-қанча йигитлар олифтагарчилик қилишади! У тенги болалар ҳозирнинг ўзидаёқ ҳақиқий ясамол бўлиб олишган! Баъзи бир

ота-оналар у билан баравар ўғилларига автомобиль совға қилиб, таг-туги билан бериб қўйишган. Клайд уларнинг бамисоли пашшадай Канзас-Ситидаги катта кўчаларда у ёқдан бу ёққа физ-физ учишларини кўриб турарди. Ёнларида эса кўҳлик-кина қизлар ҳам бўларди. Унда эса ҳеч вақо йўқ, бўлмаганди ҳам.

Оламда нима кўп – бойишнинг йўллари кўп, те-варак-атрофда бахтиёр, иши ўнгидан келган ки-шилар қанчадан-қанча. Қайси бир ишнинг этаги-дан тутсин? Қанақа йўлни танласин? Дурустроқ одам бўлишига кўмаклашадиган қайси касбни ўр-гансин? Клайд бу саволларга жавоб беришга ожиз эди. Дарвеш ота-онаси эса ўзлари ҳеч нарсада йўқ бўлганларидан маслаҳат ҳам беришолмасди.

III БОБ

Клайд нақ бирорта амалий қарорга келаман деб уриниб юрган пайтда бир воқеа рўй бериб, бу-тун оиланинг эсини тескари қилиб юборди, бун-дан Клайднинг машқи баттар тушиб кетди. Опаси Эста (унга камроқ ўхшаса ҳам, жуда ўрганиб қол-ган эди) маҳаллий театрға гастролға келиб, боши-ни айлантирган бир актёр билан ғойиб бўлди.

Шуни айтиб ўтиш керакки, Эста гарчи ахлоқ томонда жиддий тарбия кўрган бўлиб, гоҳо кўзи-га диндан бошқа нарса кўринмаса ҳам, кўнглига нима ҳуш келишини ҳанузгача ўзи ҳам билмайдиган кўнгилчан ва бўш-баёв қиз эди. У яшаётган муҳит кўнглига сира ҳам ўтиришмасди. Қиз динга фақат оғиздагина ишонадиган кўпчилик одамлар-га ўхшаб, ўзи ҳам тушунмаган ҳолда диний оят-ларни ёш болалигидан бери сув қилиб келётган бўлса ҳам уларнинг маънисига шу чоққача етол-масдн. Ота-онасининг панд-у насиҳатлари, қонун

ёки «кашфиётлар» уни мустақил фикрлаш заруратидан халос этганди. Мана шуларнинг бари бошқа назариялар, қоидалар, ташқи ва ҳатто ички хоҳишлар билан тўқнаш келгунча жони тинчгина эди. Аммо шу нарсани олдиндан айтиш мумкинки, агар шундай тўқнашув юз берса, Эстадаги ўзи қатъий ишончидан келиб чиқмаган ва табиатидаги хусусиятларига мос келмайдиган диний эътиқодлар сал турткига ҳам дош бера олмасди. Эстанинг фикр-у хаёли укаси Клайдга ўхшаб севги, яхши ва энгил ҳаёт, хуллас, ўзни фидо қилмоқ ва бағишламоқдан келадиган диний ғояларга тескари бўлган нарсаларда эди. Қизнинг бутун маънавий олами ва бор орзулари дин талабларига сира ҳам тўғри келмасди.

Эстанинг Клайдга ўхшаб кучи ҳам, бардоши ҳам йўқ эди. У табиатан бўш-баёв бўлиб, яхши кийим, шляпа, туфли, лента ва шунга ўхшаган нарсаларга суюғи йўқ: дин эса буларни ҳатто ўйлашга ҳам йўл қўймасди. Эргалаблари ёки мактабдан чиққандан кейин, кундузлари, ё кечки пайтларда узун ва гавжум кўчаларни айланиб келарди. Унга қўлтиқлашиб олганларича бир-бирларига сирларини шивирлашаётган қизлар ёқар: шўхликлари ва қилиқлари, гаплари ва ҳаракатларидан ўзларига жуфт излаётганлари сезилиб турган йигитлар ҳам хуш келарди. Шунинг учун ҳам Эста бирорта муйилишда ёки уйларга кираверишда севишган икки ёшларни учратиб қолса, ёки бирорта саргузашталабнинг эҳтиросли, синовчан нигоҳини сезгудай бўлса, ўзи ҳам питирчилаб, юраги орзиқиб қоларди. Қиздаги бу ҳол уни нариги дунёнинг насия лаззати сари эмас, балки ҳаётнинг аниқ ва равшан қувончлари томон судради.

Эста чиройли қиз эди ва у кундан-кунга очилиб бораётгани сабабли ёшларнинг қарашларини сез-

май қолмасди. Йигитларнинг кайфияти унда ҳам таъсир уйғотар, оламдаги ахлоқ ва ахлоқсизлик негизида ётадиган ҳамма беҳуда ҳирсларни қўзғатиб юборарди.

У бир куни мактабидан қайтиб келаётганида, кўриниши бунга асос бўлди шекилли, олифтароқ бир йигит унга гап отиб қолди. Эста гарчи эҳтиросли бўлмаса ҳам, лекин кўнгли бўшроқ бўлганидан қадамини секинлатиши ҳам мумкин эди. Бироқ уйда камтар, босиқ бўлишлик, иффатни сақлаш ва шунга ўхшаш нарсаларни қулоғига ҳадеб қуяверганларидан Эста у пайтда дарҳол ён бериш даражасида эмасди. Бироқ бу илк ҳамладан кейин бошқа ҳужумлар ҳам бўла бошлади. Қиз энди хушомадларни ийиб қабул қилар ё бўлмаса, унчалик тез қочиб қолмас ва ахири тарбия қила-қила унинг қалбида кўтарилган босиқлик девори аста-секин емирилди. У энди ичидан пишган қизга айланиб, саргузаштларини ота-онасидан яшира бошлади.

Йигитлар унинг эътирозларига қулоқ солмай уни кузатиб, гапга солиб келган пайтлар ҳам бўларди. Қиз авваллари ўта тортинчоқлик қилиб, қутулиб юрган бўлса, йигитлар энди унинг тортинчоқлигини ҳам йўқотишганди. Эста энди янги учрашувларга интизор бўлиб, қандайдир қувончли, ажойиб, беташвиш ишқни орзу қиларди.

Қиздаги бундай кайфият ва хоҳишлар шу тариқа аста-секин ва бетўхтов кўчайиб бораётганида, ниҳоят, ҳалиги актёр рўпарасидан чиқиб қолди. Бу актёр шуҳратпараст, келишган ва қўрс кишилардан бўлиб, бунақалар яхши кийиниб, ялтираб юришадн-ю, бироқ уларда ахлоқ, дид, эҳтиром, ақалли чинакам мулойимлик деган нарсалардан асар ҳам бўлмайди. Актёрга эса эркаклик жозибасидан берганидан у уч-тўрт марта учрашди-ю, бир ҳафта деганда Эстанинг бошини шунақан-

ги айлантириб юбордики, қиз унинг ихтиёридан чиқолмай қолди. Актёрнинг эса унга мутлақо кўнгли йўқ эди. Қиз бу бадахлоқ учун шу чоққача қўлидан ўтказиб келаётган, уч-тўртта ширин сўз билан ром қилиб олса бўладиган чиройликкина, бироқ кўнгиладан ва тажрибасиз тентак қизлардан бири эди. Бунақа қизларга ўзини яхши кўрганга солиб, менга тегсанг бахтли бўласан, ўйнаб-кулиб юраве-расан, кўрмаган жойларингни кўрасан, деб ваъда қилинса бас эди.

Бунақа сўзларни умрбод содиқ бўла оладиган чинакам ошиқ ҳам айтиши мумкин, ахир. Актёр эса Эстага вақтни ўтказмай шу нафаснинг ўзида мен билан кетасиз, турмуш қурамиз, деб уни кўндиришга урингани-уринганди. «Биз бир-биримиз учун яратилиб, учрашиб қолган эканмиз, ишни чўзиб ўтиришининг нима кераги бор? – дерди у. – Бу шаҳарда никоҳдан ўтишимизга битта тўсиқ бор, бунинг қанақалигини ҳозир тушунтира олмайман, у дўстларимга алоқадор нарса. Бироқ Сент-Луисда пастор оғайним бор, бизни никоҳлаб қўяди. Шу чоққача кўзингиз кўрмаган яхши-яхши кийимларингиз бўлади... Ажойиб, саргузаштлар, ишқ-муҳаббат... Мен билан саёҳат қилиб, бепоён оламни кўрасиз. Ташвиш-пашвишни билмайсиз, менга қараб турсангиз бас...» Бу сўзлар қиз учун ҳақиқат, самимий эҳтироснинг баёни эди. Актёр учун эса қўлга туширишининг эски ва қулай усули бўлиб, буни авваллари ҳам ишлатиб, муваффақият қозонганди.

Шунинг учун ҳам улар дам эрталаб, дам кундузи, дам кечқурун учрашиб турган бўлсалар ҳам бир ҳафта деганда бу содда ҳийла муваффақиятга олиб келди.

Клайд апрель ойининг шанбаларидан бирида кўчада анча-мунча айланиб (у шанбадаги ибодатда бўйнига тушадиган ишлардан қочиш шундай

қилганди), уйга қайтганида ота-онасини Эста го-йиб бўлганидан ҳанг-у манг ҳолда кўрди. Эста бу-гун ҳам ҳар кунги одатича орган чалиб, ибодатда бошқаларга жўр бўлган, кўриниши ҳам ҳар кун-гидай эди. Кейин сал тобим қочиб турибди, бар-вақтроқ ётаман, деб ўз хонасига кириб кетганди. Онаси эса соат ўн бирларда, нақ Клайд қайтар пайтида Эстанинг хонасига ногаҳон кириб қола-ди-ю, у хонада ҳам, яқин атрофда ҳам йўқлиги-ни пайқайди. Хонанинг сал ўзгариброқ қолгани, қизининг кўйлаклари, баъзи бир майда-чуйдалар кўринмаётганини ва эски жомадоннинг го-йиб бўл-ганлигини кўрган она ҳушёр тортади. Уйни бош-дан-оёқ айланиб чиқишганидан кейин Эстанинг йўқлигига ишонишади. Шундан кейин Эйса кў-чага чиқиб, бошидан оёғигача бориб келди. Нега деганда, Эста бўш пайтларида ёлғиз ўзи айланиб келар ё бўлмаса, миссиянинг деразаси тагида ўти-ришни яхши кўрарди-да.

Бироқ бу қидиришлардан ҳам иш чиқмади. Шун-дан кейин Клайд отаси билан Миссури авенюнинг муйилишидан нарига ҳам ўтиб келди. Эста ҳеч қаерда йўқ эди. Ота-бола ярим кеча деганда уйга қайтиб келишди, шундан кейин хонадондагилар-нинг хавотири янада ошди.

Уйдагилар аввалига Эста ҳеч кимга айтмай ай-лангани чиқиб кетган бўлса керак, деб ўйлашганди. Бироқ соат ўн икки ярим, кейин бир, ундан кейин бир яримга занг чалса ҳам Эстадан ҳамон дарак бўлмагач, шу ваздан уйдагилар полицияга хабар беришга ҳам ҳозирландилар. Бироқ Клайд опаси-нинг хонасига кираркан, унинг кичкинагина ёғоч каравотидаги ёстиққа хат танғиб қўйилганини кўрди, бу хатга онасининг кўзи тушмай қолганди. Клайднинг юраги дукиллаб кетиб, хатга ташланди. Нега деганда, ота-онамга билдирмай чиқиб кета-

диган бўлсам, буни уларга қандай билдираман, деб боши қотиб юрар, ота-онаси бу ишнинг то майда-чуйдасигача ўйлаб жавоб бермасалар, яхшиликча рози бўлмасликларига Клайднинг ақли етарди. Мана энди Эста ғойиб бўлди, мана ундан қолган хат, бундай хатни Клайд ҳам ёзиб ташлаб кетиши мумкин. Клайд ўқимоқчи бўлиб шоша-пиша хатга ёпишганди, худди шу пайт хонага онаси кириб қолди ва унинг қўлидаги қоғозга кўзи тушиб:

– У нима? Хатми? Унданми? – деб юборди.

Клайд хатни узатганди, онаси уни очиб, тезда ўқиб чиқди. Клайд шунда онасининг чорпаҳил жиддий чеҳраси эшик томонга ўтирилганида қизғиш-буғдой ранг тусини йўқотиб, оппоқ оқариб кетганини пайқади. Оғзи ҳам қуруқшаб, хатни ушлаб турган катта бақувват қўли сал-пал титрарди.

– Эйса! – деди у эри кутиб турган қўшни хонага кираркан. Эрининг думалоқ бошидаги оқара бошлаган жингалак сочлари пахмайиб кетганди. – Манавини ўқи!

Онасининг кетидан хонага кирган Клайд отаси юмшоққина қўли билан хатни юлқиб олганида ажин босиб, шалвираб қолган лаблари ғалати қимтилаётганини кўриб турарди. Эйсани яхши билган ҳар бир киши Эйса илгарилари ҳам тақдирнинг зарбаларига худди шу алфозда дучор бўлганини айтиб бера оларди, фақат:

– Тц! Тц! Тц! – деб тилини такилатиб, бир товуш чиқардики, бундан Клайднинг кўз ўнгида ҳеч нарса гавдаланмади. Эйса яна: «Тц! Тц! Тц!» – деди-да, бошини у ёқдан бу ёққа чайқата бошлади. Сўнгра: «Нега бундай қилганикин, а?» – деб ўгирилиб хотинига тикилган эди, у нима дейишини билмай бақрайиб тураверди. Эйса шундан кейин қўлини орқасига қўйганича, оёқлари калта бўлса ҳам, қадамини каттароқ ташлашга интилиб, хона-

да у ёқдан бу ёққа юра бошлади. У бош чайқаб, яна боягидай «Тц! Тц! Тц!» – деб қўярди.

Миссис Грифитс эридан сезгирроқ ва ҳаракатчанроқ эди, бошларига тушган ҳозирги офир синов чоғи ҳам ўзини бошқача, ҳаётийроқ тутарди. Қандайдир исён, тақдирдан норозилик вужудидаги офриқ билан биргаликда бамисоли унинг борлигига соя солиб ўтди. Эри ўрнидан туриши биланоқ ундан хатни олиб, тикилганича қолди. Унинг юзида шафқатсиз, лекин айна пайтда изтиробли бир ифода пайдо бўлди. Миссис Грифитс шу дамда тўлиб-тошиб кетган, ҳар қанча уринаётган бўлса ҳам чигални ечолмаётган, ўзини босишга ва нолимасликка уринаётган, бироқ ортиқча дош бера олмай алам ва ғазаб билан ҳасрат қилаётган одамни эслатарди. Динга кўп йиллар кўр-кўрона ишониб, сидқидилдан хизмат қилган бу ақли калта аёл, бунақа гам бошимга тушмайди, деб ўйларди. Хонадонига бу кулфат ўрмалаганда унинг ишонган худоси, Исо қаерда эди? Исо нимага мададга келмади? Буни қанақа тушунса бўлади? Инжилдаги оятлари қаёқда қолди? Қани унинг боқий раҳнамолиги? Ҳаммага маълум раҳмдиллиги қайда қолди?

Клайд онасининг бу катта бахтсизлик қаршисида лол қолганидан бир нарса дея олмай турганини кўрарди. Онаси пировардида бунга бирор сабаб топмай қўймайди, Клайднинг бунга ақли етарди. Зеро, у ҳам, Эйса ҳам бошқа барча мугаассиблар сингари, гарчи бу ҳодисанинг ортида илоҳий куч борлигига иқроп бўлсалар-да, ҳар ҳолда, зўр бериб ёмонлик, хато ва бахтсизликларда худонинг қўли йўқ, деб билишарди. Улар энди кулфат идизини бошқа бирор нарсадан, худонинг каромати ва қудратига қарамай одамларни чалғитиб, йўлдан урадиган макрли, хиёнаткор, алдоқчи кучлардан ахтариб, инсоннинг айниб, гуноҳга ботишига ҳам ахири сабаб топишади.

Нега деганда, худо одамни яратса ҳам, бу ишни хуш кўрмаганидан унинг қалбига ҳукмини ўтказмайди.

Ҳозир эса онанинг қалбида алам ва ғазаб тугён қиларди. Шунга қарамай, унинг лаблари Эйсанинг лабларига ўхшаб буришиб кетмаган, кўзларида ҳам чуқур изтироб сезилмасди. У яна бир қадам орқага тисарилиб, хатни деярли жаҳд устида қайтадан ўқиб чиқди-да, Эйсага:

– У биттаси билан қочиб кетибди, бироқ кимлигини айтмабди, – деди.

Миссис Грифитс болалари ёнидалиги эсига тушиб, бирдан тўхтаб қолди: Клайд, Жулия ва Фрэнк шу ерда бўлишиб, ҳаммалари оналарига диққат билан қизиқиб ва ишонқирамай қараб туришарди.

– Бу ёққа юр, – деди у эрига, – сенга гапим бор. Сизлар эса, – деди у болаларга ўгирилиб, – бориб ухланглар, биз ҳозир келамиз.

У Эйса билан миссиянинг залига туташган мўъжазгина хонага кирди. Болалар чироқ ёқилганини, кейин ота-оналари овозларини пасайтириб гаплашаётганларини эшитишаркан, гарчи Фрэнк нима бўлганига яхши тушунолмаса ҳам (у ўнга кирганди, холос), учовлари бир-бирларига маънодор қараб қўйишди. Ҳатто, Жулияни бунга жуда ҳам яхши ақли етади, деб бўлмасди. Аммо Клайднинг уларга нисбатан кўзи анча пишиб қолган, у онасининг: «Биттаси билан қочиб кетибди», – деган гапини эшитибок ҳаммасини жуда яхши тушунганди. Бунақа тирикчилик Клайдга ўхшаб Эстанинг ҳам жуда жонига текканди. Эҳтимол, у Клайд кўчада кўриб турадиган чиройли қизлар билан етаклашиб юрадиган олифталарнинг бирортаси билан қочиб кетгандир? Бироқ қаёққа кетганикин? У одам ким экан? Хатда нималардир дейилган бўлса ҳам онаси уни ўқитмади. Қўлидан тез тортиб олди. Авва-

лига билинтирмай секингина ўқиб олмагани чакки бўлди-да.

– У бутунлай қочиб кетганмикин-а, сен нима деб уйлайсан? – деди Клайд ота-онаси нари кетишгандан кейин Жулияга унча ишонқирамай. Жулиянинг эса ранги ўчиб, гангиб қолгандай кўринарди.

– Қаёқдан билай? – деди Жулия аччиғи келиб. Ота-онасининг ташвиши, ҳозирги сирли шивир-шивирлар ва Эстанинг қилиғи уни ҳаяжонга солаётганди. – У менга ҳеч нима демаганди. Уялган бўлса керак-да.

Эста билан Клайдга нисбатан анча огир ва босиқ бўлган Жулия, доимо ота-онасига яқинроқ бўлганидан, ҳозирда ҳаммадан ҳам кўпроқ куяётганди. Тўғри, нима бўлганини унчалик тушунмаган бўлса ҳам баъзи гумонларга борган, нега деганда, у ҳам бошқа қизчалар билан гоҳо гаплашиб турар, бироқ бунда ўзини тутар ва эҳтиёткор бўларди. Уни ҳаммадан ҳам Эстанинг уйдан қочиб кетиш учун бундай йўл танлагани, ота-онасига, укаларига, Жулиянинг ўзига билдирмай кетиб, ота-онасини катта ташвишга қўйганлиги жаҳлини чиқарарди! Нақадар даҳшат! Муҳитни бахтсизлик қоплади.

Ота билан она мўъжазгина хонада маслаҳатлашишар, Клайд эса чуқур ўйга чўмганича ўтирар, ҳаёт ҳақида зўр бериб бош қотирарди. Эста нима қилиб қўйди? Наҳотки, опаси уйдан қочиб кетиб, ножўя иш қилган бўлса? Ўғил болалар кўчада ва мактабда доимо шунақа ишлардан шивир-шивир қилиб юришарди-я. Клайд шуни ўйларкан, юраги орқасига тортиб кетди. Агар шунақа бўлса, нақадар шармандагарчилик! Эста энди уйга қайтиб кела олмайди. У бирорта эркак билан қочиб кетган. Бунақада қиз ёмонотлиққа чиқиб, бадном бўлиб қолади. Нега деганда, Клайд йигит билан қиз, эркак билан аёл ўрта-

сидаги яхши муносабатлар доимо бир нарсага – ниқоҳга бориб тақалишини эшитиб юрарди-да. Мана энди эса оиланинг шунча ташвиши ўзига етмагандай Эста уйдан қочиб кетиб ўтирибди! Уларнинг бусиз ҳам аянчли ҳаёти энди бундан баттар бўлади.

Орадан кўп ўтмай ота билан она қайтишди. Миссис Гриффитснинг авзойи кескин ва табиати бузилган бўлса ҳам, энди ўзгариброқ қолган: тафтидан анча тушиб, тақдирга тан бериш томонига ўтган эди.

– Эста уйдан, ҳарқалай, вақтинча кетишга қарор қилибди, – деди у болалари қани нима дейишаркин, деб кутиб туришганини кўриб. – Ундан хавотир олиб, бошларингизни қотириб юрманглар. У бирмунча муҳлат ўтгач, қайтиб келишига ишонаман. Ҳозирча у баъзи сабабларга кўра, ўз йўлидан кетган. Худонинг ўзи қўлласин! (Эйса шу дамда: «Худого минг қатла шукур», – деб қўшимча қилди.) Мен у биз билан бахтли бўлса керак деб ўйловдим, адашибман чоғи. Ҳаётни ўз кўзи билан кўриши керак экан-да. (Эйса шунда яна: «Тц! Тц! Тц!» – деб қўйди.) Биз эса уни ёмонотлиққа чиқармаслигимиз керак. Бунинг кераги йўқ. Меҳр ва яхшилиқ йўлидан чиқмасак бўлгани.

Миссис Гриффитс оғзидан чиққан сўзларга тесқари ўлароқ гапини кескин қилиб гапирганидан овози жарангларди.

– Эста ўйламай бемаъни иш қилганини тезда тушуниб, уйга қайтиб келади, деб умид қила оламиз, холос. У ҳозирги кетаётган йўлида бахтиёр бўла олмайдди. Бу худо кўрсатган ва ўзи қўллайдиган йўл эмас. Эста анча ёш бўлганидан чалғиб қолган. Биз эса уни кечирамиз. Бизнинг кўнглимиз ҳаммага очиқ бўлиши, меҳр ва илтифотимизни бировдан дариф тутмаслигимиз лозим.

Миссис Грифитс гўё кўпчиликка қарата гапираётгандай овози қаттиқ ва мунгли чиқар, кўриниши совуқ ва сўник эди.

– Энди бориб ётинлар. Бизнинг энди худодан мурувват тилаб, эрталаб, тушда ва кечқурун баало-қазолардан ўзи асрасин, деб ибодат қилишимиздан ўзга чорамиз йўқ. Ҳа, мен унинг бундай қилмаслигини истардим, – миссис Грифитс аввалги гапларига алоқадор бўлмаган бу сўнгги гапини айтганда, чамаси, олдида турган болаларини эмас, балки Эстани ўйлаётган эди.

Эйса бўлса...

«Шунақаям ота бўладими!» – деб ўйлаган эди кўпинча Клайд кейинчалик.

Отаси ўзининг ташвишини тортишдан ташқари хотини мусибатда қолганига ҳам ачинаётгандай туюлар, аммо бундан бошқа ҳеч нарса унинг қўлидан келмасди. Ўшанда у қисқа бўйни, оқ соч, жингалак, ҳеч нарсага арзимайдиган бошини бир ёққа солинтирганича маъносиз сукут сақлаб турган эди.

– Худо ўзи ёр бўлсин, – деб қўярди у дам-бадам. – Биз ундан юзимизни ўгирмаслигимиз керак. Ҳа, ҳа, уни қораламаслигимиз лозим. Биз унга фақат яхшилик тилашимиз зарур. Ҳа! Шундай! Худога шукур! Ўзи ярлақасин. Омин! Шундай. Тц! Тц! Тц!

– Мабодо, битта-яримта Эстани сўраб-нетиб қолса, – деди миссис Грифитс бир оз жим турганидан кейин атрофини ўраб олган болаларига, эри томонга эса қиё ҳам боқмади, – Эста Тонаванддаги қариндошларимникига кетган, дейишимиз керак. Бу унча тўғри эмас, бироқ ўзимиз ҳам бор гапни билмаймиз, унинг қаердалигидан аниқ хабаримиз йўқ... ўзи ҳам тез орада қайтиб келиши керак. Демак, ҳозирча ҳеч нима билмаганимиздан кейин у ҳақда ёмон гап айтмаслигимиз керак.

– Ҳа, худога шукур, – Эйса овозини аранг чиқариб қўйди.

– Демак, ҳозирча ўзимиз бир нарса билмаганимиздан кейин мабодо, битта-яримта суриштириб қолса, мен айтгандай қилиб жавоб беришимиз керак.

– Албатта, – деди Клайд мулойимлик билан, Жуллия эса:

– Яхши, – деб қўшимча қилди.

Миссис Грифитс жим қолди-да, болаларига жиддий, бироқ гўё узр сўраётгандай қаради. Эйса яна: «Тц! Тц! Тц!» – деб қўйди. Шундан кейин болалар ухлагани кетишди.

Клайд Эстанинг хатида нималар дейилганини жуда билгиси келарди, аммо узундан-узоқ тажрибаларидан онаси лозим кўрмаса, унга ҳеч нарса айтмаслигини биларди. Шунинг учун ҳам чарчанини сезиб, хонасига кетди. Эстани топишга умид бўлса, ота-онаси нега уни бошқа қидиришмади? У ҳозир, шу дақиқада қаерда экан? Йўлда кетаётганмикин, поезддамикин? Чамаси, уни топиб олишларини хоҳламаётганга ўхшайди. У ҳам Клайдга ўхшаб, бу ерда жуда қийналиб кетганди-да. Клайднинг ўзи ҳам яқиндагина, уйдан бирор ёққа кетсам, уйимдагилар бунга нима деркин, деб юрар, мана энди эса опаси ундан ўтиб кетганди. Бу Клайднинг аҳдига ва келгусидаги ишларига қанақа таъсир қиларкин? Очигини айтганда, Клайд ота-онаси шунча ташвишда қолганига қарамай, опасининг кетиб қолганини бунчалар бахтсизлик деб билмасди. Опаси ҳарқалай бош олиб кетмаган, у ана шу иши билан хонадон ҳаёти нотекис эканлигини яна бир марта исботлаганди, холос. Бу деган гап, миссиянинг фаолиятидан фойда йўқ, диний ҳиссиётлар ва сафсатаалардан ҳам иш чиқмайди, деган гап эди. Ота-онаси Эстани қутқариб қолиша

олмади. Афтидан, Эстанинг ўзи ҳам Клайдга ўхшаб, буларнинг барига унчалик ишонмаганди.

IV БОБ

Клайд шундай хулосага келгандан кейин келгуси хусусида қатъийроқ бош қотира бошлади. У бунинг иложи борича ўзим ҳал қилишим керак, деган қарорга келди. Шу чоққача ўн икки-ўн беш ёшлардаги ўғил болаларга мос бўлган ишларни топишга муваффақ бўлганди. Бир ёзда газета сотувчига қарашганди. Бошқа бир ёзда (шанба кунлари ва қишда) стандарт нарх-наволар магазинининг омборида ишлаб, яшиқларни очиб, молларни олишда қарашган, бунинг учун катта пул – ҳафтасига беш доллар олган, бу унга ўша пайтларда катта давлат эди. Ўзини энди бой санаганидан театр билан кинони фоний иш эмас, балки гуноҳ ҳам ҳисоблайдиган ота-онасининг раъйига қарамай, иккинчи қаватидан томоша қилса ҳам, гоҳо-гоҳо ана шу қатагон қилинган жойларда бўлиб турарди. Бу ишларини ота-онасидан беркитарди. Бироқ булар ҳам Клайдни уйда тутиб тура олмасди. У ўз пулимга ўзим хўжайинман деб ўйлаганидан укаси Фрэнкни ҳам томошага бирга олиб борар, укаси бунга жон деб турганидан бир марта ҳам Клайднинг сирини очмади.

Бирмунча вақт ўтгач, ўша йили Клайд бошқалардан анча қолиб кетганидан, мактабни ташлашга қарор қилди. У ўртаҳол аптека магазинига, содали сув сотувчига ёрдамчи бўлиб кирди. Магазин театрининг ёнгинасида бўлиб, гўё унинг ҳомийлигида эди. Клайд бир кун мактабига ўтиб кетаётганида «Ўғил болалар керак», деган ёзувга ногаҳон кўзи тушиб қолганди. Кейин ўзи ёрдамчиси бўлиб ишлайдиган йигит билан гаплашиб қолувди, у, мабодо Клайд гап-

га тушунадиган ва чаққон чиқса, касбини ўргатажанини айтди. Клайд ана шу суҳбатда бу ҳунарни эгаллаб олса, ҳафтасига ўн беш, ҳатто ўн саккиз доллар ишлаши мумкинлигини билиб олди. Миш-мишларга қараганда, Ўн тўртинчи кўча билан Балтимор-стрит муйилишидаги Струд магазинидаги иккита хизматчи шунчадан оларди. Клайд жойлашмоқчи бўлган магазин эса хизматчиларга ҳафтасига ўн икки доллар тўлар, бу эса шу тоифадаги магазинларда тўланадиган одатдаги ставка эди.

Бу ҳунарни эгалламоқ учун Клайд ўз қулоғи билан эшитгандай, вақт ва тажрибали одамнинг дўстона кўмаги даркор эди. Мабодо у, бу ерга кириб ишлашни хоҳласа, олдинга ҳафтасига беш (шунда Клайднинг юзи чўзилинқираб кетди), айтайлик, олти доллар олиб туради, ширин ичимликлар ва музқаймоқнинг ҳар хил навларига шарбат қўшиш ҳунарини эса тезда эгаллаб олади. Бироқ Клайд олдин шогирд бўлади, бу эса – сифонларни ювиб, тозалаб, пештахталардаги идишларга қараб туриш, етти яримда магазинни очиш, уни супуриб-сидириш, чангини артиш, шунингдек, бу магазиннинг бошлиғи берадиган ҳар хил топшириқларни бажариш деган сўз эди. Унинг бевосита бошлиғи бўлмиш – ўзига бино қўйган, йигирма яшар маҳмадона олифта мистер Зиберлинг буюртмаларга бошигача кўмилган пайтларда Клайдга лимонад, кока-кола ва ўшанга ўхшаган нарсалардан тайёрланадиган жўнгина коктейлларни тайёрлашни ҳам топшириши мумкин эди.

Клайд онаси билан маслаҳатлашиб олгандан кейин бу фойдали таклифга кўнишга аҳд қилди. «Биринчидан, – дерди у, – магазинда текинга музқаймоқ еб тураман, бу катта гап. Иккинчидан, – дерди Клайд ичида, – бу иш бирорта ҳунарли бўлишимга ёрдам беради. Клайд эса ҳунарга жуда

зор эди. Ундан кейин ишда соат ўн иккигача қолиб кетиши ҳам мумкин, бу эса унга катта гап, унинг эвазига кундуз кунлари бўш вақти бўларди.

Демак, кечқурунлари уйида ҳам бўлмайди, соат ўнда кечки синфларга ҳам бормайди. Ота-онаси ўшанда, кечки ибодатларда қарашиб юборгин, демайди, якшанба кунлари бўлса пешиндан кейин ҳам, кечқурунлари ҳам банд бўлади.

Шу билан бирга, содали сув сотадиган киши ён томондаги, фойеси магазиннинг эшигига туташган театрдан контрамарка олиб турар, Клайдга эса бу яқинлик жуда-жуда хуш келарди. Хуллас, театр билан чамбарчас боғлиқ бўлган магазинда ишлаш нашъали эди.

Ҳаммасидан ҳам ҳар бир спектаклдан олдин, эрталаб томоша бўладиган кунларда эса спектаклдан кейин ҳам, бу ерга оммавий саҳналарда чиқадиган қизларнинг тўпланишларини кўрганида Клайд минг кўйга тушарди. Қизлар битта-битта ёки тўда-тўда бўлишиб, пештахта ёнига келиб ўтиришар, гап сотишиб, ҳиринг-ҳиринг кулишар, ойнага қараб, сочларини тузатишар, лабларини бўяшиб, юзларига упа-элик суртишарди. Оламнинг ишларидан, аёлларнинг одатлари ва қилиқларидан беҳабар ва ҳали фирт жўжа бўлган Клайд эса, бу харидор қизларнинг ҳусн-у жамоли, дадилликлари, ўзларини бемалол тутишлари ва латофатларига ҳар қанча тикилса ҳам тўймасди.

Клайд стаканларни чайиб, музқаймоқ солиб, шарбат қуйиб, патнисларга лимон ва апельсинларни тахлаётганида бу қизларни яқинроқдан томоша қила оларди. Улар жуда зўр эдилар-э! Деярли ҳаммалари яхши, башанг кийинишган, қўлларидаги узук, кўкракларидаги тўғноғич, устларидаги мўйнали либос, бошларидаги ажойиб қалпоқча, оёқларидаги чиройли туфлиларини айтмайсизми! Клайд бу

қизларнинг йиғинлар, рақслар, зиёфатлар, кўрган спектакллари, Канзас-Ситининг чеккаларини айланганликлари, бу йилги моданинг бултурги модадан фарқи, баъзи актёрлар ва актрисаларнинг, айниқса, ҳозирда шаҳарда ўйнаётганлари ёинки яқин кунларда гастролга келадиганларининг зўрликлари ҳақидаги гапларини тез-тез эшитиб турарди.

Кўпинча бу қизларнинг дам бирини, дам бошқасини эгнига фрак, қотирма ёқали кўйлак, бошига цилиндр кийиб, бўйнига капалак нусха галстук таққан, кўлида майин теридан тикилган кўлқоп-у, оёғида ялтироқ ботинкали бирорта йигит кузатиб келарди. Уларнинг усти бошлари Клайдга яхши муомала, кўркамлик, сулукат ва фаровонликни белгиловчи сўнги нарсадай туюларди. Қани энди, у ҳам шундай кийимда ўз ҳолича юрса! Мана шу олифталарга ўхшаб, қизлар билан бемалол ва шошилмай гаплашса! Бундан зўри бўлмайди-да! Ўшанда, Клайднинг назарида, устида шунақа кийими бўлмаса борми, бирорта ҳам қиз унга қарамайдигандай туюларди. Кийим унга зарур, энг асосий нарса ҳам ўша эди! Клайд, бу насиб қилиб, ўша йигитлардай кийиниб юрса, роҳат-фароҳатнинг тўғри йўлига тушиб олгани бўлмайди-ми? Ўшанда дунёдаги ҳамма нарсаларга кўл чўзса етаверади. Ширин табассумларни айтмайсизми? Сирли кўл қисишувлар, эҳтимол, унинг кўли қиз белида... бўлса... уйланаман, деб сўз бериш, кейин... кейинчалик...

Буларнинг бари орадан ўтган шунча йилдан кейин бамисоли йилт этган нурдай бўлди. Негаки, Клайд шу чоққача бир амаллаб кунини кўриш учун ота-онаси билан кўчама-кўча юриш, ибодат, йиғинларда ўтириш, путури кетган ва тўғри йўлдан адашган, таърифига тил ожиз бўлган қаёқдаги тентакларнинг Исо уларни қандай асрагани-ю,

худодан нималар кўрганлари ҳақидаги гапларини эшитишга мажбур эди-да. Клайд энди буларнинг баридан қутулади, ҳа, ишонаверинг! У ишлаб, пул йиғиб, одам қаторига киради... Чиндан ҳам яхши еб-ичиб, кийиниб юриш деган нарсаларни ўйлаганда Клайднинг кўзлари ёнар, шундай дақиқаларда у саробни кўриб қолган саҳро қурбони – ташна йўловчига ўхшаб кетарди.

Клайд шунда ҳозирги аҳволида бир нарса чатоқлигига тезда ишонч ҳосил қилди: гарчи бу ерда турли мева шарбатлари тайёрлашни тезда ўрганиб олиб, ҳафтасига ўн икки доллар ишлаши мумкин бўлса ҳам, бу унинг вужудини ёндираётган шухрат-парастиликдан иборат умид ва интилишларини руёбга чиқара олмасди. Унинг бевосита бошлиғи бўлган Альберт Зиберлинг ҳунарининг сири билан бир қаторда ишнинг ёқимли қисмини ҳам бегона қилмаслик пайида эди. Зиберлингнинг гапига қараганда, Клайд унга қарашишидан ташқари хўжайиннинг ҳам турли юмушларини бажариб туриши зарур эди. У ҳолда Клайд ишда узукун қолиб кетарди.

Хуллас, Клайдга бу ишидан ҳам наф кам эди. Унга илгаригидай сон тегмасди. Бунинг устига пулиннинг жуда камлиги, танишлари ва одамлар билан алоқаси деярли йўқлигидан ҳам эзиларди. Очиғини айтганда, Клайд оиладан ташқарида ғирт сўққабош, уйдаги аҳволи ҳам бундан қолишмасди.

Эстанинг қочиб кетганлиги Клайд оиласининг Канзасдаги миссионерлик фаолиятига путур етказди. Клайднинг ота-онаси Эста уйга қайтавермагандан кейин дурустроқ жой топилмаганидан, Колорадо штатидаги Денверга кўчишни хаёл қила бошлашди. Клайд эса улар билан бирга кетишни мутлақо хоҳламасди. «Бундан нима фойда? – дерди у ўзига ўзи. – У ерда ҳам шу ердагидай яна битта миссия бўлади-да».

Клайд Бикель кўчасидаги миссиядаги квартирада ота-онаси билан турар, бунақа тирикчилик жонига тегиб кетганди. У ўн бир яшарлигида оиласи Канзас-Ситига кўчиб келганидан бери ўртоқларини уйига бошлаб келгани уяларди. Шу важдан у ҳеч қачон дўст орттирмаган, деярли ҳар вақт якка ўзи ё бўлмаса, укаси ва опа-сингиллари билан айлангани чиқар ва бирга ўйнардди.

Энди эса у ўн олтида, анча катта бўлиб қолган, шунинг учун ҳам ўз кунини ўзи кўриб, бунақа тирикчиликни йиғиштириши керак эди. Бироқ топаётган пули жуда ҳам оз бўлиб, бу пул билан кун кўриб бўлмас, бунинг устига дурустроқ оёққа туриб олишга уқув ҳам, дадиллик ҳам етишмасди.

Ота-онаси Денверга кўчишдан гап бошлаганларида Клайднинг бирга кетмаслигини хаёлларига ҳам келтирмаган ҳолда у ерда Клайдга иш топиш мумкинлигини ҳам тилга олишди. Шунда Клайд шу ерда қолгани маъқулроқлигини шама қила бошлади. Ўшанда Канзас-Ситини яхши кўраман, бошқа жойга боришимнинг нима кераги бор, ишим ҳам йўқ эмас, эҳтимол, ундан яхшироғини топарман, деб важ қилди. Бироқ Эстанинг қилиғи ота-онанинг ҳали яхши эсида бўлганидан жони ҳалак эди. Ҳалитдан ўз кунимни ўзим кўраман, деб уринаётганидан нима чиқаркин, биз кўчиб кетгандан кейин қаерда туради, ким билан қолади, ҳаётда қанақа таъсирларга дуч келади, ўзимиз тушиб олган яхши йўлда унга ким ҳамроҳ бўлади, деган саволлар ота-онага тинчлик бермас, булар ҳақида яхшилаб бош қотириш керак эди.

Денверга кўчиш муқаррар бўлиб, тобора яқинлашаётганидан Клайднинг юрагида юрак қолмаганди. Бунинг устига, худди ўша пайтларда мистер Зиберлинг хотин-қизларга ўта суяги йўқлигидан ишдан ҳайдалиб, аптекачининг магазинида қоқ-

суяк ва бадқовоқ катта сотувчи пайдо бўлди. Устига-устак дегандай, у афтидан, Клайд ўзига ёрдамчи бўлиб қолишини истамасди. Клайд ҳам шундан кейин сал нарироқ бориб бўлса ҳам, бу ердан кетишга аҳд қилди. Ҳар хил топшириқлар билан шаҳарда югуриб юрганимда бошқа иш топиб олишга уриниб кўраман, деб ўйлади. У иш қидириб юрган кунларидан бирида шаҳарнинг зўр меҳмонхонасидаги аптека магазинида ишлайдиган салқин ичимликлар сотувчисига йўлиқиб кўриш хаёлига келиб қолди. Ўн икки қаватли муҳташам бинодаги меҳмонхона Клайднинг кўзига ҳашамат ва дабдабанинг қаймоғидай кўринарди. Деразаларига қалин парда тортилган, асосий дарвозаси (ичкарига киришга Клайднинг юраги сира дов бермаганди) ойна ва темирдан бесўнақайроқ қилиб ишланганди. Эшикдан нарида чеккаларида хурмо дарахтлари бўлган мрамар коридор кўринарди. Клайд меҳмонхона ёнидан тез-тез ўтиб турар, ўшанда ичкарида нималар бўлаётганикин-а, деб болаларча қизиқсинарди. Меҳмонхона ташқарисида эса таксилар ва хусусий машиналар доимо тўлиб ётарди!

Клайд бирорта иш топиш кераклиги азбаройи жонидан ўтганлигидан меҳмонхонанинг Ўн тўртинчи кўча ва Балтимор-стритга қараган бурчагини эгаллаган аптека магазинига бош суқди. Киравиришдаги мўъжазгина ойнабанд будкада ўтирган кассир жувонга кўзи тушганидан кейин: «Бу ерда содали сувни ким сотади?» деб сўради.

Унинг қўрқа-писа ва ботинолмай турганлигига, шунингдек, чуқур ва илтижоли боқишларига қизиқсиниб қолган кассир жувон иш қидириб юрганлигини сезиб олди.

– Магазин бошқарувчиси мистер Сикор-да, – деди у.

Кассир жувон ўттиз бешларга борган, кийими ўзига ёпишиб турган кишига бош ирғади. Мис-

тер Сикор ойнабанд витринанинг тепасига пардоз буюмларидан кўргазма қилаётган эди. Клайд унга яқин борди-да, нима қилиши кераклигини унча яхши билолмай тўхтади. Одам бирор нарсага етишаман деганда шунақа бўлади ўзи. Клайд ҳам мистер Сикорнинг бандлигини кўриб, бошқарувчи то орқасида биров турганлигини пайқаб, ўгирилиб қарамагунча оғирлигини дам у, дам бу оёғига солганича тураверди.

– Нима гап? – деб сўради ниҳоят мистер Сикор Клайддан.

– Сизга содали сув сотишда ёрдамчи керакми, деб сўрамоқчийдим.

Клайд шундай дея мистер Сикорга қаради. Унинг кўзларидан эса: «Мабодо, сизда жой бўлса, мени олишингизни жуда ҳам хоҳлардим! Менга иш жуда ҳам керак!» деган маънони ўқиса бўларди.

– Йўқ, йўқ, йўқ, – жавоб қилди мистер Сикор.

Миқтидан келган бу малла соч киши табиатан сержаҳл ва заҳар эди. У орқасига ўгирилмоқчи бўлиб турганида, Клайднинг юзидан жуда бўшашиб ва хафа бўлиб кетганини пайқаб:

– Илгари бунақа жойда ишлаганмидингиз? – деб сўради.

– Бунақа зўр магазинда ишламаганман, сэр, – жавоб қилди Клайд теварагидаги ҳашамдан ҳайратда қолиб. – Мен мистер Клинканинг Еттинчи кўча билан Бруклин-стритнинг муйилишидаги магазинида ишлайман. Бироқ у сизнинг магазинингизга сира ҳам тенглаша олмайди. Мен яхшироқ бир жой топсам дегандим.

– Ҳм, – мистер Сикор магазинининг мақтовидан сал бўшашиб ғўлдиради. – Начора, бу жуда оқилона. Бироқ ҳозир мен сизга бир нарса дея олмайман. Биз хизматчиларни ҳадеб ўзгартиравермаймиз. Агарда сиз дастёрликка кирмоқчи бўлсангиз,

қаерга жойлашиш мүмкінлігін айтаман. Меҳмонхонага битта бола керак деб юришибди. Даст-ёрлар бошлиғи менга яна битта бола керак, девди. Менимча, бу сув сотувчига ёрдамлашишдан сира қолишмаса керак.

Мистер Сикор Клайднинг юзи ёришиб кетганини кўрганидан кейин қўшиб қўйди:

– Сизни мен юборганимни айтманг, ахир, сизни билмайман-ку! Зинанинг тагидан мистер Скуайрсни қидириб топинг-да, гаплашиб кўринг.

Клайд «Грин-Дэвидсон»дай меҳмонхонадан иш топиши мүмкінлігін хаёлига келтирганида-ёқ кўзлари катта очилиб, ҳаяжонга тушганидан бутун вужуди титрай бошлади. У шундан кейин маслаҳатчисига яхшилиги учун миннатдорчилик билдирди-да, магазиннинг меҳмонхона вестибюлига олиб чиқадиган мрамар рангга бўялган коридори томонга юрди. Коридор тутагандан кейин Клайд ўзини вестибюлда кўрди. У шу чоққача бунақа нарсаларни кўрмаган, камбағаллиги ва тортинчоқлиги, гарчи олисдан бўлса ҳам, бу оламга кўз ташлашига халал бериб келганди. Қаёққа қараманг, ҳашамат-у дабдаба! Оёқ тагидаги пол оқ ва қора мрамардан шахмат нусха қилиб ишланган. Шифтдаги бронза, чизма ва ҳал бериб ишланган безаклар кўзни олади. Шифтни кўтариб турган қатор мрамар устунлар ҳам пол янглиғ ойнадай силлиқ бўлиб, ялт-ялт қиларди. Мрамар устунлар меҳмонхонанинг учта – ўнг, чап ва Далримпл авенюга қараган марказий эшиги томонга олиб борар, устунлар оралиғида чироқлар, ҳайкаллар, хурмолар, креслолар, катта-кичик диванлар, гиламлар кўзга ташланар, хуллас, ҳар бало бор эди. Қисқаси, бу вестибюль кимдир заҳархандалик билан, буларнинг вазифаси – «оммани нафосатга ўргатиш», – деб айтган бачкана ҳашаматнинг тимсоли эди.

Чиндан ҳам Американинг улкан ва тобора гуркираётган савдо шахрининг салобатли меҳмонхонасидаги бу нарсалар жуда ҳам ортиқча эди. Меҳмонхонанинг номер, зал, вестибюль ва ресторани ҳам жуда дабдабали бўлганидан уларда одамга ором берувчи соддалик, нафосат ва мутаносибликдан асар ҳам кўринмасди.

Клайд тўхтаб, вестибюль ва унда тўпланганларга ҳанг-манг бўлиб қолди. Вестибюлда аёллар ва болалар бор бўлиб, эркаклар кўпроқ эди. Улар у ёқдан бу ёққа бориб келишар, тик турганларича суҳбатлашишар, тўдалашиб ё якка-якка туришарди. Вестибюлни қалин пардали ва яхшилаб безатилган жойларида ёзув столлари ва улардаги газета комплектлари кўзга ташланарди. Бир бурчакда почта бўлими, иккинчисида галантерея ва гул киоскалари бўлиб, улар ҳам гавжум эди. Ўша кунлари шаҳарда дантистлар³ съезди бўлаётганидан уларнинг кўпчилиги бола-чақалари билан «Грин-Дэвидсон»га жам бўлишганди.

Бундан мутлақо беҳабар бўлган ва «съезд»нинг нималигини ҳам билмайдиган Клайднинг кўзига бу ҳол ҳар кунги одатий манзарадай туюларди.

Клайд теваарак-атрофидаги нарсаларга оғзи очилганича тикилиб турарди. Мистер Скуайрс эсига тушиб қолганидан кейин, унинг «зина тагидаги» идорасини қидириб кетди. Зина Клайднинг ўнг томонида экан. У баҳайбат, оқ-қора мрамрдан ишланган бўлиб, икки томонга қанот ёзган ва буралганича иккинчи қаватга бориб туташганди. Зинанинг ана шу иккита улкан қаноти тагида меҳмонхона хизматчилари кўпроқ уймалашаётганларидан идора ҳам ўша ерда бўлса ажаб эмасди. Аптека магазинига йўл кетган девор ёнидаги яқинроқ қанотнинг нарёғида баландроқ

³ Дантист – тиш доктори.

қилиб ишланган конторка бўлиб, унда афтидан, Клайдга тенгқур, устига тугмачалари ялтироқ ва жигарранг форма кийган ўспирин кўринарди. Унинг бошида доридан бўшаган қутига ўхшаган думалоқ қалпоқча бўлиб, бир ёқ томонга қийшайтириб олганди. Ўсмир қўлидаги қалам билан олдидаги дафтарга нималарнидир ёзарди. Бу ерда шу ёшдаги ва шунақа формадаги бошқа ўсмирлар ҳам бўлиб, уларнинг баъзилари конторка ёнидаги узун курсиларда ўтиришар, бошқалари турли томонларга ўқдай учишарди. Гоҳо улар конторкадаги ўсмир ёнига қайтиб, унга бирорта квитанция ё калит, ё ҳисоб-китоб қоғози тутқазिशарди-да, яна узун курсига ўтиришиб, чама-си, бошқа топшириқ берилишини кутишарди. Улар бу ерда топшириқ берилишини кўп кутиб қолишмайдиганга ўхшашарди. Телефон деярли тиним билмай жиринглар, конторкадаги ўсмир топшириқни тинглаганидан кейин олдидаги кичкина қўнғироқчани чалиб қўяр ё бўлмаса, «Навбатдаги!» – деб қўярди. Ўшанда курсининг чеккасида ўтирган бола зиналардан бирига ё бўлмаса, эшиклардан бирортасига, ёки лифтга қараб чопар, шундан кейин доимо келган меҳмондан кейинда унинг жомадонсимон қопчиғи, жомадони, пальтоси, гольф ўйнайдиган таёғи кўринарди. Бошқа болалар вестибюлнинг ичкарисида йўқ бўлиб кетиб, шишали патнислар ёки қандайдир пакетлар кўтариб келишар ва уларни юқоридаги қаватларга элтишарди. Клайднинг бахти чопиб бу меҳмонхонага олишадиган бўлса, у ҳам шунақа ишларни қилиши турган гап эди.

Болалар бу ишларни елиб-югуриб бажаришар, теварак-атроф гавжумлигидан Клайднинг бахтиёр бўлгиси, бу ерга жуда-жуда жойлашгиси келарди. Бироқ бу унга насиб қилармикин? Мистер Ску-

айрс дегани қаерда бўлдийкин? Клайд конторада-га ўсмирга яқин бориб сўради:

– Мистер Скуайрсни қаердан топсам бўлади, айтиб бера олмайсизми?

– Ана, ўзи келяпти, – жавоб қилди ўсмир Клайд-га ўйноқи ва кулранг кўзларини синовчан тикиб.

Клайд у кўрсатган томонга қараркан, башангроқ кийинган киши илдам келаётганини кўрди. Кўринишидан кўпни кўрган бу кишининг ёши йигирма тўққиз ё ўттизда эди. У келишган, ҳаракатчан ва жуда ўхшатиб кийинган, кўринишидан кескин ва қаттиққўл, шунинг учун ҳам Клайд хижил бўлишдан ташқари юраги пўкиллаётганини ҳам сизди. Қирра бурни, юпқа лаблари, тешиб юборгудай қарраши ва даҳанининг учлилиги бу одамнинг жуда айёр ва маккорлигини кўрсатиб турарди...

– Ҳозиргина қўлида шотландча қалин жун рўмол билан чиққан оппоқ сочли новча одамга кўзингиз тушдими? – деб сўради у ёрдамчисидан конторка олдида тўхтаб.

У бош ирғади.

– Менга айтишларича, у лорд Ландрэйл экан. У бугун эрталаб ўн тўртта сандиғи ва тўртта хизматчиси билан келди. Буни қаранг-а! Шотландиянинг мўътабар одами. Айтгандай, у бошқача номда саёҳат қилиб юрибди. Бизнинг дафтарда исми мистер Блант деб ёзилган. Инглизлар шунақа, кўрдингизми? Ишни жуда ўринлатишади-а?

– Тўғри айтдингиз, мистер Скуайрс, – конторадаги ўсмир такалуф билан жавоб қилди.

Шунда мистер Скуайрс ёнига ўгирилувди, Клайдга кўз қири тушди. Конторкада турган ўсмир эса Клайднинг жонига ора кирди.

– Бу йигигча сиз билан гаплашмоқчи экан, – деди у мистер Скуайрсга.

– Менда ишингиз бормиди? – мистер Скуайрс Клайдга қараркан, уни ўрганаётгандай диққат билан разм солди: боланинг устидаги арзон костюми ҳам унинг назаридан четда қолмади.

Бу одам Клайдга унчалик ёқмади, аммо унда иложи борича, дурустроқ таассурот қолдиришга уриниб кўрмоқчи бўлди.

– Аптека магазинидаги жентльмен менга... – Клайд гап бошлади, – яъни у сизга учрашишни маслаҳат берувди... эҳтимол, менинг бахтимга, сизга дастёр керакдир. Мен Клинканинг Еттинчи кўча билан Бруклин-стритнинг муйилишидаги аптека магазинида ёрдамчи бўлиб ишлайман, ҳалиги жентльмен эса менга сизнинг қўлингиздан... яъни у хаёл қилишча... эҳтимол, сизда бўш жой бордир...

Клайд бу одамнинг совуқ синовчан тикилиб туришидан хижил бўлиб довдираб қолганидан нафасини аранг ростлаб, тупугини ичига ютди.

Клайд шунда умрида биринчи марта мабодо ишим битсин десанг, одамларга ёқишинг, уларга ёқадиган бирор нарса қилишинг ё бўлмаса, айтишинг керак экан, деб ўйлади. Шундан кейин ўзини аранг қўлга олди-да, сирли ва хушомадгўёна илжайиб, қўшиб қўйди:

– Менга уриниб кўр-чи, десангиз бас, ишга жон-жаҳдим билан киришаман.

Клайднинг қаршисида турган одам унга жавобан совуққина қараб қўйди, холос. Унинг ўзи муғомбир бўлиб, ниятига минг хил йўллар билан етиб юрганидан чапдаст, эпчил, одамларни гапга сола оладиганларни ёқтирарди. Шундай бўлса ҳам у ўзининг Клайд хусусидаги биринчи фикридан қайтиб, бошини чайқаб деди:

– Сизнинг бундай ишларда сира ҳам тажрибангиз йўқ-ку?

– Йўқ, сэр, бироқ мен тезда ўрганиб оламан, жон-жаҳдим билан киришаман.

– Хўп, маъқул, ўйлаб кўраман, – деди дастёрлар бошлиғи иккиланиб, чаккасини қашларкан. – Ҳозир вақтим йўқ. Душанба куни кечқурун келинг. Ўшанда гаплашамиз.

У шартга орқасига ўгирилиб, нари кетди.

Клайд ёлғиз ўзи қолганидан кейин нима гап бўлганига унчалик тушуна олмай кўзи олма-кесак тера бошлади. Наҳотки, унга душанба куни кечқурун келинг, дейилган гап рост бўлса? Наҳотки, унинг ишлаш имкони... Клайд бошидан товонига-ча титраганича шарт орқасига бурилиб, кўчага чопиб чиқди. Мана буниси зўр бўлди! Канзас-Ситидаги энг зўр меҳмонхонага ишга олишни илтимос қилувди, душанба куни кечқурун келинг, дейишди! Шундайми?! Бу нима дегани бўлди?! Клайдга наҳотки бу ажиб оламнинг эшиклари шунчалар тез очилаётган бўлса! Чиндан ҳам шундай бўлса-я?

V БОБ

Бу воқеадан кейин Клайднинг хаёл қуши қанчалар парвоз қилиб, бояги зўр меҳмонхонада ишлаганида нималарга етишмоқчи бўлганини фақат тасаввур қилиш мумкин, холос. Унинг ҳашам бобидаги тасаввури жуда кўпиртирилган, нотўғри ва беўхшов бўлиб, алаҳлашдан фарқ қилмас, шу чоққача хаёлида ўралашиб юрган нарсалардан ҳосил бўлганди.

Клайд аптека магазинидаги ишига қайтиб борди: ишдан кейин уйига бориб, овқатини еб ётди. Бироқ очигини айтганда, ўша кунлари, яъни жума, шанба, якшанба кунлари ва душанба куни оқшомгача кўкларда парвоз қилди ҳисоби. У нима қилаётганини ҳам сезмас, шунинг учун ҳам ма-

газиндаги бошлиғи унга бир неча марта «кўзини очиб олиш»ни маслаҳат берган эди. Клайд ишдан кейин ҳам тўғри уйига эмас, яна ўша тарафга, Ўн тўртинчи кўча билан Балтимор-стритнинг муйи-лишига бориб, муҳташам меҳмонхонани томоша қиларди. Ҳатто, ярим кечада ҳам меҳмонхонанинг учта эшигида эгнига сертугмачали, узун ва жигарранг уқали либос, бошига катта қўнғир шапка кийган эшикбон турарди. Ичкарида, ҳарир шоҳи пардалар ортидаги ресторанинг катта пастки қаватидаги майхонада чироқлар порлаб турарди. Ташқарида таксилар ва хусусий машиналар сероб, қаердандир доимо мусиқа эшитилиб турарди.

Клайд меҳмонхонанинг олдида жума куни кечқурун, шанба куни, якшанба куни эрта билан ҳам келди, душанба куни кечқурун эса мистер Скуайрс айтганидай яна меҳмонхонада ҳозир бўлди. Мистер Скуайрс Клайдни эсидан чиқариб юборишга улгурганидан уни анча совуқ қаршилади. Бироқ унга чиндан ҳам яна битта дастёр зарур, Клайд эса ўшанга муносибдай кўринарди. Мистер Скуайрс шунинг учун ҳам Клайдни ўзининг зина тагидаги кичкинагина идорасига бошлаб кирди-да, ўзини жуда катта тутиб ва бепарво ҳолда ота-онаси, қаерда туриши, илгари қаерда ва нима иш қилганлиги, отасининг тирикчилигини суриштирди. Охирги савол Клайдни жуда гангитиб қўйди. У гурурли бола бўлганидан ота-онасининг миссияга бошчилик қилиб, кўчада ваъз айтиб юришларини тилга олишга ор қиларди. Шунинг учун ҳам у фирмалардан бирида кир ювадиган машиналарни тарқатиш бўйича агент бўлиб ишлайди (ўзи гоҳо шундай бўларди ҳам), якшанба кунлари худо йўлига хизмат қилади, деди. Бу гап дастёрларнинг бошлиғига хуш келди, нега деганда, унинг қўл остидаги болалар тўғри ва пок яшашга унча мойил

эмасдилар. Мистер Скуайрс: «Ҳозирги иш жойингиздан тавсиянома келтира оласизми?» – деб сўради. Клайд бунга ижобий жавоб қилди.

Мистер Скуайрс меҳмонхонадаги тартиблар жуда қаттиқлигини тушунтиришга тушди. Кўпгина болалар меҳмонхонадаги жуда бошқача ва ўта дабдабали (мистер Скуайрс бунини бошқача сўзлар билан тушунтирди) ҳаётни кўрганларидан кейин гангиб қолиб, тўғри йўлдан тойишар экан. «Шунинг учун ҳам, – деди мистер Скуайрс, – ёнларига жиндай пул тушиши билан ликиллаб қоладиган болаларни доимо ишдан бўшатиб туришимга тўғри келади. Менга лаббайгўй, тарбия кўрган, чаққон ва сезгир болалар керак. Улар озода бўлишлари, ораста ва тоза юришлари керак. Ишга ҳар куни вақтида, сира кечикмасдан ва сип-силлиқ бўлиб келишлари лозим. Ёки жиндай пул кўргандан кейин кўрслик йўлига ўтадиган ё бўлмаса, майда гапларни кўпайтириб, тунги ишратларга бериладиган, кейин эса ишга кечикиб, ё бўлмаса, ўлгудай чарчаб, қўли ишга бормаи, юриш-туриши қийинлашиб келадиганлар бу ерда кўп тирикчилик қила олмайдилар. Бунақаларнинг дарров жавобларини бериб юборамиз.

Менинг бунақа бемазагарчиликларга тоқатим йўқ! Бунини ҳозирданоқ қулоғингизга умрбод ва яхшилаб қуйиб олинг!

Клайд унинг гапини маъқуллаб, вақти-вақтида ҳозиржавоблик билан: «Ҳа, сэр» ёки «Йўқ, сэр», деб турарди. У, пировардида, мистер Скуайрсни бемаъниликлар қилишни хаёлимга ҳам келтирмайман, бунақа нарсаларни табиатим ҳам кўтармайди, деб ишонтирди.

Мистер Скуайрс шундан кейин болалар меҳмонхонада ойига фақат ўн беш доллар олишларини ва бепул овқатланишларини (меҳмонхонанинг энг

пастки қаватида хизматчилар учун махсус ошхона бор экан) айтди. Бола бирорга меҳмоннинг жомадонини кўтаришиб кирса ё бўлмаса, бир кўза сув келтириб берса, бирорга топширигини бажарса, чой пули тушиб туриши, гоҳо меҳмонлар кўпроқ беришларини эшитганида ҳам оғзи очилди-қолди. Ўн, ўн беш, йигирма беш цент, гоҳо ундан ҳам кўпроқ беришаркан. Кунига шу тариқа болалар тўрт доллардан олти долларгача чой пули ишлашаркан, гоҳо кўпроқ ҳам туширишаркан. Бу анча пул-ку, деб ўйлади Клайд ичида. Бунақа кўп пул ишлаши мумкинлигини эшитганида юраги ҳаприқиб кетиб, нафаси тиқилиб қолаёзди Бир кунда тўрт доллардан олти долларгача-я! Бу ҳафтасига йигирма саккиз ёки қирқ икки доллар деган гап-ку! У ўзининг қулоқларига аранг ишонарди. Бу пул тагин ойига оладиган ўн беш доллари ва ейдиган овқатининг устига-я! Бундан ташқари, деб тушунтирди мистер Скуайрс, дастёрлар меҳмонхонада кийиб юришадиган чиройли форма учун маошдан ҳеч нима ушлаб қолинмайди. Формани фақат ишда кийиш мумкин. Мистер Скуайрс шундан кейин душанба, чоршанба, жума ва якшанба кунлари Клайд эрталаб олтидан тушгача, олти соат дам олганидан кейин эса кечқурун олтидан ярим кечагача ишлаши кераклигини тушунтирди. Сешанба, пайшанба кунлари фақат туш пайтидан соат олтигача банд бўларкан. Шундай қилиб, у гоҳ пешиндан кейин, гоҳ кечқурун бўш бўларкан. Бироқ бўш вақтларида нонушта ва тушлик қилиши керак экан. Яна охириги гап шуки, у бошқа болалар билан форма кийиб, йўқламага келиши ҳам керак бўлиб, буни мистер Скуайрснинг ўзи ҳар смена бошланишидан нақ ўн минут олдин ўтказаркан.

Мистер Скуайрс бошқа нарсаларни хаёлига келтираётган бўлса ҳам улар ҳақда оғиз очмади. Унинг

ўрнига гапириб қўядиган одамлар топилишини биларди у. Шунинг учун ҳам бунинг ўрнига нималарнидир тушунтиришга тушиб кетди-да, гапларни туш кураётгандай эшитиб турган Клайдга тўсатдан:

– Менимча ҳозирданоқ ишга туша оларсиз, дейман? – деб қолди.

– Ҳа, сэр! Албатта, сэр, – жавоб қилди Клайд.

– Зўр!

Мистер Скуайрс ўрнидан туриб, эшикни очди.

– Оскар! – у курсида ўтирганларнинг яқинроғини чақирганди, бўйдор, елкалари кенг, озодагина форма кийган ўсмир зумда етиб келди. – Клайд Грифитсни, шундайми, ўн иккинчига, кийимхонага олиб боринг, Жекобс унга формали кийим топиб берсин. Лойиғи топилмаса, эртагача бирортасини тўғрилаб берсин. Менимча, унга Силсби кийиб юргани тўғри келиб қолса керак.

Мистер Скуайрс шундан кейин конторкадан Клайдга қараб турган ёрдамчисига тушунтирди:

– Буни синамоққа оляпман. Бугун кечқурун ё эртага эрталабдан болалардан бирортаси уни йўлга солсин. Борверинглар, Оскар, – деди у Клайдни топширган болага. – Бунинг ҳеч тажрибаси йўқ, бироқ эплаб кетар дейман, – қўшимча қилди мистер Скуайрс Клайд билан Оскар лифтлардан бирига қараб юришгандан кейин яна ёрдамчисига қараб.

У шундан кейин Клайдни тўлов ведомостига қўшиб қўйишларини тайинлаб қўйгани кетди.

Клайд бу пайтда янги устозининг кетидан қолмай, шу чоққача қулоғи эшитмаган нарсалардан воқиф бўлиб борарди.

– Бунақа жойда сира ишламаган бўлсанг ҳам қўрқиб-нетиб ўтиришнинг кераги йўқ, – деб қўйди ўсмир гапининг бошида.

Клайд кейинчалик унинг исми Хегланд, ўзи Нью-Жерси штатининг Жерси-Сити деган жойи-

дан эканлигини, галати сўзлари ва қилиқлари ҳам ўша ёқнинг таъсири эканлигини билиб олди. У новча, бақувват, малласоч, юзини сепкил босган, очиққўнгил ва вайсақи эди.

Улар «Хизматчилар учун» деган ёзувли лифтга киришди.

– Манави нарса ҳам, – Клайднинг ҳамроҳи гапида давом этди, – унча қийин эмас. Бундан уч йил олдин Буффалода иш бошлаганимда мен ҳам ғирт эдим. Сен бошқаларнинг ишларини кузатиб тур, уқдингми?

Клайд ҳамроҳига нисбатан саводлироқ бўлганидан, унинг талаффузидаги хатолар ва бегона сўзларни пайқаб гаши келса ҳам, ўша дақиқада ўзига қилинаётган озгина эътибордан астойдил миннатдор бўлгани сабабли, самимий гапираётгани учун оққўнгил устозининг ҳар қандай нуқсонларини ҳам кечира оларди.

– Олдин бошқаларнинг ишини кузат, кейин ўзинг ҳам ўрганиб оласан. Қўнғироқ чалинади, сен бўлсанг курсининг чеккасида ўтирибсан, демак, навбатинг келибди, дарров ўрнингдан тургин-у, югур. Бу ерда илдамларни ёқтиришади, билдингми? Кўчадан битта-яримта кирса ёки лифтдан биттаси жомадони билан чиқиб қолса, курсининг чеккасида ўтирган бўлсанг, бошлиқ чақирадимми, ё йўқми, дарров бориб жомадонига ёпиш. Унинг айтишини кутиб ўтирма, гоҳо кўрмай ҳам қолади-да. Бу ерда ўзинг ҳам ҳушёр бўлиб туришинг керак. Бора солиб жомадонларга ёпишмасанг, чой пули ҳам ололмайсан, тушундингми? Бировнинг қўлида жомадони ё бошқа нарсаси бўлса, унга қарашиш керак, нима, юкини унинг ўзи кўтариб юрармиди? Доимо конторкага яқинроқ ўтириш керак, нега деганда, меҳмонхонага кирган одам аввало, дафтардан ўтиб, номер сўрайди, – лифтдан то юқори-

га чиққунларича Хегланднинг чакаги тинмади. – Нозир шундан кейин сенга калит беради, ўшанда юкни тўппа-тўғри номерга олиб киравер. Номерда ванна ва ҳожатхона бўлса, чироқларини ёқиб қўйгин, улар қаерда нима борлигини кўришсин, тушундингми? Кейин кундузи бўлса, пардаларни очиб қўй, кечқурун бўлса тушир, номерда сочиқ бор-йўқлигига ҳам қара, йўқ бўлса, ходимага айтиб қўй, шундан кейин ҳам чой пули беришмаса, чиқиб кетавер. Олдинига жиндай ивирсила, эшикнинг қулфланишини текшир, форточкани текшир, хуллас, пича хонада уймалаш, тушундингми? Ўшанда меҳмонларнинг калласи бўлса, танга-панга узатишади, беришмаса – вассалом, чиқиб кетавериш керак. Ўшанда ўзингни хафа кўрсатма, сир бой берма, тушундингми? Кейин меҳмонлар музли сув ё бошқа нарса сўрашмаса ҳам иш расво деявер. Ўшанда дарров пастга тушиб, курсидан жойингни олавер. Бу иш қийин эмас. Чаққонгина бўлиб, меҳмонхонага кириб-чиқаётган одамларни кўздан қочирмасанг бўлгани. Ҳамма гап шунда. Формани олиб, иш бошлаганингдан кейин смена ни тугатиб кетаётганингда бошлиққа бир доллар узатишни эсингдан чиқарма, тушундингми? Бир кунда икки смена ишласанг, икки доллар берасан. Тартиб шунақа ўзи. Ҳаммамиз шунақа қиламиз, шу ерда илиниб қолай десанг, сен ҳам шундай қилишинг керак. Бор гаплар шу. Қолганларини ўзинг биласан.

Клайд тушунди.

Бундан чиқди, унинг йигирма тўрт ёки ўттиз икки долларидан бир қисми, чамаси ўн бир, ёки ўн икки доллари қўлдан кетаркан-да. Майли, зарари йўқ. Ўшанда ҳам ёнида ўн икки ёки ўн беш доллари, эҳтимол, ундан кўпроғи қолади-ку! Бунинг

устига овқат билан формаси. Ё худойим-е! Бу ғирт жаннатнинг ўзгинаси-ку! Ҳамма нарса муҳайё!

Жерси-Ситилик мистер Хегланд уни ўн иккинчи қаватдаги бир хонага бошлаб чиқди, у ерда юзлари буришиб кетган, сочлари оппоқ, нечага борганини ҳам, қанақа одамлигини ҳам билиб бўлмайдиган бир чол бор, эди. Чол Клайдга ўша заҳотининг ўзида битта кийим танлаганди, лоппа-лойиқ келди, уни тўғрилаб ўтиришга ҳам ҳожат қолмади. Клайд қалпоқчалардан бир нечтасини кўриб, битта лойигини топди-да, қийшайтириб кийиб олди. Сочини олдирса бўлди энди. Хегланд ҳам: «Сочинг ўсиб кетибди, орқароқдан сал олиш керак», – деб қўйди. Клайднинг ўзи ҳам Хегланд гапирмасидан илгариек фаҳмлаб юрарди. Сочи бунақа қалпоқчага узунлик қилиб қолганидан Клайднинг ўзи ҳам гижинарди.

Клайд Хегланд билан пастга, мистер Скуайрснинг ёрдамчиси бўлган мистер Уипл ёнига қайтиб тушганларида у шундай деди:

– Зўр. Кийим лоппа-лойиқ келибди, тўғрими? Майли, соат олтида ишга тушавер. Беш яримда келиб, формада чоракам олтида йўқламада қатнашасан.

Клайд шундан кейин Хегланднинг тегишли кўрсатмаларини эшитди, сўнг кийимхонага бориб, формасини кийимхона ходими кўрсатган шкафчага солиб қўйди-да, олдинига сочини олдиргани, кейин эса хурсандлигини ота-онасига маълум қилгани югурганича чиқиб кетди.

У «Грин-Дэвидсон»дай зўр меҳмонхонада дастёрлик қилади! Устида формаси, чиройли формаси бўлади. У ойига... Клайд онасига ойда қанча олишини аниқ айтмади. Аввалига, ўн бир ёки ўн икки доллар олсам керак, буни яхши билмайман, деб қўя қолди. У келгусида оиласи бўлмаса ҳам ўзини анча ўнглаб олиши мумкинлигини бирдан сезиб қолгани-

дан қанча олишини аниқ айтиб, ишни чалкаштиришни истамасди. Нега деганда, ота-онаси жуда гапни кўпайтириб юборишади. Клайд шундан кейин: «Меҳмонхонада текинга овқатланаман, шу сабабдан уйга тушликка келишимнинг ҳожати йўқ», – деди. Бу унинг кўнглидаги иш эди ўзи. Бунинг устига у ажойиб меҳмонхонада яшаб, унинг ҳавосидан нафас олади... Истаса, уйига ярим кечадан олдин қайтмайди... яхши кийиниши мумкин... яхшигина танишлари ҳам бўлади... Кўнгилочар ишлар ҳам, албатта... Ўҳў!

У турли-туман ишлар билан югуриб юраркан, хаёлига яна битта муғомбирона ва ажойиб фикр келиб қолди: у театрга ёки бошқа бирор жойга бормоқчи бўлган оқшомларда уйига келмаслиги ҳам мумкин, шунчаки шаҳарда қолаверадн, кейин эса уйдагиларга ишладим, деб қўя қолади. Ҳаммадан ҳам овқат билан формали кийимнинг текинлигини айтмайсизми? Буни қаранг-а!

Буларнинг бари ниҳоятда ҳайратомуз ва қизиқарли бўлганидан Клайд кўпроқ ўйлашга ҳам қўрқарди. Яхшиси, сабр қилиб, бу ажойиб ва ғаройиб оламда нималарга эриша олишини кўриш керак. Ҳа, шундай қилиш лозим.

VI БОБ

Эйса ва Эльвира Грифитсларнинг иқтисодий ва ижтимоий масалалар бобидаги фирт тажрибасизликлари Клайднинг ўз орзуларини амалга оширишга кўмаклашди. Нега деганда, Эйса ҳам, Эльвира ҳам Клайд кирган ишнинг қанақалигини билишмас, билганлари ҳам Клайднинг билганларидан кўп эмасди. Улар бу иш Клайднинг онги ва ахлоқига, тирикчилигига ва бошқа кўп нарсаларга таъсир қилиши мумкинлигини хаёлларига ҳам

келтиришмасди. Эйса ҳам, унинг хотини ҳам шу чоққача разряди тўртинчидан баланд бўлган меҳмонхоналарда туришмаганди-да. Ўзларидан бадавлат кишилар овқатланадиган ресторанларни ҳам кўришмаганди. Клайднинг ҳозирги ёши ва табиатига меҳмонхонанинг эшикларидан конторкага ва конторкадан эшикка жомадон ташишдан ташқари қандайдир бошқачароқ иш ва мулоқот топилиши мумкинлиги уларнинг хаёлларига ҳам келмасди. Шунинг учун ҳам улар соддаликларига бориб, Клайднинг ишига камроқ, масалан, ҳафтасига беш ёки олти доллар тўланса керак, деб ўйлашар, Клайд эса ёши ва қобилиятига кўра, уларнинг ўйлаганидан кўпроқ олиши мумкин эди.

Эрига қараганда пишиқроқ бўлган, Клайд ва бошқа болаларнинг ғамини кўпроқ ейдиган миссис Грифитс, Клайд ўзининг гапларига қараганда, вақтини кўп оладиган ва пули олдинги ишидагига қараганда камроқ бўлган янги иш топганига нега бунча суюнапти, деб боши қотарди. Тўғри, Клайд меҳмонхонада кўтарилишим, масалан, нозир бўлишим мумкин, деб шама қилган бўлса ҳам қачон бунга етишишини ўзи ҳам билмас, олдинги ишида эса ҳеч бўлмаганда тушум бобида бир нарсалик бўлиши мумкин эди.

Шундай бўлса ҳам миссис Грифитс Клайд дущанба кунни уйга ҳаллослаганича келиб, ишга кирдим, тезроқ галстугим билан ёқамни алмаштирсам бўлмайди, сочимни олдириб йўқламага етиб боришим керак, деганида ўғлига қараб, кўнгли жойига тушди. У шу чоққача ўғлининг бирор нарсага бунчалар қизиққанини кўрмаганди. Ўғли ҳаётда ўзини дадилроқ сезиб, қувноқ бўлиб юрса, ўзига яхши бўларди-да.

Клайд эрталаб соат олтидан ярим кечагача ишидан бўшамасди. У аҳён-аҳёндагина кечкурунлари

бўш бўлар, хоҳлаб қолгандагина уйига барвақтроқ қайтар, ўшанда ҳам сал вақтлироқ жавоб беришди, деб баҳона қиларди. Унинг табиатида қандайдир кескинлик ва шошмашошарлик пайдо бўлди, мабодо, ухламаган ва кийимини алмаштирмаган бўлса, ўша заҳоти уйдан қочиб қолишга ҳаракат қиларди... Буларнинг бари отаси билан онасини жуда ташвишга соларди. Меҳмонхона! Меҳмонхона! Клайд доимо меҳмонхонасига шошгани-шошган, гапларига қараганда меҳмонхона унга жуда ёқаётгани ва ишини эплаётганини тушуниб олса бўларди. Унинг меҳмонхонадаги иши, ўзининг айтишича, содали сув сотишдан дурустроқ бўлиб, қисқа вақт ичида кўпроқ пул ишлаб оламан, деб ўйлар, бироқ ўша пуллар қачон келишини ўзи ҳам билмасди...

Клайд бундан ортигини истамас ё бўлмаса, гапиришни хоҳламасди.

Ота-она Грифитслар Эста воқеаси туфайли Канзас-Ситидан Денверга кўчиб кетишимиз керак, деб ўйлашгани-ўйлашганди. Клайд эса зўр бериб Канзас-Ситида қолишнинг пайдидан бўларди. У, бошқалар кўчиб кетишаверсин, менинг бу ерда яхшигина ишим бор, уни маҳкам ушлаш ниятидаман, дерди. Ота-онаси кўчиб кетишадиган бўлса, ўзига битта хона топиб олади, у ёғи эса ёмон бўлмайди. Бироқ бу режа ота-онасига сира ҳам маъқул келмасди.

Клайднинг ҳаётида жуда улкан ўзгариш юз берганини айтмайсизми! Ўша биринчи оқшомда соат бешдан қирқ беш минут ўтганда ўзининг энг яқин бошлиғи мистер Уипланинг ҳузурига кирди, шунда у Клайдни формаси ярашганлиги учунгина эмас, балки умуман, кўриниши яхшилигини ҳам мақтади. Ўша дақиқадан бошлаб, олам Клайднинг кўзига бошқача кўрина бошлади. Клайд билан яна етгита ўсмир ҳам меҳмонхонага келувчиларга хизмат кўр-

сатадиган бюронинг ёнгинасидаги мистер Уиплнинг хизмат хонасида ҳозир бўлишганда, бошлиқ уларни кўздан кечирди. Соат олтига занг уриши билан бутун отряд вестибюлдан юриб, асосий бюро ва катта зинани ёнлаб ўтди-да, мистер Уиплнинг конторкасида ҳам нарига, узун курси томонга йўналди. Саккиз бола курсига тизилишиб (Клайд сафнинг энг охирида эди), чақириб қолишларини кута бошлашди. Улар ҳар қандай топшириқни бажаришга шай эдилар. Мистер Уиплнинг сменадан бўшаган командаси хизматчилар хонасига келтирилиб, ўша ердан уларга жавоб бериб юборилганди. Мистер Уиплнинг конторкадаги ўрнини энди унинг ўрнига келган мистер Барнс эгаллаганди.

«Жиринг!»

Меҳмонхонадаги номерларга қарайдиган номернинг қўнғироғи жингилловди, биринчи бола югура кетди.

«Жиринг!» Қўнғироқ яна жингиллаганида иккинчи бола ҳам югура кетди.

– Навбатдаги! Марказий эшикка! – мистер Барнс шундай деганди, учинчи бола мрамор полдан эшикка югургилаб бориб, ичкарига кириб келаётган меҳмоннинг жомадонига ёпишди. Меҳмоннинг оқарган чакка соқоли ва ўзига ўтиришмайроқ турган сарғиш костюмини Клайд ҳали фирт ғўр бўлса ҳам юз қадамча жойдан пайқади. Чой пули деган нарса жуда сирли ва муқаддас нарса эди-да!

– Навбатдаги! – мистер Барнс яна чақирди. – Тўққиз юз ўн учинчи нимани истаётганини билгин. Чамаси, унга музлив сув керак бўлса керак.

Шундан кейин тўртинчи бола ҳам кўздан ғойиб бўлди.

Курсида ўзига иш ўргатиш топширилган Хегланддан кейин бирма-бир сурилаётган Клайднинг бутун вужуди кўз-қулоқ бўлиб кетганди ҳи-

соби. Асаби таранглашганидан аранг нафас олар, дам-бадам титраб кетиб, ҳеч тинч ўтира олмасди. Хегланд унга ниҳоят шундай деди:

– Қўрқоқлигингни йиғиштир! Жилovní маҳкам тут, тушундингми? Ҳаммаси жойида бўлади? Мен ҳам сенга ўхшаб биринчи келганимда шунақа қалт-қалт қилгандим. Бироқ бу иш эмас. Ўзни қўлга олиш керак, билдингми? Теварак-атрофингга ҳадеб аланглайверма, гўё биров билан ишинг йўқдай, рўпарангга қараб ўтиравер.

– Навбатдаги! – мистер Барнс яна чақириб қолди.

Хегланднинг гаплари Клайднинг қулоғига аранг кирарди.

– Бир юз ўн бешинчи қоғоз билан патқалам сўраяпти.

Бешинчи бола кўздан ғойиб бўлди.

– Қоғоз билан патқалам керак бўлиб қолганда уларни қаердан оласизлар? – Клайд ёнидаги устозидан худди ўлимга ҳукм қилинган одамнинг гапидай илтижоли оҳангда сўради.

– Сенга калит берадиган нозирдан, дедим-ку! Ана, чапда. У қоғоз билан патқалам беради. Музли сувни ҳозир биз йўқламага сафга тизилган залдан оласан. Хув анави бурчакда кичкинагина эшик бор, кўряпсанми? Сув қуйиб берадиган болага гоҳида ўн цент бериб турасан, уни ҳам хурсанд қилиш керак.

«Жириг!» – нозирнинг қунғироғи яна жингилади.

Олтинчи бола финг демай аллақандай топшириқни бажаргани кетди.

– Яна эсингда тут, – Хегланд навбати яқинлашаётганидан Клайдга сўнги гапларини айтишга шошилди, – битта-яримта ичкилик сўрагудай бўлса, уни анави ердан, ошхонанинг нарёғидан оласан. Номларини адаштириб юборма, бўлмаса, меҳмонларнинг аччиғи келади. Кечқурун ҳунар

кўрсатмоқчи бўлсанг, пардани тушириб, чироқни ёқасан, ошхонага кирмоқни хаёл қилсанг, каттасининг қўлига бир нима қистир, тушундингми?

– Навбатдаги!

Хегланд ирғиб турди-ю, кўздан йўқолди.

Клайд энди биринчи бўлиб қолганди. Тўртинчи бўлган бола керакмасмикинман, деб теварак-атрофига олазarak бўлганича яна унинг ёнига ўтирди.

– Навбатдаги! – Барнснинг овози эшитилди.

Клайд ўрнидан ирғиб туриб, унга кўндаланг бўлди. У ҳеч ким жомадон кўтариб кирмаётганидан хурсанд бўлса ҳам, топшириқни тушуна олмайман, ё бўлмаса, илдам бажара олмайман, деб кўрқарди.

– Саккиз юз саксон иккинчига нима кераклигини билгин.

Клайд Оскар билан ўн иккинчи қаватга кўтарилгани эсида бўлганидан «Хизматчилар учун» деган ёзувли лифтга қараб югурди. Бироқ меҳмонларга аталган лифтдан чиқиб келаётган дастёр бола унинг хатосини кўрсатди.

– Номерга чақириндикми? – деди у. – Унақа бўлса, «Меҳмонлар учун» деган лифтга бор. Манави иккита лифт хизматчиларга ва юкли одамларга.

Клайд хатосини тўғрилашга ошиқди.

– Саккизинчига, – деди у.

Лифтда бошқа ҳеч ким йўқлигидан жуссаси кичкина лифтчи негр Клайдни гапга солди.

– Янги келдингизми? Сизни илгари кўрмовдим.

– Ҳа, ҳозиргина ишга тушдим, – жавоб қилди Клайд.

– Бу ер сизга ёқиб қолади, – деди негр бола дўстона оҳангда. – Билсангиз, бу ер ҳаммага ёқади. Сиз қайси қаватга, саккизинчигамиди?

У лифт кабинасини тўхтатганди, Клайд чиқди. У азбаройи ҳаяжонланганидан қайси томонга юришни сўрашни ҳам унутганди. Шунинг учун ҳам

керакли номерни қидиришга тушганида, бошқа коридорга тушиб қолганига ишонч ҳосил қилди. Оёғининг тагидаги юмшоққина жигарранг гилам, сарғиш рангдаги девор, шифтга ўрнатилган оппоқ чироқлардан тушиб турган майин ёғду – буларнинг ҳаммаси энг баланд ижтимоий фаровонлик, беқиёс камолот белгилари бўлиб кўринар, улар шу чоққача билган-кўрган нарсаларидан жуда олисда эди.

Клайд ниҳоят 882-номерни топиб, қўрқа-писа тақиллатди. Орадан бир лаҳза ўтар-ўтмас қия очилган эшикдан кўк, бироқ оқ-оқ йўли бўлган пижаманинг парчаси ва меҳмоннинг бир парча қизил юзи билан ажин босган битта кўзи кўринди.

– Мана сенга, доллар, ўғлим, – бу сўзлар Клайдга кўздан чиқаётгандай туюлди, ўша заҳоти бир доллар тутган қўл ҳам кўринди. Бу қўл семиз ва чиройли эди. – Атторга бориб, менга бир жуфт тасма келтириб бергин. Бостон тасмасидан, ипаклигидан. Тезроқ!

– Хўп бўлади, сэр, – деди Клайд долларни оларкан.

Эшик ёпилиб, Клайд «аттор» нима дегани экан деб боши қотганича коридордан лифтга югурганича кетди. Клайд ўн еттига кириб қолган бўлса ҳам бу сўзни билмас, илгари ҳеч қачон эшитмаган ёинки эшитган бўлса ҳам эътибор бермаганди. Унга мабодо, «эркаклар кийим магзини», дейилганда дарров тушунган бўларди. Бироқ унга атторга боришни айтишди, у эса бунинг нималигини билмасди. Шунда пешонасини совуқ тер босди. Тиззалари қалтиради. Жин урсин-е! Нима қилади энди? Битта-яримтадан, ҳатто Хегланддан сўраса ҳам уни...

У лифтга кирганди, кабина пастга қараб кетди. Аттор... Аттор. Шунда хаёлига ярқ этиб бир нарса келди. Бунинг нималигини у билмайди ҳам дейлик. Нима бўлгандаям бир жуфт резина тасма керак-ку! Ипакли бостон тасмаларини қаердан топса

бўлади? Унинг эркаклар буюмлари сотиладиган магазиндан топилиши аниқ-ку! Албатта, шундай! Эркакларнинг ички кийимлар магазини. Магазинга югуриш керак. Клайд шунинг учун ҳам пастга тушиб кетаётганларида негр бола самимий қараб турганини сезиб, ундан сўради.

– Яқин орадаги эркаклар кийими магазини қарердалигини билмайсизми?

– Мана шу бинонинг ўзида, жанубий эшикнинг ёнгинасида, – жавоб қилди негр. Клайд унинг бу гапини эшитганидан кейин жуда ҳам енгил тортиб, ўша томонга шошилди.

Клайд баданига маҳкам ёпишиб турган формаси ва бошидаги ғалати думалоқ қалпоқда ҳали ҳам ўзини ўнғайсиз ва ғалати сезарди. Гўё қалпоғи бошидан учиб кетай-кетай дер, шу важдан у билинтирмай дам-бадам бостириброқ қўярди. У чароғон магазинга югургилаб кирди-да, шоша-пиша:

– Менга бир жуфт ипакли бостон тасмасидан берсангиз! – деди.

– Жуда соз, ўғлим, марҳамат! – паст бўйли, юзлари қип-қизил, тепакал ва тилла кўзойнакли аттор тилёғламалик билан жавоб қилди. Меҳмонхонадагилардан бирортасига бўлса кераг-а? Мана, етмиш беш цент туради, манави ўн цент эса мандан сизга сийлов, – деди у тасмани ўраб, долларни кассага ташларкан. – Мен меҳмонхонанинг болаларига хизмат қилишдан хурсандман. Келаси сафар ҳам шу ерга келасиз деб умид қиламан.

Клайд ўн цент билан пакетни олди. У нима ўйлашини ҳам билмасди. Атторнинг ўзи тасма етмиш беш цент туради, деди-ку! Демак, йигирма беш цент қайтим бериши керак. Бундан чиқди, ўн цент ўзига қолар экан-да. Энди эса... эҳтимол, меҳмон ҳам унга чой пули берар.

Клайд меҳмонхонага, лифтга қараб чопди.

Қаердадир торли оркестр янграр, вестибюлни ажойиб куй эгаллаган эди. Клайднинг ён-веридан у шу чоққача кўрган одамларига мутлақо ўхшамаган, башанг кийинган ва сервиқор кишилар шошилмай ўтишарди.

Лифтнинг эшиги очилди. Бир неча одам кабинага кирди. Клайд билан унга қизиқсиниб тикилаётган бошқа бир дастёр ҳаммадан кейин киришди. Бу дастёр олтинчи қаватда тушиб қолди. Саккизинчида Клайд билан кекса хоним чиқишди. Клайд 882-номерли эшикка шошилди ва тақиллатди. Эшик қия очилди. Ундаги меҳмон пижамасини ечиб, шимини кийишга ва соқолини олишга улгурганди.

– Э, келдингизми! – деб қўйди у.

– Ҳа, сэр, – жавоб қилди Клайд пакет билан қайтимни узатиб. – Аттор, тасма етмиш беш цент туради, деди.

– У ғирт талончи! Қайтимини эса бари бир ўзинг олавер, меҳмон шундан кейин Клайдга йигирма беш цент узатиб, эшикни ёпди.

Клайд бир лаҳза қотиб қолди. «Ўттиз беш цент, – дерди у ичида, – ўттиз беш цент-а! Арзимаган битта юмушга-я! Наҳотки, доимо шундай бўлса? Бўлиши мумкин эмас!» Айни пайтда оёқлари юмшоқ гиламга ботиб, қўли чунтагидаги пулни сиқимлаб тураркан, ўзини ҳайқариш ёки қаҳқаҳа уришга тайёрдай сезарди. Арзимаган нарсага ўттиз беш цент тушганини қаранг! У ҳеч нима қилмаган бўлса ҳам, биттаси унга йигирма беш цент, бошқаси эса ўн цент берди!

Пастда эса, у кабинадан отилиб чиқди. Вестибюлда уни яна оркестрнинг овози ром қилди, башанг кийинганлар орасидан дастёрлар курсиси томон бораркан, яна жунбишга тушди.

Шундан кейин Клайдни ёши ўтинқираб қолган эр-хотиннинг учта жомадони билан иккита соябо-

нини олиб киришга юборишди. Бешинчи қаватдан меҳмонхонаси ҳам бор бўлган ётоқли ва ваннали номер олишган эр-хотин афтидан фермерларга ўхшарди. Эр-хотин йўлда гарчи унга чурқ этмаган бўлишса ҳам, яхшилаб разм солишди. Клайд номерга киришлари биланоқ эшик ёнидаги тугмани босиб, пардани туширди ва жомадонларни жойлаштирди. Шунда Клайддан сира кўзини узмай келаётган кекса ва бесўнақай, чакка соқоллари басавлат кўрсатиб турган эркак ниҳоят тилга кирди:

– Сиз, йигитча, эпчил ва чаққон экансиз. Сизга айтсам, биз шу чоққача кўрганларимиздан яхшисиз.

– Менимча, меҳмонхонада умуман болалар ишлаши керак эмас, – деб бидилади шу дақиқада ён тарафдаги хонани кўздан кечириш билан банд бўлган хоним, – унинг пуфакдай дум-думалоқ, дўндикқина, хушмуомала хотини. – Ўғилларимдан бирортаси меҳмонхонада ишлашини хоҳламасдим... Бу ердагиларнинг аҳволини бир кўрсанг!

– Менга қаранг, йигитча, – фермер пальтосини ечиб, шимининг чўнтагини ковлаштираркан, гапида давом этди, – пастга югуриб тушинг-да, учта ё тўртта, борича кечки газета олинг, кейин кўзада музли сув ола келинг. Қайтганингизда ўн беш цент чой пули оласиз.

– Бу меҳмонхона Омахадагидан яхши, дадаси, – деди унинг рафиқаси. – Бунинг гиламлари билан пардалари яхшироқ.

Клайд қанчалар содда бўлишига қарамай ичида кулиб қўйишдан ўзини тия олмади. Шунда ҳам ўзини маҳкам тутиб, ичидагини сиртига чиқармади-да, тангани олиб, ташқарига чиқди. Орадан бир неча дақиқа ўтар-ўтмас сув билан кечки газеталарни келтирди-да, ўн беш центни чўнтагига урганича жилмайиб кетаверди.

Бу эса ажойиб оқшомнинг бошланмаси эди, холос. Клайд курсига ўтирди дегунча уни 529-номерга чақириб қолишди. Югуриб бориб, майхонадан икки шиша мева шарбати билан икки сифон содали сув келтириб бериш керак эди. Клайдга буюртмани бериш учун эшикни сал очганларида камин тепасидаги ойнадан олифтароқ йигитлар ва қизлар тўдаси кўринди, улар чақчақлашиб ўтиришарди. Битта кўҳликкина қиз креслонинг бандида ўтирар, ястаниб олган йигит эса қўлини унинг белидан ўтказганди.

Клайд гарчи ўзини қарамаётгандай кўрсатса ҳам улардан кўз узолмай қолди. Ҳозирги дамда унга бу жаннатнинг дарвозасига қараётгани билан барабардай эди. Номерга ундан сал каттароқ бўлган йигит-қизлар тўпланишган, улар кулишар, чақчақлашишар ва ҳатто ичишарди ҳам. Ичганда ҳам қандайдир музқаймоқни сув билан эмас, балки ота-онасининг айтишига қараганла, муқаррар ҳалокатга элтадиган ичимликларни ичиб ўтиришар, бундан сира ташвишда эмасликлари шундоққина кўриниб турарди.

Клайд пастга, майхонага илдам тушиб, ичимликлар билан ҳисоб-китоб қоғозини олди-да, номерга қайтди. Шунда унга ичимликнинг баҳоси бўлган бир ярим доллар билан ўзига йигирма беш цент чой пули беришди. Шунда у ичкаридаги сеҳрли манзарага яна бир бор нигоҳ ташлади. Энди бир йигит билан қиз рақсга тушишар, бошқалари эса хиргойи қилишар ёки ҳуштак чалиб, жўр бўлишарди.

Номерларга илдам бориб, ичкаридагиларга билдирмай кўз ташлаш жуда нашъали эди. Бош вестибюлдаги ўзгариб турувчи манзара ҳам Клайдни кам қизиқтирмасди. У бош конторкадаги нозирларнинг ишларини томоша қиларди. Бир нозир номерларга қарар, бошқаси келганларнинг юклари

билан шуғулланар, яна бири келган хат-хабарлар билан шуғулланарди. Бу ерда кассир ҳам, унинг ёрдамчиси ҳам бор эди. Теварак-атрофда эса гул, газета, сигара сотадиган киоскалар, телеграф бўлими, такси хизмат бюроси кўринарди. Клайднинг назарида бу ерда ишлаётганларнинг барига меҳмонхонанинг нуқси текканлиги сезиларди. Теваракда эса савлатли эркаклар ва аёллар, йигитлар ва қизлар айланиб юришар ёки ўтиришар, ҳаммаларининг устларидаги кийимлари зўр ва замонага муносиб, мамнунликлари афтларидан шундоққина сезилиб турарди. Кўп одамларнинг туш пайтларда ва кечқурунлари зўр автомобиль ва соябонли араваларда келишларини айтмайсизми? Клайд, кираверишдаги чироқ ҳамма ёқни ёритиб тургани туфайли, уларни яхши кўра оларди. Бу одамларнинг устларидаги ёпинғичлар, мўйналар ва бошқа нарсалар ҳам зўр эди! Меҳмонхона дастёрлари, гоҳо Клайднинг ўзи ҳам машиналар ёки лифтга ташиган жомадонлар-чи. Уларнинг қопламалари зўр материаллардан бўларди. Шунчалар ҳашамат! Жамиятда бой, кучли одам бўлиш дегани шу экан-да, чоғи! Бу – пулдор бўлиш дегани! Бу – кўнглингга нима хуш келса қилавер, Клайдга ўхшаган бошқа одамлар хизматингда бўлишади, дегани. Мана шу ҳашамларнинг бари сеники. Истаган пайтингда хоҳлаган ёғингга пиёда ёки бир нарсага тушиб бораверасан.

VII БОБ

Шундай қилиб, Клайднинг суяги қотишида, табиатига ўша пайтда яхши ёки ёмон куч бахш этувчи таъсирлардан энг хавфлиси «Грин-Дэвидсон» меҳмонхонасининг таъсири бўлиши мумкин эди. Америка тоғларининг иккита буюк тизма-

си оралиғида давлатмандлик, ясама ялтироқлик ҳукмрон бўлган бунақа жой топилиши гумон эди. Юмшоққина мебеллар билан жиҳозланган ва ранг-баранг чироқлари гира-шира ёқилган бўлса ҳам ҳамма ёғи жилваланаётган қаҳвахона фақатгина ташқи дабдабага учадиган тажрибасиз ва ҳовлиқма қизлар учунгина эмас, балки анча тажрибалироқ ва пича сўлиганроқ кўринишлари қандайлигини унутмасликлари, ҳамма ёқ чароғон бўлишини эмас, балки сал-пал ёруғ бўлишини маъкул кўришлари зарур бўлган гўзаллар учун ҳам зўр учрашув макони эди. Шунга ўхшаган меҳмонхоналар қатори «Грин-Дэвидсон»га маълум тоифадаги одамлар қадам ранжида қилиб туришарди. Бу ерда асосан ёшини ҳам, ишини ҳам билиб бўлмайдиган, енгил муваффақият пайида бўлган ва меҳмонхона гавжум маҳалида бир-икки ва ҳатто уч марта кўриниб қўйиб, ўзини аён ёки ишратпараст бой, ёки диди баланд, аёллар офати қилиб кўрсатиш, ёинки юқоридагиларнинг ҳаммаси ҳам кўлимдан келади, дегандай юрган шуҳратпараст кишилар уймалашишарди.

Клайд меҳмонхонага ишга кириши биланоқ ундаги янги оғайнилари бўлган ғалати ўсмирлар вестибюлдаги курсида биқинига биқинини қўйиб ўтирганларида бу ерда бўладиган кўп нарсалардан уни воқиф қилишга интилишарди. Улар Клайдга шу ерда бузуқ, ахлоқсиз, ҳамманинг ғазабига учраган, болалар билан айтиб бўлмайдиган алоқа пайида юрган эркаклар (Клайдга улардан бир нечтасини кўрсатишди) бўлиб туришини айтишди. Клайд аввалига бунинг нималигини тушунмади. Бунинг хаёл қилгандаёқ кўнгли ағдарилиб кетарди. Меҳмонхонадагилар шунда ҳам баъзи болалардан (айниқса, Клайд билан эмас, балки бошқа сменада

ишлайдиган биттасидан) шубҳаланишар, улар бир ўсмир айтганидай «тузоққа тушган» эдилар.

Майхона, ресторан ва номерлардаги томошалардан ташқари вестибюлдаги гапларнинг ўзиёқ ҳар қандай тажрибасиз ва кўп нарсанинг фарқига бормайдиган одамга унча-мунча пули ва жамиятда мавқеи бўлган киши учун ҳаётдаги асосий нарса гўё театрга тушиш, ёзда стадионга бориш, рақсга тушиш, автомобилда юриш, дўстларга зиёфат бериш ва кўнгил очгани Нью-Йорк, Европа Чикаго ва Калифорнияга боришдан иборат, деган нарсани уқтиришга кифоя қиларди. Меҳмонхонадаги болаларнинг деярли ҳаммаси ҳаётда дабдаба у ёқда турсин, ҳашамат ва дид деган нарсалардан маҳрум бўлганлари учун ҳам, Клайдга ўхшаб бу ерда кўрганларининг аҳамиятини ошириб кўрсатибгина қолмай, тақдирларидаги ногаҳоний ўзгариш бояги ҳаётга қадам қўйишларига яхши имкон беради, деб хаёл қилишарди. Бу пулдор одамлар кимлар, ўзларидан қолишмайдиган бошқаларда ҳеч вақо бўлмагани ҳолда, улар мана шу дабдабалар ҳузурини суриш учун нима қилиб қўйишибди? Клайд ҳаётда иши юришмаганларнинг иши тарақлаганлардан фарқлари нимадалигини тушуна олмасди. Бундай гаплар бошқа болаларнинг ҳам хаёлларига келарди.

Бунинг устига маълум тоифадаги хонимлар ва қизларнинг гаплари ва тўғридан-тўғри гангитишларини айтмайсизми. Улар ўзларининг давраларида эҳтимол босиқ бўлсалар ҳам бойликлари туфайли бу меҳмонхонага келиб туришар ва ғамза, табассум ва пул билан энг келишган йигитларни ўзларига оғдириб олишарди. Клайднинг оғайнилари бунинг унга тез-тез гапириб туришарди.

Клайд меҳмонхонага кирган куннинг эртасига ўриндиқда у билан ёнма-ён ўтирган, фамилияси

Ретерер бўлган бола уни тирсаги билан туртиб, мўйнали кийимга беланган, оқ сариқдан келган ўттиз ёшлардаги қадди-қомати зўр жувонга имо қилди. Жувон вестибюлга кичкина кучукни етаклаб кираётган эди.

– Кўрднигми? – деб шивирлади у. – Эпчил қушчалардан бу! Сенга кейин гапириб бераман. Бунинг ҳунарларини қўяверасан!

– Қанақа ҳунар? – аёл Клайднинг кўзига жуда чиройли ва зўр кўринганидан ютоқиб сўради.

– Шунчаки, оддий... мен шу ерда ишлаганимдан бери саккизта эркак билан келганини кўрганман. Бизнинг Дойлга ҳам айланишаёзувди, ҳозир эса бошқасини топиб олган (Дойл дастёрлардан бири бўлиб, жуда чиройли ва кўркам, қилиқлари ёқимли эди. Клайд уни ибрат олса бўладиган бола деб ҳисобларди).

– Ростми ўзи? – деб юборди Клайд жуда ҳайратда қолиб. Менга ҳам шунақа бахт nasib қилармикин, деб ўйлади ичида.

– Рост ҳам гапми? – жавоб қилди Ретерер. – Унинг кўзи шунақанги очки, асти қўяверасан. Одамларнинг айтишларича, эри Канзаснинг қаеридадир жуда катта ўрмончилик иши билан банд эмиш, бироқ хотини билан турмайди. Бу хотин олтинчи қаватдаги энг яхши хоналарни банд қилган бўлса ҳам кўпинча бўлмайди. Бунини менга ходима айтувди.

Ретерер паст бўйли, чорпаҳил, кўринишдан хушрўй ва кулимсак, мулойим ва муомалада ёқимтой бўлганидан Клайд уни тезда маъқул кўриб қолиб, яқинроқ танишиб олиш пайига тушди. Ретерер ҳам Клайдга яраша муомала қиларди. У Клайднинг содда ва тажрибасизлигини кўриб, унга жон-жон деб дўстона хизмат қилишга рози бўлди.

Оқ жувон ҳақидаги гап нозирнинг чақириши билан бўлиниб қолиб, бошқа давом этмади, аммо Клайдга кучли таъсир қилди. Жувон жуда кўркам, текис, гулбадан ва кўзлари ўтли эди. Наҳотки, Ретерер айтган гаплар рост бўлса? Ўзиям ўткир нарса-е! Клайд рўпарасидаги бўшлиққа тикиларкан, кўзига асабни қитиқлайдиган нимқоронғи шарпа кўринар, унинг мазасини ўзига айтишга ҳам бўйни ёр бермасди.

Бу ўсмирларнинг ахлоқи ва фалсафасини айтмайсизми!.. Клайднинг назарида Кинселла паканагина, бақалоқ, оққўнғил ва тентакнамо, аммо анча келишган ва мард бўлиб, гапларга қараганда ўлгудай қартабоз эди. У бўш вақтининг уч кунини Хегланднинг ўрнини босиб, Клайдни дастёрликка ўргатди. У хушмуомала, Хегландга нисбатан тўғрироқ гапирса ҳам Клайдга Ретерер сингари истараси иссиқ ва ёқимтой бўлиб кўринмади.

Клайдни бошиданоқ қизиқтириб қолган ва анча ҳавасини келтириб юрган Эдди Дойл ҳам жуда кўркам, ҳаракатлари-ю қилиқлари ўзига ёпишиб тушган, майин ва ёқимли овозда гапирадиган ўсмир эди. Ниҳоятда жозибадор бўлганидан дуч келган одамини бирпасда ўзига ром қиларди-қўярди. Меҳмонхона хизматчилари ва ташқаридан келганлар ҳам ундан бирон нарса сўраб қолгудай бўлсалар борми, муомалани жуда ўрнига қўярди. Оёғидаги ботинкаси билан ёқаси кўзни қамаштиргудай ялтирар, сочлари доимо олинган, яхшилаб таралган ва энг сўнгги модада ёланган бўлганидан, бамисоли киноактёрларга ўхшаб кетарди. Эддининг диди ва кийинишни ўрнига қўйиши, қойил қилиб тикилган жигарранг костюми, бошидаги кепкаси, галстук билан пайпоғи ҳам бир хил рангда бўлганидан, Клайд дарҳол қойил қолганди. Мен ҳам шунақа қилиб тикилган, белбоғли

жигарранг пальтода юраман, дерди ўзича. Кепкам ҳам шунақа жигарранг бўлади. Костюмим жуда яхшилаб тикилган ва зўр бўлади.

Клайдни дастёрлик иши билан биринчи марта ошно қилган Хегланд исмли ўсмир ҳам унда тахминан шундай таассурот қолдирганди. Меҳмонхонадаги ёши каттароқлардан ва тажрибалироқлардан бўлган Хегланд ўзининг қувноқлиги, дастёрчиликка алоқадор бўлмаган барча ишларга бегидрлиги билан бошқаларга катта таъсир кўрсатарди. У бошқа ўсмирлар сингари унча ўқимишли ва силиққина бўлмаса ҳам жўшқин ва қайноқ табиати, пул ва кўнгилочар нарсалар бобидаги қўли очиқлиги, қўйинг-чи, ботирлиги, бақувватлиги ва довюраклиги билан Клайдни ром қилган, бу жиҳатдан унга Дойл ҳам, Ретерер ҳам, Кинсела ҳам бас келиша олмасди. Унинг бақувватлиги ва довюраклиги гоҳо чегара билмасди.

Хегланднинг ўзи кейинчалик Клайдга айтиб берганига қараганда, у новвойнинг ёрдамчиси бўлган шведнинг ўғли бўлиб, отаси бундан бир неча йил муқаддам Жерси-Ситида онасини ташлаб кетиб қолган экан. Шу вайдан Оскар ҳам, унинг синглиси Марта ҳам дурустроқ билим олишолмай, яхшироқ одамлардан таниш-билишлар ҳам орттиришмабди. Оскар ўн тўрт ёшида Жерси-Ситидан юк ташийдиган вагонда қочиб кетганидан бери ўз кунини ўзи кўриб юаркан. У ҳам Клайд сингари лаззатлар гирдобидай туюлган ўзини қуршаган ҳаётга телбаларча интилар ва бунда ҳар қандай кўргиликларга шай бўлиб, Клайдга ўхшаб кети нима бўларкин, деб юраги увушмасди... Унинг Спарсер фамилияли дўсти бўлиб, у Оскардан каттароқ, Канзас-Ситидаги бир бойнинг қўлида ҳайдовчилик қиларди. Гоҳо у машинасини хўжайинига билдирмай олиб келиб, Хегланд билан айланиб келгани шаҳар атрофлари-

га равона бўлишарди. Ошнасининг унча ҳалол ва қонуний бўлмаган бу илтифоти Хегландни бошқа ўсмирлар орасида бошқачароқ кўрсатар, омонатроқ бўлса ҳам обрўсини ошириб турарди.

Хегланд Дойлга ўхшаб кўркам йигит бўлмаганидан қизларни ўзига оғдириш масаласида бозори касодроқ, қўлга туширганлари ҳам ҳусн бобида унча зўр бўлмасди. Шунда ҳам у бу соҳасидаги саргузаштларидан жуда ғурурланиб юрар ва анча-мунча мақтанар, Клайд эса тажрибасиз бўлганидан унинг гапларига ҳаммадан кўп ишонарди. Балки шунинг учундир Хегланд ҳам Клайд унинг гапларига жон деб қулоқ солаётганини сезиб, бир кўргандаёқ ёқтириб қолган эди.

Хегланд Клайд билан курсида бирга ўтириб қолганларида ҳар нарсаларни ўргатишини қўймасди. «Ўзингни ўзинг эплаш қўлингдан келса, – дерди у, – Канзас-Сити ажойиб жой». Хегланд бунгача бошқа шаҳарларда, Буффало, Кливленд, Детройт, Сент-Луисда ишлабди-ю, улардан бирортаси ҳам Канзас-Ситидай маъқул келмабди... Бунга асосий сабаб (Хегланд буни олдинига айтишни ўзига эп билмагани) иши ўша шаҳарларда бу ердагидай юришмаганида экан. У «қозон-товоқ ювувчи», вагонларни супуриб-сидирувчи, водопроводчининг ёрдамчиси бўлиб ишлаган, то Буффалодаги меҳмонхонага жойлашмагунча қилмаган иши қолмаганиди. Шундан кейин ҳозирда бу ердаги ишидан кетиб қолган бир йигитча Канзас-Ситига келишга унатибди. Бу ерда эса...

– Сенга айтсам, – дерди у, – бу ердаги чой пулини бошқа бирор жойда ололмайсан, буни мен биламан, ҳаммасидан ҳам бу ернинг одамлари яхши. Уларга яхши муомалада бўлсанг, сени ҳам хафа қилишмайди. Мен бир йилдан бери шу ердан, нолийдиган жойим йўқ. Бу Скуайрс дегани

ёмон йигит эмас, ғашига тегмасанг бўлди, индамай юраверади. Қаттиққўлликка қаттиққўл, нега деганда, ўзини ҳам ўйлаши керак-да. Бировни бекордан бекорга ишдан ҳайдамайди. Буни биламан. Бошқаси унчалик қийин эмас. Ишингни тутатдингми, ўзингга ўзинг хўжайинсан. Йигитларимиз яхши, маишатни ҳам ўрнига қўйишади. Панд беришмайди, ғийбат қилишмайди. Бирор жойда ўтириш-пўтириш бўладиган бўлса, ҳаммаси боради. Бирор иш юришмай қолса, тўнғиллаб ё дод-вой солиб юришмайди. Мен биламан, бу ерда нималар бўлмаган дейсан!

Клайд унинг вайсашларидан меҳмонхонадаги ҳамма болалар бир-бирлари билан яқин дўстликларини, Дойл эса бошқалардан ўзини гарчи баланд олиб юрмаса ҳам, ҳар ҳолда бошқачароқ тутишини фаҳмлади. (Дойлнинг аёллар орасида бозори чаққонроқ, холос.) Меҳмонхонадаги дастёр болалар, дансинг⁴, меҳмондорчиликка, қарта ўйнаса бўладиган бирор жойга ва яна яхшигина қизчалар бўладиган «Кэт Суини» деган манзилга ҳаммалари бирга боришарди. Хуллас, бунақа гаплар кўп бўлиб, Клайд илгари буларни эшитмаганди. Булар уни ўйлашга, орзу қилишга, хавотирланишга ва ўзидан-ўзи бу ишлар яхши ва чиндан ҳам зўрмикин, булар менга ҳам муносибмикин, деб сўрашга мажбур этарди. Нега деганда, шу чоққача ота-онаси унга бутунлай бошқача таълим беришганди-да. Ҳозирда у жон қулоғи билан тинглаётган нарсаларда гарчи ноаниқ ва мужмал бўлса ҳам кишини жуда орзиқтирувчи нимадир пинҳон эди-да.

Томас Ретерер-чи! Унинг бировга зарари тегмайдиган, душманликдан йироқ одамлигини бир кўришдаёқ билиб олса бўларди. Бўйи беш фут-у тўрт дюймдан ошмас, семизгина, сочлари қора,

⁴ Дансинг – майхона тепасига қурилган рақс майдончаси.

кўриниши сарғишроқ ва кўзлари ўйноқи бола эди. Клайдга кейинроқ маълум бўлишича, у ҳам камбағал оиладан бўлиб, умрида бирор рўшнолик кўрмаганди. Бироқ ўзига мустақил бўлганидан ўртоқлари уни яхши кўришар ва ҳар иш юзасидан у билан маслаҳатлашиб туришарди. Ретерер асли Уичитидан бўлиб, Канзас-Ситига яқиндагина келганди. Сингиси билан иккови тул онасининг асосий суянчиқлари эдилар. Ака-сингил оналарини ер-у кўкка ишонишмасди. Улар ёшликларида хиёнаткор оталари мулойим ва оққўнгил оналарини қанчалар оёғости қилиб, хўрлаб ва алдаб юрганини кўришганди-да. Оила бир бурда нонсиз қолиб кетган кунлар ҳам бўларди. Ҳақини вақтида тўлай олишмаганидан квартирадан бир неча марта кўчага ҳам ҳайдалишганди. Томми билан сингиси бирорта мактабда узоқроқ ўқишолмасди ҳам. Ретерер ўн тўртга кирганда ниҳоят Канзас-Ситига келиб, тўғри келган ишни қила бошлади, ахири «Грин-Дэвидсон»га жойлашди. Кейинчалик бу ерга онаси билан сингисини ҳам кўчириб келди.

Клайд меҳмонхонанинг дабдабаси ёки ундаги ўсмирлардан ҳам (уларнинг қанақаликларини дарров билиб олганди) шимининг ўнг томонидаги чўнтагига тўхтовсиз равишда тушиб турганидан зил тортқизаётган майда садақалар оқимига кўпроқ беш кетарди. Одамлар унга беш, ўн, йигирма ва ҳаттоки, ярим долларлик тангаларни ҳам чой пули тариқасида узатиб туришганидан улар тобора кўпайиб борарди. Шундай қилиб, Клайд ишга тушган биринчи куни соат тўққизларга бориб, чўнтагидаги пули тўрт доллардан ошди, ўн иккида, навбати тугаган пайтда эса ёнида олти ярим доллар пули бор эди. Бу пулни у илгари бир ҳафтада топарди.

Хегланднинг айтишига қараганда, бу пулдан фақат бир долларини мистер Скуайрсга бериши керак эди. Биргина ажойиб оқшомдаги зўр ва ҳайратомуз ишқида топган беш ярим доллари эса уники эди! Бунинг ростлигига у аранг ишонарди. Нега деганда, бу худди «Минг бир кеча» эртакларидаги нарсаларга ўхшарди-да! Соат ҳам нақ ўн икки бўлганда қаердадир бонг чалиниб, қадам товушлари эшитилиб, учта бола пайдо бўлди. Улардан бири Барнснинг конторкадаги ўрнини эгаллади, иккитаси унинг топшириқларини бажаришлари керак эди. Шундан кейин Барнснинг сменасидаги саккиз бола унинг командаси билан қўзғалишиб, сафга тизилишди-да, эшикка қараб юришди. Клайд жавоб теккандан кейин идорадан чиқмай мистер Скуайрсга яқин келди-да, унга бир доллар танга пул узатди.

– Тўғри, – деб қўйди мистер Скуайрс.

Шундан бошқа гап бўлмади. Клайд бошқа дастёр болалар билан кийимхонага тушди-да, кийиниб олиб, формасини шкафчасига жойлаб, қоп-қоронги кўчага чиқди. У бахтиёр, келажакдаги бахти ҳам унинг ўзига боғлиқ эди! Клайд бу нарсдан азбаройи ҳаяжонланаётганидан бутун вужуди титрар, ҳатто, боши ҳам айланарди.

Унинг шундай ишга жойлашганини айтмайсизми? Ҳар куни шунчадан пул топади-я! У эртага иш бошлашимдан олдин яхшилаб ухлаб олай деб уйига йўл олмоқчи бўлиб турганида меҳмонхонага ўн бир яримда бориши лозимлиги эсига тушиб қолиб, тунги қаҳвахонага бурилди-да, бир финжон қаҳва билан жиндай пирог сўради. У энди эртасига кундузи ўн иккидан кечқурун олтигача ишлашини, кейин эса эрталабки олтигача бўш бўлишини ўйларди, холос. Ўшанда яна пул топиб, анча-мунчасини ўзига сарфлайди.

VIII БОБ

Клайднинг ҳаммасидан ҳам топган пулимнинг анча-мунчасини қандай қилиб ўзимда олиб қолсамикин, деган ўй кўпроқ бошини қотирарди. У иш бошлаганидан бери дастёрлар орасида вужудга келган келишувга кўра, пулнинг кўпроқ қисмини, кам деганда тўртдан учини умумий харажатга бериши керак эди. У ҳозир ҳафтасига кам деганда йигирма беш доллар оляпман, бир ойда оладиган ўн беш долларим ва еган-ичганим бундан ташқари, деса борми, ота-онаси албатта, ҳафтада ўн-ўн икки доллардан бериб туришини иташади.

Клайд эса, меҳмонхонадаги ҳар бир яхши кийинган ва кўркам йигитдан орқада қолмасликни анчадан бери кўнглига тутиб қўйганидан, ҳозирда бу нарсанинг имкони келганидан тезроқ ва яхшироқ кийиниш борасида уни ҳеч нарса тутиб тура олмасди. Шу ваздан онасига бир кунда топадиган чой пулим доллардан ошмайди, дейишга қарор қилди. Бўш вақти ўз ихтиёрида бўлиши учун ўзининг иш пайтим тутагандан кейин кўпинча оғриб қолган ёки бошқа ишда банд бўлган болаларнинг ўрнида ишлайман, меҳмонхона маъмурияти хизматчилардан фақат ишдагина эмас, балки кўчада ҳам дурустроқ кийиниб юришни талаб қилаётганини айтди. Ҳозирги кийимимда меҳмонхонага ҳадеб бораверсам бўлмайди, деди у. Мистер Скуайрс шама ҳам қилди. Бироқ болалардан биттаси жонимга ора кириш учун керакли нарсаларни насияга олса бўладиган битта жойни кўрсатди.

Бунақа ишларда пишиқ-пухта бўлмаган она унга ишонди.

Бундан бошқа гаплар ҳам бор эди. Клайд энди доимо меҳмонхонадаги унча-мунча нарсаларни кўраверганларидан кўзлари пишиб, яхши-ёмон-

нинг фарқига бориб, бузуқчиликнинг баъзи шаклларидан бохабар бўлган ўсмирлар қуршовида эди. Клайд улар билган баъзи нарсаларни шу пайтгача мутлақо билмасди. Шу важдан у буларни эшитганида оғзи очилганича қолар, авваллари эса юраги орқасига тортиб кетарди. Масалан, Хегланд унга улфатлар топган пулнинг маълум проценти бир ойда бир марта маошдан кейин солма қилиб уюштириладиган маишатларга сарфланишини айтганди. Бу маишатлар улфатларнинг кайфияти ва нақдина пулига қараб, гоҳо анчагина машҳур, бироқ дабдабаси ортиқча бўлган иккита тунги ресторанининг бирида ичкилик ва «зўр» кечки овқатдан бошланарди. Ўшанда ҳаммалари бирорта қизни илаштириб олгани тўдалашиб берироқ рақс залига боришар, бу ҳам камлик қилгудай бўлса, ўзларининг хаёлларича машҳур бўлган исловатхонага (булар «пансионли хоналар» деб ниқобланган бўларди) бош суқишар, ўзларининг мақташларича, у ерда арзимаган пулга «исталган қизни танлаб олса» бўларди. Ўсмирларнинг ҳаммалари жуда ёш, соддадил, сахий, қувноқ ва келишган бўлганларидан, ўшанақа уйлардаги «хонимлар» ва қизлар хаёллари пулда бўлганидан йигитлар қадамларини узиб кетмасликлари учун иложи борица уларни хурсанд қилиш пайида бўлардилар.

Клайд шу пайтгача роҳат нималигини билмай келаётганидан ҳар хил кўнгилочар нарсаларнинг пайида бўлар, саргузашт ва маишат бобидаги ҳар бир шамага бутун вужуди билан қулоқ соларди. У бундай саргузаштларни маъқул кўрганидан шундай қилмасди, албатта. Очигини айтганда, аввалига ўртоқларининг бунақа гаплари унга қаттиқ тегиб, эзилиб юрди. Нега деганда, буларнинг бари унинг болалигида қулоғига кирган ва кўп йиллар мобайнида қаттиқ ишониб юрган нарсаларига тамомила

тескари эди-да. Ҳозирги ҳаёт эса илгаригисига бутунлай ўхшамас, Клайд аввалги қувончсиз, одамни қийнайдиган ишлар билан ўтадиган кунларидан, ёшлигидан бери ота-онаси ўргатиб келаётган ишларидан қутулганидан анча энгил тортган, шунинг учун ҳам кўзига ажойиб ва қиёмат туюлган саргузаштлар сари интилгани-интилганди. У оғайнилари-нинг гапларини ичида ёқтирмай турса ҳам, диққат билан ва ютоқиб тингларди. Ўртоқлари ҳам унинг мулоим ва қувноқ бола эканлигини кўрганларидан кейин бирин-кетин театрга, ресторанга, гоҳо уйларига қарта ўйнагани таклиф қилиша бошлади. Уни бир марта бемаза маконлардан бирига ҳам судрашди, аммо Клайд олдинига оёғини қаттиқ тираб туриб олди. Бироқ бора-бора, икковини ҳам ёқтириб қолганидан Хегланд ва Ретерерлар билан жуда яқин бўлиб қолди. Шунинг учун ҳам улар Фриссел ресторанида маишат қилишмоқчи бўлиб, Клайдни чақиришганида у рози бўлди.

– Эртага кечқурун биз Фриссел ресторанида навбатдаги маишатга тўпланамиз, – деди унга Ретерер. – Биз билан борасанми, Клайд? Ҳали бир марта ҳам биз билан ўтирмадинг-а?

Клайд бу пайтда меҳмонхонадаги вазиятнинг анча оройишини олиб, аввалги тортинчоқликларидан асар ҳам қолмаганди. У жон-жаҳди билан Дойлга ўхшаб пул ишлаш пайига тушганидан ҳаракатлари бекор кетмай янги жигарранг костюм, кепка, пальто, пайпоқ, галстукка тўғноғич ва устининг оёғидагига ўхшайдиган ботинка сотиб олганди. Костюми ўзига худди қуйиб қўйгандай ярашар, шунинг учун ҳам энди аввалгидан ҳам кўркам кўринарди. Унинг эндиликда бошқача бўлиб кетганидан фақат ота-онасигина эмас, балки укаси ва синглиси ҳам ҳайратда бўлиб, сира ўзларига келиша олмасди.

Клайд тез орада қанақа қилиб бунчалик башанг бўлиб олди? Бунга қанча пули кетганикин? Ўткинчи башанглик кетидан қувиб, келгусидаги даромадига ишониб, анча-мунча қарзга ботмаганмикин, умуман, тўғри иш қилдими? Унга пул керак бўлиб қолиши мумкин эди-да. Оиладаги болаларга ҳам кўп нарса керак. Клайдни кўп ишлашга мажбур этиб, ҳар куни алламаҳалгача тутиб қолиб, ҳақни жуда кам тўлаётган меҳмонхонадаги ахлоқий ва руҳий вазият болага тўғри келармикин?

Клайднинг ўзи бунақа гапларга, ҳозирча ҳаммаси яхши кетяпти, ишим унчалик оғир эмас, деб жавоб берар, буни жуда ўхшатарди ҳам. «Устимдаги костюмим унча яхши эмас, меҳмонхонадаги бошқа болаларнинг усти бошларига бир қарасангиз бўларди», – дерди онасига. Унча кўп пул сарфлаётганим йўқ. Олсам ҳам, ҳарқалай, насияга олганман, уни аста-секин тўлаб бораман.

Кечки овқат-чи! Бу энди бутунлай бошқа нарса. Маишат анча-мунчага чўзилса керак, унда онасига гумдон бўлиб кетганлигини қандай қилиб тушунтиради? Ретерер унга ўтириш тунги соат уч-тўртларгача боришини, Клайд хоҳлаган пайтида кета олишини айтганди. Бироқ жиришни бузса яхши бўлармикин? Шундай-ку-я, бироқ болаларнинг кўпчилиги Клайдга ўхшаб ота-онаси билан бирга туришмас, турганларидан, масалан, Ретерер олинадиган бўлса, онасининг болалари нималар қилиб юргани билан мутлақо иши йўқ эди. Ҳарқалай, бунчалар бемаҳал маишат қилиш яхши иш бўлармикин? Клайднинг янги дўстларидан Хегланд ҳам, Ретерер ҳам, Кинселла ҳам, Шил ҳам ичкилик ичишар, буни сира ҳам айб санашмасди. Бунақа пайтда ҳамма ичганидан Клайд ҳам жиндай тортса ҳеч нарса бўлмас. Ундан кейин хоҳламаса, ичмайди-қўяди. Клайд борадиган, уйидаги-

лар суриштиришадиган бўлса, ишда ушланиб қолдим, дейдиган бўлди. Гоҳо-гоҳо уйига бемаҳалда борса нима қипти? Ҳозир у кап-катта йигит бўлиб қолган-ку! Оиладагилардан кўп пул топмаяптими энди? Ўзига ўзи бемалол хўжайинлик қилаверса бўлади.

Клайд шахсий эркинлик мазасини сезиб, ажиб саргузаштларни ҳам кўз олдига келтира бошлаган, шу ваздан онасининг ҳар қанча ҳай-ҳайлаши уни тутиб қололмасди.

IX БОБ

Клайд қатнашадиган ажиб маишат фурсати ҳам етди. Маишат Ретерер айтганидай Фрисселнинг ресторанида бўлиши керак эди. Меҳмонхонадаги ўртоқлари билан энди анча яқин бўлиб олган Клайд бундан бениҳоя хурсанд бўлганидан лаб-лунжини йиғиштириб ололмасди. Нега деганда, бугун унинг янгича ҳаёти бошланыпти-да. Бундан атиги бир неча ҳафта бурун у якка ўзи юрар, тенгқурлари орасида бирорта ҳам дўсти йўқ эди! Энди эса ажойиб улфатлари билан кечки овқатга отланыпти. Буларнинг бари кўз очиб, юмгунча бўлганини қаранг-а!

Ресторан ёшлик хаёллари таъсирида бўлган Клайднинг кўзига аслидагидан ҳам анча кўркамроқ кўринди. Бу ресторан Америкадаги эски вақтларда бўлган емакхоналардан пича дурустроқ эди. Унинг деворларига эски афишалар, актёр ва актрисаларнинг дастхатли портретлари осиб ташланган эди. Таомлари ҳам яхши бўлиб, бунинг устига хўжайинининг кўнгли очиқ бўлганидан гастролга келган актёрлар, сиёсий арбоблар маҳаллий савдогарлар жон-жон деб келиб туришар, теварак-атрофидаги нарсалар жонларига

текканидан, янгилик деса югурган одамлар ҳам кадамларини узишмасди.

Аравакашлар ва такси ҳайдовчиларидан Фрисселнинг ресторани шаҳардаги зўр жойлардан бири деб эшитган ўсмирлар ҳам, уни ҳар ойда қилиб турадиган маишатлари учун кўз тагига олиб қўйишганди. Ресторандаги баъзи таомлар олтмиш центдан бир долларгача бўларди. Қаҳва билан чой эса қаҳвадон ва чойнакларда тортилар, хоҳлаган ичкиликни ичиш мумкин эди. Асосий залнинг чап томонида шифти паст ва катта каминли ғира-шира ёритилган хона бўлиб, эркаклар кўпинча унга бурилишар, овқатдан кейин оловга яқинроқ ўтириб, чекишар ё газета ўқишарди. Бу хона ҳаммадан ҳам «Грин-Дэвидсон»лик болаларга ёқиб тушарди. Бу ерда улар ўзларини анча каттароқ, тажрибалироқ ва чинакам аъён сезишарди. Клайд жуда кўнгул қўйиб қолган Ретерер билан Хегланд ҳам кўпчилик болалар қаторида Канзас-Ситида бундан зўр жой топиб бўлмайдиган, деб ҳисоблашарди.

Ниҳоят, белгиланган куни Хегланд, Ретерер, Поль Шил, Дэвис Хигби (у ҳам меҳмонхонада дастёр эди), Артур Кинселла ва Клайд ойлик маошларини олишиб, олтида ишдан чиққанларидан кейин муйилишдаги Клайд иш сўраб келган аптека магазини ёнида йиғилишди-да, ҳаммалари қаҳқаҳа-ю шовқин-сурон кўтариб, Фриссел томонга йўл олишди.

– Сент-Луислик йигитнинг бизнинг кнторада кўрсатган ҳунарини эшитдингларми? – деди Хегланд йўлга тушганларида ҳаммага қарата. – Шанба куни телеграф орқали Сент-Луисдан ўзи билан хотинига меҳмонхонали, ётоқли ва ваннали номер буюрибди, хонага гул қўйишни ҳам тайинлабди. Менга бунини номерлар нозири Жимми айтиб берди. Шундан кейин ҳалиги йигит жонони билан

келибди, дафтардан эр-хотин сифатида ўтишибди, тушунарлими? Жонони яхшигина экан, мен кўрувдим. Э, эшитсанглар-чи! Йигит меҳмонхонада уч кун турганидан кейин одамларимизнинг гаши кела бошлади, нега деганда, овқат-у бошқа нарсаларни ҳам номерга элтиб беришни буюрарди-да. Кейин у чоршанба куни конторага келиб: «Хотиним Сент-Луисга қайтиб кетяпти, энди менга битта хона бўлса ҳам бўлади, сандиғим билан нарсаларимни ўшанга олиб чиқиб қўйинглар, хотиним поездга кечикяпти», – дебди. Сандиқ эса мутлақо йигитга қарашли эмас, қизники экан, тушундингларми? Қиз ҳеч қаёққа бормас, бу нарса хаёлида ҳам йўқ экан. Кетадиган йигит экан. Ҳаммани бошлаб кетибди, билдингларми? Қизни сандиқ-пандиғи билан пулсиз ташлаб қочибди. Тушунарлими? Энди бўлса, меҳмонхонадагилар қизни сандиғи билан ушлаб туришибди, у бўлса йиғисиғи қилиб, дўстларига телеграммалар юборяпти. Анча-мунча пул тўлаши керак-да. Шунақа нарса бўлганми ўзи? Хонада гул турсин, тагин атиргул! Номерга бир кунда олти марта овқат ташиларди, ўзиям роса тортарди, у ёғи эса ўз-ўзидан маълум!

– Мен унинг кимлигини биламан, – деб юборди Поль Шил. – Унга вино келтириб берувдим. Бунда бир бало борлигини билувдим-а. Йигит жуда ҳам мулойим ва баланд овозда гапирарди. Чой пулига фақат ўн цент берарди, холос.

– Менинг ҳам эсимда, – деди Ретерер. – У менга душанба кунги Чикаго газеталарини олиб келишни буюрган ва ўн цент берганди. У ўшандаёқ менга муттаҳам кўрунувди.

– Ҳа, биз роса қўлга тушдик, – деди Хегланд. – Энди эса қиздан пулни ундиришга ҳаракат қилишяпти. Қалай?

– Қиз менга ўн саккиз, йигирмадан ошмаган кўринувди, – деб қўйди шу пайтгача индамай келаётган Артур Кинселла.

– Сен уларни кўрувдингми, Клайд? – деб сўради Ретерер. У Клайдга иш ўргатиб юрганидан энди унга далда бериб, умумий суҳбатга тортиш пайида бўларди.

– Йўқ, эсимда йўқ, – жавоб қилди Клайд. – Менга унинг номерига чиқишни айтишмаган бўлса керак.

– Бўлмаса, зўр нарсани кўришни бой берибсан. Йигит баланд бўйли, устига қора ва узун инглизча пальто кийган, қалпоғини бостириб олган, оёғида сарғимтир узун пайпоғи ҳам кўринарди. Унинг қўлида ҳассачаси билан айланиб юганини бир кўрсанглар эди! Мен уни олдинига бирорта инглиз герцоги бўлса керак, деб ўйловдим. Бошдан-оёқ инглизча кийиниб, қаттиқроқ гапириб, атрофимдагиларга буйруқ бераверсам, ҳамма лаққа тушиб, ким бўлсаям ишонаверади, деган-да.

– Бу тўғри, – деб қўйди Дэвис Хигби. – Инглизча одат ҳам антиқа нарса-да. Ўзим ҳам ўшанақа кийинишдан қочмасдим.

Улар икки марта муйилишдан бурилишиб, иккита қўчани бирин-кетин кесиб ўтишиб, ниҳоят ҳаммалари тўдалашиб, Фрисселнинг ресторанига кириб келишди. Ресторандаги чинни, кумуш буюмлар, хўрандаларнинг чехраларида ўйнаётган кучли ёғду Клайднинг кўзини қамаштирди, одамларнинг гала-товури ва идишларнинг шарақлашидан қулоқлари битиб кетди. У «Грин-Дэвидсон»ни ҳисобга олмаганда, шу пайтгача бунақа жойда бўлмаган, ҳар нарсадан воқиф, тажрибали бола-лар билан ҳам юрмаганди!

Улфатлар девор ёнига чўзиб қўйилган чарм диван олдидаги столчаларга яқин келишди. Рестораннинг

мудир доимий мижозлардан бўлган Ретерер, Хегланд ва Кинселлани таниб, иккита столчани қўшиб, стакан, нон ва сариёғ келтиришга буйруқ берди. Улфатлар столча атрофига ўтиришди, Клайд, Ретерер ва Хигби девор ёнидаги диванда, Хегланд, Кинселла ва Шил уларнинг тўғрисиغا ўтиришди.

– Мен беозор эски Манхэттен виносидан бошлайман, – деди Хегланд столчалар атрофида ўтирган халойиққа ютоқиб тикиларкан, ўзини чиндан ҳам зўр билиб. Қизғиш буғдой ранги, серҳаракат мовий кўзлари ва бошида тикондай диккайиб турган тўқ сариқ сочлари билан у худди катта уришқоқ хўрозга ўхшаб кетарди.

Артур Кинселла ҳам Хегландга ўхшаб, бу ерга келиши биланоқ ўзини қўйиб, зўр йигитлигидан ҳузур қилаётганди. У жуда бемалол енгини тортиб қўйиб, менюни қўлига олди-да, унинг орқа томонидаги винолар рўйхатини кўздан кечираркан:

– Мен бўлсам, энг аввал кучсиз мартини ичишни маъқул топардим, – деди.

– Мен эса содали вискидан бошлайман, – гўштли таомлар рўйхатини кўздан кечираётган Поль Шил тантанавор оҳангда шундай деб қўйди.

– Бугун мени коктейлларингдан қутқаринглар, – деб қўйди Ретерер қувноқ оҳангда бўлса ҳам, кескин қилиб. – Мен бугун кўп ичмайман дедимми, кўп ичмайман. Бир стакан сельтерли рейнвейн ичсам бўлади.

– Ҳой, манавининг гапини эшитинглар, – Хегланд норози бўлиб хитоб қилди. – Рейнвейндан бошлармиш! Тагин бу Манхэттен виносининг эски ошуфтасимиш-а! Сенга нима бўлди, Томми? Менимча, бир яйрамоқчи эдинг, шекилли?

– Яйрамоқчиман-да, – Ретерер унга эътироз билдирди. – Бу ерда борини гўлқиллатиб ичмасдан яйраса бўлмас эканми? Бугун ҳушёр қолмоқчиман,

эрталаб яна ҳайфсан олишни истамайман, нима иш қилаётганимни тушуна олмайман ҳам. Ўтган сафар ишга аранг эмаклаб чиқувдим.

– Тўғри! – Артур Кинселла унинг гапини қувватлади. – Мен ҳам эсимни йўқотгунча ичишни хоҳламайман. Бироқ ҳозирча бундан хавотирланмаса ҳам бўлади.

– Сен-чи, Хигби? – деб сўради Хегланд кўзлари катта-катта ўсмирдан.

– Менга ҳам Манхэттендан, – у шундай дея ёнида турган официантга қараб, ундан сўради: – Ишлар қалай, Дэннис?

– Нолимайман, – жавоб қилди официант. – Кейинги кунларда жуда яхши. Меҳмонхонада ишлар дурустми?

– Зўр, зўр, – таомлар рўйхатини кўздан кечираётган Хигби шодон жавоб қилди.

– Сен-чи, Грифитс? Нима ичасан? – деб сўради Хегланд.

У буюртмалар бажарилиши, ҳисоб-китоб тўғри бўлишини кузатиб бориш ва чой пули бериш учун ишбоши қилиб сайланган ва ҳозир вазифасини бажараётган эди.

– Ким? Менми? О, мен... – деди Клайд бу саволдан довдираб қолганидан.

У шу дамгача қаҳва ёки содаланган сувли музқаймоқдан бошқа нарсани оғзига олмаганидан бошқалар ўзларига бемалол коктейль ва вискилар буюраётганларидан қути учганди. Клайд жуда ҳам унчаликка боролмасди албатта... Шундай бўлса ҳам у оғайниларининг гапларидан бундай оқшомларда ҳаммалари ичишларини билганидан бошқалардан орқада қолишини кўз олдига келтира олмасди. Ичмайман деса, улар нималар деб ўйлашаркин? Клайд бу улфатга қўшилганида бошиданоқ улар қатори ўзини иш кўрган одамдай

кўрсатишга интилиб келарди. Шунда ҳам, ҳарқалай, кўп йиллар мобайнида майхўрлик ва ёмон улфатнинг «даҳшат»лари тинимсиз равишда қулогига қуйиб келинганлиги яхши эсида эди. Ичида ота-онаси доимо тилга оладиган оят ва нақлларга қарши бўлиб, Грифитсларнинг миссиясига келиб, жон сақлашга уринадиган жулдурвоқи бекорчи ва иши юришмаганлар тўдасининг ҳафтафаҳмлиги ва арзимаслигидан нафратланиб юрса ҳам энди, ҳарқалай, иккиланарди. Ичсинми ё ичмасинми?

Ўтмиши эсига тушганида бир лаҳза иккиланиб турди-да, кейин:

– Начора, мен... мен ҳам сельтерли рейнвейндан ичаман, – деди.

У бунинг энг осон ва бехатар жавоблигини тушунарди. Рейнвейннинг сельтер билан селаваси унча гангитмаслигини Хегланд билан бошқалар ҳам айтишганди. Шунда ҳам Ретерер ҳарқалай ўзига нақ рейнвейн буюрганидан Клайднинг гапи кулгили чиқмади, бошқалар ҳам бир нарса дейишмади. Буни Клайднинг ўзи ҳам сезиб турарди.

– Менга қаранглар, нима бўляпти ўзи? – Хегланд аянчли ҳолда хитоб қилди. – У ҳам сельтерли рейнвейн ичмоқчи! Бирор нарса қилайлик, бўлмаса ўтиришимиз тўққиз яримда тугайди.

Кўриниши силлиққина бўлишига қарамай, анча кескин ва сершовқин Дэвис Хигби Ретерерга ўғирилди:

– Нега сен шу пайтдан сельтерли рейнвейн деб бошни қотиряпсан, Том? Бугун яйрамоқчимасман?

– Нимагалигини айтдим-ку! – жавоб қилди Ретерер. – Ундан кейин олдинги сафар ўша макончага кирганимизда ёнимда қирқ долларим бор эди, чиққанимда бир цент ҳам қолмовди. Бу сафар ақлимни йўқотмоқчи эмасман.

Клайд гапларга қулоқ соларкан, ичида «ўша маконча» деб қўйди. Бундан чиқди, роса еб-ичганларидан кейин маконча деб аталадиган ўшанақа уйга боришаркан-да. Бунга шак-шубҳа бўлиши мумкин эмасди. Клайд бунинг нималигини биларди. У ерда хотинлар... ёмон хотинлар... бузуқ хотинлар бўлишарди. Нима қилади энди? Наҳотки, ўзи ҳам...

Клайдга умрида биринчи марта шу чоққача орзиқиб юрган нарсасига етишадиган, кўпдан буён ўзига тортиб, чалғитиб, ром этиб ва юрагига жиндай қўрқув солиб юрган буюк ва эсни тескари қилиб юборувчи сирдан воқиф бўладиган кун келганди. У гарчи буларнинг ҳаммаси, умуман, хотинлар ҳақида кўп ўйлаган бўлса ҳам бирортаси билан алоқа қилмаганди. Энди эса... Энди...

Шунда у бирдан бутун вужуди дам ёниб, дам музлаб кетаётганини сезиб қолди. Юзи билан қўли қизиб, нам тортиб, ёноқлари билан пешонаси ёнарди. Хаёлига ғалати, кескин, алдовчи ва ваҳимали нарсалар келар, аъзойи бадани жунжикарди. У хаёлни қочирадиган ишрат онларини беихтиёр раришда кўз ўнгига келтираркан, дарҳол унутишга уринса ҳам ҳаракати беҳуда кетарди. Булар унга ҳеч тинчлик бермасди. У энди булар кўз ўнгидан кетишини ҳам, кетмаслигини ҳам истарди... Шунда ҳам, бари бир, юрагидан ваҳима нари кетмасди. Наҳотки, у шунчалик қўрқоқ бўлса? Ўртоқларини эса бўлажак маишат сира ҳам ташвишга солмасди. Улар жуда қувноқ, кулгидан бўшамай бир-бирларига тегишишар, илгариги маишат пайтида бўлган қизиқ-қизиқ нарсаларни эса олишарди.

Мабодо, бу гаплардан онаси хабардор бўлса, нима деб ўйлайди? Она! Клайд ҳозирги дамда онаси ҳақида ҳам, отаси ҳақида ҳам ўйлаёлмас, шунинг учун уларни эсидан чиқаришга уринарди.

– Кинселла, Пасифик-стритдаги уйда ўша кичкинагина малла сочли қиз эсингдами? – хитоб қилди Хигби. – У сенга Чикагога қочиб кетайлик, деб ялинувдиямми?

– Албатта, эсимда, – Кинселла ҳозиргина официант келтириб қўйган мартини виносидан ўзига қуяркан, ҳингиллаб қўйди. – У ҳатто менга меҳмонхонангни йиғиштирасан ҳам деган, дурустроқ бирор иш бошлаб юборишингга қарашаман, деб ваъда берганди. Мабодо, у билан бирга бўлсам, ишламасдан маза қилиб юрарканман.

– Ҳа, унда битта ишинг бўларди, холос! – деб қўйди Ретерер.

Официант Клайднинг рўпарасига қадаҳда сельтерли рейнвейн келтириб қўйди. Теварак-атрофида бўлаётган гаплардан жуда ҳаяжонга тушиб, қизиқиши ортиб ва ҳаваси келиб ўтирган Клайд қадаҳ кўтариб, винодан татиб кўрди, уни майин ва ёқимли деб топди ва биратўла уриб қўя қолди. У ўз хаёли билан банд бўлганидан бу қандай рўй берганини ҳам сезмай қолди.

– Қойил, – деди Кинселла жуда самимий оҳангда. – Бу нарса сенга маъқул келади.

– Ҳа, бу сира ҳам ёмонмас, – деб жавоб қилди Клайд.

Ишнинг тез жўнашиб кетаётганини кўриб, Клайд бу улфатда янги бўлганидан мадад ва ёрдамга муҳтожлигини фаҳмлаб турган Хегланд официант-ни чақирди:

– Менга қара, Жерри! – шундан кейин Клайд эшитмайдиган қилиб қистирди: – Ўшанисидан, кўпроқ қилиб...

Ўтириш давом этди. Улфатларнинг бор қизиқарли мавзулари – илгариги саргузаштлари, олдинги ишлари, усталик билан қойил қилган нарсалари ҳақидаги ҳамма гаплари охирига етганда соат

ўн бирга яқинлашиб қолганди. Клайднинг булар ҳақида фикр юритиб олишга вақти етарли бўлганидан, энди ўртоқлари ўйлаганидай унчалик хом эмасман, деган хаёлга мойил эди. Борингки, шундай бўлганда ҳам... Ёнидагилар кимлар ва нимага интилишади? Хегланд, Клайд сезиб олганидай, шуҳратпараст, тентакнамо, бақироқ ва арзимаган мақтовга учаверади. Қизиқ ва ажойиб йигитлардан бўлган Хигби билан Кинселла эса Клайднинг назарида ғурурланишга арзимайдиган нарсаларни гапириб, мақтанишга тушиб кетишган эди: Хигби автомобилга тишим ўтади (амакисининг бу ишга қандайдир дахли бўлган экан), дер, Кинселла бўлса қарта ва ҳатто ошиқ ўйнашга устаман деб, олиб қочарди. Ретерер билан Шил эса меҳмонхонадаги ишларидан мамнун бўлиб, бундан буён ҳам бошқа нарсани орзу қилмай ишлайверишга тайёр эдилар. Клайд буни илгарироқ пайқаганди. Клайд эса ҳозирнинг ўзидаёқ дастёрлик вазифасида қолиб кетишини тасаввур ҳам қила олмас эди.

Айни пайтда у, ҳали ҳеч қачон бормаган жойга ҳаммалари жўнаб кетадиган дақиқа тўғрисида ўйлаб, бирмунча хавотирга тушаётган эди. Ҳаммалари ресторандан чиқишганларида кечирим сўраб қўя қолгани маъқулмикин? Ё ҳамма билан бирга бориб, биринчи муйилишдаёқ чап бериб, уйига қайтиб келсинми? У бунақа жойларда энг ёмон касал юқтириши мумкинлигини, одамлар ўша ерда орттирган қусурлардан қийналиб ўлиб кетишларини эшитганди. Онаси бу ҳақда, гарчи бирор нарса билмаса ҳам, кўп маърузалар қилганди. Шундай бўлса ҳам, энди Клайднинг қаршисида бу қўрқувларни рад этаётган бир асос кўндаланг турар, бу эса қилмоқчи бўлаётган ишларидан сира ҳам тап тортмаётган янги ўртоқлари эди. Аксинча, бу улар учун қувноқ ва ғаройиб саргузашт эди, холос.

Чиндан ҳам Клайднинг иши ёки гапидан ҳам унинг қараши, сўраши ва қулоқ солишини яхши кўриб, унга жуда яқин бўлиб қолган Ретерер биқинига тирсаги билан туртиб, кула-кула сўрарди:

– Хўш, қалай Клайд? Бугун иш бошлаймизми? – шундан кейин унинг оғзи жуда тарвақайлаб кетарди. Ё бўлмаса, Клайд жим қолиб, хаёлга ботганини кўриб, дерди: – Қўрқма, сени еб қўйишмайди, жуда нари борса тишлашади.

Хегланд эса гоҳо-гоҳо мақтанишдан тўхтаб, Ретерернинг шамаларини илиб кетиб, қўшимча қиларди:

– Одам деган умр бўйи шундай қолавермайди-да. Бунақа бўлмайди. Сенга бирор нарса бўлса, мана биз турибмиз.

Клайд асабийлашганидан ниҳоят жаҳд билан уларнинг гапини бўлди:

– Қўйсанглар-чи, энди! Масхара қилаверманглар! Мендан кўп билганларингдан мақтанишларинг керакми?

Ретерер Хегландга Клайдни тинч қўй, деб кўзини қисиб қўйди, ўзи эса шивирлади:

– Аччиғанма, қария, ҳаммаси жойида. Жиндай ҳазиллашдик, ўзинг тушунасан-ку!

Ретерерни яхши кўрадиган Клайд тез юмшадю, аммо сир бой берганига ачинди.

Улфатлар роса гап сотиб, еб-ичиб бўлганларидан кейин ўн бирларга яқин Хегланд бошчилигида ресторандан чиқишди. Уларнинг бузуқ ва ёмон ниятлари эс-хушларини йиғиб олишларига, ўзларини маънавий ва ахлоқий жиҳатдан кўздан кечириб, камчиликларини эътироф этишларига йўл бермас, бунинг ўрнига ҳаммалари гўё уларни шунчаки қизиқ бир иш кўтаётгандай чақчақлашиб боришарди. Клайд уларнинг илгариги саргузаштларига ажабланиб ва ижирғаниб қулоқ солиб

борарди. Чамаси, улфатларнинг барига улар бир марта бўлишган «Беттинанинг уйи» деб аталган бузукхонадаги воқеа сира тинчлик бермасди. Уларни бу жойга бошқа меҳмонхонада ишлайдиган Кичкина Жонс деган бебош бола олиб борганди. Ана шу Кичкина ва Бирмингэм исмли яна бир йигитча роса ичиб олган Хегланд билан у ерда роса хунарлар кўрсатишганидан қамалишларига сал қолганди. Клайд уларнинг гапларига қулоқ соларкан, сиртдан қараганда жуда одобли ва ораста бўлган бу болаларнинг шунақа қилиқлар қилишларига аранг ишонарди. Уларнинг қилган ишлари расво ва хунук бўлганидан Клайднинг ҳатто кўнгли сал айниб кетди ҳам.

– Чиқиб кетаётганимда иккинчи қаватдан қизнинг кўзадаги сувни устимдан қуйгани эсларингдами? – Хегланд қаҳқаҳа урди.

– Иккинчи қаватдаги ҳу ўша семиз-чи! Эшикдан томоша қиламан, деб келгани эсларингдами? – кулди Кинселла. – У ўт тушди ё исён чиқди, деб ўйлаган бўлса керак-да!

– Ўзинг-чи, ҳу анави кичкина бақалоқ Пигги билан, эсингдами, Ретерер? – деди қаҳқаҳадан нафаси тиқилаёзган Шил зўрға.

– Қийналиб кетганидан бечоранинг оёқлари майишиб кетувди! – деди Хегланд қулоқни ёргудай бўлиб. – Кейин икковлари зинадан роса юмалашди-да!

– Буларнинг барига сен сабабчи бўлувдинг, Хегланд! – Хигби овозини баландлатди. – Сен ўша савашларни бошламаганингда бизни қувиб солишмасди.

– Сизларга маст эдим, деяпман-ку! – Ретерер эътироз билдирди. – Лаънати вискилари жуда ҳам зўр экан-да.

– Шопмўйловли тегасликни айтмайсанми? Унинг хахолагани эсларингдами? – қистирди Кин-

селла. – У бизга қарши бўлганларнинг ёнига тушмади. Эсларингдами?

– Ҳаммамизни кўчага ҳайдаб, қамамаганларини қаранг-а. Ўзиям қиёмат кеча бўлувди-да! – деди Ретерер ўтган нарсаларни эслаб.

Бу гаплардан Клайд эс-хушини йўқотиб қўйди. «Савашлар!» Унинг нималиги маълум эди ўзи!

Ўртоқлари биз нима қилсак, Клайд ҳам ўшани қилаверади, деб уйлашяпти шекилли? Бунақаси кетмайди. Клайд унақалардан эмас. Ҳозирги даҳшатли гаплар ота-онасининг қулоғига етгудай бўлса, нима деган одам бўлади?.. Шундай бўлса ҳам...

Улфатлар валақлашганларича кенг ва зим-зиё кўчадаги бир уйга яқин келишди. Йўлкалар яқинида турган соябон аравалар ва автомобиллар бутун бир квартални олган ё ундан ҳам нарига чўзилганди. Сал нарироқдаги муйилишда бир неча йигитлар тўхтаб, гаплашиб туришарди. Бошқа томонда ҳам эркаклар кўринишарди. Клайднинг улфатлари яна ярим квартал юришганларида бемалол гаплашиб турган иккита полисмен ҳам орқада қолди. Гарчи уйларнинг бирорта деразасида чироқ кўринмаса ҳам, ҳар қадамда қайноқ ва жўшқин ҳаёт нафаси сезилиб тургани қизиқ эди. Бу нафас зим-зиё кўчаларда ҳам сезиларди. Дам-бадам ғув этиб ўтиб бораётган таксининг сигнали эшитилиб қолар, пардалари тушириб қўйилган иккита қадимий соябон арава ҳам ўтиб қолади. Уйларнинг эшиклари дам қарсиллаб, дам секингина очилиб-ёпиларди. Ўшандай пайтларда ичкарида ёқилган чироқнинг шуъласи зулматни ёриб ўтарди-да, яна зим-зиё бўларди. Осмонда эса бу кеча юлдузлар жуда ҳам сероб эди.

Ниҳоят, Хегланд чурқ этиб овозини чиқармай Хигби билан Шилни ёнига олиб, пиллапоядан кўтарилиб, эшик қўнғироғининг тугмасини босди.

Орадан лаҳза ўтмай эшикни қизил кўйлакли ёшгина негр қиз очди.

– Хайрли кеч! Кираверинглар, марҳамат, – у мулозимлик билан таклиф қилди. Шундан кейин ҳаммалари олдиндаги мўъжазгина хонани бошқа хоналардан ажратиб турган қалин бахмал тўсиқдан ўтишди.

Клайд чароғон ва дидсизларча жиҳозланган меҳмонхонада ўзини кўрди. Деворларда четларига тилла суви югуртирилган рамкаларга солиб қўйилган яланғоч ва яримьяланғоч хотинларнинг суратлари ва катта ойналар кўринарди. Ерда қалин ва кўзни олгудай гилам бор эди. Ҳамма ёққа суянчиқларига ҳал берилган стуллар қўйиб ташланган, ичкарироқдаги қип-қизил пардалар олдида пианино кўринар, унга ҳам тилла суви югуртирилганди. Хонада негр қиздан бўлак меҳмонлар ҳам, уйнинг эгалари ҳам кўринмасди.

– Ўтиринглар, марҳамат! – деди негр қиз. – Ҳеч тортинманглар. Ҳозир хонимни чақираман.

У зинадан чиқиб бораркан, ўнг-у сўлига қараб қичқирарди:

– Мэри! Сэди! Каролина! Меҳмонхонада ёш жентльменлар кутишяпти. Шу дамда ичкари хонанинг эшигидан бўйдор, қадди-қомати келишган, рангпар, ёши ўттиз саккиз-қирқларда бўлган, ҳеч нарсадан тап тортмайдиган, кўркам ва афтидан, зуғуми зўр ва ақли бутун, устига ҳарир бўлса ҳам одмигина тикилган кўйлак кийган аёл кириб келди.

– Ҳэлло! Сизмисиз, Оскар? – деди у сал билинар-билинемас ва дадиллантирувчи табассум билан. – Поль ҳам борми? Ҳэлло, Дэвис! Марҳамат, худди ўз уйларингдай кўринглар. Фанни ҳозир келади. У ичадиган бирор нарса келтиради. Ҳозир янги мусиқачим бор – у Сент-Жода туғилган негр. Эшитяпсизларми? Ўзиям зўр чалади!

Шундан кейин у:

– Сэм! – деб чақирди.

Шу пайтда залнинг ичкарасидаги ён томондаги зинадан ёшлари ҳам, кўринишлари ҳам турлича бўлган бешта қиз югургилаб тушишди. Чамаси уларнинг ёшлари йигирма тўрт-йигирма бешдан ошмаган бўлиб, устиларидаги кийимларини Клайд шу чоққача бирорта аёлнинг эгнида кўрмаганди. Улар чамаси, димоғлари чоғлигидан бемалол чақчақлашишар, Клайдни ҳайратда қолдирган кийимларидан уялишмасди ҳам. Кийимлари ҳам ғалати бўлиб, бор-йўғи юпқагина пардадан иборат, жуда нари борганда балларда кийиладиган ҳарир либослардан ҳам анча берида эди. Қизлар ҳам ҳар хил, бири озғин бўлса, бири семиз, ўрта бўй, новча ва паст бўйли, оқ сарикдан келган, қора мағиз ва малласоч эдилар. Ҳаммалари ёш бўлганларидан меҳмонларга мулойим ва суқланиб жилмайишарди. Гаплари:

– Ҳэлло, азизим! Яхшимисан? Рақсга тушамизми?

Ё бўлмаса: «Бирор нарса ичасанми?»дан нарига ўтмасди.

Х БОБ

Ота-онаси Клайдга уни қилма, буни қилма деб қаттиқ тарбия берганларидан бу ерда кўрган нарсалари унинг кўнглини оздириши керак эди. Бироқ у туғма таъсирчан ва хаёлпарастлиги ҳамда анчадан буён қиз деса диринглаб, уйқуси қочиб юрганидан ҳозирда қизларнинг қилиқларидан жаҳди чиқиш у ёқда турсин, ҳатто уларга маҳлиё бўлиб қолганди. Қизлар ҳозирда жуда суюлиб кетганларига қарамай, Клайднинг хаёли уларнинг баданларида эди. Нега деганда, уларда гўзаллик бор, бешарм, яланғоч, нафсни қитиқлайдиган ва қўл

чўзса етадиган гўзаллик бор эди. Шунинг учун ҳам қизларнинг бирортаси билан маишат қилмоқ учун кимларнингдир юзидан ўтиш, қандайдир қоюдаларни бузиш шарт эмасди... Қизлардан бири ёқимтойгина, қора сочли, устига қизил йўл-йўл қора кўйлак кийиб, пешонасига қизил лента боғлаб олган, Хигби дегани хонанинг ичкарироғида жаз оҳангига бемалол рақс тушар, кимдир пианинони расво қилиб чаларди.

Клайд ҳозирда Ретерердан ҳам ҳайрон эди. Ретерер тилла суви берилган стулда ўтирар, тиззасида эса бўйдор, сочлари сарғиш ва кўзлари мовий қиз ястаниб ётарди. У папирос чекар ва мусиқа оҳангига монанд равишда зарҳалли туфлисини тақиллатарди. Бу эса Клайдга ҳайратомуз ва ғаройиб манзара бўлиб кўринарди! Хегланднинг олдида эса кўринишидан немис ё скандинавлардан бўлган тўлагина ва хушрўйгина қиз оёқларини керганича сал эгилиб турарди. Клайд унинг овозини баландлатиб: «Бугун хизматимда бўласанми?» – деганини эшитди. Хегландга эса, чамаси, унинг бу қилиқлари таъсир этмади шекилли, у хотиржам калласини чайқагани, қиз Кинселланинг ёнига кетди.

Клайд қизларга тикилиб, хаёл суриб ўтирганида ёши йигирма тўртларда бўлган оқ-сарик сочли қиз стулини суриб, унинг ёнига ўтириб олди.

– Рақсга тушмайсизми? – деб сўради у.

Клайд асабийлашиб, бош чайқади.

– Ўргатиб қўяйми?

– Бари бир эплай олмайман!

– Бу унчалик қийин эмас. Қани туринг!

Қизнинг илтифоти хуш келиб турган бўлса ҳам, Клайд кескин бош тортди.

– Хўш, бўлмаса ичасизми? – қиз шундан кейин таклиф қилди.

– Албатта, – очиқ юз билан розилик билдирди у.

Қиз негр аёлга имо қилувди, орадан бир дақиқа ҳам ўтмай олдиларида столча пайдо бўлди, унда эса виски билан содали сув бор эди. Клайд буни кўрганда сал бўлмаса тилдан қолаёзди. Чўнтагида бор-йўғи қирқ доллари бор, бошқалардан эса бу ерда бир қадаҳ ичкилик икки доллардан кам турмаслигини эшитганди. Шунча пулни сарфлаб, тагин ёмон хотинни меҳмон қиладими! Уйда эса онаси, сингиси, укаси унга кўз тикиб ўтиришибди, учма-уч қилиб, аранг кун кўришяпти... Клайд шу тобда гўё қандайдир ишрат қилаётгандай, пулни роса бекорга совураётганлигини сезиб турарди. Шунда ҳам бари бир негр қизга у-буни буюрар, ҳақини ҳам ўша заҳотининг ўзида тўларди... Бу ерга бош суқдим, бу ёғига ҳам чидаш керак...

Клайд бунинг устига ёнидаги қиз чиндан ҳам чиройликкина эканлигини сизди. Унинг устида зангори духобадан тикилган кечки кўйлак бўлиб, туфлиси билан пайпоғи ҳам, қулоғидаги исирғаси ҳам зангори эди. Очиқ елкалари, томоғи ва қўллари семизгина ва юмшоққина эди. Клайдни айниқса қизнинг анча очилиброқ турган кўкраги хижолатга солар, шунинг учун ўша томонга, бўёқ теккан ёноғи билан лабларига аранг кўз ташлар, булар эса унинг бузуқлигини кўрсатиб турувчи аён белгилар эди. Шунга қарамай қиз унча суюқ кўринмас, аксинча, ўзини бинойидек тутиб, Клайднинг ҳаяжонга тўла қора ва туйғун кўзларига қизиқиш билан боқарди.

– Сиз ҳам «Грин-Дэвидсон»да ишлайсизми? – деб сўради у.

– Ҳа, – Клайд бу нарсаларнинг бари ўзига янгилик эмаслигини, бунақа жойларда ва шароитларда кўп марта бўлганлигини ҳар қанақасига сез-

дирмоқчи бўлгандай жавоб қилди. – Буни қаердан биласиз?

– Мен Оскар Хегландни танийман. Бу ерда бўлиб туради. У сизнинг огайнингизми?

– Ҳа. Яъни меҳмонхонада бирга ишлаймиз.

– Илгари бу ерда бўлмагансиз-а?

– Шундай, – Клайд шоша-пиша жавоб берса ҳам ичида бу ерда илгари бўлмаганимни қаердан билди, деб қўйди.

– Мен ҳам шундай деб ўйлагандим. Мен бошқаларнинг деярли ҳаммасини кўрганман, сизни эса сира учратмаганман. Меҳмонхонага яқинда келгансиз, шундайми?

– Ҳа, – деди Клайд гижиниб. У дам пешонасини тириштириб, дам қошини чимиради. У асабийлашган ёки чуқур ўйга ботган пайтларида шундай қўйга тушарди. – Хўш, нима бўпти?

– Ҳеч нима. Буни дарров сездим-да. Сиз уларга ўхшамайсиз, бутунлай бошқачасиз.

Қиз ғалати ва мулойим жилва қилди. Клайд буни ҳам, қизнинг кайфиятини ҳам тушунмади.

– Менинг нимам бошқача? – қадахдан бир ҳўпларкан, қовоғини уюб жаҳл билан сўради.

– Бир нарсани билишим аниқ, – деди қиз унинг саволига мутлақо эътибор бермай, – сиз менга ўхшаган қизларни ёқтирмайсиз. Тўғрими?

– Йўқ, нега энди... – деди у чап бериб.

– Йўқ, ёмон кўрасиз. Кўриб турибман. Шунда ҳам менга, бари бир ёқасиз. Менга сизнинг кўзларингиз ёқади. Сиз анави йигитларга ўхшамайсиз, улардан яхшироқ, олижаноброқсиз. Бошқачалигингизни кўриб-билиб турибман.

– Нима десам экан, билмадим, – деб қўйди Клайд қизнинг гапидан жуда мамнун бўлиб ва семириб.

Клайд ҳамон пешонасини тириштирарди. «Эҳтимол, – дерди у ичида, бу қиз унчалик ёмон эмас»

дир. У бошқалардан ақлироқ, нозикроқ. Устидаги кийими ҳам унчалик расво эмас. Хегланд, Хигби, Кинселла ва Ретерерга ташланган қизларга ўхшаб ёпишиб олмади-ку!» Ўртоқларининг деярли ҳаммаси ҳозирда стул ва диванларда қизларни тиззаларида олиб ўтиришарди. Ҳар бир йигит-қизнинг олдида вискили столча бор эди.

– Анави вискихўрни қаранглар-а! – Кинселла гапи қулоқларига кирадиганларга бақириб, кўзи билан Клайдга имо қилди.

– Мендан қўрқмасангиз ҳам бўлади, – деб қўйди қиз Клайд унинг қўли, бўйни ва анча очиқ кўкрагига қўрқа-писа ва ютоқиб тикилаётганида. – Бу кунга тушганимга кўп бўлгани йўқ, бу ерда бўлмасдим ҳам, аммо ҳаётда омадим чопмади. Уйда ота-онам билан турсам дейман, бироқ энди улар мени уйга киритишмайди.

Қиз жиддий тортиб ер сузаркан, бу Клайд жуда хом ва тентак экан-ку, фирт гўдакнинг ўзи-я, деб ўйларди. Тагин қизнинг хаёли Клайд унинг кўз ўнгида ёнидан чиқарган пулга ҳам кетди. Нақ бир даста-я... Клайднинг ёқимтойлиги ҳам назаридан четда қолмади. У жуда чиройли ва бақувват бўлмаса ҳам, ҳар ҳолда ажойиб эди.

Клайд бўлса бу дақиқада Эстани ўйларди. У қаёққа кетганикин ва ҳозир қаерда экан? Унга нима бўлганини ким биларкин? Нима бўлиши ҳам мумкин? Эҳтимол, бу қиз ҳам опасига ўхшаб бахтсизликка учрагандир? Клайд гарчи жиндай нафратомуз бўлса ҳам ёнидаги қизга дилидан ачинар, шунинг учун ҳам гуё: «Шўрлик!» демоқчи бўлгандай қарарди. Ҳозир эса қизга бир сўз айтишга ҳам, бирор нарса сўрашга ҳам журъат қилолмасди.

– Мана, сиз, йигитлар, бизникига ўхшаган уйларга келиб, биз ҳақимизда доимо ёмон фикрларга

борасизлар, мен биламан-ку, ахир! Биз эса унчалик ёмон эмасмиз.

Клайд ҳамон пешонасини тириштирарди. Бу қиз, эҳтимол, чиндан ҳам унчалик ёмон эмасдир? У жувонмарг бўлган, албатта... бузуқ, бироқ яхшигина аёл. Клайд дам-бадам бошқа қизларга қарар, улардан бирортаси ҳам унга бунчалик хуш келмасди. Қиз ҳам уни бошқалардан яхшироқ, олижаноброқ, деб топяпти. Унинг ўзи шундай деди. Унинг гапи мўлжалга текканди.

Қиз Клайднинг қадаҳини тўлдириб, бирга ичишга мажбур қилди.

Бу пайтда яна бир гуруҳ меҳмонлар келишганидан, унинг сирли ичкарасидан улар истиқболига бошқа қизлар чиқишганди.

Клайд Хегланд, Ретерер, Кинселла ва Хигби залдан қалин пардалар тўсиб турган орқа зиналардан қаёққадир сирли равишда ғойиб бўлганларини пайқади. Шунинг учун ҳам янги меҳмонлар келишганидан кейин қиз Клайдга залнинг нимқоронғироқ бўлган ичкарироғига ўтишни таклиф қилди.

Бу ерда у Клайдга ёпишиброқ ўтириб, унинг қўлини силай бошлади, пировардида эса қўлтиғидан олиб, бағрига кирганича иккинчи қаватдаги хоналарнинг яхшилаб жиҳозланганини кўрмайсизми, деб сўради.

Клайд ҳам улфатларидан бу ерда бир ўзи қолгани ва биров қараб турмаганини кўрганидан кейин бағрига кирган қизга ихтиёрини бериб, парда билан тўсилган зинадан унинг мўъжазгина бинафша-мовий тусдаги хонасига йўл олди. Шунда ўзига ўзи: «Ёмон ва хавфли иш қиялпман, бунинг охири катта фалокат билан тугаши мумкин», дерди. Бирдан ёмон бир касалга йўлиқиб қолса-я! Ё бўлмаса, қиз унинг ёнидагидан кўпроқ пул сўраса-я! Клайд шу дамда қиздан, ўзидан, оламдаги бор нарсалар-

дан кўрқар, азбаройи ҳаяжонланганидан, юрагини кўрқув ва ваҳима босиб тилидан айрилаёзганди. Шундай бўлса ҳам у қиздан орқада қолмай борарди. Улар ичкарига кириб, эшик ёпилиши билан бу гўзал ва латофатли, кўкраклари диркиллаган муҳаббат маъбудаси Клайдга ўгирилиб, қучоқлаб олди. Кейин Клайд уни бўй баравар кўра оладиган катта ойнанинг олдида ечина бошлади...

XI БОБ

Бу маишат ушбу оламга бутунлай бегона бўлган одамга қандай таъсир кўрсата олса, Клайдга ҳам шундай таъсир қилганди. Тўғри, Клайд бу ерга ўта синчковлиги ва кучли истаги туфайли келишга мажбур бўлган бўлса ҳам, ёшлигидан бери панд-насиҳатлар эшитиб келаётгани ва кўнгли барча хунук ҳамда бемаъни нарсаларни кўтармаганидан ўзини ниҳоятда паст ва гуноҳ иш қилгандай сезарди. Ота-онаси ваъзларида бу ишнинг тубан ва беҳаё эканлигини айтганларида ҳақ бўлсалар керак.

Шунга қарамай, бу маишат ва уни сиғдирган олам энди орқада қолиб, Клайднинг назарида қандайдир беўхшов малоҳат, ўзига хос равишдаги бачкана жозиба бўлиб қолганди. Клайд шунинг учун ҳам хаёлини бундан бошқа ва анча яхши нарсалар банд этмагунича маишат қилган кунини зўр қизиқиш билан эслаб, ҳатто ҳузур қилиб юрди.

Бунинг устига у ҳозирда анча-мунча пул топаётган эканман, хоҳлаган жойимга бориб, кўнглимга келган ишни қилсам бўлади, деб ўйларди. Ўша жойга боришни истамаса, унга ҳожат қолмаса, ундан дурустроқ ва нозикроқ жой топиб олса бўлади. У яна ҳамма улфатлари билан боришни ёқтирмасди. Ундан кўра Зиберлинг билан Дойл етаклаб юр-

ган қизларга ўхшаган бирортасини топиб олгани маъқул. Шундай қилиб, Клайд ўша кеча юрагини ваҳима босиб, роса қийналганига қарамай аввалгидай дабдабаси бўлмаса ҳам, янги лаззат манбаи топиш кўйига тушиб қолди. У ҳам Дойлга ўхшаган бўштоб қиз топиб олиб, пулини ўшанга сарфлаши керак. Шу ваздан Клайд мўлжалини амалга ошириш учун қулай фурсат келишини кута бошлади.

Хегланд билан Ретерер Клайднинг ўзларидан бандлигини ичларида сезиб юришар, эҳтимол, шунинг учун ҳам атрофида парвона бўлиб, ишлари ва маишатларига ҳам аралаштириб туришарди. Бу эса Клайднинг манфаат ва истакларига жуда мос келди. Шундай қилиб, Ретерер ўша кунги маишатдан кейин Клайдни уйига таклиф қилди. Клайд унинг уйини бир кўргандаёқ Ретерернинг оиласи ўзининг оиласидан тамомила бошқачалигини сезиб олди.

Грифитсларнинг хонадонидагилар диний ақидалар ва эътиқодлар таъсирида бўлганларидан, эс-хушлари жойида, ҳар бир нарсада қаттиққўл ва босиқ эдилар. Ретерернинг уйида эса бунинг бутунлай тескараси эди. Онаси билан синглиси диний эътиқодларни бир чеккага йиғиштириб қўйиб, ахлоқ-одобдан ҳар ҳолда хабардор бўлсалар ҳам ҳаётда ўзларини бемалол тутишар, буни бирорта ахлоқ муҳиби кўрса борми, «бетайинлар», дейиши турган гап эди. Оилада ахлоқ-одоб, тўғрилиқ ва яхшилиқ ҳақида оғиз очилмаганди ҳисоби. Шунинг учун ҳам Ретерер билан унинг синглиси Луиза (у акасида икки ёш кичик эди) хоҳлаган ишларини қилишар ва бу ҳақда ортиқча бош қотириб ўтиришмасди. Бироқ Луиза ҳар ҳолда ақли-хушли ва мустаҳкам табиатли қиз бўлиб, тўғри келган одамнинг бўйнига осилавермасди.

Ҳаммасидан қизиғи шундаки, Клайд ўзининг теварак-атрофидаги кўп нарсаларга ола қарашга мажбур этадиган нозиктаъблигига ҳарамай, Ретерернинг уйида ҳукмрон бўлган табиийлик ва бемалолгарчиликнинг мафтуни бўлиб қолганди. У жила бўлмаганда ана шу хонадонда бемалол нафас олар ва яйраб ўтирарди. Бу эса унга шу чоққача насиб бўлмай келганди. У қизлар билан шу дамгача асаб торлари таранглашиб, юраги ботинқирамай гаплашиб келганидан, энди ўзининг кўркем йигит эканлигига шак-шубҳаси қолмаган, шунинг учун ҳам дўстининг хонадонига қадам қўйганидан димоғи чоғ эди. Хегланд билан бошқа оғайнилари яқинда Клайдни муҳаббат маъбудига илк бор бошлаб борганларига қарамай, шу чоққача қизларга ёқишда зарур бўладиган эпчиллик, жозиба сингари нарсалар менда йўқ, деб юрарди. Бирорта қиз ёнига келиб қолса ёки у томонга қараб юрса ҳам жуда мазаси қочар, аъзойи бадани дам музлаб, дам қалт-қалт қилиб, эсини йўқотиб қўяр ва тили гапга келмас ё бўлмаса, бошқа йигитларга ўхшаб ҳазил-ҳузул қилишни ҳам билмасди. Энди бўлса Ретерернинг уйида тортинчоқлиги ва қатъиятсизлигини енга олиши ё енга олмаслигини синаб кўришига кенг йўл очилганди.

Бу уйда Ретерер билан сингиси Луизанинг ҳаётга қарашлари у ёки бу даражада бир хил бўлган ўртоқлари тўпланишиб туришарди. Улар бу ерда рақсга тушишар, қарта ўйнашар, бемалол ўйнаб-қулишарди. Клайд шу пайтгача оила бошлиғи миссис Ретерер сингари ахлоқ ва одоб масаласида кўнгилчан ва бепарво бўлиши мумкинлигини хаёлига ҳам келтирмаганди. Бирорта она Ретерерларнинг уйидаги йигитлар билан қизларнинг дорилмонлигини маъқуллаши мумкинлигини тасаввур ҳам қила олмасди.

Клайд, орадан кўп ўтмай, Ретерернинг дўстона таклифи туфайли унинг уйдаги улфатлари сафидан жой олди. У олдинга улфатларини бебошликлари ва инглиз тилида ёмон гапиришларини унча менсимамай юрди, бироқ иккинчи томондан уларнинг ўзларини бемалол тутишлари, дилкашликлари, маишатни ўрнига қўйишлари унга хуш келарди. Бу улфатда, у юраги дов берса борми, умрида биринчи марта битта-яримта қизни ўзига оғдириб олиши мумкин эди. Клайд шунинг учун ҳам бу мақсадига Ретерер, унинг синглиси ва барча танишлари кўмагида етишишга уриниб кўрди. У Ретерернинг уйига биринчи марта борганидаёқ фурсат қўл келди-қўйди.

Луиза Ретерер газлама магазинида ишлар, кўпинча уйига овқатга етиб кела олмасди. Бугун ҳам у уйига еттидан олдин кела олмаганидан овқатни кечиктиришганди. Шу пайтда уйга нимагадир унинг иккита дугонаси кириб келишди-да, Луизанинг ўрнига Ретерер билан Клайдни кўришди, худди ўзларининг уйларидай жойлашиб олишиб, Клайдни ва унинг янги кийимини кўздан кечира бошлашди. Клайд эса айни пайтда ҳам қизлар базмига ташна бўлиб, ҳам уларни кўрганда ўзини тортиб, асабийлашиб, бегонасираб юрганидан, Луизанинг дугоналарига кеккайган ва димоғдордай туюлди. Бу эса уларга қаттиқ текканидан ўзларини роса кўз-кўз қилиб, бошини айлантирмоқчи бўлишди. Клайдга эса қизларнинг дағалроқ қувноқликлари жуда хуш келди ва улардан биттаси Луизага ўхшаб, катта магазинда сотувчи бўлиб ишлайдиган Гортензия Бригс исми тузуккина ва ҳаддан ташқари димоғдор, қора мағиздан келган қиз ёқиб қолди. Шунда ҳам Клайд унинг анча оғзи шалоқ ва қўполлигини ҳамда ўзи орзу қилган қизга мутлақо ўхшамаслигини дарров фаҳмлаб олди.

– Ие, у ҳали келмадими? – деди Гортензия Ретерер билан сўрашиб ва дераза олдида кўчага қараб турган Клайдга кўз ташлаб. – Ҳай, афсус! Бўлмаса, сизлар йўқ демасанглар, биз уни жиндай кутамиз.

Гортензия шундай деркан, гўё: «Бу ерда ўтира-миз-у, ким ҳам йўқ дерди!» дегандай фироқ билан бурнини қийшайтириб қўйди.

У ойнага яқин келди-да, унга ўзини солиб, пардоз-андоз қилишга тушди. Дугонаси Грета Миллер эса қўшимча қилди:

– Албатта, кутамиз. У келгунича бизни қувиб юборишмас, дейман. Биз овқат егани келмаган-миз. Сизларни овқат еб бўлишган деб ўйловдик.

– Бизни бу ердан қувишади, деган гапни қаердан олдинглар? – жавоб қилди Ретерер жуда суюлиб. – Сизларга бу ер ёқади-ю, ким ҳам қувади? Ўтиринглар, граммофон қўйинглар, хуллас, кўнгилларингга ёққан ишни қилинглар. Тез орада овқат қиламиз. Луиза ҳам ҳозир келиб қолади.

У қизларни Клайд билан таништириб, газета ўқишини охиригача етказиш учун емакхонага қайтди. Клайд эса қизлар қараб турганларидан нотаниш денгиздаги хароб қайиқда қолган одамдай ўзини ташландиқ сизди-қолди.

– Менга овқатдан гапирманг! – деб қўйди Грета Миллер Клайдга бемалол кўз югуртириб. У гўё ичида Клайд қиё боқишга арзирмикан, деб ўйлаётгандай бўлди-да, кўнгли тўлди шекилли, тушунтира кетди. – Бугун биз кўп нарса: музқаймоқ ва пирог, пирожное ва сэндвич ҳам ейишимизга тўғри келади. Биз Луизани кўп овқат емагин, деб огоҳлантириб қўйгани келувдик. Том, сенга айтсам, бугун Китти Кин туғилган кунини нишонлайди. Унинг дастурхонида катта пирог билан ҳар хил нарсалар кўп бўлади. Сен у ерга кейинроқ борасан-ку, ахир,

тўғрими? – Ретерер Клайд билан бирга бориши мумкин деган хаёлга бориб, гапини тугатди.

– Бормасам керак, – Ретерер пинагини бузмай жавоб қилди. – Клайд билан овқатдан кейин театрга бормоқчи бўлиб турувдик.

– Фирт тентаклик бўлади, – Гортензия Бригс асосан йигитлар эътиборини Гретадан ўзига қаратиш мақсадида гап қистирди. У ҳали ҳам ойна олдида турганидан шўх бир жилва қилмоқ учун йигитлар томонга, кўпроқ дугонаси қармоқ ташлаган Клайд томонга ўтирилди. – Биз билан Киттининг уйига бориб, рақсга тушиш мумкин бўлиб турганида, театр дейишининг ўзи, менимча, фирт тентаклик бўлади.

– Албатта, икковинглар ҳам, Луиза ҳам рақсни ўйлаганларинг-ўйлаган, деб қўйди Ретерер (у гоҳо жуда ақлли гапларни гапирарди). – Гоҳо-гоҳо дам олишни ҳам ўйламаганларинг қизиқ. Мана мен бугун уззукун оёқ устида бўлганимдан жиндай дам ол деса, йўқ демасдим.

– Менга дам олишдан гапирманг! – Грета Миллер такаббуруна иршайди-да, рақсга тушмоқчи бўлгандай чапга бурилди. – Бизнинг бу ҳафтамиз бошдан-оёқ банд. Шу қадар бандки, о! – у кўзларини чақчайтириб аянчли тарзда муштларини қисди. – Бу қишда қанча рақсга тушишимизни ўйласам, ваҳм босади, тўғрими, Гортензия? Пайшанба кунлари ҳам, жума кунлари ҳам, шанба ва якшанба кунлари ҳам рақс кетидан рақс! Даҳшат-а, тўғрими?

У карашма билан кунларни бармоқларини букиб санади-да, худди мадад излагандай Клайдга қараб жилмайди.

– Том, бизнинг яқинда қаерда бўлганимизни топгин-чи, Луиза Ральф Торп, Гортензия Берт Гетлер, мен эса Вилли Бэсик билан борувдик. Уэбстер авенюдаги Пегрэннинг уйида бўлдик. Одам роса

кўп бўлдики, асти қўяверасан! Эрталаб тўртгача рақсга тушдик. Мен оёғим узилиб тушса керак, деб ўйловдим. Шу пайтгача бунчалик чарчамаганман.

– Эсга солма! – Гортензия қўлларини аянчли ҳолда кўкка чўзганича гапга аралашди. – Мен эртасига эрталаб ишга ярамасам керак, деб ўйловдим. Кўзларим юмилиб кетаверганидан харидорларни аранг ажратардим. Ойимнинг хавотир олганини айтмайсанми! Нақадар даҳшат! У ҳалигача ўзига келгани йўқ. Шанба ва якшанба кунлари майли-я, эндиликда ҳафта бўйи тинмаяпмиз, мен бўлсам эрталаб соат еттида туришим керак. Онамдан ҳам кўрадиганимни кўраман. У ёғини қўявер!

– Мен уни яхши тушунаман, – деди картошка билан нон кўтариб кириб қолган миссис Ретерер. – Жиндай нафасларини ростлаб олмасанглар, сизлар ҳам, Луиза ҳам оғриб қоласизлар. Мен доимо унга бунақа кам ухлайдиган бўлсанг, ишлолмайсан, жойингдан ҳам айриласан, деганим-деган. У эса Томга ўхшаб қанча гапирсам ҳам сира қулоғига олмайди.

– Ойи, ишим қанақалигини, уйга барвақтроқ келолмаслигимни биласиз-ку! – Ретерер шундан бошқа жавоб қила олмади.

– Мабодо, мен уйда ўтирадиган бўлсам, зерикканимдан ўлиб кетардим! – хитоб қилди Гортензия Бригс. – Уззукун ишлаганингдан кейин жиндай яйраш ҳам керак-да.

Буларнинг уйида одам маза қилади-да, дерди Клайд ичида. Ўзингни эркин ва бемалол тутасан! Манави қизлар ҳам шод-хандон бўлиб, жуда яйрашяпти. Чамаси, уларнинг ота-оналари ҳам бунга қаршилиқ қилмасалар керак. Қани энди, менинг ҳам Гортензия Бригсга ўхшаган лаблари хандон ва кўзлари ўйноқи маъшуқам бўлса...

– Мен ҳафтада икки марта уйқуга тўйиб олсам бўлаверади, – деди Грета Миллер. – Отам эса мени тентак ҳисоблайди, кўп ўхлаш менга фирт зарар.

У шарақлаб кулди. Клайд гарчи қиз гапига нотўғри ва дағал ибораларни қўшиб кетаётган бўлса ҳам завқ билан қулоқ соларди. Мана, ёшлик, қувноқлик, эрк ва ҳаётга муҳаббатнинг тимсоли!

Шу дақиқада ички эшик очилиб, Луиза Ретерер зинғиллаганича кириб келди. У ўрта бўйли, қадди қомати келишган, устига қизил астарли ёпинғич ташлаган, бошига зангори рангдаги юмшоқ шляпа кийиб, кўзигача тушириб олганди. Луиза ака-сига қараганда ҳаракатчанроқ ва эпчилроқ бўлиб, дугоналарига нисбатан юмшоқроқ, шунингдек, кўркамлиқда улардан қолишмас эди.

– Э, келинлар, меҳмонлар! – хитоб қилди Луиза. – Бу иккита қизча уйга мендан олдин учиб келишибди-да! Мен эса бутун ҳисобот дафтаридаги чалкашлик деб тутулиб қолдим: идорада изоҳ беришга тўғри келди. Айб сира менда эмас, текшириб кўрсанлар бўлади. Улар менинг хатимни ўқишолмайди, холос. – Луиза шунда Клайдни кўриб қолиб қичқирди. – Гаров бойлашаман, мен бу кишининг кимлигини биламан. Сиз – мистер Грифитссиз! Том сиз ҳақингизда кўп гапирган. Сизни нега илгари олиб келмаганига ҳайрон бўлиб юрардим.

Клайд ҳам бу гаплардан гангиб, мен ҳам илгарироқ танишганимда гоят хурсанд бўлардим, деб гўлдиради.

Шундан кейин иккала меҳмон қиз Луиза билан нималарнидир маслаҳатлашиб олгани кичкинагина ётоққа кириб кетишади-да, тезда қайтиб чиқишди ва ҳеч ҳожати ҳам бўлмаган илтимослардан кейин қолишга рози бўлишди. Клайд буни кўргандан кейин танига жон кириб, яйраб кетди. У энди зўр бериб қизларга ёқиш ва улар билан яқин-

роқ бўлиб олишнинг пайига тушиб қолганди. Учала қиз эса, уни ёқимтой деб ҳисоблаб, унга ёқишга шу қадар зўр бердиларки, Клайд аёллар даврасида умрида биринчи марта ўзини эркин ҳис қилди, тили ҳам гапга кела қолди.

– Биз сенга кўп овқат еб қўймагин, деб айтгани келиб, ўзимиз овқатга ўтириб қолдик, – деди Грета Миллер Луизага кула-кула. – Киттининг уйида пирог ҳам, пирожноелар ҳам, бошқа ҳар хил ширин нарсалар ҳам бўлади.

– Ҳа, ўшандан кейин рақсга тушишга тўғри келади! – гап қўшди Гортензия. – Худо, бизга мадад бер, шундан бошқа гапим йўқ!

Клайднинг назарида Гортензиянинг лаблари, айниқса табассуми чиройли эди. Ажойиб, мафтункор қиз! Гортензия Клайднинг ақли ҳушини олиб қўйганидан унга сал бўлмаса қаҳва тиқилиб қолаёзди. Клайд жуда хурсанд бўлиб кетганидан кулиб юборди.

Гортензия эса ўша лаҳзада Клайдга ўгирилиб:

– Буни қай аҳволга солганимни кўринглар-а! – деб юборди.

– Бундан бешбаттар аҳволга солгансиз! – деди Клайд бирдан илҳомга тўлиб ва дадиллиги ортиб. У Гортензиянинг олдида ўзини тентакнамо сезаётган бўлса ҳам шўхлиги ва довюраклиги ортиб кетиб, қўшимча қилди: – Билсангиз, чиройли қизлар ўртасида қолганимдан бошим айланиб кетяпти!

– Э, бунчалик тез таслим бўлмагин-да, – Ретерер уни тўғрилиқча огоҳлантирди. – Бунақада улар сенга ёпишиб олиб, хоҳлаган томонларига бошла дейишади. Яхшиси, булардан четроқ юр.

Чиндан ҳам Луиза Ретерер акаси айтган гапларга сира парво қилмай Клайдга қараб деди:

– Сиз, албатта, рақсга тушсангиз керак, мистер Гриффитс?

– Йўқ, билмайман, – жавоб қилди Клайд бирдан бу саволдан ҳушёр тортиб кетиб. Шу дамда рақс тушишдек зарур нарсани билмаслигидан ачиниб кетди. – Бироқ ҳозир жуда ҳам ўргангим келяпти, – у назокат билан қўшимча қилди-да, олдин Гортензияга, кейин эса Грета Миллер билан Луизага деярли илтижоли боқди.

Клайднинг бу илтижоли қарашни гарчи Гортензиянинг нафсониятини қониқтирган бўлса ҳам, ҳаммалари буни сезмаганга олишди. У Клайднинг назарига тушганига ҳали унчалик ишонмаса ҳам дугоналарини куйдираётганини очиқ-равшан сезиб турарди. Буни дугоналари ҳам фаҳмлашарди.

– Ҳа, иш чатоқ, – Гортензия Клайд уни бошқалардан дурустроқ кўраётганини сезганидан кейин, бепарво ва анча баланддан келиб гапирарди. – Рақсга тушишни билганингизда Том икковингиз биз билан борардинглар. Киттининг уйида деярли доим рақс бўлади.

Клайд дабдала бўлди ҳисоб. Буни қаранг, бошқаларга қараганда унга кўпроқ ёқаётган бу қиз фақат рақс тушишни билмагани учун уни барча орзу ва истаклари билан бирга осонгина нари суриб қўйяпти-я. Бунинг ҳаммасига оиласидаги лаънати тарбияси айбдор. Клайд ўзини энди хароб ва алданган сезарди. Бу қизлар уни роса боплашади энди. Мана, Луиза ҳам унга ажабланиб ва парво қилмай қараб турибди.

Шу пайтда Клайдга Гортензиядан камроқ ёқаётган Грета Миллер жонига ора кирди:

– Ўрганса бўлади, – бу унчалик қийин эмас. Хўп десангиз, мен овқатдан кейин беш дақиқада ўртаиб қўяман. Бир неча марта оёқ қўйиш усуллари ни ўрганиб олсангиз бўлгани. Шунда, агар хоҳласангиз, биз билан бораверишингиз мумкин.

Клайд хурсанд бўлганидан унга миннатдорчилик билдиришга тушди. У бу ердами ё бошқа жойдами, қўл келди дегунча рақс тушишни ўрганмай қўймайди. Илгари рақс мактабига нега бормаган эканман-а, дерди ўзига ўзи. Унга, айниқса, менга ёқяпсан, дегандай қилганидан кейин ҳам Гортензиянинг ўзини бепарво кўрсатаётгани алам қиларди. Эҳтимол, номи ҳали тилга олинган ва Гортензия бирга рақс тушгани борган Берт Гетлер борлиги учун ҳам қиз уни назарга илмаётгандир. Бунақа ишларда уни ҳеч ерда омади юришмади юришмади-да!

Овқат еб бўлиниб, ҳаммалари стол атрофида гаплашиб ўтирганларида Гортензиянинг ўзи граммофон қўйиб, Клайдга бошқалардан олдин рақсни ўргатаман, деб қолди. У аҳвол қандайлигидан қатъи назар, рақибларига йўл беришни истамасди. У Клайдга мутлақо қизиқсинмас, бу масалада, ҳарқалай, Грета Миллердан ўзини оғирроқ тутарди. Дугонаси рақс баҳонасида доғда қолдираман, деб турганида нега отини қамчиламасин? Клайд Гортензиянинг ўзгариб қолганига ҳайрон бўлиб, мен ўйлаганимдан ҳам тузукроқ қараяпти, деб турганида қиз ўлгудай тортинчоқ экан-ку, деган хаёлга борди-да, қўлидан тортди. Кейин Клайднинг бир қўлини белидан ўтказиб қўйиб, бошқа қўлининг кафтига кафтини қўйди, уни елка бараварида тутиб, оёқнинг ҳар бир ҳаракатига яхшилаб қараб туринг, деб тайинлади-да, рақсда оёқ ҳаракатини кўрсата бошлади. Клайд ҳозирги дамда қиздан жуда миннатдор бўлганидан кўрсатганларини ўрганиб олишга астойдил киришган, шу ваздан кўрган одамнинг кулгисини қистарди ҳисоби. Гортензияга ҳам ёқинқирамади. Клайд қизнинг назарида соддароқ ва анча-мунча гўр эди. Шундай бўлса ҳам Клайднинг нимасидир яхши кўринганидан рақсни ўргатишни истарди.

Орадан кўп ўтмай, Клайд Гортензия билан анча энгил рақс туша бошлади. Кейин у Грета ва Луиза билан рақсга тушса ҳам хаёли Гортензияда эди. Пировардида, ҳаммалари анча пишиб қолганлигини эътироф қилишиб, хоҳласа Киттининг уйига бирга бориши мумкинлигини айтишди.

Клайд Гортензиянинг яқинида бўлиб, у билан рақс тушишни жуда-жуда хоҳларди. Гарчи бу пайтда қизлар билан Киттининг уйига бирга боришлари керак бўлган учта йигит кириб келишган, улар орасида ўша машҳум Берт Гетлер ҳам бўлиб, Клайд Ретерер билан театрга тушишни аввалдан келишиб қўйган бўлса ҳам, Киттининг уйига бормоқчилигини яшира олмади. Шундан кейин Ретерер ҳам ахири театрни қўя туришга кўнди. Ҳаммалари уйдан чиққанларида Клайд Гортензия билан бирга бўлмаслигидан хафа бўлди, қизнинг ёнида кетаётган Гетлер эса кўзига жуда ёмон кўринарди. Клайд шунда ҳам сиқилиб қолмасин, деб ўзига яхши муомала қилишаётган Грета билан Луизанинг кўнглини олишга уринарди. Ретерер Клайднинг Гортензияни ёқтириб қолганини сезиб, пайт пойлаб турди-да, икковлари ҳоли қолганларида унга деди:

– Сен Гортензия Бригсга ҳадеб ёпишаверма. Менимча, у сатангнинг ўзгинаси. Гетлерни ҳам, бошқаларни ҳам лақиллатиб юрибди. Унинг нағмасига ўйнайсан-у, бирорта иш чиқаролмайсан.

Ретерернинг бу дўстона насиҳати ҳам Клайднинг эсини жойига келтира олмади. Қизнинг сеҳрли жилмайиши, гўзал қиёфаси ва ҳар бир ҳаракатидан сезилиб турган асов ёшлиги бошини бутунлай гангитиб қўйганидан, яна бир табассуми, битта қиё боқиши ва қўлини бир сиқишига бор нарсасини беришга ва истаган ишини қилишга тайёр эди. Ҳозирда унинг қаршисида турган қиз

эса парвона янглиғ нимага интилаётганини билмас, ўзига тенгқур ёки сал каттароқ йигитлар билан ўйнаб-кулиш ва улар ҳисобига ясан-тусан қилиб юришнинг мазасини ҳам яқиндагина билиб олганди, холос.

Киттининг уйдаги нарса ёшларнинг шунчаки ўтириши бўлиб, унда қизлар билан йигитларнинг ўзларига жуфт излашдаги уринишлари жуда авжига чиқарди. Китти Кин декабрь ойи бўлганидан дарахтлари қуруқ қўққайиб турган хароб кўчадаги кўримсизгина уйда турарди. Клайд эса бирдан гўзал чехранинг ошuftаси бўлиб қолганидан тева-рак-атрофидаги бор нарсалар кўзига ёрқин, ажойиб ва зўр кўринарди. Киттининг уйдаги Ретерер, Хегланд ва Гортензияга ўхшаган қизлар билан йигитлар кучга тўла, хотиржам ва ўзларига ишонган туюлганларидан, Клайд ўзи ҳам ана шундай фазилатлар соҳиби бўлмоқ йўлида жонини беришга ҳам тайёр эди, Қизифи шундаки, Клайд гарчи жиндай асабийлашаётган бўлса ҳам янги дўстлари қуршовида тезда йўлга тушиб олиб, ўйин-кулгига аралашиб кетганди.

Бу ўтиришда Клайдга, маълум тоифадаги йигитлар ва қизлар маишат чоғи ўзларини қандай тутишларини кўздан кечириш имкони туғилганди. Клайд шу пайтгача бахти келганиданми ё келмаганиданми, ишқилиб, нима десангиз ҳам бунақа томошани кўрмаганди. Масалан, бу ерда ҳис қўзғар рақслар расм эди. Луиза, Грета ва Гортензия ўлар-тириларига қарамай шундай рақсларга тушишарди. Кўп йигитлар чўнтак фаягаларида виски олиб келишар, фақат ўзлари ичибгина қолмай, бошқа йигитларга, ҳатто, қизларга ҳам тутишарди.

Бундан базм янада қизиб, йигитлар билан қизлар тобора иноқлашишар, тегишишлар авжига чиқарди. Гортензия, Луиза ва Грета ҳам бунда

четда туришмасди. Гоҳо ишкал ҳам чиқиб қоларди. Бу ерда бирорта йигит бир қизни эшикнинг орқасида қучоқлаб турса ёки чеккароқдаги стулда тиззасига олиб ўтирса, ё бўлмаса, у билан диванда ёнбошлаб, қулоғига ёқадиган гаплардан гапириб, ҳингир-ҳингир қилишса, биров бир нарса демасди. Тўғри, Клайд Гортензиянинг битта-яримта билан диванда ёнбошлашганини кўрмади, бироқ у ҳам турли йигитларнинг тиззасида ўтирар ва эшик орқасида шивирлашарди. Клайд эса бундан гангиб, жаҳли чиққанидан қизни бутунлай унутмоқчи ҳам бўлди: Гортензия ҳеч кимга йўқ демайдиган, бадахлоқ ва хомкалла эди. Клайд бошқалардан қолишмаслик ва сир бой бермаслик учун йигитлар тутган ҳамма ичимликлардан олди, ниҳоят, анча дадил ва ботир тортди. Шундан кейин юраги ботиниб, Гортензия билан унинг ахлоқда бебошлиги хусусида гаплашди. Бунда унинг ёлвораётганини ҳам, ўпкаланаётганини ҳам билиб бўлмасди.

– Сиз сатангсиз, билдингизми? Кимнинг бошини айлантирсангиз ҳам сизга бари бир, тўғрими?

Клайд бу гапни кечаси соат бирдан ошганда, қиз билан рақс тушаётиб айтди. Фамилияси Уилкинс бўлган йигит шарти кетиб, парти қолган пианинони чалар, Гортензия эса назокат ва карашма билан унга оёқни қандай ташлашни ўргатаркан, кўзига шўх ва хумор боқарди.

– Нима демоқчисиз? Тушунмаяпман.

– Э, тушунмадингизми? – Клайд аччиғи келиб, шундай деса ҳам зўрма-зўраки илжайиб, сир бой бермасликка уринди. – Мен сиз ҳақингизда эшитдим. Одамларнинг бошини айлантираркансиз.

– Шунақа денг? – деди Гортензия ғижиниб. – Сизнинг бошингизни айлантиришга кўпам уринмаган бўлсам керак?

– Қўйинг, хафа бўлманг, – Клайд ҳам илтижоли, ҳам жуда чегарадан чиқдим, энди ундан бутунлай айрилиб қолмасам гўрга эди, деб ваҳимага тушганидан бақриброқ айтди. – Мен сизни хафа қиладиган ҳеч нарса демоқчи эмасдим. Ўзингиз кўп йигитларни яқинингизга йўлатяпсиз-ку! Ҳарқалай, сиз уларга ёқасиз.

– Тўғри, албатта, ёқаман. Бироқ иложим қанча?

– Бўлмаса, сизга гапим шу, – Клайд гапини мақтанчоқлик билан қизиқиб айтди-қўйди: – Мен сизга у йигитларнинг ҳар қайсисидан ҳам кўпроқ сарфлай оламан. Пулим бунга етади.

Клайд бундан бир дақиқа аввалгина чўнтагида жим турган эллик беш долларини хаёлидан ўтказганди.

– О, билмадим, – деди Гортензия бўш келмай. Клайднинг чиқимга тайёрлиги юрагини бир жиғиллатган бўлса ҳам айна пайтда ҳар бир йигитнинг юрагига ўт ёқишга қодирлигидан паст тушгиси келмасди.

Гортензия унчалик ақлли қиз эмасди, жуда енгилтабиат ва ўзига бино қўйган эди. Ойнанинг ёнидан унга ўзини бир солмай ўтолмасди. Ҳар сафар ўзининг кўзлари, сочлари, томоқларига завқланиб боқар, айниқса шўх жилванинг машқини олганди.

Клайд гарчи жуда ёш бўлса ҳам чиройли эканлигидан Гортензия, ҳарқалай, бефарқ қола олмади. Клайдга ўхшаган гўрларнинг жиғига тегишни яхши кўрарди. Назарида, Клайд тентакнамо эди. Бироқ «Грин-Дэвидсон»да ишлаганидан яхши кийинар, ўзи айтганидай пули ҳам етарли ва унга сарф қилишдан қочмасди. Унга жуда ёқадиган баъзи ёшларнинг ёнларида эса пуллари кўпроқ эмасди.

– Менга жон деб пул сарф қиладиганлар истаганча топилади!

Гортензия бошини силкиб, киприк қоқди-да, яна жонни олгудай жилва қилди.

Клайднинг юзи тундлашди-қўйди. У қизнинг жозибаси олдида ҳеч нарсага арзимасди. Пешонаси тиришиб, кейин яна жойига келди. Ёнаётган кўзларидан кучли истак ва изтироб, ҳаётдан рўшнолик кўрмаётган одамнинг ўкинчи, лақиллатилган ва аҳмоқ қилинган кишининг гижинини сезиб олса бўларди. Гортензия унга ҳақ гапни айтди, албатта. Ундан пули қўп ва сарфда ўтиб кетадиган кишилар топилади. Клайд мақтанчоқлик қилиб, масхара бўлганидан қиз энди уни боплаяпти. Клайд бир оз жим қолди-да, кейин ғамгин ҳолда қўшиб қўйди:

– Эҳтимол, сиз ҳақдирсиз. Бироқ сизни ҳеч ким менчалик севмайди!

Бу гапнинг кўнгилдан айтилганлиги қизга хуш ёқди. Гапнинг сирасини айтганда, Клайд хунук-пунуклардан эмасди-да. Энди икковлари тинимсиз чалинаётган мусиқага монанд чиройли рақс тушишарди.

– О, мен ҳар маҳал ҳам бугунгидай майнабозчилик қилмайман, – деди у. – Бу ердагиларнинг ҳаммаси ўзимизнинг одамлар, бир-биримизни яхши биламиз, ҳамма жойда бирга бўламиз. Сиз бизни қораламаслигингиз керак.

Бу жуда чиройли ёлгон бўлса ҳам Клайдни, ҳар ҳолда, бирмунча тинчитди.

– Менга дурустроқ муносабатда бўлсангиз бас, сиздан дунёда биронта нарсани аямайман, – деди Клайд тўлқинланиб ва жунбишга тушиб. – Мен шу пайтгача сиздан яхшироқ қизни кўрмаганман! Сиз ажойибсиз! Мен ақдан оздим! Келинг, бир куни жиндай ўтириб, кейин театрға борайлик. Хўпми? Хўп десангиз, эртага кечқурун ё якшан-

бада борайлик? Шу кунни кечқурунлари бўшман, бошқа кунлари эса ишлайман.

Гортензия ҳатто эндиликда ҳам Клайд билан алоқасини дарвом эттиришга унчалик кўзи етмаганидан олдинга иккиланди. Нега деганда, бошқаларни айтмаганда ҳам, ўртада ҳали Гетлер турар, йигитларнинг бари ҳам Гортензияни кўздан қочиришмас ва бир-бирларидан қизғанишарди. Клайд гарчи, пулимни сенга сарфлайман, деб турган бўлса ҳам унга айланишмагани маъқулмикин? Ҳозирнинг ўзидаёқ ҳаддан ташқари қизиққонлик қияпти, кейин эса ташвишдан боши чиқмаса керак. Бироқ Гортензия айни пайтда сатанг ҳам бўлганидан Клайдни кўлдан чиқаргиси келмасди. Бирдан у Грета ё Луизанинг қўлига тушиб қолса-я! У шунинг учун ҳам ахири Клайд билан келгуси сешанба кунни учрашишга рози бўлди. Бироқ Клайдга, уйимга келманг, бугун кузатиб ҳам қўйманг, деди. Уни кузатиб қўядиган одам – мистер Гетлер бор эди. Сешанба кунни соат олти яримда эса «Грин-Дэвидсон» меҳмонхонасининг олдида бориб турадиган бўлди.

Клайд Гортензияни Фрисселнинг ресторанига олиб боришга ваъда берди. Ундан кейин ресторандан бор-йўғи икки квартал нарида бўлган Либби театрида «Қароқчи» деган мусиқали комедияни кўришадиган бўлди.

ХИ БОБ

Бу танишув кўп одамларга қанчалик бачкана ва ўртача туюлмасин, Клайд учун жуда катта гап эди. Шу чоққача мана шундай чиройли бирорта қиз унга қиё боқмаганди-да. Клайд ҳар ҳолда шундай деб ўйларди. Энди эса у чиройли қизни учратиб қолган, қиз ҳам унга азбаройи қизиқиб қол-

ганидан бирга ресторан ва театрга боришга рози бўлганди. Қизнинг сатанглиги ва бировга самимий муомала қилмаганлиги аён кўриниб турар, шу вайдан унинг Клайдга тез кўнгил беришига ҳам ишониш қийин эди. Буни ким билади, ким ҳам бу хусусда бир нарса дея олади, дейсиз?

Гортензия ваъдасига вафодор бўлганидан чиндан ҳам сешанба куни «Грин-Дэвидсон»дан сал наридаги Ўн тўртинчи кўча билан Вайандот-стритнинг муйилишига келди. Бундан Клайд жуда ҳаяжонга тушиб, хурсанд бўлиб, яйраб кетганидан эс-ҳушини аранг йиғиштириб олди.

Клайд Гортензияга муносиблигини кўрсатиш пайига тушганидан ташқи кўринишига зўр берди. Сочига мой суртиб, капалакнусха галстук тақди, бўйнига янги ипак кашне ташлаб, учрашувга деб атайлаб олган жигарранг ботинкам дурустроқ кўринсин, деб ипак пайпоқ кийди. Бироқ учрашганларида қиз унинг устидаги нарсаларига озгина бўлса ҳам эътибор берган-бермаганини билолмади. Сирасини айтганда, у ўзининг усти бошидан бошқа нарсани хаёлига келтирмасди. Бу ҳам етмагандай, у Клайдни соат етигача кутишга мажбур қилди. Бу унинг доимий найранги эди. Клайд эса уни кутавериб, бўлари бўлди. Ўтган кунлар ичида кўнгли совиб, учрашмайман деган фикрга келган бўлса-я? Начора, унда Клайднинг куни Гортензиясиз ҳам ўтаверади. Бироқ унда Клайднинг башанг юриши ва пулдор бўлишига қарамай Гортензиядай гўзал қизга хуш келмаганлиги билиниб қоларди. Клайд мен севган қиз (мабодо у Гортензия бўлмаса) албатта гўзал бўлиши керак, деган қарорга келди. Унга хунук қизнинг кераги йўқ. Ретерер билан Хегландга юрган қизлари чиройлими ё хунукми, бари бир, Клайдга эса кераги шу эди. Клайд

Гортензиядан бошқа қизни қучоғига босишни хаёлига келтирганида ҳам кўнгли озиб кетарди.

Клайд кўчада ўзини бир чеккага олиб турар, те-варак-атрофида чироқлар, вивескалар ва реклама-лар ёғду сочар, юзларча пиёдалар турли томонлар-га ошиқишар, одамларнинг юзларидан маишат ва учрашувга кетишаётганини сезса бўлар, у эса ёлғиз ўзи қўққайиб турар, ҳозироқ орқасига бурилиб, қа-ёққадир кетиб қолиши ҳам эҳтимолдан холи эмасди. Овқатлангани ҳам бир ўзи боради, театрға ҳам якка ўзи тушади, уйига ҳам ёлғиз ўзи қайтади, эртасига эса яна ишга келади. Клайд энди ишим пачава бўл-ди, деб турганида сал наридаги одамлар тўдасида келаётган Гортензияни кўриб қолди. У назокат билан кийинганди. Эгнида қизғиш-кўнғир ёқали ва қай-тарма энгли қора бахмал жакет, бошида эса ёнида қизил чармдан боғичи бўлган катта бахмал шляпаси бор эди. Ёноқлари билан лаби салгина бўёқ кўрган-ди. Қўзлари порлаб турарди. Чамаси, ҳар маҳалги-дай, ўзидан жуда мамнун эди.

– Ҳэлло, кеч қолдимми-а? Вақтида келишга ҳеч улгуролмасдим ҳам. Сизга айтсам, бир йигитча-га ҳам ваъда берганим эсимдан чиқиб кетибди. У ҳам дўстим, жуда ажойиб бола. Икки ёққа бо-ришим кераклиги соат олтида эсимга тушиб қол-са бўладими! Жуда чатоқ аҳволда қолдим. Икко-вингиздан бирингизга айтиб қўйишим керак эди. Сизга кўнғироқ қилиб, бошқа куни учрашамиз, де-моқчи бўлсам, соат олтидан кейин ишда бўлмасли-гингиз ёдимга тушиб қолди. Том ҳам олтидан кейин ишда тутилиб қолмайди. Чарли бўлса олти яримгача бўлади, гоҳида анчагача қолиб ҳам кетади, ўзи жуда ҳам яхши бола, ҳеч аразлаб гиди-биди қилиб юрмай-ди. У ҳам бугун мени ресторанга ва ундан кейин театрға олиб бормоқчийди. У «Орфий»даги тамаки киоскасида ишлайди. Мен унга кўнғироқ қилиб қўя

қолдим. Ўзиям унча хурсанд бўлмади. Унга мен: «Бошқа куни кечқурун учрашамиз», – дедим. Хўш, қалай, хурсандмисиз? Сизни деб, Чарлидай чиройли бир болани хафа қилдим, тушундингизми?

Гортензия бошқа йигитдан гапирган пайтида Клайднинг кўзида ташвиш, рашк ва айни пайтда, хавотир ифодаси сезилди. Гортензия Клайднинг рашкини келтира олиши мумкинлигидан терисига сирмай кетди. У Клайдни бутунлай эгиб олганлигини фаҳмлади. Шундан кейин у билан ёнма-ён қадам ташлаб бораркан, бош чайқаб кулимсираб қўйди.

– Бўлмаса-чи, келиб жуда ҳам яхши иш қилдингиз-да!

Клайд Гортензиянинг Чарли дегани «ажойиб бола» ҳақидаги гапларини эшитганида томоғи бўғилиб, юраги қинидан чиқиб кетгудай бўлса ҳам бу гапни айтишга ўзини мажбур қилди. Бундай гўзал ва ўзбошимча қизга бас келиб бўлармиди!

– Сизнинг кўринишингиз жуда ҳам зўр, – Клайд тишини тишига қўйганича гапида давом этганидан ўзи ҳам ҳайрон эди. – Бу шляпа ҳам, жакет ҳам сизга жуда ярашибди.

Клайд унга тинимсиз тикиларкан, кўзларида завқ ва кучли ёндирувчи эҳтирос акс этарди. У қизнинг тўғри лабидан ўпмоқчи бўлувди, кўчада кетишаётганидан юраги ботинмади, бошқа жойда бўлганда ҳам бари бир, бундай қилолмаган бўларди.

– Кўп таклифлар олганингизга ажабланмаса бўлади. Сиз жуда чиройлисиз!.. Жакетингизга гул тақишни истайсизми?

Улар шу пайтда гул магазинининг ёнидан ўтиб боришаётганидан Клайднинг хаёлига қизга гул тутиш келиб қолганди. У Хегланддан аёллар гул олиб берган эркакларни яхши кўришларини эшитганди.

– Ҳа албатта, гулдан қайтмайман, – деди у магазинга киришаётганларида. – Бўлмаса, бир даста бинафша ола қолинг. Бирам яхши бўладики. Жакетимга ҳам кўпроқ ярашар дейман.

Клайднинг хаёлига гул келганлиги Гортензияга ёқди. Унинг қизга айтаётган гаплари ҳам ёқимли эди. Шунда ҳам Гортензия Клайд қизларни яхши билмас экан ё бўлмаса, уларни мутлақо кўрмаган, деб ўйларди. У осонликча бўй бермайдиган ва қўлда туришлари ҳам қийин бўлган тажрибалироқ эркаклар ва йигитларни маъқул кўрарди. Шундай бўлса ҳам Клайднинг ўзи билган эркаклардан нозикроқ ва олижаноброқ эканлигини пайқамай иложи йўқ эди. Ана шу ваддан у анча бесўнақайроқ бўлса ҳам (Гортензиянинг назарида Клайд шундай эди) у билан бирга бўлиб, ўзини бундан кейин қандай тутишини кўришга тайёр эди.

– Мана буниси зўр экан! – Гортензия анча каттароқ бўлган бинафша дастасини танлаб, жакетига қадаркан, шундай деб қўйди. – Менга шу ёқяпти!

Клайд бинафшанинг ҳақини тўлаётганида Гортензия ўзини ойнага солиб, гулни яхшироқ қилиб тўғрилаб қўйди. Ниҳоят, бундан жуда хурсанд бўлганидан Клайдга ўтирилди-да:

– Мана, мен тайёрман! – деб унинг қўлтиғидан олди.

Клайд Гортензиянинг бу такаллуфсиз қилиғидан ўтакаси ёрилганидан нима дейишини ҳам билмасди. У беҳуда ваҳимага тушган, Гортензия бу вақтда ўзи билан ўзи овора эди.

– Хўш, сизга айтсам, шу ҳафта менга жуда ҳам зўр келди-да! Ҳар куни кечкурун рақсдан бўшамайман. Уйга кечаси соат учда қайтаман. Якшанба куни нақ эрталабгача рақсга тушибмиз-а. Ҳа, сизга айтсам, охирги кеча жуда ҳам машаққатли бўлди. Сиз ҳеч Бэркетнинг даргоҳида бўлганмисиз? Гиффорд кечувининг ёнида-да, биласизми?

У ҳозир ажойиб жой бўлган, авжи яхши, Ўттиз тўққизинчи кўчадаги «Биг-Блю» ундан сал нарида. Ёзда дансинги, қишда эса яхмалаги бўлади, музда рақсга тушсангиз ҳам иложи бор. Мўъжазгина оркестри ҳам жуда қиёмат.

Клайд қизнинг лаблари қимирлаб, кўзлари порлашини ва қўлларини гапига монанд қимирлатишини томоша қилиб бораркан, нималар деяётганини ҳам фарқига яхши бормасди.

– Уоллес Трон биз билан борганди... Жуда ажойиб бола-да! Музқаймоқ еб ўтирганимизда ошхонага бориб, юз-кўзини куя бостириб, официантнинг курткасини кийиб, пешбандини тутиб, бизга хизмат қила бошлади. Жуда қизиқ бола! Унинг ликопча ва қошиқларни ўйнатиб, кўрсатган ҳунарларини айтмайсизми!

– Клайд Тронга ўхшаб истеъдод эгаси бўлмаганидан хўрсиниб қўйди.

– Кейин, душанба куни эрталаб, соат тўртларда ҳаммамиз уйимизга қайтиб келдик, мен эса соат еттида туришим керак эди. Менинг тоза ҳам бўларим бўлганди. Магазинимизда яхши одамлар ва мистер Бек бўлмаганида борми, мени ишдан ҳайдаб юборишарди. Мистер Бек билсангиз, мен ишлайдиган бўлимнинг мудури. Очиғини айтганда, мен у шўрликни ўлгудай қийнайман. Магазинда билганимни қиламан. Бир марта нонуштадан кейин ишга кеч қолдим. Битта дугонам менинг карточкамни олибди-да, контроль соатга қараб келган вақтимни кўрсатиб қўйибди. Шу вақтда десангиз мистер Бек кириб, уни кўриб қолибди. Мистер Бек, кейин соат икки бўлганда менга нима дейди денг: «Менга қаранг, мисс Бригс (у доимо мени шундай атайди, бошқачасига йўл қўймайман ҳам-да. Бўш келсам тегишишдан ҳам қочмайди), менга карточкани бировга берадиган ҳуна-

рингиз кетмайди. Бу ҳунарни ташлаш керак». Мен бўлсам қаҳ-қаҳлаб кулдим, холос. У гоҳида бизга шунақа тажанглик қилиб қолади ўзи! Мен эса бари бир, унинг эсини жойига келтириб қўйдим. У мени сал-пал яхши кўриб юради, шу ваздан ўлса ҳам бўшатмайди. Шундай бўлгач, мен унга шундай дедим: «Менга қаранг, мистер Бек, сиз мен билан бунақа оҳангда гаплашманг. Мен ишга ҳадеб кечикавермайман, унақа одатим йўқ. Қолаверса, Канзас-Ситида бошқа иш топиб олиш ҳам қўлимдан келади. Энди бировларнинг назарида сал кечиксам борми, дарров ҳар хил гаплар кўпайиб кетади, шунинг учун мени бўшатиб қўя қолинг, вассалом». Унга мен бунақа оҳангда гапиртириб қўярмидим. Иш худди ўзим ўйлагандан бўлди, мистер Бек дарров бўшашди. Менга: «Майли, сизни бари бир огоҳлантириб қўйдим. Бошқа сафар, буни мистер Тирни кўриб қолса, ўшанда бошқа жойда ишлаш қанақалигини синаб кўрасиз», – деди, холос. Буни у кулги бўлсин, деб айтди, ўзим ҳам лақиллатаётганимни билиб турардим. Қаҳ-қаҳ уриб юбордим. Орадан икки дақиқа ўтар-ўтмас мистер Бекнинг мистер Скотт билан кулишиб турганини кўрдим. Жин урсин, агар гоҳида шунақа ҳунарлар кўрсатиб тураман-да!

Ниҳоят, улар Фрисселнинг ресторанига яқин келишди. Бутун йўл бўйи нафасини чиқармай келаётган Клайд шундан кейин энгил нафас олди. У умрида биринчи марта шундай зўр жойда қизни меҳмон қилаётганидан ғурурлана оларди-да. Энди у чиндан ҳам бирор нарсалик бўлган, ёнидаги қизга чиндан ишқи тушиб қолганди! Гортензия эса жуда баланддан келар, ўйин-кулгидан бўшамайдиган талай қизлар ва йигитлар билан қалинлигини гапиргани гапирганди. Клайд буларни эшитиб ўтираркан, ичида шунча йил кўзим очиқ келаве-

рибди-да, дерди. Унинг нималарни гапираётганини Клайд тезгина хаёлидан ўтказди: Бэркет, музда коньки учуш ва рақсга тушиш... Уоллес Трон... бугун учрашишлари керак бўлган тамаки киоскасида ишлайдиган ёшгина йигит... магазиндаги унинг бошлиғи, яхши кўриб қолганидан бўшатишни кўзи қиймай юрган мистер Бек... Клайд Гортензия унинг чўнтагида қанча пул борлигини суриштирмай ўзига ёқадиган таомларни буюраётганини кузатиб ўтираркан, чеҳраси, қомати, бутун қўлининг келишганлиги ва латифлигини кўрсатиб турувчи нозик бармоқлари, тўлишган кўкраги, камон қошлари, думалоққина юзи ва даҳанига завқ билан тикиларди. Бундан ташқари, қизнинг майин ва хушомадгўй овозидаги нимадир ҳам Клайдни ўзига тортиб, ҳаяжонга соларди. У ҳозирда бутунлай қизга ром бўлганди. Қани энди, шундай қиз уники-да бўлса!

Гортензия эса бу ерда ҳам худди кўчадаги сингари ўзини гапиргани гапирган, Клайдга жуда ҳам ажойиб кўринган жойда ўтирганига афтидан мутлақо парво ҳам қилмасди. Гортензия ойнага қараб ўзига оро бермаган пайтларида таомлар рўйхатини қўлига олиб, кўнглига ёққан нарсаларни буюрарди. У ялпизда пиширилган қўзи гўшти буюрди... Тухум билан сутдан қилинган қуймоқ ҳам, молнинг биқин гўшtidан тайёрланган қовурма ҳам унга тўғри келмади... Қўзиқоринли биқин гўшти эса унинг жони-тани чиқиб қолди... Гортензия ниҳоят ана шу буюртмаларининг ёнига карафс билан қизил карам қўшди. Жиндай коктейль ҳам кетадиган чиқиб қолди. Ҳа, Клайд Хеглиндан овқатдан олдин жиндай ичилса яхши бўлишини эшитганидан юраги бетламайроқ коктейль ичишни таклиф қилди. Гортензия эса икки қадаҳ коктейль ичиб олганидан кейин илгаригидан ҳам сергап бўлиб, янада очилиб-сочилиб кетди.

Клайд шунда ҳам у ўзини бегона ва бепарво тутаётганини сизди. Юраги бетламайроқ гапни ўрталаридаги муносабатга, унга бўлган ишқига буриб, битта-яримгани севиш-севмаслигини сўраганида, у: «Менга ҳамма йигитлар бирдай ёқади», – деб гапни кесди. Йигитларнинг ҳаммаси ҳам шу қадар жонга яқин, шу қадар унга эътиборлики... Асли шундай бўлиши ҳам керак. Бўлмаса улар билан танишармиди? У ҳолда унақаларнинг нима кераги бор? Гортензиянинг серҳаракат кўзлари чақнар, у Клайднинг туйғуларини кўзгатиб, бошини чайқаб-чайқаб қўярди.

Клайд ҳам шуларнинг асири эди. Гортензиянинг хатти-ҳаракатлари, ўзини тутиб туришлари, имолари, қўйинг-чи, ҳамма қилиғи Клайдга таъсирини ўтказиб, хаёлини олиб қочаётганди. Назарида, бу қиз жиғига тегиб, ваъда қилишни, ўзини таслим бўлишига тайёрдай кўрсатишни, кейин эса бор ваъдаларини унутиб, гўё ўзи ҳақида юрган гаплар етти ухлаб тушига ҳам кирмаган фариштадай юраверишни ёқтирадиганга ўхшарди.

Клайд Гортензия ёнида ўтирганининг ўзидан ҳам ҳаяжонланиб ва жунбишга тушиб ўтирарди. Бу унга азоб, азоб бўлганда ҳам тотли азоб эди. Шу дамда у қани энди Гортензияни қучоқласам, лабларидан ўпиб, ҳатто тишлаб олсам, лабларига лабларим ёпишиб қолса, унавериб ва эркалайвериб жонини чиқариб юборсам, жуда зўр бўларди-я, деб минг хаёлларга борарди. Гортензия гоҳо унга атайлаб хумор қараш қилар, шунда Клайд бўшашиб, кўзлари тиниб кетарди ҳисоби. У бир нарсани, сира тинчлик бермай ё бўлмаса, пулнинг бетига қарамай, қизнинг кўнглини овлашни орзу қиларди.

Клайд ресторандан кейин театрда бўлиб, қизни уйига кузатиб қўяётганида ҳам қўлидан бирорта

иш келмади. Гортензиянинг Клайд билан унчалик иши бўлмаганидан, Либби театрида «Қароқчи»ни кўришаётганида спектаклдан ҳеч кўзини узмас, фақат илгари кўрган пьесаларидан гапирар, актёр ва актрисаларга баҳо бериб, хушторларидан ким қайси томошага олиб борганини эсга оларди. Клайд эса қизиқ-қизиқ гапларда унга бас келиш ва ўз фикрини айтиш ўрнига фақат унинг гапларини маъқуллаб ўтиришга мажбур эди.

Гортензия бўлса яна бир ғалаба қозонганини ўйлашдан бўшамасди. У анчадан буён тўғрилиқ кўчасидан четга чиқиб қолганидан, Клайднинг ёнида пули борлиги ва уни сарфлашга тайёрлигини фаҳмлаганди. Шунинг учун ҳам у бундан буён Клайдни қўлдан чиқариб юбормаслик учун ўшанга яраша ҳолда муомалада бўлади. Айни пайтда, тарки одат амри мақол, деганларидай бошқа йигитлар билан айшини суриб юраверади, Клайдга эса хилма-хил нарсалар олдиради ва дурустроқ йигитлардан таклиф тушмаган кунлари у билан бирга бўлади.

ХIII БОБ

Клайд билан Гортензия кам деганда тўрт ойча шундай юришди. Клайд ўша илк оқшомдан бери бўш вақтининг кўп қисмини Гортензияга бағишлаб, қиз бошқа йигитларни қанчалик қўлга олмоқчи бўлса, у ҳам шунча қайириб олишга уринарди. У айни пайтда қизга йигитлардан бирортасига чинакамига кўнгил қўя оласизми, деб айта олмаса ҳам, ҳамма йигитлар билан шунчаки ўртоқлигига ҳам ишона олмасди. У жуда йўлдан оздирадиган қиз эди, шунинг учун Клайд эс-ҳушидан айрилганди. Клайднинг хавфли гумонлари тўғри чиқса борми, қиз пировардида ўзига кўнгил беради-да. У Гортензиянинг ҳар бир ҳаракати, кайфияти, овози, кийинишидан ҳам

сезилиб турадиган малоҳатига, гоҳ ҳуд, гоҳ беҳудлигига азбаройи беш кетганидан уни тарк этишни ҳатто хаёлига ҳам келтира олмасди.

Хуллас, у эс-ҳушидан айрилганича Гортензиянинг кетидан қолмасди. У бўлса буни кўрганидан яқинига йўлатмас, гоҳо чап берар, қўлининг учини ушлатгандай бўлар ва бошқа йигитлар билан қандай ўйнаб-қулишганлари тўғрисида оқизмай-томизмай гапириб берарди. Клайд энди қизга овора бўла олмаслигини сезганидан газаби қайнаб, ўзига ўзи энди учрашмаганим бўлсин, ундан бирор иш чиқиши қийин, дерди. Шундай бўлса ҳам келгуси сафар яна учрашганларида қизнинг ҳар бир сўзидан ва ишидан ўта бепарволигини сезиб турса ҳам дадиллиги йўқолиб, вужудидаги бўғовни улоқтириб ташлашга ожизлик қилиб қоларди.

Гортензия бўлса шунақа пайтларда ҳам ҳозирда ўзига нималар кераклиги ва олмоқчилигини айтишга уялмасди. Аввалига у майда-чуйда нарсалардан – упага янги момиқ, лаб бўёғи, бир қутича упа ёки атирдан бошлади. Кейин турли пайтларда турли баҳоналар билан Клайдга сумка, блузка, туфли, пайпоқ, шляпалардан гапиришга журъат қилиб, пулим бўлганида жон деб олардим, дерди. Ўшаларни қўлга киритганидан кейин ҳам сира ён бермас, яқинига унча йўлатмас, гоҳида хумор ҳолда қучоқлатган бўларди. Унинг бу хумор боқишлари кўп нарсаларни ваъда қилса ҳам, булар сира руёбга чиқавермасди. Клайд ҳам шундан кейин унинг кўнглига ёқиб, ишончини қозониш мақсадида, гарчи уйида гоҳо чўзилиб қолинган пайтлар бўлишига қарамай, айтган нарсаларини йўқ демай олиб берарди. Шундай бўлса ҳам тўртинчи ойнинг охирига борганда бу масаладаги иши олдинга жуда кам силжиганини пайқади. Гортензия унга янги танишганларида қандай муомала қилса,

ҳали ҳам шундай эди. Хуллас, Клайд қизнинг бирор илтифот қилишига умидвор бўлмаса ҳам, ҳар ҳолда, тинчи бузилган ва жони ҳалак эди.

Бу пайтда Грифитсларнинг хонадонидагилар илгаригидай тутақиб ва руҳсиз ҳолда юришарди. Эста қочиб кетганидаги хафагарчиликнинг захри ҳали тарқалмаганди. Клайд энди жуда галати аҳволда қолган, уйдагиларининг сир беркитишларидан эзилар, нега деганда, Грифитслар номус масаласида ўта нозик бўлганларидан, бошқа бирорга ота-она бу борада уларга тенг кела олмасди. Бу яқингинадан бери Эстани чулғаб келган сирга ҳам тааллуқли эди. У уйдан қочиб кетиб қайтмади. Клайд билан оиладаги бошқа болаларнинг билишларича, ундан дом-дарак йўқ эди. Шундай бўлса ҳам онаси билан отаси Эста йўқолгандан кейинги ҳафталарда у қаердайкин, нимага хат ёзмаётганикин, деб роса хавотирга тушишган, кейин эса гўё тақдирга тан бериб, тинчиб қолишган, ҳар ҳолда илгаригидай куйиб-ёнишмасди. Бу Клайднинг назаридан четда қолмаган бўлса ҳам, сабабни, тушунма олмасди. Оиладаги бу ўзгариш жуда билиниб турса ҳам, ҳеч ким тушунтириб бир нарса демасди. Бирмунча фурсат ўтгач, Клайд онаси кимгадир хат ёзиб, хат олиб туришини сезиб қолди. Бунақа нарса ҳар замонда бир рўй берар, нега деганда, онасининг таниш-билишлари ва иш юзасидан алоқа қиладиган кишилари деярли йўқ, унга хат кам келар, ўзи ҳам онда-сонда хат ёзарди.

Клэйд «Грин-Дэвидсон» меҳмонхонасига янги ишга кирган кезларда, бир куни уйга одатдагидан вақтлроқ қайтганида онаси, чамаси, ҳозиргина келган ва ниҳоятда муҳим бўлган хатни ўқиб ўтирарди. Хат бирор воқеага алоқадор ва уни сир тутиш лозим бўлса керакки, онаси ўша заҳотиёқ ундан бошини кўтариб, шоша-пиша ва асабийлашиб ўр-

нидан турди-да, ҳеч нима демай, хатни бир чеккага қўйди. Клайд бўлса нимагадир (эҳтимол, сезгиси билан) хат Эстадан келганини пайқади. Бироқ бунга ишончи йўқ эди. Нарироқда турганидан хатнинг ким ёзганини кўра олмасди. Нимаики бўлгандаям онаси кейинчалик унга хат ҳақида ҳеч нарса демади. Унинг кўриниши саволга тоқати йўқроқлигини биладириб турар, она-боланинг бир-бирларига муносабатлари босиқроқ бўлганидан, гап сўраш Клайднинг хаёлига ҳам келмади. У шунчаки ҳайрон бўлди, холос, кейин эса эсидан ҳам чиқиб кетди.

Клайд меҳмонхонадаги ишнинг ҳадисини анча олиб, орадан бир ой ёки кўпроқ вақт ўтиб, Гортензия Бригсга айланиша бошлаганидан кейин, онаси унга бирдан ғалати илтимос қилиб қолди. Бир куни ишдан энди келиб турганида онаси уни миссиянинг залига чақириб қолди. У Клайдга тўғридан-тўғри, менимча ҳозир унча-мунчага қурбинг келади, деб айтмай, нимага кераклигини ҳам туншунтирмай, кўзига синчиклаб тикилганича ва ҳаяжондан ўзини босолмай:

– Клайд, шу тобда қандай қилиб юз доллар топсам бўларкин-а? – деб сўради.

Клайд азбаройи ҳайрон бўлганидан қулоқларига аранг ишонди. Нега деганда, бундан бир неча ҳафта муқаддам унга тўрт-беш доллардан ортиқроқ пулдан гап очиш фирт бемаъниликнинг ўзи бўлур эди. Бунга онаси биларди. Энди бўлса Клайд унга гўё шунча катта пулни топиб беришига ишонаётгандай илтимос қилаётганди-да. Онаси бунда адашмаган, нега деганда, Клайднинг усти боши ва бутун кўриниши унга яхши кунлар насиб бўлганини кўрсатиб турарди.

Клайд, аввало, бир нарсани ўйлади: онаси унинг яхши кийиниб, ўйнаб-кулиб юрганини сезиб, қанча пул топиши хусусида уни алдаб юрибди, деган

фикрга келган, албатта. Бу қисман тўғри ҳам эди. Бироқ Клайднинг ўзини тутиши кейинги пайтларда жуда ўзгариб кетганидан онаси ҳам унга жуда бошқача муомала қиларди. Онаси энди ўғли чизигидан чиқиб кетмаслигига унча ишонмасди. Кейинги пайтларда, яъни Клайд меҳмонхонага ишга кирганидан буён онасининг кўзига ақли ошиб, дадил тортиб, шубҳаларга бормай, ўзича яшаб, ўзига ўзи жавоб берадигандай кўринарди. Бу онасини анча-мунча ташвишга солса ҳам, бошқа томондан унга хуш келарди. Клайднинг нозик ва нотинч табиати онасига доимо сирли туюлганидан, пировардида, уни ўзини ўзи эплаган ҳолда кўриши кичкина гап эмасди. Тўғри, миссис Грифитс ўғлининг олифта бўлиб бораётганини кўраркан, гоҳо ўзига ўзи, ўғлимнинг улфатлари қанақа экан, дерди. Бироқ меҳмонхонадаги иш Клайднинг кўп вақтини олган ва у топган пулини кийимига сарфлаётганидан она нолишимга ўрин йўқ, деб ҳисобларди. Шунда у ўғлим жудаям худбин бўлиб кетмаяптими, ўзидан бошқани ўйламай қўйдиёв, деган хавотирга ҳам тушарди. Бироқ ўғли шу чоққача рўшнолик кўрмай келганидан, она ўйнаб-кулаётгани учун уни ортиқча койий олмасди.

Клайд онаси аслида нима демоқчилигини тусунмай, унга қаради.

– Юз долларни қаердан оламан, ойи? – деб хитоб қилди у.

Клайд аранг етишган бойлик булоғига бунақа суриштирмай ва ҳадеб чўмич ботирилаверса, тезда таги кўриниб қолиши мумкинлигини хаёлига келтираркан, юзи аламли ва тушкун тусга кирди.

– Бунча пулнинг ҳаммасини топиб бера оласан, деб ўйлаганим ҳам йўқ, – миссис Грифитс назокат билан жавоб қилди. – Менда бир режа бор, пулнинг кўп қисмини ўзим топсам керак, дейман.

Қолганини қандай топишда маслаҳатингни аяма-санг бўлгани. Иложи бўлса, отангга ҳам айтмоқ-чимасман, ўзинг жиндай қарашворадиган ёшга етиб қолгансан, – у Клайдга яхшисан, дегандай қизиқиш билан қараб қўйди. – Отанг бунақа пайт-ларда ҳеч нарса қилолмайди, – давом этди у, – бу-сиз ҳам ташвиши бошидан ошиб ётибди.

Миссис Грифитс ҳорғин ҳолда пешонасини си-лаб қўйди. Клайд онаси мушқул ҳолда қолганини кўриб турганидан, сабабини билмаса ҳам жуда ачиниб кетди. У ёнидан пул чиқармасликдан ташқари унинг нимага кераклигини ҳам билишни истарди. Юз доллар-а! Буни қаранг-у!

– Режам қанақалигини сенга айта қолай, – она-си пича жим турганидан кейин қўшимча қилди: – Менга ҳозир юз доллар керак, бироқ нимага ке-раклигини сўрама, уни сенга ҳам, бошқа одамга ҳам айтолмайман. Манави столда отангнинг эски тилла соати, менинг олтин узугим ва тўғноғичим бор. Мабодо, буларни сотадиган ёки гаровга қўя-диган бўлсак, ҳаммаси бор-йўғи йигирма беш дол-лардан ошмайди. Ундан ташқари, менинг кумуш пичоқ ва вилка, ликоп ва кўзам ҳам бор (Клайд бу совғаларни яхши биларди). Битта ликопчанинг ўзи йигирма беш доллар туради. Менимча, бошқа-ларига ҳам йигирма ёки йигирма беш доллар бе-ришар дейман. Меҳмонхонангнинг яқинроғидан битта яхши гаровхона топиб, буларнинг ҳамма-сини топширсанг ва ҳафтада менга беш доллар-дан қўшиб бериб турсанг... (Шунда Клайднинг юзи чўзилиб кетди.) Мен мистер Мерч деган дўстим-дан сўрасам ҳам бўлади, сен уни танийсан, мис-сиямизга келиб туради. Етмаганини ундан олсам, кейин менга берган пулингдан тўлаб узган бўлар-дим. Ўзимнинг ҳам ўн долларим бор.

У: «Мени оғир аҳволда қолдирмассанов», де-моқчи бўлгандай қараганди, гарчи бу Клайд ўзи мўлжаллаганидай, топганини ўзига қилиш йўлини тўсиб қўяётган бўлса ҳам юмшади. У нарсаларни гаровхонага топшириб, то қарздан узилгунларича онасига ҳафтада беш доллар қўшиб бериб туришга рози бўлди. Шундай бўлса ҳам, у бари бир фикрини қўйди. Яқиндан бошлаб дурустроқ пул топаётган бўлса-ю, онасининг иштаҳаси карнай бўлиб бораётганини курмайсизми! Ҳозирнинг ўзида ҳафтасига ўн доллар бериб турибди! Буларнинг иши ҳеч битмайди, дерди Клайд ичида, доимо бир нарсага зор бўлишади, бундан кейин нафаслари ўчади, деб ишонилар ҳам қийин.

Клайд онаси берган нарсаларни олиб, жуда зўр гаровхона топиб топширди-да, эвазига қирқ беш доллар олди. Бунинг ёнига онаси айтган ўн доллар қўшилса, ҳаммаси элик беш доллар бўлар, қолганини мистер Мерч қўшса, юз долларга етарди-қўярди. Бу эса тўққиз ҳафтагача Клайд онасига беш доллар ўрнига ўн доллардан бериб туриши керак, деган гап эди. У энди илгаригидан дурустроқ яшаб, яхши кийиб, еб-ичай, деб турганида бу гап чиқиб қолганидан унча хурсанд эмасди. Бунинг устига, онасининг илтимосини бажаришга сўз берди. У қандай бўлмасин, бурчини ўташи ҳам керак-да, ўзи. Онаси бошқа болалари деб илгари роса қийинчиликлар тортганидан, Клайд ортиқча худбин бўлишга журъат этолмасди. Бу беадаблик бўлур эди.

Шунда Клайдга, онам билан отам менинг мададимга суянишса, уларга гапим ҳам ўтадиганроқ бўлади, деган фикр сира тинчлик бермасди. Улар аввало, Клайднинг уйга бемаҳал қайтишларига йўл қўйишлари керак. Бундан ташқари, у кийини ўзи қилиб, меҳмонхонада овқатланар, бу эса

унинг фикрича, оиладаги сарфни анча-мунча камайтирарди.

Бироқ тез орада Кляйд бошқа бир муаммога йўлиқди. Бу шундай бўлганди.

Юз доллар топилгандан кейин кўп утмай Кляйд онасини шаҳардаги энг хароб кўчалардан бири бўлган Монтроз-стритда тасодифан кўриб қолди. Монтроз-стрит Грифитслар истиқомат қиладиган Бикель кўчасидан шимолга қараб кетган бўлиб, икки чеккасида қуш қаватли ёғоч уйлардан бошқа нарса йўқ эди. Бу кўчадаги квартиралар мебелсиз ижарага бериларди. Ҳатто Грифитслар ҳам камбағал бўлишларига қарамай, бу кўчада туришга орқилишарди. Кляйднинг онаси эса эскиликда бошқаларидан қолишмайдиган уйлардан бирининг зинасидан тушиб келарди. Уйнинг пастки қаваатидаги деразада: «Мебелли хоналар», деган ёзувли тахтача кўзга ташланарди. Онаси шундан кейин кўчанинг нариги бетида кетаётган Кляйд томонга қарамай ва уни пайқамай, ҳалиги уйдан бир неча қадам наридаги бошқа уй томонга қараб юрди. У ерда ҳам мебелли хоналар ижарага қўйилажаги хусусида эълон осилганди. Кляйднинг онаси уйга бошдан-оёқ разм солиб чиқди-да, кейин зинадан кўтарилиб, кўнғироғини чалди.

Кляйдга онаси олдинига бировнинг адресини билмай қидириб юрганга ўхшади. Бироқ уй бекаси эшикни қия очган пайтида кўчани кесиб ўтаркан, онасининг гапи қулоғига чалинди:

- Бўш хонангиз борми?
- Ҳа, – деган жавоб эшитилди.
- Ваннаси ҳам борми?
- Йўқ, ванна иккинчи қаватда бор.
- Ҳақи қанча?
- Ҳафтасига тўрт доллар.
- Кўрса бўладими?

– Марҳамат, киринг.

Миссис Грифитс гўё иккиланаётганга ўхшарди. Клайд эса бу пайтда пастда, ундан бир неча қадам нарида бўлиб, қачон қараб таниб қоларкин, деб тепага қарарди. Онаси эса орқасига қарамай ичкарига кирди. Клайд унинг кетидан қизиқсинганича қараб қолди. Албатта, бунда ғалати ҳеч бир нарса йўқ, онаси бирорта қизга хона излаётган бўлса керак... Бироқ нимага бу кўчадан қидириб юрибди? Одатда бундай ҳолларда у «Халоскорлик армияси» ёки «Ёш қизларнинг насроний уюшмаси»га мурожаат қиларди-ку! Клайд олдинига онасини кутиб туриб, бу ерда нима қилиб юрганини суриштирмоқчи бўлди, бироқ бошқа зарур ишлари борлигидан кетиб қолди.

У кечқурун кийимини алмаштиргани уйга келганида онаси ошхонада эди.

– Бугун эрталаб сени Монтроз-стритда кўрдим, ойи, – деди Клайд унга.

– Шундайми? – миссис Грифитс сал имилаб жавоб қилди. Клайд шунда онаси бу қўққис гапни эшитганида сал қалтираб кетгандай бўлганини пайқади. Онаси картошка артаркан, ўғлига синовчан қараб қўйди.

– Хўш, нима бўпти? – деди у пинагини бузмай, лекин қизариб кетди. У илгари ўғли билан гаплашганида сира ҳам бунақа аҳволга тушмасди. Клайд унинг ҳаяжонланиб, ваҳимада қолганидан қаттиқ ажабланди, албатта.

– Бир уйга кирдинг, битта-яримтага хона қидириб юрган бўлсанг керак-да, – деди у онасига диққат билан тикилиб.

– Ҳа, – миссис Грифитс энди ўзини анча босиб олганди. – Бир одамга хона қидириб юрувдим, у одам касал, пули ҳам унча кўп эмас. Тўғри келадиган хонани топиш ҳам осон эмас ўзи.

Онаси гўё бу ҳақда бошқа гапиришни истамагандай тескари қараб олди. Клайд, гарчи бунӣ фаҳмлаб турган бўлса ҳам, ўзини тута олмай қўшимча қилди:

– Ўзиям ижарага хона олса бўладиган кўча эмасда у ер.

Клайд «Грин-Дэвидсон» меҳмонхонасида ишлаётганидан қаерда ва қанақа яшаш бобида анча саводли бўлиб қолганди. Онаси унинг гапига миқ этмаганидан кейин, Клайд хонасига кийингани кириб кетди.

Чамаси орадан бир ой ўтгандан кейин, Клайд бир куни кечқурун Миссури авенюдан ўтиб бораётганида яна нарироқдан онаси қаршисидан келаётганини кўриб қолди. Қандайдир дўкончанинг (бунақа кичкина дўкончалар кўчанинг бошигача чўзилганди) деразасидан тушиб турган ёруғда онасининг анча оёқдан қолган эски жомадонсимон қопчиқ кўтариб келаётгани кўриниб турарди. Қўлидаги қопчиғи уйнинг бир чеккасида анчадан буён бекор ётганди. Онаси шунда таққа тўхтади-да (негаки у Клайдни кўриб қолган. Клайд кейинчалик шундай хаёлга борганди), уч қаватли фиштин уйнинг йўлагига уриб кетди. Клайд ўша уйнинг олдига бориб қараса, эшиги зич ёпиқ эди. Уни очганида сал-пал ёруғлик тушиб турган зинани кўрди. Онаси, чамаси, шу зинадан кўтарилган бўлса керак. У бу ёғини суриштириб ўтирмади. Нега деганда, тахминига ўзи ҳам унчалик ишонмас, онаси бу ерга битта-яримтадан хабар олгани келган бўлиши ҳам мумкин, ҳамма иш кўз очиб, юмгунча юз берган эди-да. Шундай бўлса ҳам у яқинроқдаги муйилишда бир оз кутиб турувди, ниҳоят, онаси ичкаридан чиқиб келди. У теварак-атрофига жуда эҳтиёткорлик билан аланглаб олди-да, кейин йўлга тушди, бундан эса Клайд баттар ажабланди. Эҳти-

мол, мендан ўзини олиб қочаётгандир, деб ўйлади. Хўш, нимага?

Онасининг ўзини жуда ғалати тутиши Клайдни роса ҳайрон қилганидан у изидан тушишга ҳам тайёр эди. Бироқ кейин, онам ишларини мендан сир тутишни истаётган экан, аралашмаганим маъқул, деган фикрга келди. Шундай бўлса ҳам онасининг эҳтиёткорона ҳаракатлари хаёлини қочирарди. Онаси қопчиқ кўтариб кетаётганини нима сабабдан сездиргиси келмади? У бўйинтовлаб, ичимдагини топ дейдиганлардан эмасди-ку! Клайднинг ўзи эса бу масалада онасининг акси эди. Клайд ўша заҳоти онасини Монтроз-стритдаги мебелли хона ёнида кўрганини, хат ўқиётгани устига келиб қолганини ва тўсатдан юз доллар керак бўлиб қолганини эслаб қолиб, булардан муштараклик ахтарди. У қаёққа бораётганикин? Нимани яшираётганикин?

Клайд буларни ўйлаганида чиндан ҳам ўзига ёки уйдагилардан бирига алоқаси бор-йўқлигини билолмасди. Бироқ тахминан бир ҳафтадан кейин Ўн биринчи кўчадан ўтиб бораётганида, бирдан Эстани ёки жилла бўлмаганда унга жуда-жуда ўхшаб кетадиган қизни кўриб қолди. Қизнинг бўйи ҳам, қадам ташлаши ҳам Эстанинг худди ўзи эди. Клайдга бу қиз Эстадан сал каттароқ кўринди, холос. Бироқ қиз кўчадан тез ўтиб, оломонда ғойиб бўлганидан Клайд Эстами ё бошқа қизми, текширолмай қолди. Ҳар ҳолда, опаси бир зум бўлса ҳам кўзига ярқ этиб кўринганидан, Клайд шартта орқасига бурилиб, қизнинг изидан тушди, бироқ у кўздан йўқолганди. Клайд адашганига бари бир ишонмай, ўша заҳоти уйига равона бўлди. Онасини миссиядан топиб, унга Эстани кўрганлигини айтди. У Канзас-Ситига қайтган, бу ҳақда қасам ичишга ҳам

тайёр. Балтимор-стрит яқинидаги Ўн биринчи кўчада кўрди уни. Онасининг сира хабари йўқми?

Клайд шунда гапи онасига ўзи кутганидай таъсир қилмаганлигини пайқади. Ўзи эса Эстанинг бирдан ғойиб бўлиб, тўсатдан пайдо бўлиб қолганидан ажабланар ва суюнар, ҳайрон бўлар ва ачинарди. Эҳтимол, ўша юз доллар онасига Эстани қайтариш учун керак бўлгандир? Клайд хаёлига бу фикр қандай келиб қолганини ҳам билмасди. Унинг жуда ҳам боши қотди. Боринги, кўчада кўрган қизи Эста бўлсин дейлик, у ҳолда нима учун ақалли, келганини маълум қилгани уйга қадам ҳам босмади?

Клайд, онам ҳам ўзига ўхшаб бу гапдан ажабланиб ва аччиғланиб, ҳаммасини бирма-бир суриштиришга тушади, деб ўйлаганди. Онаси эса бунинг ўрнига гўё ўзига маълум нарсани эшитиб, энди нима қилишини билмай қолган одамдай жуда хижил ва гангиган кўринарди.

– Сен уни кўрдингми? Қаерда? Ўн биринчи кўчада? Ҳозирми? Вожаб! Буни Эйсага айтиш керак. Қайтган бўлса нега бу ёққа келмаётганикин-а, ажаб?

Клайд онасининг кўзларида ажабланиш эмас, балки ташвиш ва хавотир ифодасини кўрди. У хижолат бўлиб, довдираб қолган пайтларида фақат лаблари титрабгина қолмай, балки бутун жағи ҳам қалт-қалт қилиб турарди.

– Ҳали шунақа дегин? – деб қўйди пича жимликдан кейин. – Ажаб, эҳтимол, у Эстага ўхшаган битта-яримта қиздир?

Клайд эса онасига зимдан қараб турганидан унинг ёлғондакам ажабланаётганига ишона олмасди. Орадан кўп ўтмай Эйса келди. Клайд меҳмонхонага боришга отланаркан, унинг онаси билан бояги гапни бепарво ҳолда унчалик шошилмай

муҳокама қилаётганини эшитди. Клайдга ҳайратли туюлган бу нарса улар назарида унчалик кўринмасди. Ҳарқалай улар, қани бир бошдан айтиб бергин-чи, деб Клайдни овора қилишмади.

Шундан кейин онаси, Клайд бу сирга тушуниб ета қолсин, деб атайлаб қилгандай бир куни унга Спрус-стритда тўқнаш келди. Бу сафар мўъжазгина саватча кўтариб келаётган эди. Клайд яқиндан бери онаси ҳар куни эрталаб ва кечқурун уйдан чиқиб кетишини сезарди. Бу сафар Клайд онаси кўришидан анча аввал унинг эски жигарранг пальтосидан таниб, муйилишга ўтди. У газета киоскасининг панасида онаси ўтиб кетишини кутиб турди-да, кейин ярим кварталча ораликда қорама-қора кета бошлади. Онаси бир вақтлар алоҳида уйлар бўлган, ҳозирда эса эскириб қолиб, мебелли хоналари арзон-гаровга ижарага қўйиладиган бинолар ёнидан кетаверди-да, бир уйнинг олдида тўхтади. Ичкарига киришдан олдин теварак-атрофига яхшилаб кўз югуртирди-да, кейин ўзини ичкарига урди. Клайд буларнинг барини сезиб турди.

Онаси ичкарига кириб, кўздан йўқолганидан кейин, Клайд яқинроқ келиб, уйга қизиқиш билан тикилди. Бу ерда у нима қиларкин? Кимнинг олдига келганикин? Клайд ўзининг таажжубига аранг жавоб топгандай бўлди ҳисоби. У Эстани кўргандай бўлганидан бери уйга хатлар келиб туриши, юз доллар, Монтроз-стритдаги мебелли хона ҳам унга алоқадордай туюлаверарди.

Уйнинг қия томонидаги муйилишда катта дарахт бўлиб, қиш шамоли унинг устида битта ҳам япроғини қўймаган, унинг ёнида эса телеграф устунни деярли қапишиб турарди. Клайд ана шуларнинг ортига ўзини олиб, кузатув пункти қилиб олди. Энди у ўзини сира ҳам сездирмай, уйнинг де-разаларини кузата оларди, У ниҳоят иккинчи қа-

ватдаги деразалардан бирида онасини кўриб қолди. У худди ўзининг уйидек у ёқдан бу ёққа бориб келарди. Клайд орадан бир зум ўтар-ўтмас Эстани кўриб, оғзи очилиб қолаёзди. У деразалардан бирига яқин келиб, дераза токчасига қандайдир бир пакетни қўйди. Унинг устида уйда кийиладиган қизғиш кўйлак бор ё бўлмаса, ўшанақа рангдаги рўмолни елкасига ташлаб олганди. Клайд унинг чиндан ҳам Эсталигини ва онаси у билан биргаллигини ўйлаганида титраб кетди. Эста нима гуноҳ қилибди ўзи? Нима бўлиб қайтиб келди-ю, энди не сабабдан яшириниб юрибди? Эҳтимол, уни олиб қочган эри ташлаб кетгандир?

Клайднинг эндиликда жуда ҳам синчковлиги тутганидан онаси чиқиб кетгунча шу ерда туриб, кейин Эстани кириб кўрмоқчи бўлди. Унинг Эстани кўриб, бошидан ўтганларини жуда-жуда билгисиз келарди... Ҳозирда онаси ичкаридан чиқишини кутиб тураркан, Эстани қанчалар яхши кўргани ва энди бу ерда сирли равишда яшириниб турганини ўйларди.

Орадан бир соат ўтганидан кейин онаси чиқиб келди. Қўлидаги саватчаси бўш бўлса керак, уни жуда енгил тутарди. У ичкарига киришдан олдин атрофига қандай олазарак бўлган бўлса, яна шундай қилди. Бу ерга келганимни биров кўрмади, деб хотиржам тортган бўлса ҳам, дилгирлиги афтидан сезилиб турарди.

Клайд унинг миссия томонга қараб кетганини кўриб тураркан, то кўздан йўқолмагунча жойидан қимирламади. Кейин орқасига бурилиб, ичкарига кирди. Ундаги хоналар ўзи ўйлаганидагидек мубелли эди. Кўпчилик эшикларда унда истиқомат қилувчиларнинг фамилиялари ёзилган тахтача кўринарди. Клайд Эстанинг хонаси қайсилигини олдиндан мўлжаллаб қўйганидан, тўппа-тўғри

унинг эшигига қараб юриб, тақиллатди. Шунда ичкаридан енгил қадам товушлари эшитилди-да, чамаси бир зумлик зарурий тайёргарликдан кейин, эшик қия очилиб, Эста мўралади. У бир сония Клайдга ишонқирамай қараб турди-да, кейин ҳайратидан қичқириб юбориб, жиндай хижил бўлди. Нега деганда, эҳтиёткорлик деган нарса йўқолганди-да. Эста рўпарасидаги йигит чиндан ҳам Клайд эканлигини билиб, эшикни очди.

– Клайд, сенмисан? Мени қандай топдинг? Ҳозиргина хаёлимдан ўтиб турувдинг-а!

Клайд Эстани бағрига босиб ўпди. Шунда унинг жуда ўзгариб – озиб-тўзиб, ранглари кетиб, кўзлари ичига ботиб кетганини, устидаги кийими қочиб кетар олдидаги кийимидан яхшимаслигини кўриб, хафа бўлиб эзилди. Эстанинг жуда ҳаяжонланганидан ўзини йўқотиб қўйганлиги аён эди. Клайд ичида, унинг эри қаерда экан, дерди. Нега бу ерда кўринмаяпти? Қаёққа йўқолганикин? Клайд Эста уни кўрганидан суюнаётганлигини, айти пайтда, уялиб бир хил бўлаётганини ҳам сезиб турарди. Унинг лаблари табассум қилиб, сўз айтишга тайёрмай қимтиниб турса ҳам, кўзларидан ичида қандайдир оғир муаммони ҳал қилаётгани сезиларди.

– Сенинг келишингни кутмовдим, – Эста Клайднинг бағридан чиққанидан кейин шоша-пиша қўшимча қилди: – Сен анув... кўрмадингми? – у гапи оғзидан чиқиб кетишидан кўрққандай, тутилиб тўхтаб қолди.

– Ҳа, албатта, ойимни кўрдим, – деди. у. – Сенинг шу ердалигингни ҳам шундан билдим. Унинг ҳозиргина шу ердан чиққанини кўрдим, кейин сен деразадан кўриндинг (у онаси бу ерга келганидан бери бир соатча пойлаб турганини бўйнига олмади). – Сен қачон қайтдинг ўзи? – Клайд гапида давом этди: – Нега бизга ҳеч хабар бермадинг?

Шунча вақт йўқ бўлиб кетсанг ҳам, чурқ этиб ово-
зингни чиқармабсан-да. Билсанг, бунинг отини
димовдорлик, дейишади. Ҳеч бўлмаганда менга
икки оғиз нарса ёзиб юборсанг бўларди-ку! Ахир,
икковимиз жуда чиқишар эдик, тўғрими?

Клайд опасига шўх, синовчан ва қатъий боқар-
ди. Эста анқовсирамоқчи бўлса-да, нимани би-
чиб-тўқишни ҳам билмасди. У ахири шундай деди:

– Эшикни ким тақиллатаётганини билолмай қол-
дим. Бу ерга ҳеч ким оёқ босмайди-да. Жуда чи-
ройли бўлиб кетибсан-а, Клайд! Костюминг жуда
ажойиб. Жуда ўсибсан ҳам. Ойим менга сенинг
«Грин-Дэвидсон»да ишлаётганингни айтувди.

Эста Клайдга завқ билан қараганди, бу унга
жуда хуш келди. Шундай бўлса ҳам опасининг ту-
риш-турмуши Клайдни қаттиқ хаёлга толдирган,
унинг юзи, кўзлари, ориқ қоматини синчиклаб ку-
затарди. Клайд Эстанинг бели билан сўлгин юзига
яна бир бор назар ташлаб, унга бир нима бўлган-
нини фаҳмлади. У оғироёқ. Шунда у билан қочган
одам, эри қайда, деб ўйлади яна. Онасининг га-
пига қараганда, Эста қолдирган биринчи хатида
эрга тегаётганини айтганди. Ҳозир эса унинг эрга
тегмаганлиги Клайдга аён эди. Эста энди ташлан-
диқ, мана шу хароб хонада сўққабош эди. Клайд
бунни кўриб, сезиб, тушуниб турарди.

Клайд шу заҳотиёқ бу оиласига хос типик ҳодиса
эканлигини хаёлига келтирди. Мана, ўзи мустақил
яшашга ва бирор нарсалик бўлишга, одам қаторига
киришга ва вақтини хушчақчақлик билан ўтказиш-
га уриняпти. Эста ҳам шунга уриниб кўрган. У ҳам
яхши кунларга етишай деган-у, мана энди оқибати!
Клайдга энди ҳам алам қилар, ҳам сиқиларди.

– Қайтиб келганинга анча бўлдими, Эста? –
Клайд нима дейишини билмаганидан гапини бо-
тинқирамай такрорлади.

Эста шундай аҳволда бўлганидан кейин Клайднинг ташвиши кўпайиб, феъли айниб, дардига дард кўшилди. Бундан буён ўзига зўр келишини ўйларкан, синчковлигидан ҳам пушаймон қила бошлади. Бу ерга келишининг нима кераги бор эди ўзи? Энди эса опасига қарашмаса бўлмайди, албатта.

– Кўп эмас, Клайд, бир ойча бўлди, чоғи.

– Ўзим ҳам шундай ўйловдим. Сени бир ой олдин Ўн биринчи кўча билан Балтимор-стритнинг муйилишида кўрувдим. Тўғрими? Ўша сен эдинг, албатта, – қўшиб қўйди Клайд хурсанд бўлиб кетиб, Эста ҳам унинг овозидаги ўзгаришни дарров сезди-да, тўғри дегандай бош ирғади. – Сенлигингга ишончим комил эди. Кела солиб ойимга айтсам, гапимга қўшилмади чоғи. Айтгандай, мен ўйлаганимдай ҳайратга тушмади. Сабабини эса энди билапман. Ойим ўзини худди бу ҳақда гаплашишни истамаётгандай тутарди. Мен эсам адашмаганлигимни билгандим.

Клайд кўзи ўткирлигидан ғурурланиб, опасига қаради-ю, яна нималар дейишини билмай ва айтган гапларининг аҳамияти ё маънисини борлигига унча кўзи етмаганидан дами чиқмай қолди. Эстага қуруқ гаплардан бирор фойда чиқиши гумон эди.

Эста ҳам ҳозирги дамда нима қиларини билмасди: миқ этмай тураверсинми ё барига иқроп бўлсинми? Бироқ бирор нарса дейиши керак. Клайднинг ўзи ҳам аҳволи даҳшатли эканлигини тушуниб турибди, ахир. Эста Клайднинг синовчан қарашларига дош бериши қийин эди. Шундан кейин у онаси билан бир қаторда ўзини ҳам мушкул аҳволдан қутқариш ниятида ахири тилга кирди:

– Шўрлик ойим! Сен уни тушунишинг керак, Клайд. Бечора нима қиларини ҳам билмай қолди. Бунга мен айблман, албатта. Қочиб кетмаганимда сизларга шунча ташвиш орттирмаган

бўлардим. Бунақа нарса ойим бечоранинг бошига энди тушиши, ўзиям жуда қийналган...

Эста Клайдга орқасини ўгирди: унинг елкаси титрарди. У бошини эгиб, юзини қўллари билан яшириб олганидан Клайд унинг унсиз йиғлаётганини сизди.

– Э, сенга нима бўлди, опажон! – деди Клайд унга яқинлашиб. Ўша дамда унинг Эстага жуда ҳам раҳми келарди. – Нима қилди? Бирга қочиб кетган одаминг сенга уйланмаганмиди?

Эста бошини чайқаб, баттарроқ йиғлади. Клайд ўшанда опаси бошига тушган савдонинг психологик, ижтимоий ва биологик кароҳатлари фаҳмига етди. Опаси кулфатга йўлиққан, оғироёқ, пулсиз ва эрсиз эди. Онаси ана шунинг учун хона қидириб, ундан юз доллар қарз олмоқчи бўлган экан-да! У Эста ва унинг аҳволдан уялар, бегоналар у ёқда турсин, Клайд, Жулия ва Фрэнк эшитиб, нима халларга боришаркин, деб гап очишга бети чидамаганди. Нега деганда, Эстанинг қилган иши одамлар назарида гирт ахлоқсизлик, ғайриқонуний иш эди, қолган болаларни ҳам тўғри йўлдан чалғитиши мумкин эди-да. Шу вайдан она Эста воқеасини ҳаммадан яширишга ҳаракат қилар, ҳар хил ёлғонларни гапириб юрар, бу унга оғир ва малол келганидан устомонлик қилаётгани билиниб турарди. Бироқ у кўзлаган мақсадига эришолмади, бечоранинг омади келмаганидан шундай бўлди.

Клайд энди фақат опасининг аҳволи Канзас-Ситидай шаҳарда турадиганларга, жумладан, ўзи ва оиладаги бошқа аъзоларга қандай таъсир қилажанидан эмас, балки онасининг ёлғонга тили бориб, беўхшов ва ғалати ишлар қилиб юрганини ўйлаб эзилди, жаҳли чиқди. Онаси Клайдга ёлғон ишлатмаган бўлса ҳам, тўғри жавоб беришдан бўйин товлаган эди. Нега деганда, у Эста шу ердалигини

бошиданоқ биларди-да. Клайд айна пайтда онаси бунинг учун сира ҳам айбламоқчи эмасди. Онаси ниҳоятда художўй ва ҳақгўй одам бўлишига қарамай, бунақа аҳволда қолганидан кейин ёлғон гапиришга мажбур бўлган-да. Бу ишнинг ҳидини чиқармаслик керак эди. Клайд ҳам Эста қилган ишни бировлар билишини истамас, қўлидан келса ҳидини чиқармаган бўларди. Одамлар эшитса, нима дейишади? Эста билан ўзи ҳақидаям не ҳаёлларга боришмайди? Оиланинг аҳволи ўшасизоқ ўзи маълум эди. Клайд ана шунинг учун ҳам энди нима қиларини билмай, боши қотганича йиғлаётган Эстага қараб турарди. Эста ҳам Клайд уни деб шу кўйга тушиб, бошини кўтара олмаётганини билганидан баттар авжига чиқарди.

– Ёмон, – Клайд бир оз жим турганидан кейин ташвишланиб ва ачиниб шундай деди. – Яхши кўрмаганингда у билан қочиб кетмаган бўлардинг, тўғрими? (У ўзи билан Гортензияни ўйларди.) Сенга жуда ҳам ачинаман. Рост, ачинаман. Аммо кўз ёши билан қўлингдан ҳеч нарса келмайди. Ёмоннинг кучи япалоққа етибди-да. Сабр қил, ҳаммаси яхши бўлиб кетар.

– Эҳ, биламан, – Эста ҳиқиллади. – Мен жуда ҳам тентак эдим. Ўзим ҳам қийналиб кетувдим. Энди ойимни ҳам, ҳаммаларингни ҳам катта ташвишга солиб қўйдим... – у ҳиқ-ҳиқ қилиб қўйди. Кейин жиндай индамай турди-да, яна гап бошлади: – У Питсбургда ёлғиз ўзимни меҳмонхонада, пулсиз қолдириб, кетиб қолди. Ойим бўлмаганида ҳолим нима кечарди, билмайман. Унга хат ёзиб юборганидан кейин менга юз доллар юборди. Бирмунча вақт, иложим борида, ресторанда ишладим. У мени ташлаб кетгани ҳақида ёзиб юборишни истамагандим. Бироқ охирига келиб бошқа иложим қолмади, жуда ҳам мазам қоча бошлади...

У яна йиғлашга тушди, Клайд шунда онасининг Эстани оғир аҳволдан қутқариш учун қанчалик ўлиб-тирилаганини тушунди ва опаси қатори унга ҳам ҳатто кўпроқ ачиниб кетди. Нега деганда, Эстанинг ташвишини тортадиган онаси бор, онасининг эса ёрдамлашадиган бирорта ҳам кимсаси йўқ эди.

– Мен яна бир оз вақт ишлай олмайман, – Эста гапида давом этди, – ойим эса уйга қайтишимни ис-тамаяпти... Жулия ёки Фрэнк, ё бўлмаса, сен били-шингларни хоҳламаяпти... Унинг гапи тўғри, била-ман, албатта тўғри... бироқ унда ҳеч вақо йўқ, менда ҳам... Бу ерда эса гоҳо бир ўзим сиқилиб ўлай дей-ман, – унинг кўзлари ёшга тўлиб яна ҳиқ-ҳиқ қила бошлади. – Мен жуда ҳам тентак эканман...

Клайд ўзи ҳам йиғлаб юборай деб турганини сезгандай бўлди. Ҳаёт гоҳо жуда ғалати, ниҳоят-да оғир бўлади. Шунча йиллар Клайдга азоб бериб келганини кўрмайсизми! Клайд то кейинги пайт-ларгача ранги чиқмаганидан доимо қочиб кетиш-ни орзу қилиб юрарди. Эста бўлса қочиб кетувди – мана аҳволи. Клайд шунда нимагадир шаҳар марказидаги кўчада, улкан бинолар қуршовида, отасига қарашли органча олдида туриб, хониш қилаётган кўҳдиккина ва маъсума Эстани эслади. Ҳа, ҳаёт жуда оғир нарса! Олам жуда ҳам бераҳм! Унда бўлаётган ишларга одам тушуниб булмайди!

Клайд опасига, унинг хонасига кўз ташлади-да: «Бундан буён ёлғиз қолмайсан, ўзим келиб тура-ман, келганимни ойимга айтмагин, бирор нарсага зориқиб қолсанг, мени чақиравер, кўп пул топма-ётган бўлсам ҳам қарашиб тураман», – деб ахири... чиқиб кетди.

Меҳмонхонага кетаётганида йўлда, онамининг изидан борганим кўп чакки иш бўлди, минг аф-сус, ҳеч нарсани билмаганим яхшийди, деб ўйлаб кетди. Бу иш бормаганида ҳам бари бир очилар-

ди. Онаси уни токайгача билдирмай юра оларди. У яна пул сўраб қолса ҳам ажаб эмасди. Бироқ Эстани бегона шаҳарда пулсиз ташлаб кетган ярамасни қаранг-а! Шунда у бундан бир неча ой муқаддам ҳамроҳи «Грин-Дэвидсон» меҳмонхонасида туриш ҳақини ҳам тўламай, пансион учун ҳам пул бермай, ташлаб кетган қизни эслади. Ўшанда бу воқеа Клайд билан унинг ўртоқларига кулгили туюлиб, жуда бошқача ва нозик қизиқиш уйғотганди.

Энди қараса, бундай иш опасининг ҳам бошига тушганди. Ҳамроҳи уни ҳам бояги қиздай ташлаб кетганди. Бироқ бу воқеа энди унинг кўзига илгаригидай, Эстанинг йиғисини эшитиб турган пайтидагидай даҳшатли кўринмасди. Унинг тева-рагида гавжум, чароғон, одамларга тўла, куч-қувватга бой шаҳар, рўпарасида эса ўзи ишлайдиган қувноқ меҳмонхона бор эди. Ҳаёт жуда ҳам ёмон эмас. Бундан ташқари, унинг Гортензияга ишқи тушиб қолган ва оғайнилари билан маишат ҳам қилиб турарди. Эста ўзини бир амаллаб кетар. У яна аслига қайтади, ишлари ҳам юришиб кетади. Оиласининг бунақалигини кўрмайсизми! Муҳтожликдан ҳеч бошлари чиқмайди, кети нима бўлишини ҳам билишмайди, шунинг учун ҳам бир фалокатдан кейин иккинчиси келаверади... Ота-она кўчада ваъз айтишади-ю, квартира ҳақини вақтида тўлашмайди, бир амаллаб кун кўриш учун отаси гиламча билан соатини сотишга мажбур... Эста бўлса уйдан қочиб кетиб, мана шу аҳволда қайтиб келиб ўтирибди... Э, бўлди-е!

XIV БОБ

Бу воқеадан кейин Клайд жинс муаммоси хусусида илгаригидан ҳам жиддийроқ бош қотиришга ва унга эл қатори қарамасликка мажбур бўлди. У

гарчи Эстани, номардларча ташлаб кетган севгилисини қораласа-да, опасиниям бегуноҳ санамасди. У ўша киши билан қочиб кетди-да. Энди Эстанинг ўзидан эшитишига қараганда, ўша одам қочиб кетишларидан бир йил олдин Канзас-Ситида бир ҳафта бўлган, опаси билан ҳам ўшанда танишган экан. Орадан бир йил ўтгандан кейин бу ерга яна икки ҳафтага келганида, Эстанинг ўзи уни излаб топганди. Клайд ҳар ҳолда шундай гумон қиларди. Клайднинг эс-ҳуши ҳозирда Гортензия Бригсда бўлиб, ўзича режалар тузиб юрганидан, жинсларнинг ўзаро алоқаси жинояткорона ва ножоиз эканлиги хаёлига қаёқдан ҳам келарди, дейсиз.

Энди билса, Эстанинг бу қўйга тушишига сабаб йигити билан қочиб кетишида эмас, балки енгилтаклик ёки тажрибасизлик оқибати экан. Негаки, Эста кўнгили берган одамани ва у билан алоқага киришиш нималарга олиб келишини яхшироқ билганида борми, ҳозиргидай ночор аҳволда қолиб ўтирмасди. Гортензия Бригс, Грета ва Луиза сира ҳам Эстанинг ҳолига тушишмайди, албатта. Ё тушиб қолишлари ҳам мумкинмикин? Йўқ, улар жуда эҳтиёткор қизлар. Эста Клайднинг назарида бу қизлардан анча берида турарди. У энди ўзини дурустроқ ўнглаб олиши керак. Клайд гарчи опасига ачинса-да, аста-секин уни қаттиқ айблашга ҳам тушди.

Клайднинг ақл-у ҳушини Гортензия олиб қўйганидан, уни ҳаяжонга солаётган ҳам, қийнаётган ҳам, бошқача кўрсатаётган ҳам фақат шу нарса эди. Ундай ёш ва қони қайноқ йигитни ҳеч бир нарса бунчалик жунбишга сола олмасди. Гортензия беш-олти марта учрашганларидан кейин Клайднинг кўзига кўнгилидаги қиздай кўрина бошлади. У жуда чаққон, мағрур, жозибадор ва кўҳликкина қиз эди. Кўзлари ёниб турарди, ҳисоби. Клайдни

сира ҳам ўйламаётгандай, парвосиз, тўғри, олдига қараб, лабларини жуда ҳам чиройли қимтиб қўяр, буни кўрганда Клайднинг иситмаси ошиб, титрай бошларди. Бундай дақиқаларда у бўшашиб, боши айланаётганини ҳис қиларди. Томирларида ҳамма ёғини ёндириб олов оқар, бу эса вужудининг етилган, қийналган ва ноилож аҳволдаги истаги тугён қилаётганидан дарак берарди. Гортензия билан учрашганларида қучоқлаб, ўпишдан нарига ўтмас, нега деганда, босиқлиги ва ҳурмати бунга халал берарди. Гортензияга эса бу маъқул келмас, ёш хушторларини шунинг учун ҳам ёқтирмас, уларни дадилроқ бўлишга ўргатиш пайида юрарди. Унга ўзининг юзаки камтарлиги ва маҳкамлигини назар-писанд қилмай, гарчи баланддан келса ҳам ён беришига мажбур қиладиган бошқача тоифадаги ёшлар чинакамига хуш келарди.

Гортензия Клайдга муносабати масаласида иккилангани иккилангани. Клайд унга гоҳ ёқиб, гоҳ ёқмасди. Клайд шунинг учун ҳам ҳардамхаёл бўлиб юрар, Гортензия эса бундан ҳузур қиларди. У, Клайд бутунлай қўл силкиб кетиб қолмасин, деб ўзини сал кўнгли бордай кўрсатиб қўярди. Бирор-та ўтириш, зиёфат ёки спектаклга боришганларида, Клайд одатдагидай ўзини яхши тутиб, Гортензияга деярли қўл тегизмас, қиз эса ўшандай пайтларда шунақанги ювош ва қойил кўринардики, бундан ҳар қандай талабчан ошиқ ҳам ечилиб кетган бўларди. Бу учрашув поёнига етгунча шундай давом этарди. Гортензия уйининг эшигига ёки дугонасининг ётиб қолиши керак бўлган уйига етганларида эса ҳеч бир сабабсиз ва баҳонасиз тесқари қараб олар, Клайдни салгина қўлини қисиб, ёки номига ўпич бериб, жўнатиб юборарди. Клайд шунақа пайтларда сал эсини йўқотиб, ташна бўлиб кетганидан зўрлаб қучоқлаб, ўпмоқчи бўлса

борми, Гортензия қутурган мушукдай ҳурпайиб қарар ва қаёқдан бунчалик ёмон кўриб кетганини ўзи ҳам билмаган ҳолда қучоғидан юлқиниб чиқишга уринарди. Унинг, Клайд куч ишлатиб бирор нарса қилиб қўяди, деган гапга сира тоқати йўқ эди. Клайд эса эс-ҳушини йўқотганидан тағин айрилиб қолмай, деб бунга қаттиқроқ киришишга ботина олмас, шу вайдан бўйин эгиб, ҳар сафар машқи паст ва расво ҳолда қайтиб кетаверарди.

Клайд Гортензияни бениҳоя севиб қолганидан, усиз туролмас, шу вайдан уни тезроқ кўрса бўладиган томонга қараб кетаверарди. У Эстани кўрганидан бери феъли айниб юрганига қарамай, Гортензия ҳақидаги ширин, ўткир ва тотли орзулар билан яшар, бу чиндан ҳам шундай эди. Қани энди, Гортензия ҳам уни чиндан севиб қолган бўлса... Клайд кечаси жойида ётганида ҳам уни ўйларди. Қизнинг чеҳраси... лаблари, кўзлари... қоматининг гўзаллиги, юрганида ёки танца тушганида қимирлашлари... худди экрандагидай кўз ўнгидан бирма-бир ўтарди. Тушларида эса уни ёнгинасида кўрар, ўшанда Гортензия бағрига кирар, қизнинг бутун тани унинг ихтиёрида бўлар, бироқ иш битмоқчи бўлиб турган сўнгги лаҳзада Клайд уйғониб кетиб, қиз ғойиб бўлар... энди унинг фақат шарпасигина қоларди.

Шунда ҳам баъзи бир нарсалар Клайднинг ишини ўнгидан келтирадигандай туюларди. Аввало, Гортензия ҳам унинг ўзига ўхшаб камбағал оиладан бўлиб, кунини аранг кўриб юрган машинистнинг қизи эди. Гортензиянинг ўзи ишлаб олган арзимас буюмлари ва тақинчоқларини ҳисобга олмаганда, ёшлигидан бери ҳеч балоси йўқ эди. Ўзи жуда паст табақага мансуб бўлганидан, то кейинги пайтларгача қассоб ёки новвойларнинг югурдакларидан бўлак танишлар орттира олмаган, улар

эса чекка кварталларнинг оддий шумтакалари эдилар. Гортензия ўшанда ҳам ўзининг кўркам ва жозибадорлигидан фойдаланиб қолиши мумкинлиги ва лозимлигини тез тушуниб олган, вақтини бекор ўтказмаган эди. Болаларнинг кўпчилиги унинг кўнглини очиш йўлида пул топиш учун ҳатто ўфрилик қилишдан ҳам тойишмасди.

Гортензия хизмат ёшига етганидан кейин ўзига маъқул келадиган тоифадаги эркаклар ва йигитлардан танишлар орттирди ва тез орада уларга кўпам ён бермай, эҳтиёткорроқ бўлса, илгаригидан ҳам яхшироқ кийиниб юриши мумкинлигини тушуниб олди. У ҳаддан ташқари таъсирчан ва ўйин-кулгига ошиқ бўлганидан, кўпинча манфаатни маишатдан ажратишни истамасди. Аксинча, у бировни соғмоқчи бўлса, кўнгли ўшанга суст кетар, ўзига ёқмаган одамига ўлса ҳам ноз-карашма қила олмасди.

Клайд Гортензияга деярли ёқмаса ҳам, қиз уни соғишдан ўзини тиёлмасди. У кўнгли тилаган нарсаларини – бирорта сумками, шарфми, ҳамёнми, қўлқопми, хуллас, нимаики бўлмасин, бемалол айтса, Клайд жон деб олиб бериши, бунда бирор нарсадан умидвор бўлмаслиги Гортензияга хуш ёқарди. Шундай бўлса ҳам қиз аввал-бошданоқ – эртами-кечми бир куни Клайдга ён бериб, ташналигини қондириб, муродини ҳосил қилмаса, қўлидан чиқиб кетажагини сезиб олганди.

Бир нарса Гортензияга сира ҳам тинчлик бермасди: Клайд борини аямай турганидан кейин ундан чиндан ҳам қиммат нарсаларни, масалан, айтайлик, чиройли қимматбаҳо қўйлак ё шяпа, ё бўлмаса, ҳозирда шаҳарда расм бўлган мўйнали жакет ундириб қолса ҳам бўларди-да. Тилла зирак ё қўл соатларини-ку, айтмаса ҳам бўлади, Гортензия магазин витриналарида уларни кўрса, кўзини узолмай қоларди.

Клайд опасини топганидан кейин орадан кўп ўтмай, бир куни Гортензия тушки танаффус маҳалида, Балтимор-стритнинг Ўн бешинчи кўча билан кесишган жойига яқинроқ ва Канзас-Ситидаги энг яхши магазинлар бўлган ердан ўтиб қолди. Ёнида ўзи билан универсал магазинида сотувчи бўлиб ишлайдиган Дорис Трайн ҳам бор эди. Ўшанда Гортензия унча катта ва муҳташам бўлмаган мўйнали буюмлар магазинининг ойнасида арзонроқ турадиган қундуз теридан тикилган жакетни кўриб қолди. Қиз шунда бунинг ўзига ҳар жиҳатдан ярашишини ва бисоти учун бениҳоя зарурлигини хаёлига келтирди. Жакет унчалик қиммат эмас, чамаси юз доллар атрофида турса ҳам, ўхшатиб тикилганидан, қиз кийса борми, яшнатиб юбориши турган гап эди. Гортензия бу фикрдан тўлқинланиб кетиб, тўхтади-да, гапга тушди:

– Жуда ҳам яхши жакет экан-да! Бунақа латофатлисини шу пайтгача кўрмовдим! Унинг енгини кўргин, Дорис! – Гортензия дугонасининг қўлини сиқди. – Ёқасининг аломатлигини қара! Астари-чи! Чўнтаклари-чи! Оҳ, худойим! – Гортензия ҳаяжонлангани ва жунбишга тушганидан ҳатто сал титрарди. – Жуда ҳам ажойиб-а, нима дейишимни ҳам билолмаяпман. Қанча вақтдан буён шунақа жакетга етишишни орзу қилиб юрдим-а. Вой, жоним тасаддуғ-а! – деб хитоб қилди Гортензия ҳозир витрина олдида турганда қандай кўриниши-ю, кийганда йўловчилар нима дейишлари ва жакет ҳақида бирдай ўйларкан. – Қани энди, шунақа жакетим бўлса!

Гортензиянинг завқи келиб чапак чалиб юборди. Магазин эгасининг ёши ўтинқираб қолган ўғли Исидор Рубинштейн бу пайтда панароқда турса ҳам, қизнинг аҳволдан воқиф бўлиб, мабодо, нархини суриштиргудай бўлса, устига йигирма

беш элик доллар қўяман, деб кўнглидан ўтказди. Магазинда жакет юз долларга баҳоланганди. «Шундай, шундай», – дерди Исидор Рубинштейн фўлдираб ўзича. Бироқ у нозик ва маишатга мойил одам бўлганидан, бу жакет баҳонасида бирор иш чиқариб қолишни хаёл қиларди. Бу чиройликки-на қиз нимаики қилиб бўлса ҳам жакетга етишиш учун камбағалчилик ва ҳавас туфайли айтган гапига юрармикин?

Гортензия эса бу пайтда жакетга ютоққанича тикилиб, тушки танаффусини ўшанинг атрофида ўтказди. Кейин жакет кийиб юрса, жуда зўр кўри-нишини ўйлаганича нари кетди. Магазинга эса нархини суриштиргани кирмади.

Гортензия эртаси куни жакетга яна бир марта кўз ташлаш мақсадида бу ерга яна келди. У энди ёлғиз эди. Жакетни ўзи сотиб олажаги хаёлига ҳам келмасди. Мабодо, нархи жуда ҳам баланд бўлса, унга қандай етишаман, деб ўйларкан, хаёлига ҳеч бир нарса келмасди. Бироқ ойнадаги жакетни, шунингдек, ичкаридан ўзига мулоийм ва илтифотли боқиб турган кичик Рубинштейнни кўрганидан кейин таваккал қилиб ичкарига кирди.

– Сизга бу жакет ёқди-а, тўғрими? – Гортензия эшикни очиб кириши биланоқ Рубинштейн унга шундай деди: – Ҳўш, демак, дидингиз яхши экан. Бу жакет магазинимизда бўлган энг зўр нарсалардан бири. Чиройлилигини айтмайсизми! Сиздай чиройли қиз устига кийгандан кейин эса у ёғини кўраверасиз! – Исидор Рубинштейн жакетни витринадан олиб, баландроқ кўтарди. – Сизни кеча витрина олдида турганингизда кўрувдим.

Шунда унинг қиз дардида эканлигини кўзларидан сезиб олса бўларди.

Гортензия ҳам буни пайқаб, ўзини бемалол тутишдан ҳам қўра босиқлик қилиб, ҳурпаймай бу

одамни юмшатиш ва меҳрини қозониш мумкинлигини тушунди.

– Шунақами? – Гортензия шундай деб қўйди, холос.

– Ҳа, албатта. Ўшанда ўзимга ўзим: «Бу қиз буюмларнинг фарқига боради», – деб қўйдим.

Гортензия бу мақтовдан беихтиёр бўшашди.

– Буни кўринг-а, қаранг! – мистер Рубинштейн жакетни унинг кўзи олдида айлантириб гапида давом этди: – Бунақа нарсани Канзас-Ситининг қаеридан топасиз? Астарини кўринг! Нақ Меллинсон шоҳисидан-а! Қия чўнтаклари-чи! Тугмаларини айтмайсизми! Бу майда-чуйдалар нима ҳам бўларди, деяпсизми? Канзас-Ситида бунақа жакет йўқ. Бўлмайди ҳам. Унинг бичимини ўзимиз яратганмиз, биз эса моделларимиздан сира ҳам нусха бермаймиз. Харидорларимизнинг манфаатларини кўзлаймиз-да. Берироқ келинг, илтимос! – мистер Рубинштейн Гортензияни магазин ичкарасидаги уч тавақали ойна олдига бошлади. – Бунақа жакетни гўзал аёл кийиши керак. Ўшанда жакет яна ҳам зўр кўринади. Қани, бир кийиб кўринг-чи!

Магазинни чироқлар ёритиб тургани сабабли, Гортензия бу либосда жуда ҳам очилиб кетганини сизди. У бошини орқага ташлаб, энгашиб, ҳар томонга бурилиб, қулоқларини мўйна ичига яширди, мистер Рубинштейн эса унинг қошида завқ билан қарар, қўлларини бир-бирига ишқалагудай бўлиб хизматга тайёр турарди.

– Мана бундай бўпти! – деди у гапида давом этиб. – Қаранг! Хўш, энди нима дейсиз? Мен, бу нарса сизга атайлаб тикилгандай, дедим-ку! Насиб-да, насиб! Жуда зўр бўлди! Бутун шаҳарни қидирсангиз ҳам бунинг шеригини тополмайсиз. Топсангиз, буни сизга совға қиламан.

Мистер Рубинштейн Гортензияга яқин келиб, қалин кафтини осмонга кўтарди.

– Ҳа, гапингиз тўғри, мени жуда ҳам очиб юборди, – деди Гортензия. У жуда шуҳратпараст, молпараст бўлганидан, қани энди шуни ҳам олсам, деб питирчилаб турарди. – Айтгандай, менга ҳар қанақа почапўстин ярашаверади, – у шундан кейин ёнида мистер Рубинштейн турганини ва жакетга ҳавасланиб боқаётгани нархини ошириши мумкинлигини мутлақо унутиб, ойнага яна ўзини қайта-қайта сола бошлади, кейин эса қўшиб қўйди: – Қанча туради ўзи?

– Сизга айтсам, бу жакетнинг ҳақиқий баҳоси икки юз доллар, – мистер Рубинштейн гапни усталик билан бошлаган бўлса ҳам, Гортензиянинг бўшашиб кетганини кўриб, шоша-пиша қўшимча қилди. – Бу сизга катта пул бўлиб кўриняпти, биз эса унча кўп сўраётганимиз йўқ. Бизнинг баҳоимиз – юз элик доллар. Мабодо, Жерикдаги магазиндан шунақа жакетни топганингизда борми, икки юз доллар тўлардингиз. Бизнинг иморатимиз кичикроқ бўлганидан ижара ҳақини камроқ тўлаймиз... Ҳа, жакетнинг нархи аслида икки юз доллар, камига тополмайсиз.

– Йўқ, бу одамнинг қутини ўчирадиган баҳо, жуда қиммат, тўғри келмайди! – Гортензия маъюс ҳолда шундай дея устидан жакетни еча бошлади. Шу лаҳзада у сал бўлмаса оламдаги энг азиз нарсасидан айрилаётгандек бўларди. – Бигс билан Бекнинг магазинларидан бу нархга қундуз ва кузан терили бунақа пўстинлардан яхшиларини бемалол олса бўлади.

– Эҳтимол, эҳтимол. Бироқ бу бошқачаси-да, – мистер Рубинштейн қайсарлик қилиб гапини такрорлайверди. – Бунга яна бир марта қараб қўйинг. Ёқасига қаранг! Наҳотки, шунақа жакетни топа-

ман, деб ўйлаётган бўлсангиз? Топсангиз, ўзим юз долларга сиздан сотиб оламан. Бу жуда антиқа буюм: Нью-Йоркда мавсум бошида сотилган энг зўр жакетлардан бирининг нухасидан олиб тикилган. Ажойиб, тенги йўқ буюм. Бунақасини ҳеч ердан топа олмайсиз.

– Бари бир юз эллик доллар тўлашга қурбим етмайди, – Гортензия мўйна ёқали ва қайтарма енгли эски мовут жакетини кияркан, маъюс ҳолда шундай дея эшик томон юрди.

– Шошманг! Жакет сизга ёқяптими? – мистер Рубинштейн қизнинг битта-яримта хуштори мадад қилиб юбормаса, унга юз доллар ҳам қимматлик қилишини билиб, мулоҳазага борди. – Бу нарса чиндан ҳам икки юз доллар туради. Буни сизга очиқ айтяпман. Бизнинг нархимиз – юз эллик доллар. Сиз бу нарсага жуда ҳам ишқибоз бўлиб қолган экансиз, майли, уни сизга бир юз йигирма беш долларга бераман. Бу эса текинга беришдай гап. Сиздан чиройли қиз бунақа почапўстинни совфага олиб берадиган бир тўда йигитларни бирпасда топади-қўяди. Менга қиё боқошингизни билганимда, буни ўзим ҳам совфа қилган бўлардим.

Мистер Рубинштейннинг шунда оғзининг таноби қочди ва Гортензия у айтган гапнинг маъносига тушуниб, жаҳли чиққанидан (бу гап келиб-келиб шу одамдан чиқаётганди-да) орқасига сал тисарилди. Айни пайтда Гортензияга мистер Рубинштейннинг бу таклиф воситасида гап отганлиги оғир ботмади ҳисоби. Шундай бўлса ҳам Гортензия тўғри келган одамдан совғалар олаверадиган даражада ахлоқсиз эмасди. Ўлса ҳам бундай қилмасди. У ўзига ёққан ёки яхши кўриб қолган одамнинг қўлидангина бирор нарса олиши мумкин эди.

Мистер Рубинштейн жакетдан гап очган дақиқадан бери Гортензия, ҳуснимга маҳлиё бўлган та-

ниш йигитларимдан қайси бири жакет олиб бера оларкин, деб ҳаммасини бир-бир хаёлидан ўтказарди. Масалан, «Орфий»даги тамаки киоскасида ишлайдиган Чарли Уилкинс Гортензиядан жонини ҳам аямайди, бироқ муроди ҳосил бўлмай туриб, у ҳам бунақа қимматбаҳо нарсани олиб бермайди.

Гортензиянинг танишлари орасида Роберт Кейн деган жуда новча ва қувноқ, кўрмаса тулолмайдиган йигит ҳам бўлиб, у бир электрокомпаниянинг маҳаллий бўлимида ишлар, бироқ даромадининг унча мазаси йўқ, оддий нозир эди, холос. Бунинг устига жуда тежамкор бўлиб, келгусини ўйлагани ўйлаганди.

Танишлари орасида Клайд билан биринчи кўришувидан кейин танца оқшомига бирга борган Берт Гетлер ҳам бор эди. Бироқ у жуда ҳам ҳавойи бола бўлиб, рақсга яхши эди-ю, бунақа оғир пайтда унга ишонини қийин эди. У бор-йўғи пой-афзал магазинида гумашта эди, ҳафтасига йигирма доллардан кўп олмас ва ҳар бир пеннисини ҳам ҳисоблаб юрарди.

Қаторда Клайд Грифитс ҳам бўлиб, гўё у пулдорга ўхшар, Гортензия деганда аямай сарфлайдигандай туюларди. Гортензиянинг энди хаёли учқур эди. Ўзига ўзи Клайддан шундай, тўғридан-тўғри, ҳеч бир тайёргарчиликсиз бу қимматбаҳо совғани қандай қилиб ундирсам бўларкин, дерди. Унга майли унча бўлмаганидан, кўпинча совуқ муомала қиларди. Шу ваздан Клайддан ёруғлик чиқишига ҳам унчалик ишаноламасди. Шундай бўлса ҳам у ҳозирча магазинда туриб, жакетнинг яхшилиги ва нархини ўйларкан, хаёлидан Клайд сира нари кетмасди. Мистер Рубинштейн бўлса Гортензиянинг олдида қандай мушкул наrsa турганига сал-пал тушунгандай ундан кўзини узмасди.

– Гап шундай, бўтам, – деди у пировардида, – сизнинг бу жакетни олмоқчи эканлигингизни кўриб турибман, бу яхши... Мен ҳам у сизники бўлишини истайман. Шунинг учун ҳам ҳозир сиз учун қўлимдан келадиган ишни айтмоқчиман. Буни Канзас-Ситидаги бошқа бирорта одамга ҳам қилмаган бўлардим. Яқин орада – душанбадами, чоршанбадами ё жумадами менга бир юз ўн беш доллар олиб келинг, жакет сотилмаган бўлса, уни сизга бераман. Уни ҳатто сиз учун асраб қўяман. Бунга сиз нима дейсиз? Келаси чоршанба ё жумагача. Бу ишни сизга бошқа ҳеч ким қилмаган бўларди.

Мистер Рубинштейн мамнун ҳолда илжайиб, елкаларини қисиб, сизга катта яхшилик қиляпман, дегандай бўлди. Гортензия ҳам магазиндан чиқиб кетаркан... мабодо, жакетни бир юз ўн беш долларга ололсам, жуда зўр бўларди-да, деб ўйларди. Ўшанда Канзас-Ситидаги ҳамма қизлардан ҳам зўр кўринган, ҳаммасини оёқда қолдирган бўларди. Келаси жумадан қолдирмай бир юз ўн беш долларни топса бўлгани эди.

XV БОБ

Гортензия Клайднинг кундан-кунга юраги ўрта-ниб, бошқа хушторлари сингари бағрига киришга интилаётганини яхши билар, ўзи эса ўлса ҳам кўнглим бор, демаган бўларди. Клайд энди ҳар учрашганларида кўнглинг бор-йўқлигини айтасан, деб тиқилинч қиларди. «Озгина ёқадиган бўлсам, – дерди у, – нега гоҳ у, гоҳ бу сўзимни қайтаради, тўйгунимча ўптирмайди, қучоғимдан юлқиниб чиқади». Гортензия бошқа йигитларга учрашишга ваъда берганида ҳамма вақт сўзининг устидан чиқар, Клайдга қолганда эса ё келмас, ё бўлмаса,

қайси куни учрашишларини аниқ айтишдан бош тортарди. Очигини айтганда, унинг бошқалар билан алоқаси қанақа ўзи? Эҳтимол, улардан бирортаси Клайддан кўра кўпроқ ёқар? Хуллас, улар ҳар сафар учрашганларида гап бундай қараганда арзимас, бироқ яқинлашувларига дахлдор муаммога бориб тақаларди.

Гортензия Клайднинг ўзига етишолмай қийналаётгани ва уни азоблаётганидан завқланарди. Гортензия севгини беазоб тасаввур қилолмаганидан, эндиликда Клайдни минг мақомга солаётганди.

Гортензия эндиликда жакетни қўлга киритиш пайига тушганидан, Клайд кўзига бошқача кўринар, унга қизиқиши ҳам тобора кўчайиб борарди. У кечагина эрта билан Клайдга кескин қилиб, ҳар куни кечқурун бандман, келгуси душанбагача учраша олмаймиз, деганди. Энди жакет масаласи олдида кўндаланг бўлиб турганидан Клайдни зудлик билан қандай кўрсам бўларкин, бунда питирчилаб турганимни билдирмасам, деб режани пухта қила бошлади. Шунда у иложи борича Клайдни жакетни олиб беришга кўндиришга қатъий қарор қилди. Шунда у Клайддан нари кетолмай қолади, албатта. У гарчи Клайднинг илтижоларига тайёрлигини ҳали бўйнига олмаган бўлса ҳам, бу фикр хаёлидан сира нари кетмасди.

Аввалига нима қилиш кераклигини сира ўйлаб тополмади. Клайд билан бугун учрашсинми ё энг кечи билан эртагами? Жакетни совға қилиши кераклиги ё бўлмаса, «қарзга бериши» кераклигини қандай тушунтира олади? «Қарзга бериши» деган гапни Гортензия ўзича айтди-қўйди. У Клайдга жакетга етадиган пулни қарз бериб туришни шама қилади ва уни аста-секин узишга ваъда беради. (Гортензия жакет қўлга кирса, қарзни тўламай кетажagini жуда ҳам яхши биларди.) Борди-ю, шун-

ча пули бўлмаса, у мистер Рубинштейнни Клайд бўлиб-бўлиб тўлаши учун насияга беришга унатиб кўради. Шунда қиз ноз-карашма ишлатиб, мистер Рубинштейнни жакетни насияга беришга кўндирсам бўлмасмикин, деб ўйлай бошлади. Унинг, менга қиё боқсангиз, жакетни жон-жон деб тутган бўлардим, деганини эслади.

Гортензиянинг калласига аввалига шундай режа келди: у Луиза Ретерерга бугун кечқурун акасини, Клайдни ва Луизага парвона бўлиб юрадиган Скал деган йигитни дансингга чақиришни таклиф этади. Аслида у дансингга хушторлари орасида энг яхшиси бўлган сингара сотувчи йигит билан боришга ваъдалашиб қўйганди. Энди эса, уни олиб бормай хушторим касал бўлиб қолди, деб Луиза ва Грета билан ёлғиз ўзи борган бўлар эди. Ўшанда дансингдан Клайд билан бирга эртароқ чиқиб кетиб, Рубинштейннинг магазини ёнидан ўтишлари ҳам мумкин.

Гортензия пашшани илинтиришга тўр ташлайдиган ўргимчак сингари айёртабиат бўлганидан, Луиза Клайд билан Ретерерга дансингга чақирганимни айтиб қўйиши мумкин, деган хаёлга борди. Ё бўлмаса, Клайд бир кунмас бир кун Луизага жакетдан гап очиб қўяр, бунга эса минбаъд йўл қўйиш мумкин эмасди. Гортензия ишларини қандай битириб юришини дўстлари билишларини сира-сира хоҳламасди. Шу ваздан у Луизага ҳам, Гретага ҳам мурожаат қилмасликка аҳд қилди.

У Клайд билан қандай учрашиш йўлини тополмай астойдил ташвиш қила бошлаганида, бирдан Клайднинг ўзини кўриб қолди. Клайд ишдан қайтаётиб, Гортензия ишлайдиган магазин ёнидан тасодифан ўтиб қолган ва келаси якшанбада учрашишни келишиб олгани кирганди. Бахти юришганини қарангки, Гортензия уни жозибадор жил-

ва билан ва қўл силкиб қарши олади. Бу пайтда унинг ўзи бир харидор аёл билан банд эди. Бироқ тезда бўшади-да, йигитлар келиб ишдан қўйишни ёқтирмайдиган бўлим назоратчиси томонга қараб қўйиб, деди:

– Ҳозиргина сизни ўйлаб турувдим-а. Сиз-чи? Сиз мени ўйламовдингизми? Оладиган нарсангиз ҳақида кейин гаплашамиз, – шундан сўнг секингина қўшиб қўйди: – Мен билан гаплашаётганингизни сездирманг: назоратчимиз ҳув анави ерда турибди.

Гортензиянинг меҳри табассуми ва овозидан, эркаловчи майинликдан таъсирланиб Клайдга жон кирди ва руҳи қўтарилди.

– Сизни ўйлабмидим? – деди у шўхчанлик билан. – Сиздан бошқани ўйлашим мумкинми! Биласизми, Ретерер мени сизнинг йўлингизда ақдан озди, деб юради.

– Э, ўша... – Гортензия аччиғланиб ва нафрати келиб лабини чўччайтирди. Қизиғи шундаки, Ретерер Гортензияга унча қизиқмаганлар тоифасига кирар, Гортензия буни биларди. – У ўзини осмонда деб юради, – қўшимча қилди у. – Мен бўлсам, уни ёқтирмайдиган қанчадан-қанча қизларни биламан.

– Йўқ, Том ажойиб бола, – Клайд содиқ дўст сифатида Ретерернинг ёнини олди. – Гаплашганда ўзини бошқача тутуди-да. Сиз унга ёқасиз.

– Йўқ, қўя қолинг, – Гортензия эътироз билдирди. – У ҳақда гаплашмасам дейман. Бугун соат олтида нима қиласиз?

– Буни қаранг-а! – Клайд надомат билан хитоб қилди. – Наҳотки, бугун бўш бўлсангиз? Ҳай, аттанг! Сизни ҳар куни кечқурун бандсиз деб ўйлабман. Бугун мен ишлайман.

Клайд Гортензия бугун кечқурун мен билан бирга бўлмоқчи экан-у, мен бу яхши фурсатни қўлдан

бой беряпман, деб феъли айниганидан хўрсиниб қўйди. Гортензия эса унинг ачинганини кўриб, хузур қилди.

– Ҳа, мен бир одамга ваъда берувдим, бироқ боргим келмаяпти, – деди у ўзини энсаси қотаётгандай кўрсатиб. – У билан учрашишим керак, мабодо, сиз бўш бўлганингизда, унинг олдига бормасдим.

Клайд азбаройи суюнганидан юраги қинидан чиқиб кетай-чиқиб кетай дерди.

– Эҳ, бугун ишламаганимда қанийди-я! – деди у Гортензияга тикилиб. – Сиз эртага кечқурун бўш бўла олмайсизми? Эртага мен бўшман. Ҳозир эса, биз билан якшанба куни автомобилда шаҳар атрофига бирга бора оласизми, деб сўрагани кирувдим. Хегланднинг бир оғайниси «Пакард» топмоқчи, якшанба куни кундузи ҳаммамиз бўшмиз. Хегланд, улфатларимизни бир тўпла, деяпти, Эксельсиор-Спринсга бормоқчимиз. У жуда ажойиб йигит (Гортензия бу гапга унча қизиқмаганини кўриб атайлаб шундай деди). Сиз уни яхши билмайсиз, у чиндан ҳам зўр йигит. Майли, мен у ҳақда сизга кейинроқ гапириб берарман. Эртанги учрашувимиз нима бўлади? Мен бўшман.

Гортензия Клайдга янги дастрўмолларни кўрса-таётгандай бўлиб (нозир бўлимдан яна ўтиб қолди), жакетни кўрсатиб, айёрона ниятини амалга оширишга киришгунича яна йигирма тўрт соат кутиши кераклигини ўйларкан, алами ортарди. Айни пайтда эртага бўш бўлиши Клайд ўйлаганидан оғирроқ кўчишини сездирди. Ҳатто, муғомбирона қилиб, эртага бўш бўламанми-йўқми – билолмай турибман, деб қўйди.

– Ўзингизни дастрўмол танлаётгандай қилиб кўрсатинг, – Гортензия нозир гапимизни бўлиб қўймасин, деб қўрққанидан секингина шундай деди. – Эртага бир жойга айтиб кетишган эди.

Билмадим, боролмайман десам қандай бўларкин,
– Гортензия худди алам қилаётгандай гапирарди.
– Сал ўйлаб кўрай-чи.

У ўзини чуқур ўйга ботган одамдай кўрсатарди.

– Майли, буни бир ёқлик қиладиганга ўхшайман, – деди у ниҳоят. – Ҳар ҳолда шундай қилишга уриниб кўраман, бир марта мумкин. Эртага Ўн бешинчи билан Бош кўчанинг муйилишига олтидан чорак ўтганда, йўқ, яхшиси, олти яримда келинг, хўпми? Мен ҳам келишга ҳаракат қиламан. Ваъда бермайман-у, лекин ҳаракат қиламан. Менимча, эпласам керак, дейман. Қалай, хурсандмисиз?

Гортензия Клайдга яна бир шўх жилва қилувди, у терисига сиғмай кетди. Қиз бошқа бировга берган ваъдасини бузиб, у билан учрашишга рози бўляпти-я! Гортензиянинг кўзлари порлар, лабла-рида эса табассум ўйнарди.

– Бўлганда қандоқ! – Клайд «Грин-Дэвидсон»даги дастёрларнинг гапини айтиб юборди. – Албатта бораман, ишонаверинг. Энди эса сиздан бир нарсани илтимос қилмоқчиман.

– Нимани? – деди Гортензия ҳушёр тортиб.

– Қизил лентали, кичкина қора шляпангиз борку... ипини томоғингизга бойлаб юрасиз-у, ўшани кийиб келсангиз. Хўпми? Ўшанда жуда ҳам чиройли кўринасиз!

– Э, ҳа, сиз жуда ҳам ёмон хушомадгўй экансиз-ку!.. – Гортензия кулиб юборди. Клайдни лақиллатиш осонлигини қаранг-а! – Хўп, кийиб келаман, – қўшимча қилди у. – Энди эса кета қолинг. Анави эски балиқ яна келяпти. Унинг қанақа бақириб беришини биламан. Менга-ку, бари бир-а. Демак, соат олти яримда? Хўп, хайр!

Гортензия шундан кейин дока қаерда сотилди, деб сўраш учун тишини тишига қўйиб турган харидор аёлга ўгирилди. Клайд бўлажак учра-

шув бахтига муяссар бўлаётганидан суюнганидан қалт-қалт қилганича яқинроқдаги эшикка қараб юрди. У Гортензия нега бирдан бунчалик ўзгариб, ўзига яхши қараб қолганини ортиқча суриштириб ўтиришни истамеди.

Эртасига кечқурун ропша-роса соат олти яримда эса электр чироқлари нур таратиб, чароғон қилиб ёритиб турган ўша белгиланган жойда Гортензия пайдо бўлди. Бошида ўзига ёқадиган шляпаси борлигини Клайд дарҳол пайқади. Клайд Гортензияни шу чоққача бунчалик чиройли, хурсанд ва мулойим ҳолда кўрмаганди. Унга жуда очилиб кетибсиз, бу шляпангизни кийганингиздан хурсандман, демоқчи бўлиб турганида, Гортензиянинг ўзи гап бошлаб қолди:

– Сизга айтсам, ўлгудай яхши кўриб қоладиганга ўхшайман! Бировга берган ваъдамни бузиб, сиз хурсанд бўлинг деб ўзим ёқтирмайдиган шляпамни кийиб келдим. Бунинг охири нима бўларкин?

Клайд ғалабани қўлга киритган одамдай чеҳраси ёришди. Наҳотки, у Клайдни пировардида чиндан ҳам севиб қолса?

– Гортензия, сиз бу шляпада қанчалик зўр кўришинингизни билганингизда борми, уни ҳеч қачон ечмаган бўлардингиз, – деди у завқ билан. – Йўқ, сиз бу шляпада қанақа бўлиб кетишингизни тасаввур ҳам қила олмайсиз.

– Ростми? Шу эски шляпада-я? Сизнинг кўзингизни тиндириш осон экан, – Гортензия ҳиринглаб қўйди.

– Кўзларингиз эса юмшоққина қора бахмалнинг ўзгинаси, – Клайд гапида қайнаб давом этди! – Кўзларингиз ажойиб! – шунда «Грин-Дэвидсоннинг шинамгина жойларидан биридаги қора бахмаллар хаёлига келди.

– Бугун тилингиз жуда бурро-ку! – деди у Клайднинг жиғига тегиб. – Сизни сал тортиб қўйишга тўғри келади.

Клайд жавоб қайтаргунча бўлмай, Гортензия ғирт ёлгон гапларни гапирди, гўё бугунги оқшомни Том Кири деган каттароқ одам билан бирга ўтказишни олдиндан келишиб қўйгани, Том Кири бирга ўтирайлик ва рақсга борайлик, деб кетидан эргашиб юрганини, бугун эса Клайдни (жилла бўлмаганда, бу сафар) деб унга «жавоб бериб» юборганидан бўлган-бўлмаган гапларни қўшиб-чатиб роса кўпирди. Унинг айтишига қараганда, Кирига кўнғироқ қилиб, бугун учрашмаймиз, дебди. Учрашувни шартта йўққа чиқарибди. Шундай бўлса ҳам, ишдан чиқиб кетаётганида кираверишда уни биттаси кутиб турган экан. Тагин ким денг? Том Кири. У жуда яхши кийинган, устида оқиш «реглан» пальтоси, оёғида гетр⁵. Ёпиқ машинаси ҳам яқингинасида турарди. Гортензия хўп деса борми, тўғри «Грин-Дэвидсон»га олиб боради. Ана уни эркак деса бўлади! Бироқ Гортензия хоҳламабди. Ҳар ҳолда бугун шу нарса кўнглига сиғмабди. Том Кири кўриб қолса борми, албатта тутиб қоларди. Бироқ Гортензия уни олдин кўриб қолиб, бошқа томондан ғойиб бўлибди.

– Роса қочганимни бир кўрсангиз эди! Оёқларим ерга тегмади ҳисоби! – деди Гортензия югурганини таърифлаб.

Клайд бу гапларга ва Кирининг қойилмақомлигига анграйиб қолганидан лаққа ишонди-қўйди.

Улар шундан кейин Гаспининг ресторани томонга юришди. Клайд унинг Фриссел ресторанидан зўрлигини яқиндагина билди. Гортензия эса дам-бадам тўхтаб, магазинларнинг витриналарига тикиларди. «Қишга ўзимга дурустроқ жакет оли-

⁵ Гетр – ботинка устидан тўпикдан тиззагача кийиладиган қалин, иссиқ пайпоқ.

шим керак, – деб қўйди у. – Эгнимдаги анча эскириб қолди, янгисини олмасам бўлмайди». Клайд бу гапни эшитганида олиб бергин, деб шама қилмаётганмикин, деган хаёлга борди. Ҳозир у зориқаётган нарсасини олиб берса, сал паст тушмасмикин?

Мана, Рубинштейннинг магазинига ҳам етиб келишди. Магазиннинг чароғон витринасида Гортензия мафтун бўлиб қолган жакет ўзини кўз-кўз қилиб турарди. Гортензия олдиндан ўйлаб қўйган режасига мувофиқ, унинг олдида тўхтади.

– Вой, манави жакетнинг яхшилигини қаранг! – У жакетни энди кўриб, жуда қойил қолаётгандай кўрсатишни ҳам ўрнига қўйди. – Бунақа бежирим, ажойиб ва чиройли почапўстинни ҳеч учратганмисиз? – у усталик қилгани сари жакетга баттар ҳаваси ортарди. Унинг ёқаси, енгини бир кўринг! Чўнтаклари-чи! Жуда ажойиб-а! Қани энди, уни кийиб, қўлимни иситсам!

Гортензия, гапим қалай таъсир қилди экан, дегандай Клайдга кўз қирини ташлаб қўйди.

Клайд эса унинг ҳовлиққанидан ҳайрон бўлиб, почапўстинни синчиклаб кўздан кечирди. Тўғри, яхши, жуда ҳам ажойиб нарса. Ҳа, айтгандай, бу нарса қанча тураркин ўзи? Эҳтимол, Гортензия уни Клайд олиб берсин, деб роса мақтаётгандир? Бироқ бу нарса камида икки юз доллар турса керак. Бунақа буюмларнинг нарх-навоси Клайднинг тушига ҳам кирмагани. Унинг бунини олишга қурби етмайди, албатта. Айниқса, онаси топганининг анчагина қисмини Эстага олиб турган ҳозирги пайтда. Шундай бўлса ҳам Клайд Гортензиянинг гапи оҳангидан шу нарсани олиб беришинг керак, деган маънони ўқиётгандай бўларди. Шунда у олдинига аъзойи бада ни музлаб кетиб, сал бўлмаса тилдан қолаёзди. Айни пайтда маъюслик билан ичида Гортензия истаса, бу почапўстинни олиб берадиган бирор бошқа одамни

топиши мумкин. Ўзи ҳозиргина гапирган Том Кири ҳам олиб бериши ҳеч гап эмас, деб қўйди. Афсуски, Гортензия худди шунақа қиладиган қизлардан. Мабодо, Клайд бу нарсани унга олиб бермаса, битта-яримтага олдиради-да, кейин қаттиқлик қилди, деб Клайдни назарига илмай юради.

Гортензия эса бу пайтда:

– Бу жакетга боримни берардим! – деб юборганида Клайдни ваҳима босиб уялганидан ўтакаси ёрилаёзди.

Қиз бу пайтда масалани кўндаланг қўйишни истамас, ўзининг хаёлига маҳкам ўрнашиб олган фикрни ҳам аста-секин Клайдга сингдирмоқчи эди.

Клайд ҳар қанча тажрибасиз ва хом булмасин, қизнинг гаплари маъносига жуда яхши тушуниб турарди. Бу... бу... Клайд ўша дамда қизнинг нима демоқчилигини ҳатто хаёлига ҳам келтиришни истамасди. Энди... энди... қани энди, бу жакетнинг нархини билиб ола қолса! Клайд қизнинг жакетни қандай қилиб қўлга киритиш чорасини қидираётганини тушунарди. Клайд эса унга қандай қилиб олиб бера олади? Қанақасига? Борингки, жакетни унга олиб беролса ёки фалон пайтгача (ўшанда ҳам у қиммат турмаса) олиб бераман, деб ваъда қилса-чи? Хўш, ўшанда нима бўлади? Гортензияга бугун ё бўлмаса, айтайлик, эртага, жакетнинг нархини билгандан кейин гапимга хўп десангиз, жакетни ҳам, ёки кўнглингиз тилаган бошқа нарсаларни ҳам олиб бераман, дейишга юраги дов бера олармикин? Клайд қиз бундан илгари берироқ нарсалар олдирганида аҳмоқ қилиб кетгани сингари бу сафар ҳам чап бериб кетмаслигига кўзи етиши керак. Йўқ, у жакетга пул сарфлашни ҳам, эвазига бирор нарсани ҳам истамайди! Мутлақо!

Клайд бундан азбаройи ҳаяжонланганидан Гортензиянинг ёнида туриб, ҳамма ёғи музлаб,

титрарди. Қиз эса жакетдан кўзини ўзмай, буни менга совға қилса, эвазига қанақа хурсанд этишим Клайднинг ақлига келмаса ва бунга фаҳми етмаса, у билан орани очиқ қиламан, деб ўйларди. Бирор нарса олиб бера олмайдиган ёки буни истамайдиган одам билан лақиллаб юрмаслигини билиб қўйсин. Гортензия ўлса ҳам бунақа қилмайди!

Улар нарига, Гаспининг ресторани томонга қараб юришди. Овқатланиб ўтирган пайтларида ҳам Гортензия фақат жакетнинг яхшилиги ва зўригидан ва ўзига жуда ҳам ярашиши мумкинлигини гапирарди.

– Менга ишонишингиз мумкин, – деди у Клайднинг олиб бера олишига кўзи етмаётганини сезганидан бетини сидириб ташлаб, – уни олиш йўлини топмай қўймайман. Магазинга бориб, Рубинштейннинг ўзи билан гаплашсам, биринчи тўлов каттароқ бўлса, насияга ҳам бериши мумкин. Бизнинг магазинимизда сотувчи бўлиб ишлайдиган битта қиз пальтони худди шундай қилиб олди, – Гортензия бу гапни Клайдни қарашишга унатиш мақсадида дарров тўқиб ташлади.

Клайд бўлса катта сарфдан ўтакаси ёрилганидан нима қилмоқчилигини айтишга ҳам ботина олмасди. Жакетнинг қанча туришини тасаввур ҳам қила олмас, эҳтимол, у икки юз, ҳатто уч юз доллар турар. Клайд кейин уддасидан чиқа олмай қоламан деб, бу нарсани бўйнига олишдан чўчирди.

– Ўша нарса қанча туришини билмайсизми? – Клайд Гортензиядан асабий ҳолда сўради. Шу лаҳзада у мабодо унга пул берсам-у, айна пайтда бирорта ваъда оломасам, илгариги сафарларга ўхшаб қуруқ қолавераман-да, деб ўйларди. Клайд Гортензияга бир нарса зарур бўлиб қолганида унинг суркалиб келишини, кейин эса ҳатто ўптирмай ҳам қочиб қолишини биларди. У шунинг учун қизариб кетиб, қиз-

нинг, бошлаб юрибман, деб ўйлаётганидан дарғазаб бўларди. Бироқ Гортензиянинг ҳозиргина жакетни қўлга киритишимга қарашган одамдан ҳеч нарсамни аямайман, деганини эслаб, очигини айтди-қўйди-ку, деган хаёлга борди.

– Б-билмайман, – Гортензия жакетнинг ҳақиқий нархини айтсаммикин ё айтмасаммикин, ё жиндай устига қўшсаммикин, деб иккиланди.

Гортензия мистер Рубинштейндан насияга сотишни илтимос қилса, нархни ошириши мумкин. Ўзи ҳозир каттароқ пулнинг дарагини айтса, Клайд тоб ташлаб қолмасмикин?

– Ҳар ҳолда, бир юз йигирма беш доллардан кўп бўлмаса керак, – қўшимча қилди Гортензия. – Унга бундан ортиқча тўламаган бўлардим.

Клайд энгил нафас олди. Ҳарқалай бу икки юз ёки уч юз доллар эмасди-да. У мабодо насиянинг шартлари дурустроқ бўлса, масалан, биринчи тўлов элик ё олтмиш доллардан ошмаса, пулни икки-уч ҳафтада эплаши мумкин эди. Бир юз йигирма беш долларни бирйўла тўлаш керак бўлса, Гортензиянинг сабр қилишига тўғри келар, бундан ташқари, Клайд бунинг эвазига хурсанд бўлади-ми-йўқми – аниқ билиши керак эди.

– Ажойиб гап! – Клайд бунинг нимаси ёқаётганлигини айтмай хитоб қилди. – Бошқасини қўйинг! Жакетнинг нархини ва насиянинг шартлари қандайлигини олдинга билсангиз бўлмайдимиз? Ўшанда мен сизга қарашган бўлардим!

– Оҳ, жуда ҳам яхши бўларди-я! – Гортензия чапак чалиб юборди. – Ростданми, қарашасизми? Мана буниси қойил! Энди жакет меники бўлди деявераман. Уни насияга беришларини биламан, кимни бунга кўндириш ўзимга ҳавола.

Клайд олдиндан кўриб, хавфсираганидай, Гортензия ўзи туфайли жакетли бўлаётганини бир зумда

унутди-қўйди. Клайд жакетнинг ҳақини тўлашга тўлайди, бироқ у олиб, индамай кетаверади.

Орадан бир дақиқа ўтар-ўтмас Гортензия Клайд тундлашиб қолганини сезиб, қўшиб қўйди:

– Сиз жуда ҳам яхшисиз, сиз – жонимсиз, менга қарашяпсиз-а! Мен буни унутмайман, кўнгилни тўқ қилаверинг. Жиндай сабр қилсангиз, кўрасиз. Сира ҳам ачинмайсиз! Фақат сабр қиласиз!

Гортензиянинг кўзлари шўх ва мойил боқарди. Клайд гарчи жуда ҳам ёш ва юмшоқ кўнгил бўлса ҳам зиқна эмас, Гортензия уни хурсанд қилади, бу қатъий гап. Гортензия жакетни олгандан кейин бир ҳафта, узоғи билан икки ҳафта ўтсин, Клайддан айланиб-ўргилиб... у-будан насиб қилади. Гортензия Клайд ҳам хаёлимдан нималар кечаётганини яхшироқ сезиб олсин дегандай, унга жуда майин ва хумор боқиш қилди. Унинг бу ғамзасидан Клайд гангиб, асабийлаша бошлади. Қизнинг бунақа қарашидан эҳтироси зўрга ўхшайди, тагин шарманда бўлсам-а, деб ҳатто юраги орқасига тортгандай ҳам бўлди. Энди у Гортензия қаршисида ўзини заиф сезиб, чинакам севги қанақалигини тасаввур қилганида юраги пўкиллаб қўярди.

Клайд шунда ҳам жакет бир юз йигирма беш доллардан қиммат турмаса, пулини уч бўлиб (биринчи тўлов йигирма беш доллар ва кейинги иккитаси эллик доллардан бўлса) тўлашни бўйнимга олишим мумкин, деди. Гортензия ҳам буни эртага аниқлайман, деб қўйди. Эҳтимол, у дастлабки йигирма беш долларни тўлаши билан ё бўлмаса, келаси ҳафтанинг охиригача ҳаммасини тўлайман, деса, мистер Рубинштейн жакетни берар.

Гортензия ресторандан чиқишганларида Клайддан чинакамига миннатдор бўлганидан мушукдай миёвлаб қулоғига: «Буни сира ҳам унутмайман, мана ўзингиз кўрасиз... жакетни сиз билан учра-

шувга кийиб чиқаман», – деб шивирлади. Клайд мабодо бўш бўлса бирор жойга бориб овқатланишади. Жакетни автомобилда сафарга борадиган кунларигача олса керак. Клайд ёки тўғрироғи, Хегланд келгуси якшанбада автомобилда айлангани чиқайлик, деб айтишувди шекилли. Ё ҳозирча бормай турсинми?

Гортензия, дансингга борайлик, деди-да, у ерда рақсга тушаётганида атайлаб Клайднинг пинжига тикилганди, қизнинг бу кайфиятидан унинг хаёли қочиб, сал титраб, оёқлари чалиша бошлади.

Клайд ниҳоят бу кунги воқеаларни хаёлидан ўтказиб, ҳатто элик доллар керак бўлса ҳам биринчи тўловни тўлашга қурби етишидан суюнганча уйига йўл олди. У Гортензиянинг ваъдасига учганидан Ретерер ёки Хегланддан йигирма беш доллар қарз олиб, жакетдан қутулганидан кейин узишга жазм қилди.

Бироқ Гортензия жуда яхши нарса эди-да! Унинг куйдирмажонлигини, ажойиблигини, одамни сел қилишини, мафтункорлигини айтмайсизми! Ниҳоят (бунга оз қолди ўзи), бу қиз уники бўляпти-я! Бу орзуларнинг рўёбга чиқаётгани – афсона ҳақиқатга айланаётганидан дарак берарди.

XVI БОБ

Гортензия тутганини кесадиган қизлардан бўлганидан эртасига мистер Рубинштейннинг магазинига бориб, усталлигини ишлатиб ва даромадга зўр бериб, хўп қийин савдога қолганини тушунтирди. Жакетни насияга бир юз ўн беш долларга енгилроқ шартга келишиб олса бўлмасмикин? Мистер Рубинштейн бу гапни эшитиб, кескин бош чайқади. Бу магазинда мол насияга сотилмас

экан. У насияга берадиган бўлса, бу жакетга икки юз доллар нарх қўйиб, бемалол пуллаб олар экан.

– Жакетни менга берадиган бўлсангиз, бирйўла эллик доллар тўлайман-да.

– Жуда соз. Аммо қолган олтмиш беш долларни олишим ва қачон қўлимга тегишига кафолат қани?

– Бир ҳафтадан кейин йигирма беш доллар, яна бир ҳафтадан сўнг йигирма беш, учинчи ҳафтада эса ўн беш доллар оласиз.

– Қойил. Бироқ мендан жакетни олсангиз-у, эртасига сизни автомобиль босиб кетса-чи? Унда нима бўлади? Пулимни қанақа қилиб оламан?

Бунга эътироз қилиш мушкул эди. Чиндан ҳам жакетга бошқа бирортаси пул тўлаб юборади, деб қандай тушунтира олади. Ундан кейин ёзма мажбурият масаласида овора бўлиши, кафил тура оладиган бойроқ одам, масалан, банкир ҳам топиши керак эди. Йўқ, йўқ, Рубинштейннинг магазинида насияга мол сотилмайди. Бу ерда нақд тўлаш керак. Шунинг учун ҳам жакетни бир юз ўн беш долларга беришяпти, ундан бир доллар ҳам кам бўлмайди. Бир доллар ҳам! Мистер Рубинштейн хўрсиниб қўйиб, чакаги тинмай гапирарди. Гортензия пировардида ундан етмиш беш доллар нақд олиб келсам, қолган қирқ долларни бир ҳафтадан кейин узсам бўладими, ўшанда жакетни берасизми, олиб кетаверсам бўладими, деб сўради.

– Аммо бир ҳафта... ҳафта... Бир ҳафта нима бўлибди ўзи? – мистер Рубинштейн гапини маъқуллашга уринарди. – Менга етмиш беш долларни келаси ҳафтага ёки эртага олиб келиб, қолган қирқ долларни бир ҳафтадан ёки ўн кундан кейин келтиргандан кўра, бир ҳафта сабр қилиб, бир юз ўн беш долларнинг ҳаммасини тўлаб қўя қолганингиз яхши эмасми? Ўшанда жакет ҳам сизники бўлади, оврагарчиликдан ҳам қутуласиз. Жакет сизники бўла

қолсин. Эртага менга жакетнинг нархи ҳисобидан йигирма беш-ўттиз доллар тўлайсиз, мен уни витринадан олиб, бир чеккага қўяман. Уни биров кўрмайди ҳам. Бир ёки икки ҳафтадан кейин пулнинг қолганини келтирасиз-у, жакетни олиб кетаверасиз.

Мистер Рубинштейн бунга ақл бовар қилмайдиган мураккаб нарсаларга тушунтирса ҳам, унинг гапларида анча жон бор эди. Гортензия чурқ этолмай қолди. Шашти жуда пастлашиб кетди. Жакетни дарров ололмас экан-да. Шунда ҳам у магазиндан чиқиши биланоқ ўзини кўлга олди. Нима тез ўтади, кун тез ўтади, Клайд ваъдасида турса, жакет ўзиники бўлади. Ҳозирги энг асосий нарсалар Клайддан йигирма беш-ўттиз доллар олиш ва бу билан Рубинштейнни янада пишиқлаб қўйиш эди. Энди фақат янги жакетга янги шляпа керак, Гортензия шу важдан Клайдга, жакет бир юз ўн беш эмас, балки бир юз йигирма беш доллар тураркан, деб айтмоқчи бўлди.

Гортензия Клайдга мистер Рубинштейн билан қилган суҳбатининг натижасини айтганида, у ҳисоб-китоб йўлини чамалаб кўриб, жуда мақбул топди. Шунда у бирдан енгил тортди-қўйди. Илгари сафарги суҳбатдан кейин у жуда ташвишда қолган, нега деганда, бу ҳафтада ўттиз беш доллардан кўпроқ пул топишга сира ҳам кўзи етмасди. Кейинги ҳафтада сал енгил бўларди, дерди у ўзига, нега деганда, Ретерердан йигирма ё йигирма беш доллар қарз оламан, яна йигирма, ёки йигирма беш доллар чой пули тушади, буларнинг бари иккинчи тўловга етади. Учинчи ҳафтада Хегланддан ақалли ўн ёки ўн беш доллар, эҳтимол, ундан ҳам кўпроқ қарз сўрар, мабодо, бу ҳам етмаса, бундан бир неча ой олдин олган соатни гаровга қўяди. Соат ўзи элик доллар туради, гаровхонадан эса камида ўн беш доллар олади, албатта.

Ҳа, дерди у ичида, бироқ бу ёқда ҳали хароб хонасида ўтириб, бирдан-бир ишқ савдосининг аянчли интиҳосини қутаётган Эста ҳам бор Клайд гарчи Эста ва бутун оилани боқишда ўзига зўр келишидан қўрқиб юрган бўлса ҳам, беихтиёр равишда ўзидан-ўзи Эста ҳамма харажатларига пулни нима қилади, деб сўрарди. Отаси пул масаласида онасига қарашишдан ожиз, илгари ҳам бу қўлидан келмаганди. Бу офир ташвишни Клайднинг зиммасига юклашга уриниб кўришса-чи? Отаси нега доим соат ва гиламча сотишга айланишиб, кўчаларда ваъз айтишдан бўшамайди. Ота-онаси нега ҳеч бўлмаганда миссиядаги майнабозчиликларини йиғиштиришмайди?

Клайд шундай бўлса ҳам оиласи унинг мададисиз ташвишдан боши чиқмаслигини биларди. У Гортензия билан гапни бир жойга қўйганидан кейинги ҳафтанинг охирига бориб, бу нарса тўғрилиги тасдиқланди. Клайд бу пайтда хонасида кийинар, чўнтагида эса у келаси якшанбада Гортензияга бермоқчи бўлган эллик доллар пули бор эди. Шу пайт унинг хонасига онаси кириб келди.

– Кетмасингдан сенга гапим бор эди, Клайд, – деди у.

Клайд онасининг жуда ташвишда қолганини фаҳмлади. Тўғри, у кейинги пайтларда онасининг нималардандир изтиробда юрганини сезарди. Шундай бўлса ҳам ўзига ўзи ҳозир ташвишларим кўп, онамга қарашишга ожизман, деб қўярди. Онасига қарашиш – Гортензиядан айрилиш деган сўз эди. У бундай қила олмасди!

Клайд яхши кийиниб, кечқурунлари қорасини кўрсатмай юрганидан кейин онасига озроқ ҳам пулим йўқ, дейиш учун дурустроқ қанақа баҳонани кўрсата олади? У доимо меҳмонхонада зарур ишлар борлигини рўкач қилиб юрса ҳам онаси ун-

чалик ишонавермасди чоғи. Тўғри, бундан икки ойгина олдин Клайд тўққиз ҳафтагача ҳафтасига беш доллар ўрнига ўн доллардан бериб тураман, деб ваъда қилганидан, ўшани узиб келаётганди. У гарчи ўша пайтда онасига бунча пул анча оғирлик қилишини тушунтиришга уринган бўлса ҳам, бари бир шунинг ўзи пулдорлигини билдирган бўлса бордир. Энди у онасига қарашаман деса ҳам, қўлидан ҳеч нарса келмас, Гортензияга ишқибозлиги бунга тўсқинлик қилиб турарди.

Клайд пича фурсат ўтгач, меҳмонхонага чиқувди, онаси ҳар сафаргидай, ўша кунлари совуқ ва шумшук бўлиб қолган миссия биносидаги курсилардан бирига бошлади.

– Сенга бунга айтаман, деб ўйламовдим, Клайд, аммо бошқа иложим йўқ. Мени бошқа суянадиганим йўқ, сен эса энди катта киши бўлиб қолдинг. Фақат бу гапни ҳеч кимга – Фрэнкка ҳам, Жулияга ҳам, отангга ҳам айтмасликка сўз берасан. Мен улар билишини истамайман. Эста Канзас-Ситига қайтиб келган, аҳволи жуда ночор, унга нима қилишимни ҳам билмай қолдим. Пулим жуда ҳам оз, отанг эса ёрдам беришдан ожиз ҳисоб.

Миссис Гриффитс ҳорғин ва ташвишли ҳолда пешонасини силаб қўяркан, Клайд бунинг кетидан нима келишини билиб турарди.

Клайд анчадан буён ўзини гўлликка солиб юрганидан аввалига Эста қайтганидан беҳабарман, демоқчи бўлди. Энди эса онасининг иқрорини эшитаркан, бундан буён ҳам ёлғон гапирмоқчи бўлса, ўзини ажабланган қилиб кўрсатиши кераклигини билса ҳам, тўсатдан:

– Ҳа, биламан, – деди.

– Биламан, дейсанми? – онаси ҳайратда қолганидан қайтариб сўради.

– Ҳа, биламан, – Клайд гапини такрорлади. – Бир куни эрталаб Бодри-стритдаги уйга кираётганингни кўриб қолдим, ўшанда кўчадан тасодифан ўтиб кетаётгандим, – деди Клайд жуда хотиржамлик билан. – Кейин эса Эстанинг деразадан қарганини кўрдим. Сен кетганингдан кейин эса унинг олдига кирдим.

– Бу қачон эди? – деди онаси ҳарнаки вақт ўтсин дегандай.

– Адашмасам, бундан бир ярим ой олдин. Кейин яна икки марта олдига кирдим. Аммо Эста бунга айтиб юрмагин, деганди.

– Бундан чиқди, унинг ҳолини биларкансан-да? – деб сўради миссис Грифитс.

– Ҳа, – жавоб қилди Клайд.

– Начора, бўлар иш бўлган, – деди онаси ноилоҳ ҳолда. – Фрэнк билан Жулияга ҳеч нима демовдингми?

– Йўқ, – Клайд онасини тинчитди. У шу дамда онасининг бу сирни билдирмайман, деб уринишлари беҳуда кетганлигини ўйларди.

Онаси ҳам отаси сингари ёлғонни сира эплаёлмади. Клайд эса ўзини бу масалада улардан устароқ биларди.

– Сен уларга айтиб юрма, – онаси қаттиқ тайинлаб қўйди. – Менимча, бунга уларга айтмаслик керак. Бусиз ҳам ҳолимиз маълум ўзи, – онаси бунга қўшимча қиларкан, юзи аламдан буришиб кетди.

Клайд унинг гапларини эшитаркан, ўзи билан Гортензияни ўйларди.

– У ўзини ҳам, бизни ҳам шунчалар ташвишга қўйганини айтмайсанми, – миссис Грифитс шундай дея жим қоларкан, кўзлари маъюсланди. – Наҳотки, бунда бизнинг гуноҳимиз бўлса? Уни бутунлай бошқача тарбия қилувдик-ку? «Гуноҳорнинг йўли...»

Миссис Грифитс бошини чайқаб, муштини маҳкам қисди, Клайд эса оиласининг ночор аҳволи ва ўзига қанчалар зўр келишини ўйлаганича қаршисига қараб ўтирарди.

Онаси бу воқеага аралашиб қолганидан эзилиб ва бир хил бўлиб кетган эди. Ҳа, у ҳам кўп одамларга ўхшаб ёлғон гапирганди. Мана энди унинг айёрлик ва ёлғонлари Клайдга маълум, шунга кўра ўзини бемаъни ва омонат одамдай сезаётган эди. У Клайд билан бошқа болаларини ана шундай балодан сақлайман деб ўлиб-тирилганди-ку! Дуруст, Клайд буни тушунадиган ёшга бориб қолди. Миссис Грифитс жуда танг аҳволда қолганига қарамай, нега бундай қилганини тушунтираркан, ташвишлари туфайли ўғлига баттар қарам бўлаётганини ҳам айтди.

– Эстанинг яқинда жуда мазаси қочади, – деди онаси ўзини ноқулай сезганидан узуқ-юлуқ қилиб. У чамаси Клайднинг кўзига қараёлмас ё қарашни истамас, шунда ҳам иложи борича очиқчасига гаплашишга уринарди. – Унга мен йўқ пайтларимда ёнида турадиган доктор ё бирор одам керак бўлади. Менга камида элик доллар пул керак. Бирор ердан тополмайсанми? Уч тўрт ҳафтага ўртоқларингдан олиб тур. Ундан тез орада қутулиб кетсанг бўлади-ку! То ундан қутулгунингча менга пул бермай турсанг ҳам майли.

Миссис Грифитс Клайдга қатъий ва дадил қараганди, Клайд бу илтимоснинг қуввати ва тўғрилигидан титроққа тушди. Онасининг юзи бу хавотирли ғам-аламлардан жуда тунд бўлиб кетган эди. Клайд бу ғам-ғуссаларни чуқурлаштириб улгурмасидан бурун онаси шундай деб қолди:

– Ўша берган пулинг ҳам Эстага кетувди, уни... – у нима дейишини билмай иккиланиб қолди, кейин шундай деди: – Эри Питсбургда ташлаб кетгандан

кейин, Эста бу ерга келиб олсин деб юборувдим. Ўзи ҳам буни сенга айтиб бергандир?

– Ҳа, айтувди, – деди Клайд секин ва мунгли қилиб, Эстанинг аҳволи чиндан ҳам оғир, буни Клайд илгари хаёлига келтиришни истамасди. – Хўш, нима қилай, ойи? – Клайд овозини баландлатди. Уни чўнтагидаги (ўзиям онаси айтганича эди) жакетга аталган пул қийнади. – Бир иложини қиламанми-йўқми, билмадим. Ишимдагиларни ҳали яхши танимайман. Улар ҳам мендан кўп топишмайди ўзи. Озроқ қарз сўрасам ҳам бўлади-ю, аммо жуда хунук чиқади-да.

Клайд тутилиб қолиб, томоғи қақради. Онасига ёлғон гапириш унга оғир эди. Чиндан ҳам у шу чоққача бунақа паст кетиб ёлғончилик қилмаганди. Нега деганда, ҳозирги дамда чўнтагида элик доллар турганди-да. Бир томонда Гортензия, бир томонда эса онаси билан опаси туришар, бу пул Гортензия сингари онасининг ҳам мушкулини осон қилар, онасига қарашиш эса ҳам фарз, ҳам қарз эди! Онага қайишмаслик – қандай даҳшат! У қандай қилиб онасига йўқ дея олди? У асабий ҳолда лабларини ялаб, пешонасини силаб қўйди: азбаройи ҳаяжонланганидан юзини тер босганди. У ўзини шу дамда қийналган, паст ва бир нарса қилишга ожиз одамдай сезарди.

– Ёнингда ҳозир менга берсанг бўладиган озгина пулинг йўқми? – деди онаси деярли ёлвориб. Эстанинг ҳозирги аҳволида турли нарсалар керак бўлиб турар, олишга эса пулнинг ўзи йўқ эди.

– Йўқ, ойи, ҳеч нима йўқ, – у уятдан ўлиб бўлиб онасига қаради-ю, кўзини дарров четга олди. Онаси шу дамда танг ҳолда бўлмаганида борми, унинг ёлғон сўзлаётганини сезарди-қоларди.

Клайднинг аъзойи бадани зирқираб кетди. У ҳозирги дамда ўзига ҳам ачинар, ҳам нафрати

келар, чунки онасининг аҳволидан эзиларди. Гортензияни бир чеккага чиқаришни эса хаёлига ҳам келтирмасди. Уни қўлдан чиқармаслиги керак. Она бечора эса ҳозир ёлғиз ва бир нарса қилишга ҳам ожиз эди. Бу шармандалик. Клайд чиндан ҳам паст ва разил. Бунинг учун кейин жазосини тортмасмикин?

Клайднинг хаёли чўнтагидаги эллик доллар устига яна пича топиб қўшишда эди. Қани энди, вақти кўпроқ ва яна бир неча ҳафта ихтиёрида бўлса? Гортензия жакет оламан деб тиқилинч қилмаганида жуда соз бўларди-да!

– Ҳозирча борим шу, – деди у рўпарасига бепарво ва маънисиз тикилиб. Онаси эса бу пайтда ноилож қолганича қимир этмай ўтирарди. – Беш доллар, озгина бўлса ҳам ярайдимми?

– Начора, у ҳам ярайди, – жавоб қилди онаси. – Ҳарқалай, йўқдан кўра яхши-да.

– Майли, беш доллар бериб тура оламан, – деди Клайд. У бу пулнинг ўрнини чой пули ҳисобидан тўлатишни ва бу ҳафта зора яхши келса деб ўйларди. – Келаси ҳафтада яна ўн доллар берарман. Ҳозир бундан ортиқча ваъда қилолмайман. Сенга олдинги сафар пул берганимда, жиндай қарздор бўлиб қолувдим, ўшани ҳали ўзганим йўқ. Яна қарз сўрасам, ҳар хил ўйлашлари мумкин... Бунақа нарсага одамлар қанақа қарашларини биласан-ку!

Онаси ичида болага шунчалар жабр нақадар бахтсизлик дея ўйларкан, хурсиниб қўйди. Яна келиб-келиб одам бўламан, деб турган маҳалида-я. Кейинчалик Клайд бу ҳақда қандай хаёлга бораркин? У ҳақда Эста ва бутун оиласи ҳақида нима деб ўйларкин? Клайд ҳар қанча номуспараст, жасур ва мустақил бўлишга ўлиб-тирилаётганига қарамай, онасининг кўзига ҳали ҳам мўрт, бўш-баёв ва қуюлмаган бола бўлиб кўринарди. У шу қадар

асабий ва таъсирчан эдики, ўзидан кўра кўпроқ отасига тортгандай туюларди. Зардаси қанча тез қайнаса, шунча тез ҳовуридан тушар, мана энди миссис Грифитсинг ўзи, Эста, эри, шўр пешонаси туфайли Клайдни ҳол-жонига қўймай, бор-йўғини суғуриб оляпти.

– Начора... ноилож бўлсанг, ноиложсан-да, – деди у. – Бошқа бирор чора топишга уриниб кўрарман.

Аммо шу дақиқада ҳеч қандай чора кўринмасди.

XVII БОБ

Хегланд ўзининг ҳайдовчи ошнаси кўмагида келгуси якшанба куни тушлик қилмоқчи бўлган автомобиль саёҳати борасида ўзгаришлар юз бериб қолди. Қимматбаҳо ва муҳташам «Пакард» деган машинани ҳар ким ўзи хоҳлаган куни олиш мушкул эди. Ундан келаётган пайшанба ёки жума куни фойдаланиш мумкин бўлар, ёки саёҳатдан бутунлай воз кечиш керак эди.

Улфатларнинг ҳаммасига машина кекса ва жуда бой жентльмен мистер Кимбаркники (у бу пайтда Осиёда саёҳатда юрарди) дейишган, бу эса бор гапнинг зарраси эди. Гапнинг рости эса Хегланднинг ўртоғи бўлган Спарсер мутлақо ҳайдовчи бўлмай, мистер Кимбаркка қарашли сут фермаларидан бирида мудирлик қиладиган кишининг такасаланг, бедаво ўғли эди. У ўзини ферма мудирининг ўғли эмас, ундан ҳам зўрроқ одамнинг ўғли қилиб кўрсатишни истаб қолганди. У вақтинча қоровулик қилиб турганидан гаражга кириб-чиқиб турар, шунинг учун ҳам гараждаги энг яхши машинада бир айланиб келишни ўйлаб қўйганди.

Хегланд, меҳмонхонадаги оғайнилар билан шаҳар чеккасига чиқиб, бир маза қилиб келайлик,

деб қолди. Бунга ҳамма айтилиб бўлганда мистер Кимбаркнинг бугун-эрта келиб қолиши ҳақида хабар тарқалди. Шу ваздан Уиллард Спарсер хўжайиннинг қўлига тушиб қолмай, деб машинани минмай қўя қолай, деган қарорга келди. У ана шу нарсани айланиб келамиз деб ютоқиб юрган Хегландга айтганида, у Спарсерни қайириб ташлади. Автомобилдан яна бир марта фойдаланишса нима қипти? Ҳамма улфатлар айтиб қўйилгандан кейин буни эшитса, хафа бўлишади-да. Шундан кейин Хегланд билан ошналари пешиндан соат олтигача ишламайдиган келаси жумада чиқишадиган бўлишди. Гортензиянинг ўзига яраша мўлжаллари бўлганидан, у таклиф қилинганлар қаторида бўлган Клайд билан бирга боришга розилик билдирганди.

Хегланд Ретерер билан Хигбига машинани эгасидан сўрамай олишаётганини айтиб, уни Ўн еттинчи билан Фарбий кўчалар кесишадиган кимсасиз йўлдан ола кетганимиз маъқул, деганди. Ўша ердан қизларни кутиб олиш қулайроқ бўлган жойга, тўғрироғи, Йигирманчи кўча билан Вашингтон-стритнинг муйилишига бориша қолади. Кейин Фарбий боғ кўчадан юриб, Ганнибал кўпригидан ўтиб, Гарлемнинг шимоли-шарқий томонида, Шимолий Канзас-Ситига, Майнавиллга, сўнгра Либерти билан Мисби орқали Экселсиор-Спрингсга боришади. Уларнинг кўзлаган асосий масканлари Экселсиордан бир ёки икки миль нарида бўлган ва йил бўйи ишлайдиган мўъжазгина «Вигвам» меҳмонхонаси эди. «Вигвам» ҳам меҳмонхона, ҳам ресторан, ҳам дансинг эди, унда граммофон ва пианино оҳанглари янградиб қўйиб, танца қилса бўларди. Бу ерга тўда-тўда ёшлар келиб туришарди. Хегланд билан Хигби «Вигвам»да кўп марта бўлишганидан бу жой жуда ҳам сўлим, дейишарди.

Овқати ҳам яхши, йўли ҳам равон. Меҳмонхонанинг ёнидан кичкина сув ўтар, ёз чоғи қайиқда сайр қилиб, балиқ тутса, қишда эса сув музлаганда конькида учса бўларди. Тўғри, ҳозир январь ойи бўлганидан йўлни қор босган, бироқ юриш осон ва нашъали эди. Экселсиордан сал нарида йилнинг бу пайтида яхлайдиган кичикроқ кўл бўлиб, роса олиб қочадиган Хегланднинг айтишига қараганда, унда ҳам коньки учса бўларди.

– Анавининг айтаётган гапини қаранглар-а: қимматли вақтимизни конькида учишга сарфлармишмиз! – деди Ретерер сира ҳам уялмай-нетмай. Унингча, сайрдан мурод спорт билан алаҳсиш эмас, балки ёнларидаги қизлар билан ўйнаб-кулиш эди».

– Э, бор-е! Сенларга бирорта яхши гапни айтиб бўлмайди, дарров юмма талайсанлар! – деди яхши гапнинг эгаси аччиғи келиб.

Улфатлар орасидан Спарсердан бошқа фақат Клайдгина сайримизнинг ишқилиб охири бахайр бўлсин-да, деб хавотирда эзилиб турарди. У машина Спарсерга эмас, балки унинг хўжайинига қарашли эканини эшитганидан бошлаб, феъли айниб, ҳатто жаҳли ҳам чиққанди. Нега деганда, у гарчи вақтинча бўлса ҳам бировнинг нарчасини олишга қарши эди. Йўлда ҳар бало бўлиши, сирлари очилиб қолиши ҳам мумкин эди-да.

– Бу машинада шаҳардан ташқарига чиқишимиз беҳавотир бўлармикин ишқилиб? – деб сўраганди Клайд Ретерердан сайрга чиқмасликларидан бир неча кун аввал, машинани қандай олишларидан воқиф бўлганда.

– Хўш, нима қипти? – жавоб қилди Ретерер. У бунақа найрангларга ўрганиб қолганидан унча хавотир-павотир ҳам олмасди. – Машинани мен ҳам олаётганим йўқ, сен ҳам. Спарсер олмоқчи экан,

бу унинг иши, тўғрими? У менга, юр айланиб келамиз, деса боравераман. Нега ҳам бормай? Вақтида қайтиб келсам бўлгани – менга шуниси керак. Қолгани билан унча ишим йўқ.

Шу дақиқада уларга яқинлашган Хигби ҳам чамаси шундай гапни айтди. Бироқ Клайд бари бир хавотирда эди. Бунинг бирор ишкали чиқиб қолса борми, ишдан қувиб юборишлари ҳам туртан гапда. Бироқ Гортензия ва бошқа қизлар ҳамда ошналари билан зўр автомобилга тушиб айланиб келиш ҳам хаёлини жуда олиб қочаётганди-да. Мана шу нарса ҳамма хавотирларидан ҳам зўр келди.

Жума куни тушдан кейин айтилганларнинг бари – Хегланд, Ретерер, Хигби ва Клайд Ўн еттинчи билан Фарбий кўчанинг муйилишига тўпланишди. Хегланднинг таниш қизи Майда Аксельрод, Ретерернинг таниши Люсиль Николас ва Хигбининг таниши Тина Когель Лора Сайп билан бирга (у Спарсерга мўлжалланган эди) Ўн иккинчи кўча билан Вашингтон-стритнинг муйилишига йиғилишди. Гортензия яқингинада Клайдга уйимга киришим керак, мени олиб кетгани Қирқ тўққизинчи кўча билан Женесси-стритнинг муйилишига келинлар, деб қолди, улфатлар сайрай-сайрай аранг рози бўлишди.

Январнинг охирлари бўлганидан ҳавонинг авзойи бузуқ, паст булутлар тезда гупиллаб қор ёғишдан дарак берар эди. Ёпиқ машинада ўтириб, қор ёғишини томоша қилиш эса жуда нашъали ва қизиқ. Шунинг учун ҳамма бундай томошадан қолгиси келмасди.

– Жуда соз бўларди-да! – деб қўйди Тина Когель кимдир қор ёғажагини айтиб қолганида.

– О, мен қор ёғишига қарашни жуда ёқтираман-да! – Люсиль Николас унинг гапини илиб кетди.

Машина Уэст-Блафф-Род, Вашингтон-стрит ва Иккинчи кўчадан юриб, Ганнибал кўпригидан ўтди, Гарлемни ҳам ортда қолдириб, у ёғига дарё ёқалаб, икки тарафдаги тепалар қоровулдай туюлган илон изи йўлдан Рандоль тепаликлари сари кетди. Кейин эса Мосби билан Либертининг ёнидан ўтди. Бу ернинг йўли яхшироқ эди. Йўл-йўлакай кўҳдиккина уйлар ва қорли тепаликлар учраб турди.

Клайд Канзас-Ситига кўчиб келишганидан бери унинг гарбий томонидаги Канзас ёки кунчиқар томонидаги Суоппаркнинг сўлим дарахтзорларидан нарига ўтмаганидан Канзас ёки Миссури дарёлари ёқалаб Аргентина деган жойгача ёки Рандольф тепаликларигача ҳам оёғи етмаганди. У шунинг учун теварак-атрофига маҳдиё бўлиб борар, бу сайр унга чинакам саёҳатдай туюларди. Бугунги куни одатдаги иш кунларига сира ҳам ўхшамасди. Гортензия ҳам қувноқ бўлиб, димоғи чоғ эди. Клайднинг биқинига жойлашиб олган бўлса ҳам, у оғайнилари таниш қизларини қучоқлаб кетишаётганини кўриб, қўлини белидан ўтказиб тортганида биринг демади. Бунинг ўрнига Клайдга қараб:

– Шляпамни ечмасам бўлмайдиганга ўхшайди, – деди.

Ҳаммалари кулиб юборишди. Гортензия жуда питир-питир қиз бўлганидан баъзи ишлари жуда қизиқ чиқарди. Бундан ташқари сочи бошқача таралганидан бу ўзига ярашиб тушган, ҳозирда шуни бошқалар кўрсин, деб юраги чапак чалаётганди.

– У ерда рақс тушадиган жой борми? – деб сўради у ҳаммага баравар қараб.

– Бўлганда қандай! – деди Тина Когелнинг шляпасини ечтириб, бағрига тортиб ўтирган Хигби. – У ерда пианола билан граммофон бор. Афсуски, кларнетимни олиш эсимга келмабди-да. Унда мен «Дикси»ни чалишни биламан.

Машина оппоқ дала ўртасидаги қор босган йўлдан учиб борарди. Спарсер ўзини тажрибали ҳайдовчи ва машинанинг ҳозирги пайтдаги эгаси қилиб кўрсатмоқчи бўлганидан, бунақа йўлдан қанчалик тезликда ҳайдай олишини синаб кўрмоқчи бўларди.

Қорайиб турган ўрмонлар ўнг-у сўлда лип-лип кўриниб қоларди. Йўл қўриқчилари бўлган тепаликлар тўлқинлар янглиғ баланд чиқиб, паст тушаётгандай бўларди. Йўл ёқасида турган ёғоч қўриқчи ҳам лип этди: унинг кенг енгини шамол ҳилпиратар, чириёзган шляпаси бир ёғига қийшайиб кетганди. Даладан кўтарилган бир гала қарға олисдаги ўрмонга қараб учар, уларнинг қораси оппоқ кенгликда аранг кўзга чалинарди.

Спарсер бунақа ваҳимали машинани ҳайдаш унга гўё оддий нарсасдек писанд қилмай борарди. Ёнида эса Лора Сайп ўтирарди. Спарсернинг хаёли кўпроқ Гортензияда бўлса ҳам Лорага ҳам қараб-қараб борарди. Назокатда бошқалардан қолишмаслик учун бир қўли билан қизни қучоқлаб, бошқа қўли билан машинани ҳайдар, бировнинг нарсасини олиш яхши бўлармикин, деб ўйлаб бораётган Клайдни бу найранг баттар кўрқитар эди. Бунақа тез юришда ҳаммалари бир балогоа гирифтор бўлишади-ку! Спарсер ҳозирда ноиложликдан Лора билан гаплашиб кетар, Гортензия эса уни ўзига оғдириб олиш хаёлида эди. Шунинг учун ҳам Спарсер Лорани қучоқлаб, ундан калондимоғлик билан автомобилда Канзас-Ситидан ташқарига тез-тез чиқиб турасизми, деб сўраганида, Гортензия ўзича кулиб қўйди.

Ретерер бўлса Спарсернинг ишини кўриб, тирсаги билан Люсиль Николасни, у эса кўриб қўйинглар дегандай Хигбини туртди.

– Қалай, Уиллард, яхши кетяпсизларми? – деб қўйди Ретерер Спарсерга оғир ботмайдиган қилиб.

– Яхшиям гапми! – Спарсер қайрилиб қарамай шодон жавоб қилди. – Яхши кетяпсанми, дўндиғим?

– Зўр, – жавоб қилди Лора.

Клайд, Гортензия бу қизларнинг ҳаммасидан ҳам чиройли, бирортаси ҳам унга тенг келолмайди, деб ўйларди. Бугун у эғнига қора тўр безакли қизил ва унга монанд тушадиган қилиб бошига тўқ қизил ва кенг гардишли шляпа кийганди. Қандайдир бир киноактрисага ўхшаб кетишни истаганидан бўлса керак, бўялган лабларининг сал тепароғига кичкинагина қора хол ҳам қўндириб олганди. У мана шу сайрга отланаркан, ҳамма қизларни оёқда қолдиришни истаган, буни ўрнига қўйганини энди унинг ўзи ҳам сезиб турарди.

– Сиз бу ерда ҳаммадан чиройлисиз, – деб шивирлади Клайд уни бағрига босаркан.

– Сиз ҳам, яхши бола, хоҳласангиз суйкалишни ҳам биларкансиз, – Гортензия қаттиқроқ овозда шундай деганди, ҳаммалари кулиб юборишди. Клайд сал қизаринқиради.

Майнавилдан ўтиб, олти миль юришганидан сўнг йўл сойликка бурилади. Бу ерда қишлоқ дўкони бўлиб, Хегланд, Хигби ва Ретерер, конфет, папирос, музқаймоқ ва мева суви олгани машинадан тушишди. Шундан кейин Либертига қараб кетишди-да, Экселсиор-Спрингсдан бир неча миль наридаги «Вигвам»ни кўришди. «Вигвам» пастроқ тепалик пинжидаги икки қаватли эскироқ котеж экан. Тўғри, унинг ёнида янги, кенгроқ бўлган бир қаватли иморат ҳам бўлиб, ошхона, рақс зали, унинг орқароғида эса тўсиқли майхона бор эди. Катта каминда олов ловуларди. Пастда, сойликнинг нариги томонида яхлаган Бентон дарёси, тўғрироғи, ариғи кўринарди.

– Мана сизга дарё! – деб қўйди Хигби Тина Когелни машинадан тушириб қўяркан, қувноқ ҳолда. Йўлда у ёнидаги ичкиликдан бир неча марта ютганидан ширакайф бўлиб олганди.

Улфатлар икки чеккасида дарахтлар ўсган ва музлаб ётган илон изи жилгани томоша қилгани тўхташди.

– Коньки олинглар, учамиз девдим-ку! – Хегланд хўрсиниб қўйди. – Гапимга кирмадинглар. Ҳай, майли энди...

Люсиль Николас шу пайтда «Вигвам»нинг кичкинагина дарчасидан олов шуъласини кўриб қолиб қичқирди:

– Қаранглар, ичкарида камин ҳам бор экан!

Улфатлар машинани гаражга қўйиб, тўдалашганларича меҳмонхонага киришди. Хигби дарҳол беш центли танга ташлаб баҳайбат, қулоқни битирадиган ва ғириллайдиган автоматграммофонни қўйди. Хегланд ҳам ундан қолишни истамай бурчакда турган граммофоннинг олдига бориб, қўлига илинган «Кулранг айиқча» деган пластинкани қўйди.

Тина Когель ўзига таниш оҳанг қулоғига кириши биланоқ:

– Тезроқ танца қилайлик! Фақат анави иккинчи нағма жим турсин! – деб қичқирди.

– Бурамаси тугаганда овози ўчади, – Ретерер қулиб жавоб берди. – Бу нарсани тўхтатишнинг битта йўли бор: беш центлик тангадан ташламаслик керак.

Шу пайтда буларнинг олдига официант келганди, Хигби ошналаридан ким нима ейишини сўрашга тушди. Гортензия эса ўзини кўз-кўз қилиш учун хонанинг ўртасига чиқди-да, рақс талаб қилганидай, тиккайган айиқнинг юришини қила бошлади. Унинг бу қилиғи жуда ажойиб ва чиройли чиқарди. Спарсер анчадан бери айлантириш пайида юргани-

дан хонанинг ўртасига чиқиб, Гортензиянинг кетидан ўшанақа юриш қилиб кета бошлади. Гортензия унинг эпчиллигини сизди, бунинг устига ўзининг рақсга тушгиси ҳам келиб турарди. Шунинг учун айиқ юришини тезда тўхтатиб, Спарсерга ўтирилди-да, у билан рақсга туша кетди.

Клайд рақсга тушишни ўрнига қўёлмаса ҳам, бунинг кўриб рашқдан куйиб кетди. У иштиёқ билан Гортензияга интилса-ю, қиз хурсандчилик бошланиши биланоқ ундан юз ўгирса – бу номардлик-да, ахир. Гортензия эса Спарсерга қизиқиб қолган, Спарсер ҳам афтидан бўз болага ўхшарди. Қиз Клайдга сира ҳам парво қилмай, ҳаракатлари ҳаракатларига монанд келаётган янги хуштори билан рақс тушаверди. Бошқалар ҳам қараб туриша олмади. Хегланд ўша заҳотининг ўзида Майдани тортди. Ретерер бўлса Люсиль, Хигби Тина Когель билан рақсга тушарди. Клайдга эса Лора Сайп қолган. У эса кўнглига унчалик ўтиришмасди. Лора унча чиройли ҳам эмас, ўзи бақалоқдан келган, ялпоқ юз, кўзлари мовий ва жимит эди. Клайд ўтқир раққос бўлганидан Лора билан номига рақс тушар, бошқалар эса бу пайтда чир-чир айланишарди.

Клайд Спарсернинг Гортензияни бағрига босганича ва кўзини кўзидан узмай рақсга тушаётганини пайқаб куфури ошиб кетганди. Гортензия ҳам бунга бир нима демаётганди-да. Клайднинг шунда бутун вужуди ўқ егандай зирқираб кетди. Наҳотки, Гортензия автомобиль топганидан бўлак каромати бўлмаган мана шу ҳовлиқма болага кўз сузаётган бўлса? Ўзига ваъдани жуда бошқача қилганди-ку! Клайд шундан кейин Гортензиянинг ҳавойи ва парвойи фалаклигини фаҳмлай бошлади. Ҳозирги дамда Лорани қўйиб, Гортензияни Спарсернинг

ёнидан олиб кетгиси келди... Бироқ пластинка та-
мом бўлгунича тишни тишга қўйишга мажбур эди.

Шу пайтда патнис кўтарган официант пайдо бўлиб, учтаси сурилиб битта қилинган столчаларга коктейль, мева суви ва сэндвич қўя бошлади. Ҳаммалари рақсни бас қилишиб, столчалар томон юришди. Бироқ Спарсер билан Гортензия танцага тушаверишди. Клайд буни дарров сезди. Тошбағир танноз! Клайдни ҳозир у хаёлига ҳам келтираётгани йўқ! Яқиндагина жакетни олдиришга унатаман, деб уринганида кўнгли борлигини айтса ҳам шундай қиялпти-я. Жин урсин, бунақа қизни. Клайд унинг кунини кўрсатиб қўяди! Тағин унга яхшилик қилиб юрибди-я... Ҳамма ишнинг ҳам чегараси бўлади.

Ҳамма каминга яқинроқ сурилган столчалар атрофига жам бўлганидан кейин Спарсер билан Гортензия ҳам танцани тўхтатиб, қаторга қўшилишди. Клайд ранги ўчган ва қовоғи солинган ҳолда бир чеккада ўзини парвосиз кўрсатишга уриниб турарди. Лора унинг нега даргазаб бўлаётганини анчадан бери сезиб турганидан, Тина Когелнинг олдига бориб, Клайд нега хуноб бўлаётганини айтиб берди. Ўшандан кейин Гортензия ҳам Клайднинг тундлигини пайқаб, олдига айиқ юриш қилиб келди.

– Қалай, мазами? – Гортензия гап бошлади. – Мана шунақа мусиқага рақс тушишни ўлгудай яхши кўраман-да.

– Сизга, умуман маза, албатта, – жавоб қилди Клайд ҳасад ва аламдан эзилиб.

– Нима гап ўзи? – Гортензия гарчи Клайднинг нимага жаҳли чиқаётганини жуда яхши билиб турса ҳам, гўё ўзини хафа булаётгандай кўрсатиб, оҳистароқ сўради. – Наҳотки, Спарсер билан рақсга тушганимга жаҳлингиз чиқаётган бўлса?

Нақадар бемаънилик? Нега ўзингиз илгарироқ келиб, мени танцага тортмадингиз? Ёнимга келиб қолганидан кейин қандай йўқ дея оламан!

– Йўқ дея олмайсиз, албатта, – Клайд секинроқ бўлса ҳам заҳархандалик билан жавоб килди. У ҳам Гортензияга ўхшаб гапини бошқалар эшитишини истамасди. – Нега бўлмаса, унинг пинжигга тиқилиб, кўзидан кўзингизни узмадингиз? – Клайднинг жуда бўлари бўлганди. – Тортишманг, ҳаммасини кўриб турдим.

Гортензия Клайд кесқин гапираётгани учун эмас, балки биринчи бор бунақа муомала қилаётганидан унга ажабланиб қаради. Клайднинг димоғи шишиб қолибди-да. Гортензия Клайдга жуда парвона эди. Ҳозир эса Гортензиянинг мутлақо бепарволигини юзига соладиган пайт эмасди. Гортензия Клайдга жакет олдириш баҳонасида ваъдани катта қилган ва икковлари бу борада бир тўхтамагга келишганди-ку!

– Энди, бу гапингизга чидаб бўлмайди, – деди Гортензия асабийлашиб. Клайд ҳақ гапни айтаётганидан у баттар хуноб эди. – Бунинг устига бақирингизни қаранг-а! Менинг рашкингизни келтирадиган нима гуноҳим бор? У билан жиндай рақсга тушдим, холос. Сизнинг жиннилик қилишингизни билмагандим.

Гортензия кетаман деб турганда гапни бир жойга қўйганларини яна ўйлаб қолди. Клайднинг кўнглини сал-пал олиб қўйиш керак, бўлмаса, ишнинг пачаваси чиқади. Гортензия Клайдни нарироққа олиб кетиш учун костюмининг ёқасидан тортди. Нега деганда, бошқалар уларга қараб, гапларига қулоқ солиб туришарди.

– Тушунсангиз-чи, ахир. Одам деган бунақа бўлмайди. Мен бирор ёмон иш қилганим йўқ. Чин сўзим. Ҳозир ҳамма шунақа рақсга тушади ўзи, бунинг ҳеч

айби йўқ. Наҳотки, сизни хурсанд қилишимни истамасангиз? Сизга айтганим эсингиздами?

Гортензия шунда Клайдга, бу ердагиларнинг ҳаммасидан ҳам фақат ўзинг ёқасан, дегандай жуда мулойим ва тагдор қараш қилди. Гўё Клайд-ни ўпиб олмоқчи бўлгандай лабини ҳам жуфтлади. Клайд бундан танг қолаёзди.

– Хўп, майли, – деди у қизга итоатли ва илтижоли қараб. – Мен тентак бўлсам керак. Аммо мен ҳаммасини кўриб турувдим-да. Сизга қанақа муносабатдалигимни биласиз, Гортензия, нима қилай ўзимни босолмадим-да! Начора. Гоҳо бу ода-тимни ташласам, одамга ўхшасам, дейман.

Клайд Гортензияга маъюс қаради. Гортензия эса Клайднинг жони қўлида эканлигини ва бема-лол ўйнатишини яхши билганидан деди:

– Қани... бунақа аразчи бўлаверманг энди, хўп-ми? Анавилар кўзини олса, сизни ўпиб қўяман. Гор-тензия айни пайтда Спарсер ўзига қараб турганини, уни кўпроқ ёқтираётганини, ўзи ҳам уни кейинги пайтларда тўқнаш келган йигитларидан дурустроқ кўраётганини фаҳмлаб ва сезиб турарди.

XVIII БОБ

Хегланд дарё ва ундаги имкониятларни яна тил-га олганида ўтириш жуда авжида бўлиб, улфатлар роса танца қилишиб, анча-мунча тортишганди. Хегланд деразадан қараб, бирдан ҳовлиқиб қолди:

– Бу қанақаси ўзи? Нега муз эсимизга келма-япти? Унинг зўрлигини бир кўринглар! Юринглар, учамиз!

Шундан кейин ҳаммалари ташқарига чиқиш-ди. Ретерер Тина Когелнинг қўлидан ушлаганича югургилаб кетди. Унинг кетидан Спарсер билан Люсиль Николас (улар ҳозиргина бирга рақсга ту-

шишганди), Хигби билан Лора Сайп, Клайд билан Гортензия эргашишди. Хигби қизиқчиликка Лора билан бирга эди. Улфатлар баргсиз дарахтзорлар орасидаги торгина илон изи йўлга, у ер-бу еридаги қорини шамол ялаб кетиб очилиб қолган муз остидан чиқиб қолишлари билан қадимги афсоналардаги эчки башара ошиқ-маъшуқларга ўхшаб олдинга ва орқага югуришди, қоқила-қоқила, сирпанишди. Хигби, Люсиль ва Майда бирдан йиқилиб тушишса ҳам хахолашиб, дарров ўринларидан туришди. Гортензия олдинга Клайднинг қўлига суяниб пилдиради, бироқ кўп ўтмай худди коньки учаётгандай югуриб сирпанишга тушди. Бунда у ўзини кўрқаётган кўрсатиб, чийилларди. Энди фақат Спарсер эмас, балки Хигби ҳам Клайдни назар-писанд қилмай, Гортензияга хушомад қила бошлади. Иккалови ҳам унинг ёнида яхмалак учишар, уни қувишар, ўзларини уни чалганга солиб, йиқилаётганида қучоқлаб олишарди. Спарсер шундан кейин гўё Гортензия қаршилиқ қилса ҳам зўрлик қилгандай қўлидан тортиб, бошқаларга парво қилмай дарёнинг тепа томонидаги муйилишга судраб кетиб, кўздан ғойиб бўлишди. Клайд бадгумонлик билан кунчилик қилмай қўя қолай, деб орқада қолди. Аммо у ичида Спарсер пайтдан фойдаланиб, Гортензияга учрашув тайин қилиши ва уни ўпиши мумкин, деб ҳадиксирарди. Гортензия гарчи Спарсерни ёқтирмаётгандай кўринса ҳам, кўнгилчанлик қилиб қўйиши мумкин эди-да. Қандай даҳшат!

Клайд беихтиёр хавотирга тушди. У ўзини ожиз ҳис қилди, шу тобда унинг Спарсер билан Гортензияни кўргиси келарди. Бироқ шу пайт Хегланд Люсиль Николаснинг қўлидан ушлаб олиб, бошқаларни қатор тизилинглар, деб чақира бошлади. Клайд ҳам Люсилнинг қўлидан ушлаб, бошқа қўли-

ни Майда Аксельродга узатганди, у ҳам ўз навбатида бўш қўлини Ретерерга чўзди. Хигби билан Лора Сайн қаторнинг охирига борамиз деб туришганида, Спарсер билан Гортензия кўриниб қолишди. Улар бир-бирларининг қўлларидан ушлаб олишганича сирпанчиқ учиб келишарди. Икковлари ҳам сафнинг охиридан жой олишди. Хегланд шундан кейин бошқаларни орқасидан эргаштирганича тез чопа кетди. У то Майдадан кейинда келаётганлар музга оёқ босмагунларича ўнг-у сўлига бурилиб чопаверди. Клайд шунда Гортензия билан Спарсер йиқилганларида бирга думалаб кетишганини пайқади. Улар то қор, қуруқ япроқлар ва шохлар уюмига бориб урилгунларича бир-бирларини қирғоқ томон думалатиб боришаверди. Гортензиянинг юбкаси тепага кўтарилиб, тиззалари очилиб кетди. Қиз Клайд ўйлаганидай ва кутганидай уялиш ўрнига сира парво қилмай ва уялмай-нетмай ҳингир-ҳингир қилганича бир неча дақиқа шундай алфозда ўтирди, Спарсер эса ёнида бўлиб, ҳали ҳам қўлидан ушлаб турарди. Лора Сайп йиқилаётганида Хигбини чалиб кетганидан йигит унинг устига тушган, улар ҳам хахолашганларича Клайднинг назарида бемалол ётишарди. У Лоранинг қўйлаги тиззасидан юқорига чиқиб кетганини сезганди. Ўрнидан қўзғалиб, ўтириб олган Спарсер унинг латиф оёқларини кўрсатганича куйдирган калладай қаҳ-қаҳ урарди. Теварак-атрофда ҳингир-ҳингир ва кучли қаҳқаҳалар эшитилиб турарди.

«Нималар бўляпти ўзи! – дерди Клайд ичида. – Нега бу лаънати ҳадеб унинг атрофида уймалашиб қолди? Кўнгилочарга ўзи билан бирорта қиз олиб келиши керак эди-да. Буларнинг кўздан йироқ жойга кетишларига нима ҳақлари бор? Гортензия ҳам бунинг ҳеч қандай аҳамияти йўқлигига мени ишонади, деб ўйляпти. У мен билан сира ҳам

ҳозиргидай хандон урмаганди. У мени ким деб ўйлаяпти? Мени аҳмоқ қиламан деб хаёл қилаётган бўлса керак?» Клайднинг жаҳли чиққанидан қовоқ-тумшуғи осилиб кетди. Бироқ шу пайтда сафга қайтадан тизилишди. Люсиль Николас ҳали унинг қўлидан ушлаб турарди. Спарсер билан Гортензия яна кейинга тушиб қолишди. Хегланд эса Клайднинг кўнгидан нималар ўтаётганидан сира беҳабар ҳолда бу шўх ўйинга берилиб кетганидан: «Энди бошқа одам орқага ўтсин!» – деб қичқирди. Шундан кейин Ретерер билан Майда Аксельрод, Клайд билан Люсиль Николас қаторнинг охирига ўтишди, Гортензия билан Спарсер эса олдинда қолишди. Гортензия ҳали ҳам Спарсернинг қўлини қўйиб юбормасди. Энди у Клайд билан ёнма-ён бўлиб қолганидан (Клайд Гортензиянинг ўнг томонида эди) қўлидан ушлаб олди, Спарсер эса қизнинг чап томонида турганидан қўлини маҳкам ушлаб турар, бундан эса Клайднинг куфури баттар ортарди. Спарсер нимага Лора Сайпга қарамаяпти? Лора Спарсер билан келган-ку, ўзи? Гортензия эса Спарсердан кўзини узмаяпти!

Клайднинг шашти жуда ҳам пасайди, хафгарчилиги ортиб ва алами кўчайиб кетганидан ўйинда аранг қатнашарди. У ҳозирда ҳаммасини йиғиштириб қўйиб, Спарсер билан фижиллашгиси келарди. Хегланд эса олов бўлганидан сира тинч турмай то Клайд бунга хаёлига келтиргунича ҳам бўлмай қаторни судраб кетди.

Клайд мувозанатини сақлашга ҳар қанча уринмасин, бари бир, у, Люсиль, Ретерер ва Майда Аксельрод қатордан узилиб, музда юмалаб кетишди. Гортензия сўнгги дақиқада Спарсерга ёпишишни маъқул кўрганидан, Клайднинг қўлини қўйиб юборганди. Йиқилганларнинг бари кўкимтир муздан қирқ футча жойга юмалаб боришди-да, ниҳо-

ят қор босган соҳилга бориб урилишди. Люсиль Николас Клайднинг тиззасида ерга қараб ётар, орқаси шунақанги калтакбоп бўлиб турардики, у ўзини тутолмай кулиб юборди. Майда Аксельрод бўлса Ретерернинг ёнига орқаси билан тушганидан оёғи осмон бўлди. Кяайд буни кўрганида ичида «жўрттага қилди» деб қўйди. У Майдани жуда қўпол ва сурбет қиз деб биларди. Шунда десангиз, азбаройи бир қий-чув, дод-вой ва қаҳқаҳа бўлдики, уни ярим миль наридан туриб ҳам бемалоо эшитса бўларди, чоғи.

Умуман, жуда серкулги йигит бўлган Хегланд энди икки букилганича биқинига шапатилаб, қаҳқаҳа уриб бўкирарди. Спарсер эса оғзини катта очганича пихиллаб, афтини бужмайтирарди. Хуллас, хурсандчилик жуда ажойиб бўлганидан Клайд рашки келаётганини ҳам бир дам унутди. У ҳам томошадан қолмай роса кулди. Шундай бўлса ҳам кайфияти ўзгармади. Гортензия ноинсофлик қилаётганини ҳарқалай пайқаб турарди.

Ниҳоят, Люсиль Николас билан Тина Когель чарчаб ўйиндан четга чиқишди. Гортензия ҳам шундай қилди. Клайд шундан кейин дарҳол унинг ёнига борди. Ретерер Люсилга эргашиди. Бошқалар ҳам ҳар қаёққа тарқалиб кетишди. Хегланд Майдани олдига солганича музда сирпаниб бораркан, кўп ўтмай муйилишнинг нарёғига ўтиб кетди. Хигби ҳам Хегланднинг ишини қилиб, Тина Когелни дарёнинг юқори томонига олиб жўнади. Ретерер билан Люсиль эса яқинроқдаги дарахтзорда қизиқ бир нарсани кўриб қолгандай чақчақлашганларича ўша ёққа қараб югуришди. Ҳатто ўз ихтиёрлари ўзларида қолган Спарсер билан Лора ҳам қаёққадир кетишди. Шундан кейин Клайд Гортензия билан холи қолди.

Улар қирғоқда ётган ходага яқин келганларидан кейин Гортензия унга ўтирди. Клайд боя кўрган нарсаларидан эзилганича ёнида индамай турарди. Гортензия Клайднинг ҳолини билганидан пальтосининг белбоғидан ушлаб, ўзига тортди.

– Чу-ух, тойчоқ! – деди у шўхчанлик билан. – Чу-ух! Олға! Тойчоқ, мени музда сирпантир!

Клайд унга хўмрайиб қаради. У ичдан қайнаб турганидан чеккан аламларини осонликча унутишга тоқати йўқ эди.

– Бу Спарсерни нимага ҳадеб ўзингизга суйкалатаверасиз? – сўради Клайд. – У билан муйилишнинг нарёфига ўтиб кетганингизни кўриб турувдим. Сизга у нима деди?

– Ҳеч нима демади!

– Ҳеч нима демагани аниқ, – деди Клайд алам билан масхараомуз қилиб. – Эҳтимол, сизни ўпмаган ҳамдир?

– Албатта, йўқ, – деди Гортензия кескин ва жаҳд билан. – Мени ким деб ўйлаяпсиз, билсам бўладими? Мен биринчи марта кўрган одамимга ўптирмайман, буни билиб олинг, азизим! Сизга ҳам ўптирмаганман.

– Ҳа, албатта... Бироқ мендан кўра унга кўпроқ қараяпсиз.

– Шунақами? Начора, эҳтимол! Шундай бўлса ҳам унга кўпроқ қараяпсиз, дейишга нима ҳаққингиз бор? Нима, мен сизнинг чизган чизигингиздан чиқмай, ўйнаб-кулолмай юраманми? Жонимга тегиб кетдингиз, эшитиб олинг бўлмаса!

Гортензия Клайд жуда ҳаддидан ошяпти, деб ўйлаб роса тутақиб кетганди.

Клайд эса ногаҳоний бу қаттиқ зарбадан бир оз гангиб, ўша заҳотининг ўзида сал пастроқ келишга жазм қилди. Нафсиламрини айтганда,

қиз унга ҳатто дудмал ваъдасини берганида ҳам, дарҳақиқат, яхши кўраман, демаганди-да.

– Майли, – деди Клайд пича жим турганидан кейин қовоғини очмай маъюс ҳолда, – мен фақат битта нарсани биламан: сиз баъзан менга ёқасиз, дегандай бўласиз. Мен бировни ёқтириб қолсам, бошқаларга айланишмаган бўлардим.

– Эҳа, сиз, айланишмасмидингиз?

– Ҳа, айланишмасдим.

– Бўлмаса, айланишаётган ким экан, билсам бўладими?

– Сиз.

– Мен айланишаётганим йўқ, энди марҳамат қилиб бу ердан кетиб, мени тинч қўйинг. Сиз фақат тиқилинч қилишни биласиз. У билан ресторанда рақсга тушган бўлсам, бу унга айланишганим эмас. Жонимга тегиб кетдингиз, бор гапим шу!

– Жонингизга тегдимми?

– Ҳа, жонимга тегдингиз.

– Начора, бўлмаса кетиб, сизни бошқа безовта қилмаганим маъқулроқдир, – деди Клайд.

Шу дақиқа унда онасининг жасоратига ўхшаган нарса пайдо бўлганди.

– Ҳа, ўзингизни тутолмайдиган бўлганингиздан кейин шундай қилганингиз дурустроқ бўлади, – деб қўйди Гортензия оёғини жаҳл билан музга уриб.

Бироқ Клайд қизни шундай ташлаб кетолмаслигини сезиб турарди. Кўнгли Гортензияда бўлганидан кейин нима ҳам қила оларди? Унинг иродаси сусайди. Энди у қизга хавотирланиб қарарди. Гортензия бўлса яна жакетни хаёлига келтирганидан Клайдга илтифотлироқ бўлишга қарор қилди.

– Сиз унинг кўзига қарамадингизми? – деб сўради Клайд Гортензиянинг ресторанда Спарсер билан рақсга тушганини эсларкан, иккиланиб.

– Қачон?

– У билан рақсга тушганингизда.

– Қарамадим, ҳар ҳолда эсимда йўқ. Хўш, қаранган бўлсам ҳам бунинг нимаси ёмон экан? Бунинг ҳеч қандай аҳамияти йўқ. Буни қаранг-у! Наҳотки, бировнинг кўзига ҳам қараб бўлмаса?

– Сизга чиндан ҳам биров ёққанидан кейин ўшанақа қараш мумкин эмас-да.

Клайд пешонасини тириштириб, ер сузди.

Гортензия эса бетоқат бўлиб, жаҳлига чидаёлмай:

– Жуда ёмон одам экансиз, – деб қўйди.

– Музда, у билан бирга қайтганингиздан кейин эса, – Клайд ҳаяжонланса ҳам шахдам гапираверди, – менинг ёнимга келмай, у билан қаторнинг орқасига ўтиб кетдингиз. Кўриб турдим. Сиз йўл бўйи уни қўлтиқлаб олгандингиз. Йиқилганингизда, кейин у билан бирга ўтирганингизда у сизнинг қўлингиздан яна ушлади. Хўш, буни сизнингча, айланишиш дейдими-йўқми, билсам бўладими? Бўлмаса нима яна? Спарсер ҳам худди шундай ўйлаяпти, ҳа, ишонверинг.

– Ўйласа ўйлайверсин, мен бари бир унга айланишмадим, нима десангиз, деяверинг. Бўлмаса зорим бор, зўрим йўқ. Сизни тўхтата олмайман. Буларнинг ҳаммаси сизнинг ёмон кунчилигингиздан. Сизга қараса у ишни ҳам, бу ишни ҳам қилиб бўлмайди. Қани айтинг-чи, бировнинг қўлидан ушламаса, музда учиб бўладими? Гапингизни қаранг-у! Ўзингиз Люсиль Николас билан нима қилдингиз? Унинг тиззангизда ётганини ўзим кўрдим, сиз бўлсангиз, тепасида хахолаб ўтирувдингиз, мен ёмон хаёлга бормадим-ку! Хўш, сизнингча, мен нима қилишим керак эди? Бу ерга келиб, сирачлаб қўйгандай ходада ўтиришим керакмиди? Ё кетингиздан қолмай югуришим керакмиди? Ё бўлмаса, сизни эргаштириб юрайми? Мени ким деб ўйлаяпсиз? Нима, мени аҳмоқ деяпсизми?

Гортензия Клайд ҳақорат қилди деб ҳисоблар, жуда ҳам тутақиб кетганди. У Спарсерни ўйлади. Спарсер ҳозирда қизга чиндан ҳам Клайддан кўпроқ ёқарди. Спарсер хаёлпараст эмас, Клайддан бели бақувватроқ ва одмироқ йигит.

Клайд тескари қараб, кепкасини олди-да, маъюс ҳолда бошини ишқалади, Гортензия бўлса унга қараб туриб яна Спарсерни ўйлади. Спарсер бундан мардроқ, йиғлоқи эмас. У Клайдга ўхшаб нолиб-полиб ўтирмасди, ҳа, ишонаверинг. У иш чиқмаслигини билса борми, дарров хайр-маъзур қилган бўларди чоғи. Клайд эса ўзига яраша қизиқ ва иш чиқадиған йигит. Унинг Гортензияга қилаётган ишини ким ҳам қила оларди? Ҳар ҳолда у Гортензияни бошқаларга ўхшаб бир чеккага судраб кетмади-ку! Гортензия кўнглидаги режа ва истаклари бир ёқда қолиб, Клайднинг ҳам шериклари сингари тиқилинч қилиб қолишидан чўчиганди. Гижиллашиб қолганлари эса бунинг олдини олди.

– Ҳўп, ўйлаб кўринг, – Гортензия яна гап бошлади. У ҳозирда Клайдга ён берса, кейин уни қайириб олиш қийин эмаслигини яхши биларди. – Нима, ҳадеб гижиллашаверамаизми? Арзийдими? Мени бу ерга нимага олиб келдингиз ўзи? Наҳотки, ҳадеб уришишга олиб келган бўлсангиз? Билганимда, келмаган бўлардим.

У ингичка учли ботинкаси билан муз тепиниб, тескари қаради, Клайд бўлса қизнинг малоҳати-га дош бера олмай бағрига босиб, лабини лабига қўйди. У қизни бағридан чиқармай ҳузур қилиш пайида эди. Гортензия эса кўнгли сал Спарсерга чопиб, айна пайтда ичида Клайддан гижиниб турганидан ўзини босолмай уни итариб юборди. Нега сенга бўйсуниб, айтганингни қилай, дерди у ичида, сени ўзимга яқинлаштирай. У Клайдга бутун истаганингча кўнглингни оламан, деб ваъда қил-

маганди-ку! Ўртада бунақа гап бўлмаганди. Ни-майки бўлганда ҳам Гортензия Клайднинг ҳозир-да бемалол қўл чўзишини истамайди, ўзига яқин келтирмайди ҳам. Клайд ҳам Гортензиянинг ҳур-пайганини кўриб, орқага чекинди-да, унга ғамгин ва ютоқиб тикилди. Шунда Гортензия ҳам ундан кўзини узмай қолди.

– Сиз менга хурсанд қиламан, дегандай бўлув-дингиз шекилли, – деди Клайд бугунги орзулари, сайрдан ўйлаган нарсалари тутундай тарқаб кета-ётганлигини кўрганидан деярли ғижиниб.

– Ҳа, сиз ҳам яхши йигит бўлсангиз, хурсанд қиламан, – Гортензия олдинги ваъдаларини ўйлаб, Клайдни юмшатиш пайида бўлганидан усталик билан гапни бурди.

– Ҳа, яхши, – Клайд вайсаб қўйди. – Хурсанд қи-лаётганингизни кўриб турибман. Ҳатто, қўлимни ҳам теккиздирмаяпсиз-ку! Ўша сафар мен билан гаплашганингизда нимани кўзда тутганингизни билсак бўладими?

– Нима дедим ўзи? – Гортензия вақтдан ютиш учун эътироз билдирди.

– Анқовсираманг!

– Э, ҳа. Аммо ҳозир эмас-да, тўғрими? Адашма-сам, биз икковимиз... – Гортензия ботинқирамай жим қолди.

– Нима деганингиз эсимда, – Клайд гапида да-вом этди. – Энди бўлса мени яхши кўрмаслигин-гизга ишондим, бироқ гап бунда эмас. Мабодо, мени чиндан ҳам яхши кўрганингизда, сизга бу ҳозирми ё бир ҳафтадан кейинми, ёки икки ҳаф-тадан кейин бўладими, фарқи бўлармиди? Наза-римда, бу сизнинг муҳаббатингизга эмас, менинг ҳимматимга боғлиққа ўхшаб қолди. Жуда эпчил экансиз! Қойил!

Клайд алам ўтганидан кескин ва дадил бўлиб кетганди.

– Ҳечам-да! – Клайд омади гапни айтиб қўйганидан Гортензия баттар тутақди. – Мен билан бунақа гаплашингизни истамайман. Ўша расво жакетнинг менга кераги йўқ, айтиб қўя қолай. Берган арзимас пулингизни ҳам қайтиб ола қолинг, зор эмасман. Энди мени тинч қўйинг, бошқа овора қилманг. Сизнинг ёрдамингизсиз ҳам хоҳлаганимча жакетларим бўлади!

Гортензия шундай дея шартта орқасига ўгирилди-да, кетаверди. Клайд бўлса ҳар сафаргидай уни юмшатишни хаёл қилиб кетидан чопди.

– Кетманг, Гортензия, – деб ёлворарди у. – Бир дақиқа тўхтанг. Чин сўзим, унақа нарсани хаёлимга ҳам келтирганим йўқ. Ўзингиз сезмаяпсизми? Ҳўп денг энди, кетманг. Мен сизга мутлақо бирор нарсанинг эвазига пул бераётганим йўқ. Хоҳласангиз, шундай олаверинг... Мен дунёда бировни сизчалик севмайман, севмаганман. Ҳамма пулимни олинг, менга унинг кераги йўқ. Сиз ҳам мени жиндай севсангиз керак, деб ўйловдим, холос. Наҳотки, менга мутлақо бепарво бўлсангиз, Гортензия!

Клайд итоатгўй ва ўтакаси ёрилган кўринганидан, Гортензия ўзининг баланд келганини сезиб, сал юмшади.

– Йўқ, албатта, – деди Гортензия. – Бироқ бу менга ҳозиргидай муомала қилишингиз мумкин, деган гап эмас. Қиз бола гоҳ ҳуд, гоҳ беҳуд бўлишини тушунмайдиганга ўхшайсиз.

– Нимани гапиряпсиз? – деди Клайд гапининг маъносига унчалик тушуна олмай. – Яхши тушуна олмадим.

– Қўйинг-е, тушунгандирсиз.

Гортензия Клайд буни билмаслигига ишона олмасди.

– Э, шунақами! Нима демоқчилигингизни биладиганга ўхшайман. Энди тушунарли, – Клайд бўшашганича гапида давом этди. – Ҳамма буни азалий нарса дейди, биламан.

Клайд энди меҳмонхонада ўзи билан ишлайдиган Хигби, Ретерер, Эдди Дойль сингари ўсмирларнинг гапини айнан такрорлаётганди. Улар қизлар гоҳо шу нарсани баҳона қилиб, чап бериб кетишларини айтиб беришганди. Гортензия ҳам Клайднинг бу нарсадан воқифлигини фаҳмлади.

– Уялинг-е! – деди у ўзини хафа бўлганга солиб. – Сизга ҳеч нима демаслик керак, бари бир, ҳеч қачон ишонмайсиз. Хоҳланг ишонинг, хоҳламанг йўқ, бори шу!

– Сизнинг қанақалигингизни энди биламан, – Клайд гарчи маъюсроқ гапирса ҳам, гўё бу нарсани анчадан бери биладигандай баланддан келди. – Сиз мени сира ҳам севмайсиз, бори шу. Энди тушундим.

– Уялинг-е! – Гортензия ўзини фариштадек кўрсатаверди. – Ишонинг, бу рост! Хоҳланг ишонинг, хоҳламанг йўқ, бироқ ўлай агар, чин сўзим.

Клайд хижолатда қолди. У қизнинг арзимас бу макрига нима жавоб қилишини билмай қолганди. Қизни ҳозирда бирор нарсага мажбур қила олмасди ҳам. Гортензия ёлгон гапириб, муғомбирлик қилса, у ҳам ўзини ишонганга солади. Шундай бўлса ҳам бари бир Клайднинг кўнгли қоронғи эди. Қизнинг кўнглини сира ҳам ололмаслиги аён. У кетмоқчи бўлиб тескари қаради. Шунда Гортензия ёлғони билиниб қолганини сезиб, Клайдни қайтадан қўлга олмақ учун нимадир қилиши кераклигини бурчи деб билди.

– Клайд, ишонинг энди, – қиз яна устомонлик қила бошлади. – Бу рост гап, ахир. Ишонинг. Мен-

га ишоняпсизми? Чин сўзим, келаси ҳафтада. Ўлай агар. Ишонмаяпсизми? Нима ваъда қилган бўлсам, ҳаммасининг устидан чиқаман. Оғзимдан нима чиқаётганини биламан. Чин сўзим! Сиз менга жуда ҳам ёқасиз! Наҳотки, сиз бунга ҳам ишонмасангиз?

Гортензия устомонликни жуда ўрнига қўйганидан, Клайднинг бошидан оёғигача титраб кетди. У Гортензияга, ишонаман, деди. Шундан кейин яна очилиб жилмайди. Кетадиган пайт бўлганидан Хегланд ҳаммани чақира бошлади. Клайд автомобиль томон кетишаётганида Гортензияни қўлтиқлаб олди, йўлда бир неча марта ўпди ҳам. Орзусига эришишига унинг ишончи комил эди. О, бу жуда ҳам зўр лаззат бўлади!

ХІХ БОБ

Канзас-Ситига қайтишаётганида Клайднинг ажойиб кайфиятига аввалига ҳеч нима халал бермади. У Гортензия билан бирга ўтирар, қиз эса бошини унинг елкасига қўйиб олганди. Машинага бошқаларнинг чиқиб жойлашиб олишларини кутиб турган Спарсер рулга ўтиришдан олдин Гортензия тирсагининг юқорироғидан сиқиб қўйганди, қиз ҳам унга жавобан «маъқул» дегандай қиё боқди. Клайд эса буни пайқамади.

Қун анча ўтиб қолганидан Хегланд, Ретерер ва Хигби Спарсерни шоширишар, у ҳам Гортензиянинг қиё боққани ва ичилган винодан қувнаб кетганидан машинани роса учирарди. Ҳадемай олдинда шаҳар чеккаларининг чироқлари кўрина бошлади. Машина ўқдай учиб борарди. Бироқ бирдан тўхташга тўғри келиб қолди: шаҳарга яқинроқ бу жойдан темир йўлнинг шарқий линияси ўтганидан ҳаммалари анчагача питирчилаб ик-

кита узундан-узоқ товар поезди ўтиб кетишини кутиб туришди. Канзас-Ситининг шимолий чеккасига яқинлашганларида ёмғир аралаш қор ёға бошлади. Катта-катта қор парчалари дарров эриб кетганидан йўл сирпанчиқ ва ифлос бўлиб кетган, шунинг учун энди кўзга қараб юриш керак эди. Соат эса нақ беш ярим бўлганди. Бошқа пайтда машинадагиларни меҳмонхонага яқинроқ кварталлардан бирига элтиб қўйиш учун ҳалигидай тез юришда саккиз дақиқанинг ўзи кифоя эди. Бироқ улар Ганнибал кўприги олдида яна ушланиб қолишди, кўприкдан ўтиб, Вайандот-стритга борганларида, соат йигирмата кам олтини кўрсатарди. Тўртта йигитнинг энди ҳафсалалари пир бўлганидан, маҳбубалари билан биргаликлари ҳам кўнгилларига сиғмай қолганди. Улар энди фақат бир амаллаб меҳмонхонага етиб олишни ўйлашарди. Мистер Скуайрснинг жиддий ва келишган гавдаси кўзларига ҳадеб кўринаверарди.

– Қани, агар тезроқ юрмасак, вақтида етиб бора олмаймиз, – деди Ретерер асабийлашганидан қўл соатини дам-бадам айлантириб кўраётган Хигбига. – Кийиниб олишга ҳам аранг улгурсак керак.

– Клайд буни эшитиб хитоб қилди:

– Э, бунақа бўлмайди-да! Тезроқ юришнинг иложи йўқми? Бугун бормасак бўларкан ўзи. Йўқламага вақтида етиб боролмасак, жуда чакки бўлади.

Гортензия эса унинг ваҳимага тушиб, хавотир олаётганини кўриб сўради:

– Вақтида етиб боролмаймиз, деб ўйлайсизми?

– Бунақа юришда етиб боролмаймиз, – деди Клайд.

Хегланд ойнадан ташқарига қараб борар, гўё бутун олам ҳозирда тинимсиз ёғаётган қордан иборатдай, ҳамма нарса кўзига живирлаб кўринарди. У Спарсерга:

– Ҳой, Уиллард, илдамроқ юрсанг бўлмайдими? Кеч қолсак, шўримиз қурийди, – деб қичқирди.

Хигби бўлса ашаддий қиморбозлардай тепса-тебранмаслигига қарамай:

– Агар биз бирор нарсани баҳона қилмасак, ҳай-далишимиз турган гап. Баҳонани ким топади? – деб қўшимча қилди.

Клайд асабийлашганидан хўрсиниб қўйди, холос.

Бунинг устига худди биров жўрттага қилаётгандай, улар деярли ҳар бир чорраҳада уймалашиб қолган экипажларга дуч келишар, экипажлар бир-бир ўтиб бўлгунча жонлари ҳалқумларига келгудай бўларди. Тўққизинчи билан Вайандот-стритнинг чорраҳасида Спарсер янги бир тўсиқни – кўча ҳаракатини бошқараётган полисменнинг қўл кўтариб турганини кўриб, юраги чидамай хитоб қилди:

– Яна турамиз! Бу ерда нима ҳам қилиб бўларди? Мен Вашингтон-стритга бурилишим мумкин. Фақат тезроқ етиш-етмаслигимизни билмайман, холос.

Юришга сигнал берилгунга қадар бутун бир дақиқа ўтди. Спарсер шундан кейин тезда ўннга бурганди, машина уч кварталдан кейин Вашингтон-стритга чиқди.

Бироқ бу ерда ҳам кўча бўш эмасди. Кўчада машиналар икки қатор бўлишиб, бир-бирларига қарама-қарши томондан келишар, ҳар бир чорраҳада бир неча бебаҳо сония рўпарадан келаётган оқимни ўтказиб юборишга кетарди. Автомобиль шундан кейин бошқа экипажларни оралаб ўтиб, келгуси чорраҳага интиларди. Ўн бешинчи билан Вашингтон-стритнинг муйилишига етганларида, Клайд Петерерга:

– Ўн еттинчи кўчада тушиб, бора қоламизми? – деди.

– Фойдаси йўқ, – жавоб қилди Спарсер. – Агарда ўша ерда бурила олсам, анча тезроқ кетамиз.

Спарсер ёнимда жиндай жой қолсин, деб бошқа машиналарни сиқиб борарди. Ўн олтинчи кўча билан Вашингтон-стритнинг муйилишида чап томонда кўзга анча бемалол квартал кўрингандай бўлувди, ўша ёқдан Вайандот-стритга чиқиб олгани бурила қолди. Спарсер машина тезлигини камайтирмай тротуар ёқалаб юриб, энди буриламан, деб турган лаҳзада чорраҳа томон югуриб кетаётган тўққиз яшар қизча автомобилнинг олдидан чиқиб қолди. Машинани тўхтатиш ҳам, қизчани ёнлаб ўтиб кетиш ҳам Спарсернинг қўлидан келмади: машина қизчани йиқитиб, яна бир оз юриб борди. Ўша дамнинг ўзида бу фалокатнинг шоҳиди бўлган ўнларча аёллар ва эркакларнинг қичқириқлари эшитилди.

Аёллар билан эркакларнинг ҳаммалари қулаган қизчага ташланишди. Машина қизчани босиб кетганди. Спарсер бошини чиқариб қараркан, қимир этмай ётган жасад атрофидаги одамлар тўдасини кўрди-ю, ёмон ваҳимага тушди. Шу дамда кўз олдига полиция, турма, отаси, автомобилнинг эгаси, қаттиқ жазо келди... Гарчи автомобилдагиларнинг ҳаммалари. «О, худойим! У қизчани босиб кетди! У гўдакни ўлдирди! Нақадар даҳшат! Ё худойим! Энди нима қиламиз!» – деб чувиллашганларича ўринларидан ирғиб туришган бўлса ҳам, Спарсер уларга ўгирилиб, бақирди:

– Оҳ, худо, полиция! Қочиш керак!

Спарсер шундан кейин бошқаларнинг розилигини ҳам кутмасдан (улар машинада тик туришган бўлса ҳам кўрққанларидан тиллари сўзга келмасди) ричагни босувди, «Пакард» келгуси чорраҳа томон ўқдай учиб кетди.

Бироқ ҳар муйилишда бўлганидек, у чорраҳада ҳам полисмен кўринарди. Полисмен ўзидан бир квартал нарида нимадир бўлганини кўриб, нима

гаплигини билмоқчи бўлиб, постини тарк этмоқчи эди. Ўша дақиқада: «Бу машинани тўхтатинг! Бу машинани тўхтатинг!» – деган овозлар унинг ҳам қулоғига етди. Фалокат юз берган жойдан машинани қувлаб келаётган эркак эса: «Тўхтатинглар! Бола ўлдиришди!» – деб бақирарди.

Полисмен ўша заҳотининг ўзида машина томонга ўгирилиб, ҳуштагини лабига яқинлаштирди. Спарсер бўлса шовқин-суронни эшитиб ва ўзига қараб келаётган полисменни кўрганидан кейин Ўн еттинчи кўчага уриб, машинани соатига қирқ миль тезликда учуриб кетди. Йўлда қандайдир бир юк машинасининг филдирагига тегиб, бошқа бир машинанинг қанотини тирнаб кетди. У экипажлар ва йўловчиларга сал бўлмаса тегай-тегай деб борарди. «Пакард»да Спарсердан кейинда ўтирганлар эса қотиб қолишган, бўйинларини чўзганларича қўлларини маҳкам ушлаб, кўзларини катта очиб, лабларини қисиб олишганди. Фақатгина Гортензия, Люсиль Николас ва Тина Когель сира тиним билмасдан: «Ё худо, Ё худо! Энди нима бўлади!» – дейишгани-дейишганди.

Шундай бўлса ҳам полиция ва машинани қувиб келаётганлардан қутулиб кетиш унча осон эмасди. Полисмен машинанинг номерини кўролмаган бўлса ҳам унинг тўхтамаслигига ақли етганидан кейин қаттиқ ва чўзиб ҳуштак чалди. Кейинги чорраҳадаги полисмен эса учиб келаётган машинани кўрибоқ бир бало бўлганини фаҳмлади-да, ҳуштагини чалиб, ёнидан ўтаётган очик машинага оёқ қўйиб, ҳайдовчига қувишни буюрди. Томошатаалаблардан бўлган яна учта автомобиль ишқибози дам-бадам гудок чалишиб, қочқинлар изига тушишди.

«Пакард» эса изига тушган автомобилларга қараганда учқурроқ эди. «Бу машинани тўхтатинг! Бу машинани тўхтатинг!» – деган ҳайқириқлар бир

неча кварталдан ўтишаётганида эшитилиб турган бўлса ҳам машина учиб бораётганидан бақириқ-чақириқлар бирин-кетин орқада қолиб кетди. Орқа томондан энди олисда қолиб кетган автомобилларнинг чўзиқ ва асабий гудоклари келарди.

Спарсер энди анча олислаб олганди. У тўғри йўлдан юрса, таъқибчиларга бирмунча қулайлик туғилишини тушунганидан, анчагина тинчроқ Мак-Жи кўчасига бурилди-да, ундан бир неча квартал босиб, кенг ва эгри-бугри Гилхэм хиёбонига буриладиган жойгача борди. Бироқ катта тезликда жиндай юргандан кейин Ўттиз биринчи кўчада яна бурилишга жазм этди, нега деганда, шаҳарнинг шимол томонида таъқибчилардан қутулиб кетиш кўзига осонроқ кўринди. Шу важдан сокин кварталларда изини йўқотиб, таъқибкорларидан қутулиш, бирор жойда машинадагиларни тушириб, гаражга қайтиб бориш умидида чап томонидаги Ўттиз биринчи кўчага бурила қолди.

Спарсер шаҳар чеккасидаги уйлар онда-сонда учрайдиган ва йўловчилар мутлақо кўринмайдиган кўчалардан бирига бурилиб, машина унча кўзга ташланмасин, деб чироғини ўчириб қўйди. Чироқни ўчирмаганида борми, шак-шубҳасиз равишда қутулиб кетган бўларди. У машинани ҳар дақиқада дам ўнгга, дам чапга буриб борарди. Қандайдир сокин кўчадан бир неча юз фут юрганидан кейин тош кўча бирдан тугаб қолди. Олдинда, юз футча масофада эса чорраҳа кўринарди. Спарсер муйилишдан кейин яна тош кўчага чиқсам керак, деган хаёлга бориб, машинани ўша томонга ҳайдаб, шартта чап томонга бурганди, кўчага теришга мўлжаллаб қўйилган тош уюми олдиндан чиқиб қолди. Машинанинг чироғини ўчириб келаётганидан олдиндаги тўсиқларни пайқама-

ганди. Тош тўдасининг ёнида, тротуарни ёқалаб эса иморатга аталган ходалар ташлаб қўйилганди.

Тез келаётган автомобиль тош уюмига келиб урилганидан сапчиб кетиб, ағдарилишига оз қолди-да, ўнг томони билан ходаларга тақалди. Олдинги филдирак ходалар устига чиққанидан баланд кўтарилиб кетиб, машина чап томонга оғиб, йўлнинг қор босган чеккасига ёни билан тушди. Машинанинг ойналари чил-чил бўлиб, унинг ичидагилар чап ва ўнг томонга отилиб кетиб, бир-бирларининг устларига тушишди.

Бундан кейинги воқеалар фақат Клайд учунгина эмас, балки бошқалар учун ҳам жумбоқлигича қолаверди. Олдинда ўтиришган Спарсер билан Лора Сайп машинанинг олдиндаги катта ойнасига зарб билан урилганларидан ҳушларидан кетишганди. Спарсернинг елкаси, биқини ва чап тиззаси лат еганидан уни машинада қолдиришга тўғри келди. Автомобиль ён томони билан ерда турганидан эшик ҳам пастда қолиб кетган, шунинг учун ҳам Спарсерни тез ёрдам машинаси келмагунча чиқариб олишнинг иложи йўқ эди. Иккинчи ўриндиқда, бошқаларга қараганда эшикка яқинроқ жойда бўлганидан Клайд ёнидаги Гортензия, Люсиль Николас ва Ретерернинг тагида қолганидан энди қимир этолмасди. Унинг эзилиб гўшт бўлмай қолганига Гортензиянинг машина ағанганида уни четлаб ўтиб, «Пакард»нинг ҳозирда чап девор бўлиб қолган шифтга урилгани сабабчи бўлганди. Гортензиянинг ёнида келаётган Люсилнинг ҳозирда бутун оғирлиги Клайднинг фақат елкасини эзиб турарди. Бу тўданинг тепасида бўлган Ретерер эса йиқилаётиб, биринчи ўриндиқдан ўтиб кетганди. У Спарсер ушлаб келаётган руль чамбарагига ёпишиб қолганидан ўзини бирмунча сақлаганди. Шундай бўлса ҳам унинг қўли билан юзи дабдала бўлиб, е-

каси билан биқини лат еганди. Бироқ аҳволи бошқаларникига нисбатан дурустроқ эди. Ретерер шунинг учун ҳам нима бўлганини билиб, шерикларининг дод-войларини эшитиши биланоқ тепага чиқиб қолган эшикдан ташқарига чиқишга уринди. У ён-веригагиларни тимирскилаб аранг эшикка етишди-да, ниҳоят, очишга муваффақ бўлди.

Ретерер ташқарига чиқиб олганидан кейин эшик узра эгилиб Люсилнинг қўлидан ушлаб олди. Люсиль бефойда тимирскиланиб инграр, ташқарига чиқаман, деган ҳаракатлари беҳуда кетарди. Ретерер бор кучини тўплаб, Люсилга: «Тинчлан, азизим, мен сени ушлаб турибман. Ҳаммаси жойида, ҳозир тортиб оламан», – деди-да, уни тортиб, эшик рахига ўтқазди, кейин эса қор босган ерга олиб тушди. Люсиль боши ва қўлларини ушлаб йиғларди. Ретерер шундан кейин Гортензиянинг машинадан чиқиб олишига қарашди. Қизнинг чап ёноғи, пешонаси ва қўли дабдала бўлиб, қонга бўялганди. У қаттиқ майиб бўлмаган бўлса ҳам шу дақиқада буни билмасди. У ҳиқ-ҳиқ қилиб, қалтирар, олдинига ярим ҳуши ўзида бўлса, энди асабий титроқ забтига олганди.

Ўша дақиқада машинадан Клайднинг боши кўринди. У елкаси, қўли ва чап юзини қаттиқ уриб олган бўлса ҳам, хаёли тўзиб, бу ердан тезроқ жўнашни ўйларди. Кўчада бола нобуд бўлди, машина ўғирланиб, пачағи чиқди. Меҳмонхонадаги жой ҳам қўлдан кетган бўлса керак. Изларига тушган полициячилар ҳаммаларини ҳозироқ ушлаб олиши мумкин. Автомобилдагиларнинг энг тагида Спарсер чалқанча ётар, Ретерер бўлса унга эгилаётганди. Унинг ёнидаги Лора ҳам беҳуш ётарди. Клайд ҳозирда Лорани эсон-омон чиқариб оламан, деб уринаётган Ретерерга қарашини зарурлигини сизди. Бироқ азбаройи эсанкираб қолганидан яна

анчагача қимир этмай турувди, Ретерер фикингидан бақириб берди:

– Қарашиб юборсанг-чи, Клайд! Тортиб олишга уринайлик-чи. У беҳуш.

Клайд ҳам шунда автомобилдан чиқиб олиш ўрнига Лорага ўтирилди. У ён томондаги синган ойна ўрнида туриб, Спарсернинг тагида қолган Лорани тортиб олиб, кейин тепага чиқаришга уринганди, эплей олмади. Лора ўзини тутолмас ва зилдай эди. Клайд уни Спарсердан сал орқароққа суриб, олдинги билан кейинги ўриндиқ ўртасига ётқизиб қўяверди.

Бу пайтда орқа ўриндиқда ҳамманинг тепасига чиқиб қолган Хегланд ўзига келиб қолди. У машина ағдарилганда сал гангиганди, холос. У яқинидаги эшикка ўрмалаб бориб, уни очди. Кейин бақувватлиги туфайли қўлида кўтарилиб, ташқарига чиқаркан, хитоб қилди:

– Ё, худойим-ей! Шундай ётиб келибмиз-да! Жуда қўлга тушибмиз! Фиръавнлар келиб қолмасларидан тезроқ қочиш керак!

Хегланд машинанинг ичида ётганларни кўриб, инграшларини эшитганидан кейин қочиб қолишни ҳам унутди. Унга бошқалардан кўра Майда яқинроқ бўлганидан қизга қараб:

– Худо ҳаққи, қўлингни бер. Биз бу ердан тезроқ қочишимиз керак, – деб қичқирди.

У Майданинг чиқиб олишига қарашди-ю, дарров ёнидан кетди. Майда анча эзилган бошини сийпалаганича ерга чўкди. Хегланд бўлса яна машинанинг устига чиқиб, эшикдан энгашиб, Хигбининг устига тушган Тина Когелнинг елкасидан ушлади. Тина ҳам гангиб қолганидан ўтириб олишга уринарди. Хигби бўлса устидаги юкдан қутулганидан чўкка тушиб, юзи билан бошини силай бошлади.

– Қўлингни узат, Дэв, – деб бақирди унга Хегланд. – Худо ҳаққи, тезроқ бўсанг-чи! Вақт ўтмасин. Ярадормисан? Бу ердан кетишимиз керак, деяпман-ку, жин ургур! Ана, кимдир келяпти – фиръавнмасми ишқилиб?!

У Хигбининг чап қўлидан ушлади, бироқ Хигби итариб ташлади.

– Қўй, мени тортма! Соғман, ўзим чиқаман. Башқаларга қараш.

Хигби ўрнидан турганида боши узра эшикни кўрди. Шунда оёқ қўйса бўладиган бирор нарса бормикин, дея автомобилнинг ичига кўз югуртираркан, орқа ўриндиқдан учиб тушган чарм болишни кўрди. Болишга оёқ қўйиб, қўлида кўтарилди-да, эшикка миниб, оёғини ташқарига ташлади. Кейин у ёқ бу ёғига қараганди, Хегланд, Ретерер ва Клайд Спарсерни тортиб олишга уринишаётганини кўриб, уларга қарашишга тушди.

Гортензия эса бу пайтда автомобилдан Клайддан олдин чиқиб олган бўлиб, юзини сийпалар, чап ёноғи билан пешонаси фақат тирналибгина қолмай, тагин қон оқиб турганини ҳам пайқади. У энди умрбод хунук бўлиб қоламан, деб ўйлаганидан юрагини ваҳм босди. Бир зумда у шерикларининг аҳволи ва майиб бўлганлари, ҳаммаларини полиция тутиб олиши хавфи, нобуд бўлган бола ва мажағи чиққан қимматбаҳо машина, хуллас, ҳамма-ҳаммасини унутди. У энди фақат ўзини ва ҳуснидан айрилганини ўйларди, холос.

У эзилиб йиғларди.

– О, худойим, худойим! – дерди у жиғибийрон бўлиб. – Қандай даҳшат, шўрим қуриди! Юзим дабдала бўлибди! О, қандай даҳшат!

Гортензия ҳозирнинг ўзида бирор қарорга келиш лозимлигини сезиб, бировга бир сўз демай (Клайд бу пайтда автомобилда Ретерерга қарашарди), бирдан

Ўтгиз олтинчи кўчани ёқалаб жануб томонга шаҳарнинг марказига, чарогон гавжум кўчалар томонга қараб қочиб қолди. У шу лаҳзада тезроқ уйига етиб олиб, ўзига қарашни ўйларди, холос.

Гортензия Клайд, Спарсер, Ретерер ва ўзининг дугоналарини бир лаҳза бўлса-да, хаёлига келтирмади. Улар Гортензиянинг кими бўлишибди? У ҳуснидан айрилганини ўйларкан, хаёлига нобуд бўлган гўдак ҳам келиб қоларди... Рўй берган фалокатнинг даҳшати, полициянинг таъқиби, мажағи чиққан «Пакард» Спарсерга қарашли эмаслиги ва шерикларининг бари қамалиши мумкинлиги уни безовта қилмасди ҳисоби. Бу машғум сайрга уни Клайд таклиф қилганлиги учун ҳам уни эслаб, ҳаммасига ўша айбдор, дерди. Пўнгобош болалар... униям балога гирифтор қилишди... қочишнияма эплаша олмади.

Лора Сайпдан бошқа қизлар унчалик зарар кўришмади, олдинига қаттиқ қўрқишди, холос. Энди эса улар полиция ушлаб олса қамаб, бутун сирни очиб суд қилишади, деб ростакамига ваҳимага тушишганди... Шунинг учун ҳам улар машинанинг олдида туриб:

– Оҳ, худо ҳаққи, тезроқ бўлинглар!

– Оҳ, қандай даҳшат! Тезроқ бу ердан кетайлик! – деб жаврашарди.

Хегланднинг ниҳоят тоқати тоқ бўлиб кетди.

– Худо ҳаққи, жим турунглар! – деб бақирди у. – Қўлимиздан келганини қилаётганимизни ўзларинг кўриб турибсизлар-ку! Қий-чувингларни эшитса, шу ёққа ҳамма полициячилар югуриб келади.

Гўё Хегланднинг шу дашномини кутиб тургандай, бу ердан тўрт квартал нарида турувчилардан бири уларга яқин келди. У шовқин-сурон ва бақир-қиларни эшитганидан нима бўлганикин деб, билгани келганди. Мажағи чиққан машина ва тева-

ракдаги кишиларни кўриб олгандан кейин у яқинроқ келди.

– Нима бўлди? Авариями, а? – у анча очиққўнгиллик билан сўради. – Эҳтимол, битта-яримта майиб бўлгандир? Аттанг! Машина жуда зўр экан-а. Қарашворайми?

Клайд бу гапни эшитиб, машинадан бошини чиқариб қаради. Гортензия ҳеч ерда кўринмасди. Спарсерни эса пастга ётқизиб қўйди, унга бошқа ёрдам бериш қўлидан келмасди. Клайд теварак-атрофига маъюс жавдирар, полиция муқаррар равишда қувлаб келади, деган ўйдан азобланарди. Қочиб керак! У бу ерда қўлга тушмаслиги керак. Қўлга тушиб қолгудай бўлса, бошига нималар тушишини ким билсин! Шармандасини чиқаришиб, эҳтимол, жазо ҳам беришар... бир оғиз сўз айтишига ҳам қўймай, ҳозирги гўзал оламидан маҳрум этишар... Бундан онаси... мистер Скуайрс хабар топади... Ҳамма билади! Ўзини турмага қамашса ҳам керак. Даҳшатли фикр! Бу фикр нақ оғир қийноқ сингари Клайдни азобларди... Булар Спарсерга бошқа ёрдам бериша олмади. Бу ерда кўпроқ қолиш эса қўлга тушиш деган гап эди. Клайд шунинг учун ҳам: «Мисс Бригс қаерда?» – деб сўради-да, автомобилдан чиқиб, Гортензияни кўриш умидида қоронғиликка тикила бошлади. У аввало қизга ёрдам бериб, уни кузатиб қўйишни ўйларди.

Клайд нақ шу дақиқада фалокат рўй берган жойга учиб келаётган иккита мотоциклнинг овози ва сигнаolini эшитиб қолди. Уларга яқин келган кишининг хотини олисдан бўлса ҳам тошга урилиб ағанаган машина овози ва ундагиларнинг инграшларини эшитганидан полицияга бу ҳақда телефонда хабар қилганди. Шунинг учун ҳам ҳалиги киши тушунтирди:

– Ана, келишаётир. Мен хотинимга тез ёрдам чақиргин деб айтувдим.

У шундай дейиши биланоқ сайр қатнашчиларининг ҳаммалари полициячиларнинг бу ерга келишлари аҳволни ишкаллаштиришини тушуниб қолиб, ўринларидан ирғиб туришди. Қоронғиликда тобора яқинлашиб келаётган мотоцикларнинг чироқлари кўринарди. Иккала мотоцикл ҳам Ўттиз биринчи билан Кливленд авенюнинг муйилишигача бирга келишди, кейин бири Кливленд авенюдан фалокат рўй берган жойга қараб бурилди, бошқаси эса теварак-атрофни кўздан кечирганича Ўттиз биринчи кўчадан кетаверди.

– Тезроқ қочинглар, худо ҳаққи, – Хегланд ҳовлиқиб шивирлади, – тўзиб кетинглар!

У шундан кейин Майда Аксельроднинг қўлидан ушлаб, шаҳарнинг олисдаги шарқий чеккалари томон қочди. Бироқ ўша заҳотининг ўзида мажағи чиққан автомобиль ётган Ўттиз бешинчи кўчада таъқибчилардан қочиб қутулиб кетиши мушкуллигини фаҳмлаб қолиб, шимоли-шарқий томонга бурилди-да, шаҳардан тўғри далага йўл олди.

Энди Клайд ҳам қамалишнинг охири нима бўлишини – ҳузурли ҳаёт ҳақидаги орзулари шармандалик, эҳтимол, турма билан тугашини гўё илк марта тушуниб қолгандай қочишга тушди. Бироқ Хегланд ёки бошқа бирорта шеригига эргашиш ўрнига жанубга, Кливленд авенюга, шаҳарнинг жанубий чеккасига бурилди. Бироқ у ҳам Хегланд сингари таъқибчилар осонгина етиб олишлари мумкин деган ўйга бориб, далага бурилишга жазм этди. Фақат шаҳардан буткул узоқлаб кетиш ўрнига жануби-ғарб томонга, Қирқинчи кўчанинг жануброғидаги кўчалар томонга бурилди. У очиқ жойдан кесиб ўтиши лозим эди, бироқ орқа томонда учиб келаётган мотоциклнинг чироғи ерни

ялаётганидан Клайд йўл чеккасидаги буталар тагига ўзини уриб, беркиниб олди.

Автомобилда фақат Спарсер билан Лора қолишганди. Лора эндигина ўзига кела бошлаганди. Шу ерлик киши эса уларнинг ёнида ҳайратланганича турарди.

– Ана шунақа ишлар! – ўзича бирдан хитоб қилди. Улар машинани ўғирлашган бўлса керак. Бу автомобиль мутлақо уларникига ўхшамайди.

Худди шу пайтда биринчи мотоциклчи етиб келди. Клайд ўзининг унча олис бўлмаган пана жойида ўтирганидан полисменнинг сўзлари қулоғига кирди:

– Ҳўш, қилғиликни қилиб қўйганларингдан кейин қочиб кетишни уддасидан чиқа олмадингларми? Чап бериб кетамиз деб ўйловдинглар, бу ёғи бўлмай қолди. Сизларни қидириб юрувдик ўзи. Бошқа шерикларинг қани, а? Қаерда улар?

Шу ерлик киши ўша заҳотининг ўзида автомобилда келганларнинг бари қочиб кетишганини, лозим бўлса полиция тутиб олиши мумкинлигини айтди. Клайд бу гапни эшитганидан кейин шоша-пиша қорда эмаклаб жануби-ғарб томондаги олис кўчалар томон кета бошлади. Унинг кўзига ўша кўчалардаги чироқларнинг хира шуъласи ҳадеб кўриниб турарди. Бу ерда қўлга тушмаса у ерда таъқибчилардан қутулиб кетишига ишонарди. У ерга етиб олса, одамлар орасига сингиб кетади, тақдири мурувват қилса борми, мусибат ва жазо, узлуксиз умидсизлик ва ноиложлик – ҳуллас, бошига тушиши мумкин бўлган нарсаларнинг баридан фориғ бўлади.

ИККИНЧИ КИТОБ

I БОБ

Эмюэл Гриффитснинг Ликургда (бу аҳолиси йигирма беш минг кишилик шаҳар бўлиб, Нью-Йорк штатида, Утика билан Олбэнининг ўртасида)ги уйи. Тушликка яқин қолганидан оила тамаддига аста-секин ҳозирлик кўрмоқда. Бугун тушликка тайёргарлик бошқача, нега деганда, оила бошлиғи бўлган мистер Гриффитс тўрт кунлик сафаридан эндигина қайтганди. У Чикагодаги ёқа ва қўйлак ишлаб чиқарадиган фабрика эгаларининг съездида қатнашганди. Фарбдаги янги чиққан рақобатчиларнинг нархни бирдан тушириб юборишлари шарқий штатлардаги фабрика эгаларини ўз навбатида нарх масаласида бирор битимга келишга мажбур этганди. Сэмюэл Гриффитс бугун қўнғироқ қилиб, Чикагодан қайтиб келганлиги ва тўғри фабрикадаги идорасига бориб, у ерда тушгача бўлишини айтганди.

Мистер Гриффитс ўзига қаттиқ ишонадиган ва ҳар бир фикри ва азм-у қарорини тўғри ҳамда қатъий ҳисоблайдиган, аҳён-аҳёндагина фикридан бир қайтиб қоладиган, ҳаракатчан киши эди. Миссис Гриффитс эрининг феълени яхши биларди, шу ваздан бу сафар ҳам ажабланмади. Эри зарур пайтда уйга келиб, у билан саломлашади.

Миссис Гриффитс, хунук бўлса ҳам жуда ишчан ходимаси миссис Трюсдейл билан маслаҳатлашди. Эри қўйнинг дўқалогини суйишини билганидан қўзи пиширишни буюрди. Дастурхонга муно-

сиб сабзавот ва ширинликлар танланиб бўлгандан кейин миссис Грифитс яна ўз хаёлларига берилди: у бундан бир неча йил муқаддам Смит коллежини тамомлаган бўлса ҳам, шу чоққача турмушга чиқмаган катта қизи Майрани ўйларди. Миссис Грифитс гарчи ўзи сира эътироф қилмаган бўлса ҳам, бунинг сабабини яхши биларди. Майра хунук эди.

Унинг бурни анча-мунча узун, кўзлари бир-бирига жуда яқин, даҳани қиз боланинг чеҳрасига ярашиб тушадиган даражада кўҳликкина эмасди. Майра одатан жуда ўйчан ва жиддий бўлиб, маҳаллий жамоатнинг ҳаётига сира ҳам қизиқмасди. Баъзи жуда ҳам хунук қизлар сингари эркакларни ўзига қаратишни эплаш у ёқда турсин, ҳатто ўзини эплаб ҳам юролмасди. Онаси Майранинг ақли расо ва ўткирлигини, бу борада атрофидагилардан баланд туришини тушунарди.

Майра дабдаба ичида ўсди, тирикчилик ташвиши нималигини билмади, шундай бўлса ҳам унинг олдида бошқа мушкул вазифа турар эди. У ҳам бўлса кўпчилик ўртасида танилиш ва ўзига севадиган эр топиш эди. Бу икки мақсадга қашшоқнинг миллионер бўла олиши сингари ҳусн-у малоҳатсиз эришмоқ бағоят мушкул эди. Майра мана, ўн икки йилдирки (ёши ўн тўртга тўлгандан бери), ўз доирасидаги йигит-қизлар ўйнаб-кулиб юришларини кўриб келар, ўзи эса фақат китоб ўқир, мусиқа билан машғул бўлар, ўзига ярашадиган кийим кийиш ташвишини тортгани тортган, ўзини хуш кўрадиган бирортасини учратиб қолиш мақсадида таниш-билишларини зиёрат қилиб турарди. Гарчи у ва хонадони ўзига тўқ бўлса ҳам, бояги ташвишлар қизни гамгин ва деярли тошбағир қилиб қўйганди.

Майра ўзини оламдаги бор нарсаларга парвойи фалак ҳолда тутиб, онасининг хонасидан ўзининг

хонасига ўтиб кетиши биланоқ, она уни бу аҳволдан қандай қилиб қутқаришни ўйлаб турувди ҳамки, ичкарига кенжа қизи Белла кириб келди. У мактабидан қайтаётиб, бой қўшнилари бўлган Финчлиларникига кириб қолганди.

Белла опасига сира ҳам ўхшамаган қиз эди. Опаси новча, рангпар ва қора соч бўлса, у пастакроқ, нозанинроқ ва айни пайтда пишиқ қиз эди. Сочлари қалин ва қорамтир, зайтун тусли буғдой ранг юзларида қирмизи ранг ҳам кўпчиб турар, оламдаги ҳар бир нарсага сабрсизлик билан қизиқувчи қўйқўзли, танаси новдадеккина, оёқ-қўллари ҳам бениҳоя латиф ва эпчил эди. Уни олов қиз деса бўларди. Теварак-атрофидаги нарсаларнинг барини хуш кўрар, бор ҳаётдан завқланар, шунинг учун ҳам опасидан фарқли равишда ҳаммани – эркаклар-у ўсмирларни ҳам кекса-ю ёш аёлларни ҳам ўзига жалб қилар, бу нарса унинг ота-онасига ҳам яхши маълум эди. Бунисидан хавотир олмаса ҳам бўларди, нега деганда, вақти келиб унга куёвликка кўплаб харидорлар чиқиши аниқ эди. Ҳозирнинг ўзидаёқ Белланинг атрофида анча-мунча йигитлар ва кишилар уймалашишяпти, шунинг учун улардан бирини танлаб олиш муаммоси бор, деб ҳисобларди она. Белла бу ердаги маҳаллий жамоатнинг гуллари бўлган қадимий ва консерватив хонадонларнинг фарзандлари билан бир қаторда яқиндагина кўзга кўринган, шунинг учун ҳам берироқ саналган, бэкон товуқлар етиштириб, консерва банка, чангютгич машина ишлаб чиқарадиган, ёғочдан ишланган ёки тўқима буюмлар ҳамда ёзув машинкалари етказиб берадиган фабрика эгаларининг ўғил-қизлари билан ҳам тезда иноқлашиб оларди. Онаси эса унинг ҳурмати унча баланд бўлмаган хонадонларнинг фарзандлари билан апоқ-чапоқ бўлиб юришидан норози эди. Нега

деганда, бу хонадонларнинг катталари анча бой одамлар бўлсалар ҳам, Ликургда уларни «ҳовлиқ-малар» дейишарди. Миссис Грифитснинг фикрига кўра, Белла мана шунақаларнинг болалари билан кўпроқ рақсга тушар, кабареларга тез-тез бориб, автомобилда бемалол шаҳарма-шаҳар юрарди. Майра қаёқда-ю, бу кенжаси қаёқда! Шунинг учун ҳам Белла обрўйини жойига қўйиб ва черковнинг фотиҳаси билан то турмуш қургунига қадар унга кўз-қулоқ бўлиб туриш зарур эди. Миссис Грифитс хавотирда бўлганидан қизининг таниш-билишлар орттириб, ўйин-кулги қилиб юришидан норози, қисқаси, қизини сақлаш пайида эди.

– Қаерда эдинг? – деб сўради миссис Грифитс қизи хонага чопқиллаганича кириб, китобларини ташлаб, олови ловуллаб турган каминга яқин борганидан кейин.

– Буни қаранг-а, ойи, – Белла онасининг саволига парво ҳам қилмай хушчақчақ ҳолда гап бошлади. – Финчлилар Ўрмон кўлидаги чорбоғларининг баҳридан ўтишмоқчи. Улар ёзда Ўн иккинчи кўлга, Қарагай буруни атрофига боришмоқчи, у ерда янги чорбоғ қуришармиш, Сондра, чорбоғимиз энди нақ кўлнинг бўйида бўлади, эскисидай сал нарироқда эмас, деяпти. Унда паркет полли катта айвон ҳам бўлармиш. Қайиқлар турадиган катта сарой ҳам қуришаркан, мистер Финчли Стюартга узунлиги ўттиз фут келадиган қайиқ олиб бермоқчимиш. Қалай, зўрми? Сиз жавоб берсангиз, мен Сондраларникида истаганимча, ҳатто ёз бўйи тура оларканман, ўзи шундай деяпти. Хоҳласа, Гил ҳам бораркан. Бу жой Эмери Лож билан «Ист-Гейт» меҳмонхонасининг рўпарасида, кўлнинг нариги бетида бўлади. Фэнтларнинг чорбоғи эса – утикалик Фэнтлар бор-ку, сал нарироқда, Шейроннинг яқинида. Жуда қойил-а, тўғрими? Нақадар ажо-

йиб! Дадам икковларингиз ҳам ўша ерда чорбоғ қуришни ўйласаларингиз яхши бўларди. Менимча, ҳозир у ерга дуруст одамлар боришяпти.

Белла тинимсиз гапирганича дам олови ловулаётган камин атрофида, дам уй олдидаги майсазорга қараган деразалар ёнида гирдикапалак бўларди. Уй олдидаги майсазордан нарида Уикиги авеню бошланар, қиш фаслининг қош қораяр пайти бўлганидан ундаги чироқлар ёна бошлаганди. Белла бисотидаги бор чиройли сўзларини ишлатиб бўлгунча она гап қўшмай турди. Кейин эса гап бошлади:

– Ростми? Шунақа дегин! Хўш, Энтонилар, Николсонлар ва Тэйлорлар ҳам шунақа қилишяптими? Мен нимагадир уларнинг Ўрмон кўлидан кетишмоқчилигини эшитмадим.

– Рост, албатта, Энтонилар ҳам, Тэйлорлар ҳам кўчиб ўтишмайди. Уларни жойларидан қимирлатиб бўларканми? Улар жуда эскича одамлар. Бирор ёққа кўчиб ўтадиганларданмас-да. Финчлиларни бунақа қилишади, деб ҳеч ким ўйламайди ҳам. Шунда ҳам бари бир Ўрмон кўли қаёқда-ю, Ўн иккинчи кўл қаёқда – буни ўзингиз ҳам биласиз. Шунинг учун ҳам кўпчилик ўртасида унча-мунча обрўси бўлганларнинг ҳаммалари Ўн иккинчи кўлга кўчишса керак. Сондра, Крэнстонлар келаси йили кўчишади, деяпти. Ўшанда Гарриэтлар ҳам кўчишади, албатта.

– Крэнстонлар ҳам, Финчлилар ҳам, Гарриэтлар ҳам, Сондра ҳам! – деб юборди Белланинг онаси ярим кулги, ярим жаҳл билан. – Мен шу кунларда фақат Крэнстонлар, ўзинг, Бертина ва Сондра ҳақида эшитяпман, холос.

Крэнстон билан Финчли яқинда бойиганлардан эдилар. Уларнинг гарчи Ликург жамоатчилиги орасида унча-мунча обрўлари бўлса ҳам, ҳар ҳол-

да гап-сўз бўлиб туришарди. Нега деганда, Олбэ-нидан «Крэнстоннинг тўқима буюмлар компанияси», Буффалодан эса «Финчлининг электр чангю-тарлари»ни бу ерга ўшалар олиб келишиб, Могаук дарёсининг жанубий соҳилига улкан фабрикалар, Уикиги авенюда баҳайбат уйлар ва йигирма миля наридаги Ликургнинг кунчиқар томонидаги Ўр-мон кўли соҳилидаги чорбоғларни ўшалар қўриш-ганди-да. Улар жуда ҳам дабдабали, чегарадан ташқари ҳаёт кечиришар, бу эса Ликургнинг шу ерлик бойларига ёқмасди. Яқинда бойиганлар эса сўнгги модада кийинишар, автомобиль спорти ва бошқа кўнгилочар ўйинларга ҳар хил янгиликлар киритишар, шу пайтгача, гарчи пули камроқ бўлса ҳам, жамиятдаги мавқеини ва ҳаёт тарзини мустаҳкам ва ёқимли ҳисоблаб, ортиғини орзу қилмай юрганларнинг уларга тенг бўламан, дейишлари ҳам осон эмасди. Қисқаси, Крэнстонлар билан Финчлилар ҳамма ёқни ўзлариники қилиб олишиб, кўчанинг ўртасидан юришганларидан бамисоли Ликургдаги бошқа аслзодаларнинг кўзларига тушган чўғол эдилар.

– Белла! Бертина ва анави Летта Гарриэт ҳамда унинг акаси билан иноқлигинг менга ёқмайди, деб сенга неча марта айтганман! Улар ҳаддан ташқари бетгачопар, қачон қарасанг питир-питир қилишади, чакаклари тинмайди ва ўзларини бозорга солишни ёқтиришади. Отанг ҳам уларни менга ўхшаб унча хуш кўрмайди. Сондра Финчли эса, ҳамма билан баравар дўст бўлиш мумкин, деб бекор айтибди. Мабодо, у Бертина билан алоқасини узмаса, сен у билан орани очди қилишинг керак. Ундан кейин отангнинг сени катталарсиз бирор ёққа юборишига ҳам кўзим етмайди. Сен ҳали яхши бўйга етганинг йўқ, Финчлиларнинг Ўн иккинчи

кўлдаги чорбоғига келсак ё у ёққа ҳаммамиз борамиз, ё бирортамиз ҳам бормаймиз.

Миссис Грифитс гарчи келгиндиларга ўхшаб унча бой бўлмасалар ҳам, Ликургда қадимдан истиқомат қилиб келаётган хонадонларнинг ҳаёт тарзлари ва ўзларини тутишларини ёқтирар, шунинг учун ҳам қизига ҳозирда ўпкаланиб қарарди.

Шундай бўлса ҳам онасининг бу дашномлари Беллани на хижил қилди, на жиғига тегди. У онаси ўзини жонидан ҳам яхши кўриб ҳуснидан керилиб, кўпчилик ўртасида танилиб бораётганидан отаси қатори хурсандлигини биларди. Отаси Беллани ақли расо ҳисоблар ва қизи жилмайиб бирор нарса дегудай бўлса, сира ҳам йўқ демас, Белла эса бундан тез-тез фойдаланиб турарди.

– Яхши бўйга етганинг йўқ, етганинг йўқ, – Белла ўпкаланиб онасининг гапини такрорлади. – Шуюм гап бўлди-ю! Июлда ўн саккизга кираман. Қачон дадам билан мени бўйга етди, энаганинг унга кераги йўқ, дейишларингизни билсам бўладими? Қачонгача мени бир ёққа ёлғиз юбормайсизлар? Наҳотки, сизлар бир ёққа борсаларингиз, менинг ҳам ўша ёққа боришим зарур бўлса? Ундай бўлса мен бир ёққа боришни хоҳласам, сизлар ҳам боришларинг керак!

– Белла! – деб қўйди онаси тартибга чақиргандай. Орага қисқа жимлик чўқди. Белла эса сабрсизланиб кутарди. Миссис Грифитс шундан кейин қўшимча қилди: – Хўш, сенингча, биз нима қилайлик? Сен олдин йигирма бир ёки йигирма иккига кирасан, ўшангача турмушга чиқмасанг, сени бир ёққа ёлғиз юбориш-юбормасликни ўйлаб кўрамиз. Ҳозирча бу ҳақда гап тамом!

Белла шу дақиқада кўҳликкина бошини сал кўтариб, қулоқ солиб турарди. Пастда эшик очилиб, зинадан Гилберт Грифитснинг қадам товуш-

лари эшитила бошлади. Гилберт ликурглик Грифитсларнинг битта-ю битта ўғиллари бўлиб, кўриниши ва гавдаси жиҳатидан Фарбда турувчи амакиваччаси Клайдга жуда ҳам ўхшаб кетар, ўзини тутиши ва табиати жиҳатдан эса унга тамомила тескари эди.

Гилберт йигирма иккига кирган бақувват, шуҳратпараст ва худбин йигит эди. У опаси ва синглисига қараганда анча беаёв ва ишбилармон кўринарди. Эҳтимол, у ўз ишида каллали ва «куйди-пишди»дир, опа-сингилларини унинг соҳаси сира ҳам қизиқтирмас эди. Гилберт чўрткесар ва юраги тор эди. Ўз муҳитидагилар орасида мавқеи мустаҳкамлигидан, ишбилармонликдан бошқа фазилатни сариқ чақага ҳам олмасди. Шундай бўлса ҳам маҳаллий жамоатнинг ҳаётига жуда ҳам қизиқар, нега деганда, ўзини ва оиласини жамоатнинг энг муҳим қисми ҳисобларди, оиласининг қадри ва ижтимоий мавқеини сира ҳам эсдан чиқармаган ҳолда ҳар бир қадамини чуқур ўйлаб босиб, ҳар сўзини ҳам ўйлаб айтарди. Уни ногаҳон кузатиб турган одамни кибри ва кескинлиги, ёшига яраша қувноқликдан маҳрумлиги ҳайратга соларди. Шундай бўлса ҳам у ёш, кўркам ва келишган йигит бўлиб, тили ўткир, ўрни келганда зўр бўлмаса ҳам аччиқ ва ўткир сўзни қистириб кетарди. Ликургда оиласи ва мавқеи туфайли ҳамма орзу қиладиган йигитлардан саналарди. Бироқ у ўзидан ортолмай қолганидан ундан бошқа одамни нозик, чинакам тушуна оладиган сезги топилиши ҳам мушкул эди.

Белла акаси зинадан кўтарилиб, ўзининг хонасига кирганини эшитганидан кейин онасининг ёнидан кетиб, акасининг эшигини тақиллатди. Унинг хонаси эса уйнинг орқа томонида, Белланинг хонасига ёндош эди.

– Гил, кирсам майлими? – деди Белла.

– Албатта.

Гил чамаси, бир ёққа отланаётганидан хурсанд ҳолда ҳуштак чалиб, фракени олмоқда эди.

– Қаёққа отланияпсан?

– Ҳеч қаёққа. Тушликка кийиниб олай. Қечқурун Вайнантларникига бораман.

– Ҳа, Констанцияга, албатта.

– Йўқ, Констанцияга эмас, албатта. Бу гапни қардан олдинг?

– Гўё мен билмайдигандай!

– Йиғиштир. Бу ерга шуларни гаплашгани келувдингми?

– Мутлақо йўқ. Ўзинг ўйлаб кўр, Финчлилар келаси йили Ўн иккинчи кўлда, Фэнтларнинг ёнгинасидаги соҳилда чорбоғ қуришмоқчи, мистер Финчли Стюартга узунлиги ўттиз фут келадиган моторли қайиқ олиб бериб, унга сарой ва айвон ҳам солмоқчи. Зўр иш-а, тўғрими?

– Ол-а! Бунақа гаплардан қачон қутуласан? Худди фабрикадаги қизларга ўхшайсан. Мактабда сенларга шуни ўргатадими?

– Бўлди, бунинг сен гапирмасанг ҳам бўларди. Ўзинг-чи? Менимча, бунда биринчи бўлиб ўзинг ибрат кўрсатяпсан!

– Хўш, биринчидан, мен сендан беш ёш каттаман. Иккинчидан, эркак кишиман. Сен яхшиси, Майрадан ибрат олсанг бўларди, у ҳеч сендек гапирмади?

– Оҳ, Майра!.. Бўлди, етар. Сен, яхшиси, ўйлаб кўр, улар чорбоғ қуришади, ёзда эса маза қилишади. Биз ҳам ўша ерга боришимизни хоҳлайсанми? Агарда дадам билан ойим рози бўлишса... биз ҳам хоҳласак, ўша ерга боришимиз мумкин.

– Хўш, бунинг қанчалик мазалигини билолмадим, – акаси гарчи бу янгиликка чиндан ҳам жуда

кизиқиб қолган бўлса-да, шундай жавоб қилди. – Ўн иккинчи кўлдан бўлак борса бўладиган жойлар кам эканми?

– Ҳа, албатта, бироқ улар биз билмайдиган одамлар учун-да. Қани айт-чи, Олбэни ва Утикадаги энг яхши оилалар яна қаёққа боришади? Сондранинг айтишича, Ўн иккинчи кўлга шаҳарнинг семизлари кўчиб келишаётган, ғарбий қирғоққа энг яхши чорбоғлар тушаётган экан. Ҳар ҳолда, Крэнстонлар ҳам, Ламбертлар ҳам, Гарриэтлар ҳам жуда тез орада ўша ёққа кетишади, – Белла қатъий ва ошириб қўшимча қилди: – Ўрмон кўлидан Энтони билан Николсонлар қимирлашмаса ҳам теварагимиздагилардан бирортаси қолмайди.

– Крэнстонлар ўша ёққа кўчишади, деб сенга ким айтди? – Гилберт қизиқиб қолиб сўради.

– Сондра-да, албатта.

– Унга ким айтибди?

– Бертина.

– Ҳа, бу хонадонлар жуда маза қилишяпти, – Гилберт галати оҳангда ва ҳасадгўйлик билан гапирди. – Яқинда улар Ликуртта ҳам сифмай қолишади. – У ҳеч тўғрилай олмаётган капалакнусха галстугини бир тортиб қўяркан, ёқаси қисди шекилли, афтини бужмайтирди.

Гилберт гарчи яқиндагина ишлаб чиқариш устидан бош назоратчи сифатида отасининг ёнига кирган, кўпроқ бутун корхонага эга бўлишни мўлжаллаётган бўлса ҳам, ўзининг тенгдоши, жуда гўзал ва анча кўркем, қизлар билан гаплашганда анча дадиллигидан улардан бир қанчасини ўзига оғдириб олган ёш Грэнт Крэнстонга бари бир ҳаваси келиб юарди. Ёш Крэнстон чамаси, корхонада отага қарашиш билан бир қаторда маишатни ҳам унутмаслик керак деб ҳисоблар, Гилберт эса бу фикрга қарши эди. Аслида ёш Грифитс, агар

қўлидан келса, ёш Крэнстонни жон-жон деб маишатпарастликда айблаган бўлар, бироқ Крэнстон шу чоққача оқиллик чегарасидан чиқмай келарди. Ундан кейин «Крэнстонларнинг тўқима буюмлар компанияси» Ликургдаги етакчи саноат корхоналари сифатида олдинга ўтиб кетганлиги ҳам кўришиб турарди.

– Ҳа, – қўшимча қилди Гилберт жиндай сукутдан кейин, – улар ишни жуда тез катталаштиришяпти, мен эса уларнинг ўрнида бўлганимда эҳтиёткорроқ иш тутардим. Очигини айтганда, улар дунёдаги бой кишилардан эмаслар-да.

Гилберт шунда Крэнстонлар ўзига ва ота-онасига ўхшамасликларини хаёлига келтирди. Крэнстонлар жамиятда обрў қозониш кетидан гарчандунча қувмасалар ҳам, ҳар ҳолда анча дадилроқ эдилар. Гилбертнинг уларга ҳаваси келарди.

– Сенга айтсам, – деди Белла ҳавас билан, – Финчлилар қайиқлар турадиган саройнинг тепасига рақс тушадиган паркет полми айвон ҳам қуришармиш. Сондра, сени ёзда уларникида кўпроқ дам олсанг, Стюарт хурсанд бўларди, деяпти.

– Наҳотки? – Гилберт истеҳзо ва жиндай ҳасад билан деди. – Тўғрироғи, у сенинг уларникида кўпроқ дам олишингдан умидвор. Мен бутун ёз бўйи бандман.

– У сираям бунақа дегани йўқ. Ундан кейин биз уларникига борсак, бир еримиз камайиб қолмайди. Гринвудда яхши нарса кам деб ўйлайман. У ерда фақат хароб одамларгина қолади!

– Шунақа дегин? Ойим буни эшитса, жуда ҳам хурсанд бўлади.

– Сен, буни унга айтарсан, албатта?

– Йўқ, айтмайман. Фақат биз тўғридан-тўғри Крэнстонлар билан Финчлиларга эргашиб, ҳозирнинг ўзида ўн иккинчи кўлга кетмасак керак, деб

ўйлайман. Сен хоҳласанг ва дадам рози бўлса, уларникида меҳмон бўлиб туришинг мумкин.

Ўша дақиқада кўча эшик яна тарақлаб қолувди, Белла акаси билан тортишувини ҳам унутиб, отасининг истиқболига чопди.

II БОБ

Ликургдаги Грифистлар уруғининг асосчиси Канзас-Ситидаги Грифитслар оиласининг бошлиғига қараганда анча кўримлироқ эди. Сэмюэл Грифитс ўттиз йилдан бери кўрмаган «Мурувват дарвозаси» миссиясининг бошлиғи бўлган калтабақай ва бесўнақай биродарига қарама-қарши ўлароқ, бўйи ўртачадан баланд, бақувват ва келишган, қарашлари ўткир, ҳаракатлари ва гаплари кескин одам эди. У кўпдан бери ўзини олисни кўрадиган ва ишнинг кўзини биладиган одам, деб ҳисоблашга ўрганиб қолган, буни қилган ишлари ҳам тасдиқлаб турар, шунинг учун кўпинча нўноқ одамларга сира ҳам тоқати йўқ эди. У кўпол ёки муомалада ёқимсиз одам бўлмаса ҳам, доимо ўзини осойишта ва босиқ тутишга ҳаракат қиларди.

Грифитс ўзини шундай тутишига сабаб қилиб ўзига ўзи, теварак-атрофимдагилар мени ва иши менга ўхшаб юришиб турганларни қадрлаганлари сингари ўзимни ҳам қадрлайман-да, деб кўярди.

Сэмюэл Грифитс оиласи Ликургга бундан йигирма беш йил муқаддам бир оз маблағ ва уни ишга солиб янги корхона – ёқалар фабрикаси очиш фикри билан келганди. Бу ишнинг оқибати у ўйлагандан ҳам аъло бўлиб чиққанидан Грифитс керилиб юрарди, албатта. Эндиликда, орадан йигирма беш йил ўтгандан кейин, у Ликургдаги энг зўр ва дид билан солинган данғиллама уйлардан бирининг эгаси ҳисобланарди. Грифитслар маҳал-

лий аристократлар орасида анча баланд туришар, ҳарқалай, Ликургда энг қадимий бўлмаса ҳам, энг консерватив, мўътабар ва иши юришган оилалардан бири эдилар. Сэмюэл Грифитснинг катта қизи, юқорида айтганимиздай, бошқаларга қўшилмас, бошқа иккита боласи эса Ликургнинг ўзига тўқ ва хушчақчақ ёшлари орасида алоҳида ажралиб туришар, шу чоққача уларнинг обрўсига путур етказиб, шаънларига доғ туширадиган бирор нарса содир бўлмаганди.

Сэмюэл Грифитс ўша куни Чикагодан уйига қайтганида димоғи жуда чоғ бўлиб, ўзидан ҳам, оламдаги бор нарсалардан ҳам жуда мамнун эди. У Чикагода фабрикасининг гуркираши ва гуллашини камида бир йилга таъминлайдиган бир неча шартномалар тузишни уддалаганди. Сафари жуда яхши ўтди. Фабрикадаги ишлар у борида қандай бўлса, йўғида ҳам шундай кетган, буюртмалар ҳам анча-мунча эди.

Сэмюэл Грифитс уйга кириб келганидан кейин зилдай саквояжини полга қўйиб, сўнгги модада тикилган пальтосини ирғитиб, ўтирилиб қараганида, худди ўзи кутганидай истиқболига югуриб келаётган Беллани кўрди. Белла унинг арзандаси эди, албатта. У Беллани ҳаёт ўзига инъом этган мафтункор, беқиёс, ўзига хос санъат дурдонаси деб қарар, бу ажойиб қизи тимсолида ёшлик, соғлик, қувноқлик, ақл ва муҳаббат, хуллас, ҳамма-ҳаммаси жамулжам бўлган эди.

– Сизмисиз, дадажон? – деб қичқирди Белла эркаланиб ва қувониб.

– Ҳа, мен бўлсам керак, бошқа биров эмас! Хўш, қизгинамнинг аҳволлари қалай?

У кучоғини очганди, Белла унинг бўйнига ўзини отди.

– Шунақаям яхши, бақувват, соғлом қизча бўладими! – деди Грифитс қизини суйиб ўпганидан кейин. – Мен йўғимда бу чатоқ қиз нима ишлар қилди? Фақат ростини гапир.

– О, дадажен, мен мўмингина бўлиб ўтирдим. Кимдан сўрасангиз сўранг, ёмон иш қилмадим.

– Ойинг қалай?

– Соғ-саломат, дадажон! Ҳозир тепадаги хонасида. Кириб келганингизни эшитмаган бўлса керак-да.

– Майра-чи? Олбэнидан қайтиб келганми?

– Ҳа. Ўзининг хонасида. Ҳозиргина унинг мусиқа чалаётганини эшитувдим. Ўзим ҳозиргина келдим.

– Уят, уят! Яна меҳмондорчиликдан бўшамасан-да. Сени биламан ўзи.

Грифитс хушчақчақлик билан қизига қўлини пўписа қилди, қизи эса унинг елкасига осилиб, баравар қадам ташлаб, зинадан чиқа бошлади.

– Мен ҳеч қаёққа меҳмонга борганим йўқ, – деди Белла устомонлик ва меҳрибонлик билан чаҳчаҳлаб. – Ҳадеб гашимга тегаверасиз-да, дадажон! Сондранинг уйига бир зумгина кириб чиқдим, холос. Сизга айтсам, Финчлилар ёзда Ўрмон кўлига қайтиб боришмас экан. Улар Ўн иккинчи кўлнинг бўйига чиройли чорбоғ солишмоқчи. Мистер Финчли Стюартга каттагина моторли қайиқ олиб берармиш. У ерда бутун ёз бўни, майдан октябрга-ча туришармиш. Чамаси, Крэнстонлар ҳам кетишади, шекилли.

Мистер Грифитс кенжа қизининг устомонликларига анчадан бери ўрганиб қолганидан, Белланинг ҳозирда унга тушунтирмоқчи бўлган нарсасига унча қизиқсинмади. Ўн иккинчи кўлнинг Ўрмон кўлига нисбатан бозори чаққон бўлиб қолганлиги, Финчлилар ёзги ором деб бунчалик кўп ва ногаҳоний сарфиёт қилажакларига унчалик ишонмади.

У Беллага жавоб қилмай зинадан кўтарилиб, хотинининг хонасига қадам қўйди. Хотинини ўпганидан кейин ўзини ўпмоқчи бўлиб, эшикка яқин келган Майранинг хонасига кирди-да, сафари яхши бўлганлигидан гап бошлади. Унинг хотини ва қизи билан кўришганидан эр-хотин аҳил ва иноқ туришлари аён сезилиб турар, ота гарчи катта қизининг табиати ва қарашларини унча хуш кўрмаса ҳам, бари бир ундан меҳрини аямасди.

Эр-хотин гаплашиб ўтирганларида, миссис Трюсдейл кириб, овқат сузилганлигини хабар қилди. Худди шу лаҳзада кийинишга улгурган Гилберт ҳам кириб келди.

– Менга қаранг, дада, – деди у, – мен эртага эр-талаб сиз билан битта қизиқ масала юзасидан гаплашмоқчийдим. Майлими?

– Бўлмаса-чи. Мен фабрикада бўламан. Ўн иккида кел.

– Пастга тушайлик, овқат совиб қолади, – миссис Грифитс қатъийроқ қилиб эслатгани, Гилберт дарҳол зинапоя томонга қараб юрди.

Мистер Грифитс Беллани қўлтиқлаганича Гилбертга эргашди, миссис Грифитс билан ҳозиргина хонасидан чиққан Майра ҳам йўлга тушишди.

Ҳаммалари дастурхон атрофига ўтиришлари биланоқ Ликург ҳаётининг энг муҳим мавзулари юзасидан суҳбат қизиб кетди. Янги гапларнинг бари Белладан чиқарди. У буларнинг барини Снедекер мактабида эшитар, у ерга эса аёнлар хусусидаги янгиликлар тез етиб келарди. Шунинг учун ҳам Белла кўққисдан гап бошлаб қолди:

– Ойи, менга қаранг, сизга Розетта Николсонни гапириб бераман. У миссис Дистон Николсоннинг жияни бўлиб, бу ерга Олбэнидан бултур ёзда келгани эсингиздами? У мактабимизнинг байрамига келганида... сочлари сариқ ва мовий кўзлари қи-

сиқ эди. Отасининг Олбэнида каттагина улгуржи баққолчилик магазини бор экан. Хўш, ўшани утикалик Герберт Тикхэмга унаштиришибди. Сизга айтсам, у ўтган йили миссис Ламбертнинг уйида меҳмон бўлган эди. Сиз уни эсламасангиз керак, лекин менинг эсимда. Новчадан келган, сочлари қоп-қора ва салгина бесўнақайроқ. Жуда рангпар бўлса ҳам, бениҳоя келишган, худди кинодаги қаҳрамонларнинг ўзгинаси дейсиз!

– Мана, эътибор беринг, миссис Грифитс, – Гилберт аччиқ ва масхараомуз қилиб қистирди. – Опа-сингил Снедекерларнинг Намунали мактаби ўқувчилари қаҳрамонлар ҳақидаги тасаввурларини бойитиш учун гоҳо пинҳона кинога ҳам бориб турадилар.

Бироқ шу пайт катта Грифитс гап бошлади.

– Чикагода қизиқ ҳодисага дуч келдим, – деди у.

У бундан икки кун олдин Чикагода бир йигитча билан учрашиб қолибди. Йигитча укаси Эйсанинг катта ўғли экан. Ҳозир мистер Грифитс ана шу учрашув ва шу муносабат билан қандай фикрга келганлигини айтиб бермоқчи эди.

– Нима гап, дада? Тезроқ айтсангиз-чи! – Белла ўша заҳоти шошириб қолди.

– Катта янгиликларингизни айтаверинг, – кўшимча қилди Гилберт. У отаси ўзини яхши кўришини билар, шу сабабдан унинг олдида ўзини бе-малол ва баравардай тутарди.

– Хўш, бўлмаса, шундай, – деб бошлади мистер Грифитс. – Чикагода мен «Юнион Лиг» клубига тушдим ва у ерда қариндошимиз бўлган бир йигитни учратиб қолдим. У йигит сизларнинг амакиваччангиз, Денверда турадиган укамнинг тўнғич ўғли бўлади. Укамни ўттиз йилча кўрмаган, у ҳақда бирор нарса ҳам эшитмаган эдим...

– Мистер Грифитс гўё у ёғига ботина олмаётгандай жим қолди.

– Аллақаерда воизлик қиладиган киши эмасми? – деб сўради Белла отасига қараб.

– Ҳа, ўшанинг ўзи. Билишимча, уйдан кетганидан кейин бир оз вақт воизлик қилган. Ўғлининг гапига қараганда, бу ишини ташлабди. Ҳозир у Денверда бирор иш билан овора бўлса керак, чамамда, хусусий меҳмонхонаси борга ўхшайди.

– Унинг ўғли қанақа? – деб сўради Белла.

Белла мавқеи ва ота-онасининг қаттиққўлиги туфайли фақат олифтанамо, сиртдангина салобатли ўсмирлар ва катталар билан салом-алик қилганидан, Фарбдаги меҳмонхона эгасининг ўғли бўлган янги қариндошларига жуда ҳам қизиқсиниб қолганди.

– Амакиваччамизми? Ёши нечада? – Гилберт гап кистирди. Уни ўша қариндошнинг қанақалиги, мавқеи ва нималарга қодирлиги қизиқтирарди.

– Менимча, у жуда ҳам ажойиб йигит, – мистер Грифитс очиги, шу чоққача Клайд хусусида маълум бир фикрга келолмаганлигидан пайпаслаб гапира бошлади. – Кўринишдан жуда ҳам яхши, ўзини тутиши ҳам соз. Ёши ҳам сен қатори, Гил, ўзиям сенга жуда ўхшаб кетади: кўзлари, оғзи ва даҳани, айниқса... – Грифитс ўғлига синчиклаб қараб қўйди. – Бўйи сендан сал баландроқ ва ориқроқ шеклли, аниги эсимда йўқ.

Ўзига ўхшаган, фамилияси ҳам бир бўлган, эҳтимол, фазилатлари ҳам ўзиникига ўхшаб кетадиган амакиваччаси ҳақидаги гаплар Гилбертга унча ёқмасди. Шу чоққача у Ликургда Грифитсининг якка-ю ягона ўғли, фирманинг келгусидаги бошлиғи ва отаси топган мулкнинг камида учдан бирининг эгаси сифатида жуда яхши таниқли эди. Эндиликда унинг ўзига тенгдош ва ҳаттоки унга

ўхшаб кетадиган қариндоши, амакиваччаси борлиги ҳаммага бирдан маълум бўлса-ю қолса... Гилберт буни хаёлига келтирганида сесканиб кетди.

Гилберт ўша заҳотининг ўзида (бу руҳий таъсирнинг сабабини Гилбертнинг ўзи ҳам тушуна олмас ва ўзини ўзи қўлга ололмасди), амакиваччам менга ёқмайди ва ҳеч қачон хуш келмайди, деб ўйлаб қўйди.

– У нима иш қилади ўзи? – Гилберт гарчи ичида гижинаётганини билдирмасликка ҳаракат қилса ҳам, бўғилиб ва анча-мунча тиришиб сўради.

– Хўш, унинг аҳволи, сенларга айтсам, ҳавас қиладиган даражада эмас, – деб қўйди Грифитс кулимсираб. – У ҳозирда Чикагодаги «Юнион Лиг» клубида бор-йўғи дастёр бўлиб ишлаётган бўлса ҳам, кишида ёқимтой ва тарбия кўрган йигит сифатида таассурот қолдиради. Менга у жуда хуш келди. Менга у: «Бу ерда одам бўлишимнинг сира ҳам имкони йўқ, бирор нарсага ўрганиб, одам бўладиган жойда ишлашни истардим», – деди. Майли, истаса бахтини синаб кўрсин. Биз унга унча-мунча ёрдам қилсак бўлади. Жилла бўлмаганда нимага қодирлигини кўрсатишига имкон яратиб берамиз.

Мистер Грифитс жиянининг қисматига қалби ачишиб кетганини бирдан маълум қилмоқчи эмасди. У пича сабр қилиб, хотини ва ўғли билан режасини муҳокама қилиб олмоқчи эди. Бироқ ҳозир бундан гап очишнинг қулай фурсати етгандай туюлган ва у Клайднинг Гилбертга ўхшашлигидан ҳайратга тушиб, унга жиндай қарашишга жазм этганидан мамнун эди.

Гилберт бу гапларнинг барини гижиниб ва алам билан эшитди. Миссис Грифитс доимо ўглининг ёнини олиб юрар ва унинг ёнида қони бир бўлган одамнинг ҳам ё бирор бошқача рақибларнинг ҳам

бўлмаслигини афзал кўрарди. Бироқ Майра билан Белла отасининг режаларига астойдил қизиқиб қолишди. Шундай қилиб, уларнинг амакиваччаси бор, у ҳам Грифитс, келишган, Гилберт билан тенг-қур, унинг устига отасининг айтишига қараганда, ёқимтой ва ўзини жуда яхши тутади. Бу гап Майра билан Беллага ёқиб тушди. Аммо миссис Грифитс бу гапларни эшитганда, Гилбертнинг башараси тундлашиб кетганини сизди. Шунинг учун у қадар севинмади. Амакиваччасининг бу ерда пайдо бўлиши Гилбертга хуш ёқмайди. Лекин миссис Грифитс эрининг обрўси ва мулоҳазакорлигига эҳтироми туфайли нафасини ичига ютди. Белла эса жим тура олмади.

– Унга фабрикамиздан иш берасизми, дадажон? – деб хитоб қилди у. – Вой, қандай яхши-я! Менимча, у бизнинг ҳамма амакиваччаларимиздан чиройлироқ бўлса керак.

– Белла! – деб қўйди онаси ўпкаланиб, Майра эса бундан кўп йил бурун вермонтлик бесўнақай тоғаси билан тоғаваччаси келишганини эслаб, маънодор кулимсиради.

Ичида жуда алам қилиб ўтирган Гилберт хаёлан бу ишларнинг ҳаммасига қарши исён кўтарди. У отасини сира ҳам тушуна олмасди.

– Биз фабрикамизда ишламоқчи ва ишимизни ўрганмоқчи бўлганларни сира ҳам қайтармагандик шекилли, – деб қўйди у кескин қилиб.

– Йўқ, қайтарганмиз, – отаси эътироз билдирди, – бироқ амакиваччаларимиз ва жиянларимизга йўқ демаганмиз. Бундан ташқари, Клайд менимча, маънили бола, нафсонияти ҳам бор. Қариндошимизнинг бу ерга келиб, нимага қодирлигини кўрсатишига имкон яратсак нима бўпти? Бошқа бегоналарни ишга олгандай, уни ҳам ишга олсак бир нима бўларканми?

– Буни мен биламан, Гил Ликургда ўзига ўхшаган яна бир ёш Грифитс пайдо бўлишини истамаяпти! – деди Белла акаси ҳадеб дашном бераверганидан ўчини олиш учун атайлаб ва истехзоли қилиб.

– Нақадар бемаънилик! – Гилберт жаҳли чиқиб пишқирди. – Умринг бино бўлиб сендан бирор ақлли гап чиққанми ўзи? Унинг қанақа фамилиядалиги, менга ўхшайдими ё ўхшамайдими мен учун бари бир эмасми?

Гилбертнинг турқи жуда ҳам хунук эди.

– Гилберт! – деб қўйди миссис Грифитс ўпкаланиб. – Синглингга ҳам шунақа гапирасанми?

– Агар ўшани деб қизишиб қоладиган бўлсак, мен у йигитга ҳеч нима қилмайман, – деди катта Грифитс. – Бироқ унинг отаси қўлидан сира ҳам иш келмайдиган одам эди, шунинг учун ҳам Клайднинг одам бўлиш имкони бирор марта тўғри келганига шубҳам бор (отаси амакиваччасининг исмини дўстона ва ўзига яқин олиб айтганини эшитганида, Гилберт сесканиб кетди). Унинг илк қадам бошлашига қарашишни истаганим учун ҳам бу ерга келишга таклиф этдим. Ундан бирор иш чиқадими-чиқмайдими, билмайман. Ишлаб кетиш эҳтимол қўлидан келар, эҳтимол келмас. Қўлидан келмаса... – мистер Грифитс: «Унда жавобини беришимиз турган гап», демоқчи бўлгандай қўл силкиб қўя қолди.

– Начора, бу менимча, сенинг саховатгўйлигинг, – деб қўйди миссис Грифитс илтифот ва усталик билан. – У синовга дош берар дейман.

– Яна бир гап, – мистер Грифитс тагдор қилиб қўшиб қўйди. – Мен ўша йигит фабрикада ишлаганида фақат жияним бўлгани учунгина эл қатори муомала қилмасликларини истамайман. У бу ерга маишат қилгани эмас, ишлагани келади. Бу ерда синовда бўлганида у билан борди-келди қилишла-

рингнинг ҳожати йўқ, асло. Менимча, у ёпишиб оладиганлардан эмас, бизни қариндошчасига кутиб олишимизни ҳам хаёлига келтирмайди. Жиянимиз қатори кутиб олсак, бемаънилик бўлур эди. Кейинчалик кўзга кўриниб, бир кунини кўриб кетса, кимлиги-ю, қаердалигини унутмаса, олдинга интилавермаса ва бирортангиз унга қарашаман деб қолмасангиз... Начора, ўшанда кўрармиз... ҳозир эмас!

Миссис Трюсдейлнинг ёрдамчиси бўлган оқсоч Аманда бу пайтда дастурхондаги овқатларни йиғиштириб олиб, ширинликлар қўйганди. Мистер Грифитс ширинликни кам истеъмол қилар ва одатда, уйда бегона одамлар бўлмаса, бу маҳалда биржа ва банк бюллетенларини кўздан кечирар, улар эса кутубхонадаги мўъжазгина конторкада сақданарди. У бугун ҳам стулини орқароққа сурди-да, ўрnidан туриб, хотини ва болаларидан кечирим сўраб, ошхонага ёнма-ён бўлган кутубхонага кириб кетди. Бошқалар эса ширинликларни тановул қилишга тушишди.

– Бу, амакиваччамиз қанақа экан, бир кўрсам бўларди, – деди Майра. – Сиз-чи, ойи?

– Мен ҳам. У отангнинг умидини оқлашга ҳаракат қилар, дейман. Бундай қилмаса жуда ноинсофлик қилган бўларди.

– Ўзимиз бу ердагиларга аранг иш бериб турганимизда, бошқаларни олисдан бу ерга чақиршимиз нима учун кераклигини бари бир тушуна олмаяпман, – деди Гилберт. – Ундан кейин, амакиваччамиз бу ерга келгунича шунчаки дастёр бўлганини ҳамма билгандан кейин қанақа миш-мишлар тарқалишини ўзларинг ҳам бир ўйлаб кўринглар.

– Буни қаёқдан билишарди? – деди Майра.

– Қаёқдан билишарди, дейсанми? Ўзи гапириб берса, биз қандай қилиб тутиб қоламиз? Келгани-

дан кейин унга шипшитишга тўғри келади. Ундан кейин бу ерга уни илгари кўрган одамлар келиши мумкин. – Гилбертнинг кўзларида ёмонлик учқуни чақнади. – Менимча, у маҳмадонагарчилик қилмас керак, дейман. Акс ҳолда ҳаммамизга ҳам яхши бўлмайди.

– У Аллен амакининг болаларига ўхшаб ичимдагини топ дейдиганлардан бўлмаса керак. Менимча, ана ўшалар дунёдаги энг зерикарли йигитлар.

– Белла! – миссис Грифитс яна Беллани тўхтатиб қолди.

III БОБ

Семюэл Грифитсга Чикагодаги «Юнион Лиг» клубида дуч келган Клайд Канзас-Ситидан бундан уч йил олдин қочиб қолган йигитга сира ҳам ўхшамасди. У энди йигирмага кирган, бўйига тортган, кучи унча кўп бўлмаса ҳам, ҳар ҳолда бақувватлашган, кўзи ҳам анча-мунча пишиб қолганди. У Канзас-Ситидаги уйини тарк этиб, ишини ҳам ташлаб кетганидан кейин ҳаётда жуда кўп машаққатларга дучор бўлганди. Паст ва қора иш нималиги, вайроналарда тунаш, ҳаётда бирорта яқини ва дўстисиз ўз кунини кўриш қанақалигини билди. Шунинг учун ҳам унда аста-секин ўз кучига ишонч орта бошлади, устомонлик ва ўзини тутишни ўрганди. Бундан уч йилгина олдин Клайдни кўрганлар уни шунчалик қобилиятли бўлади, деб ўйламаган бўларди. Клайд энди «Грин-Дэвидсон»да ишлаган пайтларидаги сингари анча башанг кийиниб юрмаса ҳам, ўзини тутиш ва муомалани ўрнига қўяр, ундаги бу хусусият гарчи кўзга яққол ташланиб турмаса ҳам, гаплашган кишида яхшигина таассурот қолдирарди. Энг муҳими, у энди анча эҳтиёткор ва босиқ бўлиб қолган, уни Канзас-Сити-

дап товар вағонида қочиб кетаётган пайтидагидан бошқача кўрсатиб тургани ҳам шу эди. Зеро, Клайд Канзас-Ситидан қочганидан бери тирикчилигини ўтказиш учун кирмаган кўчаси қолмаган, шунинг учун ҳам келажаги фақат ўзига боғлиқлигини тушуниб олганди. Ота-онаси унга ёрдам қўлини чўзиша олмас, бунга у тўла-тўкис ишонч ҳосил қилганди. Нега деганда, онаси ҳам, отаси ҳам, Эста ҳам қўли қисқа ва жуда камбағал эдилар.

Бироқ айни замонда уларнинг қийинчиликда яшашларига қарамай, ҳозир Клайд уларга, айниқса онасининг ёнига интилар, кичкиналигидан бери кўнглига ўтиришиб қолган хонадони ҳаётини, укалари, сингиллари, ҳатто Эстани ҳам қаттиқ қўмсарди. Клайд Эста ҳам ўзи сингари ихтиёридан ташқари бўлган вазият қурбонига айланганлигини яхши тушунарди. Кўпинча у ўтмишини, онасига қандай муомалада бўлганлари, Канзас-Ситидаги мартабаси бирдан қўлидан кетгани, Гортензия Бригсдан айрилгани ўзига оғир зарб бўлганини эслаганида, алаmidан эзилиб кетарди... Ўшандан бери қанчалар машаққат чекмади дейсиз, онаси билан Эстанинг бошига қанчадан-қанча гамташвиш солган ҳам бўлиши керак.

Клайд Канзас-Ситидан қочганига икки кун бўлди деганда, Сент-Луисга етиб келди. Товар вағонида беркиниб кетаётганида иккита кондуктор ярим йўлда сезиб қолишиб, ёқимсиз қиш эрталаридан бирида уни қорга улоқтиришди. Канзас-Ситидан юз миля нарида калтак еб, гангиган ҳолда қолиб кетди. Кондукторлар унинг соати билан пальтосини олиб қолишганди. Сент-Луисда қўлига Канзасда чиқадиган «Стар» газетасининг битта сони тушиб қолувди, қаттиқ хавотирлари ўринли чиққанини билиб олди. Газетада ўша рўй берган фалокат тасвирига биринчи бетдан бир ярим устун жой берил-

ганди. Унда айтилишича, Канзасда анча таниқли ва бадавлат бўлган ота-онанинг ўн бир яшар қизчаси нобуд бўлган (уни машина уриб, босиб кетганидан бир соатдан кейин ўлганди). Спарсер билан мисс Сайп госпиталда назорат остида ётишар, полициячи тепаларида қачон соғайишларини пойлаб турарди. Ажойиб автомобиль жуда ҳам ишдан чиққан, машинанинг эгаси қўлида хизмат қиладиган Спарсернинг отаси эса ўғлининг бемаза ва жинояткорона хулқи туфайли ғазабда ва ташвишга ботган эди.

Ҳаммасидан ҳам ишкали, Спарсерга автомобилни ўғирлашда ва қотилликда айб қўйилгандан кейин, шубҳасиз, ўз айбини камайтириш мақсадида ҳамсафарларининг номини битта-битта айтиб, улар ишлайдиган меҳмонхонанинг адресини ҳам берганди. Шу билан бирга, у рўй берган фалокатда уларнинг ҳам айби меники билан теппа-тенг, нега деганда, тез юришга рози бўлмасам ҳам мени мажбур этишди, деганди. Клайд бунинг ҳам жиддий айб эканлигини биларди. Меҳмонхонада эса мистер Скуайрс полиция ва газета ходимларига қўлида ишлайдиган ўсмирларнинг ота-оналари ва қаерда туришларини айтиб берганди.

Бу эса энг офир зарба эди. Газета шундан кейин ўғилларининг ҳунарларидан воқиф бўлган ота-оналарнинг қандай гангиганлари тасвирланган эди.

Томнинг онаси бўлмиш миссис Ретерер бунини эшитганда йиғлаб-сиқтаб, ўғли яхши бола эканлиги, бирор ёмон иш қилишни истамаганлиги, бунга ишончи комил эканлигини айтганди. Оскарнинг меҳрибон онаси бўлмиш кекса миссис Хегланд эса: «Ўғлим жаҳондаги энг софдил ва олижаноб ўсмирлардан бири, уни ичириб қўйишган бўлса керак», – деган сўзларни айтганди.

«Стар»да ёзилишича, Грифитсларнинг уйида бу гапни эшитган онасининг ранги қув ўчиб кетиб, жуда ўтакаси ёрилиб ва хафа бўлиб, нима воқеа рўй берганига асти тушунолмайд қолганди. У ўғлининг бундай сафарда иштирок этганига ишонгиси келмасди. «Қандайдир англашилмовчилик рўй берганга ўхшайди, – дерди у, – ўғлим тез орада келиб, ҳаммасини тушунтириб беради, албатта».

Аммо Клайд қайтмади. Кейин у бу иш ҳақида бошқа нарса эшитмади ҳам, негаки онаси ва полициядан азбаройи қўрққанидан (онасининг ғамгин ва изтиробли кўзларига дош бера олмасди) бир неча ойгача уйига хат ёзолмади. Кейин бир марта хат ёзиб, соғ-саломат юрганини айтиб, онасидан ташвиш тортмасликни илтимос қилди, бироқ янги исмини ҳам, адресини ҳам кўрсатмади.

У иш қидириб, бир жойдан иккинчи жойга ўтарди. Сент-Луисда, Пеорияда, Чикагода, Милуокида бўлди. Ресторанда идиш-товоқ ювиб, кичкинагина хароб дорихонада содали сув сотди, пойафзал магазинида ва баққолчилик дўконида гумашталиқ қилишга уриниб кўрди, қисқаси, нима иш тўғри келса қайтмади, бироқ иши сира ҳам юришмади. Иш берганлар у билан ё ҳисоб-китоб қилишар, ё бўлмаса, ўзи ишни ташлаб кетар, нега деганда, қилаётган иши ўзига маъқул келмасди. Бир марта у йиғиб юрган пулидан онасига ўн доллар юборди. Яна бир сафар беш доллар жўнатди. Орадан бир ярим йил ўтгандан кейин уни қидириш ишлари тўхтатилиб, жиноятдаги иштироки унутилган ё бўлмаса, таъқиб этишга арзимайди, деб топилган бўлса керак, деган қарорга келди. Шундан кейин Чикагода қўлига жиндай пул тушувди, онасига хат ёзишга жазм этди. У Чикагода аравакашлиқ қилиб, одамларнинг уйларига олган молларини элтиб бериб, ҳафтасига ўн беш доллар туширар эди.

Шунинг учун ҳам онасига гарчи ўзининг ҳақиқий исмини яшириб юрган бўлса ҳам, яхши ишга кириб, ўзини тутиб олганлигини ёзса бўларди. Клайд бу пайтда шаҳарнинг ғарбий қисмида, Полина-стритдаги уйлардан бирида ижара турарди. Ўшанда у онасига шундай хат ёзди:

«Қадрли ойигинам!

Канзас-Ситида ҳалиям туриш-турмасликларингизни билмайман. Ҳозир қаерда ва қандай турганликларингизни менга албатта ёзиб юборинглар. Сизларнинг аҳволларингиз қанақалигини билишни ва ўзим ҳақимда ҳикоя қилишни жуда-жуда истаяпман. Чин сўзим, ойи, хўп десангиз, сизга жон деб ёзган бўлардим. Бу ерда мен якка-ёлғизман. Шунга қарамай, сиз ҳарқалай жуда эҳтиёткор бўлинг ва қаердалигимни бировга гапириб юрманг. Бундан катта ишкаликлар чиқиши мумкин, мен бўлсам ҳаётни бошқатдан бошлашга жуда ҳаракат қилиб, эндигина ишга жойлашиб олдим. Ишонинг, мен бирор ёмон иш қилганим йўқ, газеталар нима ёзсалар ёзаверсинлар, ҳеч нима қилмадим, бошқалар билан сайрга бордим, холос. Бироқ мен қилмаган ишимга жазога тортиламан, деб қўрқдим. У пайтда мен уйга қайтиб келолмасдим. Менинг айбим бутунлай йўқ, бироқ сиз билан дадам нима деб ўйларкансизлар, деб чўчидим. Юр, деб чақиривди, мен ҳам бордим, бироқ Спарсернинг айтишига қараганда, машинани ол, деб мен илтимос қилиб, қайтишда тез юр, деб қистаган эмишман – буниси ёлғон. Машинани унинг ўзи олиб, барчамизни таклиф қилган. Эҳтимол, қизни уриб кетганимиз учун ҳаммамиз айбдордирмиз, бироқ биз буни истамагандик. Бу иш тўсатдан бўлиб қолди. Шундай бўлганига жуда ҳам ачинаман. Сизни кўп кўйдирдим! Яна сизга айни қарашадиган пайтимда шундай қилдим! Нақадар даҳшат! Шундай

бўлса ҳам мени кечирарсиз, деб ўйлайман, тўғри-ми, ойи?

Аҳволларингиз қанақалигини жуда-жуда билгим келяпти. Эста, Жулия, Фрэнк, отам қалай? Қаерда турибсизлар ва нима қиялпсизлар? Сизни қанчалар яхши кўришимни биласиз-ку, ойи! Мен энди оқ-қорани анча-мунча ажратиб, у-буларга дурустроқ тушунапман. Дурустроқ одам бўлишни истайман. Омадим келишига ишонаман. Ҳозирги ишим Канзас-Ситидагидай бўлмай, бошқа соҳада бўлса ҳам, ҳар ҳолда ёмон эмас. Мен бўлсам ундан яхшироғига интилмоқчиман. Фақат меҳмонхоналарда бошқа ишламасликка ҳаракат қиламан. Бу менга ўхшаганларга тўғри келмайдиган иш. Менимча, бунчалик баландга чиқиб кетиш ярамайди. Кўрдингизми, анча ақлим кириб қолган. Ҳозир ишлаётган жойимдагилар мендан хурсанд, бироқ мен дурустроқ мавқега эришсам, дейман. Ҳозирча, топадиган пулим унча кўп эмас, хона, овқат ва кийим учун етарли. Шундай бўлса ҳам озгина-озгинадан чегириб қоляпман, нега деганда, ўзимга бирорта муносиброқ иш топиб, у-буни ўргансам, дейман. Бизнинг давримизда ҳар бир одам ўз мутахассислигига эга бўлиши керак, буни энди тушунаман.

Ойи, аҳволларингиз қалай ва нима қиялпсизлар, менга ҳаммасини бирма-бир ёзиб юборинглар, жуда ҳам билгим келяпти. Фрэнк, Жулия, отам ва бирор ёққа жилмаган бўлса Эстага ҳам салом айтинг. Мен сизни илгаригидай яхши кўраман ва мени ҳали ҳам жиндай севишингизга ишонаман. Тўғрими? Хатга ҳақиқий исмиمنى ёзмадим, бу ҳали ҳам хатарли бўлиши мумкин (Канзас-Ситидан кетганимдан бери бирор жойда ҳақиқий исмиمنى ишлатганим йўқ). Хатимда бошқа исм ёздим, тез орада бу исмдан қутулиб, яна ҳақиқий

фамилиямда юрсам керак, деб ўйлайман. Бу ишни ҳозирнинг ўзида қила қолай дейман-у, бироқ чў-чияпман. Менга мабодо хат ёзмоқчи бўлсангиз, Чикаго, Гарри Тенетга, сўраб олингунча, деб ёзинг.

Тезда жавоб келишини кутаман. Сизларга ҳам, ўзимга ҳам янги ташвиш орттирмай деб шунақа имзо чекдим, тушундингизми? Ўша фалокат босди-босди бўлганига ишончим комил бўлди дегунча яна ҳақиқий исмида юраман, албатта.

Меҳрибон ўғлингиз».

Клайд имзо ўрнига чизиқ тортиб, тагига: «Ўзингиз биласиз», деб ёзди-да, хатни жўнатди.

Онаси ўғлининг қаердалигини билолмай, кеча-ю кундуз хавотир олиб юрганидан, Клайд тез орада жавоб хати олди. Клайд ота-онасини ҳали ҳам Канзас-Ситида туради, деб юрганидан конвертдаги Денвернинг муҳрини кўриб, жуда ҳайрон бўлди.

«Қадрли ўғлим!

Хатингни олиб, соғ-саломатлигингни билганимда жуда ҳам ҳайратландим ва қувондим. Мен сенинг яна ҳақ йўлга тушиб олишингга ишонардим ва доимо дуо қилардим. Чунки бу сени омад ва бахтга элтувчи ягона йўлдир, Эгам шунинг учун ҳам соғ-саломат бўлиб, ҳалол меҳнат қилаётганингдан мени воқиф этди. Нолаларим худойимга етди. Мен буни билардим. Унга минг қатла шукурлар бўлсин!

Бошингга тушган оғир бахтсизлиқ ўзингга ҳам, бизга ҳам ташвиш орттириб, шармандалар қилганинг учун сени айбламайман, зеро, иблис йўлдан оздириб, биз, бандаларни, айниқса сендек гўдакни тинч қўймаслигини яхши биламан. Иблисининг тўрига тушиб қолмаслик учун қанчалар эҳтиёт-

кор бўлиш лозимлигини қани энди билсанг, ўғлим! Зеро, сенинг олдингда олис йўл турибди. Доимо ҳушёр бўлиб, Эгамнинг жондан азиз болаларимга аталган оятларига шак келтирмаслик қўлингдан келадими? Ўзингни тўхтата олиб, доимо биз билан бирга бўлиб, машаққатли йўллардан бу фоний дунёда ҳаёлимизга ҳам келмайдиган гўзал жаннатга равона қилаётган Эгамнинг ваҳийларига қулоқ осасанми? Болалигингда эшитган насиҳатларингга қаттиқ амал қилиб, куч – адолатда эканлигини эсингдан чиқармасликка ваъда бер, болагинам, сира ҳам ичкилик ичма, ким тутса ҳам олма. Иблис ичкиликда ўзини кўрсатиб, заифларни булғалашга доимо тайёр туради. Сенга тез-тез: «Ичкилик – алдоқчи, ичмоқ – бемаъниликка берилмоқ, ёлғонга учган одам – доно эмас», – деб турганларимни доимо эсингдан чиқарма. Сени биров чалғитмоқчи бўлганда ушбу сўзларим қулоғингда жаранглаб турсин, деб энди роса дуо қилганим-қилган, зеро, ўша ёмон фалокатнинг ҳам ҳақиқий сабабкори нақ ичкилик эканлигига иймоним комилдир.

Клайд, мен сени деб кўп азоб тортдим, яна бу фалокат Эста туфайли минг балоларга гирифтор бўлиб юрганымда юз берди. Сал бўлмаса, Эстадан айрилиб қолаёздим. Унинг аҳволи жуда ҳам танг эди. Бола бечоранинг қилган гуноҳи унга жуда ҳам қимматга тушди! Биз анча-мунча қарзга ботиб, ундан узилгунча роса ҳам ишладик. Энди эса қарзларимиздан ниҳоят узилдик, ишларимиз аввалгидай унча ёмон эмас.

Ўзинг кўриб тургандай, биз Денвердамиз. Бу ерда хусусий миссиямиз бор. У катта уйда бўлиб, ҳаммамизга жой етади, бир қанча хоналарни ижарага ҳам қўямиз. Бу иш Эстанинг қўлида. Айтмоқчи, у ҳозир миссис Никсон. Ўғли бирам кўҳдикки, отанг икковимизга сенинг гўдаклигингни эслатиб

туради. Унинг шўхликларини кўриб, кўпинча сени эслаймиз, гўё сен яна бола бўлиб қолиб, қайтиб келгандай кўринасан. Бу бизни сал юпатади ҳам.

Фрэнк билан Жулиянинг бўйлари жуда чўзилиб, менинг чинакам суянчиқларим бўлиб қолишган. Фрэнк газета тарқатиб, у-бу ишлаб туради, бу ҳам менга мадад. Эста бўлса ҳозирча кучимиз бор экан, иккови ҳам ўқишда давом этишларини истайди.

Отангнинг соғлиғи унча яхши эмас, бу ўз-ўзидан тушунарли, нега деганда, ёши бир ерга бориб қолди. Шундай бўлса ҳам кўлидан келганча қи-мирлаб турибди.

Клайд, сенинг одам бўлишга интилаётганингдан бошим осмонга етди. Кеча кечқурун отанг билан яна Ликургдаги амакинг Сэмюэл Грифитс ҳақида гаплашдик. У жуда бой одам, мабодо унга хат ёзиб, иш ўрганмоқчиман, ёнингизга борсам, десанг, сен учун йўқ демас, деб ўйлайман. Унинг йўқ дейишига кўзим етмайди. Нафсиламрини айтганда, сен унинг туғишган жиянисан-ку! Унинг Ликургда ёқа ишлаб чиқарадиган катта фабрикаси борлигини ўзинг биласан. Одамларнинг гап-ларига қараганда, у жуда ҳам бой экан. Унга бир хат ёзиб кўрмайсанми? Менимча, у сенга жой топиб беради, ўшанда келгусида бир нарсани кўзласанг бўлади. Мабодо, унга хат ёзсанг, жавобидан мени хабардор қилгин.

Клайд, ўзингдан тез-тез хабар бериб турсанг, дейман. Ўзинг ва ҳаётингдан тез-тез ёзиб тургин. Кутаман. Биз ҳаммамиз сени аввалгидай яхши кўрамыз ва маслаҳатларимиз билан кўмаклашишга тайёرمىз, албатта. Сенга чин юракдан муваффақиятлар тилаймиз ва яхши бола бўлиб, покиза ва ҳалол кун кечиринингни истаймиз. Инсон бутун оламини қўлга олса-ю, ўз қалбини ҳалок қилса, бундан нима фойда, шуни унутма, болагинам.

Клайд, хат ёзиб тургин, онангнинг фикри-ёди, меҳри сенда, у сени авайлаётгани ва ҳақ томонга чорлаётганини унутмагин.

Меҳрибон онанг».

Шундай қилиб, Клайд Сэмюэл амакиси ва унинг фабрикаси хусусида унга рўпара бўлмасдан анча олдинроқ бош қотира бошлаганди. Клайд айна пайтда ота-онасининг тирикчилиги бор пайтдаги-га нисбатан анча яхшиланиб, тўқроқ яшашаётганини билганидан анча енгил тортганди. Чамаси, ота-онасининг бу янги миссияси меҳмонхона ёхуд мебелли хоналарга боғлиқроқ жойга ўхшарди.

Клайднинг онасидан хат олганига икки ой бўлса ҳам, у деярли ҳар куни ўзига ўзи тезда бирор қарорга келишим керак, дегани-деганди. Бир куни унга ўзи ишлаётган магазиндан Жексон хиёбонидаги «Юнион Лиг» клубига тушган бир меҳмонга галстук ва дастрўмолли пакетни элтишга тўғри келиб қолди. Клайд клубга кираркан, клуб хизматчиларининг формасидаги Ретерерга дуч келиб қолди. Ретерернинг вазифаси – ичкарига кираётганларнинг гапларига жавоб қилиб, юқларини қабул қилиб олиш экан. Олдинига уларнинг икковлари ҳам бир-бирларига бақрайиб қолишди. Биринчи бўлиб Ретерер ўзига келди.

– Клайд! – деб юборди у ўртоғининг қўлидан маҳкам ушлаб. Кейин эса суюнганидан, ҳарқалай, эҳтиёткорликни қўлдан бермай қўшиб қўйди: – Шайтон! Учрашганимизни қарая-я! Пакетни бу ёққа қўй. Қаёқдан келиб қолдинг ўзи?

Клайд ҳам азбаройи ҳаяжонланиб кетганидан:

– Буни қарая-я! Сенмисан, Том? Ишлар қалай? Шу ерда ишляапсанми? – деб юборди.

Ретерер ҳам Клайд сингари ўша ҳазин сирни унутганидан:

– Ҳа, албатта, тўғридан-тўғри. Қарийб бир йилдан бери шу ердан, – деб жавоб қилди.

Ретерер шу заҳотининг ўзида Клайдга дамингни чиқарма дегандан қўлидан тортди-да, оғайниси кириб келганда гаплашиб турган бола эшитмасин дегандай, шоша-пиша бир чеккага тортди.

– Сс...секин! – гапида давом этди у. – Бу ерда мен ўз фамилиямда юраман, бироқ Канзас-Ситидан эканлигимни ҳеч ким билмаслиги керак, тушундингми? Мени ҳамма Кливленддан деб билади.

У Клайднинг қўлини яна бир марта дўстона қисиб, унга бошдан-оёқ қараб чиқди. Клайд ҳам тўлқинланиб кетганидан деди:

– Ҳа, албатта. Тушунаман. Бу тўғри. Мени таниганингдан хурсандман. Мени ҳозир Тенет, Гарри Тенет дейишади, эсингдан чиқарма!

Уларнинг икковлари ҳам ўтган кунларни эслашиб, юзлари ёришди.

Ретерер шунда Клайднинг эғнида мол тарқатадиганларнинг формаси борлигини пайқаб қолди.

– Уйма-уй мол ташийсанми? – деб сўради у. – Жуда қизиқ-ку! Клайд – аравакаш! Буни қара-я! Мени ўлдирдинг-ку! Нимага бу ишни қилиб юрибсан?

Ретерер бу гапи Клайдга ёқмаётганини унинг башарасидан дарров пайқаб олди. Клайднинг ўзи қисқагина қилиб: «Бу иш ўзимга ҳам ёқмай юрибди», – деганидан кейин Ретерер қўшимча қилди:

– Менга қара, биз учрашиб, бир гурунглашишимиз керак: Қаерда турибсан? (Клайд адресини берди.) Мана буниси соз. Мен соат олтида бўшайман, кейин олдинга бораман, сен ишдан қачон чиқасан? Бўлмаса шундай... Рэндолф-стритдаги «Энричи» қаҳвахонасида учраша қолайлик. Майлими? Маса-лан, соат еттида. Мен соат олтида бўшайман, агар сенга қулай бўлса, соат еттига боришим мумкин.

Клайд хурсанд ҳолда бош ирғади. У Ретерерни учратиб қолганидан юраги қоқ ёрилгудай эди.

Клайд аравадаги ўриндифига чиқиб олиб, мол ташишга тушди, шундай бўлса ҳам то иш тугагунча Ретерер билан кўришажаги хаёлидан нари кетмади. У соат беш яримда отхонага шошилди, кейин эса шаҳарнинг ғарбий қисмидаги арзонгина мебелли хоналари бўлган пансионга чопди. Устига кишилик костюмини кийиб олиб, «Энричи»га югурди. У қаҳвахонанимг муйилишида турганига бир дақиқаям бўлмовди ҳамки, хушчақчақ, мулојимгина ва илгаригидан ҳам яхши кийинган Ретерер пайдо бўлди.

– Хўш, сени кўрганимдан бениҳоя хурсандман, қария, – деб гап бошлади у. – Сенга айтсам, Канзас-Ситидан қочиб қолганимдан бери улфатларимиздан фақат ўзингни кўриб турибман. Мана шунақа! Синглим менга ўшанда ҳеч ким Хигби ҳақида ҳам, Хегланд ҳақида ҳам, сенинг тўғрингда ҳам хабар тополмади, деб ёзганди. Спарсерни эса бир йилга кесишибди, эшитувдингни? Чакки бўпти-а, тўғрими? У қизни босгани учунгина эмас, балки бировнинг машинасини олиб, ёнида ҳайдовчилик гувоҳномаси бўлмаса ҳам ҳайдаб, полисмен ҳуштак чалса ҳам тўхтамагани учун жазоланибди. Уни шунинг учун қамашибди. Сенга айтсам, – Ретерер шунда овозини маънодор қилиб пасайтирди, – ўшанда қўлга тушиб қолсак борми, ҳаммамиз ҳам кесилиб кетардик. Ўшанда роса ҳам қўрқдим-е! Қочганимни бир кўрсанг борми! Оёғим ерга тегмасди ҳисоби! – Ретерер яна кулганди, кулгиси бу сафар жазавалироқ чиқди. – Спарсерни ўша қиз билан машинада қолдириб кетганимизни қара-я! Жуда чатоғ-а, тўғрими? Қўлимиздан бошқа нима ҳам келарди? Ҳаммамизнинг полицияга кўндаланг

бўлишимиздан нима наф чиқарди, тўғрими? У қизнинг оти нимаиди ўзи... Ҳа, Лора Сайп. Сен бўлсанг бирпасда йўқ бўлиб кетдинг, мен ҳатто билмай қолдим. Ёнингдаги қизинг, Бригс ҳам. Нима, сен уни кузатиб қўйдингми?

Клайд бош чайқади.

– Йўқ, уни кузатмадим, – иқрор бўлди Клайд.

– Қаёққа ғойиб бўлувдинг? – деб сўради Ретерер.

Клайд тушунтириб берди. Бошига тушган саргузаштларини батафсил гапириб берганидан кейин Ретерер яна гапга тушди:

– Демак, Бригс деган қизалоқ ўша воқеадан кейин битта йигит билан Нью-Йоркка қочиб қолганини билмас экансан-да? Менга буни Луиза айтди, тамаки дўконидаги аллақандай битта сотувчи билан кетибди. У бу қизни кетар олдида кўрган, ўшанда устида яп-янги мўйнали жакет бор экан, хуллас, шунақа гаплар (Клайд шунда аянчли бужмайиб қўйди). Ўшанинг кетидан ҳаллослаб юрган сен ҳам тентак экансан ўзи! У сени ҳам, бошқаларни ҳам мутлақо ўйламасди ўзи. У эса сени жуда ҳам жигарингдан уриб қўювди, тўғрими?

Ретерер афтини қизиқ қилиб қийшайтирди-да, Клайднинг эски одати бўйича жигига тегиб биқинига туртди.

Ретерер шундан кейин ўзидан гап очди: унинг ҳаёти саргузаштларга айтарли бой бўлмаса ҳам, Клайдга нисбатан хавотир ва ҳадикда камроқ юрган, дадилликни сира қўлдан бермаган, бахтига ҳам, кучига ҳам ишончини йўқотмаган эди. У қўп оворагарчиликлардан кейин ахири ҳозирги ишини «илинтирган», нега деганда, айтишича, Чикагодан доимо қуруқ кетмаса бўларди.

Ретерер бу ерда шундай, «албатта, жуда ювошгина» ҳаёт кечирар, ундан биров сира ҳам гина қилолмасди.

Ретерер шундан кейин дарҳол: «Юнион Лиг» клубида ҳозир бўш жой йўқлигини, лекин агар Клайд истаса, бошқарувчи мистер Хейли билан гаплашиб кўришини айтди. Мистер Хейли эҳтимол бирор ерда бўш жой борлигини билар, ўшанда Клайдга анча яхши бўлади.

– Ҳадеб сиқилавермагин-да, энди, – деди Ретерер Клайдга оқшом охирлаб қолганда. – Бунинг сира ҳам фойдаси йўқ.

Кўнгилни тўқ қилувчи ана шу гурунждан икки кун ўтгандан кейин «Юнион Лиг» клубининг дастёри Клайднинг уйига хат олиб келди. Клайд ҳозирги ишимни йиғиштириб, чинакам исмимни яширмай меҳмонхоналарни айланиб иш қидирсамминкин, деб ўйлаб юрганди. Дастёр келтирган хатда эса шундай дейилганди: «Эртага эрта билан «Катта Шимолий»даги мистер Лайтолга учраш. У ерда бўш жой бор. Жой унчалик яхши бўлмаса ҳам, кейинчалик бошқасини топиш энгиллашади».

Клайд шу важдан телефонда ўзининг бевосита бошлиғига касал бўлиб қолгани, бугун ишга чиқа олмаслигини айтди-да, энг яхши костюмини кийиб, хатда кўрсатилган меҳмонхонага равона бўлди. Бу ерда у тақдим этилган тавсияномалари туфайли ишга олинди, ҳақиқий исми билан ишга кирганидан жуда энгил тортди. Ойига йигирма доллар маош белгилашиб, бундан ташқари овқатини текин қилишгани ҳам Клайдни хурсанд қилиб юборди. Тўғри, меҳмонхонага тушганлардан оладиган чой пули ҳафтасига ўн доллардан ошмаса ҳам, Клайд овқат текин бўлгандан кейин шу чоққача топаётганимдан кўпроқ тушираман, бу иш аравакашлик қилишдан осон-ку, деб ўзини юпатарди. У яна меҳмонхонада хизмат қилишга қайтгани ва уни таниб қолиб, қамоққа олишлари мумкинлигидан хижолатда эди, холос.

Орадан кўп ўтмади. Ишга кирганига кўпи билан уч ой бўлганида «Юнион Лиг»да тайинли жой чиқиб қолди. Ретерер бу пайтда кўтарилиб, меҳмонхонадаги барча кишиларнинг устидан турадиган мудирнинг ёрдамчиси қилиб тайинланганди. Икковлари иноқ бўлганларидан, Ретерер мудирга бўш жойга жуда муносиб келадиган одамни тавсия қила олишини, унинг исми Клайд Грифитс, ўзи «Катта Шимолий»да ишлаб турганини айтди. Ретерер шундан кейин Клайдни чақириб, унга янги бошлиққа қандай кўндаланг бўлиб, нималар дейиш кераклигини ўргатди, шундай қилиб, Клайд клубга ишга олинди.

Клайд «Юнион Лиг» клуби «Катта Шимолий» туғул, ҳаттоки, «Грин-Дэвидсон»дан ҳам баланд турадиган, катта мулкдорларга ва ижтимоий мавқеи баланд одамларга аталган маскан эканлигини тезда билиб олди. Клайднинг шўрига, у яна ўша ҳаётни яқиндан кузатиш имконига эга бўлди ва бу кузатиш унинг кўнглидаги шуҳратпарастлик торларини чертиб, бойишга бўлган иштиёқини кўчайтира бошлади. Клубга илгари у ҳеч учратмаган кишилар, афтидан, сара жамиятнинг ҳар жиҳатдан машҳур бўлган вакиллари келишарди. Клайднинг назарида, бу ерга она мамлакатидангина эмас, балки барча мамлакатлар ва қитъалардан одамлар келишарди. Бу ерда Американинг шимоли ва жануби, шарқи ва ғарбидан келган сиёсий арбоблар, фақат Америкадангина эмас, балки дунёнинг барча жойларидан машҳур сиёсатдонлар ва савдогарлар, шунингдек, олимлар, жарроҳлар, атоқли докторлар, генераллар, қаламкашлар ва жамоат арбоблари ҳам бўлиб туришарди.

Клайдни яна бир нарса ҳайратга солар, у ҳам бўлса бу ердаги вазиятда «Грин-Дэвидсон»да, яқингинадаги «Катта Шимолий»да ҳукм сурган

шаҳвоний ҳаётдан асар ҳам йўқлиги эди. Клайд бунин синчиклаб ўргангани сари ҳайрон бўларди. Чиндан ҳам у меҳмонхоналарда қўрган барча нарсаларнинг асосида маишат ётишини ҳали унутиб улгурмаганди. Бу ерда эса аҳвол бутунлай бошқача эди. Клубга аёллар мутлақо киритилмасди. Машҳур зотлар клубга ўзлари келиб, ўзлари кетишар, шов-шув қилишмас, ҳаммалари ном қозонган кишиларга хос бўлган даражада ҳаракатчан ва босиқ бўлардилар. Одатда, улар ёлғиз ҳолда тамадди қилишар, иккита-учта бўлиб оҳиста овозда гурунглашишар, газета ёки китобларини ўқишар, ё бўлмаса, тезюар машиналарида шаҳар айланишар ва эҳтирос нималигини билмайдиганга ўхшашарди. Клайдга ўхшаган берироқ одамларни йўлга солиб, тинч қўймайдиган бу туйғу клубга келадиган одамларга таъсирини ўтказа олмайдигандай туюлар, тажрибаси кам ва кўзи яхши пишмаган Клайд бу хусусда ана шундай ҳаёлларга борарди.

Эҳтимол, бу ажойиб дунёда зўр мавқега ва уни сақлаб қолмоққа аёлларга бепарво бўлиб, уларга бутунлай қарамай қўйиш орқалигина эришмоқ мумкиндир. Клайд ана шунинг учун ҳам бундай кишилар борида ва уларнинг олдида ўзингни гоҳо гангитиб юборадиган нарсалар мутлақо ҳаёлига келмайдиган киши қилиб кўрсатиш керак, деб ўйларди.

Клайд клубда пича вақт ишлаганидан кейин бу даргоҳ ва унинг турли меҳмонлари таъсирида, бундай қараганда чинакам жентльменга айланди-қўйди. Клубда у ўзини жуда ҳам бошқача одамдай, анча босиқ ва ишбилармон, орзумандликдан берироқ сезарди. Кучини қайтадан синаб кўриши кераклигига ишонарди. У клубга келиб-кетадиган, ақли тиниқ, одамларга таҳассиб қилиб, ажойиб кунлардан бирида муваффақиятни қўлга

киритади, жуда ваҳимали бўлмаса ҳам, ҳар ҳолда, ҳозиргидан дурустроқ одамга айланади. Ким биларди дейсиз? Тиришқоқлик билан ишлаб, яхши-яхши танишлар орттириб, ўзини эҳтиёткорлик билан олиб юрса, клубга келиб турадиган ажойиб кишилардан бирортаси унга қизиқиб қолиб, биронта дурустроқ жойни таклиф қилиб қолиши мумкин, бундай жойларга эришиш йўли Клайдга шу чоққача берк эди-да.

Очигини айтиш керак: Клайд ўз характери жиҳатидан бир кунмас бир кун баркамол киши бўлиб етишишга ноқобил эди. Унга тафаккур аниқлиги ва ички интилишдек кўп кишиларга мансуб бўлган ва ҳаётнинг барча йўллари ҳамда имкониётлари орасидан энг муносибини танлаб олишга кўмаклашадиган сифатлар етишмасди.

IV БОБ

Клайднинг ўзи эса иши юришмаётганини маълумоти камлигидан кўрарди. Болалигида оиласининг шаҳарма-шаҳар кўчишлари ўқишига халал бериб, бирор соҳага унча-мунча тиши ўтиб қолишига тўсқинлик қилганди. Бўлмаса у ҳам «Юнион Лиг» клубига келиб турадиган кишилар мансуб бўлган жамиятнинг эшигини тақиллата оларди. Эндиликда эса у бутун вужуди билан мана шу кишилар қаторига интиларди. Бу жентльменлар эса ажойиб уйларда туришар, ҳашаматли меҳмонхоналарга қўнишар, Скуайрсга ёки бу ердаги дастёрларнинг бошлиғига ўхшаган кишилар эса, уларга хизмат қилиб, яхши дам олишларининг пайида бўлишарди. Клайд эса бор-йўғи дастёр эди. Ўзи бўлса йигирма бирга қадам қўйганди! Гоҳо ўзи бундан хафа бўлиб кетарди. Шу ваздан доимо омади чопиб, кўтарилса бўладиган иш топишни орзу қи-

ларди. У ўзига ўзи: «Дастёрликдан бошим чиқмай кетаверадимми?» деб қўяркан, тагин рост чиқиб қолса-я, деб гоҳо юрагини ваҳм босарди.

Клайд ана шундай хулосага келганидан кейин, келгусида ишимни қандай қилиб ўнгласам бўларкин, деб бош қотира бошлади. Ўша кезларда Чикагога унинг амакиси Сэмюэл Грифитс келиб қолди. Сэмюэл Грифитснинг бу ердагилар билан алоқаси кучли ва таниш-билишлари кўп бўлганидан унга клубнинг карточкасини илтифот қилишган, Грифитс шундан кейин клубда бир неча кун мобайнида у билан гаплашгани келган кишилар билан учрашган, шаҳар айланиб, ўзи зарур деб билган турли кишилар ва фирмалар билан музокаралар олиб борганди.

У клубга тушганига бир соат ҳам бўлмай, келганларнинг исм-шарифларини қайд қилиш билан шуғулланадиган Ретерер вестибюлдаги тахтага Грифитснинг фамилиясини ёзиб бўлиши билан Клайдни чақирди:

– Менга қара, сен менга Нью-Йорк штатининг қаеридадир Грифитс фамилияли ёқалар фабрикасининг эгаси бўлган қариндошимиз бор, дегандинг-а?

– Албатта, – жавоб қилди Клайд, – Сэмюэл Грифитс. Унинг Ликургда ёқалар ишлаб чиқарадиган каттакон фабрикаси бор. Унинг эълонлари ҳамма газеталарда босилади. Сен, чамаси, Мичиган авенюдаги унинг ёнар рекламасини кўрган бўлсанг керак.

– Ўзинг уни учратиб қолсанг танирмидинг? – деб сўради Ретерер.

– Йўқ, мен уни сира ҳам кўрмаганман.

– Гаров ўйнаганим бўлсин, бу ўшанинг ўзгинаси, – деб қўйди Ретерер келганларнинг исм-шарифлари қайд қилинадиган мўъжазгина варақага кўз югуртираркан. – Мана қара: «Сэмюэл Гри-

фитс, Ликург, Нью-Йорк штати». Унинг ўзгинаси, тўғрими?

– Зора! – Клайд бу амакиси билан учрашишни кўпдан орзу қилиб юрганидан жуда қизиқиб ва тўлқинланиб кетиб, унинг гапини тасдиқлади.

– У ҳозиргина тепага чиқиб кетди, – Ретерер гапида давом этди. – Дэвид унинг жомадонларини кўтаришиб кетди. Эркакмисан эркак. Шу ерда қимирламай тургин-да, пастга тушганида унга кўз ташла. Эҳтимол, у чиндан ҳам сенинг амакингдир. Ўрта бўйли, анчагина қотма, мўйлови оқарган ва оч кулранг шляпали киши. Кўриниши ёқимтой. Уни сенга кўрсатаман. Агар у ростдан ҳам амакинг бўлса, ёқишга ҳаракат қил. Эҳтимол, сенга бирор ёрдами тегиб... бирор жуфт ёқа ҳадя қилар, – деб қўйди у кулги аралаш.

Клайд ҳам ўринли ҳазилни тушуниб кулимсиради-ю, бироқ қалби ҳали ҳам ҳаяжонда эди. Сэмюэл амакиси шу клубда! У билан танишишга бундан қулай фурсат бўладими? Клайд амакисига бу ерга ишга келмасидан олдиноқ хат ёзмоқчи бўлиб юрар, энди эса амакиси бу ерга келган, у билан гаплашса бўларди.

Шошма-чи! Клайд гап бошлашга журъат қилса, амакиси нима деб ўйларкин? Бу клубда бор-йўғи дастёр бўлиб ишлаётган жиянига қандай кўз билан қараркин? Амакиси, умуман, дастёр бўлиб ишлаётган ёшларга, хусусан, Клайдга, тенгқур ёшларга қандай қараркин? Клайднинг ёши йигирма бирда-ку, ахир! Клайд мабодо бу ишини тезроқ янгиламаса, «югурдаклик»ка катталиқ қилиб қолади. Сэмюэл Грифитсдай бадавлат ва катта одам дастёрлик ишини иш ҳисобламаслиги мумкин, бунинг устига жияни дастёр чиқиб ўтирса, нима дейди? У бунақа жиянига қайрилиб ҳам қарамаслиги, гаплашишни ҳам истамаслиги мумкин...

Клайд қанчадан-қанча кеча ва кундузларини ана шу шубҳалар таъсирида ўтказди.

Эртасига эса Клайд амакисини олти марта кўришга улгурди, у жуда ёқимли таассурот қолдирди. Амакиси чаққон, ҳаракатчан, ишчан одам бўлиб, укасига – Клайднинг отасига сира ҳам ўхшамас, бунинг устига жуда бой, шу важдан ҳамма уни бағоят ҳурмат қиларди... Шунда Клайд, наҳотки, шундай фурсатни қўлдан чиқарсам, деб сўраб қўйди қўрқиб ўзидан ўзи. Нафсиламрини айтганда, амакиси кўзига ёмон бўлиб кўринмас, аксинча, кўринишдан анча хуштабиат эди. Клайд Ретерернинг маслаҳати билан амакисининг хонасига элтиб берилиши лозим бўлган хатни олгани кирганида, амакиси унинг башарасига ҳам қарамай хат билан бирга ярим долларни ҳам узатди.

– Дастёр хатни тезда элтишини кузатиб туринг, пул эса ўзингизга, – деди у.

Клайд ўша дамда азбаройи ҳаяжонланиб кетганидан амакиси уни танимаганига ажабланди... Мистер Грифитс эса ҳеч нимани фаҳлмагани яққол кўриниб турарди. Клайд шундан кейин салгина бўшашиб чиқиб кетди.

Орадан бир оз ўтгач, Сэмюэл Грифитснинг номига бир даста хат келганди, Ретерер Клайднинг эътиборини уларга қаратди.

– Хўп десанг, боришга сенга мана яна битта баҳона, – деди Ретерер. – Хатни элтиб бер. Менимча, у ҳозир хонасида.

Клайд пича иккиланиб турди-да, хатларни олиб, амакисининг хонасига борди. У столда ўтириб, нималарнидир ёзарди. Клайд эшикни тақиллатганида:

– Кириг! – деб қичқирди.

Клайд ичкарига кирди-да, сирли илжайиб деди:

– Сизга хат, мистер Грифитс.

– Катта раҳмат, ўғлим, – амакиси шундай дея майда пул қидириб, жилетининг чўнтагига қўл чўзди.

Клайд эса фурсатдан фойдаланиб, хитоб қилди:

– Йўқ, йўқ, менга ҳеч нима керак эмас! – амакиси пулни ҳалиям узатганича тураркан, у офиз очгунча бўлмай Клайд қўшимча қилди: – Сизга қариндош бўлсам керак, мистер Грифитс. Сиз Ликургдаги ёқалар фабрикасининг эгаси Сэмюэл Грифитссиз, шундайми?

– Ҳа, менинг ўша фабрикага қиттай алоқам бор. Ўзингиз ким бўласиз? – деб сўради амакиси Клайд-ни синчиклаб кўздан кечираркан.

– Менинг исмим Клайд Грифитс, Эйса Грифитс-нинг ўғлиман. У сизга ука бўлади шекилли?

Оилада иши сира ҳам ўнгмайдиган деб ном чиқарган укасининг исмини эшитганида, Сэмюэл Грифитснинг юзи пича тундлашди. У Эйсани кўп йиллардан бери кўрмаганидан, энди укасининг ер бағирлаган ва кўримсиз гавдасини энсаси қотиброқ кўз олдига келтирди. Сэмюэл укасини сўнги марта худди шу алфозда отасининг Вермонт штатидаги Бэртуик яқинидаги уйида кўрганда, у тахминан Клайднинг ёшларидаги йигит эди. Энди эса уларнинг бири ерда бўлса, иккинчиси осмонда! Клайднинг отаси ўшанда бақалоқ, беғам, тепса тебранмас, ақлий жиҳатдан ҳам, жисмоний жиҳатдан ҳам танбал эди. Мовий кўзлари ёшланиб турар, сочлари ҳилпираган, даҳани иродасизлигини билдириб турар эди. Унинг ўғли эса аксинча, сулукатли, эпчил ва чиройли йигит бўлиб, ўзини яхши тутар, чамаси, ақли ҳам жойида эди (мистер Грифитс дастёр болалар эси жойида бўлишини кўп марта сезганди). Мистер Грифитсга жияни хуш келди.

Отасининг арзимас мулки Сэмюэл Грифитс билан акаси Алленга қолганди. Отаси кенжа ўглини ёқтирмас, Эйса ноҳақлик қурбони бўлганини доимо сезиб турарди. Ота ўглининг қўлидан иш келмайдиган ва ақли ҳам пастроқ эканлигини пайқаганидан кейин, олдинга Эйсани ишлатишга уриниб кўрди, кейин эса у билан иши бўлмай қолди. Пировардида эса Клайднинг ёшига етганидан кейин уйдан ҳайдаб юборди. У кейинчалик ўзининг бор давлатини – ўттиз минг долларга яқин пулини иккита катта ўғлига баравар бўлиб беришни васият қилиб, Эйсага арзимас минг доллар қолдирганди.

Бу хотираларнинг бари Сэмюэл Грифитсни Клайдга синчиклаб қарашга мажбур қилди. У жияни бундан кўп йиллар муқаддам ота уйидан ҳайдалган укасига сира ҳам ўхшамаслигини кўриб турарди. Клайд унга кўпроқ ўзининг ўғли бўлган Гилбертни эслатар, бу ўхшашликни эндигина пайқаганди. Бунинг устига, Клайд хавотир олганига қарамай, унинг гарчи дастёр бўлса-да, муҳташам клубда ишлаши ҳам Сэмюэл Грифитсга яхши таъсир кўрсатди. Бутун фаолияти Ликург ва ундаги жамоат билан боғлиқ бўлган Сэмюэл Грифитс мазкур клуб, унинг алоҳида мавқеи ва табиатига ҳурмат кўзи билан қараб юрарди. Бундай даргоҳларда ишлайдиган йигитлар одатда каллали ва камтарин бўлишади. У шунинг учун ҳам рўпарасидаги жуда яхши тарбия кўрган, озода ва ярми қора, ярми кулранг формадаги костюмда дадил турган Клайдга самимият билан қаради.

– Шунақа денг! – хитоб қилди Сэмюэл Грифитс. – Демак, сиз Эйсанинг ўғли экансиз-да? Буни қаранг-а! Мана буниси кутилмаган совға бўлди. Билсангиз, отангизни кўрмаганимга камида йигирма беш йил бўлди ва ҳеч бир дарак эшитмадим. Охир-

ги марта ундан дарак чиққанида Эйса, адашмасам, Мичиган штатидаги Грэнд-Репидсда турарди. Ҳозир у қаерда? Шу ердами, Чикагодами?

– О, йўқ, сэр! – Клайд салбий жавоб бера олаётганидан мамнун эди. – Оилам Денверда туради. Бу ерда ўзимман.

– Отангиз ҳам, онангиз ҳам соғ-саломатдир, ахир?

– Ҳа, сэр, иккаловлари ҳам соғ юришибди.

– Отангиз илгаригидай... воизлик қиляптими?

– Ҳа, сэр, – Клайд тутилиб жавоб қилди. Шу пайтгача одам қилиши мумкин бўлган ишлардан отасининг иши жамиятнинг назарида энг хароби ва бенафлигига ишончи комил эди. – Лекин ҳозир, – Клайд гапида давом этди, – отамнинг миссияси мебелли хоналар билан алоқадор. Уйда чама-си, қирққа яқин хона бор. Отам билан онам уйни бошқариб, миссияга раҳбарлик қилишади.

– Ҳа, тушунарли.

Клайд амакисига маъқул келишни жуда ҳам истаганидан, отасининг мавқеи масаласида жиндай қўшиб кетди.

– Уларнинг иши анча юришганидан жуда хурсандман, – деди Сэмюэл Грифитс гапида давом этиб. Унга Клайднинг назокатли ва жўшқин кўри-ниши тобора кўпроқ ёқарди. – Ўзингиз бу ердаги ишингиздан хурсандмисиз?

– Унчаликмас... йўқ, мистер Грифитс, хурсанд эмасман, – Клайд бу саволдан суюниб кетганидан шоша-пиша жавоб қилди. – Маоши ёмон эмас, албатта. Бироқ менга пул топишнинг бунақа йўли ёқмайди. Мен бутунлай бошқа нарсани истардим. Бирор мутахассисликни эгаллаш имкониятим бўлмаганлиги ва чинакамига одам бўладиган дурустроқ жой тополмаганим учун ҳам бу ерга ишга кел-

дим. Онам сизга хат ёзиб, ишни нимадандир бошлаш учун фабрикангиздан жой топиладими, деб сўрашни маслаҳат берувди. Мен эса бу сизга хуш келмайди деб чўчиганимдан хат ёзмай юргандим.

Клайд жим қолди. У жилмайиб турган бўлса ҳам нигоҳидаги саволни ўқиб олса бўларди.

Сэмюэл Грифитс бир дақиқа Клайдга жиддий нигоҳ ташлади. Унга Клайднинг юз ифодаси ва илтимосини шундай баён қилганлиги ёққанди.

– Ҳа, бу жуда яхши, – деди у. – Менга хат ёзсангиз бўларкан...

Шунда у ишга дахлдор суҳбатларда эҳтиёткорликка кўникиб қолганидан жойида тўхтади. Клайд амакиси умидвор қилишга ботина олмаётганини сезди-да, жиндай туриб, очиқчасига сўради:

– Фабрикангизда менга бирорта жой топила-
микин?

Сэмюэл Грифитс унга ўйчан ҳолда қаради. Унга Клайднинг бу ошкора илтимоси ҳам ёқиб, ҳам ёқмаганди. Шундай бўлса-да, Клайд унга жуда мос кўринди. Клайд унинг ўғли Гилбертга ўхшаб, чамаси қобилиятли ва ориятли кўринди. У ишлаб чиқариш жараёни билан танишиб олганидан кейин Гилбертнинг қўли остида мудирлик ёки ақалли фабрикадаги цехлардан бирининг мудирига ёрдамчилик вазифасини эплай оларди. Ҳар ҳолда, Клайдга бир уриниб кўришга имкон бериш керак. Бунинг ҳеч хавотирлик жойи йўқ. Бундан ташқари у – укаси Эйсанинг ўғли. Мабодо, меросхўрлик ҳуқуқини тиклаш масаласини бир чеккага қўйганда ҳам, Сэмюэл билан Аллен укаларининг олдида бурчли эдилар.

– Гап шундай, – Сэмюэл бир дақиқалик сукутдан кейин гап бошлади, – мен буни пича ўйлаб кўришим керак. Бизда сизбоп иш топилади, деб

бирдан айтолмайман. Ишни бу ерда қанча олсангиз, у ерда ҳам шунча тўлашдан бошлай олмаймиз, – огоҳлангирди у.

– Тўғри, албатта, – деб юборди Клайд, аввало, иш ҳақиға эмас, балки амакисининг қўлида ишлашга қизиққанидан. – Олдин оқламасдан туриб, каттароқ ҳақни кутмайман ҳам.

– Бундан ташқари, бизнинг корхонамиздаги иш сизга ёқмай қолиши ё бўлмаса, сиз бизга муносиб эмассиз, деб топишимиз ҳам мумкин. Биздаги ишга ҳар қанақа одам ҳам ярайвермаслигини айтиб қўйишим керак.

– Начора, унда мени бўшатиб юбораверасиз, вассалом, – деди Клайд. – Бироқ мен сиз ҳақингизда ва улкан корхонангиз тўғрисида биринчи марта эшитганимдан бери ҳар доим сизга муносибман, деб ўйлаб юраман.

Клайднинг охирги гапи Сэмюэлни эритиб юборди. Унинг ўзи ва муваффақиятлари бу йигитнинг орзуси эканлиги билиниб турарди.

– Хўп, яхши, – деди у. – Ҳозир мен сизга кўпроқ вақтимни бера олмайман. Бироқ бу ерда яна икки кун бўлиб, ҳаммасини ўйлаб кўраман. Эҳтимол, сиз учун бирор иложини қиларман. Ҳозирча эса ҳеч нима ваъда қилмайман.

Сэмюэл Грифитс шундан кейин яна хатларига эгилди.

Клайд эса ҳозирги шарт-шароитдан имкони борича амакисида яхши таассурот қолдирганини ва бундан бирор иш чиқишини сезиб, унга қизгин миннатдорчилик билдирди-да, шоша-пиша чиқиб кетди.

Сэмюэл Грифитс эртаси куни Клайд шунчалик кучи ва ақли билан фабрикадаги бошқа ҳар бир одамдан кам фойда келтирмаслиги, шунингдек, бу иш оиласи шаънига ҳам яхши бўлишини яхшилаб

ўйлаб кўриб, бир қарорга келганидан кейин жиянига фабрикада жой бўшаши билан жон деб хабар қилишини айтди. Шунда ҳам жой тезда бўшаши ваъда қилолмаслигини, Клайд кутиши лозимлигини таъкидлаб қўйди.

Шундан кейин Клайд амакимнинг фабрикасида тезроқ иш топа олармиканман, умуман, ўрнаша олармиканман, деб боши қотганича юраверди.

Сэмюэл Грифитс эса бу пайтда Ликургга қайтди-да, ўғли билан маслаҳатлашиб, Клайдга ишни унинг бошламасидан, ҳарқалай, фабриканинг подвалидан ўргатишга жазм қилди. Фабриканинг подвалида ёқа қилинадиган газламалар ишловдан ўтар, шунинг учун ҳам ишлаб чиқариш техникасини бутунлайича ўрганаман, деган янги келганлар ишни шу ердан бошлашарди. Бироқ Клайд ўз кунини ўзи кўриши ва ҳоли танглашиб қолмаслиги учун (бу Грифитслар хонадонининг Ликургдаги обрўсига тўғри келмасди) унга яхшироқ маош беришадиган, ҳафтасига ўн беш доллар тўлашадиган бўлишди.

Сэмюэл Грифитс билан ўғли бу маош камлигини (оддий шогирдга эмас, балки қариндошлари бўлган Клайдга) билиб туришар, бироқ иккаловлари ҳам ишбилармон одамлар бўлишганидан, қўлларида ишлаётган одамларга қайишадиганлардан эмасдилар ва фабрикага янги келган одамнинг қорни қанча очроқ бўлса, шунча яхши бўлади, деб ҳисоблардилар. Отанинг ҳам, боланинг ҳам капиталистик эксплуатация ҳақидаги социалистик назарияга тоқати йўқ эди. Иккаловлари ҳам қуйи табақадаги одамлар орасидан кўтарилишга интилишсин, деб ижтимоий пиллапояни зарур нарса деб ҳисоблашарди. Тоифалар бўлмаса бўлмайди. Қариндош бўлган тақдирда ҳам бировга ортиқча қарашиб юбориш жамият-

нинг негиз-негизига бемаъниларча путур етказиш деган гап эди. Ижтимоий ва моддий жиҳатдан сендан паст турадиган шахслар ва синфлар билан ишлаганда, уларнинг ўзига яраша муомага қилиш керак. Бундаги энг яхши меъёр – пул топиш нақадар қийинлигини ва ота-бола Гриффитс назарида ишда, яъни моддий бойликлар ишлаб чиқаришда – мазкур фабриканинг техникаси билан батафсил ва амалий танишиб чиқиш зарурлигини тушунишга мажбур этиш эди. Ўша одамлар буни тушуниб олганларидан кейин, кўзни очиб баҳоли қудрат кун кечиришга ўрганишлари керак. Бу эса уларнинг характерига яхши таъсир кўрсатади. Ижтимоий пиллапоядан кўтарилиши керак бўлган кишиларнинг ақл ва қалблари ана шундай тобга келади. Бунга қобил бўлмаганлар эса ўзларининг қуйидаги жойларида қолаверишлари керак.

Хуллас, орадан бир ҳафта ўтгандан кейин Клайдга қанақа иш бериш кераклиги ҳал бўлди. Шундан сўнг Сэмюэл Гриффитс ўзи Чикагога хат ёзиб, Клайдга хоҳласа кейинги ҳафталарда келиши мумкинлигини маълум қилди. Бироқ у келишидан ўн кун олдин хат ёзиб огоҳлантириши лозим, нега деганда, унга лозим нарсаларни тайёрлаб қўйиш керак эди. У Ликургга келганидан кейин фабрикадаги мистер Гилберт Гриффитснинг идорасига кириши, Клайдга ўша қараши керак эди.

Бу хат Клайдни жуда ҳам тўлқинлантириб юборганидан, у ўша заҳоти онасига хат ёзиб, амакисининг фабрикасидан иш топилгани ва Ликургга жўнаётганлигини маълум қилди. Мана энди у чинакам муваффақиятга эришишга интилади. Онаси узундан-узоқ жавоб хати ёзиб, жуда ҳам эҳтиёткор бўлиш ва таниш-билишлар орттиришда ҳам ўта ҳушёр бўлишни маслаҳат берди. Ёмон таниш-

лар – унга ўхшаган ориятли йигитларни чалғитувчи ва ерга кўтариб урувчи барча нарсаларнинг илдизидир. Агар у енгилтак ва суюқ йигитлар билан қизлардан ўзини четроқ олиб юрса, ҳаммаси яхши бўлади. Клайддек кўримли ва юмшоқ йигит бирорга бемаъни хотиннинг таъсирида йўлдан озиб кетиши мумкин. Канзас-Ситида бошига нималар тушганини ўзи кўрди. Бўлмаса у ҳали ёш, ҳозир агар истаса, кўп яхшиликлар қилиши мумкин бўлган бой ва қўли узун амакисининг қўлида ишлашга тайёргарлик кўраётир.

Шундай қилиб, Клайд амакиси айтганидай унга хабар бериб, ниҳоят, Ликургга йўлга чиқди. Бироқ шаҳарга келганидан кейин амакиси маълум вақтни тайинламаганлиги сабабли, тўғри фабрикага бормади. Бунинг ўрнига шаҳардаги «Ликург» деган ягона меҳмонхонадан ўзига битта хона олди.

У энди яшаб, ишлаши керак бўлган бу шаҳарни тезроқ кўриб, амакиси бу ерда қанчалик мавқега эгалигини билгиси келарди. У анча бўш вақтим бор, деб ўйлаганидан бир айланмоқчи бўлди. Нега деганда, ишга тушиб кетса, яна бунақа фурсат келмасди-да. У Ликургнинг қоқ юраги бўлган Сентрал авенюга чиқди. Кўчанинг ана шу жойига бир неча гавжумроқ кўчалар келиб туташганди. Бу кварталлар ишбилармонлар ва аҳли савдонинг макони бўлиб, Ликургдагиларнинг бари кўнгил очганлари келганда ўзларини шу ёққа уришарди.

V БОБ

Клайд шу кўчадан ўтиб бораркан, кўз олдидагиларнинг бари у кейинги пайтларда ўрганиб қолган нарсаларга сира ҳам ўхшамаслигини дарров пайқади. Бу ердаги нарсаларнинг ҳаммаси анча чоғроқ эди. У бундан ярим соат аввал тарк этган

вокзал кичкина ва зерикарли бўлиб, поездларнинг келиб-кетиши кўпам хотиржамликни буза олмаслиги яққол кўриниб турарди. Могаук дарёсининг нариги бетида жойлашган фабрика райони қизил ва сарғиш иморатларнинг йиғиндисидан иборат бўлиб, уларнинг дам у ери, дам бу еридан фабрика трубаси кўриниб қоларди. Бу районни шаҳар билан иккита кўприк бирлаштириб турар, уларнинг оралиғида эса беш-олти квартал бор эди. Кўприклардан бири вокзалнинг тумшугида бўлганидан, анча гавжум, трамвай изи ҳам ўша ердан ўтиб, у ёғига Сентрал авенюдан илон изи бўлиб кетарди.

Уйлари пастак ва магазинлари сочма ҳолда бўлган Сентрал авенюнинг ўзи анча гавжум, пиёдалар ва автомобилларга лиқ тўла эди. Клайд тушган меҳмонхонанинг катта деразалари Сентрал авенюга кирганидан улардан ичкаридаги пальмалар, устунлар ва улар орасига қўйилган креслолар кўриниб турарди. Ана шу меҳмонхонанинг қаршисида «Старк ва К°» деган катта газлама магазини қад кериб турар, унинг муҳташам тўрт қаватли биноси оқ ғишдан қурилган бўлиб, узунлиги камида юз фут келарди. Унинг чароғон витриналарига жуда расм бўлган янги нарсалар қўйилган эди. Ундан нарида эса бошқа катта магазинлар, яна бир меҳмонхона, автомобиллар кўрғазмаси ва кинематограф бор эди.

Клайд юра-юра бирдан савдо марказидан ташқарига, кенг ва сердарахт кўчага чиқиб қолди, кўчанинг иккала томонига қатор чиройли иморатлар тушган эди. Бу иморатларнинг ҳар бири Клайд шу чоққача кўрган уйларга қараганда минг марта кенг, қулай, тинч ва ҳатто улуғворроқ кўринарди. Хуллас, бу кўча гарчи мўъжазроқ шаҳарда бўлса ҳам, жуда бўлакчалигини, у бойлик ва ҳаттоки, ҳа-

шамат кўчаси эканлигини сезиб олмоқ учун унга бир кўз югуртиришнинг ўзи кифоя қиларди. Темирдан қилинган ваҳимали панжаралар, чеккаларига гул экилган йўлкалар, гуруҳ-гуруҳ қилиб экилган дарахтлар ва буталар, ташқарида кутиб турган ёки учиб кетаётган қимматбаҳо ва чиройли автомобиллар ҳар қадамда учрарди! Яқинроқдаги, Сентрал авеню ва савдо кварталларидан сал наридаги бу кенг, чиройли кўча бошланадиган магазинларда эса шунақанги қиммат ва зўр нарсалар – автомобиллар, қимматбаҳо тошлар ва тақинчоқлар, юпқа нарсалардан тикилган либослар, чарм буюмлар ва мебель ёйиб ташлангандики, улар албатта диди нозик ва бадавлат одамларга мўлжалланганди.

Амакиси билан унинг оиласи қаерда тураркин? Қайси кўчадайкин? Қанақа уйда тураркин? Эҳтимол, унинг уйи бу уйлардан чиройлироқ ва катта-роқдир?

Клайд ҳозироқ орқага қайтиб, амакимнинг олдига боришим керак, деган қарорга келди. Фабрикага бориш керак, у шаҳарнинг нариги қисмида, дарёнинг у бетида бўлса керак. Гаплашаётганда ўзини қандай тутсин? Амакиси унга қанақа иш бераркин? Хатида у Гилберт деган ўғлини қистириб кетувди. Амакиваччаси бўлган бу Гилберт қанақа одамикин ўзи? Клайдни кўрганда нима хаёлга бораркин?

Клайд Сентрал авенюга қайтиб, вокзалгача борди-да, орадан кўп ўтмай, Сэмюэл Грифитснинг фабрикасини топди. Фабрика қизил гиштан ишланган олти қаватли улкан бинога жойлашган бўлиб, узунлиги олти минг футча келарди. Бундай қараганда унинг ҳаммаси, айниқса, яқинда фақат кўйлак ёқа ишлаб чиқаришга мўлжаллаб қурилган қисми бошдан-оёқ деразалардан иборатга ўх-

шарди. Унинг эски қисми янгиси билан бир неча йўлақлар билан уланганлигини Клайд кейин билиб олди. Бу икки бинонинг жануб томондаги деворлари Могаук дарёсининг соҳилида эди. Фабриканинг Ривер-стрит бўйлаб кетган бу томонидан чамаси ҳар юз футчадан кейин биттадан эшик бўлиб, уларнинг олдида устига форма кийган қоровул турарди. Бинонинг ҳар бир эшиги рақамли, биринчи, иккинчи ва учинчи рақамли эшикларга: «Фақат хизматчилар учун» деб ёзилган, тўртинчи рақамли эшикка эса «Идора» деб ёзилган, 5 ва 6 рақамли эшиклар, чамаси, мол олиб чиқиб кетиш ва қабул қилиш учун мўлжалланган эди.

Клайд идоранинг эшигига яқин келди. Бу ерда уни ҳеч ким тўхтатмади. У айланиб турадиган иккита эшикдан ўтиб, тўсиқнинг олдига бориб қолди. Тўсиқнинг нарёғида, чамаси, асосий идоранинг эшиги олдида ўттиз бешларга борган, паст бўйли ва бақалоқдан келган хунуккина телефонистка аёла ўтирарди.

– Хизмат? – деди у Клайдга.

– Мен мистер Гилберт Грифистни кўрмоқчийдим, – гап бошлади Клайд сал асабийлашиб.

– Нимага?

– Сизга айтсам, унинг амакиваччаси бўламан. Исмин Клайд Грифитс. Менда амаким Сэмюэл Грифитснинг хати бор. У мени қабул қилар дейман.

Клайд унга хатни узатаркан, телефонистканинг юзидаги совуқ бепарво ифода дарҳол ўзгариб, ҳар ҳолда мулоиймлашмаса ҳам илтифотлироқ кўрина бошлади. Унга фақат Клайднинг сўзларигина эмас, балки ташқи кўриниши ҳам таъсир кўрсатган ва у зимдан Клайдни кўздан кечири бошлаган эди.

– Ҳозир биламан, шу ердамикин, – у анча мулоийм ҳолда шундай деди-да, телефонда мистер Гилберт Грифитснинг кабинети билан боғланди.

Телефонисткага чамаси, мистер Гилберт ҳозирги пайтда бандлигини ва безовта қилиш мумкин-маслигини айтишди шекилли, у бу гапга жавобан:

– Бу ерда мистер Гилбертнинг амакиваччаси мистер Клайд Грифитс кутяпти. Унда Сэмюэл Грифитсдан хат бор, – деди. У шундан кейин Клайдга ўтирилиб, қўшимча қилди: – Марҳамат, ўтиринг. Мистер Гилберт Грифитс эҳтимол сизни бир дақиқадан кейин қабул қилар. Ҳозир у банд.

Клайд телефонистканинг сўзларидаги улкан эҳтиромни пайқаганидан жуда ҳаяжонланди. Умри бино бўлгандан бери унга биров бунчалик ҳурмат кўрсатмаганди-да. Буни қаранг-а! У нақадар бадавлат ва сўзи ўткир оиланинг яқин қариндоши! Фабрика эса нақадар улкан! Биносининг катталигини қаранг – нақ олти қават-а! У ҳозиргина дарёнинг нариги бетидан келаётганида, очиқ деразалардан улкан хоналар ва улардаги ишга кўмилган талай аёлларни кўрганди. Бинонинг баланд гиштин деворлари Клайднинг кўзига бамисоли қудрат, чинакам моддий муваффақият ва хуллас, сал бўлмаса энг олий омад тимсоли янглиф кўринганди.

Клайд қабулхонанинг сувалган кулранг дево-рига, ичкари эшикдаги: «Грифитсларнинг ёқа ва кўйлақлар ишлаб чиқарувчи акционерлик жамияти. Раис Сэмюэл Грифитс, секретарь Гилберт Грифитс» деган ёзувга қараркан, ўзига ўзи ичкарида кимни кўрарканман. Гилберт Грифитс қанақа одамикин, мени қанақа кутиб оларкин, совуққинами ё хушмуомалалик биланми, дўстонами, ё қовоғини солибми, дерди.

Шуларни кўнглидан ўтказиб ўтираркан, телефо-нистка унга яна гапирди.

– Энди кирсангиз бўлади, – деди у, – мистер Гилберт Грифитснинг кабинети шу қаватнинг охири-

да, дарёга қараган томонда. Сўрасангиз, ҳар бир хизматчи кўрсатиб беради.

У эшикни очаман деб ўрнидан қўзғалувди, Клайд бунинг олдини олди.

– Раҳмат, овора бўлманг! – деди у самимият билан.

Клайд ойнабанд эшикни очаркан, улкан залга кўзи тушди.

Бу ерда юздан ортиқ хизматчи бўлиб, уларнинг кўпчилиги йигитлар ва жувонлар эди. Уларнинг ҳаммалари олдиларидаги қоғозларга қадалиб ўтиргандай туюлишарди. Кўп одамларнинг пешоналарида кўк соябон. Эркаклар сатиндан калта иш камзули ёки қўйлак енглари авайловчи устки енг кийиб олишганди. Жувонларнинг деярли ҳаммаси устларига ип газламадан тикилган чиройли қўйлак кийишган ёки ишда киядиган халатда эдилар. Залнинг марказий қисмидан тўсиқлар билан ажратилган иккала томонда ҳар хил мартабали шахсларнинг кабинетлари бор эди ва эшикларда «Мистер Смилли», «Мистер Летч», «Мистер Гетбой», «Мистер Берки» деган ёзувлар кўзга ташланарди.

Телефонистка мистер Гилберт Гриффитснинг кабинети залнинг охирида деганидан, Клайд залдан тап тортмай ўтиб борди-да, унинг охирига етганда, «Гилберт Гриффитс, секретарь» деган ёзувли қия очиқ турган эшикка кўзи тушди. Ичкарига киришга ботинолмай, секингина тақиллатди. Ўша заҳотининг ўзида ичкаридан: «Киринг», – деган қулоқни тешгудай кескин овоз эшитилди. Клайд ичкари кираркан, қаршисидаги бўйи ўзидан пастроқ, ёши эса каттароқ ва шак-шубҳасиз, бирмунча босиқ ва сезгир йигитни кўрди. Қисқаси, у Клайднинг кўнглидаги – ўз ишини биладиган, кескир сўзли ва эпчил йигит эди. Баҳор яқинлаб қолганидан эгнига йўл-йўл оч кулранг костюм кийиб олганлигини

Клайд дарров сизди. Унинг ялт-ялт қилаётган сочлари Клайднинг сочидан оқишроқ бўлиб, орқасига силлиқ тараб қўйилганди. Клайд остона ҳатлаб кириши биланоқ Гилбертнинг сарғимтир кўзлари унга қадалди. Гилберт гирди шоҳдан ясалган катта кўзойнакда бўлиб, уни иш пайтидагина тақарди. Шу важдан ҳозир Клайдга катта кўзойнакда бошдан-оёқ қараркан, ботинкасидан тортиб, қўлида ушлаб турган қўнғир шляпасигача назаридан четда қолмади.

– Сиз менинг амакиваччаммисиз? – деди Гилберт пинагини бузмай Клайд хонанинг ўртасига келиб тўхтаганида. Шундан сўнг ўлганининг кунидан сал иршайган бўлди.

– Ҳа, ўшаман, – деди Клайд хижолат бўлиб ва бунчалик совуқ муомаладан юраги бир оз орқасига тортиб.

Клайднинг уддабуронлиги туфайли шундай корхона эгаси бўлиб олган амакисига ҳурмати қанчалар баланд бўлса, амакиваччасидан шунчалар ҳафсаласи пир бўлди. Рўпарасидаги йигит бор-йўғи меросхўрлигини, бундай зўр фабрикани вужудга келтира олган истеъдодли отаси бўлмаса, бунчалик гўдайиб ва кеккайиб юролмаслигини ҳам юраги сезинқираб тургандай бўларди.

Клайднинг бу ерда ўзига иззат-икром кўрсатишларини талаб этишга ҳақ-ҳуқуқи деярли йўқ бўлганидан қариндошлари нимаики қилаётган бўлсалар, баридан миннатдор эди. Шунинг учун ҳам ўзини олдиндан чуқур миннатдор кўрсатиб, иложи борича самимият билан жилмайишга уринди. Гилберт Грифитс эса унинг бу табассумини виқор аломати деб билди. У қандайдир амакиваччаси, тагин келиб-келиб, Гилберт ва отасидан мадад сўраб, остоналарига бош уриб келган Клайднинг бунақа қилиғи борлигига тоқат қила олмасди.

Шунга қарамай, бу қариндошларини тинчи-тишни отаси тайинлаб қўйганидан Гилберт эйтироз билдира олмас ва шунинг учун ёлғондакам кулимсираб, ўзича Клайдни кўздан кечираётган эди.

– Биз ҳам сизни бугун ё эрта келиб қоларсиз, деб ўйлагандик. Яхши келдингизми? – деди у.

– Ҳа, жуда, – жавоб қилди Клайд бу саволдан анча-мунча хижолат тортиб.

– Демак, сиз ёқа ишлаб чиқарилиши билан танишмоқчимисиз? – Гилберт гапида давом этди.

Унинг гапириш оҳанги ва ўзини тутишидан ҳам жуда мурувват қилаётгани сезилиб турарди.

– Ҳа, мен кейинчалик одам қаторига киришга имкон берадиган бирорта ишни жуда ҳам ўргансам дегандим, – Клайд иложи ва имкони борича амакиваччасига маъқул келишга уриниб, мулойим жавоб қилди.

– Отам менга Чикагода сиз билан гаплашганини айтувди. Бироқ отамнинг айтганларидан тушунишимча, сизда бирор соҳага оид амалий тажриба йўқ. Сиз бухгалтерия иши билан танишмасмисиз?

– Афсуски, йўқ, – деди Клайд хафа бўлиб.

– Стенография ва шунга ўхшаган бирор нарса-ни ҳам билмайсизми?

– Йўқ, сэр.

Клайд шундай деркан, ўзига қандайдир амалий билимлар жуда ҳам етишмаётганини аён сезарди. Гилберт эса унга энди фабрикага сира ҳам ҳожати йўқ нарсадай қараб турарди.

– Ундай бўлса, – Гилберт отасидан аввал кўрсатма олмай, гўё буни ҳозир ҳал қилгандай гапида давом этди, – сизни газлама ишланадиган цехга юбора туришни энг маъқул деб биламан. Бутун ишлаб чиқариш ўша ердан бошланади, сиз ҳам иш жараёнини негиз-негизларидан бошлаб ўрганиб оласиз. Биз сизни ўша ерда синаб кўрамыз, кей-

ин эса сиз учун нима қилиш мумкинлиги маълум бўлади-қўяди. Сиз ақалли идора ишидан хабардор бўлганингизда ҳам, бу ерда ишлашиб кўрардик. (Шунда Клайднинг юзи тундлашгани Гилбертга хуш келди.) Бироқ сиз модомики, ишнинг амалий томонини ўрганишни истаётган экансиз, у ерда ҳам бемалол иш бошлашингиз мумкин, – деб совуққина қўшимча қилди Гилберт Клайдга таскин бериш учун эмас, балки очигини билдириб қўйиш учун. Клайддан нидо чиқмаганидан кейин эса давом қилди: – Менимча, иш бошлашдан олдин бирор ерга жойлашиб олишингиз керак. Сиз ҳали ўзингизга хона топмадингизми?

– Йўқ, мен соат ўн иккилик поездда келгандим. Сал у ёқ бу ёғимга қараб олай, деб меҳмонхонага тушдим. Хонани кейин қидиранман дегандим.

– Жуда соз. Қидиришнинг ҳожати йўқ. Мен бошқарувчимизга тайинлайман, у сизга дурустроқ пансион топиб беради. Шаҳарни сиздан яхши билади.

Гилберт, Клайд нима бўлса ҳам қариндошимиз, шунинг учун унинг тўғри келган жойда ётиб юриши яхши эмас, деган хаёлга борганди. Айни пайтда эса Клайд менинг ҳолимга Грифитслар хонадони ачи-нишяпти, деб ўйлаб юрмаслигини истар, нега деганда, унинг ўзи Клайднинг бизга алоқаси йўқ, деб ҳисобларди. Пировардида, у Клайдни шу аҳволга солсак ва назорат қилиб турсак, у оилада, отамнинг олдида ёки фабрикадаги кишилар ўртасида унча обрў қозонолмайди, деган қарорга келганди.

У қўл чўзиб, қўнғироқ тугмасини босди. Хонага кўк чит кўйлак кийган, жуда жиддий ва босиқ тусли қиз кириб келди.

– Мистер Уигэмни чақиринг.

У чиқиб кетиши биланоқ кабинетга қирқларга борган, анча-мунча тўлишган, бироқ нимадандир

қаттиқ безовта бўлгандай, асабий бир киши кириб келди. У кўринишидан эзилган ва ичидан пишган одамга ўхшар, шунинг учун ҳам гўё бошига яна қандай ташвиш тушаётганини билиш пайида атрофига синчиклаб ва гумонсираб қарарди. Бошини кўтармаганидан ҳамсуҳбатига қарамасликни маъқул билганга ўхшарди.

– Уигэм, – деди буйруқ оҳангида кичик Грифитс, – бу Клайд Грифитс, бизнинг қариндош бўлади. У ҳақда сизга гапирганим эсингиздами?

– Ҳа, сэр.

– Бўлмаса, биринчи навбатда, уни ишлов бериладиган цехга жойлаштириш керак. Сиз унга нима иш қилиши кераклигини кўрсатинг. Кейин эса миссис Брейли қаердан хона топа олиши мумкинлигини айтсин. (Буларнинг бари бундан бир ҳафта олдин ҳал бўлиб, Уигэмга айтилган бўлса ҳам, Гилберт гўё ҳозиргина ҳал қилгандай гапирарди.) Табелчи ҳам унинг номини рўйхатга киритсин. У эртадан бошлаб ишга тушади. Тушунарлими?

– Ҳа, сэр, – Уигэм эҳтиром билан эгилди. – Шунинг ўзими?

– Шу, – деди Гилберт такаббуруна. – Сиз Уигэм билан бирга борасиз, мистер Грифитс. Сизга у ҳаммасини тушунтиради.

– Кетимдан юришингизни сўрайман, мистер Грифитс, – Уигэм амакиваччаси Клайдни назар-писанд қилмаганига ҳам эътибор бермай, катта эҳтиром билан айтди. Клайд Уигэмнинг кетидан кабинетдан чиқаркан, буни ўзича кўнгилдан ўтказиб қўйди.

Гилберт ўша заҳотининг ўзида қоғозлари ёнига қайтаркан, бошини чайқаб қўйди. У Клайд ақл бобида улкан меҳмонхонадаги дастёрларнинг биронтасидан ҳали ортиқ эмас, деган фикрга келганди. Бўлмаса, бу ерга нимага ҳам келарди? «У қайси

ишни мўлжаллаяпти, – дерди ичида Гилберт, – нималарга эришмоқчи, шунисини билсам бўларди».

Клайд эса Уигэмнинг орқасида кетаркан, мистер Гилберт Грифитсга маза-да, деб ўйларди. У хоҳлаган пайтида ишга келиб-кетса керак. Идорага кеч келиб, эрта кетиб, бу ажойиб шаҳарнинг қаеридадир бўлган қиёмат уйда ота-онаси ва сингиллари билан истиқомат қилса керак. Гилбертнинг амакиваччаси, бой Сэмюэл Грифитснинг жияни бўлган ўзи эса ҳозирда бу фабрикадаги энг паст ишни адо этгани боряпти.

Клайд шундай бўлса ҳам мистер Гилберт Грифитснинг кабинетидан чиқиб, унинг кўзидан нари кетганидан кейин улкан корхонанинг кўриниши ва шовқинидан лол қолганидан, буларни унутди-қўйди. Клайд ҳозиргина ўтиб борган шу қаватдаги улкан идоранинг нарёғида бошқа каттароқ жой бўлиб, унда жавонлар қатор-қатор қилиб қўйилганди. Уларнинг орасида кенглиги беш футдан ошмаган ўтадиган жой қолганди. Жавонларга катта-кичиклиги турлича бўлган ёқалар солинган мўъжаз қоғоз қутилар қўйилган бўлиб, уларнинг ёнига дам янги-янги қутилар келиб турар (уларни кенг ёғоч аравачаларда болалар ташиб келишарди), дам жавонларни бу ерда ишлайдиганлар бўшатиб қўйишарди. Улар олдиларидаги кичкина аравачаларни аста туртиб, буюртмаларни накладнойларнинг нусхаларига қараб текшириб боришарди.

– Сиз, ёқалар фабрикасида сира ишламаган бўлсангиз керак, мистер Грифитс? – деб сўради мистер Уигэм. Гилбертнинг назаридан қутулганидан кейин унга сал жон кирганди.

– Йўқ, – Клайд тез жавоб қайтарди, – шу чоққача бунақа жойда сира ишламаганман.

– Бутун ишлаб чиқаришни аста-секин ўрганмоқчисиз шекилли? – гапида давом этди Уигэм.

У узун йўлакдан илдам юриб бораётган бўлса ҳам, Клайд у ҳамма ёқни айёрона кузатиб кетаётганини сезди.

– Ҳа, мен бу ишни ўргансам дегандим, – жавоб қилди Клайд.

– Гарчи кўпинча бу ерда ўрганадиган нарсанинг ўзи йўқ дейишса ҳам ва шундай кўринса ҳам бу ишни ўрганиш осон эмас.

Мистер Уигэм яна битта эшикни очиб, қоронғи вестибюлдан ўтди-да, янги жойга кирди. У ерда ҳам жавонлар бўлиб, жавонларда оқ газламалар ўрами кўзга ташланарди.

– Ишлов бериладиган цехдан иш бошлайдиган бўлганингиздан кейин манави иморатга эътибор беринг, – деб маслаҳат берди мистер Уигэм Клайдга. – Бу ерда ёқалар ва уларга астарлар бичиладиган материал сақланади. Ўша бўлаклар дона дейилади. Бу ердан уларни подвалга юбориб, аввало ишлов берамиз. Мабодо, шойи ёки ип газламадан асли қандай бўлса, ўша ҳолида ёқа бичадиган бўлсак, ювганда киришиб кетади. Шу ваздан ёқа бичилгунга қадар газламани сувга солиб, қуритиб оламиз, айтгандай, буни ўзингиз ҳам кўрасиз.

Мистер Уигэм олдинда тантанавор қадам ташларкан, Клайд бу одам уни сира ҳам оддий хизматчилардан бири деб фаҳлмаётганини яна бир марта сезди. Унинг доимо «мистер Грифитс» дейиши, Клайднинг ишнинг ҳамма амалий томонини ўрганиб олишини гумон қилаётгани ва газламаларни дона деб батафсил тушунтиришидан Клайдга гарчи кўп бўлмаса ҳам, ҳар ҳолда унча-мунча ҳурмат кўрсатиш керак, деб ҳисоблаётганига ишонч ҳосил қиларди.

Клайд буларнинг бари нима маънони билдираркин, деб хаёл сурганича Уигэмга эргашиб бораркан, орадан кўп ўтмай, учинчи вестибюлдан бу

ерга тушиб келадиган зинапоядан тушиб, улкан подвалга киришди. Бу ерда тўрт қатор узунасига кетган электр чироқлар ёруғида Клайд фаянсдан ясалган улкан идиш ва новларни кўрди. Улар узунасига қатор қўйилганди. Улар иссиқ сувга тўла шекилли, Клайд юқорида кўрган ўша газламалар «дона»си шу идишларда бўктирилар, тепага буғ кўтарилагани кўтарилаганди. Идиш ва новларнинг ўнг ва сўл томонида ҳаракатланувчи сим тўрли қуритгич бўлиб, узунасига 150 футча келарди. Қуритгичнинг ёнидан буғли труба ўтар, оралиқлардаги махсус валикларга ҳўл газлама «дона»лар салқитиб ташлаб қўйилганидан чеккалари тафтли трубага текканидан қурий бошларди. Валиклар аста-секин айланганидан газлама шу тариқа подвалнинг у бошидан бу бошига ўтарди. Шу важдан ҳаракатда бўлиб, қуритиш учун салқитиб қўйилган шойини автоматик тарзда силкитиб, газлама доналарини кунботар томон силжитаётган темир қисмларнинг шовқини ва фижири қулоқни батанг қиларди. Силжиш пайтида қуриган газлама охирига бориб, яна автоматик равишда баҳайбат мокиларга ўраларди. У ерда турган ёш ишчи эса мокилардан тайёр бўлган газлама «дона»ларни оларди. Бу пайтда Клайдга тенгқур бошқа ишчи эса подвалнинг кунчиқар томонида нам газлама «дона»сининг бир учини ҳаракатдаги илмоқларга маҳкамлаб, қуритгичга текис тушишини кузатарди. Қуритгичдан бир «дона» газлама олиниши билан илмоқларга бошқаси маҳкамланарди.

Подвалнинг ўртасида, ҳар жуфт катта идиш оралиғида айланиб турган баҳайбат сепараторлар ёки газламанинг сувини сиқиб оладиган қурилмалар бўлиб, шойилар идишларда камида бир кеча-кундуз бўкиб ётганидан кейин олиб, уларга солинарди. Газламанинг сувини сиқиб оладиган

механик қурилмалар керакли намни (машинанинг айланиш қуввати етгунча) тортиб олишар, «дона»лар ўшандан кейингина буткул қуритиш учун ёйиб қўйиларди.

Клайд аввалига бу иморатнинг жисмоний хусусиятларини: шовқинни, ҳароратни, буғни, машиналар ёнида турган кишилар ва болаларнинг қаттиқ ишини кўрди. Ишчиларнинг ҳаммаларида енгсиз қўйлак, камарли эски шим ва яланг оёқларига резинка пошнали ва парусиндан тикилган туфли кийиб олишганди. Бу ердаги сув, ҳарорат ва намлик одамларни шундай кийинишга мажбур қилганлиги кўриниб турарди.

– Ишлов бериладиган цех мана шу, – деб қўйди мистер Уигэм ичкарига кирганларида. – Тўғри, бу ер бошқа цех сингари шинам эмас, аммо ишлаб чиқариш жараёни худди шу ердан бошланади. Сўнг: «Кемерер!» – деб кимнидир чақирди у.

Пастроқ бўйли, чорпақилдан келган, кенг кўракли, семиз юзи рангпар, қўллари бақувват, исқирт шими гижимланиб кетган, эгнига енгсиз катак қўйлак кийган киши уларга яқинлашди. Уигэм ўзини Гилбертнинг кабинетига қандай тутган бўлса, бу киши ҳам Уигэмнинг олдида ҳар нарсага тайёрдай эгилиб турарди.

– Бу киши – Клайд Грифитс, Гилберт Грифитснинг амакиваччаси бўлади. Бу ҳақда сизга илгариги ҳафтада айтганим эсингиздами?

– Ҳа, сэр.

– У аввалига шу ерда ишлайди. Эртага эрталабдан ишга тушади.

– Ҳўп бўлади, сэр.

– Унинг номини табелга киритинг. У одатдаги соатларда ишлайди.

– Ҳўп бўлади, сэр.

Мистер Уигэм бошини баланд тутиб, кескин ва қирқиб-қирқиб гапирарди. Унинг шу пайтгача бунақа гапирмаганлиги ҳам Клайднинг назаридан четда қолмади. Мистер Уигэм энди бўйсунувчига эмас, балки бошлиққа ўхшарди.

– Бу ерда иш етти яримда бошланади, – мистер Уигэм Клайдга ўгирилиб, гапида давом этди. – Бироқ одамлар кийиниб олиб, машиналар олдига боришга улгуриш учун ҳеч бўлмаганда ўн минут олдин келишади. Ҳозир эса истасангиз, мистер Кемерер эртага нима иш қилишингиз кераклигини кўрсатади. Бу анча вақтингизни тежайди. Истасангиз, эртагаликка қолдиришингиз ҳам мумкин. Бунинг фарқи йўқ. Яна шундай гап. Тахминан беш яримда асосий дарвозага келсангиз, ўзингиз биласиз, телефонистка ўтирадиган жой, мен у ерга миссис Брейлини юбораман. У сизга қаердан хона олишни кўрсатади. Ўзим ўша пайтда бўлолмайман, телефонисткадан миссис Брейлини сўрасангиз бас, топиб беради. Ҳозир эса кетмасам бўлмайди, – у шундан дея қўшимча қилди-да, хайр дегандай бош ирғаб, илдам эшик томон кетди.

– Сиздан беҳад миннатдорман, мистер Уигэм...
– Клайд унинг кетидан шундай деганича қолди.

Уигэм жавоб ўрнига сертомир қўлини силкиб, улкан идишлар оралаб, эшикка қараб юрди. У ташқарига чиқиши билан мистер Кемерер ҳамон асабийлашган ҳолда эҳтиром билан тушунтиришга киришди:

– Ишингиз масаласида хотиржам бўлаверинг, мистер Грифитс. Фақат юқоридан газламалар ташиб тушиш керак бўлади, бу ишни эртага бошларсиз. Бироқ агар иложи бўлса, эскироқ костюм кийиб келганингиз маъқул. Бунақа кийим бу ерга тўғри келмайди, – у шундай дея Клайднинг ҳар холда қиммат бўлмаса ҳам, жуда чиройли костюмига қаради.

Кемерернинг Клайдга муомаласида бундан олдинроқ Уигэмнинг унга қилган муомаласидаги сингари ишончсизлик ва тортинчоқлик, ўта эҳтиром ва қандайдир гумонсираш сезилиб турар, бу ҳол вақт ўтиши билан аёнлашиши мумкин эди. Чамаси, Грифитс бўлишда гап кўп экан. Клайд фабрика эгаларига амакивачча бўлиб, семиз қариндошларига ёқинқирамай турганига қарамай, фабрикадагилар назарида катта одам эди.

Клайд шу чоққача не-не орзулар қучоғида амексининг фабрикасини хаёлида бутунлай бошқача тасаввур қилиб юрганидан, бу подвални кўрганидаёқ тутақиб кетаёзди. У бунақа жойда ишлайман, деб ўйламаган, бу ерда ишлаётган кишилар эса кўзига «Юнион Лиг» ёки «Грин-Дэвидсон» меҳмонхонасидаги кишиларга қараганда қўпол ва нўноқ кўринишарди. Ҳаммасидан ҳам улар Клайднинг кўзига эзилган, ичидан пишган, нодон, хуллас, машинага айланиб кетгандай кўринишарди! Клайд мистер Уигэм билан бу ерга кириб келганида ишчилар ўзларини улар томонга қарамаётгандай қилиб кўрсатишаётган бўлсалар ҳам, амалда гумонсираб ва шубҳаланиб кузатишаётганини пайқанганди. Бунинг устига, Клайд уларнинг энгиллари хароблигини кўрганидан кейин фабрикада ишлаб, дурустроқ бўламан, деган орзуси чилпарчин бўлаёзганди. Унинг ҳеч бир ҳунар ўрганмай, юқоридаги идорада ишлай олмаслиги ўзининг назарида катта мусибат эди.

У Кемерерга эргашиб борар, Кемерер эса газлама бўлаклари кечаси идишларда бўктириб қўйиши, унинг сувини сиқадиган қурилма ва қуритгичлар қандай ишлашини тушунтирарди. Шундан кейин у Клайдга, энди бўшсиз, деди.

Соат уч бўлганди. Клайд яқинроқдаги эшикдан кўчага чиқиб олди-да, бу улкан корхонага ишга

жойлашганлиги билан ўзини табриклади. Бироқ у ўз меҳнати билан мистер Кемерер билан мистер Уигэмни мамнун қила олармикин? Мамнун қила олмаса нима бўлади? Буларнинг барига бардош бера олмаса-я? Бу иш унча енгил эмас. Начора, дерди у ичида, бу ёғи бўлмаса, Чикагога ёинки Нью-Йоркка қайтиб, бирорта иш топиб олар-ку!

Сэмюэл Грифитс нимага уни қабул қилишни ўзига лозим кўрмади? Гилберт Грифитс нима учун унга ўлганининг кунидан тишининг оқини кўрса-тади? Миссис Брейли деган аёл ким ўзи? Бу ерга келиб, тўғри иш қилганмикин ўзи? Бу ерга келиш-га келди-ю, амакисининг оиласи унга ёрдам қўли-ни чўзишни истармикин?

Клайд ана шу хаёллар билан банд бўлганича Ривар-стритдан ғарб томонга юриб, кейин қандайдир кўчадан шимолга бурилди. Бу ерда хилма-хил корхоналар – тунука, тўқима буюм ва гилам фабрикалари ва чангютар машиналарнинг катта заводи бор эди. Клайд ниҳоят шу чоққача Чикагода ҳам, Канзас-Ситида ҳам кўрмаган шундай вайроналарнинг устидан чиқиб қолди, бу манзарадан унинг жаҳди чиқиб, эзилиб кетди, нега деганда, бу ердаги нарсаларнинг бари қашшоқлик, одамларнинг қўполлиги ва аянчли ижтимоий аҳволдан дарак бериб, кўзига камбағаллик ва бахтсизлик тимсолидай туюларди. Шунинг учун ҳам тезда орқасига бурилди. Могаук дарёсининг кўпригидан ўтгандан кейин ўзини бутунлай бошқача жойда кўрди. Чунки бу ерда ҳам то фабрикага етгунча кўриб оғзи очилиб қолаёзган уйларга ўхшаган иморатлар бор эди. Клайд шундан кейин эрталаб ўзи завқ билан томоша қилган ва иккала томонига дарахтлар экилган чиройли кўчага чиқди: кўчанинг биргина кўринишиданоқ бу ерда Ликургнинг манаман деган одамлари туриши яққол сезилар-

ди. У кенг бўлиб, яхшилаб тош терилган, иккала томонида данфиллама уйлар кўзга ташланарди. Шунда Клайднинг хаёлига амаким шу ерда турса керак, деган фикр келганидан, кўчада кимлар тураркин, деб ҳам қизиқиб қолди. Кўчадаги алоҳида-алоҳида тушган уйларнинг деярли ҳаммаси француз, итальян ва инглиз архитектурасининг энг яхши намуналаридан андаза олганлигини Клайд ҳали тушунмасди.

Клайд бу уйларнинг катталиги ва чиройлигидан завқланиб, тобора илгариларди. У одамларнинг бойлигини тасдиқловчи бу уйлардан чуқур ҳаяжонда бўлганидан ўзидан-ўзи амаким қаерда тураркин, деб сўрарди. Амакиваччаси бўлган Гилберт ҳар куни эрта билан ана шундай уйларнинг биридан жуда кеккайиб чиқиб келса керак-да.

Клайд данфиллама уйлардан бирининг олдида тўхтади. Уйнинг теварагига дарахтлар экилиб, йўлкалар қилинган, гарчи гуллар ҳали кўринмас ҳам, гулхоналар қилиб қўйилганди. Ҳовлининг ичкарасида катта гараж, уйнинг чап томонида фаввора ва ўртада қўлида оққуш кўтариб турган боланинг ҳайкали, ўнгда эса тозилар қувиб келадиган кийикнинг чўяндан қўйилган ҳайкали кўринарди. Клайд кўҳна инглиз услубида қурилган бу иморатнинг салобатига қойил қолиб, донг қотиб қолди. Шу пайтда ёнидан ўрта ёшлардаги хароброқ кийинган, чамаси, касби ишчи бўлган бир киши ўтиб қолувди, ундан:

– Мистер, бу уйда ким туришини билмайсизми?
– деб сўради.

Йўловчи ҳам шундай жавоб қилди:

– Нега билмас эканман! Сэмюэл Гриффитс туради. Унинг дарёнинг нариги бетида ёқа ишлаб чиқарадиган каттакон фабрикаси бор...

Клайд шунда устидан худди совуқ сув қўйилгандай сесканиб кетди. Амакисининг уйи-я! Данфил-

лама ҳовлиси-я! Демак, гаражнинг олдида унинг автомобили турган экан-да. Очиқ дарвозадан эса яна бошқаси кўринарди.

Шунда Клайднинг ёш, очиғини айтганда, ҳали ҳеч нимани билмаган ва кўрмаган кўнгли гул, чироқлар, атир ва мусиқага киши рўпара бўлгандаги сингари ҳисга тўлди. Нақадар чиройли! Нақадар дабдаба! Амакисининг бундай яшаши оиласидагиларнинг бирортасининг ҳам тушига кирмаганди! Бунинг ажойиблигини кўрмайсизми! Унинг ота-онаси эса жуда ҳам бахтсиз ва камбағал эди, улар ҳозир ҳам Канзас-Сити ёки Денвер кўчаларининг бирортасида воизлик қилиб юришгандир, албатта. Улар миссиянинг бошлиқлари ҳисобланишади тагин! Клайдни гарчи амакисининг сўхтаси совуқ ўғлидан (у ҳам фабрикада) бўлак бирорта жигари бормисан, демай парвойи фалак ҳолда фабрикадаги энг қора ишга тиқишган бўлса ҳам, кайфияти тетик, димоғи чоғ эди. Нафсиламрини айтганда, у ҳам Грифитс, Ликургдаги манам ан деганларнинг амакиваччаси ва жияни, нимаики бўлганда ҳам энди уларнинг қўлида ишларди-да. Бу эса унинг келажаги шу чоққача умид қилиб келган нарсаларидан ҳам зўр бўлажagini кўрсатмайдими? Грифитслар деганда бу сўзнинг бу ерда-ю Канзас-Ситида ёки айтайлик, Денверда қандай жаранглаши эсга олинса бас. Буларнинг бир-биридан кескин тафовути кишини тонг қолдиради! Бироқ буни иложи борича исини чиқармаслик керак. Клайд шунда яна маъюс тортиб қолди. Бу ерлик Грифитслар, яъни амакиси билан унинг ўғли ё бўлмаса, дўстлари ва хизматчиларидан бирортаси ота-онаси ва ўзининг ўтмишини суриштириб қолса, нима бўлади? Қандай даҳшат! Канзас-Ситида бола нобуд бўлганини билиб қолишса-я! Ота-онасининг хароблиги, Эстанинг сири ошкора бўлса-я!

Шунда Клайднинг яна қовоқ-тумшуғи осилиб, армонлари сўнди. Қариндошлари сирини пайқаб, сезиб қолишса, ҳоли нима кечади?!

О, бемаънигарчилик! Клайд, пировардида, ким ўзи? Нима деган одам, ахир? Бу ерга нимага келганлигини билиб қолишса, бу ҳашаматли оламдан у нима ҳам кута оларди?

Клайд изига қайтди. У эзилган, ўзига ўзи хунук кўриниб кетган, нега деганда, ўзини бир йўла бутунлай бўлмағур одам деб ҳис қилаётган эди.

VI БОБ

Клайд ўша куни миссис Брейли кўмагида ижарага олган хона ўзининг кўриниши ва олислиги билан амакиси турадиган кўчадан анча-мунча нарида бўлган Торп-стрит кўчасида эди. Орадаги тафовут Клайд ўзини Сэмюэл Грифитснинг яқин кишиси деб ҳовлиқиб кетмаслиги учун босиброқ туришга етарли эди. Бу ердаги уйлар кўримсиз, жигарранг, кулранг ёки қўнғир рангларга бўялган, барини ис босиб, шарти кетиб, парти қолганди. Дарахтлар қиш шамолида яланғоч туришса-да, ҳар ҳолда чанг ва тутунга ўчакишиб, янги ҳаёт – май гули ва барг ваъда қилгандай кўринишарди. Клайд миссис Брейли билан ана шу кўчага буриларкан, ғамгин ва кўримсиз кишилар тўдасига кўзи тушди. Улар дарёнинг нариги бетидаги турли фабрикаларнинг ишчилари бўлиб, эркаклар, қизлар ва миссис Брейлига ўхшаган қари қизлардан иборат эдилар. Керакли уйнинг эшигида Клайд билан миссис Брейлини жигарранг кўйлагининг устидан топ-тоза этак тутиб олган ва унча мулоқим бўлмаган аёл қаршилаб, учинчи қаватдаги бирмунча кенг ва яхшилаб жиҳозланган хонага олиб чиқиб: «Ижара ҳақи овқатсиз тўрт доллар,

овқати билан етти ярим доллар», – деди. Миссис Брейли: «Бу пулга бундан яхши жой топилмайди», – деганидан кейин, Клайд рози бўлди. У миссис Брейлига миннатдорчилик билдириб, шу ерда қолди ва орадан кўп ўтмай, мол омборларининг ва фабрикаларнинг бир талай хизматчилари қаторида дастурхонга ўтирди. Бундай одамлар билан у олдинга Чикагода «Юнион Лиг» клубидаги энг яхши шароитга дуч келмасидан олдин «Полина-стрит»да бирга ишлашган эди. Клайд тановудан кейин Ликургнинг марказий кўчаларини айланаркан, кўринишларидан кимликларини билиб бўлмайдиган талай ишчиларни кўрди. Бу кўчаларнинг қундузги кўринишига қараб, оқшомда уларни шунақа оломон босиб кетади деб, сира ҳам ўйламаганди. Бу ерда турлича миллатга ва тоифага мансуб бўлган қизлар ва йигитлар, кишилар ва аёллар бўлиб, улар орасида америкаликлар, поляклар, венгерлар, французлар ва инглизлар бор эди. Ҳаммаларининг бўлмаса ҳам кўпчилигининг ўзларига хос бўлган нодонлик, маънавий ва жисмоний кўполлик ё бўлмаса, дидсизлик, ҳаракатсизлик ва қўрқоқлик сингари хусусиятлари сезилиб турарди. Буларнинг бари бугун Клайд тўқнашган қуйи оламга мансуб эканликларининг белгиси эди. Шунга қарамай, Уикиги авенюга яқинроқ баъзи бошқа кўчалар ва магазинларда ўзга тоифадаги, ясан-тусан қилган қувноқ қизлар ва йигитларни учратди. Булар, шубҳасиз равишда дарёнинг нариги соҳилидаги турли корхоналарнинг идора хизматчилари эдилар.

Клайд шаҳарда саккиздан то ўнгача айланиб юрди. Соат ўн бўлганда гўё аниқ келишиб қўйилгандай, оломон сийраклаша бошлади, энг гавжум кўчалар ҳам ҳувиллаб қолди. Клайд кўрганларини ҳар қадамда Чикаго ва Канзас-Ситида

кўрганларига солиштирарди. (Петерер ҳозир уни, амакисининг уйи ва фабрикасини кўрганда борми, жуда оғзи очилиб қоларди-да.) Ликург эҳтимол мўъжазгина бўлганлиги учун ҳам Клайдга ёқиб қолди. Унга чиройли, чироқлари порлаб турган ва кўринишидан маҳаллий давралар ҳаётининг маркази бўлган «Ликург» меҳмонхонаси, почта биноси, тепаси найзали черков ва автомобиллар кўргазмасининг ёнидаги эски қабристон, кўчаларда ҳингиллашиб юрган ёшлар ҳам хуш келди. Буларнинг ҳаммасида ёшлик олови ва умиди ҳукмронлик қилиб тургандай эди... Ёшлик олови ва умиди оламдаги бунёдкорликдан иборат ҳар қандай фаолиятнинг негизидир. Клайд шунинг учун ҳам ахири Торп-стритдаги хонасига қайтиб келганида шаҳарни ёқтириб қолган ва шу ерда қолаётганидан хурсанд эди. Уикиги авенюнинг гўзаллигини айтмайсизми! Амакисининг фабрикаси катталиги-чи! Кўчаларда кўҳликкина, шаддод қизлар кўпчилигини кўрмайсизми!

Шу орада Гилберт Грифитс (отаси иш билан Нью-Йоркка кетган, буни Клайдга айтишга бўйни ёр бермаганди) онаси билан опа-сингилларига Клайдни кўрганлигини ва у гарчи гаплашганда одамни зериктирмаса ҳам, кўпчиликка қараганда кўримсизроқлигини айтиб беришга қарор қилди. Клайд келган куни Гилберт уйга беш яримда қайтиб, Майрага кўзи тушганида шунчаки:

– Бугун чикаголик қариндошимиз кўринди, – деб қўйди.

– Шунақами? – деди Майра. – Ўзи қанақа экан?

Отаси Клайдни тарбия кўрган ва маънили йигит деганидан Майра унга қизиқиб қолганди. Бунинг устига, Майра Ликургни, отасининг фабрикаси сингари корхоналардаги ишчиларнинг иш шароитлари

ва яшаш имкониятларини билганидан, «Клайд нега бу ерга келди?» деб боши қотиб ҳам юрганди.

– Унинг ҳеч ваҳимали жойи йўқ, – жавоб қилди Гилберт. – Анча ўсган ва ақлигина кўринди, аммо катта корхонада ишлаш учун ҳеч қанақа тайёргарлиги йўқлигини ўзи бўйнига оляпти. Меҳмонхонада ишлайдиган йигитчалардан сира ҳам фарқи йўқ. Менимча у, ҳаётдаги асосий нарса кийинишдан иборат, деб ўйлайди. Оч жигарранг костюм, жигарранг галстук ва шунга мос шляпа ва жигарранг бошмоқ кийган экан. Галстути ҳаддан ташқари оч, кўйлаги йўл-йўл оч бинафша рангида; бунақа нарсалар бундан уч-тўрт йил олдин расм эди. Бунинг устига, костюмининг бичими ҳам хунук. Ҳозир ўзи шу ерда бўлганидан кейин бирор нарса дейишни ҳам истамайман, ҳали бу ерда қолиш-қолмаслиги ҳам номаълум. Туриб қолиб, ўзини бизнинг яқин қариндошимиз деб кўрсатиш кўйига тушиб қолса, ўпкасини сал босиб қўйишга тўғри келади ё бўлмаса, икки оғиз бир нарса деб қўйишни дадамга маслаҳат бераман. Умуман айтганда эса, ундан цех бошлиғига ўхшаган одам чиқиши мумкин... Кейинчалик уни эҳтимол, савдо агенти қилиш ҳам мумкин бўлар. Шундай бўлса ҳам, унинг нега бу ерга келганига ақлим ҳайрон. Эҳтимол, дадагинам унга бу ерда бирор нарсалик бўлиш машаққатлигини яхшилаб тушунтирмагандир. Бирор нарсалик бўлиш учун эса камида чинакам афсунгар бўлмоқ лозим.

Гилберт катта каминга тескари қараб турарди.

– Ҳа, бироқ сен яқинда ойим унинг отасини гапирганда бормидинг? Отасининг иши ҳеч юришмаган экан. Эҳтимол, дадам Клайд фабрикага ярайдими-йўқми, бари бир унга қарашишга жазм этгандир. Дадам, бобомиз Клайднинг отасига

нисбатан адолатсизлик қилган деб ҳисоблар экан, буни ойимдан эшитдим.

Майра жим қолди. Гилберт эса бу шамани ойисидан ўзи ҳам илгари эшитганидан унга аҳамият бермасликни маъқул билди.

– Хўш, бунинг менга унча алоқаси йўқ. Демак, у бирор нарсага яраши ё ярамаслигидан қатъи назар, истаса, фабрикада қолдираверади. Йўқса, унинг ўзи доим ҳар бир цехга уқувли одамлар керак, ортиқча юкларни улоқтириб ташлаш керак, деб юрарди.

Гилберт кейинроқ онаси билан Беллани кўриб, уларга ҳам Клайднинг келгани ва у ҳақдаги фикрини боягидай қилиб баён қилди. Миссис Грифитс ух тортиб қўйди. Грифитслар оиласи Ликургдай шаҳарчада шунчалик иззат-ҳурматга эга бўлганидан кейин уларга қариндош бўлиб, фамилияларида юрадиган ҳар қандай одам ниҳоягда эҳтиёткор бўлиши, ўзини тута билиши, майл ва қарашлар ҳам шунга яраша бўлиши керак эди-да. Эри бу талабларнинг бирортасига ҳам жавоб беролмайдиган бу йигитни олдириб келиб, эҳтимол, унча ақли иш қилмагандир.

Белла эса акасидан Клайд ҳақидаги гапларни эшитаркан, унча ишонмади. У Клайдни танимаса ҳам, Гилбертни билар, унинг биров бинойидек бўлса ҳам, унда йўқ қусурларни жуда осонгина топа олиши ҳам маълум эди. Белла тамадди қилиб ўтиришганида, акасидан Клайд шаънига яна у-бу гапларни эшитганидан кейин, унга деди:

– Дадам истасалар борми, уни фабрикада бари бир қолдириб, жойлаштириб ҳам қўядилар, билиб қўй!..

Гилберт бу сўзларни эшитганида, бамисоли шапалоқ егандай башараси бужмайиб кетди. У отасининг фабрикасида ўзининг обрўсини жуда эҳти-

ёт қилганидан, уни тобора мустаҳкамлаб, ошириш пайида бўлар, сингиси эса буни яхши биларди.

Клайд эса эртасига эрталаб фабрикага келганида, исм-шарифи билан ташқи кўриниши мистер Гилберт Грифитсга ўхшаб кетиши ўзига хос имтиёз эканлигини ва буни шу чоққача чинакамига баҳоламаганлигини пайқади. У фабрикага яқинлашганида 1-эшикнинг қоровули ҳайрат билан унга қараб қолди.

– Сиз, мистер Клайд Грифитс бўласиз-а? – деб сўради у. – Мистер Кемерерда иш бошлайсиз-а? Шундай, шундай, биламан. Хув анави одам сизга табель беради, – у шундай дея бадқовоқ ва басавлат чолни кўрсатди. Клайд кейинчалик бу чолни «кекса Жефф» дейишларини билиб олди. У ўша бинонинг ичкарисидаги текширув соати олдида туриб, табель тарқатар ва тегишли белги қўйилгандан кейин соат етти-ю ўттиз билан қирқ минутнинг орасида қайтариб оларди.

Клайд унинг олдига яқинлашиб, деди:

– Менинг исмим Клайд Грифитс, пастда мистер Кемерернинг қўлида иш бошлайман.

Чол шунда ажабланиб, деди:

– Ҳа, албатта, эшитаман, сэр. Демак, сиз мистер Грифитс экансиз-да? Кемерер кеча менга сизни айтувди. Сизнинг номерингиз етмиш бир. Сизга мен мистер Дювенининг эски номерини бераман.

Клайд ишлов бериладиган цехнинг зинасидан тушиб кетаркан, кекса табелчи яқинроққа келиб қолган қоровулга хитоб қилди:

– Бу йигитнинг мистер Грифитсга жудаям ўхшашлигини қара-я! Худди ўзгинаси! Сенингча, у ким – биродарими ё қариндошими?

– Ҳеч нима билмайман, – жавоб қилди қоровул. – Илгари мутлақо кўрмагандим. Нима бўлган-

да ҳам, ўша оиладан эканлиги кўриниб турибди. Мен олдинига уни мистер Гилберт деб ўйлабман. Фуражкамни бошимдан оламан деб турганимда, қарасам бу экан.

Клайд ишлов бериладиган цехга кираётганида, Кемерерни кўрди. У кечагидай сертавозе ва мужмал эди. Нега деганда, Кемерер ҳам Уигэмга ўхшаб, Клайднинг фабрикадаги мавқеи қанақалигини билолмай хуноб эди. Тўғри, Кемерер ҳам бор гапни Уигэмдан зшитган, Гилберт Клайдга алоҳида, энгилроқ ёки анча оғирроқ шароит яратиш хусусида бир оғиз ҳам сўз айтмаганди. Аксинча, мистер Гилберт шундай деганди: «У ҳам бошқа хизматчилар сингари ишлаши керак. Ҳеч қанақа энгиллик-пенгиллик йўқ». Шундай бўлса ҳам Уигэмга Клайдни таништираётганида: «Бу менинг амакиваччам, ишимизни ўрганмоқчи», – деб қўйган, шу гапнинг ўзи, Клайд бу ерда кўп бўлмаиди, ишлаб чиқаришнинг ҳаммасини ўрганиб олгунича цехдан-цехга ўтади, дегани эмасмикин? Уигэм шунинг учун ҳам Клайд чиқиб кетганидан кейин, Кемерер ва бошқа бир нечта хизматчиларга бу хўжайиннинг одами эканлигини шипшитиб қўйганди, шунда улар то Клайднинг фабрикадаги мавқеи ойдинлашгунча қулоқни динг қилиб туришга қарор қилишди.

Клайд эса уларнинг эгилиб-букилаётганларини кўрганидан кейин руҳи кўтарилиб, беихтиёр равишда, амакимнинг ўғли қанақа муомала қилишидан қатъи назар, бу – яхши аломат, амакимнинг бўлажак марҳаматидан дарак бераётир, деган хаёлга борди. Шунинг учун ҳам Кемерер унга ишингиз унча оғир эмас, ҳозирча кўп ишламайсиз, деб тушунтирганида, унинг гапига пича виқор билан қулоқ солди. Кемерер эса баттар эгилиб-букила бошлади.

– Энди сиз шляпангиз билан пальтоингизни манави ердаги шкафчалардан бирига илиб қўйинг, – Кемерер мулойимлик ва ҳатто такаллуф билан гапида давом этди. – Кейин эса анави аравагани олиб, биринчи қаватга чиқасиз-да, бир неча ўрам газлама олиб тушасиз. Уларни қаердан олишни кўрсатиб беришади.

Клайд учун қизиқарли, бироқ сермашаққат кунлар бошланди. Гоҳо у чоршанба куни ишлашга одатланмаганидан ва ҳозирги мавқеидан ҳайрон бўлиб, ваҳимага ҳам тушарди. Фабрика атрофида уймалашаётган кишилардан унга ўртоқ чиқиши қийин эди. Уларнинг бари ақл жиҳатидан дастёр болалардан, аравакашлардан ва меҳмонхона нозирларидан пастроқ туришарди. Клайд бу кишиларнинг бесўнақай, жисмоний ва ақлий жиҳатдан дағалликларини биларди. Улар энг паст разрядли ишчилардек кийинишар, ташқи кўринишлари хаёлларига ҳам келмайдиган кишиларгина шу алфозда юришар, уларнинг бутун фикри-зикри ишда ва тирикчиликнинг жуда қийинлигида бўларди. Бундан ташқари, ишчилар Клайднинг кимлиги ва унинг бу ерда пайдо бўлганлиги ўзларининг аҳволларига қандай таъсир қилажagini билмаганликларидан унга ишонқирамай ва гумонсираб қарашарди.

Тўғри, орадан икки ҳафта ўтиб, Клайд фабрика правлениеси раисининг жияни ва секретарининг амакиваччаси эканлиги, бундан чиқди, унинг қора ишчилар орасида узоқ қолмаслиги маълум бўлганидан кейин ишчилар унга бошқачароқ муомала қилиша бошлади. Бироқ энди Клайдга эгилиб-букилишар, уларнинг бадгумонликлари ва ҳасадгўйликлари ҳам бошқача тусга кирганди. Қўйинг-чи, Клайд бунақа шароитда ишчиларга яқин эмасди

ва бўлолмас ҳам эди-да. У ишчиларга мулойимгина жилмайиши мумкин бўлса ҳам, бари бир уларнинг тепасида турганлар билан тили бир эди-да. Ишчилар жила бўлмаганда шундай деб ўйлашарди. Клайд уларнинг назарида, бадавлат ва олий синфнинг бир бўлаги, ҳар бир камбағал эса бунинг нима эканлигини билади. Камбағаллар эса доимо бирга бўлишлари керак.

Клайд ўз ҳолича нонуштасини тамадди қилар экан, ўз навбатида, бу одамларнинг унга зерикарли ва қизиғи бўлмаган нарсаларга – подвалга келаётган газламаларнинг сифатига, унинг вазнидаги ёхуд сифатидаги айрим майда нуқсонларига, кейинги йигирма «дона» газлама олдинги ўн олтигасига нисбатан унча киришмаганлигига, ёхуд «Крэнстон компанияси» шу ойда ишчилар сонини камайтирганига, «Энтони компанияси» эса шанба куни ўтган йилдагидек майнинг ўртасида эмас, балки 1 июндан бошлаб қисқа иш куни бўлади, деб эълон қилганига қизиқишларини кўриб, ҳайрон бўларди. Бу ишчиларнинг ҳаммалари унинг кўзига ўз ишларининг зерикарли ва майда-чуйда нарсалари билан оворадай туюлишарди.

Шундай бўлса ҳам Клайд ўтмишдаги бахтли кунларини эслаб қўярди. Гоҳо унинг яна Чикаго ёки Канзас-Ситига бориб қолгиси келарди. У Ретерерни, унинг синглиси Лизани, Хегланд, Хигби, Эдди Дойл, мистер Скуайрс, Гортензияни – ўзининг ҳамма ёш, бепарво улфатларини эсларкан, уларга нима бўлганикин-а, деб ўйга чўмарди. Гортензия ҳозир қаерда экан? У ахири ўша мўйнали жакетни олибди-да. Эҳтимол, уни сигара сотувчи болага олдиргандир, ўша билан бирга кетибди-ку!.. Тағин бу жажжи шайтон, фақат сизни яхши кўраман, деб Клайдни гангитиб ўтирибди-я! Пулиниям роса

қоқлади! Клайд Гортензияни эслаб, ўша ишлар рўй бермаганда, у билан у ёғи нималар бўлишини ўйларкан, бир хил бўлиб кетарди. У ҳозир кимни авраётганикин? Канзас-Ситидан кетганидан кейин ҳоли нима кечганикин? У Клайдни бу ерда кўриб, йўғонлар билан алоқаси борлигидан хабар топса, нима деркин? Албатта, эсини йиғиб олган бўларди! Клайднинг ҳозирги иши унга ёқмасди, бу аён гап. Шунда ҳам Гортензия унинг амакиси билан амакиваччасини, уларнинг фабрикалари билан данғиллама уйларини кўрса борми, Клайдга ҳурмати янада ортган бўлар эди. Гортензия Клайддан яна айланиб-ўргилишга тушар – ундан бундай қилиқни кутиш мумкин эди. Мабодо улар бир кунмас бир кун учрашиб қолгудай бўлишса борми, Клайд унинг танобини тортиб, адабини бериб қўяди! Бурнини ерга ишқаб қўйиш унинг қўлидан келарди, албатта.

VII БОБ

Миссис Каппининг мебелли хоналари Клайднинг кўнглидаги жой бўлиб чиқмади. Бу – арзон-гаров турадиган энг оддий пансионат эди. Бу ерда одатда ўзлари билан ўзлари овора бўлган савдогарлар ва хизматчилар истиқомат қилишарди. Маҳаллий жамиятнинг мутаассиб кишилари бўлган савдогарлар ва хизматчилар ишлари, машаққатлари ва диний қарашларини оламдаги тартиб ва фаровонликнинг зарур негизи, деб билардилар. Умуман айтганда, бу уй жуда зерикарли бўлиб, бу ерда хурсандчилик ва кўнгилочар нарсаларни ҳаёлига келтирмаса ҳам бўларди.

Шунга қарамай, Клайд яқиндагина Фондадан келган энгилтак йигит бўлган Уолтер Диллард ту-

файли унчалик зерикмай юрди. Бу Диллард Клайднинг тенгдоши бўлиб, унга ўхшаш ориятли эди. Бироқ ўзини тутиш ва теварак-атрофдаги нарсаларни тушуниш бобида Клайдга етолмасди. У «Старк ва К°» компаниясининг эркаклар кўйлаги магазинида ишларди. Диллард жуда чаққон ва очкўз, силиққина, сарғишроқ сочли ва сийрак мўйловли йигит эди. Бу вилоят ишратпарастининг ҳаракатлари ва қилиқлари ҳам ўзига яраша чиқарди. Ёнида мутлақо пули бўлмай, шу чоққача кўзга кўринадиган иш қилмаганига қарамай (унинг отаси мўъжазгина шаҳарчада дўкандор бўлиб, аллақачон синганди), аждодларимдан қолишмайман, деб дурустроқ одам бўлишга интилгани интилганди.

Диллард шу пайтгача бирор нарсалик бўлмаган, шу вайдан бунинг эплаганларга алоҳида қизиқиш билан муомала қиларди. Бундай туйғу унда Клайддагидан ҳам кучлироқ эди. Унга Ликургдаги таниқли хонадонларнинг фаолияти ва Николсонлар, Старклар, Гарриэтлар, Грифитслар, Финчлилар ва ҳоказоларнинг ҳашаматда кун кечираётганлари жуда ҳам катта таъсир кўрсатганди. Клайд пансионга келганидан кейин бир неча кун ўтгач, Диллард унинг бу оламга даҳдор жойи борлигини билиб қолиб, ёпишди-қолди. Бунинг қаранг-а! Бой одамлардан бўлган Сэмюэл Грифитснинг жияни бўлган Грифитс шу ерда, пансионда экан-а! У билан бир дастурхонда ўтираркан-а! Уолтер бунинг эшитган заҳоти янги келган бу йигит билан тезроқ танишиб олишга қарор қилди. Мана энди омад унинг эшигини тақиллатяпти, унга Ликургдаги энг зўр хонадонлардан бирининг эшигини очиб берапти! Клайд бунинг устига ёш, келишган ва эҳтимол, Уолтернинг ўзидай ориятли ҳам бўлса керак. Хурсандчилик қилишни хоҳлаган пайтингда

муносиб улфат бўлади. Диллард бахти чопганига сира ҳам ишонмай, Клайднинг атрофида парвона бўла бошлади.

У, аввало, Клайдга бир айланиб келайлик, деб таклиф қилди: «Бу ердан сал нарида, дарё бўйида ажойиб кинематограф бор, жуда зўр, боришга қалайсиз», – деди.

Яхши кийинган, олифтароқ Диллард Клайд фабрикада ҳар куни кўрадиган, кишини зериктирадиган, тирикчилигидан бошқасини ўйламайдиган кишиларга ҳам, пансионатдагиларга ҳам ўхшамаганидан Клайдга маъқул келди.

Шунда Клайд ўзининг бақувват қариндошларини ҳам ўйлаб қолди. У Ликургдаги ҳар бир қадамини ўйлаб босиши керак эди. Ким билади, эҳтимол, осонгина ва бемалол янги таниш орттирса, катта хатолик бўлар. Ўзи ҳам мансуб бўлган Гриффитслар доираси қора халқдан ўзларини чеккароқ олиб юришса керак. У ўзига тўхнаш келган одамларнинг хулқ-атворларидан буни сезиб олганди. Клайд ҳам ақлидан кўра ихтиёрининг гарига қулоқ солиб, теварагидагиларга яқинлашмай юрар ва баландроқдан келарди. Шунинг учун ҳам Дилларддан бошлаб теварагидагиларнинг бари уни кўпроқ ҳурмат қилишар, Клайд ҳам бу нарсани кўпроқ Диллардда синаб кўрарди. Диллард ҳадеб ялиниб-ёлвораверганидан кейин Клайд, гарчи у билан бирга айланиб келган бўлса ҳам, ўзини жуда эҳтиёт тутди. Диллард эса Клайд ўзининг оғир ва виҳорли тутишини «синф» ва «алоқалари»нинг аломати деб билди. Унинг мана шу қоронғи, зерикарли бўлган мебелли хоналарда шундай одам билан учрашиб қолганини айтмайсизми! Тагин Клайд янги келиб, энди енг шимараман деб турганида шундай бўлганини кўрмайсизми!

Дилларднинг аҳволи гарчи Клайднинг аҳволидан тузукроқ бўлиб, унга қараганда кўпроқ – ҳафтасига йигирма икки доллар туширса ҳам, ўзини ҳақиқий хушомадгўйдаи тутиб муомала қиларди.

– Сиз, чамаси, вақтингизнинг кўп қисмини қариндошларингиз ва дўстларингиз билан ўтказсангиз керак? – деб қўнди Диллард биринчи марта айлангани чиққанларида гап орасида.

У Клайддан иложи борича кўпроқ гап олишга ҳаракат қилар, Клайддан эса нидо чиқмасди. Диллард шундан кейин гапни ўзининг таржимаи ҳолига буриб, ёнига анча-мунча қўшди. Гапига қараганда, отасининг ҳозирда газлама магазини бор, ўзи эса бу ерга бу соҳага оид янгиликларни ўргангани келганди. Амакиси «Старк ва К°» компаниясида хизмат қилади. Ўзининг Ликургда озроқ бўлса ҳам ажойиб танишлари бор. Нега деганда, бу ерга келганига бор-йўғи тўрт ой бўлди-да.

Клайднинг қариндошлари эса жуда зўр эди!

– Амакингизнинг миллиондан кўпга қурби келса керак-а? Одамлар, келади, дейишяпти. Уикиги авенюдаги уйлари эса – антиқа нарса! Олбэнида ҳам. Утикада ҳам, қўйинг-чи, ҳатто Рочестерда ҳам улардан зўрини топиб бўлмайди. Сиз Сэмюэл Гриффитснинг туғишган жияни бўласиз-а? Нимасини айтасиз, бу нарса бу ерда жуда катта гап. Қани энди, менинг ҳам шунақа қариндошларим бўлса! Қариндошларим бўлганида мен улардан фойдаланардим, ҳа, ишонаверинг!

Уолтер Клайдга завқ билан жилмайиб қараганди, у ҳам қариндошли бўлиш чиндан ҳам зўрлигини янада яққолроқ сизди. Бу ғалати йигитнинг қариндош-уруғчиликка катта аҳамият бераётганини қаранг-а!

– Билмадим, – Клайд мужмалроқ жавоб берди. Унинг бу ердаги Гриффитслар билан яқинлиги тах-

мин қилинаётганидан ҳар ҳолда ўзида йўқ хурсанд эди. – Мен бу ерга ёқа ишлаб чиқаришни ўргангани келганман. Ўйнаб-кулмоқчи эмасман. Амаким бу иш билан жиддий шуғулланишимни истайди.

– Албатта, албатта. Бу нарса менга таниш, – жавоб қилди Диллард. – Менинг амаким ҳам худди шунақа кайфиятда. У мени бошимгача ишга кўмиб қўймоқчи, вақтим бекорга кетмаслигини талаб қиляпти. Сизга айтсам, у Старкнинг қўлида мол олувчи бўлиб ишлайди. Бироқ ҳадеб ишлайверса ҳам бўлмайди-да. Бундай сал ўйнаб-кулиб туриш ҳам керак.

– Ҳа, рост айтасиз, – деди Клайд умрида биринчи марта бир оз виқор билан.

Улар пича жойгача индамай боришди. Кейин эса Уолтер Клайддан:

– Рақсга тушиб турасизми? – деб сўраб қолди.

– Ҳа, – жавоб қилди Клайд.

– Мен ҳам. Бу ерда арзон-гаров дансинглар қанча десангиз топилади, мен бўлсам уларга сира ҳам бормаيمان. Дурустроқ одамлар билан борди-келди қилайин десанг, унақа жойларга бориб бўлмайди. Айтишларига қараганда, бу шаҳардаги дуруст одамлар бировга қўшилмас экан. Агар уларнинг доирасига мансуб бўлмасанг, сен билан гаплашиб ҳам ўтиришмас экан. Фондада ҳам худди шундай эди. «Аъёнлар доирасига мансуб бўлишингиз керак», бўлмаса ишингиз чатоқ. Ҳа, шуниси тўғри бўлса керак, дейман. Бироқ бу ерда ҳам ўйнаб-кулиб рақсга тушса бўладиган кўҳликкина қизлар топилади, улар гарчи олий табақадан бўлишмаса ҳам, ҳар ҳолда бу жонон қизлар яхшигина оилалардан чиқишган. Улар ҳақида ҳеч ким ёмон гап айтмайди. Ўзлари ҳам жуда анойилардан эмас. Гоҳо жуда ҳаддиларидан ошиб кетишади, аммо сиз қонуний никоҳдан ўтишга мажбур бўлмайсиз.

Клайд, бундай қилсам Ликургдаги янги ҳаётимда жуда ҳам енгилтаклик бўлар, деб ўйлади. Аини пайтда эса Диллард қурғур унга ёқарди ҳам.

– Айтгандай, – Диллард гапида давом этди, – шу якшанба тушдан кейин нима қиласиз?

– Жуда зарур ишларим бўлмаса керак, – жавоб қилди Клайд янги мушкулотга дуч бўлишини сезиб. – Эрта-индин зарур иш чиқиб қоладими-йўқми, ҳозирча билмайман.

– Хўш, мабодо, бўш бўлиб қолсангиз-чи! Эҳтимол, оқшомни бирга ўтказармиз? Мен бу ерда бир неча қизлар билан танишганман. Ҳаммасиям жойида! Олдин, хўп десангиз, амакимникига кириб ўтамиз. Ўзи оилали, ҳаммаси жуда яхши одамлар. Кейин эса мен бу ерда икки қизни танийман... Икковиям қизмисан қиз! Биттаси магазинда ишларди, ҳозир у ердан кетган, ҳеч ерда ишламайди. Бошқаси эса унинг дугонаси. Уйида граммофон бор, иккови ҳам рақсга тушади. Тўғри, бу ерда якшанба кунлари рақс тушишга рухсат этилмайди, бироқ бизнинг танца қилганимизни ҳеч ким билмайди. Кейин эса, хўп десангиз, биз қизлар билан бирорта кинога боришимиз мумкин. Шаҳар чеккасидаги хароб кинога эмас, яхшироғига борамиз. Хўпми?

Шунда Клайднинг олдида нима қилиш керак, бу таклифга нима жавоб қилиш керак, деган савол кўндаланг бўлиб қолди. У Канзас-Ситида рўй берган ҳодисадан кейин Чикагода ўзини жуда камтар ва эҳтиёт қилиб олиб юришга ҳаракат қиларди. Клубга хизматга кириб қолганидан кейин, ҳаётимни ана шу жиддий даргоҳ таълим бераётган идеаллар асосида қураман, ўзимни яхши тутаман. Қаттиқ ишлайман, пул йиғаман, башанг кийинаман, олифтагарчилик қилмай ўзимни жентльменлардай олиб юраман, деган қарорга келганди. Бу эса Момо Ҳавосиз жаннат, деганнинг худди ўзи эди.

Ҳозирда Клайднинг теварак-атрофидагилар анча берироқ одамлар бўлишса ҳам, бу шаҳарнинг ҳавоси ҳозиргина ҳамроҳи айтган маишатга ундарди. Унинг жиндай ўйнаб-кулгиси, бемаънигарчиликка бормаса ҳам аёллар билан бирга бўлгиси келарди. Оқшомлар кўчалар гавжум, чиройликкина қизларга ва йигитларга тўла бўларди... У Диллард шама қилаётгандай ўйнаб-куладиган бўлса, унинг янгидан топиб олган қариндошлари нима деб ўйлашади? Дилларднинг ўзи Ликургдагилар ахлоқ масаласида маҳкам бўлишади, ҳаммалари бир-бирларини билишади, деяпти-ку! Клайд шубҳалар чангалида қолганидан нафаси чиқмасди. Бирор қарорга эса келиш керак эди. У ёлғизликда анча сиқилиб қолганлигидан, ниҳоят, Диллардга жавоб қилди:

– Хўп, яхши, мен розиман, – у шундан кейин сал ишонқирамай қўшиб қўйди: – Сизга айтсам... менинг бу ердаги қариндошларим...

– Албатта, тушунаман, – Диллард тезгина жавоб қайтарди. – Сиз эҳтиётроқ бўлишингиз керак. Менинг ўзим ҳам.

Диллард шаҳарнинг бирор жойида Грифитслардан бирортаси, ҳаттоки, мана шу келгинди билан бўлса ҳам, кўринса борми, жон дерди. Бу эса унинг теварагидагилар орасида обрўсини ошириши турган гап эди.

Диллард шундан кейин Клайдга папирос олайми, деб таклиф қилди-да, содали сув ичишга тобини сўради. Клайд эса ўзини бари бир ноқулай ва ишончсиз сезарди, шунинг учун узр сўраб, янги таниши билан хайр-маъзур қилди, бу ўз-ўзини виқорли тутишлар ва «олий табақа» қаршисида тиз букишлар ғашини келтириб юборди. Клайд уйига қайтди. У онасига хат ёзишга аллақачон ваъда қилганидан, шуни адо этишга ва айни пайтда

янги танишчиликни давом эттириш-эттирмасликни ўйлаб кўришга жазм этди.

VIII БОБ

Эртаси куни шанба бўлганидан иш эртароқ тугади (Грифитсларнинг фабрикасида шанбада йил бўйи ярим кун ишланарди). Шунда мистер Уигэм ҳам қўлида тўлов конвертлари билан пайдо бўлди...

– Мана, марҳамат, мистер Грифитс, – деди у худди Клайд фабрикада зўр одамдай қилиб.

Клайд «мистер» деган сўзни зўр мамнуният билан эшитиб, конвертни олди-да, ўзининг шкафчасига яқинлашиб, қоғозни йиртиб, пулни чўнтагига солди. Кейин эса кийиниб, уйига тамадди қилгани кетди. Хонасига келганидан кейин эса ўзини жуда ёлғиз сизди. Диллард йўқ, у ҳали ишда бўлганидан Клайд Гловерсвилгача трамвайда бормоқчи бўлди. Гловерсвилъ қўшни шаҳарча бўлиб, унда йигирма минг киши яшар, гарчи Ликургдай чиройли бўлмаса ҳам, миш-мишларга қараганда, жуда гавжум эди. Бу саёҳат Клайднинг кўнглини очиб юборди. У чиндан ҳам ижтимоий структураси жиҳатидан Ликургга мутлақо ўхшамайдиган ажойиб шаҳарни кўрганди.

Бироқ эртасига – якшанба куни Клайд ёлғиз ўзи Ликургни айланиб зерикди. Диллард бир иш билан Фондага кетганидан, ваъдасининг устидан чиқа олмади. Аммо Клайд билан душанба куни кечқурун кўришганида, келаётган чоршанбада Дигби авенюда конгрегацион черков қавмларининг йиғини бўлишини айтди. «У ерга борса арзийди, чунки зиёфат бўлади», – деди у.

– Биз бир дақиқага кириб ўтамыз, – деб тушунтирди Диллард. – Қизлар билан валақлашамиз. Сизни амаким ва келинойим билан таништириб қўяман – улар жуда яхши одамлар. Қизлари ҳам

сўлим, тегмажонлардан эмас. Биз у ердан соат ўнда уриб қолиб, Зелла ёки Ританинг уйига боришимиз мумкин. Ританинг яхши граммофон пластинкалари кўп. Зелланинг уйи эса бемалодроқ, рақсга тушса ҳам бўлади. Айтгандай, сиз Чикагодан фракингизни олиб келганмидингиз?

Гап шундаки, Диллард Клайд йўқлигида унинг хонасини титкилаб (Клайд ўшанда Дилларднинг тепасида, учинчи қаватда турарди), фақат унинг битта жомадонига кўзи тушган, сандиғи ҳам, фраки ҳам кўринмагани. Диллард шунинг учун ҳам Клайднинг отаси меҳмонхонанинг эгаси, ўзи эса «Юнион Лиг»да ишлаган бўлса ҳам, кийим-кечакка ва жамоат орасида тегишли либосда юришга бепарво қараркан, деган фикрга келгани. Ё бўлмаса, Клайд ўз кунини ўзи кўради, бировнинг кўмагидан фойдаланмайди, ўзини чидамли бўлишга тайёрлайди. Буларнинг бари Диллардга унча хуш келмасди. Унинг фикрича, инсон жамиятнинг талабларидан бўйин товламаслиги керак. Шундай бўлса ҳам Клайд *Грифитслардан* эди, бу эса Диллард, жилла бўлмаганда дастлабки пайтларда, буларнинг барчасига панжа орасидан қараши учун кифоя қиларди.

– Йўқ, фрак олиб келмаганман, – жавоб қилди Клайд, ўзининг ёлғизлигига қарамай, Дилларднинг айтганига борсаммикин ё бормасаммикин, деб иккиланиб турганидан. – Бироқ уни топаман.

У гарчи кейинги пайтларда пулни минг азоблар билан топаётган, жамғариши қийин бўлаётган бўлса ҳам Ликургда фрак керак бўлади, деб кўп марта хаёлидан ўтказганидан ўттиз беш долларни кишилик костюмга сарфлашга қарор қилди.

Диллард бўлса Зелла билан Ритадан вайсарди: Зелла Шумэннинг ота-онаси бой одамлар бўлишмаса ҳам, ўз уйларида яшашар, дугоналари Зел-

ланинг олдига тез-тез келиб туришар, ҳаммалари ажойиб қизлар эди. Рита Дикермэннинг ҳам дугоналари кўп экан. Фонданинг яқиндаги Экрет кўли бўйида Зелланинг отасига қарашли кичкина чорбоғ бор экан. Мабодо, Рита Клайдга ёқиб қолгудай бўлса, ёзда таътил пайтида ё бўлмаса, шанба, ёки якшанба кунлари у ерга бориб турса бўларкан, нега деганда, Рита билан Зелла бир-бирларидан сира ҳам айрилишмас экан. Икковлари ҳам яхшигина экан, Зелла қора соч, Ританинг сочлари йилтираб туради, деб қўшиб қўйди Диллард завқланиб кетганидан.

Клайд яхшигина қизлар деган гапга қизиқсиниб қолди. Ёлғизлик жонига тегиб юрганида бу Дилларднинг худди осмондан тушгандай ёнида ўралашиб юрганини кўрмайсизми... Бироқ Диллардга яқинлашса, ақлга тўғри келадиган иш бўлармикан, бу муаммолигича турарди. Нафсиламрини айтганда, Клайд у ҳақда ҳеч нима билмайди-да. Ҳозирда эса унинг ҳаракатлари ва энгилтакларча суюнаётганидан қизларнинг қайси тоифага мансублиги эмас, балки уларнинг ўзлари, бемалолгарчилик ёки баъзи бир бемаънигарчиликлари қизиқтираётганлиги кўриниб турарди. Клайдни Канзас-Ситида балага гирифтор қилган шу нарса эмасмиди? У Ликургда бирор нарсалик бўлишни истамоқчи экан, буни доим хаёлининг бир чеккасида тутиши керак.

Клайд шунга қарамай, чоршанба куни соат саккиз яримда кўзлари тўрт бўлиб кетган Диллард билан бирга уйдан чиқди. Соат тўққизда улар тегишли жойда, диндорлар, аъёнлар ва хайрия тарафдорларининг йиғинида эдилар. Бундай йиғинлар расман маҳаллий черков эҳтиёжига жиндай маблағ тўплаб олиш мақсадида ўтказилса ҳам, амалда кексаларнинг учрашиб, гап сотишларига, ёш-яланглари эса кексаларни ёмонлаб, ғала-ғо-

вурда тегишишларига имконият яратиб берарди. Бу ерда киоскалар ҳам бўлиб, унда пирожкилар, печеньелар, музқаймоқлардан тортиб то тўрлар, қўғирчоқлар ва бошқа ҳар хил тақинчоқларгача – ҳар бало сотиларди. Буларнинг бари қавмларнинг эҳсони бўлиб, черков фойдасига сотиларди. Меҳмонларни Питер Изрилс деган пастор ва унинг хотини кутиб оларди. Меҳмонлар орасида Дилларднинг амакиси ва келинойиси ҳам бор эди. Улар киришимли, бироқ хунуккина эдилар, бу ердаги жамоат орасида уларнинг ўрни унчалик сезилмас эди. Улар жуда очикқўнгил ва ҳаддан ташқари такалуфсиз эгилиб-букилишарди. Шундай бўлса ҳам Дилларднинг «Старк ва К°» фирмасида мол олувчи бўлиб ишлайдиган Гровер Уилсон исмли бу амакиси гоҳида ўзини жиддий ва виқорли кўрсатишга ҳаракат қиларди. У паст бўйли, ғўлабирдан келган одам эди. Кўринишидан дурустроқ кийиниб юришни ё билмас, ё бўлмаса, буни ҳамёни кўтармасди. Башанг кийинган, жиянига қарама-қарши ўлароқ, эгнига анча-мунча кир, дазмолланмаган костюм кийган, у ҳам устида яхши турмасди. Галстуги ҳам костюмидан қолишмасди. У худди меҳмонхоналарнинг нозирларига ўхшаб, қўлини ишқалар, қошини чимираб, гўё ақлни пешлаб олишни талаб қиладиган даражада бирор-та муҳим нарсани айтмоқчи бўлгандай бошининг орқасини қашлаб қўяр, айтадиган гапи эса бачканиликдан нарига ўтмасди.

Бақалоққина миссис Уилсон эридан сира қолишмасди. Эри суҳбатдошидан қолишмаслик учун ўзини салобатлироқ кўрсатишга уринаётганида, у ёнида лаб-лунжини йиғиштира олмай турарди. У жуда вазмин, юзлари қип-қизил, қўш даҳанлиги билиниб турар, туғма хушчақчақ ва мулойим аёл бўлганидан, шунингдек, *Клайд шундай одамнинг*

жияни эканлигидан доимо илжайгани-илжайганди. Чунки Диллард, Клайднинг фаҳмича, вақтини беҳуда кетказмай, қариндошларига ўртоғи Грифитслардан бири эканлиги, у билан дўстлашиб олганидан, энди янги Грифитсни маҳаллий жамоат орасига олиб кираётганини шипшитиб қўйганди.

– Уолтер бизга сиз амакингизнинг фабрикасида ишлагани келганингизни айтиб берди. Демак, сиз миссис Каппининг ётоқхонасига тушибсиз-да? Мен у билан таниш бўлмасам ҳам, тупша-тузук, жуда яхши пансион бор, деб эшитганман. У ерда мистер Парсли ҳам туради, биз бир вақтлар у билан мактабга бирга қатнардик, ҳозир эса уни жуда кам кўраман. Сиз ҳали у билан танишиб олганингиз йўқми?

– Йўқ, танишмасман, – жавоб қилди Клайд.

– Сизга айтсам, ўтган якшанбада биз сизни тушликка келасизлар, деб кутдик. Уолтер эса ўшанда уйига кетиб қолувди. Бизнинг уйимизга яқин орада келинлар. Истаган вақтингизда. Мен жуда хурсанд бўламан.

У жилмайганди, қўйкўзлари шўх чақнаб кетди.

Клайд амакисининг обрўси туфайли бу эр-хотинга жуда ҳам қўл келганлигини кўриб турарди. Аммо бошқа ҳамма кекса ва ёшлар ҳам: пас-тор Изрилс ва унинг хотини, шу ерлик босмахона бўёқлари савдогари бўлган мистер Майк Бампас, унинг хотини ва ўғли; ҳашак, дон ва озуқа ўтлар билан улгуржи ва чакана савдо қиладиган мистер Максимилиан Пик ва унинг хотини, гул сотадиган мистер Уитнас, ер савдоси бўйича агент мистер Троп ҳам унга шундай муносабатда бўлдилар. Уларнинг ҳаммалари Сэмюэл Грифитс ва унинг оиласи ҳақида жуда кўп эшитганларидан, ораларида бундай бадавлат одамнинг жияни борлигига жуда қизиқдилар ва ажабландилар. Уларга фақат

Клайднинг ўзини жуда юмшоқ тутаётгани, ўзини катта олмаётгани ва димоғдорлик қилмаётгани хуш келмаётганди, холос, бу кишиларнинг бари оғизда димоғдорликни ёмонласалар ҳам, амалда ёқтиришарди. Бу айниқса ёшгина қизларнинг ўзларини тутишларидан сезилиб турарди.

Диллард Клайднинг катта одамларга қариндошлигини ҳар бир одамга етказишни ўзининг бурчи деб биларди.

– Бу Клайд Гриффитс, Сэмюэл Гриффитснинг жияни. Гилберт Гриффитснинг амакиваччаси. У Ликурга амакисининг ёқа фабрикасидаги ишлаб чиқаришни ўргангани келган.

Клайд бунинг унчалик ҳақиқатга тўғри келмаслигини билса ҳам, ҳар ҳолда, бу сўзлар тингловчиларга катта таъсир қилаётганини кўриб, ҳузур қиларди.

Бироқ Диллард жуда ҳаддидан ошиб кетди. Клайднинг биқинига кириб олиб, бошқаларга жуда баланддан келиб гапира бошлади. У Клайднинг ёнидан сира ҳам қимирламай, уни дам биттасига, дам бошқасига кўндаланг қиларди. Ўзининг барча таниш оғайнилари ва қизларига Клайднинг кимлигини билдириб, уни бу ердагилар орасига ўзи олиб кираётганини кўрсатиб қўйишга жазм этгани кўринарди. Ўзига ёқмаган одамларга эса Клайдни таништирмасди ҳам. «Бу қиз танишиб ўтиришга арзимайди, – дерди у Клайдни огоҳлантириб. – Унинг отасига мўъжазгина гараж қарайди, холос. Сизнинг ўрнингизда бўлсам, бунақалар билан танишишга вақтимни кетказиб ўтирмасдим». Ё бўлмаса: «Бу йигитнинг арзийдиган жойи йўқ, магазинимизда гумашталиқ қилади, холос», – деб қўярди. У ўзига хуш келадиган одамлар ҳақида гапирганда эса оғзининг таноби қочиб, мақтовларга зўр берар ёки жуда бўлмаганда, унчалик баланд бўлмаган мартабалари учун Клайднинг олдида афв этишга уринарди.

Клайд ниҳоят, қандайдир хаёлларга бориб бир оз кечиқиб келишган Зелла Шумэн билан Рита Дикермэнга кўндаланг бўлди. Бу қизлар ўзларини аёнлар одатини сув қилиб юборгандай кўрсатишга ва бошқалардан ажралиб туришга ҳаракат қилишарди. Клайд чиндан ҳам булар Диллард таништирган қизларга ўхшамасликларини кейинроқ билиб олди. Бу қизлар унчалик камтар ва босиқ бўлмасалар ҳам, диний тартиб ва ахлоққа ҳам унчалик риоя қилмасдилар. Буни ўзларича эътироф қилмасалар ҳам ўйин-кулги деганда томдан ташлашар, бироқ ўзларига маҳкам эдилар. Клайд ҳам қизлар билан танишганидаёқ уларнинг черковга келган бошқа қизлардан ўзларини бошқача тутишларини ва муомалаларини кўриб, ҳайратда қолганди: Зелла билан Рита қуюшқондан чиқишмаса ҳам ўзларини анча эркин тутишар, бошқалардай уялиб-нетиб ва торгиниб ўтиришмасди.

– Э! Мистер Клайд Грифитс сизмисиз? – деди Зелла Шумэн. – Амакиваччангининг худди ўзисиз-а! Мен унинг Сентрал авенюдан ўтиб кетаётганини кўп кўраман. Уолтер бизга сизни роса гапириб берувди. Қалай, сизга Ликург ёқяптими?

У «Уолтер» деган сўзни ўзига қарашли ва кўнглига яқин олгандай айрича қилиб айтганидан, Клайд улар Диллард айтганидан ҳам бир-бирларига яқин эканликларини сизди.

Зелланинг бўйнидаги ингичка, кичик бурмагул бантли барқут⁶, қулоқларидаги миттигина ёқут кўзли зирак, баданини сириб турган этаги серҳашам ҳошияли қора қўйлаги у ўз қадди-қоматини кўз-кўз қилишни яхши кўришини ва гулдай танининг қадрини билишини кўрсатиб турарди. Ўзини оғир

---

⁶ Барқут – бу ерда духобадан ингичка тасма қилиб, унинг устига гуллар ишлатиб, аёллар бўйнига тақиладиган безак маъносига.

ва босиқроқ тутмаса борми, бунақа йиғинда унинг шаънига анча-мунча гаплар бўлиши турган гап эди.

Рита Дикермэн эса бақалоққина, оппоққина, қирмизи юзли, қўнғир сочли ва кўзлари кўкимтир қиз эди. У Зелла Шумэн сингари кишининг ғашини келтирар даражада шаддод бўлмаса ҳам, дугонасига ўхшатиб турган нарса шу эдики, ўйноқи-роқлигини яширолмасди. Унда бетгачопарлик деган нарса озроқ эди. Лекин у гапга тез кўнадиганроқ эди. Унинг ўзи ҳам бунни Клайд сезиб олишини истарди. Дугоналарнинг илгари келишиб олишларига кўра, Клайдни Рита айлантириши керак эди. Рита Зеллани ўлгудай яхши кўрар, унга таҳассиб қилгани-қилганди. Шунинг учун ҳам улар бир-бирларидан сира ҳам айрилишмасди. Клайдни Рита билан таништирганларида Рита тагдор қилиб жилмайганди, Клайд бундан гангиб қолаёзди. У доимо ўзига ўзи: «Ликургда одамлар билан топишиб кетишда эҳтиёткорроқ бўлишим керак», дерди. Клайд Ритани кўрганида, бир замонлар Гортензия Бригс билан юрганидаги сингари, хаёли нималаргадир кетиб қолар, ўша ишнинг бўлиши бадгумонлиги ва мушкуллигини билиб турса ҳам, ҳарқалай, юраги орқасига тортарди. Клайд кўзини очиб юрмоғи керак! Диллард ва мана шу қизларга ўхшаб кўнглига келган ишни қилиб юргани учун ҳам у Канзас-Ситида балога гирифтор бўлганди.

– Хўш, энди маза қилиб музқаймоқ билан пирожний ейиш керак, – деди Диллард янги танишлар у ёқ бу ёқдан бир-икки оғиз гаплашиб олганларидан сўнг. – Кейин бу ердан қуён бўламиз. Сизлар эса, – деди у қизларга қараб, – залга бир шўнғиб, тегишли одамлар билан сўрашиб чиқинглар. Музқаймоқ киоскаси олдида учрашамиз, кейин эса хўп десанглар, бу ердан қочиб қоламиз. Хўш, бунга нима дейсизлар?

Диллард: «Биз нима қилишимиз кераклигини сиз яхши биласиз» дегандай, Зелла Шумэнга қаради. Зелла шунда кулимсираб жавоб қилди:

– Тўғри, биз дарров кетиб қолсак бўлмайди. Хув анави ерда менинг холаваччам Мэри, ойим ва Фред Бракнер ўтиришибди. Рита иккаловимиз аввал шу ерда айланиб турамиз, кейин эса сизлар билан кўришамиз, бўладими?

Шунда Рита Дикермэн Клайдга қараб ширин ва сузилиб жилмайиб қўйди.

Клайд билан Диллард йигирма дақиқача залда саланглаб юришди. Сўнг Зелла Диллардга қандайдир имо қилувди, улар музқаймоқ сотиладиган киоска томонга юришди. Орадан бир дақиқа ўтар-ўтмас, гўё беихтиёр равишда уларнинг ёнига Зелла билан Рита келиб қолишди. Шундан кейин ҳаммалари музқаймоқ билан пирожнийхўрлик қилишди. Кечанинг расмий қисми тугаб, кўпчилик тарқала бошлаганди, Диллард буни кўриб:

– Қани, қочайлик бўлмаса. Зелла, сизларникига борсак бўладими? – деди.

– Албатта, албатта, – Зелла шундай деб шивирлади, кейин ҳаммалари кийимхонага қараб юришди.

Клайд ҳали ҳам булар билан борсаммикан ё бормасаммикан, деб иккиланиб турганидан дамани чиқармасди. У Рита ўзига ёқяптими ё йўқми, ҳали билмасди. Бироқ бўлмағур ва майда-гап одамларнинг кўзларидан нари кетиб, кўчага чиқиб олишлари биланоқ у Ританинг ёнига ўтиб олди, Зелла билан Диллард эса илгарилаб кетишди. Клайд одоб юзасидан Ританинг қўлтиғидан олувди, қиз қўлини чиқариб олди-да, яхшилаб ва мулойимлик билан унинг ўзини қўлтиқлаб олди. Сўнгра ўша заҳотининг ўзида Клайднинг пинжига тикилганича Ликургдаги ҳаётдан валақлашга тушди.

Унинг овозида кўнгилни эркаловчи мулойимгина оҳанг пайдо бўлди. Унинг вужудидаги алақандай хумор Клайдни тобора қизитиб, беихтиёр равишда қизга талпинтирарди. У ҳозирги дамда Ританинг қўлини силагиси келар ва у бу ишни қилиши, ҳатто, қизни қучоқлаши мумкинлигини ҳам сезиб турарди. Ҳа, бу ишлар тез орада содир бўлади! Бироқ у, мен – Грифитсман, Грифитс бўлганда ҳам ликурглик Грифитсман, шунинг учун ҳам мазкур йиғинга келганлар менга қизиқишди ва парвона бўлишди, деб ўйларди ичида. У Ританинг қўлини ҳарқалай секингина сиқиб қўйганди, у қаршилиқ қилмади.

Шумэнларнинг оиласи турадиган уй ўзи ҳам, гумбази ҳам чор қиррали қилиб қурилган эскича уй экан. Уй ҳовлининг ўртасида бўлиб, дов-дарахтлар оғушида эди. Улфатлар уйдаги катта ва яхшилаб жиҳозланган меҳмонхонага жам бўлишди. Клайд шу пайтгача бировнинг уйи бунақа жиҳозланганини кўрмаганди. Диллард дарҳол пластинка танлашга киришиб кетди. У ҳаш-паш дегунча иккита гиламни ўраб ташлаб, паркет полни очиб қўйди. Бундан унинг бунақа ишларни жуда ўзиники қилиб олганлиги сезилиб турарди.

– Уй жуда жойига тушган, атрофи дарахтзор, ундан кейин эса... манави игналар ажойиб, бениҳоя секин овоз чиқаришади-да, – дерди Диллард Клайдга. У ҳали ҳам Клайдни жуда ҳам муғомбир, ҳар бир қадамимни кузатяпти, деб ҳисобларди. – Шунинг учун ҳам бу ерда граммофон қўйилганда, кўчадагилар мутлақо эшитишмайди. Тўғрими, Зелла? Иккинчи қаватдагиларга ҳам эшитилмайди. Биз бу ерда эрталаб соат уч-тўртгача мусиқа эшитиб, танцага тушганмиз, юқоридагилар эса буни ҳатто бйлишмаган ҳам. Ростми, Зелла?

– Ҳа, бу тўғри. Дадамнинг қулоғи сал оғирроқлигини ҳам айтиб қўйишим керак. Ойим ҳам китобини олиб, хонасига кириб олганидан кейин оламдаги нарсалар қулоғига эшитилмайди. Умуман айтганда, бу ердаги овоз ташқарига чиқмайди.

– Нима, бу ердагиларнинг ҳаммаси рақсга қаршими? – деб сўради Клайд.

– Йўқ, фабрикада ишлайдиганлар индашмайди, – деди Диллард. – Художўйлар эса қаршилиқ қилишади. Мана, масалан, менинг амаким билан келинойим. Зелла билан Ритадан бўлак бугун йиғинда бўлганларнинг ҳаммаси ҳам шунақа, – у қизларни мақтагандай қараб қўйди. – Булар арзимаган нарсага ҳам ташвишини тортиб ўтирадиган тен-таклардан эмас. Тўғрими, Зелла?

Қиз ҳам Диллардни анча-мунча яхши кўриб қолганидан кулимсираб, бош ирғади:

– Бўлмаса-чи, менимча, бунинг сира ёмон жойи йўқ.

– Мен ҳам шундай деб ўйлайман. – Қўшимча қилди Рита. – Дадам ҳам, ойим ҳам фақат рақсга тагин муккасидан кетмасин деб, бу ҳақда гапиришни ёқтиришмайди, холос.

Диллард «Қўйкўзлар» деган пластинкани қўйди. Ўша заҳотининг ўзида Клайд билан Рита, Диллард билан Зелла рақсга туша бошлашди. Клайд рақс тушишаётганида ўзи билан қиз орасида ким билади, нимадан дарак бераётган аллақандай яқинлик вужудга келаётганини сизди. Рита завқланиб, тўлқинланиб танцага тушар, унинг нозик ҳаракатлари вужудидаги пинҳоний талпинишни ифода этарди. Рақс чоғидаги унинг табассумлари романтик саргузаштларга ташналигини кўрсатар, хуллас, у шу аснода жуда ҳам зўр эди.

«Жуда бўштоброқ бўлса ҳам жозибали қиз-да, – деб ўйлади Клайд. – Ҳарқалай, рақсга ҳар қандай

одамдан тузукроқ тушаман-да, у мени ёқтиряпти, чунки мени катта одам деб хаёл қияпти чоғи».

Рита ҳам унинг кўнглидан кечаётган фикрларни билгандай:

– Рақсга тушиш жуда ҳам хуш келадиган нарса-да, тўғрими? – деб қўйди. – Сиз жуда яхши рақс тушаркансиз, мистер Грифитс.

– Йўғ-е, – Клайд унинг кўзига қараб кулимси-раркан, эътироз билдирди: – Ўзингиз яхши танца тушяпсиз. Мен сиз билан рақс тушаётганим учун ҳам яхши чиқяпти.

Клайд қизнинг қўллари биққи ва юмшоққина-лигини сизди, катта кўкраги эса ёшига номуносиб эди. Рақсдан маст бўлиб кетган Рита Клайдни тобора эритар, ҳаракатлари эса чегарадан чиқиб борарди.

– Энди «Ишқ қайиғи»ни қўямиз, – деб эълон қилди Диллард. – Сиз Зелла билан танца тушасиз, мен эса Рита билан жиндай айланаман. Майлими, Рита?

Диллард ўзининг раққослик санъатидан ўзи завқданаётганидан, ҳатто янги пластинка қўйили-шини ҳам кутмасдан, шоша-пиша Ританинг қўли-дан судраб, қандайдир мураккаб ҳаракатлар қила бошлади. Унинг бу ишини Клайд эплаёлмас, шу ваядан ҳаммалари Диллардни эпчил раққос, деб топишди. Диллард ниҳоят Клайдга: «Ишқ қайиғи»-ни қўйинг», – деб қичқирди.

Клайд Зелла билан бир марта рақсга тушганидан кейин ушбу кеча тўртовларининг кўнгил очишларига мўлжаллаб уюштирилганини, шунинг учун ҳам бир-бирларига халал бермасликлари кераклигини сизди. Зелла яхши рақсга тушиб, тинимсиз равишда валақлаб турса ҳам, Клайд унинг хаёли доимо Дилларддалигини, у билан бирга бўлиш ишқида эканлигини пайқаб турарди. Бир

неча марта рақсга тушишганларидан кейин Рита билан Клайд у ёқ бу ёқдан гаплашиб, жиндай нафасни ростлаб олиш учун диванга ўтиришди, Диллард билан Зелла эса сув-пув ичиб олгани ошхонага кириб кетишди. Шунда Клайд улар ошхонада кўпроқ қолиб кетишганини пайқади.

Бу пайтда эса Рита Клайд билан холи қолганидан унга жуда ёпишиб олганди. У гап бўлинган пайтни мўлжаллаб туриб, ўрnidан қўзғалди-да, Клайднинг қўлидан тортди. У ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ, мусиқасиз Клайд билан танцага тушишни хоҳлаб қолганди. У гўё бундан сал олдин Диллард билан рақс тушганида қилган баъзи ҳаракатларини Клайдга кўрсатмоқчи эди. Клайд эса буларни билмасди. Рита шунинг учун Клайдга бу ҳаракатларни кўрсатаман деб кўкрагига кўкрагини босди. Нега деганда, рақсдаги ҳаракатларнинг ўзи шунини талаб қиларди. Ританинг юзи Клайднинг юзига дярли тегиб турар, бу эса Клайднинг тобини жуда олиб қўйди, у шундан кейин ортиқча чидаб тура олмай, юзини қизнинг юзига босди. Қиз эса бунга жавобан жилмайиб, далда бергандай боқди. Шунда Клайд ўзини бутунлай қўйвориб, қизнинг лабларидан устма-уст ўпа кетди. Клайд қиз қучоғимдан юлқиниб чиқса керак, деб ўйлаганди, у эса аксинча, бемалол ўптирарди.

Клайд қизнинг олов вужуди тобора бағрига кириб, лаблари ҳам лабларига ёпишиб кетганини сезиб, унинг домига тушганини пайқади. Энди унинг Ритага бошқача муомалада бўлиши ёхуд ташлаб кетиши амримаҳол эди. Рита ёқиб қолганидан кейин начора? Ўзи ҳам қизга ёқиб қолганга ўхшарди чоғи.

IX БОБ

Ана шу ҳаяжонли ва ширин дақиқа Клайдни яна ўзини қандай тутиш хусусида ўйлашга мажбур қилди. Қиз ўзини шу қадар бемалол тутардики, қўйиб берса, чамаси у билан баттарроқ яқинлик қилишга ҳам тайёр эди. Клайд ўзига ва онасига янги жойда қадамимни билиб босаман... Канзас-Ситидагидай балога гирифтор қиладиган муносабатлар ва алоқалар сира-сира бўлмайди, деб сўз берганидан кейин кўп ўтмай, тагин шунақа бўлиб ўтирса-я. Ҳар ҳолда... ҳарқалай...

Клайд тобора гангиб борар, Рита ҳам унинг тез орада... дадилроқ ҳужумга ўтишини кутаётганлигини сезиб турарди. Бироқ қанақасига ва қаерда? Бу каттакон, нотаниш уйда бунақа ишлар кетмайди-ку! Бу ерда ошхонадан бўлак хоналар ҳам бўлса керак, Диллард билан Зелла ўшалардан бирига кириб кетишганга ўхшарди. Ҳа, борингки, буларнинг алоқалари ўшанчаликка бориб етди ҳам дейлик... Хўш, кейин-чи? Клайд алоқани узмасликка, узгудай бўлса, ҳар хил қийинчиликлар билан тўқнашишга мажбур бўлмайдами? Клайд Рита билан рақс тушиб, уни жуда эркалаётган бўлса ҳам, ичида: «Бунақа қилмаслик керак эди. Бу ахир Ликург бўлса. Мен Грифитсларнинг бириман. Бу қизларнинг... ҳатто ота-оналарининг ҳам мақсадлари аён. Ритани шунчалик яхши кўриб қолибманмики?.. Бу жуда шошқалоқ ва бўштоброқ-ку! Бу келажагимга унча хатарли бўлмаса ҳам, ҳар ҳолда хунук-да... Бу ёғи жуда тез битяпти-да», дерди. Шунда у Канзас-Сити исловатхонасидагидай аҳволга тушгандай бўлди: Рита уни ҳам ўзига мафтун этар, ҳам кўнглини айнитарди. Шунинг учун ҳам Клайд қизни энди ўзини анча босиб олган ҳолда ўпиб, эркаларди, ниҳоят, Диллард

билан Зелла кўринишувди, ўртадаги бу яқинлик ҳам барҳам эди.

Қаердадир соат иккига занг урганидан кейин Рита уйга кетишим керак, бўлмаса, уйдагилар хафа бўлишади, дегандай қилиб питирчилаб қолди. Диллард Зелладан ҳеч айрилгиси келмасди. Клайд шунинг учун ҳам Ритани кузатиб қўйишга мажбур бўлди. Бундан Рита ҳам, Клайд ҳам хурсанд бўлмади: икковларининг ҳам ҳафсалалари пир бўлганди. Клайд ичида: «Қизнинг ишончини оқламадим», деб ўйласа, Рита: «Бўшлигимдан фойдаланиб қолишга юраги ботинқирамади», деб баҳо берди унинг хулқига.

Улар йўлда кетаётганларида бошқа, бундан дурустроқ учрашамиз, дегандай бир-бирларига шама қилишди. Рита унчалик узоқда турмасди. Ҳатто, уларнинг эшигида хайрлашаётганларида ҳам у ўзини бўштоброқ тутди. Бир-бирларидан нари кетганларидан кейин эса Клайд, ишимиз жуда тез кетяпти, деб қўйди ўзига ўзи. У бунақа танишлар орттираман, деб ўйламаганди. Бу ерга келишидан олдин қилган ажойиб ниятлари қайга кетди? Нима қилади энди? Клайд шундай бўлса ҳам Ританинг куйдирмажонлигини ўйлаганида, ўзининг босиқлиги ва ҳадиксирашларидан аччиғланишга мажбур бўларди.

Шу орада бир нарса бўлиб, Клайдни бу муаммони ечишга мажбур этди. Бу воқеа Грифитсларга дахлдор эди. Грифитсларнинг Гилбертдан бўлак ҳаммаси Клайдни ёмон кўришмасди ҳам, унга бе-парво қарашмасди ҳам. Бироқ бу орада на Сэмюэл Грифитс, на оиланинг бошқа аъзолари Клайдга жиндай қараб қўйишимиз, вақти-вақти билан ёрдам бериб туришимиз керак, бўлмаса, у якка-ёлғиз қолиб, нотекис аҳволга тушади, деган хаёлга боришди. Ишлари доимо бошидан ошиб ётадиган

Сэмюэл Грифитс дастлабки ойда Клайдни деярли эсламади. У Клайд дурустгина пансионга жойлашди, бундан буён ҳам ҳолидан хабар олиб турилади, деб эшитганди. Клайдга ҳозирча бундан бўлак яна нима керак эди?

Шундай қилиб, орадан беш ҳафтача ўтди. Гилберт Грифитснинг бахтига Клайднинг аҳволи ўзгармади. Клайдга подвалдаги шериклари билан ишлаш ва бу ёғи нима бўларкин, деб хаёл суришга имкон яратиб берилганди. Теварак-атрофидагилар, жумладан, Диллард билан қизларнинг муносабатлари уни ғалати аҳволга солиб қўйганди.

Клайд келганига бир ой бўлгандагина (бунга Гилбертнинг шу чоққача, чамаси, ундан гап очишни истамагани асосий сабаб эди, шекилли) катта Грифитс бир куни:

– Хўш, амакивачангнинг аҳволи қалай? У нима қиляпти? – деб сўраб қолди.

Гилберт бу саволнинг тагида нима гап бор экан, деб хавотирга тушиб, жавоб қилди:

– Ҳозирча ҳаммаси жойида. Мен уни ишлов цехига жойладим. Шу тўғрими, ишқилиб?

– Ҳа, ишни ўшандан ҳам бошласа бўлаверади, бу бошқа жойлардагидан сира ёмон эмас. Энди ўзинг у ҳақда қандай фикрдасан?

– Унча юксак фикрдамасман, – жавоб қилди Гилберт отасини доимо хурсанд қиладиган диллик ва мустақиллик билан. – У ишласа бўлади. Бироқ у менимча, бу ерда ишлаб кўтариладиганлардан эмас. Унда ҳеч қанақа маълумот йўқ, бу шундоққина кўриниб турибди, ўзингизга ҳам маълум бу ёғи. Бундан ташқари, у унча тиришқоқ ва ҳаракатчанга ҳам ўхшамайди. Менимча, жуда ҳам юмшоқ одам. Бу билан мен Клайд ҳеч нимага ярамайди, демоқчимасман, у унчалик ёмон ҳам эмас. Сизга у ёқади, мен эса адашишим мумкин.

Шундай бўлса ҳам у бу ерга келаётганида, назаримда, асосан қариндош сифатида қарашишингизга ишонганга ўхшайди.

– Шунақа деб ўйлаяпсанми? Мабодо у шуни кўзлаган бўлса, хато қилибди! – катта Грифитс шундай деди-да, мулойимгина кулимсираб, қўшимча қилди: – Эҳтимол, у сен ўйлаганингчалик нўноқ эмасдир. Бу ерга ҳам яқиндагина келди, бизнинг эса ҳозирча у тўғрисида бирор нарса дейишимиз қийин. У Чикагода менда бошқача таассурот қолдирувди. Бундан ташқари, бизда унга унча қўрқмай топшириб қўйса бўладиган бир эмас, бир неча иш бор-ку! У гарчи оламдаги энг истеъдодли йигит бўлмаса ҳам эплаб кетар. Борди-ю, агар ҳаётдаги камтаргина жойига ҳам қаноат қилишни хоҳласа, билганидан қолмасин. Мен аралашмайман. Ҳар ҳолда мен уни ҳозирча изига қайтариб юбормоқчи эмасман ва ишбайлик жойга ўтказишни ҳам хоҳламайман. Бундай қилиш ярамайди. Нафсиламрини айтганда, у бизнинг қариндошимиз. Ишлов цехида майли, озроқ ишласин, кейин сен унинг нимага қобилияти борлигини текшир.

– Жоним билан, – жавоб қилди Гилберт. У, отаси паришонхотирлиги туфайли Клайдни ҳозирги, фабрикадаги энг паст ҳисобланган ишида қолдириб юборади, деган умидда эди.

Сэмюэл Грифитс эса обдан ўғлининг ҳафсаласини пир қилиб, қўшимча қилди:

– Яқин орада уни тушликка таклиф қилишимиз керак. Бу ҳақда неча марта ўйладим-у, бироқ ойнинг билан гаплашишга ҳеч вақтим бўлмапти. У ҳали уйимизда бўлгани йўғ-а?

– Билишимча, бўлгани йўқ, сэр, – жавоб қилди Гилберт қовоқ-тумшуғи осилиб кетиб. Дадасининг гапи унга сира ҳам ёқмади. Бироқ у ҳаддан ташқа-

ри одобли бўлгани учун дарров қаршилик қилмади. – Биз ўзингиз гап очарсиз, деб кутиб турувдик.

– Бўлмаса, жуда соз бўпти, – давом этди Сэмюэл. – Унинг ҳозир қаерда турганлигини билиб, уйга таклиф қил. Бўш бўлсак, келаси якшанбага чақирсак ҳам бўлади.

Сэмюэл Грифитс ўғлининг кўзларига гумон ва норозилик кўлкаси қўнганини сезиб, қўшимча қилди:

– Менга қара, Гил, у ҳарқалай менинг жияним ва сенинг амакиваччанг, уни сира ҳам четга чиқариб ташлаёлмаймиз. Бундай қилиш ярамайди, ўзинг ҳам тушунасан. Бугун кечқуруноқ онанг билан гаплаш, бўлмаса, ўзим гаплашаман, шу ишни қилайлик.

Сэмюэл Грифитс ўзи қандайдир қоғозларни қидираётган стол тортмасини беркитиб, пальто ва шляпасини олди-да, идорадан чиқиб кетди.

Ана шу суҳбат оқибатида келгуси якшанба кундаги кечки овқатга, соат олти яримга ташриф буюриши хусусида Клайдга хонадон номидан таклифнома юборилди. Одатда якшанба кунлари соат бир яримларда Грифитсларнинг хонадонида дабдабали зиёфат бўлиб, унга шу ерлик ёки бошқа ердан келган дўстлар ва танишлар таклиф қилинарди. Соат олти ярим бўлганда, меҳмонларнинг қарийб ҳаммаси тарқалишар, Белла билан Гилберт ҳам одатан бир ёққа кетишар, мистер Грифитс, миссис Грифитс ва Майрага эса кечки совутма овқат бериларди.

Бу сафар эса миссис Грифитс, Майра ва Белла ҳаммамиз уйда бўламиз, деган қарорга келишганди. Бу оворагарчиликдан умуман норози бўлган Гилбертгина: «Бир жойга чақирилганман, вақтини топиб, бир неча дақиқагина уйга кириб

ўтаман», – деган гапни айтганди. Шундай қилиб, Клайд фақат оила аъзоларининг қуршовида бўлиб, Грифитсларнинг уйига келиб турадиганларнинг бирортаси билан кўришмаслигидан Гилберт беҳад шод эди. Меҳмонлар эса уйга кундузи келишар, уларга Клайдни таништириб, бу ердалигини тунштириб ўтиришнинг ҳам ҳожати йўқ эди... Қолаверса, бу бирор мажбуриятни бўйнига олмаган ҳолда Клайдни кўздан кечириб, у ҳақда тасаввур ҳосил қилиш учун қулай фурсат эди.

Бу орада Диллард, Рита ва Зелла билан муомала Клайдга оғир муаммога айланди. Грифитсларнинг уни меҳмонга чақиришга қарор қилганлари эса жиддий таъсир кўрсатди. Зелла Шумэннинг уйда ўтирганларидан кейин Диллард, Зелла ва Рита Клайд чап бераётганига қарамай, Рита уни қандай бўлмасин оғдириб олиши керак, деган қарорга келишганди. Улар Клайдга бир неча марта, яна бир йиғилишсак бўларди, деб шама қилишди. Диллард эса ахири йиғилишиб (Клайд иккови ва иккала қиз), шанба ва якшанба кунлари яхшиси Утика ёки Олбэнига бориб келайлик, деб очиқдан-очиқ таклиф қилди. Қизлар рози бўлишади, албатта. Мабодо, Клайд бирор шубҳага бориб, хавфсираётган бўлса, Диллард Зелла орқали Рита билан гаплашиб қўяди.

– Унга ёқиб қолганингизни ўзингиз ҳам биласиз-ку! – қўшимча қилди Диллард. – Рита сиз деганда ўлиб қолади, бунга менга Зелла айтди. Оббо, аёлларнинг офати-ей!

Диллард шундан кейин тиржайиб ва талтайиб Клайдни тирсаги билан туртиб қўйди. Илгари бундай такаллуфсиз қилиққа у парво ҳам қилмаган бўларди, энди эса гаши келди. Нега деганда, ўзини янги, анча юксак доирага мансуб ҳисоблаганидан,

Ликургда одамлар уни ким деб ўйлашлари ҳам эсида эди. Ҳа, унинг бошқалардан баландроқ туришини кўриб, Диллард деганлари роса эгилиб-букиляпти, деса бўларди!

Дилларднинг таклифи одамни жуда тортса ҳам, оқибати хунук тугамасмикин? Аввало, Клайднинг ёнида пули йўқ. У ҳали ҳам ҳафтасига ўн беш доллар олиб турибди, йўлдаги катта харажатларни эса унинг ҳамёни кўтармайди. Темир йўл ҳақи, ейишичиш, меҳмонхона харажати, эҳтимол, икковлашиб автомобилда юришлар... Бундан ташқари, ўзи ҳали яхши билмайдиган Рита билан зарурий яқинлашуви. Рита бу яқинлик кейинчалик ҳам бу ерда, Ликургда ҳам давом этишини... Клайд унинг уйига бориб туришини... ҳар ерда бирга бўлишни... истар! Мабодо, Грифитслар, мисол учун, амакиваччаси Гилберт бунга эшитиб... ёки улар бирга юришганини кўриб қолса, нима бўлади?! Ахир, Зелланинг ўзи Гилбертни кўчада тез-тез кўриб тураман деб айтганди-ку! Бир кунмас бир кун тўртовлашиб, Гилбертга тўқнаш келиб қолишса борми, у Клайд ана шу арзимас одам, магазинда сотувчилик қиладиган Диллард билан дўстлашиб юрибди-я, деб ўйламайдими! Шулар туфайли Ликургдаги мўлжалларига путур етмаса бўлгани! Бу ишларнинг охири нима бўлишини ким билади дейсиз?..

Клайд шунинг учун ҳам томоқ қириб, кечирим сўрай бошлади. Ҳозир жудаям банд. Умуман айтганда, ўйлаб кўриш керак-да, ўзи... Биласизми, қариндошлар... бундан ташқари, келаётган ва ундан кейинги якшанбада фабрикада зарур ишлар кўп: у шаҳарда бўлиши керак. У ёғи эса бир гап бўлар.

Шундай бўлса ҳам гоҳо Ританинг жозибали қомати кўз ўнгига келар ва у одатий беқарорлиги-

га бориб, аввалги мўлжалларига бутунлай тескари режа тузарди, кейинги бир-икки ҳафта ичида харажатларини жиндай сиқиштириб бориб келса, қалай бўларкин? У жиндай тежаб, фрак билан каржли цилиндрга пул тўплаб қўйганди. Клайд гарчи бу режаси мутлақо бўлмағурлигини тушуниб турса ҳам... шу пулнинг озгинасини сарфласам, нима қиларкин, деган хаёлга ҳам борарди.

Эҳ, бу оппоққина ва лўппигина Рита зўр эди-да!

Худди ўша пайтда Грифитслардан таклифнома келиб қолди. Клайд бир куни ишдан ҳориб-толиб, Дилларднинг гангитувчи таклифини ўйлай-ўйлай қайтиб келганида, столнинг устидаги жуда қалин ва чиройли қоғозга ёзилган хатни кўрди. У йўқлигида Грифитсларнинг хизматкори ташлаб кетибди. Клайд конвертнинг чеккасидаги «Э. Г.» деган бош ҳарфларга кўзи тушиши биланоқ ўша заҳотининг ўзида уни очиб, ҳаяжонланганича ўқишга тушди:

«Қадрли жияним!

Биз сизни илгарироқ чақирмоқчи бўлгандик, бироқ сиз келганингиздан буён эримнинг сафардан деяри боши чиқмади, шу ваздан унинг қўли сал бўшагунча сабр қилишга жазм этгандик. Ҳозир у унчалик банд эмас, агарда сиз мана шу якшанба соат олтида биз билан дастурхон атрофида бўлсангиз, бошимиз осмонга етарди. Ўзимиз уйда шунчаки биргаликда тамадди қиламиз, мабодо, бирор ишингиз чиқиб қолгудай бўлса, хат ёки телефон орқали хабар қилишга овора бўлиб юрманг. Жуда айрича кийиниб келишнинг ҳам ҳожати йўқ. Хуллас, иложи бўлса келинг. Сизни кўрсак, хурсанд бўламиз.

Самимий салом билан
келинойингиз *Элизабет Грифитс*».

Клайд хатни ўқиб бўлганидан кейин вужудини яна бениҳоя романтик орзу ва умидлар қоплади. У ишлов бериладиган цехда жини ёқтирмайдиган ишни қила бошлаганидан бери бу ерга келиб бекорга овора бўлибман-да, бадавлат қариндошларимнинг менга товлари йўқ экан-да, деб эзиларди. Мана энди эса «Сизни кўрсак, хурсанд бўламиз», деган сўзлари бўлган ажойиб мактуб рўпарасида турибди. Бундан чиқди, уларнинг Клайд хусусидаги фикрлари ёмон эмас экан-да. Мистер Сэмюэл Грифитс шу пайтгача сафардан бўшамабди. Гап бу ёқда экан-да. Мана энди Клайд келинойиси билан унинг қизларини кўради, уларнинг ажойиб уйида бўлади. Қойил! Ким билади дейсиз, эҳтимол, улар Клайднинг тақдирини ўйлаб қолишар? Клайд жуда умидсизланиб турганида уларнинг эсига тушиб қолгани жуда зўр бўлди-да ўзи.

Зелла билан Диллард у ёқда турсин, Клайд ҳатто Ритани ҳам бир зумда унутди. Бўлмаса-чи! Ижтимоий пиллапояда ўзидан паст турадиган одамлар билан алоқа қилиб, зўр қариндошлари билан тескари бўлиб қолсинми! Сира ҳам бундай қилмас! Унда жуда катта хато қилган бўлади! Хат ҳам бунга исботлайдиган пайтда келди-да ўзи. Боягилар билан бирга боришга рози бўлмай тургани бахти, зўр бахти экан. Клайд энди ими-жимиди, шошилмай, беғалва Диллард билан алоқасини узиши керак, лозим бўлса, ҳаттоки миссис Каппининг уйдан кўчиб ҳам кетади... Амакимдан гап эшитдим, дейди. Хуллас, ошналари билан орани очиқ қилади-қўяди. Ножўя юришлар кетмайди. Келинойиси шунчалик таклиф қилиб турганидан кейин келажаги билан орзуларини барбод қила олмайди-да. Клайд шундан кейин Рита билан Утика ҳақидаги хаёлларини бир чеккага йиғиштириб, Грифитсларнинг ҳаётини, улар борадиган ажойиб жойлар, теварак-

атрофларидаги зўр одамларни ўйлашга тушди. Ўшанда амакимнинг хонадонига боришим учун фрак ёки жилла бўлмаганда смокинг билан шим сотиб олишим керак, деб ўйлади. Клайд шу вадан эртасига мистер Кемерердан соат ўн бирда жавоб беришни илтимос қилди-да, соат бир бўлгунча йиғиб қўйган пулига смокинг, шим, ялтироқ ботинка ва оқ шоҳи кашне харид қилишга улгурди. Шундан кейин кўнгли жойига тушгандай бўлди. Нега деганда, бунақа кўринишда амакисининг хонадонидегиларга маъқул келиши керак эди-да.

Клайд нақ якшанба оқшомига қадар Рита, Диллард ва Зеллани сира ҳам хаёлига келтирмай, фақат амакисининг уйига боришни ўйлади. Бундай зўр даврада бўлиш чиндан ҳам зўр гап эди-да!

Ҳар сафар тўқнашиб қолганларида қаттиқ ва совуқ тикиладиган Гилберт Грифитс Клайднинг йўлидаги ягона олатўғаноқ эди. Эҳтимол, у ҳам ўша пайтда уйида бўлиб, Клайдга кимлигини эсингда тут, дегандай баланддан келар, Гилберт Клайднинг назарида буни жуда ўрнига қўярди. Клайд амакисининг уйида обрўни қўлдан бермасликка урингудай бўлса ҳам, Гилберт фабрикада ундан аламини олмай қўймайди, албатта. Масалан, у отасига Клайд ҳақида бирорга ёмон гап айтиши мумкин. Уни исқирт подвалда ишлатиб, ўзини кўрсатишига йўл беришмаётганидан кейин келгусида оёққа босиб, бирор мартабали бўлишига қандай қилиб ишона олади? Клайднинг доимо омади келмайди ўзи: бу ерга келиб, ўзига жуда ўхшайдиган ва нима учундир уни кўришга тоқати бўлмаган Гилбертга кўндаланг бўлиб ўтирганини кўрмайсизми.

Клайд юраги қанчалар пўкиллашига қарамай, бу фурсатдан дурустроқ фойдаланишга аҳд қилди-да, якшанба куни, соат олтида Грифитсларнинг

хонадонига йўл олди. У оғир имтиҳонга дучор бўлганидан асаблари ҳам жуда таранглашганди. Гриффитслар уйининг катта чўян дарвозасига етганида вазмин турмини кўтариб қўйди-да, фишт ётқизилган йўлакдан катта эшик сари одимларкан, гўё қандайдир хатарли саргузашт ёқасида тургандай, ич-ичидан қалтирарди. Юриб бораркан, назарида, ҳамма унга синовчан ва бирор гидр қидириб тикилаётгандай эди. Анави вазмин пардалар ортидан эҳтимол, мистер Сэмюэл ёки мистер Гилберт, ё бўлмаса, қизлардан бирортаси қараётгандир? Пастки қаватдаги деразалардан эса майин ва энгил ёғду тараларди.

Айтмоқчи, Клайднинг ваҳимаси кўпга бормасди. Хизматкор эшикни очиб, пальтосини олди-да, улкан меҳмонхонага таклиф қилди. Уни кўрганда Клайднинг оғзи очилиб қолаёзди. Бу жой Клайднинг кўзига «Грин-Дэвидсон» ва Чикагодаги клубдан ҳам ажойиб кўриниб кетди. Ундаги мебель, деворсоат, улкан стол, қалин гилам ва деворга ёпиштирилган матолар бағоят чиройли кўринарди. Катта каминда ўт ловушлар, унинг қаршисида стул ва креслолар ярим доира ясаган, хонанинг турли бурчакларида чироқлар ёнарди. Меҳмонхонада бу дамда ҳеч ким кўринмаса ҳам, Клайд теварак-атрофига олазарак боқди. Хонанинг ичкарироғидаги юқорига кетган зинада шоҳи либоснинг ғижирлагани эшитилувди, Клайд ўзига томон яқинлашаётган миссис Гриффитсни кўрди. Миссис Гриффитс беозор, ориқ, рангпар аёл бўлиб, илдам одимларди. У гарчи одат бўйича ўзини пича босиқроқ тутса ҳам айланиб-ўргилганидан Клайд кўп ўтмай унинг олдида ўзини бемалол ва хотиржам тута бошлади.

– Жиянимсиз-а, шундайми? – деди у жилмайиб.

– Ҳа, – оддий жавоб қилди Клайд ҳаяжонланаётганлиги туфайли ўзини жуда бошқача тутса ҳам ярашадиган қилиб. – Мен – Клайд Гриффитсман.

– Сизни хонадонимда кўраётганимдан хурсандман, – деб гап бошлади миссис Гриффитс шу ердаги маҳаллий зодагонлар билан муомаласида орттирган аъёнларга хос оҳангда. – Болаларим ҳам мамнун бўлишади, албатта. Белла билан Гилберт ҳозир уйда йўқ, бироқ тезда келиб қолишса керак. Эрим дам оляпти, лекин хонасидан қадам товушлари келаётганини эшитдим, демак, яқин орада бу ерда бўлади. Ўтириб турсангиз-чи, – деди у катта диванга қўли билан ишора қилиб. – Якшанба кунлари уйда доимо ўзимиз бўламиз, шундай бўлгач, мен тор оилавий доирада учрашсак, нур устига аъло нур деган хаёлга бордим. Ликург сизга ёқяптими?

Миссис Гриффитс камин олдидаги диванга чўкди, Клайд эса ҳурмат юзасидан нарироққа омонатгина ўтирди.

– Шаҳар менга жуда хуш келди, – Клайд миссис Гриффитсдан паст келмаслик мақсадида жилмайиб жавоб қилди. – Ҳозиргача уни оз кўрдим, албатта, бироқ кўрган жойларим менга ёқди. Мен шу чоққача сизларнинг кўчаларингиздай чиройли кўчани кўрмагандим, – Клайд завқ билан қўшимча қилди: – Нақадар улкан иморатлар, ажойиб боғлар!

– Ҳа, биз ҳаммамиз кўчамиз билан жуда фахрланамиз, – миссис Гриффитс ҳам жилмайиб қўйди. У доимо Уикиги авенюдаги уйи нақадар кўркам ва ҳашаматли эканлигини кўнглидан ўтказиб юрарди. Эри билан бунга етишишларининг ўзи бўлмаганди-да! – Бизнинг кўчамиз ҳаммага ёқса керак. У Ликург ҳали қишлоқ эканлигидаёқ тушганди. Бироқ ундаги иморатлар кейинги ўн беш йил ичида қурилиб, мана шунақа чиройли бўлиб кетди... Энди эса сиз менга ота-онангиз ҳақида сўзлаб беришингиз

керак. Эрим гарчи улар, яъни укаси ҳақида кўп гапирган бўлса ҳам, – миссис Грифитс гапини тузатиб кетди, – мен, ўзингиз биласиз, улар билан сира учрашмаганман. Менимча, эрим онангизни кўрмаган бўлса керак. Отангиз яхши юрибдими?

– Раҳмат, у соғ-саломат, ойим ҳам, – Клайд жўнгина жавоб килди. – Улар ҳозир Денверда туришади. Илгари биз Канзас-Ситида турардик, бироқ уч йил бўлди, кўчиб ўтдик. Яқинда ойимдан хат олдим. Хатда ишимиз яхши, дебдилар.

– Хат олишиб турасизларми? Бу жуда яхши.

Миссис Грифитс Клайдга жилмайиб қўйди. Клайд уни тобора қизиқтирар, кўриниши айниқса ёқиб қолганди. Клайд бениҳоя кўркем кўринар, ўзини шу қадар яхши тутар ва энг муҳими, унинг ўғлига шу қадар ўхшаш эдики, аввалига у жиндай кўрқиб ҳам кетди, кейин эса қизиқсиниб қолди. Эҳтимол, Клайд бўйдорроқ бўлиб, келишимли бўлганидан, унинг кўзига Гилбертдан чиройли кўринар, бироқ у буни эътироф қилишга ўлганда ҳам рози бўлмасди. Гилберт гоҳо ўзини баттарин тугиб, ҳатто онасини ҳам менсимас, муомалаларида чинакам самимиятдан кўра, одатий муғомбирлик кўпроқ бўларди. Шундай бўлса ҳам, унинг назарида, ўгли ҳаракатчан, қобилиятли ва айтганини қилиб, сўзини ўтказадиган йигит эди. Клайд эса юмшоқроқ, ғалатироқ, қатъиятсизроқ кўринарди. Унинг ўгли ҳаракатчанлик бобида отасига ва онасининг авлодларига тортган бўлса, Клайд табиатининг заиф томонларини дасти қисқа одамлар бўлган ота-онасидан меросга олган бўлса керак.

Миссис Грифитс шу тариқа бу масалани ўгли фойдасига ҳал қилганидан кейин Клайддан опа-сингил ва укаларини суриштирмоқчи бўлиб турганди, Сэмюэл Грифитс кириб қолди. Сэмюэл Грифитс кириши биланоқ дик этиб турган Клайдга бошдан-оёқ

яхшилаб кўз югуртираркан, жилла бўлмаганда сиртдан қараганда дуруст, деган фикрга келди.

– Э, ниҳоят келибсиз-да! Мен йўғимда сизни бу ерда жойлаштириб қўйишган бўлса керак? – деди у Клайдга.

– Ҳа, сэр, – Клайд енгил таъзим қилиб, эҳтиром билан жавоб қайтарди. У бу дунёнинг бир буюк одами ҳузурида турганлигини сезарди.

– Жуда соз бўпти. Ўтиринг, ўтиринг! Ҳаммаси жойидалигидан жуда хурсандман. Эшитгандим, сиз ҳозир ишлов бериладиган цехдасиз-а? Унча ёқимли жой бўлмаса ҳам, ишни худди ўша ердан бошлаган яхши! Гоҳо энг яхши одамлар ҳам шунақа қилишади, – мистер Сэмюэл Грифитс кулимираб қўшимча қилди: – Сиз келганингизда мен шаҳарда эмасдим, бўлмаса албатта кўришардим.

– Ҳа, сэр, – жавоб қилди Клайд. Мистер Сэмюэл Грифитс то диван ёнидаги кенг креслосига чўкмагунча у ўтиришга журъат қилолмади.

Клайд Чикаго клубидаги формасига сира ҳам ўхшамаган смокинг, ёқаси қотирилган оқ кўйлак ва қора галстукда мистер Грифитсга биринчи галдагидан ҳам кўпроқ ёқди, энди у Гилберт айтган арзимас ва бенаф йигитга сира ҳам ўхшамасди. Шундай бўлса ҳам Сэмюэл Грифитс Клайдга ашаддийлик ва ишбилармонлик сингари зарур сифатлар етишмайроқ турганлигини сезарди. У жиянини янада кучли ва ҳаракатчан ҳолда кўришни истарди. Шунда у Грифитслар номига муносиброқ бўлиб, Гилбертга ҳам кўпроқ хуш келарди.

– Ишингиз ўзингизга ёқяптими? – деб сўради Грифитс қайишиб.

– Ҳа, сэр, яъни тўғриси айтганда, унчалик эмас, – деди Клайд дангал қилиб. – Бироқ бу унчалик муҳим эмас. Менимча, бошламасига ҳар қанақа иш яхши.

Клайд шу дақиқада амакисида бундан дуруст-роқ ишга қобил бўлган киши сифатида таассурот қолдирсам яхши бўларди, деб ўйлаб турганидан, Гилберт йўқлигида юрак ютиб очикчасига жавоб қилиб қўя қолди.

– Мана бу тўғри фикр, – деди Сэмюэл Грифитс жуда хурсанд бўлиб. – Мен бунинг ишлаб чиқариш жараёнимизнинг унча ёқимли бўлмаган қисми эканлигини биламан, бироқ аввалига у билан танишиш зарур. Ундан ташқари, ҳозирги кунларимизда бир ишда бирдан кўтарилиб бўлмайди, бунга вақт керак.

Шунда Клайд ичида ўзига ўзи зина тагидаги қоронғи подвалда яна қанча қолиб кетарканман, деб қўйди.

Клайд шу хаёл билан бўлиб ўтирганида Майра кириб келди. У Клайдга синчковлик билан қараркан, унинг Гилберт айтганидай кўримсиз эмаслигидан жуда суюниб кетди. У Клайднинг нигоҳида қандайдир асабийлик, илтижоми ё безовта, қўрқувгами ўхшаган бир ифодани уқиб олганидан, унга қизиқди-қолди. Майра эҳтимол, бунда ўзига яқин ва маълум бўлган бир нимани сезгандир. Нега деганда, ўзи ҳам кўпчилик ўртасида унча баланд юрмасди.

– Бу сенинг амакиваччанг Клайд Грифитс, Майра, – деб қўйди Сэмюэл, Клайд ўрнидан турганида бепарво ҳолда. – Мен сенга гапириб берган йигит шу. Менинг қизим, Майра, – деб қўшимча қилди у Клайдга қараб.

Клайд эгилганича Майранинг муздек ва бирмунча бўшашган қўлини сиқаркан, унинг бошқаларга қараганда дўстона кўришаётганини ҳис қилиб турарди.

– Бу ерга келганингиздан афсусда бўлмасангиз керак дейман, – Майра мулойимгина гап бошлади.

– Биз ҳаммамиз Ликургимизни севамиз, бироқ Чикагодан кейин у кўзингизга хароб кўрингандир?
– Майра кулимсиради.

Клайд машҳур қариндошлари орасида ўзини бирмунча расмий ва исканжада қолгандай сезаётганидан Майрага «миннатдорман» деб қўя қолиб, ўтирмоқчи бўлиб турувди ҳамки, эшик очилиб, Гилберт Грифитс кириб келди. (Бундан олдин кўчадан мотор овози эшитилиб, ташқари эшик олди-га келганда ўчганди.)

– Бир дақиқага, Долж! – деб кичқирди у ташқарида қолган кимгадир. – Мен ҳозир! – у шундан кейин хонадонидагиларга қараб қўшиб қўйди: – Кечирасизлар, мен ҳозир қайтаман. – Гилберт шундан кейин юқориги қаватга олиб чиқадиган зинапояга йўналди.

Гилберт бир нафасдан кейин қайтди-да, Клайдга одатича совуқ ва бепарво қаради. У шунақа қараш қилган пайтларда Клайднинг ҳам, фабрикадагиларнинг ҳам эслари тескари бўлиб кетарди. Гилбертнинг эғнида кўринишига ҳарбий тус берадиган белбоғли йўл-йўл сарғиш пальто (бу пальто автомобилда юришга мос эди), қора чарм шапка ва боғичли катта чарм кўлқоп бор эди. У Клайдга совуққина эгилиб: «Яхшимисиз», – деди-да, отасига яқин келиб, елкасига ҳомийларча қўлини қўйди:

– Салом, дада. Ҳэлло, ойи! Бугун сизлар билан бирга бўлолмаётганимга жуда афсусдаман. Долж ва Юстис билан ҳозиргина Амстердамдан Кон-станция билан Жакелинани олиб кетгани келдик. Ҳозир Брижменларникига кетяпмиз. Эрталаб қайтиб келаман. Ҳар ҳолда, қандай бўлмасин, эртага идорада бўламан. Сизнинг ишларингиз жойида бўлса керак, мистер Грифитс? – қўшимча қилди у отасига қараб.

– Ҳа, нолийдиган жойим йўқ, – деди отаси. – Ўзинг туни бўйи хурсандчилик қилмоқчимисан, дейман?

– Мутлақо йўқ, – жавоб қилди Гилберт Клайдга сира парво қилмай. – Мен соат иккиларга қайтмасам, бирор жойда қоламан, демоқчийдим, холос.

У яна отасининг елкасини меҳр билан сийпалашга тушди.

– Жон болам, ҳар қачонгидай тез ҳайдамагин, – ёлворди миссис Грифитс. – Унинг охири хатар.

– Соатига ўн беш миля, ойи, соатига ўн беш миля қоидани биламан! – Гилберт кеккайиб кулди.

Гилбертнинг ота-онаси билан ён бериброқ, би-роқ паст тушмайроқ гаплашаётгани Клайднинг назаридан четда қолмади.

Унинг бу ерда ҳам фабрикадаги сингари катта одам эканлиги, у билан ҳамма ҳисоблашиши аниқ. Афтидан, у отасидан бўлак ҳеч кимни назар-писанд қиладиган кўринмасди. Клайд ичида: «Намунча гердаймаса?» деб қўйди.

Бадавлат одамнинг боласи бўлиб, ишламай, ортиқча уринмай, ана шундай мавқени эгаллаб, гердайиб, ҳукмини ўтказиб, обрў қозониб юриш ажойиб бўлса керак. Ҳа, бу йигит Клайдни менси-май у билан аранг гаплашарди. Бироқ унинг ёш бўлатуриб, ҳукми шунчалар зўр эканлигини кўр-майсизми!

Х БОБ

Ўша дақиқада оқсоч хотин кечки овқат тор-тилганлигини айтувди, Гилберт хайр-маъзур қил-ди-қўйди. Ҳаммалари ўрниларидан қўзғалишди. Миссис Грифитс оқсоч хотиндан сўради:

– Белла қўнғироқ қилмадимми?

– Йўқ ҳали, хоним, – жавоб қилди у.

– Бўлмаса, миссис Трюсдейлга айтинг, Финчлиларнинг уйига қўнғироқ қилиб, Беллани чақирсин. У тезда уйга етиб келсин.

Оқсоч хотин чиқиб кетганидан кейин ҳаммалари ўша қаватдаги, меҳмонхонанинг ёнгинасида бўлган ошхонага қараб юришди. Клайд оч жигаррангга бўялган ва ўхшатиб жиҳозланган яна битта ажиб хонани кўрди. Унинг ўртасида чамаси зўр маросимларга мўлжалланган ва ёнғоқдан ясалган узун стол бор эди. Столнинг теварагида суянчиғи баланд ва канделябрлар ёритиб турган стуллар бўлиб, улар бир-бирлари билан бир хил оралиқда турарди. Хонанинг ичкарироғида, деразалари боққа қараган кўлами кенгроқ ва ярим доира жойда кечки овқат учун олти кишилик мўъжазгина стол тузаб қўйилганди. (Клайд буларнинг барини негадир бутунлай бошқача тасаввур қилганди.)

Дастурхон атрофида ўтирганларидан кейин Клайднинг кўп нарсаларга, асосан оиласи, ота-онасининг илгариги ва ҳозирги аҳволлари ҳақидаги саволларга жавоб беришига тўғри келди. Булар, отангиз нечага борди, онангиз-чи, Денверга кўчгунигизча қаерда туришарди, ака-сингилларингиз нечта, опангиз Эста нечага кирган, нима иш қилади, бошқа ука-сингилларингиз-чи, отангизнинг ҳозир меҳмонхонаси бор экан, ишидан хурсандми, илгари Канзас-Ситида турганларингизда нима иш қиларди, у ерда қанча туришди, деган саволлар эди.

Клайд Сэмюэл Грифитс билан унинг хотини бераётган бу саволларнинг тагида қолиб кетганида жуда чўчиб, гангиб қолаёзди. Эр-хотин Клайднинг узук-юлуқ жавобларидан, Клайд айниқса ота-онасининг Канзас-Ситидаги ҳаётига доир саволлардан мушкул ҳолга тушаётганини пайқашди. Буни улар, турган гапки, қариндошларининг камбағалликларига йўйишди. Сэмюэл Грифитс: «Сиз мактабни

тамомлагандан кейин Канзас-Ситида эканликларингизда меҳмонхонада иш бошлаган бўлсангиз керак?» – деганида, Клайд ўғирланган автомобиль воқеасини ва мактабга амалда кам қатнаганини эслаб, қип-қизариб кетди. У эндиликда ҳаммасидан ҳам бу ердагилар ўзининг Канзас-Ситидаги дастёрчилик қилгани, айниқса «Грин-Дэвидсон» меҳмонхонасига алоқадор бўлганини билишларини истамасди.

Хайриятки, шу пайтда эшик очилиб, Белла иккита қиз билан бирга келиб қолди. Клайд бу қизлар ҳам юксак доирага мансуб эканликларини дарров сизди. Яқиндагина ўзи ўйласа юраги жизилаб юрган Рита билан Зелла қаёқда-ю, бу қизлар қаёқда! Беллани у Грифитслар билан бемалол гаплашаётганидан билиб олди. Унинг ҳамроҳларидан бири Сондра Финчли бўлиб, уни Белла билан онаси кўп гапиришганди. Клайд бунақа бежирим, гўзал ва мағрур қизни шу чоққача кўрмаганди. У бутунлай бошқача эди, ҳеч ким унга тенг келолмасди! Инглизча либос қизнинг қоматини таранг кўрса-тиб турар ва бошидаги кўзигача шўхчан бостириб қўйилган қора чарм қалпоқчасига жуда ёпишиб тушганди. У қора тасма билан француз бульдогини етаклаб олганди. Қўлига қора ва қулранг катакли, бичимидан эркаклар пальтосига ўхшаб кетадиган олифта пальтосини ташлаб олганди. Пальтоси ҳам деярли эркакларнинг ўша пайтлардаги расм бўлган пальтосига ўхшатиб тикилганди ҳисоби. Клайднинг назарида, туғилганидан бери бунақа куйдирмажон қизни кўрмаганди. Қиз ўша пайтнинг ўзида Клайдда шунақанги ажойиб ва зўр таассурот қолдирдики, гўё йигитни электр токи ургандай бўлди. Шундан кейин Клайд қўл етмас нарсага ташналик, севгини орзу қилиш нима эканлигини билиб, бу қизнинг ақалли бир қиё боқишига

мушарраф ҳам бўлмаслигидан эзилиб кетди. Бу нарса унга ҳам азоб берар, ҳам сархуш этарди. У шу дамда кўзини юмиб олса-ю, қизни кўрмаса ё бўлмаса, ундан кўзини узмай тикилганича ўтираверса. Қизга азбаройи мафтун бўлиб қолганидан, кўнгли шу нарсани жуда-жуда тиларди.

Сондра аввалига сир бой бермай ўтирди. Унинг бутун хаёли кучукчасида эди:

– Тинчлан, Биссел, тўполок қилма, бўлмаса, ташқарига олиб чиқиб, зинапояга бойлаб қўяман. О, бунақа қилаверадиган бўлсанг, кетиб қоламан энди! (Биссел мушукни кўриб қолганидан унга қараб ташланарди!)

Иккинчи қиз гарчи Сондрадан берироқ бўлиб, бошқалар кўзига чиройлироқ кўринса ҳам, Клайдни унча ҳайратга солмади. Қизнинг сочлари малларанг, қийиқ кўзлари кўкимтир, қомати мўъжазгина ва бежирим, ўзини тутишида устомон ва сергак эди. У ичкарига кириши биланоқ стол ёнига сирғалиб келди-да, миссис Грифитснинг қулоғига миянғлади:

– Тузукмисиз, миссис Грифитс? Сизни кўргангидан беҳад хурсандман! Келмаганимга ҳам анча бўлди-да ўзи! Сизга айтсам, ойим билан кетувдим. Бугун Грэнт билан Олбэнига кетишганди, мен эса Ламбертларникида Белла билан Сондрани кўриб қолдим. Сиз уйда тамадди қиларкансиз-да? Яхшимисиз, Майра? – у шундай дея миссис Грифитснинг елкаси оша қўл чўзиб, шунчаки илтифот бурчи юзасидан Майранинг қўлига тегди.

Мабодо, Сондра бўлмаганида, Клайднинг кўзига ҳаммадан ҳам чиройли кўриниши аниқ бўлган Белла бақариб қолди:

– Оҳ, кечикиб келдим-а! Ойижон, дадажон, кечирим сўрайман! Илтимос, бу сафарча ҳам мени кечира қолинглар!

Клайд гарчи қизлар хонага кириб келишганида ўрнидан қўзғалган ва ҳамон оёқда турган бўлса ҳам, Белла гўё уни эндигина пайқагандай дугоналарига ўхшаб ёлғондакам камтарлик билан жим бўлиб қолди.

Муомаладаги бундай ранг-барангликларга ва моддий мавқедаги тафовутга ҳар доим таъсирчанлик билан эътибор берадигин Клайд эса, мени қачон таништиришаркин, деб кутиб тураркан, ўзининг қанчалик арзимаган одам эканлигини ўйлаб эзиларди. Ижтимоий пиллапояда шу қадар юксак қадрланувчи навқиронлик билан гўзаллик унга аёл зотининг энг олий тантанаси бўлиб туюларди. Клайднинг ҳар жиҳатдан бу уч қизга тенглаша олмайдиган Гортензия Бригсга (Ритага йўл бўлсин) кўнги қўйганлиги аёлдаги малоҳат ҳуснга қарамаслигини амалда кўрсатганди.

– Белла, – деди Клайднинг ҳали ҳам тик оёқда турганини кўрган Сэмюэл Грифитс, салмоқдор қилиб, – бу сенинг амакиваччанг Клайд бўлади.

– Шунақами? – деди Белла. У Клайд Гилбертга ўхшашлигини дарров пайқади. – Салом! Ойим менга сизнинг яқинда келишингизни айтгандилар. – У Клайдга иккита бармоғини чўзаркан, шерикларига ўгирилиб, уларни таништирди: – Менинг дугоналарим – мисс Финчли ва мисс Крэнстон.

Иккала қиз ҳам Клайдга синчиклаб ва сира тап тортмай қараганларича қуруқ ва номига эгилиб қўйишди.

– Гилнинг худди ўзи-я! – деб шивирлади Сондра яқинига келган Бертинага.

Шунда Бертина ҳам унга жавоб қилди:

– Мен бунақа ўхшашликни шу чоққача кўрмагандим. Фақат буниси чиройлироқ, тўғрими?

Сондра бош ирғади. У кириб келишгандаёқ Клайд Белланинг акасидан чиройли эканлигини (у

Гилбертни ёқтирмасди) пайқаганди. У Клайднинг юрагини жизиллатганини сезиб, ичида суюнди. Сондра буни зарурий нарсадай қабул қилган, нега деганда, у бир кўргандаёқ йигитларни ўзига ром қилиб оларди. У Клайднинг кўзи ўзидан узилмаётганини кўрганидан кейин эса ҳозирча унга парво қилмаслик керак, деган қарорга келди. Қиз учун Клайдни қўлга олиш оппа-осон иш эди.

Миссис Грифитс бунақа бўлишини кутмаганидан, Клайд борлигида дугоналарини етаклаб келгани учун қизидан жаҳди чиқди. Нега деганда, энди Клайднинг ижтимоий мавқеини эслатиб қўйишга тўғри келарди-да.

– Икковинглар ҳам пальтоларингни қўйиб, ўтирсанглар қалай бўларкин? – деди миссис Грифитс. – Мен айтаман, яна иккита қошиқ-вилка олиб келишади. Белла, отангнинг ёнига ўтир.

– Йўқ, йўқ, уйга кеч қоламиз! Бир дақиқа ҳам қооломаймиз. – Сондра билан Бертина бараварига бидирлашди.

Шундай бўлса ҳам улар Клайдни кўриб, яхши йигитлигига ишонч ҳосил қилишганидан кейин, унинг жамиятда тилга тушиш-тушмаслигини билишни жуда-жуда хоҳлаб қолишди. Гилберт Грифитс унчалик муваффақият қозона олмаган, шунинг учун икковлари ҳам уни хуш кўришмас, синглизини билан эса аксинча иноқ эдилар: бу ўзини билган гўзалларнинг назарида, Гилберт ўлгудай ўлар манман бўлиб, гоҳо бениҳоя димоғдор эди. Клайд бўлса сиртдан қараганда, анча юмшоқроқ ва бўштоброқ кўринарди. Унинг мавқеи қанақалиги-ю, Грифитсларнинг у ҳақдаги фикрлари қандайлигини билишса, кифоя эди. Клайд Грифитсларнинг хонадонидида бошқалар қатори меҳмон сифатида ўтирган экан, уни маҳаллий жамоатга ҳам аралаштириш керак-да. Ҳаммасидан ҳам унинг

бойлигини билиб олиш керак... Қизлар ана шу саволга жавоб олдилар. Нега деганда, миссис Грифитс Бертинага қатъий ва атайлаб шундай деди:

– Мистер Грифитс – бизнинг жиянимиз, у Фарбдан келган, эримнинг фабрикасида кучини синаб кўрмоқда. Бу йигит ўзига ўзи йўл очишга мажбур, эрим яхшилигидан кучини синаб кўришига имконият яратиб берди.

Клайд келинойиси томонидан ижтимоий мавқеи Грифитслар ёки ана шу қизларга нисбатан бағоят паст эканлиги яққол кўрсатиб берилаётганидан тутақиб кетди. Айни пайтда Бертина Крэнстон чехрасидаги қизиқувчанлик ифодаси ўрнини ғирт бепарволик эгаллаганлигини ҳам пайқади. Бертинани фақат бой йигитларгина қизиқтирарди. Сондра Финчли эса дугонаси сингари олисни кўзлайдиганлардан эмасди. Бироқ ўзининг доирасида анча таниқлироқ бўлиб, ҳусн бобида Бертинадан ўткир, ота-онаси ҳам Крэнстонлардан давлатмандроқ эдилар. Сондра Клайдга яна қараганди, унинг чехрасида эшитган гапидан аламда эканлиги яққол сезилди. Шундай чиройли ва ёқимли йигит-а!

Бу пайтда Сондрани хуш кўрадиган мистер Сэмюэл Грифитс (у ҳам миссис Грифитс сингари Бертинани анча муғомбир ва совуқ деб ёқтирмасди) қизни чақириб қолди:

– Бу ёққа келинг-чи, Сондра! Кучукни креслога боғлаб қўйинг. Пальтоингизни анави стулга ташлаб, манави ерга ўтиринг, – у қўли билан ёнидаги жойни кўрсатди.

– Сира иложим йўқ, Сэмюэл амаки, – Сондра гўё Сэмюэл Грифитс билан жуда ҳам апоқ-чапоқдай жиндай буралиб, истиғноли оҳангда гапирди. – Кеч бўлиб қолди, Бисселни тинчлантириш ҳам қийин. Ўлай агар, Бертина билан кетмасак бўлмайди.

– Дада, сизга айтсам, – Белла орага қўшилди, – Бертинанинг оти кеча мих босиб олувди, оқса-япти. Грэнт ҳам, мистер Крэнстон ҳам уйда йўқ. Бертина сиз билан маслаҳатлашмоқчийди.

– Қайси оёғи? – мистер Грифитс қизиқиб қолиб сўради. Клайд ана шу суҳбат давомида Сондрани зимдан томоша қиларди. «Жуда чиройлиг-а, – дерди у ичида. – Бурни тикмачоқдай ва салгина танқайган, устки лаби айёрона буралиб туришини қаранг».

– Олдинги чап оёғи, – деб тушунтирди Бертина Грифитсга. – Кеча мен Ист-Кингстон йўлидан юрувдим, Жеррининг тақаси тушиб қолибди, эҳтимол, зирапча киргандир, Жон эса зирапчани тополмаяпти.

– Ўшандан кейин кўп юрдингизми?

– Орқага қайтдим. Менимча, йўл саккиз миля келади.

– Бўлмаса, Жонга айтинг, отнинг оёғини юмшатадиган бирорта нарса суртиб, докалаб қўйсин. Кейин ветеринарни чақириш керак. Қўрқманг. Менимча, от тезда ўнгланиб кетади.

Клайд эса ўз ҳолича қолганидан бу доиранинг одамлари нақадар ёқимли ва енгил ҳаёт кечиришлари хусусида ўйларди. Булардан бирортасининг ташвиши борга ўхшамайди. Фақат уйлари-ю отлари, дўстлари билан учрашувлари, сайр ва маишатларидан гапиришади. Амакиваччаси Гилберт ҳозиргина оғайнилари билан автомобилда қаёққадир йўқолди. Белла билан дугоналари чиройли кўчадаги ажойиб уйларда бемалол ва маза қилиб туришади, Клайд бўлса миссис Каппи пансионининг учинчи қаватидаги торгина хонада димиқиб ётибди. Борадиган бирорта жойи йўқ, ҳафтасига ўн беш доллар олади, шунга тирикчилик қилиши керак! Эртага эрталаб яна подвалда ишлайди, бу қизлар эса янги маишатлар фикри билан кўз очи-

шади. Унинг Денвердаги ота-оналари эса фақир мебелли хоналарда ва миссияда шундай ҳаёт кечиришадики, улар ҳақидаги бор гапларни ҳам у-бу ерда айтишга ботинолмайди.

Иккала қиз тўсатдан кетмасак бўлмайди, деб қўзғалиб қолишди. Клайд билан Грифитсларнинг ўзлари қолишганларидан кейин, Клайд ортиқ-чалигини яққол сеза бошлади. Грифитснинг ўзи, унинг хотини, Белла, хуллас, Майрадан бўлак ҳаммалари менсимай муомала қилишлари билан Клайдга ўзинг мансуб булмаган жамиятга фақат мўралаб қўявер, деяётгандай бўлишарди. Клайд ҳалиги соҳибжамол қизлар билан танишмоқни қанчалар орзу қилмасин, камбағаллиги бу жамият эшигини очишига тўғаноқ бўлишини тушунарди. Шу ваздан у бирдан маъюс тортиб, нигоҳи ҳам, кайфияти ҳам ўзгариб кетди. Буни фақат Сэмюэл Грифитсгина эмас, балки унинг хотини билан Майра ҳам пайқашди. Қани энди, бу оламга бир амаллаб киролса! Унинг ёлғизлиги ва эзилганлигини фақат Майрагина сезарди. Ҳаммалари яна улкан меҳмонхонага ўтганларидан кейин (Сэмюэл кечки овқатга доимо кечикиб, ҳаммани куттириб юрасан, деб Беллани йўл-йўлакай койиди) Майра Клайдга яқинлашиб, деди:

– Сиз яна Ликургда бир оз турсангиз, у сизга кўпроқ ёқиб қолар, дейман. Теварак-атрофда чиройли жойлар сероб! Сиз кўлларимизни кўргани боришингиз керак. Адирондак тоғи ҳам унчалик олис эмас – шимол томонга етмиш миля юрилади. Ёзда ҳаммамиз ўрмон кўлига кўчиб ўтганимизда, ойим билан дадамлар ҳам сизнинг келишингизни истаб қолишса керак.

Майра ота-онаси Клайдни чорбоққа чақиришларига унчалик ишонмаса ҳам, йигитга шунга ўхшаган равишларни қилиб туриш зарурлигини се-

зарди. Чиндан ҳам Клайд Майранинг гапидан кейин сал ўзига келиб, кеча охиригача Майра билан гаплашиб ўтирди, бошқаларга ҳам яхши муомалада бўлди. Ниҳоят, соат тўққиз яримлар бўлганда ўзини яна бутунлай бегона ва танҳо ҳис қилиб, ўрнидан қўзғалди-да: «Кетмасам бўлмайди, эртага барвақт туришим керак», – деди. Сэмюэл Грифитс уни эшиккача кузатиб қўйди. У шу лаҳзада Майра илгарироқ сезгани каби Клайд ўзига ёқаётганини сезиб, бу йигит камбағал бўлганиги учун ҳам ўзи ва оиласи уни яқинларига йўлатмасликларини ўйларкан, кўнглини кўтариб қўйиш учун хайр-маъзур пайтида бир-икки оғиз ширин сўз айтишга жазм этди:

– Кўча яхши-да, – деди у ўзини яқин олиб. – Қараб туринг, баҳорда бизнинг Уикиги жуда очилиб кетади, – у осмонни синчиклаб кузатиб, апрелнинг мусаффо ҳавосидан нафас олди. – Бизникига бир оз вақт ўтгач, ҳамма ёқ гулга бурканганда келасиз-у, ана ўшанда бу ер қанчалик ёқимли бўлишини ўзингиз кўрасиз. Хайрли тун!

У кулимсиради, овози самимий ва дўстона чиқди. Клайд шунда Гилберт ўзини унга нисбатан қанақа тутмасин, бари бир катта Грифитс назарида эканлигини яна бир марта сезди.

XI БОБ

Кунлар бирин-кетин ўтар, гарчи Грифитслардан бошқа мактуб келмаётган бўлса ҳам, Клайд бой қариндошларининг уйига бир марта борганига ҳамон катта аҳамият берар, баъзан-баъзан бу жозибадор қизлар билан янги учрашув тўғрисида ва улардан бири ўзини яхши кўриб қолса, нақадар катта саодат бўлиши хусусида хаёл сурарди. Улар ҳашам ва бойликка тўла ажойиб оламда яшашади. Улар қаёқда-ю, Клайд билан унинг атрофидагилар

қаёқда! Диллард! Рита! Улар энди Клайдга йўқдай ҳисоб. Клайдга энди бутунлай бошқа нарса керак, бўлмаса, ҳеч ниманинг ҳожати йўқ. Клайд шу ваддан ўзини Дилларддан иложи борича олисроқ тугарди. Ахири у ҳам Клайдни димоғдор санаб ўзини четга олди. Клайд хаёлидаги мавқега эришса борми, чинакам димоғдор бўларди-қоларди. Бироқ кунлар ўтар, у эса ҳали ҳам аввалги ишида эди... Нурсиз ва офир ҳаёт, жиндак маош ва цехдаги зерикарли шериклар унинг руҳини тушириб юборди. Шундан кейин унинг бу ерда дурустроқ ўрнашиб олиш умиди ҳам сўна бошлади. Чикагога қайтиб ё бўлмаса, Нью-Йоркка бориб, бирорта меҳмонхонага ишга кириб олиш тўғрисида ўйлай бошлади. Рита ва Диллард билан алоқани тиклашни эса хаёлига ҳам келтирмади, уларга сира ҳам тоби йўқ эди. Бироқ шу орада гўё унинг олдинги дадиллиги ва олдинги орзуларини тирилтириш мақсадида қилингандай, бир воқеа рўй бериб, Клайд, гарчи ота-бола Грифитслар мени давраларига киритишмаса ҳам, уларнинг назарида ўсяпман, деб ўйлашга мажбур бўлди. Баҳорнинг шанбаларидан бирида Сэмюэл Грифитс Жошуа Уигэм билан бирга фабрикани айланди. Улар тушга яқин ишлов бериладиган цехга етишди, ўшанда Грифитс биринчи марта Клайдни қалин шим ва енгсиз кўйлақда кўриб, уялиб кетди. Клайд ўшанда сушилкалардан бирининг (Клайд бу пайтда сушилкага нарса тахлаб, бўшатишнинг жуда ҳадисини олганди) олдида ишлаётганди. Сэмюэл Грифитс бундан бир неча ҳафта муқаддам Клайдни уйига чақирганида, унинг қанчалар кўркама ва салобатли кўринганини эслаб, ҳозирги аҳволдан лол қолди. Сэмюэл Клайдни илгари Чикагода ва уйда кўрганида ҳам унинг сулукати ва текис кўринишидан ҳайратланганди. Катта Грифитс ҳам ўғли сингари фабрика

хизматчилари ва Ликургнинг барча кишиларида Грифитслар ва уларнинг обрўси қолдирадиган таассуротга жуда-жуда катта эътибор берарди. Шу боисдан ишлов бериладиган цехда ўзининг Гилбертдай ўғлига ўхшаб кетадиган Клайднинг кўримсиз кийимда ана шу кишилар орасида ишлаётганини кўрганидан кейин, жиянини бунақа қора ишда тутиб туриш мумкин эмаслигини ҳар қачонгидан ҳам чуқурроқ туйди. Бўлмаса, бошқа хизматчилар, Сэмюэл Грифитс яқин қариндошининг ўсишига жуда бепарво экан, деб ўйлаб қолишлари мумкин эди-да.

Сэмюэл Грифитс шунда ҳам Уигэм ёки бошқа бирортасига финг демади, шаҳардан ташқарига айлангани чиқиб кетган ўғли душанба куни эрта билан қайтишини кутиб турди.

– Шанба куни фабрикани кўздан кечирганимда, Клайд ҳали ҳам ишлов бериладиган цехда эканлигини кўриб қолдим, – деди у Гилбертни кабинетига чақириб.

– Нима бўпти, ота? – деб сўради Гилберт отаси бирдан Клайддан гап очганига тушунолмади. – У ерда Клайддан олдин ҳам кўп одамлар ишлаган, лекин бу ҳеч кимга зиён келтирмаган.

– Тўғри, бироқ улар менинг жияним бўлмаган. Сенга ҳам ўхшашмаган. (Шу гап Гилбертдан ўтиб кетди.) Сенга айтиб қўя қолай, бу иш ярамайди. Клайдга нисбатан адолатсизлик қилдик, деб кўрқаман, бошқалар ҳам шунақа деб ўйлашаётгандир. Икковларинг бир-бирларингга ўхшашларингни ҳамма кўриб турибди, у амакиваччанг ва жиянимлигини ҳам ҳамма билади. Илгари мен буни унча тушунмагандим, нега деганда, подвалга тушмагандим-да. Энди эса уни у ерда сақлаш мумкинмаслиги менга равшан. Бу яхши эмас. Бунга чек қўйиш керак. Уни дурустроқ кийиниб юрса бўладиган бошқа бирор жойга ўтказамиз.

Сэмюэл Грифитснинг қовоғи солиниб, кўзлари тундлашди. Клайднинг эски кийимда ва пешона-сидан тер қуюлиб турган пайтдаги ҳолати унинг таъбини хира қилганди.

– Ота, ҳамма гап шундаки, – Гилберт эътироз билдиришга уринди (унинг Клайдга сира ҳам тоби йўқлигидан нима бўлсаям жойида қолдиришни истарди), – бошқа цехдан унга муносиброқ жой топишга кўзим етмайди. Анчадан бери ишлаётган ва минг машаққатлар билан жойига етишганларни силжитишга тўғри келади. Клайднинг эса ҳеч қанақа тай-ёргарлиги йўқ, шунинг учун ҳам у ҳозирча фақат сушилканинг ёнида тура олиши мумкин.

– Хўш, бу гапларингнинг менга қизиғи йўқ, – деди Грифитс, ўғли рақибидан қўрққанидан адолатсизлик қилаётганини пайқаб. – Подвалдаги иш унга муносиб эмас, у ерда қолишини истамайман... Шу чоққача Грифитслар деганда ликургликлар бардошли, ҳаракатчан, қобилиятли, ақдан ҳушёр одамларни тушуниб келишган, шу боисдан одамларнинг бирорта Грифитс тўғрисида бошқача хаёлларга боришларини истамайман. Бу ишга зиён. Клайдни дурустроқ жойлаштириб қўйиш жилла бўлмаганда бизнинг бурчимиз. Мени тушундингми?

– Жуда яхши тушундим, ота.

– Демак, мен айтгандай қил. Уигэм билан гаплашиб кўр. Клайдни оддий ишчиликдан қутқариб, қаерга ўтказса бўлишини ўйлаб кўринлар. Уни ўша подвалдаги ишга тиқиш бошидан хато бўлган эди. Цехларимизнинг бирортасидан унга муносиброқ жой топилар. Уни бўлим мудирининг, айтайлик, ҳатто иккинчи ё учинчи ёрдамчиси қилса ҳам бўлади. Дурустроқ кийиниб, одамга ўхшаб юрсин-да. Ҳеч бўлмаса, уни бир оз вақт уйига жўнатиб, то муносиб жой топгунингча маошини тўла

сақла. Бироқ мен уни бошқа ёққа ўтказилишини истайман. Айтгандай, у ҳозир қанча оляпти?

– Ўн беш доллар шекилли, – Гилберт итоаткорона жавоб берди.

– Бу пул одамбашара бўлиб юришга камлик қилади. Унга йигирма беш доллар бериш керак. Билман, у бунга арзимаиди, бироқ иложимиз қанча. Модомики, у шу ерда экан, пули тирикчилигига етиши керак. Келгусида унга йигирма беш доллар тўлашни маъқул кўраман, ўшанда ҳеч ким бизни унга нисбатан ноинсофлик қилишяпти, дея олмайди.

– Хўп, хўп! Шунини деб сиқилаверманг, қўйинг, – Гилберт отаси гижинаётганини кўриб, илтижо оҳангида деди. – Мен унчалик айбдор эмасман. Ишлов бериладиган цехга юборайми деганимда, ўзингиз рози бўлгансиз. Бироқ ҳозир, ўйлаб кўрсам, сиз ҳақ экансиз. Бу ёғини менга қўйиб бераверинг. Унга дурустроқ жой топаман.

Гилберт шундан кейин дарҳол Уигэмга одам юборди. Ичида эса, шундай қилайки, Клайд тагин қариндошларимга керакли одам эканман, деган хаёлга бормасин, аксинча, ишим ўхшамаётган бўлса ҳам менга мурувват қилишяпти, деб ўйласин, дерди.

Уигэм келганидан кейин Гилберт Клайд хусусида устомонлик билан гап бошлади. Уигэм бўлса ўзини жуда ташвишда қолган кўрсатиб, пешонасини ишқалашга тушди-да, хонадан чиқиб кетди. Орадан пича ўтгандан кейин қайтиб, битта-ю битта чорасини топганлигини, Клайдда техник тайёргарлик бўлмагани сабабли уни бешинчи қаватдаги бешта улкан тикув бўлимнинг мудири бўлган мистер Лигетга ёрдамчиликка жойлаштириш мумкинлигини айтди. Мистер Лигетнинг қўлида бундан ташқари яна битта мўъжазгина ёрдамчи

бўлим бўлиб, унга кўз-қулоқ бўлиб туриш учун мударга махсус эркак ё аёл ёрдамчи зарур эди.

Бу алоҳида муҳрлов хонаси бўлиб, бичилган ёқалар тикувдан олдин муҳрланарди. Бу ерга ҳар куни бир қават баланддаги бичув цехидан ҳар хил фасон ва катталиқдаги етмиш беш мингдан юз минг дюжинагача хомаки ёқалар келтириларди. Ишчи қизлар бу ерда уларга тамға босишарди, тамғага ёпиштирилган қоғозда ёқанинг катта-кичиклиги ва фасони кўрсатилган эди. Мудирга ёрдамчилик қиладиган одамнинг ишини Гилберт яхши биларди, унча қийин бўлмас, у тартибни ва иш бетўхтов кетишини кузатиб туриши зарур эди. Бундан ташқари, у етмиш беш ёки юз минг дюжина ёқанинг барига яхшилаб тамға урилиб, ён томондаги тикув цехига оширилишига ва кириш дафтарида тегишли қайд бўлишига ҳам қараб туриши лозим эди. Ниҳоят, у маош ишбай асосида бўлганидан, ҳар бир ишчи аёл қанча ёқага тамға урганини ҳам яхшилаб ёзиб бориши керак эди.

Шундай қилиб, бу ерда мўъжазгина идора бўлиб, унда барча қайдларга мўлжалланган дафтарлар бор эди. Бундан ташқари, даста ёқалар бичилганда уларга ёпиштириладиган қоғозлар ҳам бу ерга келтириларди. Қоғозлар ингичка сихда бўлганидан, тамға босадиганлар уларни олиб, мудир ёрдамчисига ҳисобга қўшиш учун узатишарди. Қисқаси, буларнинг бари оддий идора иши эди. Илгари бу вазифада тўғри келган йигитми, қизми, чол ёки кекса аёлларми, ишлаб келишарди.

Уигэм Клайд ёшлиги ва тажрибасизлигига бориб дастлабки пайтларда бошлиқларга хос бўлган талабчанлик ва обрў билан иш олиб боролмаса керак, деб ҳуркиганидан, бундан Гилбертни воқиф қилишга шошилди. Бўлимда фақат ёшгина қиз-

лар ишлашар, уларнинг баъзи бирлари жудаям кўҳликкина эди. Ёш ва кўркем йигитни уларга бошлиқ қилиб қўйиш ақлдан бўлармикин? Бунақа ёшдаги йигит бўштоброқ бўлади, Клайд ҳам шунақасидан чиқиб қолса, тегишли талабчанлик бир чеккада қолиб кетиб, қизларга қайишиброқ муомала қилади. Қизларнинг эса бундан жонлари кириб қолади, ундан кейин эса Клайдни бошқа ёққа олишга тўғри келиб қолади. Бироқ шу пайтда мудир ёрдамчилиги фабрикадаги ягона бўш жой эди. Клайд синаб кўришга шу жойга юборилса, нима қипти? Бир оз ўтгандан кейин унинг бу ишга яроқли ёки яроқсизлиги маълум бўлади, ўшанда Лигет ёки Уигэмнинг ўзи бошқа жой топиб, ўшанга ўтказиб юборишаверади-да.

Гилберт ўша душанбанинг ўзида, соат учлар атрофида Клайдни чақиртириб, чорак соат интизор қилиб қўйди-да (кичик Грифитснинг одати шу эди), ниҳоят, уни қовоғини сира очмай қабул қилди.

– Ишингиз қалай кетяпти? – деб сўради у совуқ ва жонини суғуриб олгудай қилиб.

Клайд ҳам амакиваччасини ҳар кўрганида бир хил бўлиб кетадиган бўлганидан, ўлганининг кунидан тишининг оқини кўрсатиб:

– Ўша-ўша, мистер Грифитс! Нолийдиган жойим йўқ. Умуман, хурсандман. Ўзимча, у-буни ўрганганга ўхшайман.

– Назарингизда шундайми?

– Йўқ, у-буни ўрганганимни биламан, албатта, – Клайд гапини тўғрилаб оларкан, салгина қизарди.

Клайд ич-ичидан тутақиб кетаётган бўлса ҳам, сиртида тишининг оқини кўрсатиб, эгилиб-букилиб турарди.

– Хўш, буниси сал тузук. У ерда шунча бўлиб, у-бу нарсаларни ўрганганлигини билмайдиган одам топилмаса керак. – Гилберт қаттиқликни

жуда ҳам ошириб юбордим деб ўйлаб, гап оҳангини салгина ўзгартириб, қўшимча қилди: – Мен эса сизни бунинг учун у ерга юбормагандим. Сиз билан бошқа нарсани гаплашмоқчиман. Сиз ҳеч одамларга бошчилиқ қилиб, уларнинг ишларига жавобгар бўлганмисиз?

– Гапингизни яхши тушунолмадим, шекилли, – жавоб қилди Клайд. У гангиб қолиб ва ҳаяжонланиб кетганидан саволнинг маъзини илғаб ололмаганди.

– Мен сизга одамларга иш буюришга – бирорта кичикроқ бўлимга ёки шунга ўхшаган жойга раҳбарлик қилишингизга тўғри келганми, деб сўраяпман. Эҳтимол, катта уста ёки ёрдамчи бўлгандирсиз?

– Йўқ, сэр, ҳеч қачон, – жавоб берди Клайд.

У энди азбаройи асабийлашганидан дудуқланаёзганди; Гилбертнинг гапириш оҳанги кескин, совуқ ва асосийси, жирканчли эди. Клайд шунга қарамай, у гапни қаёққа бураётганини фаҳмлаб қолди. Амакиваччасининг кескинлиги ва таҳқиромуз гайирлигидан қатъи назар, хўжайинлар уни сал кўтариб, кимларгадир бошлиқ қилиб қўймоқчи эканликларини пайқади. Шундай, албатта! У тўлқинланганидан қулоқлари қизариб, кафтлари терлаб кетганини сезиб, шоша-пиша қўшимча қилди:

– Клуб ва меҳмонхоналардаги бошлиқларнинг ишлашларини кўрганман. Кучимни синаб кўришимга имкон берилса, эплаб кетардим, дейман.

Клайд қип-қизариб, кўзлари ялтираб кетди.

– Йўқ, бу иш у ишга ўхшамайди. Мутлақо ўхшамайди, – деди Гилберт кескин қилиб. – Кўриш билан қилиш – бутунлай бошқа-бошқа нарса. Сира тажрибаси бўлмаган одам ўзини билимдон дейиши мумкин, ишга келганда эса ҳеч нарсага ярамаслиги билинади-қўяди. Ҳар ҳолда, бизнинг ишимиз билимдон одамларни талаб этади.

Гилберт Клайдга, боринг шуми, дегандай масхараомуз каради. Клайд бўлса, адашибман, гап кўтарилишим ҳақида эмас экан, деб хотиржам тортиди. Ёноқлари ҳар кунгидай яна оқиш тусга кириб, кўзларидаги ўт сўнди.

– Ҳа, сэр, менимча, бу тўғри, – деди у.

– Бироқ бу гап сизга бари аён бўлмоғи керак, – уқтирди Гилберт. – Сиз билмоғингиз лозим. Ҳеч нима билмай, шундай *шекилли*, дейдиган одамлар билан ишлаш ғирт азоб бўлади.

Гилбертни ҳали ўзини муносиб эканлигини кўрсатмаган амакиваччасига дурустроқ жой бериши зарур эканлиги жуда габини келтирар, шунинг учун ҳам у сира аламини ичига ютолмасди.

– Ҳа, сиз ҳақсиз, – деди Клайд унинг гапига қўшилиб.

У, ҳарқалай гап кўтарилишим ҳақида кетаётгандир, деб умид қиларди.

– Гап шундаки, сиз техник жиҳатдан кўзи пишган одам бўлганингизда, бошидаёқ ҳисоб-китоб бўлимига жойлаштириб қўйган бўлардим. (Клайд бу гапга унча тушунолмаганидан, юраги бир орзиқиб тушди.) Биз сиз учун қўлимиздан келган ҳамма ишни қилдик, – Гилберт гапида бепарво давом этди. – Ишлов бериладиган цех унча дуруст жой эмаслигини билардик, бироқ ўшанда бошқа иложимиз йўқ эди, – у бармоқлари билан столни чалиб қўйди. – Сизни энди бир нарсани гаплашиб олишга чақирдим. Бизда тепадаги бир бўлимда бўш жой бор. Отам икковимиз, сиз ўша ишни унда олармикансиз, деб бош қотириб кўрдик. (Клайднинг шунда шашти жуда кўтарилиб кетди.) Отам билан икковимиз сизга дурустроқ иш берсак, деб анчадан бери ўйлаб келамиз, бироқ ҳали айтганимдай, бу жуда ҳам мушкул вазифа, нега деганда, сизда ҳеч қанақа амалий билим йўқ-да.

Сизда техникадан ҳам, тижоратдан ҳам савод йўқ, бу эса ишни қўшалоқ қилиб мушкуллаштиради.

Гилберт сўзларининг кучини ошириш ва Клайд ўзига номуносиб жойга суқилиб кираётганини тушуниб олиши учун анча жим турди.

– Сизни бу ерга чақиршни лозим кўрганимиздан кейин дуруст жойдаги ишни эплармикансиз, деб синаб кўришга қарор қилдик, – деди Гилберт гапини хулосаларкан. – Сизни умрбод подвалда тутолмаймиз-да. Энди менинг ниятимни эшитинг, – Гилберт шундан кейин Клайдга бешинчи қаватда нима ишлар қилиши кераклигини тушунтиришга киришди.

Гилберт шундан кейин Уигэмни чақиртирди. У келиб, Клайд билан сўрашгач, Гилберт деди:

– Уигэм, мен ҳозир амакиваччамга эрталабки суҳбатимизни айтиб, уни тамғалаш бўлимининг мудири сифатида синаб кўриш режамиз борлигидан хабардор қилдим. Энди эса мистер Лигетнинг олдига боринглар, Лигетнинг ўзи ё бошқа бирортаси ишнинг қанақалигини тушунтирсин, – Гилберт столга ўтирилди. – Кейин менинг ҳузуримга қайтариб юборинг, мен у билан яна гаплашаман.

Гилберт виқор билан ўрнидан туриб, икковларига жавоб берди. Уигэм бу тажриба муваффақиятли чиқишига ишонқирамас ҳам, Клайдга яхши кўринишга (унинг кейинроқ ким бўлиб кетишини қаёқдан билсин) ҳаракат қилиб, бешинчи қаватдаги мистер Лигетнинг ҳузурига олиб чиқди. Клайд қаттиқ ғувилаётган машиналар оралаб, Уигэмнинг кетидан мўъжазгина бўлимга кирди. Бўлим бионинг ғарбий қанотида бўлиб, катта залдан пастакроқ тўсиқ билан айириб қўйилганди. Бу ердаги йигирма бешта тамғачи қиз ва уларнинг сават ташиётган ёрдамчилари юқориги қаватдан махсус ёғоч новдан тинимсиз равишда келиб тур-

ган тикилмаган ёқалар оқимини уддалашга ҳаракат қилишарди.

Клайдни мистер Лигетга таништиришди-ю, ўша заҳоти тўсиқ билан ажратилган идорачага бошлашди. У ерда жуссаси кичкина бўлса ҳам биққигина ва ҳуснда ортиқча бўлмаган бир қиз ўтирарди. Кўринишидан у Клайдга тенгқур эди. Қиз улар яқин келишлари билан ўрнидан қўзғалди.

– Бу мисс Тодд, – деб таништирди Уигэм. – У кейинги кунларда миссис Энжирнинг ўрнида ишляпти. Мисс Тодд, илтифотингизни аямай, мистер Грифитсга ишини тезроқ ва яхшироқ қилиб тушунтиринг. Кейин эса то ишни ўзиники қилиб олгунича унга қарашиб турасиз, хўпми?

– Бўлмаса-чи, мистер Уигэм, жоним билан! – мисс Тодд шундай дея дафтарларини конторкага ёйиб, ўша дамнинг ўзида Клайдга молни қабул қилиш ва чиқариш қандай қайд этилиши, ёқаларга тамға қандай урилиши, ёрдамчи қизлар новдан тушаётган ёқали дасталарни қай тарзда саватларга солиб, тамға урадиган қизларга барабар бўлиб беришлари, кейин бошқа қизлар тамғаланган ёқаларни тикув цехига олиб чиқишларини тушунтиришга тушди. Клайд унинг сўзларини жон қулоғи билан тингларкан, бу ишни бемалол эплашини сезарди. Бироқ бир дунё аёллар орасига тушиб қолганидан ўзини жуда ғалати ҳис қиларди. Аёллар бу ерда кўп, бир неча юз келарди. Уларнинг ҳаммалари ўтириб ёқа тикишар, уларнинг узун сафлари оқ деворли ва оппоқ устунли бинонинг охиригача чўзилиб кетганди. Полдан нақ шифтга етадиган баланд деразалардан ёруғ тушиб турарди... Қизларнинг ҳаммаси ҳам кўҳликкина эмасди. Мисс Тодд, ундан кейин Уигэм, сўнгра ҳатто Лигетнинг ўзи унга ишни тушунтираётганларида ҳам у қизларга зимдан қараб қўярди.

– Энг муҳими, – деди Уигэм пировардида, – бу ерга тамғалашга олиб келинадиган ҳар минг дюжина ёқани ҳисоблашда хатога йўл қўймаслик керак, ундан ташқари уларнинг тамғаланиши ва тикувчиларга тўхтовсиз ўтиб туришини кузатиб туриш керак. Ҳақ тўлашда хато кетмаслиги учун ҳар бир ишчи аёл қанча ишлаганини ёзиб бориш керак бўлади.

Клайд ахири нима иш қилиши кераклигини фаҳмлади ва ҳаммасини тушуниб олдим, деди. Жуда ҳаяжонда бўлса ҳам, шу қиз қилаётган ишни мен ҳам эплай оламан, деган қарорга келди. Уигэм билан Лигет бўлса Клайднинг Гилбертга амакиваччалигини билганларидан ўзларини мулоим кўрсатишар ва бу ишни ўрнига қўясиз, деб туришарди. Улар шундан кейин Гилбертнинг кабинетига қайтиб келишганди, Гилберт кўзи тушиши биланоқ:

– Хўш, нима дейсиз? Хўпми ё йўқми? Эплаб кета оладиган кўринасизми? – деб сўради.

– Эплаб кетаман, деб ҳисоблайман, – деди Клайд ўзига хос бўлмаган дадиллик билан. У шунда ҳам, мабодо ишимни худо ўнгламаса, қоқилиб қолишим мумкин, деб ичида хавфсирарди. Ишлаб кетиши тепасидаги ва теварак-атрофидаги кишиларга кўп жиҳатдан боғлиқ эди-да. Улар Клайдга ҳар маҳал ҳам қайишаверармикинлар?

– Қойил, – Гилберт гапида давом этди. – Бир нафас ўтиринг. Сиз билан бу иш ҳақида яна гаплашмоқчиман. У назарингизда енгилдай, тўғрими?

– Йўқ, менга у жуда енгил кўринди, деб айта олмаيمان, – Клайд ҳаяжонланиб ва ранги сал оқаринқираб жавоб қилди. У тажрибасизлигидан бу ишни катта ҳисоблаб, бор қобилият ва дадилликни талаб қилади, деган хаёлга борганди. – Шунда ҳам ҳар ҳолда эплайман, деган фикрдаман. Бунга ҳат-

то ишончим комил бўлиб, кучимни синаб кўрсам, дейман.

– Хўш, мана бу гапингиз яхши бўлди! – жавоб қилди Гилберт анча юмшаб. – Энди эса сизга бир-икки оғиз гап айтмоқчиман. Сиз, эҳтимол, бутун қават хотин-халажга тўлиб кетибди, деган хаёлга боргандирсиз?

– Йўқ, сэр, хаёлимга келмади. Мен бу ерда аёллар ишлашини билардим-у, лекин қаерда ўтиришларини билмасдим.

– Очиғи, – деди Гилберт, – фабрикада бошдан-оёқ ҳамма ишлар аёллар зиммасида. Ишлаб чиқариш бўлимида битта эркакка ўнта аёл тўғри келади. Шу вайдан биз ахлоқи ва художўйлигини яхши билган одамларимизнигина фабрикада масъул ишларга йўлатамиз. Сиз қариндошимиз бўласиз, шунинг учун ишонамиз. Қариндош бўлмаганингизда сизни дурустроқ билиб олмай туриб, бунчалик масъулиятни зиммангизга юкламасдик. Бироқ сиз, қариндош бўлганимдан кейин бўлимдаги барча ишларга ҳам, ўз ахлоқимга ҳам жавобгар эмасман, деган хаёлга бориб юрманг. Аксинча, қариндошимиз бўлганингиз учун ҳам сизга айниқса қаттиқ ва талабчан бўламиз. Нима демоқчилигимни тушундингизми? Бу ерда Грифитс номи нима маънони билдиришини тасаввур қиласизми?

– Ҳа, сэр, – жавоб берди Клайд.

– Жуда соз, – Гилберт гапида давом этди. – Одамни масъул ишга қўйишдан олдин биз ўша одам доимо ўзини жентльмендай тутиши, ишчи аёлларимизга яхши муомалада бўлишига тўла ишонишимиз керак. Қаёққа қарасам аёл тургандан кейин ишни бир чеккага йиғиштириб, ўзимни бемалолроқ тутиб, битта-яримтасини айлантирсам бўлади, деб ўйлайдиган одам – хоҳ ёш ёки хоҳ

қари чол бўлсин, бу ерда узоқ тура олмайди. Бизда ишлайдиган эркаклар ва аёллар, хуллас, ҳар бир киши доимо ва биринчи галда бизнинг хизматчиларимиз эканликларини унутмасликлари, буни ишдан бўш вақтларда ҳам сезиб туришлари лозим. Мабодо, буни бирортаси эсдан чиқарганлигини билиб қолсак, вассалом, унақа одамнинг баҳридан ўтамиз. Биз бундай кишилар билан бир зумда ва абадий хайрлашамиз.

Гилберт жим қолиб, «гапим тушунарли бўлаётгандир, сизни деб қизариб ўтиришни истамаймиз», дегандай Клайдга қаради. Шунда Клайд ҳам жавоб берди:

– Ҳа, тушунаман. Бу тўғри, менимча. Фақат шундай бўлиши мумкин.

– Бўлиши ҳам керак, – қўшимча қилди Гилберт.

– Бўлиши ҳам керак, – Клайд акс-садо бергандай такрорлади.

Клайд иш чиндан ҳам Гилберт айтганича эҳтиёткорлик талаб қилармикин-а, деб сўрарди ўзидан ўзи. У фабрикадаги аёллар ўзларини жуда қўйворганликлари ҳақида кўп марта эшитганди. Шундай бўлса ҳам Клайд ушбу дақиқада қизларнинг бирортаси билан шахсий алоқада бўлишни хаёлига ҳам келтирмасди. Ўзининг аёлларни кўрса гангиб, бўшашиб кетишини билганидан улардан узоқроқ юрган, гаплашмаган, Гилбертга ўхшаб совуқ муомала қилиб, нарироқ юрган маъқул, дерди. Янги жойида қолишини истаса, шундай қилиши зарур эди. Клайд қолишга ва амакиваччаси айтгандай, доимо эҳтиёткор бўлиб юришга қаттиқ аҳд қилди.

– Хўш, бўлмаса, – Гилберт Клайднинг хаёлларини тўлдирмоқчи бўлгандай гапида давом этди, – мен бир нарсани билсам девдим. Айтайлик, мен сизни шу жойга вақтинча қўяман. Вазифаларин-

гизни унутмаслигингиз ва шунча аёлнинг ичига тушиб қолганингиздан кейин бошингиз айланиб кетмаслигига ишанолам бўладими?

– Ҳа, сэр, кўнглингизни тўқ қилаверинг, – жавоб қилди Клайд. Амакиваччасининг мухтасар ўгити гарчи, Ритани эслаб, бардошига ишонқирамай турганига қарамай, қаттиқ таъсир қилганди.

– Агар бошингиз айланадиган бўлса, буни ҳозироқ айтишингиз керак, – деди Гилберт оёқ тираб. – Сиз хонадонимизнинг одамисиз, бу ерда, фабрикада, қолаверса, бундай вазифада оиламизнинг вакилисиз. Шунинг учун ҳам шаънингизга тегадиган нарса бўлмаслиги керак. Мен шу кундан бошлаб ҳушёр бўлиб, кўзингизга қараб юришингизни истардим. Ҳаттоки, майда-чуйда нарсаларда ҳам ўзингизга гап тегадиган иш қилманг. Тушуняписизми?

– Ҳа, сэр, – Клайд дабдабали жавоб қилди, – тушунаман. Кўзимга қараб юраман ё бўшатиламан.

Клайд бу дақиқада жиддий равишда, сўзимнинг устидан чиқа оламан, деган хаёлда эди. Юқори қаватдаги юзларча қизлар ҳозирда унинг кўзига негадир олис ва арзимас туюлишарди.

– Қойил! Энди гап шу: бугун ишга тушманг. Уйга жўнанг-да, сизга айтганларимнинг ҳаммасини яхшилаб ўйлаб кўринг. Мабодо, айниб қолмасангиз, эртага эрта билан келиб, ишга тушаверинг. Бугундан бошлаб йигирма беш доллар оласиз, мен сизнинг доимо ораста кийиниб, бошқа бўлим мудирларига яхши ибрат кўрсатишингизни истардим.

Гилберт совуқ ва такаббур ҳолда ўрнидан турди. Клайд эса маоши ошиб, энди дурустроқ кийиниб юриши мумкин бўлганидан суюнар, буларнинг бари учун амакиваччасидан миннатдор эди, шунинг учун ҳам унга янада яқинроқ бўлгиси келарди. Тўғри, Гилберт кескин, совуқ ва серзарда бўл-

са ҳам амакисига ўхшаб Клайдни эсидан чиқармайди, бўлмаса улар бунақа жойга уни қисқа вақт ичида ўтказишмасди-да. Қани энди, Гилберт билан иноқлашиб, пинжига кириб олса! Ўшанда Клайд чиндан ҳам ажойиб мавқе соҳиби бўлиб, таниш-билишлари кўпайиб, ишлари ҳам юришиб кетарди.

Клайд димоғи чоғ бўлиб, дадил ва шахдам юрганича каттакон фабрикадан чиқди. У келгусига турлича режалар қурар, жумладан, ҳаётда ва ишда ўзини нимага яроқли эканлигини синаб кўрмоқчи бўларди. Нимаики рўй бермасин, амакиси билан амакиваччаси айтганидай иш тутади, ўз бўлимидаги ишчи қизларга қарамайди, керак бўлса, совуқ ва қаттиқ муомалада бўлади. Диллард-у Ритани ва унга ўхшаганларни яқинига ҳам йўлатмайди, ҳар ҳолда беш-олти кун ўтгунча шундай қилади.

ХII БОБ

Ҳафтасига йигирма беш доллар! Йигирма беш қиз ишлайдиган бўлимга мудирлик қилиш! Яна яхшироқ кийиниб юриш! Дарё ажиб кўриниб турадиган дераза муйилишидаги хизмат столи ёнида ўтириш-чи! Клайд расво подвалда икки ой роса тер тўкканидан кейин бу улкан фабрикада одам қаторига кириб қолганидан мамнун эди. Грифитсларнинг қариндоши бўлгани ва бунинг устига мартабаси ошганидан Уигэм билан Лигет дам-бадам ҳузурига кириб, жон-жон деб маслаҳат ва кўрсатмалар бериб туришади. Бошқа бўлимларнинг баъзи мудирлари ва ҳаттоки, бош идорадагилардан ревизор ёки реклама бўйича агент ҳам саломлашиб ўтгани жиндай тўхташади. Клайд янги ишни салпал эгаллаб олганидан кейин умуман, фабрикада-

ги у-буларни, ишлаб чиқариш жараёни ва таъминотни билиб олиш, у ёқ бу ёқни кўришга ҳам вақти етарди. У фабрикага кўплаб шоҳи ва ип-газлама қаердан келишини билиб олди. Бир қават баланддаги бичув цехида юзларча маоши баланд бичувчилар улардан ёқалар бичишларини, фабрикада ишчи ва хизматчилар ёллаш билан шуғулланадиган махсус бюро мавжудлигини, ўзининг врачлари ва касалхонаси, асосий бинода фақат фабриканинг хизматчилари кира оладиган ошхона борлигини билиб олди. Клайд энди бўлим бошлиғи сифатида агар хоҳласа ва пул сарфлашга ботина олса, ўша ерда нонушта қилиши мумкин эди. Орадан кўп ўтмай, Ликургдан бир неча миля нарида, Могаук дарёси бўйида Ликург фабрикалари хизматчиларининг ялпи клуби борлигини ҳам билиб олди. Теварак-атрофдаги фабрикаларнинг деярли ҳамма цех бошлиқлари шу клубнинг аъзолари бўлишса ҳам, «Грифитс ва К°»нинг хўжайинлари ўз хизматчиларини бошқа компанияларнинг хизматчилари билан аралашиб туришларини маъқул кўрмасдилар. Айтгандай, Лигет бир куни Клайдга: «Сиз Грифитслар хонадонининг аъзосисиз, клубга аъзоликка ўтишингиз мумкин», – деганди. Клайд шунда ҳам Гилбертнинг ўғитларини ва катта одамларга қариндошлигини эсидан чиқармаганидан, энг яхшиси, ҳозирда ҳаммасидан ҳам нарида турмоқ керак, деган қарорга келди. Шу тариқа ҳаммага мулойим ва самимий бўлган Клайд илгаригидан ҳам бешбаттар яккаланиб қолди. Диллард ва ўшанга ўхшаганлардан қочганидан, ишдан кейин хонасида ўтирар, шанба ва якшанба оқшомлари Ликург ва яқинроқдаги шаҳарларнинг кўча ва хиёбонларини айланиб юрарди. У амаким ва унинг ўғли эшитиб қолишса, хурсанд бўлишади, деган

мақсадда пресвитерианлар черковига қатнай бошлади. Эшитишига қараганда, унга Грифитслар бориб туришаркан. Бироқ Клайд уларни бирор марта ҳам кўрмади, нега деганда, Грифитслар июндан сентябргача ҳар шанба ва якшанба кунлари одатда Ликургдаги манаман деганларнинг бари чиқадиган Гринвуд кўлида бўлишарди.

Очигини айтганда, ёз кунлари Ликургда аёнлар ҳаёти сўнарди ҳисоби. Шаҳарнинг ўзида бу пайтда бирор дурустроқ нарса бўлмас, сал илгарироқ, май ойида эса бутунлай бошқача эди. Клайд маҳаллий газеталарда Грифитслар ва уларнинг дўстлари қандай кўнгил очаётганларини ўқиган, гоҳо олисдан ўзи ҳам кузатганди: Белла ўқийдиган Снедекер мактабида битирувчилар кечаси ва бал бўлди; ундан кейин Грифитсларнинг уйида танца кечаси уюштирилди: уйнинг олдида йўл-йўл газламадан соябон қилиниб, дарахтларга хитойи чироқлар осилди. Клайд шаҳарда кечқурун бир ўзи айланиб юриб, амакисининг уйига яқинлашиб қолганида буни тасодифан кўриб қолди. У шунда яна Грифитслар хонадони, уларнинг баланд мавқеи ва ўзининг қариндош эканлиги ҳақида ўйлай бошлади. Грифитслар бўлса, Клайдни арзимас ва енгил ишга жойлаб қўйиб, уни унутишган ва хаёлларига ҳам келтиришмасди. Клайднинг ҳозир аҳволи дуруст, Грифитслар кейинроқ уни кўришни яна истаб қолишса, ажаб эмасди.

Клайд орадан бир оз вақт ўтгандан кейин Ликургда чиқадиган «Стар» газетасида 20 июнда кўшни шаҳарларнинг (Фонда, Гловерсвилль, Амстердам ва Скенэктеди) ўзаро гул ва автомобиль мусобақалари ўтказилишини ўқиб қолди. «Бу йил сайил Ликургда бўлади, – деб ёзилганди газетада, – бу эса кўл ва тоғларга кўчиш имкони бўл-

ганларнинг ҳар йили жўнашларидан олдин шаҳар аъёнлари ҳаётида охирги муҳим воқеа бўлажак». Ликургдай шонли шаҳарнинг шарафи учун курашадиганлар қаторида Белла, Бертина, Сондра ва турган гапки, Гилберт ҳам тилга олинганди. Бу байрам шанбага тўғри келаётганидан Клайд энг зўр костюмини кийса ҳам оломонда кўзга ташланмасликка ҳаракат қилиб, бир қарашдаёқ ўзини асир этган қизни яна кўрди. У бамисоли оқ гуллар тўлқини билан олишганича қайиғини ҳайдар, сариқ наргислар билан безатилган эшкагини кўтариб олганди. Буларнинг бари ҳиндуларнинг Могаук дарёсига дахлдор бўлган қандайдир афсонасини эслатарди. Сондранинг ҳиндларникига ўхшатиб қўйилган қора сочида сариқ пат кўринарди. У шунақанги кўркама эдики, совринни олибгина қолмай, Клайдни иккинчи марта ўзига ром қилди. Бунақа жамоатга мансуб бўлиш нақадар бахт!

Клайд шундан кейин Гилбертни кўриб қолди. Жуда чиройли бир қиз у билан бирга эди. Гилберт йилнинг тўрт фаслини акс эттирувчи машиналардан бирини ҳайдаб келарди. Гилбертнинг машинаси қиш фаслини ифодалар, қиз эса қорни билдирувчи оппоқ гуллар орасида пўстинга ўралиб турарди. Ундан кейинда эса Белла Грифитс баҳор тимсоли бўлган машинани ҳайдаб келарди: у ҳарир матога ўралганича, ўзини тўқ ҳаворанг бинафшалар шалоласи ортига олганди. Бу жуда таъсирли чиққанидан Клайд севги, ёшлик, ишқий саргузаштларнинг ширин, аммо азобли онларини эслаб, хаёлга чўмди. Нафсиламрини айтганда, Ритадан бекорга айрилган экан-да, чамаси...

Клайднинг кунлари илгаригидай кечар, энди унинг ўй суришга вақти етарли эди. Маошини оширганларида даставвал бирорта хусусий уйдан

ўзига хона топишни хаёл қилди. Уй гарчи фабрикадан олисроқ бўлса-да, яхши бўлса, кифоя эди. Миссис Каппининг уйидан кўчиб кетса, Дилларднинг дийдорини кўришдан ҳам қутуларди. Бундан ташқари, мартабаси ошганидан кейин Сэмюэл Грифитс ёки Гилбертнинг одамларидан бирортаси иш юзасидан уйига келиб қолиши мумкин эди-да. Улар Клайднинг қанақа жойда туришини кўриб қолишса, нима дейишаркин?

Клайд янги ишга тайинланганига ўн кун бўлганидан кейин фамилияси зўрлиги туфайли Уикиги авенюдан бор-йўғи бир неча квартал наридан ёнма-ён ўтадиган Жефферсон авенюдаги энг яхши уйларнинг биридан хона олди. Бу уй фабрикалардан бирининг бошқарувчисининг тул қолган хотинига қарашли эди. Аёлнинг ҳозирги аҳволидаги харажатлари ўзини кўтармаётганидан иккита хонани ижарага беришга мажбур эди. Миссис Пейтон Ликургда кўпдан бери истиқомат қилар, Грифитслар ҳақида кўп эшитганди. У Клайднинг Гилбертга ўхшашлигини дарров пайқади. Миссис Пейтон Клайдга ва унинг ёқимли кўринишига азбаройи қизиқиб қолганидан битта ажойиб хонасини бор-йўғи ҳафтасига беш долларга таклиф қилганди, Клайд ўша заҳотининг ўзида рози бўлди.

Клайднинг фабрикадаги иши ҳам ўз меъёрида кетарди. Клайд гарчи қўли остидаги аёлларга қарамасликка қатъий аҳд қилган бўлса ҳам, гоҳида ишда паришонликка бориб, қизларга қарамай қололмасди. Тушмагур қизларнинг баъзи бирлари эса жуда яхшигина эди-да. Иссиқ ёз – июннинг охирлари эди. Соат икки-учларга борганда фабрикада ҳамма ишнинг бир хиллигидан чарчар, ўшанда ҳамманинг қандайдир тинкаси қуриб, бўшашиб кетарди. Бу ердагиларнинг бари хил-

ма-хил аёллар ва қизлар бўлганларидан, уларнинг хусусиятлари ва кайфиятлари ҳам турлича эди, эркаклардан, ҳордиқдан ва кўнгилочар нарсалардан йироқда бўлган бу аёллар, очигини айтганда, фабрикада фақат Клайд билан қамалиб ўтиришарди. Бинонинг ҳавоси деярли дим ва силлани қуригучи бўлиб, баҳайбат ва очиқ деразалардан жириллаб оқаётган Могаук кўриниб турарди. Унинг қирғоқларини майса гилам қоплаган, у ер-бу ерида тўп-тўп серсоя дарахтлар ўсганди. У ердаги барча нарсалар соҳилдагиларга аталган роҳат-фароғатларнинг кони эди. Ишни беихтиёр бажаришга ўрганиб кетган қизлар кўп яхши нарсаларни ўйлаб, хаёлларга берилишлари мумкин эди. Улар кўпинча ўзлари тўғрисида ва бу ишга миҳланиб қолмаганларида нималар қилишлари мумкинлиги ҳақида ўйлашарди.

Аксарият уларнинг хаёлини энг яқиндаги нарсаси чулғарди. Клайд бу ердаги якка-ю ягона эркак бўлганидан ва бунинг устига ёз ойларида энг яхши кийимда юрганидан, қизлар ҳадеб уни ўйлайверишга мойил эдилар. Улар Клайд Гриффитслар ва уларга ўхшаганлар билан қанақа алоқадайки, қаерда ва қанақа шароитда яшаркин, қандай қизларга қизиқаркин, деб ўйлаб ўйларига етишолмасди. Ўз навбатида Клайд ҳам гоҳо Гилбертнинг ўғитларини сал эсидан чиқарган пайтларида бу қизларга, айниқса, улардан баъзиларига хаёли кетар ва бу хаёллари уни энтиктириб юборарди. Клайд «Гриффитс компанияси»нинг барча истақлари ва Рита билан орани очиқ қилганига қарамай, аста-секин учта ишчи қиздан кўзини узоқламайдиган бўлиб қолди. Бунга балки Ритадан узоқлашиб кетгани ҳам сабаб бўлгандир. Бу қизлар қанча хужуджўй ва ўзларига мустаҳкам бўлишмасин, кўнгили

очишни севардилар ва Клайдни жуда чиройли йигит деб ҳисоблардилар. Бу учта қизнинг таърифи куйидагича:

Руза Никофорич – америкалик бўлиб, асли рус эди. У қомати баланд, сочлари қоп-қора, қорақўз аёл бўлиб, бурни ялпоқроқ ва даҳани бўртганроқ эди. Клайддан жонини ҳам аямасди. Клайд эса ўзини шу қадар қаттиқ тутардики, қиз Клайдни ёқтириб қолганига иқрор ҳам бўлолмасди. Сочини силлиқ тараб, кун иссиқлигидан йўл-йўл оқиш кўйлагининг энгини тирсагигача шимариб юрадиган Клайд унинг кўзига бениҳоя кўркам кўринарди. Руза Клайднинг ялтироқ жигарранг ботинкаси, тўқима ялтироқ камари, яхши ва чиройли тугилган галстугига завқ билан қарарди.

Қизларнинг иккинчиси Марта Бордалу бўлиб, пишиқ ва ҳаракатчан, жуда семизлигига қарамай, келишган эди. У канадалик французлардан эди. Сочлари мисдай қизғиш, кўзлари кўкимтир, қизил ёноқлари лўппи, кичкина қўллари эса биққи эди. Клайд ақалли бир соат ёнида бўлса борми, бу нодон ва бўшанг қизнинг боши осмонга етарди. Табиатан ёввойи ва қаҳрли бўлган Марта Клайдга кулиб қараганларнинг баридан гумонсирар, шу боисдан Руза Никофорични ҳам кўргани кўзи йўқ эди. Клайд яқинроқ келганда, Руза тирсагини унга теккизмоқчи ёки унга қараб эгилмоқчи бўлганларини кўрганди. Мартанинг ўзи ҳам бу борада бўш келмас, ўзига маълум ҳунарларни ишга соларди: кўйлагининг тугмасини кўкраги кўринадиган қилиб ечиб қўяр, иш пайтида юбкасининг этагини тиззасидан баландроққача кўтариб юборар, биққи қўлларини елкасигача очиб юрар, буларнинг барини Клайдга, менга қиё боқсанг бўлади, деган маънода қиларди. Унинг сирли хўрсинишлари ва

Клайд яқинроқ келиб қолганда хуморли боқишлари Рузани бир марта: «Оббо, француз мушуги-ей! Унга оғади энди!» – деб юборишга мажбур қилди. Рузанинг азбаройи ғайирлиги келганидан, Марта-ни роса дўппослагиси келди.

Қизларнинг учинчиси хушчақчақ, бақалоқ Флора Брандт бўлиб, Америкадаги кўримсиз бўлса ҳам хушрўйгина ишчи аёлларнинг вакиласи эди. Унинг сочлари ҳам, қалин киприкли кўзлари ҳам тим қора бўлиб, танқароқ бурни ҳам жуда таъсирчан, аммо чиройли оғзи ҳам, баланд, бақувват қомати ҳам ўзига хос бир нозанилик касб этиб турарди. У ҳар куни Клайдга: «Хўш! Сенга ёқмаяпманми? Нега менга қиё боқмайсан? Сенга қарагандай қарасам, кўп йигитларнинг бошлари осмонга етган бўларди...» демоқчи бўлгандай қарашлар қиларди.

Клайд мана шу учта ишчига қараб юриб, аста-секин улар бошқаларга бутунлай ўхшамайди, деган хаёлга бора бошлади. Улар унча босиқ ва эҳтиёткор бўлмай, ўзларини бемалолроқ тутишар, танишлар орттиришда ўз билганларидан қолишмасди. Клайд шунинг учун ҳам уларнинг ғалва қилишларидан чўчимай, бирортаси билан ўйнаб-кулиб юрса бўларди. Кейинчалик уларга ҳаддан ташқари қизиқиб қолса борми, учаласи билан галма-гал гаплашиб юраверса бўларди. Қизларга илгарироқ, сенларга қараганимга шукур қилларинг, деб қўйса кифоя, буни биров билмайди-қўяди. Уларнинг кўз сузишларига қараганда йўқ демай, ёнларига йўлатиб, бағриларини очишар, кейин у фабрикадаги жойидан айрилмаслик учун уларга чап бергудай бўлса, улар гапни кўпайтириб юришмасди. Бироқ у Гилберт Грифитсга сўз берганидан, ҳозирча аҳдини бузмоқчи эмасди. Буларнинг бари Клайд мушкул аҳволда қолганида пайдо бўлган ўткинчи

хаёллар эди, холос. Клайд аслида аёллар чиройига бефарқ қарай олмас, аъзойи бадани ўт бўлиб ловулашга тайёр турарди. Ўз жинсининг исёнларини босиши ҳам осон эмасди-да. Шунинг учун ҳам бу қизларнинг ишвалари шубҳасиз, айниқса ёзнинг иссиқ ва элитувчи кунларида бирор ёққа бориб гап-лашадиган одами бўлмаган бир пайтда гоҳо-гоҳо уни йўлдан тойдирарди. Қизлар вақт-вақти билан ноз-у карашмани жуда ҳам ошириб юборганларида, Клайд ўзини тўхтатолмай, уларга яқинлаб қоларди. Кўзларига кўзи тушиб, билдирмай тегиб кетмоқчи бўлганларини пайқаса ҳам сир бой бермай, табиатига сира мос келмайдиган даражада ўзини жуда сипо тутарди.

Бу пайтда фабрикага жуда кўп буюртма тушди, шунда Уигэм билан Лигет Клайдга қўшимча равишда яна бир неча қизни «синовга» олишни маслаҳат беришди. Бунда гап маоши кам бўлса ҳам ишлашга рози бўлган ва ҳали иш билмайдиган қизлар ҳақида борарди. Қизлар ишлаб чиқариш техникасини қилмасликлари ва ишбай асосида кўпроқ пул тополмасликлари вазидан бунга кўнишарди. Ишга ёллаш бўлимига фабрикага кирмоқчи бўлганлар доимо келиб туришар, иш тиқилинч бўлмаган пайтларда уларга рад жавоби берилар ё бўлмаса: «Ишчи кучи керак эмас», деган эълон илиб қўйиларди.

Клайд бу соҳада ҳали янги бўлгани ва шу чоққа-ча бировни ишга олиб ё ишдан бўшатиб кўрмаганидан, Лигетнинг ўзи олдин текшириб кўрган қизларни Уигэм, ё Лигет унинг олдига юбориб турадиган бўлишди. Лигетга, шунингдек, қўшимча тикувчилар ҳам керак эди, у ишга ёллаш бўлимидан ўзига юборилган қизлар орасида тамғачиликка муносиб келадиганлари учраб қолса, уларни

Клайдга синаб кўргани жўнатарди. Лигет Клайдга бундай пайтларда амал қилинадиган тартибни олдинроқ тушунтириб қўйганди: вақтинча фабрикага келганларни ишга ёллаш ва бўшатишда уларга, қанчалик яхши ишлаганларидан қатъи назар, нимага қобилликлари узил-кесил аёнлашмагунча, сиздан хурсандмиз, деган гапни айтиб бўлмасди. Уларга, қаноатланарли даражада ишляапсиз, дегандай гап қилиш мумкин эди. Бўлмаса, улардан энг яхши натижаларга эришишга тинимсиз талпинадиган ишбайчилар чиқмасди. Фабрика буюртмаларга тўлиб-тошиб кетган маҳалда шу йўл билан истаганча қиз олса бўлар, зарурат қолмаганда, уларга бемалол жавоб бериб юбораверса бўларди. Улардан битта-яримтаси тезкор ва эпчил чиқиб қолгудай бўлса, доимо фабрикада олиб қолаверса зиён қилмасди. Бунда бирорта мазаси йўқроғи ишдан бўшатилар ёки муқим хизматчилардан биттаси бошқа ишга ўтказилиб, янги, серҳаракат ва ишчан одамга жой топиларди.

Фабрикага аёл ишчилар кераклиги хусусидаги эълон ёпиштирилган куннинг эртасига Лигет: «Манави мисс Тиндал, эҳтимол, тўғри келар. Синаб кўринг» ёки «Кўринг-чи, бу қиз эҳтимол ишингизни уддалар», – деб тўрт марта биттадан қизни бошлаб келганди. Клайд уларга, илгари қаерда ишлагансиз, нима иш қилгансиз, оилангиз билан турасизми ё ўзингизми (фабриканинг сўққабош турадиганларга унчалик ҳуши йўқ эди), деган одатий нарсаларни сўрар, тамғалаш цехидаги иш қанақалиги ва ҳақ қанчалигини тушунтирарди. Шундан кейин мисс Тоддни чақирар, у эса қизларни кийимхонага бошлаб, пальто илинадиган шкафчани кўрсатар, сўнгра иш столига етаклаб келиб, нималар қилиш кераклигини тушунтирар-

ди. Кейинчалик мисс Тодд билан Клайд у ёки бу кизни ишда олиб қолиш-қолмасликни ҳал этишлари лозим эди.

Клайднинг ичини сал куйдириб юрган бояги учта кизни айтмаганда, бу ердаги аёллар Клайдга ёқмасди. Уларнинг кўпчилиги бесўнақай ва бефаҳм бўлганидан Клайд ақалли бир нечта дурустроқ кизни ишга олишни хаёл қиларди. Нега ҳам олмасин? Наҳотки, Ликургда бирорта ҳам чиройли ишчи қиз бўлмаса? Бу ердаги тамға урадиган аёлларнинг ҳаммаси ялпоқ юз бўлиб, қўл ва оёқлари узун ва йўғон эди. Кўплар, айтиқса, фабриканинг кунботар томонидаги харобаларда туришадиган поляк муҳожирларининг фарзандлари бўлмиш ишчи қизлар инглизча таллаффузида камчилик сезилади. Уларнинг калаларида битта «йигитча» топиб олиб, у билан рақсга қатнаб туришдан бўлак ҳеч вақо йўқ эди. Клайднинг фаҳмлашича, америкалик аёллар бошқача – бирмунча асабийроқ ва қотмароқ бўлишиб, муомалада босиқ ва эҳтиёткор эдилар, ирқий, ахлоқий ва диний ақидалар уларнинг бошқа қизлар билан ҳам, эркак зоти билан ҳам яқинлашишларига йўл қўймасди.

Шундай бўлса ҳам, кейинги кунларда синаб кўришга олинган янги қизлар орасидан биттаси Клайдни фабрикадагиларнинг ҳаммасидан ҳам қизиқтириб қолди. Бу қизнинг бошқалардан ақлироқ, кўркемроқ ва олижаноброқ эканлиги дарров билинди-қўйди. Бежиримгина ва бағоят келишган бу қиз бақувватликда бошқалардан қолишмасди. Клайд уни илк бор кўрганида, қизда бошқаларда йўқ бўлган қандайдир жозиба бор, деган қарорга келганди. Қизнинг ҳушёрлиги ва синчковлиги, айти пайтда дадиллиги, кескинли-

ги ва ўзига ишончи зўрлиги ҳам билиниб турар, булар иродаси кучли ва эътиқоди қатъий кишига хос бўлган хислатлар эди. Бунинг устига, у бунақа ишда тажрибам йўқ, ишни уддалай оламанми-йўқми, билмайман, деб турарди.

Қизнинг исми шарифи Роберта Олден эди. Илгари у Ликургнинг шимолидаги ораси эллик миля келадиган Трипетс-Милсдаги кичкинагина трикотаж фабрикасида ишларди. Бошидаги пешонасигача тушириб олган жигарранг шляпасининг оҳори кетган, эгнидаги кийими одми, оёғидаги туфлисининг таг чарми қалин эди. Мовийранг кўзлари бениҳоя тиниқ кўринарди. Қиз ишчан ва жиддий, айна пайтда хушчақчақ, покиза ва самимий кўринар, қалби умид ва жўшқинликка тўла бўлганидан, у билан биринчи бўлиб гаплашган Лигетга ҳам, Клайдга ҳам дарров ёқиб қолганди. У савия бобида тамғалаш цехидаги барча аёллардан баланд турарди. Суҳбат пайтида Клайд қизнинг ҳаяжонга тушаётганидан ҳайрон қолди. Гўё бу ерга ишга кириш унинг учун бениҳоя муҳим нарсасдек жуда ҳам хавотирга тушарди.

Қиз шу пайтгача Бильц деган шаҳарча яқинида ота-онаси билан турганини, ҳозир эса дўстлариникида истиқомат қилаётганини гапириб берди. У ҳалол ва соддадиллик билан гапираётганидан Клайднинг самимияти ортиб, қизга кўмаклашишга аҳд қилди. Айна пайтда у, қиз тамғалаш цехидан дурустроқ жойда ишлашга муносиб, деб ўйларди. Қизнинг йирик мовий кўзлари маъноли боқар, оғзи ва бурни, қулоғи ва қўллари бежирим ва келишган эди.

– Демак, бизга ишга кирсангиз, Ликургда тураркансиз-да? – деди Клайд шунчаки у билан пича гаплашиш ниятида.

– Ҳа, – жавоб берди қиз Клайдга очик ва тик боқиб.

– Хўш, исмингиз нимаиди? – Клайд ён дафтари-ни очди.

– Роберта Олден.

– Бу ердаги адресингиз?

– Тэйлор-стрит, икки юз йигирма саккиз.

– Мен ҳатто, бунинг қаердалигини ҳам билмайман, – деб қўйди Клайд. Қиз билан гаплашиш унга ёқарди. – Сизга айтсам, мен ҳам Ликуртта яқинда келганман, – қизга бирдан ўзидан гап очганига Клайднинг ўзи ҳам ҳайрон бўлди. Кейин эса қўшиб қўйди: – Сизга мистер Лигет ҳаммасини тушунтирдими-тушунтирмадими, билмайман. Бизда ишбай, ёқаларни тамғалаш керак. Юринг, кўрса-таман, – Клайд шундан кейин тамғаловчи қизлар ишлашаётган яқинроқ столга бошлади.

Клайд қизни бирпас томоша қилдириб қўйди-да, сўнгра мисс Тоддни овора қилмай, столдан ёқани олиб, нима қилиш ва қандай бажариш кераклигини тушунтира бошлади; буларнинг барини яқингинада унинг ўзига тушунтиришган эди.

Қиз Клайднинг сўзларини шу қадар жиддий тинглаб, ҳар бир ҳаракатини шу қадар диққат билан кузатиб турардики, у ҳатто сал гангиб, ҳаяжонга тушди. Қизнинг нигоҳи ҳаддан ташқари ўткир ва сезгир эди. Клайд ёқанинг ҳар дастасига тамға урилганига қанча ҳақ тўланиши, баъзи тамғалайдиган қизларнинг кўп, баъзиларининг кам пул топишлари ҳақида яна гапирганида, у кучини синаб кўрмоқчи бўлди. Клайд мисс Тоддни чақирганди, у қизни пальтоси билан шляпасини шкафчага илдиргани кийимхонага бошлади. Улар кийимхонадан тезда келишди. Энди қизнинг енгил сарғиш сочлари пешонаси, қизаринқираган

ёноқларини қуршаб турар, кўзлари жиддий ва сезгир боқарди. Қиз мисс Тодднинг маслаҳати билан енгини шимариб, кўҳликкина қўлини тирсагига-ча яланғочлади. Клайд унинг илк ҳаракатларини кўрганидаёқ эпчил ва тартибли ишчи бўлажagini фаҳмлади. Унинг фабрикага киришни жуда-жуда истаётганлиги равшан билиниб турарди.

Клайд пича вақт ўтгач, унга яқинлашди ва унинг ёнидаги дастадан ёқаларни бирма-бир олиб, тамғалаб, кейин бир чеккага илдам қўяётганини кузатиб турди. У чиндан ҳам тез ва яхши ишларди. У Клайд томонга бир лаҳза қараб, соддалик билан, аммо дадил ва шўхчан жилмайиб қўйганди, Клайд ҳам унга мамнун жилмайди.

– Хўш, жуда ўрнига қўяётганингизни кўриб турибман, – деди Клайд юрак ютиб. Қиз ишни чиндан ҳам бошлаётганди.

Қиз яна салгина жилмайиб қўйганди, Клайд юрагини ҳаяжон босганини сезди. Қиз бир зумда уни асир этган бўлса ҳам, бу ердаги мавқеи ва Гилбертга берган ваъдасига кўра, у ўз қўли остидаги қизларга, ҳатто улар чиройли бўлган тақдирда ҳам, майл билдирмасликка мажбур эди. Бошқа чора йўқ эди. Клайд бошқаларга қанақа эҳтиёткор бўлса, бунга ҳам шунақа бўлиши керак эди, бироқ ҳозирда юраги қизни деб тепаётганидан бу нарса кўзига ғалати кўринарди. У жудаям яхши ва зўр эди! Шунда ҳам у фақат ишчи, Гилберт айтганидай, фабрика ишчиси, Клайд эса унинг бошлиғи эди... Қиз бари бир жуда яхши ва зўр эди.

Клайд ўша куни ишга қабул қилинган бошқа қизлар ёнига шоша-пиша ўтиб кетди-да, кейин мисс Тоддан мисс Олден ҳақида тезроқ фикр айтишни илтимос қилди, у ишни эплайптими-йўқми, билмоқчиман, деди.

Клайд Робертага қараган ва у бунга жавобан жилмайганида, ундан икки стол нарида ишлаётган Руза Никофорич тирсаги билан шеригини туртиб, Клайд билан Робертани имлаб ва бош ирғаб кўрсатди. Шериги уларга диққат билан қаради. Клайд нари кетиб, Роберта яна ишга киришиши билан у қиз эгилиб, Рузага шипшиди:

– У эплаб кетишига ишонди-қўйди! – қиз қошни учириб, лабини тишлади.

Руза ҳам бошқа ҳеч ким эшитмайдиган қилиб оҳиста жавоб берди:

– Иш тезлашибди! Илгари эса бировга қарашни ҳам хоҳдамасди.

Уларнинг икковлари ҳам Клайд шу қизни танлаганига энсалари қотиб, маънодор кулимсирашди. Руза Никофорич кунчи эди.

ХIII БОБ

Роберта Олдендай камтаргина қизни «Грифитс ва К°» фабрикасидан иш излашга мажбур қилган сабаблар жуда бошқача эди. У ҳам Клайдга ўхшаб оиласи ва ҳаётидан кўнгли тўлмай ўз тақдирини ўйлаб, эзилиб юрарди. Отаси Тайтус Олденнинг Ликургдан шимолга кетаверишда эллик миляча нарида Маймико округидаги Бильц шаҳарчаси яқинида фермаси бор эди. Роберта кичкиналигидан бошлаб камбағалчиликдан бошқа нарсани кўрмай келарди. Ўзига ўхшаб фермер ўтган Эфрам Олденнинг уч ўғлидан кенжаси бўлган отаси иши юришмаган одам эди. Ёши қирқ саккизга борса ҳам отасидан мерос қолган уйда турар, бу уй ўша пайтдаёқ эски ва тузатилишга муҳтож бўлиб, эндиликда тўкилай-тўкилай деб қолганди. Бу уй бир вақтлар янги Англиянинг мўъжазгина шаҳар-

ларини беаган, томи қуббали қилиб ва ўхшатиб қурилган гўзал уйчаларнинг ажойиб намуналаридан бири эди. Унинг деворлари ҳам кўп замонлардан бери бўёқ қўрмаган, томидаги черепица ва кўча эшикдан уйга элтадиган йўлгага ётқизилган плиталарнинг анча-мунчаси камайган, шу важдан ҳоли жуда хароб бўлиб, гўё: «Ҳа, ишим чатоқ!» деб юбормоқчига ўхшарди.

Уйнинг ичкараси ҳам ташқарисидан қолишмасди. Пол билан зиналар лопиллаб гижирлар, дераза эшикларининг кўпи омон қолмаганди. Қадимий ва замонага сал яқинроқ мебелларнинг мазаси қочганидан аралаш-қуралаш туришар, уларни таърифлаб ўтиришнинг ҳам ҳожати бўлмаса керак.

Робертанинг ота-онаси эски тахлитдаги фактларни инкор этиб, хаёлотни аъло кўрадиган америкаликларнинг классик вакиллари эдилар. Тайтус Олден туғилган кўйи, ҳаётда ҳеч бир нарса ни тушунмаганича яшаб ўтиб кетаверадиганлар жумласидан эди. Бунақа одамлар дунёга келиб, таваккалига тентираб, яна йўқ бўлиб кетаверадилар. Тайтус олам ҳақидаги тушунча ва тасаввурлари туманли ва ноаниқ бўлган иккита акаси сингари кўр-кўрона яшарди. Отаси фермер ўтгани учун у ҳам фермер бўлганди. Ферма отасидан қолгани учун ана шу фермада турарди ва бошқа жойдан бахт излаб юргандан кўра, шу ерда амал-тақал қилиб юриш энгилроқ эди. У республикачилар партиясининг аъзоси эди, чунки отаси ҳам унга республикачи эди. Чунки округдагиларнинг бари республикачилар томонида турарди. Бошқачароқ бўлиши мумкинлиги унинг хаёлига ҳам келмасди. Унга сиёсий ва диний қарашлар, нима яхши-ю нима ёмонлиги ҳақидаги ҳамма тасаввурлар теварак-атрофидаги одамлардан юққанди. Бу хонадоннинг бирорта ҳам аъзоси шу чоққача

бирорта жиддий, ақлли ва ҳаққоний китобни мутолаа қилмаганди. Лекин шунга қарамай, диний ва ахлоқий дунёқарашлар нуқтаи назаридан булар ажойиб, ҳалол, тўғрисиўз, худодан қўрқадиган ва мўътабар одамлар эдилар.

Бунақа ота-онанинг қизи табиий фазилатлари-га кўра, теварак-атрофидагиларнинг ичида юксак бўлиб ажралиб турса ҳам, ҳарқалай, шу муҳитнинг фарзанди бўлмай қололмас эди. Бу ерда ҳукмрон бўлган диний ва ахлоқий тушунчалар, маҳаллий пасторлар ва қавмларнинг қарашлари унинг онгидан ҳам жой олганди. Бироқ у ўзининг жўшқин мижози ва ўткирлиги билан ажралиб турганидан ўн беш ёшидан бери Момо Ҳаво қизларининг энг хунукларидан тортиб, энг гўзалларигача – барчасининг вужудига тинчлик бермайдиган дунёнинг ўзидай кўҳна ўйлар унинг кўнглига ҳам маскан қурганди: ҳусн ва жозибадорлиги кўп ўтмай, бир кунмас бир кун бирорта эркакни ёки эркакларнинг бир қанчасини сеҳрли ва энгиб бўлмас куч билан телба қилади, деб ўйларди. Гарчи у болалик ва ёшлик йилларида қийинчиликлардан боши чиқмаган бўлса ҳам, доимо энг яхши нарсаларни орзу қиларди. Олд томонда Олбэни ёки Утикага ўхшаган катта шаҳар... ва унда янги, гўзал ҳаёт бордир, буни ким билади дейсиз!

Эзгу орзулар! Роберта ўн тўрт-ўн беш, ўн саккиздалигида баҳор субҳидамларида боққа чиқишни яхши кўрарди. Май тонггининг қуёши ҳар бир қари дарахтда пуштиранг чироқларини ёқар, тўкилган хушбўй гулбаргчалар ҳам ерга пушти гилам тўшаган, у эса ҳаётга қучоқ очганича чуқур-чуқур нафас олиб, баъзан-баъзан кулиб ёки хўрсиниб турарди. У яшаяпти! У ёш – бутун олам оёғининг тагида! Роберта қўшни боланинг кўзлари ва жилмайишини эслайди: у ҳозиргина шу ердан ўта-

ётиб, унга қараб қўйганди. Эҳтимол, у энди бошқа қарамас, шундай бўлса ҳам қизнинг кўнглида олам-олам орзулар уйғотиб кетди...

Роберта жуда уятчан, шу важдан киришимли эмасди: у эркалардан, айниқса шу ерлик қўпол, кескин кишилардан ҳайиқар, улар ҳам ўз навба-тида ундан ўзларини четроқ олиб юришарди: қизнинг уятчан ва босиқлиги уларни ҳуркитар, ҳусн-у малоҳати эса бу жойларга ортиқчалик қиларди. Тўғри, Роберта ўн олти ёшидан Бильцга қўчиб ўтиб, Эпменнинг газлама магазинида ҳафтасига беш доллар олиб ишлай бошлаганидан бери ўзига ёқадиган йигитларни учрата бошлаганди. Бироқ қиз ўз оиласи ҳақида берироқ фикрда бўлгани ва бу йигитларнинг ижтимоий мавқелари пишмаган кўзига ўзиникидан яхшироқ кўринганидан буларнинг тенги эмасман, деб ўйлаб, ўз феъли билан уларни ҳуркитарди. У, ҳарқалай, Эпменда ўн тўққиз ёшигача ишлади-ю, қарашишга муҳтож бўлган ота-онасига яқин бўлганидан ўзини ўнглол-маслигига ақли етди.

Кейин эса дунёнинг бундай чекка жойидагиларга салкам инқилобдай бўлган бир воқеа рўй берди. Одамлари асосан деҳқончилик қиладиган бу жойда меҳнат бениҳоя арзон бўлганидан, Трипетс-Милс шаҳарчасида мўъжазгина трикотаж фабрикаси бунёдга келди. Роберта гарчи эл қатори бунақа иш менга пастлик қилади, деб ўйлаган бўлса ҳам, фабрикада ишлаганлар яхши олишармиш, деган мишмишлар уни ҳам гангитмай қўймадн. Шундан кейин Трипетс-Милсга қўчиб келиб, илгари Бильцда турган танишининг уйида яшай бошлади, ҳар шанбада уйига борарди. У жиндай пул йиғишни, кейин Ликургдаги ёки Гомердаги коммерция мактаби курсида ўқишни, ҳисобчилик ёки стенографияни, қисқа-

си, дурустроқ бўлиб кетишига имкон берадиган бирор нарсани ўрганишни орзу қиларди.

Мана шу орзу ва пул йиғишга уриниш билан икки йил ўтиб кетди. У кўпроқ пул ишлар (ахир, ҳафтасига ўн икки доллар ола бошлади), бироқ ота-онаси анча қийналиб қолишган, ўзи кўп қийинчиликларни тортганидан уларнинг оғирини енгил қилишга тиришар, шунинг учун ҳам топгани уйига кетарди.

Бу ерда ҳам Бильцдаги каби савияси ва табиати жиҳатидан унга яқинроқ бўлган қизларга гўё улар ҳар жиҳатдан паст турадигандай муомала қилишарди. Роберта гарчи одатдаги ишчилардан бўлмаса ҳам, ҳар куни ўшалар билан бирга бўлаверганидан кейин уларнинг аҳволи руҳиясини, ўзига ўзи қандай муносабатда бўлишини ўрганди. Худди шундан кейин ўзига ёқаётганлардан бирортаси ҳам, жиддий ниятда бўлганда ҳам у билан қизиқмайди, деган узил-кесил фикрга келди.

Рўй берган икки воқеа Робертани фақат ниқоҳгина эмас, балки эрга тегиш-тегмаслигидан қатъи назар, умуман, келгусидаги ҳаёти хусусида дурустроқ бош қотиришга мажбур қилди. Унинг йиғирма яшар сингиси Агнесса (у Робертадан уч ёш кичик эди) илгари Олденларга қўшни бўлган мактабнинг ёш муаллимини яна учратиб қолди. Муаллим Агнесса ўқиб юрган пайтидагидан ҳам кўпроқ ёқиб қолганидан сингиси унга тегишга аҳд қилганди. Роберта шунда тез орада турмушга чиқмаса, одамлар қариқизга чиқаришиб қўйишларини сизди. Бироқ у буни ўйлаб юрганида Трипетс-Милсдаги фабрика бирдан тақа-тақ ёпилди-қолди. Роберта шундан кейин онасига ва тўйга тайёргарлик кўраётган сингисига қарашиш учун Бильцга қайтиб келди.

Бироқ шу аснода учинчи бир воқеа рўй бериб, Робертанинг режа ва орзуларини ўзгартириб юборди. Роберта Трипетс-Милсда танишган Грейс Марр деган қиз Ликургга кетиб, орадан бир неча ҳафта ўтгач, Финчлининг фабрикасига ишга жойлашиб, ҳафтасига ўн беш доллар ола бошлади. У Робертага хат ёзиб, Ликургда ишга кириши мумкинлигини, ҳар куни «Грифитс ва К°» фабрикаси ёнидан ўтиб, «Ишчи қизлар керак», деган эълонни кўришини айтганди. У одамлардан сўраб-суриштириб, қизларга дастлаб ҳафтасига тўққиз-ўн доллар маош берилишини, бироқ тезда бирор ихтисосни ўргатиб қўйишларини; шунда ишбай асосида ҳар ким қобилиятига қараб, ўн тўртдан ўн олти долларгача ишлаши мумкинлигини билибди. Ейиш-ичишга ва ижарага фақат етти доллар керак. Робертага жуда ўрганиб қолган Грейс шунинг учун ҳам оқилона равишда, кел, бирга турамиз, деб таклиф қиларди.

Роберта бу пайтда фермада туришга ортиқча тоқати қолмаганлиги ва тақдирини яхшиламаса бўлмаслигини пайқаганди. У ахири кетишига онасини рози қилди, унга: «Фабрикада ишласам, сизларга кўпроқ ёрдам бериб тураман», – деди.

Роберта Ликургга келиб, Клайднинг қўл остидаги ишга жойлашиб олганидан кейин ўзгаришлар таъсирида ўзига ҳаваси келгандай бўлди. Бироқ кўп ўтмай, тирикчилиги ҳам таниш-билишлари ҳам Бильц ва Трипетс-Милсдагидан бошқача эмаслигини билиб олди. Тўғри, Грейс Марр Робертасиз турулмасди. Бу рангпар қиз, чиройли ва хушчақчақ Роберта (унинг хушчақчақлиги бирмунча ясама эди) билан бирга бўлсам, зерикмайман, деб ўйларди. Бироқ бу ерда Роберта тушиб қолган муҳит яқиндагина ўзи чиққан муҳитдан жуда бошқача-

лиги билан ҳам, бемалолгарчилиги билан ҳам фарқ қилмасди.

Грейс синглиси билан куёви Ньютонларнинг уйида турар, улар, шубҳасиз, яхши одамлар бўлишса ҳам, бари бир мўъжазгина вилоят шаҳрининг энг меҳнаткаш ишчилари эдилар. Улар Роберта илгари Бильда ва Трипетс-Милсда кўп марта тўқнашган кишилардан ҳам тақводорроқ ва нодонроқ эдилар. Жорж Ньютоннинг жуда яхши йигитлиги, бироқ таъсирчан ва хаёлпараст эмаслиги кўзга яққол ташланиб турарди. Ўзининг ишлари ва келгусидаги режаларини у ҳамма нарсадан устун қўярди. У Крэнстонларнинг фабрикасида ишлар, бир кунмас бир кун ўзи бирор мустақил иш бошлаб юборишни мўлжаллаб, иложи борича ойлигидан йиғиб юрарди. Ньютонлар шу мақсадда йиққанлари сал кўпайиши учун Тэйлор-стритдаги эски уйни ижарага олишган, унинг бир неча хоналарига одам қўйса бўларди. Бу жиндай даромад берар, ҳатто оилани ҳам, бешта турувчини ҳам боқиб туришга етар, ўзининг меҳнати ва хоналарни ижарага қўйиш билан боғлиқ ташвишлар эса сира кўзларига кўринмасди. Ньютоннинг хотини Мэри ва Грейс Маррнинг ўзи ҳам қизиқиш доиралари ҳаддан ташқари тор, бениҳоя кўпайган аёллар тоифасидан эдилар: улар кичкинагина бўлса ҳам ўз ватанларига эга бўлиб, арзимаган, нодон қўни-қўшнилари олдида обрў қозонсалар борми, ўзларини мамнун сезишар, ҳаётга ва одамларга диний мазҳаб нуқтаи назаридан қарардилар.

Роберта Ньютонларнинг уйига келганидан кейин Ликургнинг ҳамма жойида бўлмаса ҳам мана шу хонадонда, Бильда ўзига таниш бўлган талай хонадонлардаги тор қараш ва нодонлик мавжудлигига ишонч ҳосил қилди. Ньютоннинг ва унга ўхшаганларнинг фикрига кўра, қатъий амал қи-

линиши керак бўлган нарсалар бор эди. Улар амал қилинмаса борми, охири бахайр бўлмайди. Мабодо, фабрикада ишлаётган бўлсанг, ундаги энг яхши кишиларнинг ҳаёти ва одатларига мослашиб ол... Хуллас, Роберта бу ерда жойлашиб олганидан кейин ҳар куни эрталаб Грейс ва яна иккита шу уйда турадиганлар, Крэнстон фабрикасининг икки аёл ишчиси ва шаҳар электростанциясида монтер бўлиб ишлайдиган йигит билан биргаликда Ньютонларнинг ошхонасида шоша-пиша ғарибона нонушта қилиб, ўша заҳоти кўчага чиқарди-да, бу пайтда дарёнинг нариги бетидаги фабрика районига тинимсиз оқаётган кишиларга қўшилиб оларди. Фабриканинг остонасидан ҳатлаши билан ўзига тенгқур бўлган эркак ва аёл ишчилар тўдасига тушарди. Бунда ишчилар оқимида одамдан кўра кўпроқ ажиналарга ўхшайдиган кекса ва башаралари бужмайиб кетган талай аёллар борлигини айтмаса ҳам бўлади. Улар барча қўшни уйлар ва яқинроқдаги кўчалардан чиқиб келишарди. Оломон Сентрал авенюга келганда кўпаяр, нега деганда, ҳар тарафдан унга одамлар оқими келиб қўшилар, унда чиройлироқ қизлар билан танишиб олишга суяги йўқлар ҳам топилиб турарди. Роберта уларнинг тикилишларини сезиб, қўнғил очиш пайида юрганларини фаҳмларди. Роберта илгари кўрганларига ўхшаган баъзи енгилтакроқ қизлар эса йигитларнинг қилиқларига ҳингирлаб ва тишларининг оқини кўрсатиб қўйишарди. Роберта эса бундан жуда ҳанг-у манг эди!

Кечкурунлари фабрикаларда иш тугаганидан кейин яна шу оломон вокзал олдидаги кўприкдан уйига қайтарди. Робертанинг тарбияси ва у ўзлаштирган ахлоқ қоидалари шундай эдики, ўзининг ҳусни, қатъий кўриниши ва жўшқинлигига қарамай, ҳамон ёлғиз ва бировнинг назарига туш-

май келарди. Теварак-атрофингдагиларнинг бари ўйнаб-қулиб юришганида сўққабош қолиш кишини маъюс қиларкан. Уйга у соат еттида қайтар, овқатдан кейин бекор эди. Аҳён-аҳёнда Грейс билан кино-пинога борарди. Гоҳо уни Грейс ва Ньютонлар билан бирга методистлар черкови қавмларининг йиғинига мажбурлаб олиб кетишарди.

Шундай бўлса ҳам Роберта бу оиллага кириб, Клайднинг қўлида ишлаб, ҳаётида шунча ўзгаришлар бўлганидан жуда мамнун эди. Турган жойи нақадар катта шаҳар! Сентрал авенюнинг магазинлари ва кинематографи билан чиройли кўришнишни айтмайсизми! Бу улкан фабрикалар-чи! Ёш чиройли, лабидан табассуми аримайдиган мистер Грифитс ҳам зўр. Ўзи ҳам унга ёқади.

XIV БОБ

Клайд ҳам Робертани кўрганда ҳаяжонга тушарди. Унинг Диллард, Рита ва Зелла билан муносабатлари узилиб кетган, Грифитслар хонадонига ҳам афтидан, тасодифан таклиф қилинар, у ерда Белла, Сондра Финчли ва Бертина Крэнстон сингари зодагон қизларни сал-пал кўриб қоларди, шунга кўра, энди ўзини жуда танҳо сезарди. Эҳ, бу юксак тоифа! Клайдни очиқдан-очиқ қаторига қўшмас эди. У эса қаторга қўшилиш умидида бошқа ҳамма танишларидан воз кечиб ўтирибди. Нега бундай қилди ўзи? Ҳозирда илгаригидан ҳам бешбаттар ёлғиз эмасми? Миссис Пейтоннинг хонадони! Клайд фақат ишга кетаётганида ва қайтаётганида гоҳо Сентрал авенюдаги магазинларнинг эгалари билан, мабодо, ўзлари чақиргудай бўлсалар, шунчаки сўрашиб ўтар, битта-яримта ишчи қизга сал эгилиб қўяр, аммо улар Клайдни қизиқтирмас, ўзи ҳам яқинроқ танишиб олишга

ботинмасди. Бироқ бу билан ҳеч нарсага эришиб бўлмасди-да! Ҳа, аммо у Грифитс эди, бу эса барча одамлар уни ҳурмат-эҳтиром қилишларига ҳуқуқ берарди. Мавқеи жойида! Нима қилса экан?

Бу пайтда Роберта Олден ҳам янгича шароитга бир оз кўникиб қолган, Клайднинг фабрикадаги мавқеини, келишганлигини, ботинқирамайроқ бўлса ҳам унга қараб юрганлигини яққолроқ сеза бошлаганидан бу ёғи нима бўлади энди, деб хавотирга тушарди. Ньютонлар уйидалигида Ликургдаги мавжуд барқарор ахлоқ нормалари Клайдга ёки фабрикадаги бошлиқлардан бирига қиё боқишига мутлақо йўл бермаслигини тушуниб олганди. Бу ердаги қоидага кўра, ишчи қиз бошлиғини севмаслиги ёки бошлиқни ўзига йўлатмаслиги керак эди. Художўй, боадаб ва ювош қизлар бунақа иш қилишмасди. Роберта тез орада Ликургдаги камбағаллар ва бойларни бир-биридан айириб турган тафовутнинг катталигини тушуниб олган, икки тоифа бамисоли шарт пичоқ солингандай ёки ўртасидан баланд девор олингандай бир-биридан йироқда эди. Фабрикада ишлайдиган ва муҳожирлар оиласидан чиққан ишчиларга, булар америкалик эмас, зоти паст, нодон ва бадахлоқ одамлар, уларга яқин йўламаслик керак, деб «нах уриб» қўйилганди.

Роберта ўзи ва дўстлари мансуб бўлган майда буржуазия доирасида, дин ва ахлоқ маҳкам муҳитдан рақс, кўчада айланиш, кинога тушиш сингари нарсалар ҳам ман этилган эди. Роберта эса худди шу пайтда рақсга унча-мунча қизиқа бошлаганди. Роберта билан Грейс бориб туришадиган черковнинг қавмлари бўлган йигитлар ва қизлар ўзларини улар билан тенг кўришга мойил эмасликлари чатоқ эди; буларнинг бари анча вақтдан

бери турадиган ва ўзига анча тўқ бўлган оилалардан чиққан ёшлар эди. Роберта билан Грейс бир оз вақт черковдаги ибодат ва йиғинларга қатнаб туришган бўлишса ҳам, бундан уларнинг аҳволи ўнгланиб қолмади: икковлари ҳам ўзларига доғ теккизмаганларидан даврага киритишган, бироқ зиёфат ва кечаларга уларни таклиф қилишмас, мавқеи баландроқ қавмлар бўладиган бирорта издиҳомда қатнашмагандилар.

Роберта Клайдни учратганидан кейин кўнгли сушт кетган ва йигитни бойлар тоифасидан деб хаёл қиларди. Шунда унинг қалбига Клайдни ҳам ишдан чиқарган жонсарақ шуҳратпарастлик оғу-си ўрлаб қолди. У ҳар куни фабрикада Клайднинг ўзига хотиржам, синчиклаб ва ҳарқалай, ботинқи-рамай қарашларини беихтиёр равишда сезарди. Қиз, шунингдек, Клайднинг қувиб солади, деб яқинлашишга уриниб кўришга чўчиётганлигини ҳам пайқаб турарди. Роберта икки ҳафтадан бери ишлаётганидан кўпинча Клайд пишиқроқ бўлиши учун гап бошлашини истар, бироқ бўлак дақиқаларда, йўқ, у яқинлашмаслиги керак, деб юраги орқасига тортиб кетарди. Бу даҳшат! Бўлмади! Бошқа қизлар дарров сезиб қолишади. Улар Клайд қанчалик келишган бўлмасин, ўзларининг тенги эмас деб, жуда бегона санашар, мабодо, Робертага бошқа қизларга қарагандан бошқачароқ қараса борми, буни ўзларича йўйишади. Бу қизлар ҳамма нарсани фақат битта нарсага тақаб, уни бузуққа чиқариб қўйишларини биларди.

Клайд эса Гилберт айтган гапларни яхши эсларди. У шу чоққача Гилбертнинг гапларига амал қилиб келар, ўзини қизларга бепарво кўрсатиб, бирортасига ҳам қайрилиб қарамас, энди эса, яъни Роберта фабрикада пайдо бўлганидан бери, у бе-

ихтиёр равишда тез-тез қизнинг столига яқин келиб, чаққон ва илдам ишлашини кузатарди. Қиз Клайд ўйлагандай яхши ва каллали чиқди, тез орада бировнинг маслаҳати ва кўрсатмасисиз ишнинг ҳамма йўл ва усуллари билиб олиб, бошқалардан қолишмай, ҳафтасига ўн беш доллардан тушира бошлади. Бу ерда ишлаш унга роҳат ва иқбол эканлиги, Клайднинг бир боқишидан юраги қоқ ёрилиши унинг ҳар бир ҳаракатидан сезилиб турарди.

Роберта нозиктаъброқ кўринар, бошқаларга бутунлай ўхшамас эди. Клайд қизнинг хулқида ўзига хос хушчақчақлик туғёини, ҳатто, туйғуларининг наинки эмоционал, балки шоирона йўсинда ажралиб туришини кўриб, ҳайратга тушар эди. Роберта босиқлигига қарамай, ўзига сира ўхшамаган муҳожир ҳислар билан апоқ-чапоқ бўлиб, уларнинг тилини биларди. Клайд Робертанинг Лена Шликт, Ода Петканас, Анжелина Питти билан иш борасидаги гапларига қулоқ солганида унинг америкалик бошқа қизлар сингари димоғдор ва кеккайган эмаслигини пайқаганди. Америкалик қизларнинг ўзлари ҳам, афтидан, Робертани ҳурмат қилишарди.

Клайд бир куни тушки танаффус пайтида ошхонадан вақтлироқ қайтиб келганида, Роберта, бир неча муҳожир ва тўрт америкалик қиз энг хушчақчақ ва бесўнақай ишчилардан бўлмиш поляк Марияни ўртага олиб туришганини кўрди. Мария шанғиллаганича, яқинда танишган бир йигити унга бир мақсадда чети жимжимали сумка тақдим қилганини гапириб берарди.

– Унингча, сумкани олсам-у, маъшуқаси бўлсам, – Мария мақтанганича, сумкани қизиқсиниб қолган дугоналарининг кўзи олдида ўйнатди. – Буни ўйлаб кўриш керак. Сумка зўр-а, тўғрими?

– У сумкани кўтариб, ҳар томонга айлантирди, кейин ясама жиддийлик билан Робертанинг жиғига тегиш мақсадида уни Робертага қарата силкитиб сўради: – Айт, нима қилай? Сумкасини олиб, унга эрмак бўлайми ё қайтариб берайми? Бу сумка менга жудаям ёқяпти, ўлай агар!

Клайд Роберта олган тарбиясига амал қиладиган бўлса тутақиб кетади, деб ўйлади. Бироқ унақа бўлмади! Робертанинг юз ифодасига қараганда, бундай эрмакдан унинг завқланаётгани сезиларди.

– Ҳаммаси унинг келишган-келишмаганлигига боғлиқ, Мария, – жавоб қилди Роберта хушчақчақлик билан жилмайиб. – Мабодо у жудаям зўр бўлса, мен уни пича лақиллатардим, сумкани эса қўлимдан чиқармасдим.

– У, сабр қиламан, демаяпти-да, – Мария вазият қалтислигини ўйлаб, қув гап қилди (шунда у яқинлашган Клайдга кўз қисиб қўйди). – Мен унга бугун ё сумкасини қайтариб беришим, ё айтганига юришим керак. Ўзим эса бунақа зўр сумкага ўлсам ҳам етиша олмайман! – Мария бурнини кулгили жийириб, сумкага қув ва шўх қараш қилди. – Нима қиламан энди?

«Бу мисс Олдендай чекка жойдан келган камтаргина қизга ортиқча гап бўлди. Унга хуш келмайди», деб қўйди Клайд ичида.

Аммо у Робертанинг балолигига ишонч ҳосил қилди: қиз ўзини ташвишда қолгандай қилиб кўрсатарди.

Унинг кўзлари катта очилиб, юзига безовталиқ ифодаси қалқди. Клайд қиз буни ёлғондан қилаётган бўлса ҳам ўрнига қўяётганини кўриб турарди. Шунда голландиялик жингалак соч Лена гапга аралашди:

– Ўлай агар, мабодо, сенга керак бўлмаса, сумкани ҳам, йигитни ҳам мен оламан: уни қаердан топай? Ҳозир менинг ёрим йўқ.

У гўё Мариядан сумкани тортиб олмоқчи бўлгандай қўлини чўзди. Мария бўлса шоша-пиша орқасига тисарилади, хонадаги қизларнинг бари бу қўпол ҳазилдан маза қилиб кулишар, завқланиб қийқиришарди. Ҳатто, Роберта ҳам қаттиқроқ кулди, бу эса Клайдга хуш келди: унга шукчаки эрмакдан нарига ўтмайдиган дағал юмор ёқарди.

Гудок чалиниб, қўшни бинодан юзларча машиналарнинг ғувиллашлари келганда, Клайднинг қулоғига Робертанинг шу сўзлари чалинди:

– Гапинг тўғрига ўхшайди, Лена. Яхши одамни кунда ҳам учратавермайсан.

Робертанинг мовий кўзлари чақнар, ширин лаблари жилмайиб турарди. Клайд унинг жиддий гапирмай тегишиб, ҳазил қилаётганини тушунар, аммо у ўзи ўйлаганидай калтабин эмаслигини ҳам сезиб турарди. Роберта жонкуяр, хушчақчақ, муруватли, оқкўнгил ва ҳазилни жуда яхши кўрадиган қиз чиқиб қолди. Гарчи у ғариброқ кийиниб, бошидан биринчи кун келганидаги ўша жигарранг шляпаси, эғнидан кўк кўйлаги тушмаган бўлса ҳам, бошқа ишчи қизлардан чиройли кўринарди. У лабларига ва юзларига бўёқ суртаверганларидан гоҳо гулли пряникка ўхшаб кетадиган муҳожир қизлар сингари бўёқ ишлатишга муҳтож эмасди. Унинг қўллари ва томоқлари шунчалик яхши, тўла ва келишганлигини, худди чинакамига лаззат олаётгандай берилиб ва нозланиб ишлашни кўрмайсизми! Қаттиқ ишлаганидан кун жуда исиб кетган соатларда устки лаби, пешонаси ва даҳанига тер қалқади. Шунда бир лаҳза тўхтаб, терини дастрўмоли билан артиб олади. Клайдга эса

бу марварид доналари уни янада гўзал кўрсатаётгандай туюлади.

Бу Клайд учун ажойиб кунлар эди. Яна унинг ҳаётида ўзи орзу қилган қиз учрадики, унинг яқинида Клайд кун бўйи бўла олар ва қурби етганча (илгари Гортензия Бригсга интилгани каби) бутун иштиёқи билан унга талпинар, аммо бу галги туйғулари ёқимлироқ эди, чунки Робертанинг соддалиги, яхшилиги ва одоблигини кўриб турарди. Гарчи дастлабки пайтларда қиз унинг кўзига жуда бепарво кўринган (ё қувлик қилганмикин) ва Клайдни назарига илмай юрган бўлса ҳам, амалда буларнинг бари ёлғондакам эди. Роберта, тўғрироғи, ўзини қандай тутишни билмасди. Клайднинг юзи сингари қўли ҳам келишган, майин сочлари қоп-қора, майин ва мулойим боқувчи кўзлари ҳам қора эди. У кўркам, жуда кўркам йигит эди! Робертанинг кўзига чинакам барно бўлиб кўринарди.

Бир куни бўлимга Гилберт Грифитс кириб, Клайд билан нималарнидир гаплашди. Роберта шунда Клайд илгари ўйлаганимдан ҳам бой ва жамиятда мавқеи баланд одам экан, деган хаёлга борди. Бунинг устига Гилберт бўлимда кўринган дақиқада Робертанинг қўшниси бўлган Лена Шликт унга томон энгашиб, деди:

– Бу мистер Гилберт Грифитс. Бутун фабрика унинг отасига қарайди, айтишларича, отаси ўлганидан кейин унга қолармиш. Булар амакивачча бўлишади, – деб қўйди у Клайд томонга бош ирғаб.

– Бир-бирларига жуда ўхшашади-а, тўғрими?

– Ҳа, жуда ҳам, – деди Роберта иккала йигитга зимдан қараб қўяркан. – Фақат менга мистер Клайд чиройлироқ кўриняпти, сенингча-чи?

Ода Петканас Робертанинг бошқа томонида ўтирганидан унинг гапини эшитиб, кулимсиради:

– Бу ҳаммагаям шунақа туюлади! У мистер Гилберт сингари димоғдор эмас.

– У ҳам бойми? – деб сўради Роберта Клайдга хаёли кетиб.

– Билмайман. Одамларнинг гапига қараганда, бой эмас, – Оданинг юзига гумон ифодаси қалқиди. У ҳам бошқа қизларга ўхшаб Клайдга жуда қизиқарди. – Илгари у ишлов бериладиган цехда ишларди. Менимча, ҳамма қатори қора иш қиларди. Бироқ уни иш ўргангани яқинда келган, дейишади. Эҳтимол, бу ерда кўп қолмас.

Роберта бунини эшитиб, хафа бўлиб кетди. У шу чоққача Клайднинг севиб қолмасам керак, деб ўзинини ишонтиришга уринарди. Энди эса Клайд хоҳлаган кунини кетиб қолиши ва уни сира кўролмаслигини тасаввур қиларкан, ғалати аҳволга тушди. Клайд ёш, чиройли, жозибали йигит. Ўзи ҳам унга ёқади, бу аниқ. Бироқ бунини ўйлаш керак эмас. Роберта кўзи билан ҳам, ҳаракати билан ҳам унинг эътиборини тортмаслиги лозим. Нега деганда, у бу ерда катта одам, Робертадан жуда баландда туради-да...

Роберта Клайднинг қариндошлари зўрлиги ва ўзи бадавлат одам бўлиши мумкинлиги ҳақидаги гапларни эшитганидан кейин, гапида маҳкам турадиган қиз бўлганидан у мен билан шунчаки кўнгилхушлик қилмоқчи, деган қарорга келди. Ахир у камбағал ишчи-да. У эса шундай бой одамнинг жияни... Клайд Робертага уйланмайди, албатта. Уларнинг ўртасида қанақа муносабат бўлиши мумкин? Ҳа, Роберта жуда ҳам эҳтиёт бўлиши керак.

XV БОБ

Ўша кунлари Клайднинг Роберта ва Ликургдаги ўз шахсий мавқеи ҳақидаги хаёллари чалкаш ва безовта эди. «Ишчи кизлардан таниш-билиш

ортгирманг», – деб Гилберт унга қаттиқ тайинлаб, қўйган-ку! Иккинчи томондан, Клайднинг ҳали-гача таниш-билишлари ҳам, жамиятдаги мавқеи ҳам йўқ бўлиб, аввалгидай бир ўзи турарди. Тўғри, миссис Пейтоннинг уйига кўчиб келиб, бу райондаги энг яхши кўчага тушди, бироқ очигини айтганда, бу ер миссис Каппининг хонадонидан ҳам зерикарли эди. Клайд у ерда ўзига қолса, ҳарқалай, Диллардга ўхшаган ёш-яланглар билан учрашиб зерикмасди. Бу ерда эса миссис Пейтоннинг чамаси ўзи билан баравар бўлган бўйдоқ укаси ва ўттиз яшар ўғлидан бўлак ҳеч кимни кўрмасди. Миссис Пейтоннинг ўғли касалманд ва маҳдуд кишилардан бўлиб, Ликургдаги банклардан бирида ишлар, шунинг учун ҳам Клайд билан бирга бўла оладиган бирорта зот йўқ эди. Клайд шу чоққача кўриб келаётган кишилар сингари янги хўжайинлари ҳам: у бизни ўзига қўшмайди, қариндошлари ва танишлари бор, шунинг учун ҳам унга қўшил-сак унчалик чиройли чиқмас, деб ўйлашарди.

Бошқа томондан қараганда, гарчи Роберта Клайд талпинаётган баланд тоифага мансуб бўл-маса ҳам ҳуснда зўрлигидан ўшасиз тура олмас-ди. Танҳолик ва ошаётган ҳирс Клайдни Роберта томон кун сайин судрарди. Қизни у, қиз эса уни кўргиси келаварарди. Уларнинг ҳаяжонли ва қай-ноқ нигоҳлари зимдан тўқнашиб қоларди. Робертанинг Клайд кўришини истамаган, Клайдга ўғринча ташлаган биргина ўткинчи назари баъзан иситмасини чиқариб, уни бўшаштириб юборарди. Унинг чиройли оғзи, чақнаб турувчи катта-катта меҳрибон кўзлари, айни пайтда уятчан ҳамда ҳа-диксировчи табассуми! Қўлларининг зўрлиги, сол-ланиб турувчи бадани, ҳаракатларининг чаққон ва иддамлигини айтмайсизми! У билан дўстлашиб,

гаплашиб, бирор ерда учрашиб турса... буну у ҳам истаса, ўзи юрак ютинса қани энди!

Тортиниш. Қучли эҳтирос. Кети кўринмас ширин интизорлик. Бу ердаги ҳаётнинг кулгили ва бемаъни зиддиятларга сероблиги Клайдни чиндан ҳам энсасини қотириб, жаҳлини чиқарарди. У ёлғиз ва ўз ҳолига ташлаб қўйилган бўлса ҳам, теварак-атрофидагилар уни хушчақчақ ва зўр оламда маза қилиб юрибди, деб ўйлашарди.

Клайд жиндай кўнгили ёзиш мақсадида шанба ва якшанба кунлари Гловерсвил, Фонда, Амстердамга ёки Бўз ва Крам кўлларига кета бошлади. Буну ҳозирги мавқеи тақозо қилар, ундан ташқари, шаҳарда кўринмасам, мени паст табақа ичида айшини суряпти, деб ўйлаётганлар адашганликларини билиб олишади, деган мақсадда шундай қила бошлади. Борадиган ерларида чўмиладиган жойлар, яхши пляжлар бўлиб, чўмилганда кийиладиган либослар ва қайиқларни олиб туриш мумкин эди.

Клайд доимо, агар Грифитслар бир кунмас бир кун яқинларига йўлатгудай бўлишса, ҳар эҳтимолга қарши аъёнларга хос кўникма ва одатларни ўрганиб қўйишим керак, деб ўйларди. Унинг тасодифий таниши – ажойиб спортсмен сузишга ва шўнғишга яхшилаб ўргатиб қўйган бўлса ҳам, Клайд қайиқда юришга қизиқиб қолди. Клайд ёқаси очик кўйлак, парусин туфлида соатбайга бериладиган қип-қизил, кўм-кўк ёки яшил байдаркада Крам кўлининг ўртасига сузиб чиқиш жуда ажойиблигини ўйлаганида ҳузур қиларди. Буларнинг бари, юксак-юксак мовийликлар қўйнида икки-уч булут парчаси эриб бораётган пайтларда ҳавойи, афсонавий кўринарди. Шу вадан Клайд куппа-кундузи ўзини Ликургининг шимолий теграларидаги Рэкет ёки Скрун, Жорж ёки Чемплейн

кўлларига кўпинча бориб турадиган бой улфатлар даврасининг аъзоси сифатида ҳис қилиб, ширин халларга берила бошларди. У Ликургнинг бундай жойларга чиқиб тура оладиган энг бадавлат кишилари даврасидаги рақслар, гольф ва теннис ўйинлари ва қайиқда айланишларни кўз олдига келтирарди.

Тахминан ўша пайтларда Роберта билан дугонаси Грейс ҳам Крам кўли борлигини билиб қолиб, мистер ва миссис Ньютонлар маъқуллашганидан кейин шаҳардан ташқарида бемалол ва тинч чўмилиб келишга мўлжаллаб қўйишганди. Уларга ҳам шанба ва якшанба кунлари бу ерга тушдан кейин келиш ёқарди. Улар кўлнинг фарбий соҳилидаги у ер-бу ерда тўп-тўп дарахтлар бўлган ерларни ёқалаб ўтган ва йўловчилар юравериби, ҳосил қилган сўқмоқдан сувни томоша қилиб боришар, нега деганда, қайиқ ҳайдашни ҳам, сузишни ҳам билишмасди. Теварак-атрофда дала гуллари ва маймунжонлар сероб эди. Баъзи бир жойлардаги хатарли ботқоқдан ўтилса, оппоқ нилуфарларга бемалол кўл етарди. Улар кўзни жуда ўйнатганидан қизлар миссис Ньютонга икки марта даста-даста дала гуллари ва нилуфар олиб келишганди.

Клайд июлнинг учинчи якшанбасида костюми билан шляпасини ечганча, ҳар маҳалгидай якка ўзи хомуш бўлганича кўм-кўк байдаркасида кўлнинг чўмиладиган жойидан бир ярим миляча наридаги жанубий соҳил ёқалаб сузиб борарди. Ўзини яшашга чанқоқ ва хафа сезганидан қандай ҳаёт кечирса, дурустроқ бўлишини ўйлаб, шуҳрат-параст хаёлларга бериларди. Кўлнинг у ер-бу ерида байдаркалар ва уларга нисбатан бесўнақай қайиқлар кўринар, гоҳо йигитлар ва қизлар, эркаклар ва аёлларнинг узук-юлуқ гаплари ва шўх кулгилари қулоғига чалиниб қоларди. Клайд гоҳи-

да олисдаги байдаркада ўзи сингари орзумандни кўриб қолиб, у ҳам бахтиёр севилганлардан, деб ўйларди... Ўзи эса якка-ёлғиз эди-да!

Ёш-яланглар ва уларнинг ёнларидаги қизларни кўргандаёқ Клайднинг бўғиқ ва исёнкор ҳолдаги эҳтиросли истаклари яна гулгула қила бошларди. Ўшанда унинг кўзига жуда бўлакча нарсалар кела бошлади. Мабодо, пешонаси ёруғ бўлиб, бошқа бир оилада дунёга келганида борми, ҳозирда у Скрун ёки Рэкет, ёки Чемплейн кўлида Сондра Финчлига ўхшаган бирорта қиз билан байдаркада айланиб юрган бўларди. Отда юриш, теннис ўйнаш, оқшомлари рақс тушиш, Сондра билан машинада ҳамма ёққа бориш Клайднинг қўлидан келмасмиди? Клайд ўзини азбаройи сафил ва танҳо сезганидан тинчи бузилган, теварак-атрофидаги кўзга ташланаётган нарсалардан эзилиб кетарди. Назарида қаёққа қараса севги, романтика, лаззатни кўраётгандек эди. Нима қилсин? Ўзини қаёққа урсин? Умр бўйи сўққабош юрмайди-ку! Пешонаси шўр чиқди. Клайднинг хаёли ўтмишга, ўша даҳшатли фалокатдан илгари Канзас-Ситида кечирган жиндай бахтиёр, қувноқ кунларига кетиб, эски дўстлари ёдига тушди... Ретерер, Хегланд, Хигби, Тина Когель, Гортензия, Ретерернинг синглиси Луиза, қисқаси, ҳалокат арафасида анча яқин бўла бошлаган ҳамма улфатларини эсга олди. Кейин эса кўз ўнгига Диллард, Рита, Зелла келди, улар билан бирга юргани ҳозирги аҳволидан ўлса ўлиги ортиқ эди. Грифитслар пинакларини бузишмаса, нима бўлади? Наҳотки, Клайд бу ерга Гилбертга оёғости бўлгани келган бўлса? Наҳотки, бой амакисининг фарзандлари ва бу ердаги манаман деганларнинг бари уни ўзларига яқин йўлатмай менсимаса? Клайд бу одамларнинг бари маза қилиб, ғамташвиш нималигини билмай, давр-у даврон суриб

юришганини кўп нарсалардан яққол кўриб турарди. Ҳатто ҳозир, мана шу ёзги ўлик мавсумда ҳам маҳаллий газеталарда деярли ҳар куни уларнинг шаҳар чеккаларида ўйнаб-кулиб юришгани ҳақидаги хабарлар чиқиб турарди... Гоҳо улардан бирортаси бир нафасга шаҳарга кириб ўтар, ўшанда зодагонлар доирасига мансуб бўлган ёш-яланг улфатларни «Ликург» меҳмонхонаси ёки Уикиги авенюдаги зўр иморатлардан бирининг олдида кўрса бўларди.

Ота-бола Грифитслар шаҳарда бўлган кунларида уларнинг қимматбаҳо машиналари бош идоранинг олдида турарди. Гилберт билан Сэмюэл жуда башанг кийинган бўлишар, фирманинг дурустроқ вазифадаги ходимлари билан улкан корхонани подшоҳлардай дабдаба билан айланиб чиқишаркан, йўл-йўлакай ҳисоботлар эшитиб, маслаҳатлар беришарди. Ўзи Гилбертнинг амакиваччаси, кимсан Сэмюэлнинг жияни бўла туриб, нима қилишини билмай юрибди, демак, амакисининг хонадонига унча хуш келмаётгани энди аниқ бўлди. Отаси манави амакисига ўхшаган чапдаст, пултопар, онаси (уни худонинг ўзи асрасин!) совуқ, кибри ва бепарво келинойи сингари зодагон эмасди-да. Буларнинг баридан воз кечса, нима қиларкин? Ўзи бу ерга келиб, хўп бўлмағур иш қилган экан-да. Эҳтимол, бадавлат қариндошлари Клайдга ортиқ ёрдам бермоқчи эмасдирлар?

Ёлғизлик, алам ва умидсизлик Клайдни Грифитслар ва уларнинг даврасини (ҳар сафар соҳибжамол Сондра Финчлини ўйлаганида юраги жуда орзиқиб кетарди) эмас, балки Роберта ва ўзи сингари уни ҳам қуршаган муҳитни орзу қилишга мажбур этарди. Роберта оддий камбағал қизлардан бўлса ҳам, Клайд фабрикада кўриб турадиган бошқа қизлардан чиройли эди.

Грифитсларнинг Клайддай одамдан фақат фабрикада ишлаётгани учун ҳам, айтайлик, Роберта билан танишмагин, деб талаб қилишлари жуда ноинсофлик ва бемаъни эди! Клайд улар қаттиқ турганликлари учун ҳам қиз билан яқинлашиб, биргалашиб қўлга ёки унинг уйига боролмасди. У айти пайтда ҳамёни бўшлигидан бошқа дурустроқ танишлар ҳам орттиролмас ва бирортаси билан учрашиб туролмасди. Роберта эса жуда келишган ва кўйдирмажон эди... Клайд унинг ишлаётганини – келишган қўлларининг илдам ва кўркам ҳаракатларини, силлиқ бадани, жилмайганида порловчи кўзларини кўз ўнгига келтираркан, вужуди яна ўзига тинчлик бермай келаётган илиқ ҳисларга тўларди. Бу қиз камбағаллиги туфайли оддий ишчи бўлса ҳам Клайд у билан ўзини бахтиёр сезар, бироқ унга уйланмаслиги шарт эди. Никоҳ масаласига келганда шуҳратпараст Клайд Грифитслар даврасидаги қизлардан бирига уйланаман, деган ширин хаёллар билан маст бўлиб юрарди! Шунда ҳам у жўшиб, Робертага интиларди. Қани энди, юрак ютиб у билан гаплашса, ишдан кейин уйига кузатиб қўйса, бу ерга шанба ёки якшанба куни олиб келиб, биргаликда дам олиб, орзуларига берилиб, қайиқда айлантирса, қани энди.

Клайднинг байдаркаси кўрфазни яшириб турган дарахтлар ва буталар ўсган жойни ёқалаб ўта бошлади. Бу ерда сув нилуфарлари сероб бўлиб, уларнинг катта япроқлари қўл юзини босиб кетганди. Соҳилда турган қиз эса гуллардан кўзини узмасди. Унинг бошида шляпаси йўқ, офтоб юзига тушиб турганидан қўлини соябон қилиб, сувга тикиларди. Шунда қизнинг лаблари ҳайратдан сал қимирлагандай бўлди. У Клайднинг кўзига жуда келишган кўринганидан эшкакни ўз ҳолига қўй-

ди-да, унга тикила бошлади. Қизнинг эгнидаги оппоқ блузкасининг энги тирсагигача шимариб қўйилган, кўм-кўк юбкаси келишган қоматини тараф кўрсатиб турарди. Наҳотки, бу Роберта бўлса? Йўқ, мумкин эмас! Ҳа, бу ўша!

Клайд нима қилаётганини ўйлагунича ҳам бўлмайд қизга яқинроқ бориб қолди. Энди соҳилгача йигирма футча қолган эди. У қиз томонга орзулари тўсатдан рўёбга чиққан одамдай севинч билан қарарди. Бамисоли унинг ўзи ҳам фаройиб қўланкага ўхшарди, тўсатдан пайдо бўлгандай, толғин хаёлот самараси жонли шаклга киргандай эди, Роберта ҳам қимир этмас, қотиб қолганича унга тикилар, ҳар доим қувончли ҳаяжон босган чоғлари лабларида пайдо бўладиган жозибали жилва билан беихтиёр кулимсираб турарди.

– Ие, мисс Олденми? Сизмисиз, ўзи? – Клайд кичқириб юборди. – Сизлигингизга ишонмовдим. Сизмисиз ё бошқами деб ҳеч таниёлмаётгандим.

– Ҳа, менман, – деб кулди у сал ажабланиб ва гангиб.

Роберта гарчи дастлабки лаҳзаларда ўзини сал босган бўлса ҳам, Клайдни кўрганидан хурсандлиги яққол билиниб турарди, бироқ бу учрашув қанча ғалва чиқаришига кўзи етиб, дарров хавотирга ҳам тушиб қолди. Танишлик ва эҳтимол, дўстлик ришталари боғланиб қолар, очиги, Роберта бунга ортиқ қаршилиқ қилмоқчи эмас, одамлар нима дейишса дейишаверсин. Бироқ ҳарқалай, бу ерда дугонаси Грейс Марр бор-ку! Грейсга Клайд тўғрисида ва у ўзига жуда ёқиши хусусида гапириш керакмикин? Буларнинг бари Робертани тўлқинлантирарди. Шунда ҳам у бари бир хурсанд жилмайганича Клайдга очиқ ва мулойим боқди. У Клайдни кўп ўйлаган, унга етишишни орзу қилган,

буларнинг бари – дилидаги шунчаки камтарин ва қувонч бахш этувчи орзулар эди. Клайд мана энди қаршисида! Клайд ё у бу қўлга келса, нимаси айбли бўлибди?

– Айланиб юрибсизми? – деди ниҳоят Клайд қизнинг олдидан чиқиб қолганига суюниб (аммо чўчинқираб юрганлари учун бир оз бўзариб). Бироқ қиз сувга тикилаётганини эслаб, қўшимча қилди: – Нилуфар териб берайми? Менимча, улардан олмақчига ўхшайсиз.

– Ҳа-а, – жавоб қилди Роберта ҳали ҳам жилмайганича Клайддан кўз узмай тураркан. Нега деганда, Клайднинг қоп-қора сочларини шамол тўзғитар, оч зангори, ёқаси очиқ ва енги шимарилган кўйлаги ва кўм-кўк қайиқ узра ушлаб турган сариқ эшкаги уни бутунлай мафтун қилиб қўйганди.

Қани энди, бу йигитни ўзиники қилиб олса-ю, бу дунёда унга ўзидан бошқа одам қарамаса... Бу улкан бахт бўлар, Робертага эса дунёда бундан бошқа нарсанинг кераги йўқ эди. У мана, Робертанинг пойида кўм-кўк байдаркада офтобда ялтираб, жуда бошқача ва ажойиб бўлиб турибди. Грейс эса олисларда дасторгул териб юрибди. Роберта буни удалай олармикин? Бу ишни қилиши шартмикин?

– Мен уларга қўл етармикин деб қараб тургандим, – Роберта гапида давом этаркан, сал ҳаяжонланганидан овози титрагандай бўлди. – Шу пайтгача бу ерда нилуфар борлигини кўрмагандим.

– Сизга хоҳлаганингизча териб бераман, – хитоб қилди Клайд хушчақчақ ҳолда. – Шу ерда туринг, мен ҳозироқ сизга етказаман, – Клайд шу пайтда уни байдаркага тушириб олганим дурустроқ деб ўйлаганидан қўшиб қўйди: – Қайиқда айлансак бўлмайдими? Бунга икковимиз бемалол сиғамиз, сизни истаган ерингизга обориб қўяман. Ҳув ана-

ви оролчанинг нарёғида бундан ҳам зўр нилуфарлар бор. Кўлнинг нариги бетида ҳам истаганингизча топилади.

Роберта кўлга қаради. Шу пайт ёнларидан бошқа бир байдарка ўтиб қолди. Унда Клайд қатори бир йигит ва Робертадан катта бўлмаган бир қиз бор эди. Қизнинг эғнида оқ кўйлак, бошида би-нафшаранг шляпа, қайиқлари эса яшил рангга бўялганди. Олисда, ҳозиргина Клайд айтган оролча ёнида сап-сарик қайиқ кўриниб, унда ҳам йигит билан қиз бор эди. Роберта қайиқда дугонаси йўқ пайтида айланишни маъқул топарди. Клайд билан икковлари бўлишса қани энди. Бу ерга якка ўзи келмаганини қаранг-а! Ҳозир Грейсни қайиққа тушгин, деб чақирса борми, Грейс кейин ҳам у билан Клайд ҳақида бирор нарса эшитиб қолса, гапни кўпайтириб, бичиб-тўқиб юради... Бироқ Клайдга ҳозир йўқ дейиш ҳам даҳшатли. Клайднинг ҳафсаласи пир бўлиши мумкин, кейин жуда ёмон бўлади.

Роберта тик турганича ўй суради, Клайд эса унинг иккиланаётганидан, ўзининг ёлғизлиги ва Робертага бўлган кучли иштиёқидан ҳаяжонга тушиб ва ўзини галати сезиб, бирдан гапириб қолди:

– Йўқ деманг, ишқилиб!.. Манави ерга ўтиринг! Сизни жуда ҳам айлантиргим келяпти. Мана кўрасиз, бундан хурсанд бўласиз! Истаганингизча нилуфар ҳам терамиз. Кейин эса айтган жойингизга ўн дақиқада обориб қўяман.

Роберта ичида: «Сизни жуда ҳам айлантиргим келяпти», деганини қайд қилиб, анча хотиржам тортиб, дадиллиги ортди. Клайд қайиққа ўтқизиб олиб, ноҳўя иш қилмоқчи эмас, деб кўнглидан ўтказди.

– Бу ерда дугонам ҳам бор-да, – деб қўйди Роберта бўшашинқираб ва маъюсроқ ҳолда, унинг

ҳозирги дамда Клайд билан жуда-жуда айлангиси келганидан Грейсга тоқати камроқ эди. Уни бу ерга нимага ҳам олиб келди? Грейс хунук қиз, Клайдга ёқмай қолса, ҳамма иш расво бўлади, Роберта шундан кейин жуда мияси қотиб кетиб қўшиб қўйди: – Яхшиси, мен тушмай қўя қолай. Балки бу хавфлидир.

– Йўғ-е, бемалол ўтираверинг! – Клайд Роберта бўшашаётганини кўриб, кулиб юборди. – Сира ҳам хавfli эмас, – деб қўйди у эҳтирос билан. – Шундан кейин байдаркани сувдан нақ бир фут кўтарилиб турган соҳилга қараб ҳайдади-да, дарахтнинг идизига ёпишиб олиб деди: – Рост, ҳеч нарсадан чўчиманг. Истасангиз, дугонангизни ҳам чақиринг, икковларингизни айлантираман. Қайиққа уч киши бемалол сиғади, анави ерда нилуфарлар эса сероб.

Робертанинг ортиқча йўқ дейишга ҳоли қолмаганди. У қийналмай деб дарахтнинг пастга осилган шохига ёпишиб, овози борича чақирди:

– Грейс, Грейс, қаердасан?

У ниҳоят, дугонам билан бирга бўлганим маъқул, деган қарорга келганди.

Олисдан овоз келди:

– Ҳэл-ло-о! Нима гап?

– Бу ёққа кел. Тезроқ, сенга айтадиган гапим бор.

– Йўқ, ўзинг кела қол. Бу ердаги дасторгулларни қарагин.

– Йўқ, ўзинг бу ёққа кел. Қайиқда айланамиз.

Роберта буни қаттиқроқ айтмоқчи бўлганди, овози негадир чиқмади, Грейс эса гуллари те-раверди. Робертанинг қовоғи уюлди. У нима қиларини билмасди. Кейин бирдан юрак ютиб юборди.

– Бўпти, биз унинг олдига қайиқда бора қолайлик бўлмаса, тўғрими?

Клайд ҳам терисига сифмай кетганидан хитоб қилди:

– Мана буниси зўр! Албатта, борамиз. Манави ерга ўтиринг. Олдин нилуфар терамиз, кейин эса у келавермаса, ёнига борамиз. Тўғри қайиқнинг ўртасига келаверинг, шунда қийшаймайди.

Клайд Робертага юқоридан қараганди, қизнинг безовта ва айни пайтда мулойимгина нигоҳи билан тўқнашди. Шу нафасда қиз хурсандлигидан олам кўзита чароғон кўринарди.

Роберта қайиққа қадам қўйишга шайланди.

– Ағдарилиб кетмайдими? – деб сўради у, йўқ, албатта. – Клайд уни ишонтирди. – Мен қайиқни ушлаб тураман, сиз эса шохни маҳкам ушлаб қадам қўйинг.

Роберта қайиққа сакраганди, Клайд бир текисда тутиб турган қайиқ бир томонга сал эгилди. Роберта аста қичқириб юборди-ю, юмшоқ курсига йиқилди. У Клайднинг кўзига жуда нораства бўлиб кўринди.

– Ана, ҳаммаси жойида, – деди Клайд Робертани тинчитиб. – Энди қоқ ўртага ўтиринг. Байдарка ағанаб кетмайди... Жуда қизиқ бўлди – ҳалиям ўзимга келолмаяпман... Сизни шундоқ хаёлимдан ўтказиб турувдим ўзи. Қўл, албатта бир кўришда сизга ёқади, деб ўйловдим. Қарасам, шу ерда турибсиз, икковимиз учрашиб қолдик, яна ҳаммаси ўзидан-ўзи бўлди, буни қаранг-а!

Клайд қўл силкиб, бу жуда яхши бўлди, дегандай бармоқларини қисирлатиб қўйди.

Роберта бўлса Клайднинг гапидан қувониб ва сал ваҳимага тушиб, хижолатомуз деди:

– Ростми?

У ўзи ҳам Клайдни ўйлаётганини эслади.

– Ҳа, рост ҳам гапми? – Клайд гапида давом этди: – Кун бўйи сизни ўйладим. Рост, рост! Сизни

бугун эрталаб учратиб, бу ерга олиб келишни жуда ҳам истовдим.

– Қўйсангиз-чи, мистер Грифитс! Бунақа гапирманг, – Роберта бу тасодифий учрашув бир-биримизга тез яқинлаштириб қўйиши мумкин, деб хавфсираганидан ёлворгандай деди.

Гапнинг тобора нозиклашиб бораётгани Робертага хуш келмаётганди. У шу важдан энди Клайдга совуқроқ ва жилла бўлмаганда бепарвороқ қарашга уринса ҳам, дурустроқ эплаёлмасди.

– Бари бир бу рост, – Клайд гапида қаттиқ турарди.

– Бу ер эса чиндан ҳам жуда чиройли, – деди Роберта. – Дугонам билан бу ерда кўп марта бўлганмиз.

– Шунақами?! – Клайд яна завқланиб кетди. Робертанинг табассуми ўзига жуда ҳам кетарди! Клайд шунда Робертага бу ер ўзига ёқишлиги, қандай қилиб сузишни ва қайиқ ҳайдашни ўрганганлигини гапириб бера бошлади. – Буни қаранг-а! Қайиқни шу ёққа бурдим-у, қарасам, сиз нилуфарларга қараб турибсиз. Мен ҳеч қачон сизни шу ерда турган пайтингиздагидай шунчалик яхши кўрмаган бўлсам керак.

– Қўйсангиз-чи, мистер Грифитс! – Роберта уни яна тўхтатмоқчи бўлди. – Бунақа гапирманг. Дарҳол бунақа нарсаларни гапиришингиздан ўтакетган тилёглама бўлмасангиз деб қўрқаман.

Клайд яна Робертага мўмингина бўлиб қаровди, Роберта унга қараб жилмайди ва ичида у, ҳеч қачон бунақа келишган бўлиб кўринмовди, деб қўйди. Қайиқчангизда бу ерда кўринишингиздан олдин мен ҳам сизни ўйлаб турувдим ва Грейсинг ўрнида сиз бўлишингизни истовдим, деб эътироф қилса, у қандай хаёлга бораркин, деб кўнглидан

ўтказиб ҳам қўйди. У хаёлан Клайд билан ёнма-ён, ҳатто қўл ушлашиб, гаплашиб ўтиришларини орзу қилган, Клайд белига қўл солса ҳам индамасди. Бунни кўп одамлар ваҳима қилишган бўларди, албатта. Клайд ҳам унинг хаёлидан кечган бу нарсаларни ҳеч қачон билмаслиги керак, ҳеч қачон. Бу – ўта яқинлик, шармандалик эди-да. Роберта эса бари бир шуни орзу қиларди. Клайд уни қўлда айлантириб юрганини кўриб қолишса, Ликургдагилар нима дейишаркин? Клайд бўлим мудирининг бошлиғи, ўзи эса оддий ишчи бўлса? Нима дейишаркин?! Эҳтимол, жанжал-тўполон бўлар! Грейс Марр ҳозир уларга қўшилиб олади-ку! Роберта унга барини тушунтиради, албатта. Клайд қайиқда ўтиб кетаётиб, Робертани таниб қолди-да, нилуфар териб олишига қарашди. Хўш, нима қипти? Робертанинг бу фикри тўғри бўлганлигидан унинг ёнини олмаслик ҳам мушкул эди.

Клайд мўлжални тўғри олганидан қайиқ энди нилуфарлар оралиб борарди. У эшкакни бир четга қўйиб, узун пояли ҳўл нилуфарларни узиб, Робертанинг пойига ташларди. Қиз эса бошқа шериклари сингари бир қўлини сувга солганича ўриндиққа ёнбошлаганди. У энди ўзини босиб олиб, Клайднинг юз-қўлларини томоша қиларди. Қандай чиройлиг-а, Клайд!

XVI БОБ

Клайд билан Роберта кейинги кунларда ана шу сайр таъсирида бўлишганидан, бахтли тасодиф икковларини жуда ажиб ҳолда учраштириб қўйганини ўйлашгани ўйлашганди. Шундай бўлса-да, икковлари бирлари бошлиқ, бирлари тобе одам бўлганларидан яқинроқ юриш мумкин эмаслигини тушунишарди.

Кўлда бўлганларида бир оз у ёқ бу ёқдан гап сотишди. Клайд нилуфарлар ажойиблиги ва уларни Робертага териб беришдан бахтиёрлигини айтди. Шундан кейин қайиққа Грейсни тушириб олишди-да, бандаргоҳга қайтишди.

Соҳилга чиққанларида икковлари ҳам гангиб, нима қиларларини билмай қолишди. Ликуртта бирга қайтишсинми? Роберта бу эҳтиётсиз ишлигини тушунар, шубҳасиз, ҳар хил гап-сўзлар кўпаярди. Клайд ҳам ўз навбатида Гилберт ва ўзига таниш бўлган бошқа одамларни ўйларди. Кўнгилсиз ишлар бўлиши мумкин эди. Гилбертнинг қулоғига бу гап етиб қолса, нима деркин? Шу ваздан Роберта ҳам, Клайд ҳам, ҳаттоки Грейс ҳам биргаликда қайтишнинг охири бахайр бўлишига унча ишонимасди. Грейс ўзининг обрўсидан кўрқар, бунинг устига Клайд қиё боқмаганидан хафа эди. Роберта ҳам дугонасининг кайфияти берироқ эканлигини пайқаганидан:

– Нима қилсак бўларкин? Узр айтиб, хайр-маъзур қилаверамизми? – деб сўради.

У Клайдни хафа қилмай мушкул аҳволдан қутулиш йўлини ўйларди. Ўзи эса ич-ичидан хурсанд, ёнида Грейс бўлмаганида борми, Клайд билан бирга кетаверарди. Асабийлашаётган Грейс билан бирга кетишнинг эса иложи йўқ эди. Қандайдир баҳона ўйлаб топиш керак эди.

Клайд ҳам, нима қилсамикин, деб бош қотирарди. Таниш-билишлардан бирортаси кўрса кўриб, Гилбертга айтса айтар деб, таваккал қилиб, қизлар билан бирга кетаверсинми ё бирор нарсани баҳона қилиб, қочиб қолсинми? Бироқ ҳеч бир нарса хаёлига келмай, қизларни трамвай томонга бошлайман, деб турганида, уларни Ньютонларнинг уйида истиқомат қиладиган Шерлок деган навқирон

электромонтёр чақириб қолди. У ошнаси билан кичкинагина автомобилда шаҳарга қайтмоқчи бўлиб турганди.

– Кўришганимизни қаранг-а! – деб қичқирди у. – Яхшимисиз, мисс Олден! Салом, мисс Марр! Уйга қайтмоқчи бўлсангизлар, биз обориб қўйишимиз мумкин.

Бу гапни фақат Робертагина эмас, балки Клайд ҳам эшитади. Роберта ўша заҳотининг ўзида, кеч бўлиб қолди, Грейс икковимиз Ньютонлар билан бирга черковга боришимиз керак, шунинг учун машинада қайтсак, қулай бўларди, деди. Роберта, Шерлок Клайдни ҳам таклиф қилар, бунга Клайд кўнар, деб, умид қиларди. Шерлок чиндан ҳам Клайдга бирга кетишни таклиф қилди, бироқ Клайд бунга сира ҳам кўнмади. У бу ерда яна пича бўлмоқчиман, деб баҳона қилди. Роберта у билан хайрлашаркан, нигоҳлари миннатдорлиги ва бахтиёрлигини билдириб турарди. Улар ўтказган вақтларидан жуда мамнун эдилар! Клайд бўлса барча гумонсираш-у виждон азобларини бир чеккага йиғиштириб қўйиб, Роберта билан бу ерда яна жиндай қололмаётганимиз чакки бўляпти-да, деб куйинарди. У қизлар жўнаб кетишлари биланоқ уйига ёлғиз жўнади.

У эртасига эрталаб Роберта билан учрашувни жуда сабрсизланиб кутди. Иш пайтида, бошқаларнинг кўзи олдида у сир бой бермаса ҳам, ҳарқалай, оғзининг таноби қочиб, кўзлари ёниб турганидан Роберта унинг кечагидай ҳолда эканлигини фаҳмлади. Роберта гарчи икковларининг муносабатларида қандайдир жиддий ўзгариш бўлажagini сезиб, бунинг барини ичида сақлаши кераклигини (гарчи бу унча хуш келмаса ҳам) тушуниб турган бўлса ҳам, ўз навбатида, Клайдга мулойимгина ва ювошгина

боқолмасди. Қиз унинг ўзига кўнгли қўйишини ўйлаганида ғалати бўлиб кетар, хавотирга тушарди!

Клайд ўша заҳотининг ўзида, уринишларим беҳуда кетмабди, деб ўйлаб, Роберта билан гаплашиш учун фурсатни бой бермаслик керак, деган қарорга келди. Қизнинг ёнидаги шериклари нарироққа кетишларини пойлаб туриб, унга яқинлашди-да, тамғалаган ёқалардан бирини қўлига олиб, гўё иш юзасидан гаплашаётган одамдай деди:

– Кеча тез хайрлашиб кетганимиздан жуда ҳам ачиндим. Мен бугун бу ерда ўтириш ўрнига яна сиз билан қўлга боришни жуда ҳам истардим! Сиз-чи?

Роберта Клайдга қиё боқиш-боқмасликни ҳал қиладиган дақиқа етганлигини сезган ҳолда унга ўгирилди. У айна пайтда охири нима бўлишидан қатъи назар, Клайдни кўкрагидан итара олмасди. Унинг кўзларини айтмайсизми! Сочлари, қўллари-чи! Роберта шунинг учун ҳам Клайдга совуқ ёки ёзғириб жавоб қилиш ўрнига, гангиб, Клайднинг ҳукмида қолганлигини кўрсатиб турувчи ноилож ва мулоим кўзларини тикди. Шунда Клайд қиз ҳам ўзи сингари вужудидаги ҳислар тўлқинида эканлигини тушунди. Шу дамнинг ўзида қулай фурсат келди дегунча, беғувоҳ, ўзимиз қачон учрашамиз, деб гап бошлашни кўнглига тугиб қўйди. Қизнинг ҳам ўзи сингари бегоналарга тоби йўқлигини яққол сезиб турарди... Клайд хатарли йўлга оёқ босаётганлигини бугун ҳар кунгидан ҳам равшанроқ ҳис қилди.

Клайд Роберта яқинроғида турганидан, эс-ҳушини яхши йиғиштириб ололмай ҳисоб-китобда адаша бошлади. Роберта ҳаддан ташқари жозибадор бўлиб, Клайдни ўзига ром қилар, ўзи ҳам «куйди-пишди», хушчақчақ, дилбар нарса эди... Қизнинг кўнглини ололса борми, Клайд ўзини дунёда

энг бахтиёр санаган бўлур эди. Шундай, бироқ Гилберт айтган тартиб-қоидалар-чи? Клайд куни кеча кўлда ўзининг фабрикадаги мавқеидан кўнгли тўлмаётганини хаёлига келтирганди. Энди эса Робертага яқинлашув умиди пайдо бўлганидан, бу ерда қолиш маъқул кўрина бошлади. Яна бир оз вақт Грифитсларнинг бепарволикларига чидаш берса берибди-да. Кейин у ёғи бир гап бўлар! Эҳтимол, Грифитслар кейинчалик уни яна эсга олиб, Клайд бирор гуноҳ қилиб қўймаса, давраларига олишар. Ҳозир эса Клайднинг чизиқдан жуда ҳам ташқарига чиққиси келарди. Гилберт чизиб қўйган чизиқ нима бўлибди ўзи? Роберта билан гапни бир жойга қўйса, гап-сўзлардан қочиб учун хуфия учрашиб ҳам юраверишарди-да.

Клайд шу важдан конторкаси ёнида ўтирганида ёки тамғалаш цехида айланиб юрганида нима қилишни ўйларди. Ҳатто бу ерда, ишда ҳам Роберта эс-ҳушини бутунлай олиб қўйганидан бошқа нарса хаёлига келмасди. Клайд Робертага Могаук дарёси бўйидаги мўъжазгина паркда учрашишни таклиф этишга жазм қилди. Бу Ликургнинг ғарбий томонидаги сайргоҳлардан эди. Бироқ то кечгача у билан гаплашишга имкон тополмади. Танаффус пайтида ошхонага тушиб, шоша-пиша тамадди қилди-да, зора гапимни қулоғига шивирласам, деган ниятда жойига илгарироқ қайтиб келди. Бироқ Робертанинг теварагида қизлар гуж бўлганидан унга бир оғиз ҳам сўз айтилмади.

Клайд кун кеч бўлганда фабрикадан чиқиб кетаётиб, кўчада ўзини холи кўрсам яхши бўларди, олди-га бориб, гап бошлардим, деб ўйлади. Роберта гарчи бунинг аксини гапирганида ҳам Клайд унинг ичида жон-жон деб турганлигини биларди. Шундай қилиш керакки, бу учрашув унинг ўзига ҳам, бошқаларга

ҳам тасодифий ва беозор кўринсин. Бироқ фабрика гудоги чалиниб, Роберта ташқарига чиққанида, унинг ёнида бир қиз борлигини кўрган Клайд бошқа бир нарса тўқишга мажбур бўлди.

Клайд ўша куни кечқурун миссис Пейтоннинг уйида сиқилиб ўтирмай ё кинога бормай (у кўпинча шундай қиларди), ё бўлмаса, бир оз ғамташвишларни унутишга интилиб, кўчаларни ёлғиз айланмай, Роберта турадиган Тэйлор-стритдаги уйни топмоқчи бўлди. Бу уй миссис Каппи ёки Клайд ҳозир турган уйларга ўхшаб, кўринишдан анча ёқимли ва кишига маъқул келадиган иморатлардан эмасди. Роберта турадиган уй эскилигидан сарғайиб кетган, ёнидаги иморатларнинг бари ҳам эски, хароб ва кўримсиз эди. Шунга қарамай, ҳали вақт кеч бўлмай туриб, бир-икки деразаларда чироқ кўринаётганидан уй анча шинам ва файзли туюларди. Уйнинг олдидаги бир нечта дарахтлар ҳам Клайдга ёқди. Роберта ҳозир нима қилаётганикин? У фабрика олдида Клайдни нега пойламаганикин? Нега бу ердалигини сезмаяпти, олдига пешвоз чиқмаяпти? Клайд шу тобда ўзи шу ердалигини билдириб, уни чиқишга мажбур этишни жуда ҳам истарди. Бироқ у кўринмасди. Уйдан фақат мистер Шерлок чиқиб, шоша-пиша Сентрал авеню томонга ўтиб кетди. Ундан кейин қўшни уйлардан ҳам одамлар устма-уст чиқиб, ўша томонда ғойиб бўлишди. Клайд кўзга чўғол бўлмай, деган маънода тезда Робертанинг уйдан нари кетди. Оқшом бағоят ажиб, Клайд шунинг учун ҳам дам-бадам хўрсиниб қўярди... Тўққиз яримлар бўлганда тўлин ой кўтарилиб, вазмин ва сап-сарик бўлиб, тутун чиқадиган карнайлар узра туриб қолди. Танҳолик Клайднинг жонидан ўтиб кетди!

Соат ўнда ойнинг нури янада ярақлади, Роберта ҳамон кўринмаганидан Клайд кетмоқчи бўлди. Бу ерда тураверишдан маъни чиқмасди. Шундай бўлса ҳам бундай ажойиб оқшомда уйга қайтиш кўнглига сизмаганидан, Уикиги авенюда у ёқдан бу ёққа юриб, орасида амакиси Сэмюэл Грифитснинг ҳам уйи бўлган, бири биридан чиройли иморатларни томоша қила бошлади. Бу уйларда турадиганларнинг бари чорбоғларига кўчиб кетишганди. Деразаларнинг бирортасида ҳам чироқ кўринмасди. Сондра Финчли, Бертина Крэнстон ва уларнинг улфатлари ҳозир нима қилишаётганикин? Қаерда рақс тушишаётганикин? Қаёққа ошиқшаётганикин? Кимлар билан кўз уриштиришаётганикин? Қашшоқлик, пулсизлик, жамият ичра мавқесиз юриш, ўз ихтиёрингча яшаёлмасликдан ёмони йўқ-да.

Клайд эртасига эрталаб ҳар маҳалгидан ҳам бегоҳат ҳолда чоракам еттида уйдан чиқди. У тезроқ Робертани учратишни истар, у билан гаплашишга урилиб кўргиси келарди. Сентрал авенюдан фабрика томонга ишчилар оқими кетарди, Роберта ҳам еттидан ўн дақиқа ўтар-ўтмас уларга қўшилиб олади, албатта. Бироқ Клайд уни фабрика йўлида учратмади. Клайд почта яқинидаги ресторанчада бир финжон қаҳва ичиб олиб, Сентрал авенюдан фабрика томонга юрди-да, Робертани кўриш умидида тамаки дўкончаси олдида турди. Шунда Робертани яна Грейс Марр билан бирга кўриш унга насиб қилди. «Шунақаям бемазалик бўладими! – деди ичида Клайд. – Бу лаънати шаҳарчада бирор одамнинг билан холи учрашиб бўлмайди-я!» Ҳамма бир-бирини танийди ҳисоби. Роберта эса Клайд у билан гаплашмоқчи бўлиб юрганини сезиши керак-ку! Наҳотки, фабрикага ёлғиз ўзи боролмаса?

Кеча унга тушунадиганроқ қилиб қараганди-ку! Шундай бўлса ҳам Грейс Марр билан кетяпти, афтидан, хурсанд ҳам кўринади чоғи. Бу нимаси бўлдийкин?

Клайд фабрикага дарди-дунёси қоронғи ҳолда келди. Бироқ жойига ўтираётган Робертани кўриб, унинг мулоимлик билан: «Салом!» деганини эшитганидан кейин қизнинг шўх табассуми уни овутди-қўйди, шунда у ҳали ҳамма нарса олдинда эканлигини фаҳмлади.

Соат учларга борганда ҳамма уйқусирай бошлади: ёзги жазирама, тинимсиз бир хил иш тинкани қуритган, нақ дераза остидан оқиб ўтувчи дарё орқали кўёш нурлари тушиб, кўзларни қамаштирарди.

Қизларнинг қўлларидаги металл тамғалар ўнларча ёқаларни тақ-тақ-тақ қилиб босгани босган эди. Тўсиқ ортидаги тикув машиналарининг ғала-ғовури оша аранг эшитиладиган бу товуш бутун ҳар қачонгидан ҳам заифроқ чиқарди. Тамғачи қизлардан бири ашула бошлаганди, Руза Никофорич, Ода Петканас, Марта Бордалу, Анжелина Питти ва Лена Шликт унга қўшилишди. Роберта Клайд қараётганини сезиб турар ва унинг кайфиятини тушунар, қачон яқин келиб гап бошларкин, деб сўрарди ўзидан ўзи. Буни у жуда-жуда истар, кеча шивирлаган сўзларини эсларкан, унинг кўп дош беролмай яқин келишига ишонарди. Роберта буни кеча Клайднинг кўзларидан билганди. Бироқ бу ерда қаёққа қараманг, тўсиқ бор эди... Роберта Клайд унга бир оғиз сўз айтиш учун баҳона топиши мушқуллигини биларди. Бироқ қизлар орасида ўзини бехатар сезаётганидан, гоҳо хурсанд бўлиб кўярди.

Роберта шуларни ўйласа ҳам, айна пайтда бошқа ишчилар билан бир қаторда, олдида ётган ёқаларни илдам тамғаларкан, бирдан кичикроқ раз-

мердаги бир даста ёқага «16» деган тамғани босиб юборганини сезиб қолди. У расво бўлган ёқалар дастасига хафа бўлиб қараб тураркан, буни бир чеккага қўйиб, бошлиқларнинг биридан, эҳтимол, Клайддан гап эшитишдан бўлак иложи йўқлигини билди... Ё бўлмаса, ишдан чиққан ёқаларни кўтариб, тўғри унинг олдига бориш керак эди. Бу эса ҳаммасидан ҳам яхшироқ иш бўларди. Ўшанда Роберта усталардан бирортасига кўринмай Клайдга кўндаланг бўлади. Қизларнинг ҳаммалари адашиб хатога йўл қўйганларида, ҳамиша шундай қилишарди. Ҳамма тажрибали ишчилар ҳар ҳолда ўз хатоларини ўзлари кузатиб боришлари керак эди.

Ҳозир эса Роберта буни қанчалик истамасин, Клайднинг олдига боришга ботинолмасди. Борса, Клайднинг гап бошлаши турган гап эди. Буни Робертанинг ўзи истаб тургани ҳам чатоқ эди. Энди у иккиланар, бир тарафдан, мудир бўлганидан Клайднинг олдида бурчлилиги, иккинчи тарафдан, аввалги ахлоқ-одоб қоидаларига садоқати, бунинг Клайдга бўлган иштиёқига тамомила зидлиги ва Клайднинг айтадиган гапларини эшитиш истагига зидлиги бошини қотирарди... Роберта ниҳоят ишдан чиқарган ёқаларини дастаси билан олиб, Клайднинг конторкаси устига қўйди. Унинг қўллари титрар, ранги қув ўчган, нафаси бўғила-ёзганди. Клайд эса бу пайтда талонларга қараб ҳардамхаёллик билан тамғачи қизлар қанча ишлаганликларини ҳисоблашга бекор уриниб ётар эди. Кейин у бошини кўтарди. Олдида сал эгилганича Роберта турарди. Унинг асаблари таранглашиб, томоқ ва лаблари қуруқшаб кетганди. Клайд орзу қилган фурсатнинг бундан зўри бўлмайди. У Робертанинг асаблари таранг турганидан аранг нафас олаётганини кўриб турарди. Қиз ҳам дадиллик қилиб, ўзини ўзи алдаётганини тушунарди.

– Анави, тепадагилар бу дастада адашишибди, – гап бошлади Роберта, – мен ҳам буни сезмай ҳам-масига тамға уриб чиқибман. Бу ўн беш яриминчи размер экан, мен ҳамма ёқаларга ўн олтинчи, деб қўйиб чиқибман. Мени кечиринг, ишқилиб.

Клайд қизнинг илжайишга ва ўзини хотиржам кўрсатишга уринаётганини пайқади. Шундай бўлса ҳам Робертанинг ёноқларидан қон қочиб, ёқани ушлаб турган қўли титрарди. Клайд гарчи бу ерга фабрикадаги тартибларни билувчи, интизомли ишчи сифатида келган бўлса ҳам, ҳар ҳолда бунда бошқача сабаб ҳам пинҳонлигини дарров пайқади. Бўшашган, қўрқиб кетган ва севги иштиёқида бўлган Роберта Клайд истаган фурсатни яратиб, бундан фойдаланиб қолишини тиларди. Клайд ҳам дастлаб Роберта бирдан кўринганидан уялиб ва ҳаяжонга тушиб турганига қарамай, дарҳол дадил тортиб, сал бўлмаса ҳаддидан ошиб кетаёзди. У шу чоққача Робертага бунақа дадил муомалада бўлмаганди. Қизнинг унда кўнгли бор, бу нарса аниқ эди. Қиз ҳам ўзига ёқади, гаплашиб олишларига имкон яратишга ақли етяпти-да. Қандай ажойиб! Бу дадиллиги қанчалар яхши!

– Бунинг сира зарари йўқ, – деди Клайд ҳозирда ҳаттоки довдираб қолган бўлса ҳам, ўзини хотиржам ва дадил кўрсатишга ҳаракат қилиб. – Мен буларни пастдаги корхонага жўнатаман, кейин уларга бошқатдан тамға уриб бўладими-бўлмай-дими, кўрамиз. Бу, очигини айтганда, бизнинг айбимиз эмас.

Клайд қизга мулойим жилмайди, Роберта ҳам босиқроқ табассум қилиб, бу ерга нимага келганим ошкора бўлмадимикин, деб хавфсираганидан кетишга шайланди.

– Йўқ, кетманг, – Клайд шоша-пиша қўшиб қўйди: – Сиздан у-бу нарса сўрамоқчийдим. Якшанба-

дан бери сиз билан гаплашишга фурсат излайман. Бирор жойда учрашишимиз керак, хўпми? Тўғри, бу ердаги тартиб-қоидаларга кўра, мудир ўз бўлимидаги ишчига қайрилиб қарамаслиги керак, мен буни фабрикадан ташқарида демоқчиман. Бари бир, сиз билан учрашмоқчиман, маъқулми? Сизга айтсам, – Клайд унга қараб мулойим ва сирли кулимсиради, – шу ерга ишга келганингиздан бери эс-ҳушим жойида эмас, ўша якшанбадан кейин эса баттар бўлдим. Мен бирорта эски қоида орамизга рахна солишини истамайман. Сиз-чи?

– Очиғи, билмайман... – жавоб қилди Роберта; энди ҳамма иш кўнглидагидай бўлганда, у ўзининг дадиллик қилганидан юраги орқасига тортиб кетганди. У хавотирга тушиб, теварак-атрофига олазарак бўларкан, тамғалаш цехидаги ҳамма одам ўзига қараб тургандай туюларди. – Мен мистер ва миссис Ньютонларнинг уйида тураман, улар менинг синглим билан куёвим, жуда қаттиққўл одамлар. Мабодо, ўз... – Роберта «ўз уйимда бўлганимда» демоқчи бўлганди, Клайд унинг гапини бўлди.

– Йўқ демасангиз бўлди, ишқилиб! Илтимос! Сизни кўрмасам бўлмайди! Сизга сира ҳам озор етказишни истамайман, бўлмаса жон деб уйингизга борардим.

– Йўқ, йўқ, бунинг иложи йўқ, – Роберта олдини олиб қолди. – Ҳарқалай, иложи йўқ.

Роберта азбаройи хижил бўлганидан беихтиёр равишда, бир кунмас бир кун уйимга борсангиз бўлади, демоқчилигини билдириб қўйди.

– Хўп, майли, – Клайд қиз сал бўшашаётганини кўриб, кулимсиради. – Бўлмаса, хўп десангиз, ақалли кўчангизда айланамиз, унинг охирроғида уйлар деярли йўқ. Ё бўлмаса, Могаукнинг мўъжазгина паркида айлана қолайлик, у қирғоқнинг ўзги-

насида, Дримлэнддан ғарброқда, биласизми? Ёша ерга келинг, мен сизни трамвай тўхтайдиган жойда кутиб тураман. Розимисиз?

– Бироқ мен қўрқаман... бунча узоқ жойга боришга қўрқаман. Мен ҳеч қачон бунақа қилмаганман, – у Клайдга очиқ ва ювош нигоҳ ташлади. Клайд эса шундай дилбар қиз билан учрашажаклигидан мамнун эди! – Сизга айтсам, – деди Роберта, – бирор ёққа ўзим боришга қўрқаман. Бу ердагилар гап кўпайтиришни ёқтиришаркан. Битта-яримта кўриб қолади, албатта. Бироқ...

– Хўш... нима?

– Бу ерда анча туриб қолдимми, деб қўрқяпман. Сизнингча ҳам шундай эмасми?

Қиз шундай деркан, нафаси ичига тушиб кетаёди. Клайд ҳам унинг оддий бўлса ҳам очиқ гапираётганини сезиб, шоша-пиша ва маҳкам туриб деди:

– Хўп, бўлмаса, сиз турган кўчанинг охирида учрашамиз. Бугун кечқурун бир неча дақиқага, айттайлик, ярим соатга чиқинг, майлими?

– Йўқ, бугун бундай қилолмайман... Бундай шошилиш ярамайди. Аввал кўришим керак... аҳволни тўғрилашим керак... Бирор вақт-соати бўлиб қолар.

Роберта ҳаётида рўй бераётган бу ажойиб воқеадан ҳаяжонланиб ва хижолатга тушаётганидан, гоҳо Клайд ҳам шундай ҳолга тушгани каби дам жилмайиб, дам қовоғини солар, буни ўзи ҳам сезмасди.

– Бўлмаса, чоршанба куни кечқурун, саккиз ярим ё тўққизда учрашсак-чи? Келасизми? Хўп, дея қолинг!

Роберта, нима жавоб қиламан, деб ваҳимада эди. Ёша дақиқада у Клайдга жуда ҳам ёқарди. У бу ерда кўпроқ туриб қолганимдан ҳамма менга қараяпти, деб теварак-атрофига алангларди.

– Энди жойимга бора қолай, – деди у Клайднинг саволига жавоб бермай.

– Бир дақиқага, – Клайд илтижо қилди. – Чоршанба куни қачон учрашишни келишиб олмадик-ку! Сиз қачон келасиз? Тўққиз ё саккиз яримда, қисқаси, хоҳлаганингизда чиқинг. Мен сизни саккиздан бошлаб кутиб тураман. Келасизми?

– Хўп, майли. Иложини қилсам, саккиз яримда ёки саккиз ярим билан тўққизнинг орасида. Бирор нарса бўлгудай бўлса, сизга эрталаб айтаман.

Роберта қизариб кетиб, теварак-атрофига уялиб ва хавотирланиб қаради-да, кейин шоша-пиша жойига кетди. Унинг шу дамда бошидан оёғига қалтирар ва авзойидан ёмон жиноят устида қўлга тушгандай кўринарди. Клайд эса конторкаси ортида ҳаяжонланганидан нафаси чиқмасди. Қиз билан шундай гаплашгани ва унинг рози бўлиб, ҳамма яхши танийдиган Ликургда учрашувга чиқишга рози бўлганлиги мўъжиза эмасми? Зўр!

Роберта эса ойдинда Клайд билан айланиб, суҳбат қуриш, қўлини ушлатиб, мулойим ва эркаловчи сўзларини тинглаш нақадар ажойиблигини ўйларди.

XVII БОБ

Роберта чоршанба куни Клайд билан учрашгани уйдан сирғалиб чиққанида, жуда қоронғи тушиб қолганди. Бироқ бунгача кўнглидаги гумонларини тарқатгани ўзи билан ўзи роса олишди! Робертага ичида иккиланиб тургани етмагандай, Ньютонларнинг хонадонида ҳукм сурган дим, ярамас ва риёкор муҳит ҳам тўғаноқ бўларди. Бу ерга кўчиб келганидан бери Грейс Маррсиз бир ёққа чиқолмасди-да. Бунинг устига, у чоршанбада Ньютонлар ва Грейс билан бирга баптистлар черковига бо-

ришни келишиб кўйган, черковда ваъзхонликдан кейин турли ўйинлар уюштирилиб, қавмлар чой, пирожний ва музқаймоқлар билан сийланишлари керак эди. Роберта Клайд билан гаплашаётганида, буни бутунлай унутганди.

Роберта шунинг учун ҳам нима қилдим энди, деб жуда боши қотиб турганида, икки кун олдин мистер Лигет унинг яхши ва чаққон ишлаётганини кўриб, кўшни тикув цехидаги миссис Брейлидан иш ўрганишни таклиф қилганлиги лоп этиб эсига тушиб қолди. Клайднинг таклифи черковдаги йиғин билан бир вақтга тўғри келиб қолганидан Роберта Ньютонларга, бугун кечқурун миссис Брейлининг олдида боришим керак, дейишга жазм этди. Бу гапни чоршанба кун кечки овқатдан олдин айтмоқчи бўлди. Шунақада у Клайд билан учраша олади ва Ньютонлар билан Грейс то қайтиб келгунларича уйда бўлади. Клайднинг сўзларига қулоқ солиш... қайиқда кўрингандаги сингари кўзимга соҳидан сувга тикилиб турганингизда оламдаги энг гўзал қиз бўлиб кўрингандингиз, деган сўзларини яна бир бора эшитиш нақадар нашъали бўлади. Кўнглидан кетма-кет кечаётган ҳар хил дудмол, хавотирга солувчи ва ёрқин фикрлар Робертани толиқтирарди, учрашганда қаёққа ва қандай қилиб борамиз, унга ҳам, менга ҳам зарари тегмай иноқлашиб қоладиган бўлсак, кейин қандай кўришиб турамиз, деб ўйлаб ўйига етолмасди. Керак бўлса, Роберта фабрикадан кетиб, бошқа бирорта жой қидириб кўради. Шунда Клайд ҳар қанақа жавобгарликдан қутулади-қўяди.

Робертани бундан ташқари яна, қанақа кийиниб чиқсамикин, деган ташвиш ҳам қийнарди. У Ликургдаги кўп ишчи қизлар Бильц ва Трипетс-Милсдагилардан дурустроқ кийиниб юришларини кўрганди. Бироқ у маошининг анчагинасини онасига юборар,

бўлмаса, ўзи яхши кийиниб юра оларди. Эндиликда эс-хуши Клайдда бўлганидан Роберта кийим ташвишида қолганди. Ўша ваъдалашган кунлари кечқурун у ғарибгина бисотини бирма-бир титкилаб, Клайд ҳали бир марта ҳам кўрмаган кўм-кўк шляпасини, оқ ва кўк катак-катакли юпқа мовут кўйлагини ва ёзда Бильда сотиб олган оппоқ парусин туфлисини танлади. Ньютонлар билан Грейс черковга кетишларини кутишга, сўнгра тезда кийиниб, ташқарига отилишга аҳд қилди.

Соат саккиз яримга етиб, ниҳоят, одам одамни танимайдиган бўлганди, у Сентрал авеню томонга кетиб, у ердан айлана йўл билан Тэйлор-стритнинг охиридаги келишилган жойга қайтди. Клайд келиб турган экан. У беш акр келадиган жўхоризорни ўраган эски тахта деворга суянганича дарахтларнинг япроқлари орасидан милтираётган шаҳарчага тикиларди. Ҳавода майсалар ва чечакларнинг хушбўй иси анқирди. Шабада Клайднинг орқа тарафидаги узун жўхориларнинг учини, боши узра турган дарахт япроқларини шитирлатарди. Баланд осмонда эса Катта ва Кичик Айиқ туркуми ҳамда бир вақтлар ўзига онаси кўрсатган Сомон йўли жилва қиларди.

Клайд ҳозир бу ердаги аҳволи Канзас-Ситидаги-га нисбатан жуда ўзгариб кетганлигини ўйларди. Канзас-Ситидалигида Гортензия Бригс ва бошқа ҳар қанақа қиздан ҳайиқиб оғиз очолмасди. Бу ерда эса, айниқса, тамғалаш цехига бошлиқ қилиб тайинланганидан бери илгаригидан ҳам очилиб кетганига ишончи комил эди. Қизлар энди унга қараб-қараб қўйишар, ўзи ҳам улардан унчалик ҳайиқмасди. Робертанинг кўзларидан унга жуда ҳам ёқаётганлиги билиниб турарди. Мана энди Клайднинг севгилиси бор. У ҳозир келса, бағрига босиб ўпади. Қиз ҳам шунда қаршилиқ қила олмайди.

Клайд тик турганича теварагига қулоқ солиб, орзуларга берилиб, олис-олисларга тикиларди. Орқа тарафидаги жўхориларнинг шитирлаши нималарнидир ёдига туширарди. Шунда бирдан Робертага кўзи тушиб қолди. Ясан-тусан қилган, хурсанд ва пича ҳаяжонда бўлган Роберта ҳуркак ва эҳтиёткор жонивордай кўчанинг охирида теварак-атрофига олазarak бўлиб тўхтади. Клайд ўша заҳотиёқ унинг истиқболига ошиқиб, оҳистагина чақирди:

– Ҳалло! Келиб жуда яхши қилибсиз! Чиқишингиз қийин бўлдими? (Клайд Роберта Гортензия Бригс ва Рита Дикэрмэндан минг марта яхши, улардан бири олғир бўлса, иккинчиси бўштоб ва бефарқ деб ўйларди.)

– Қийин ҳам гапми!

Роберта шундан кейин Ньютонларнинг олдида хижолатли иш бўлганини, улар билан черковга бирга боришга ваъдалашиб қўйгани эсидан чиқиб қолгани ва бунинг устига-устак, Грейс сенсиз бормайман, деб туриб олганини, уларни алдашга, алдаганда ҳам, миссис Брейлининг уйига тикишни ўргангани бораман, деб ғирт ёлғон сўзлашга мажбур бўлганини гапириб берди. Клайд Лигетнинг таклифидан мутлақо беҳабар бўлганидан, ўша заҳотининг ўзида Робертадан, Лигет сизни менадан ўзига ўтказиб олмоқчимиз, деб суриштиришга тушди. Клайд Робертани Ньютонлардан гапиргани қўймай, Лигетга алоқадор барча гапларни билиб олди. Роберта ҳам Клайд ўзига бунчалар қизиқаётганидан хушнуд эди.

– Сизга айтсам, мен жуда озгина вақтга чиқдим, – Роберта Клайд қўлидан ушлаб, кимсасиз бўладиган дарё томонга бурганида шоша-пиша ва мулойим таъкидлаб қўйди. – Баптистлар черковидаги йиғин доимо ўн яримда тугайди, мен Нью-

тонлар ва Грейсдан олдинроқ уйга бориб турмасам бўлмайди.

Роберта ўндан кейин қололмаслигига кўп важлар келтирди. Клайд ҳам алам қилаётганига қарамай, гапи тўғрилигидан кўнишга мажбур бўлди. Аввалига у Робертани кўпроққа олиб қолмоқчи бўлганди. Бироқ вақти камлигини кўрганидан кейин иноқроқ бўлиб олишга ҳаракат қила бошлади. У Робертанинг шляпасини мақтаб, жакетингиз ўзингизга қуйиб қўйгандай ярашиб турибди, деди. Қизнинг белидан қучмоқчи бўлганди, Роберта у ҳаддан ташқари шошиляпти, деб ҳисоблаб, унинг қўлини қайтарди, тўғрироғи, қайтармоқчи бўлди.

– Бўлди, қўйинг! – деди у мулойимгина. – Бу яхшимас! Қўлтиқлаб юрганингиз етмаяптими? Бўлмаса келинг, ўзим сизни қўлтиқлаб олай.

Роберта Клайднинг қучоғидан чиқиб, маҳкам қўлтиқлаб олди-да, баравар қадам ташламоқчи бўлиб, пинжига суқилди. Клайд шунда, қиз энди ўзини тўғри ва табиий тутяпти, ўртадаги бегоналик кўтарилди, деб ўйлади.

Унинг бижир-бижир қилишини айтмайсизми! Робертанинг гапига қараганда, Ликург унга ёқар, уни шу чоққача ўзи турган шаҳарлардан энг қаттиққўли ва художўйи санарди. Бу маънода Ликург Бильц ёки Трипетс-Милсдан ҳам баттарроқ эди. Роберта яна Ньютонлар ва Грейс Маррдан гапириб, улар ҳар қадамини пойлаб юришганини айтди.

Клайд Робертанинг сўзларини тингларкан, унинг Гортензия Бригс ёки Ритага ва ўзи шу чоққача кўрган қизларнинг бирортасига ҳам ўхшамаслигини ўйларди. Роберта улардан одмироқ ва кўнгилчанроқ, унда Ританинг бўшанглиги-ю Гортензиянинг шуҳратпарастлиги, кескинлиги ва ўзбилармонлигидан асар ҳам йўқ, ҳусн бобида

улардан қолишмас, лекин улардан ёқимлироқ эди. Клайд Роберта дурустроқ кийинса борми, бундан ҳам зўр кўринажагини ўйламаслиги мумкин эмасди. Роберта ҳозирда Клайднинг Гортензияга қандай муносабатда бўлганини билиб қолса, нима хаёлга бораркин? Робертага қилаётган ҳозирги муносабати бутунлай бошқача эди...

– Сизга айтсам, – деди Клайд қиз бир нафас жим қолганида, – мен фабрикага ишга келганингизда ёқ гаплашмоқчи бўлгандим. Бироқ бу ерда ҳамма бир-бирига кўз-қулоқлигини ўзингиз кўриб турибсиз. Бу – одамнинг жиғига тегади! Мен бу ишга тайинланганимда, бирорта қиз билан гаплашмайсиз дейишганди, шу қоидага амал қилиб келдим. Энди эса ўзимни қўлга ололмаяпман, – Клайд қизнинг қўлини қаттиқ сиқди-да, кейин таққа тўхтаб, уни қучоқлади. – Билсангиз, сизни деб эс-хушимни йўқотдим, Роберта. Рост! Сиз оламдаги энг дилбар, энг гўзал қизсиз! Менга қаранг, гапларимдан жаҳлингиз чиқмаяптими? Сизни кўрганимдан бери кўзларимда уйқу йўқ. Чин сўзим, рост! Доимо сизни ўйлаганим-ўйлаган! Кўзларингиз ва сочларингиз нақадар ажойиб! Бугун бениҳоя чиройлисиз. Эҳ, Роберта!

Клайд қизни бирдан бағрига тортди-да, то у ўзини олиб қочгунича бўлмай ўпди. У қизни бағридан чиқармас, Роберта эса гарчи бу жуда қийин бўлиб, ўзи ҳам йигитни қучоқлаб, пинжиги киргиси келаётганига қарамай, типирчилар, бундан ўзи ҳам ҳайратга тушиб, чўчирди. Қандай даҳшат! Одамлар нима деб ўйлашади, нима дейишади? У ёмон қиз, албатта, бироқ у Клайднинг шундай... ёнида бўлишни истаганди, бунақа нарсалар шу пайтгача кўнглига келмаганди.

– Кераги йўқ, қўйинг, мистер Грифитс, – деб ёлворди у. – Рост, кераги йўқ. Қўйинг энди! Кўриб қолишади! Биров келаётганга ўхшайди.

У чамаси жуда қўрқиб кетганидан у ёқ бу ёққа қараганди, Клайд кулиб юборди. У ҳаёт ўзига ажойиб туҳфа инъом этганидан ҳозирда терисига сифмасди.

– Мен умрим бино бўлиб бунақа иш қилмаганман, – Роберта гапида давом этди. – Чин сўзим! Мени қўйворинг. Ўзи сиз айтганингиз учун...

Клайд бўлса унинг гапига жавоб бермай бағрига қаттиқроқ босди. Қизнинг қонсиз юзи ва тим қора ташна кўзлари унинг юзига яқин турарди. Клайд қиз типирчилашига қарамай, уни устма-уст ўпарди. Қизнинг тугмачадай оғзи, даҳани, ёноқлари шунақанги зўр эдики, ўзни тутиб бўлмасди. Клайд азбаройи тўлқинланиб кетганидан дурустроқ гапира олмай, илтижоли шивирлади:

– Роберта, жоним, худо ҳаққи, яхши кўраман, денг! Денг! Севишингизни биламан, Роберта! Биламан! Сизни деб жинни бўлиб қолаёзим! Айтинг! вақтимиз жуда оз!

У яна Робертани юзи ва лабидан ўпди. Клайд шунда бирдан Роберта бўшашиб кетганини пайқади. У эса Клайднинг қучоғида бўшашганича индамай қолганди. Клайд қизга нимадир бўлганини аранг илғарди. Тўсатдан қизнинг кўзларидан ёш тирқираб кетди. Боши Клайднинг елкасига тушиб, лаблари шивирларди:

– Ҳа, ҳа, ҳа, сизни севаман! Ҳа, севаман, севаман!

Қизнинг овози эзилганиданми ё ҳузур қилаётганиданми, ҳар ҳолда фарёдли чиқаётганини Клайд эшитарди. У ҳам қизнинг самимий ва соддалигидан эриб кетганидан кўзларига ёш келди.

– Роберта, жоним, ҳаммаси яхши бўлади. Йиғламанг. Сиз жуда дилбарсиз. Рост, рост, Роберта.

Клайд бошини кўтарганида шарқ томонда, уйларнинг пастак-пастак томлари узра июлнинг энди чиқаётган ойи уч берганини кўрди. Шу лаҳ-

зада ҳаёт ўзига кўнглидагидай нарсаларнинг ба-
рини насиб этгандек туюлди.

XVIII БОБ

Клайд билан Робертанинг фаҳмиларича, бу уч-
рашув уларни келгусида кутаётган янгидан-янги
учрашувлари ва қувончларининг бошламаси эди,
холос. Улар ишқ дардига мубтало бўлишган, олди-
ларида турган барча мушкул вазифалардан қатъи
назар, ўзларини беҳад бахтиёр сезардилар. Бироқ
кейин нима қилишади, тезроқ учрашиб туриш-
нинг йўли қандай қилиб топилади? Робертанинг
Ньютонлар уйидаги аҳволининг ўзи Клайд билан
ораларидаги муносабатга катта тўғаноқ бўлиб,
Грейс Марр хусусида ҳам кўп бош қотиришига
тўғри келарди. Грейс ташқи кўриниши жиҳати-
дан хунукроқ ва энг муҳими, мешчанлик бидъат-
лари ва сектантча диний тарбияси туфайли Робер-
тадан ҳам баттар исканжада қолган эди. Шунга
қарамай, у ҳам ўйнаб-қулиб, бемалол юришни
яхши кўрарди, Хушчақчақ ва шунингдек, чўрт-
кесар Роберта Грейс сингари муҳит исканжасида
бўлса ҳам, Грейс уни ҳаддан ташқари эркин, деб
ўйларди. Шу важдан у Робертага ўлигини ташлаб
олган, бу унга бир оз малол келарди. Грейс Роберта
билан дардлашиб, ҳазил-ҳузул қилишиб, сирлашиб
юрамыз, деб ўйлар, севги масаласида эса кўнгли-
миздагиларни – ҳеч бир нарсани бир-биримиздан
яширмаймиз, дерди. Бу эса унинг нурсиз ҳаётида-
ги ягона овунчоғи эди.

Робертага эса Грейснинг ёпишқоқлиги ҳат-
то Клайд билан танишганига қадар ҳам сира ёқ-
мас, жонига тегиб кетганди. Кейин эса Грейс би-
лан Клайд хусусида гаплаша олмаслигини сизди.

Грейснинг, шубҳасиз, фақат жаҳли чиқиб, гайирлиги келишидан эмас, балки Роберта холи қолган пайтларида ҳам, ҳозирда вужудини тўлқинлантираётган ногаҳоний ҳислар туғени борасида ўзи бир хулосага келмагани учун ҳам унга бир нарса деълмасди. Роберта Клайдни кўрибоқ, кўнгил қўйганидан келажакда қай даражага боришини ўйлашдан ҳам чўчирди. Нега деганда, бу ерда давлатмандлар билан камбағалларнинг бунақанги яқинликлари ман қилинган, буни ўзи яхши биларди. Шунинг учун ҳам у Грейс билан Клайд ҳақида гаплашишни умуман истамасди.

Душанба куни кечқурун, кўлга боришганининг эртасига Грейс Клайд ҳақида хушчақчақлик билан шунчаки сўраганида Роберта ўзини унга Грейсчалик қизиқмаётгандай кўрсатиш мақсадида зумда қувлик йўлига ўтди. Шунинг учун Клайд жуда мулозамат кўрсатгани ва Грейсни суриштиргани тўғрисида гапирди. Грейс буни эшитганида Робертага рост гапиряпсанми, дегандай хўмрайиб қўйди.

– Унинг жуда майинлашиб қолганидан сенга кўнгил қўйибдим, дебман.

– Бўлмагур гапларни қўй, – Роберта жиндай ваҳимага тушиб қолган бўлса ҳам сирини олдирмади. – У менга ўлса ҳам қарамайди. Ундан ташқари фабрикада шунақанги қонун борки, у ерда ишларканман, Клайднинг мен билан яқинроқ таниш бўлишга ҳам ҳаққи йўқ.

Бу гап Грейснинг гумонларини чиппакка чиқарди-қўйди: у ўз ақлига кўра фабрика эгалари жорий қилган қонундан бузиб бўлмайди, деб ўйларди. Роберта эса Грейснинг хаёлида Клайдга боғланиб қолмай, деб хавфсираб, ўта ҳушёр бўлишга ва ўзини парвойи фалак кўрсатишга аҳд қилди.

Шундан кейин илгаригиларига сира ҳам дахлдор бўлмаган янги қийинчиликлар, ваҳима ва ха-

вотирлар пайдо бўлди. Клайд билан изҳори дил қилиб, бир-бирларини севиб қолганликларини тўлатўкис тушуниб олган бўлсалар ҳам, Роберта Клайд билан пинҳона, ўшанда ҳам онда-сонда ва тасодифан учрашувдан бошқасини тасаввур қилолмаганидан, келаси сафар қачон кўришажақларини ҳам яхши билмасди.

– Сизга айтсам, – деб қолди Роберта орадан бир неча кун ўтганидан кейин (у кечқурун уйдан бир амаллаб чиққанидан икковлари Тэйлор-стритдан дарё бўйига чиқишган, у ердан пастак соҳил билан ястанган далалар кўриниб турарди) Клайдга, – Ньютонлар мени ҳеч қаёққа ташлаб кетишмайди. Мени ташлаб кетганларида ҳам Грейс ёлғиз ўзи бир ёққа бормайди. У билан Трипетс-Милсда бирга яшаганимиздан бери иноқ бўлиб келамиз, менга туғишганидай суяниб қолган. Энди эса ҳаммаси бошқача бўлиб кетди, бу аҳволдан қандай қутулиш чорасини ҳам тополмай қолдим. У қаёққа, ким билан кетяпсан, деб қолса нима дейман?

– Биладан, жоним, – Клайд мулойим ва юмшоқ жавоб қилди. – Ҳаммаси тўғри. Бироқ нима қиламиз? Ё сизни фабрикада кўрганимнинг ўзи етади, деяпсизми?

Клайд қизга жуда жиддий ва ёлворувчан қараганиди, Роберта ғалати бўлиб кетса ҳам тасалли бериш мақсадида, шоша-пиша қўшимча қилди:

– Йўқ, унақа демайман, жоним. Ўзингиз биласиз-ку, ахир! Нима қилай бўлмаса? – у Клайднинг узун-узун бармоқли ориққина ва асабий қўлини сийпалаб қўйди. – Бўлмаса бундай, – Роберта пича ўйлаб, қўшиб қўйди: – Менинг синглим Гомерда турарди, Гомер ҳам Нью-Йорк штатида, бу ердан шимол томонга қараб юрилса, ўттиз беш миля келади. Мен унга кези келганда, уйингга шанба ё якшанба

куни бораман, деб қўяман. У кўпдан бери хат ёзиб мени чақиради, илгари эса бориш хаёлимда ҳам йўқ эди. Энди эса бораверишим мумкин... яъни... мен иложини қилолсам...

– Бўпти, албатта! – Клайд эҳтирос билан хитоб қилди: – Қойил! Ажойиб фикр!

– Ўйлаб кўриш керак, – Роберта Клайднинг хитобига парво қилмай, гапида давом этди. – Адашмасам, аввал Фондагача бориб, у ердан бошқа нарсага тушиш керак. Бу ердан хоҳлаган вақтимда трамвайда кетсам бўлади, Фондадан эса шанба кунлари фақат иккита поезд бўлиб, соат иккида ва соат еттида жўнайди. Демак, соат иккигача хоҳлаган вақтимда кетаман, кейин, сизга айтсам, соат иккилик поездга кечикаман, вассалом. Ўшанда соат еттиликда кетса бўлади, тўғрими? Сиз эса ўша ерда бўласиз ё бўлмаса, мени йўлда учратасиз, бу ерда бизни бирга кўришмаса бўлгани. Соат еттида мен синглимнинг уйига жўнайман, сиз бўлсангиз, Ликуртга қайтиб келасиз. Агнессани ўзим пишитиб қўяман – бунга кўзим етади. Унга хат ёзвораман.

– Унгача нима қиламиз? – деб сўради Клайд хафороқ бўлгандай. – Унга ҳали анча бор-ку, ахир!

– Бирорта чора ўйлаб топарман, жоним, бироқ тополмаслигим ҳам мумкин, аниқ билмайман. Сиз ҳам ўйлаб кўринг. Энди эса кетишим керак, – қўшиб қўйди бесаранжом бўлиб.

Роберта дик этиб турди-да, Клайдни соатига қарашга мажбур қилди. Соат эса ўнлар бўлиб қолганди.

– Ишимиз нима бўлади энди? – Клайд оёғини тираб туриб олди. – Ньютонларга якшанба куни бошқа бирорта черковга бораман, дея олмайсизми? Ўшанда бошқа бирор жойда учрашардик. Билиб ўтиришибдими?

Клайд шундай деганида, Робертанинг юзи тунд-лашганини пайқади. Клайд Робертанинг эътиқоди ва тарбиясига аралашаётган, уни ёлғон ишлатишга мажбур этаётганди-да.

– Йўғ-е, бунақа қилмайман, – Роберта жиддий жавоб қилди. – Ундай қилсам, ўзимни айбдор сеза бошлашим мумкин. Бу чиндан ҳам яхши эмас.

Клайд хатарли ишга қўл урганини фаҳмлаб, гапидан қайтди. У қизни хафа қилишни ё ваҳимага солишни истамасди.

– Ҳа, сиз ҳақсиз. Бу бошқа чора топа олмаганингиздан кейин хаёлимга келувди, холос.

– Ҳечқиси йўқ, жоним, – Роберта Клайд хафа қилиб қўймадиммикан, деб чўчиётганини кўриб, мулоимлик билан гапирди: – Ҳаммаси жойида, бироқ мен ундай қилишни хоҳламайман, иложим йўқ.

Клайд бош ирғаб қўйди. У ўзи кўп йиллар муқаддам ҳар қандай дастурлардан четга чиқмай юрганини эслаб, Робертага буни таклиф қилганим ҳам чакки бўлди, деб ўйларди.

Улар Фондага боришдан бўлак чора топиша олмаганидан кейин орқага, Тэйлор-стрит томонга бурилишди. Клайд хайрлашаётиб, Робертани ўпаркан, тезроқ учрашиш чорасини топишлари кераклигини айтди. Роберта эса шиддат билан бир зум унинг бўйнидан қучди-да, уйига чопқиллаганича кетди. Клайд унинг кичкинагина гавдаси ойдинда липиллаб бораётганини кўриб турарди.

Роберта миссис Брейлининг уйига бораман, деб яна баҳона қилиб чиқиб, кечқурун Клайд билан бир нафас учрашганини айтмаса, улар келаси шанбагача кўришишолмади. Шанба куни эса Роберта ахири Фондага йўл олди. Клайд Ликургдан илгарироқ чиққанидан трамвайнинг биринчи тўхташ жойидаёқ уни топиб олди. Улар ўша дақиқа-

дан бошлаб, то Роберта соат еттида кетадиган поездга чиққунича бирга бўлиб, икковларига ҳам нотаниш бўлган шаҳарчанинг чекка жойларини айланиб, роса хумордан чиқишди.

Клайд билан Роберта Фондага бир неча миля қолганда «Юлдузли» деган мўъжазроқ паркни кўриб қолишди. Паркда арзон-гаров ҳар хил кўнгилочар ўйинлар – осма аэропланлар, ҳаво чархпалаги, от ўйин, эски тегирмон ва танца майдончаси, бундан ташқари кичикроқ кўл ва қайиқлар бор эди. Бу ўзига яраша сўлимгина гўша бўлиб, кўлнинг деярли ўртароғидаги оролчада оркестрга ўйма жой қилинган, соҳилдаги катакда тунд айиқ кўзга ташланарди. Роберта Ликургдалигида бундай жойларга бирор марта ҳам бормаган, уларнинг бари бунга ўхшаса ҳам мазаси йўқроқ эди. «Юлдузли парк»ни кўрганда икковлари ҳам бараварига: «Вой анавини!» деб юборишди. Клайд шунда дарҳол:

– Шу ерда тушайлик, хўпми? Бу ер Фонданинг ўзи ҳисоби. Тушсак, маза қиламиз, – деди.

Улар тезда трамвайдан тушишди. Клайд Робертанинг жомадонини сақловхонага топшириб, со-сиска сотилаётган пештахта томон юрди. Шундан кейин тўхтовсиз айланаётган от ўйин эътиборини тортиб, Робертани албатта унга тушириш керак, деб ўйлади. У қизни от ўйиндаги зебрага миндириб, бир қўлини белидан ўтказиб, ушлаб турди. Бунда икковлари ҳам мис тутқичга ёпишишга уринишарди. Буларнинг бари бачкана, хунук ва бемаза эди, чунки икковлари ниҳоят ёлғиз қолган, орқаларида ҳеч ким йўқ эди, улар эса от ўйиндек арзимас эрмақдан олам-олам завқ олишар эди. Улар фикр-фикр қилаётган баҳайбат қурилмада фир-фир айланишаркан, кўлда қайиқда сузувчилар, осма аэроплан ва аргимчоқларда учаётганлар лип-лип ўтиб турарди.

Клайд билан Роберта дарахтларга ва кўл тепасидаги осмонга қарашарди. Каттагина майдончада хаёлчан ва жўшқин жуфтлар фир-фир рақс тушишар, бекорчилар эса уларни томоша қилишарди. Шунда Клайд тўсатдан:

– Рақс тушишни биласизми, Роберта? – деб қолди.

– Йўқ, билмайман, – Роберта ғамгин жавоб берди. Бу дақиқада у рақс тушаётган бахтиёрларга қараркан, ҳавас қиларди. Шу чоққача уни рақсга йўлатмай келишганини айтмайсизми! Рақс тушиш унчалик яхшимас ва эҳтимол, ахлоқсизликка кирар, ҳар ҳолда черков шундай таълим беради... Бироқ бу ерда икковлари... бир-бирларини севишади-ку!.. Анави жуфт-жуфт йигит-қизлар эса шу қадар хушчақчақ ва бахтиёр кўринишадими... Уларнинг дарахтлар атрофида жуфт-жуфт бўлиб танца тушаётганлари нақадар ажиб кўринарди. Буларнинг бари Робертага ҳам хуш келарди. Шундай экан, ўзи ва Клайдга ўхшаган ёш-яланглар нимага ҳам танцага тушишмасин? Ўзининг ука ва сингиллари ҳам ота-онасининг рағбатлари йўқлигига қарамай, қулай фурсат келиши биланоқ рақсни ўрганамиз, дейишганди-ку!

– Аатанг-а! – деб қўйди Клайд Робертани бағрига тортиб, рақс тушиш нақадар зўр бўлишини кўз ўнгига келтираркан. – Билганингизда борми, жуда ҳам яйрардик-да. Сизни бирпасда ўргатиб қўяман, майлими?

– Билмадим, бундан нима чиқаркин? – Роберта ҳазиломуз жавоб қилса ҳам, Клайднинг гапи хуш келаётганини шундоққина кўзлари айтиб турарди. – Мен жуда ҳам нўноқ шогирд бўлсам керак. Сизга айтсам, биз томонларда рақсни унча ёқтиришмайди. Черков ҳам буни қоралайди. Ота-онам ҳам йўл беришмасди.

– Бемаънилик! – Клайд сира парво қилмай хушчақчақ ҳолда деди. – Қолоқлик бу, Роберта. Ҳозир ҳамма, деярли ҳамма рақс тушади-ку! Наҳотки, бунӣ ёмон деб ўйласангиз?

– Ҳа, биламан, – Роберта унга ғалати ва сал асабийлашиб эътироз билдирди. – Балки сиз мансуб бўлган доирада шундайдир. Тўғри, мен кўп ишчи қизлар ҳам рақс тушишларини биламан. Одам бадавлат ва жамиятда яхшигина мавқега эга бўлса, унга ҳамма нарса ярашаверади. Бироқ менга ўхшаган қизнинг йўриғи бошқа. Ундан кейин сизнинг ота-онангиз ҳам менинг ота-онамга ўхшаган қаттиққўл бўлишмаса керак-да.

– Шундай деб ўйлайсизми? – Клайд кулиб юборди. У Робертанинг гапидаги, «сиз мансуб бўлган доирадаги» ва «мавқеи баланд бадавлат одамлар» деган сўзларга эътибор бериб турганди. – Сиз ахир, ҳали ота-онам ҳақида ҳеч нима билмайсиз-ку! – гапида давом этди у. – Улар ҳам сизнинг ота-онангизга ўхшаб қаттиққўл, улардан ўтса ўтишадикӣ, асло қолишмайди. Мен эса, бари бир рақс тушаман. Бунинг ҳеч бир ёмон ери йўқ, Роберта. Келинг, сизни ҳам ўргатиб қўяй. Рост, бу ажойиб нарса. Хўпми, азизим?

Клайд Робертани қучиб, кўзларига тикилди. У эса Клайдни азбаройи яхши кўрганидан бўшашиб, таслим бўлаёзганди.

От ўйин тўхтади. Шундан кейин улар бош қотириб ўтирмай, талай, бироқ чарчаш нималигини билмайдиган ёш-яланглар жуфт-жуфт бўлишиб, рақс тушишаётган ва атрофи ўралган майдончага қараб юришди. Каттагина оркестр фокстрот ва уанстепларни ижро этарди. Турникет ёнида чиройлигина билет сотувчи ўтирар, ҳар жуфт йигит-қиздан ўн цент рақс ҳақи олинарди. Бу ажиб

манзара, муסיқа ва ёшларнинг бир мақомдаги силлиқ сирғалишлари Роберта ва Клайдни асир этди-қўйди.

Оркестр тиниб, рақс тушаётганлар майдончадан чиқишди. Бироқ кассир қиз шу заҳотиёқ янги рақсга беш центдан билет сота бошлади.

– Йўқ, эплаёлмайман, – деди Роберта Клайд уни турникет томон судраб бораркан. – Жуда бесўнақайман, деб чўчияпман. Илгари сира ҳам рақс тушмагандим-да, ўзи.

– Бесўнақайман, деяпсизми, Роберта? – хитоб қилди Клайд. – Бўлмағур гапни қўйинг! Сиз жуда ажойиб, жуда нозанин қизсиз. Мана кўрасиз, жуда чиройли рақс тушадиган бўласиз.

Клайд билет ҳақини тўлаганидан кейин ичкарига киришди. Роберта Клайдни, бадавлат одамсиз ва жамиятнинг қаймоғи бўлганларга мансубсиз, деганидан ўзига ишончи жуда ортиб кетганди. У Робертани бир бурчакка бошлаб, оёқни қандай ташлаш кераклигини кўрсатди. Бежирим ва келишган Роберта ҳам буни тезда ўргана қолди. Оркестр яна чала бошлаганида Клайд қизни ўзига тортувди, у тезда муסיқа мақомига тушиб, шеригининг ҳаракатларини беихтиёр равишда қайтара бошлади. Ўзини севганининг бағрида кўриб, у тортган томонга жон деб сирғалиб, вужудлари бир бутундай тебранаётганини сезиб турганга нима етсин.

– Жоним, – шивирларди Клайд, – сиз рақсга зўр тушяпсиз! Ҳаммасини тушуниб олибсиз. Ҳа, сиз жуда ҳам ажойибсиз, бунга одамнинг ҳатто ишонгиси ҳам келмайди!

Улар яна бир, кейин яна айланишди. Роберта умри бино бўлганидан бери бунақа маза қилмаганди. Буни қаранг-а, у рақс тушаётир! Нақадар зўр! Клайд билан рақс тушяпти! Клайд шунақанги эп-

чил ва келишганки, дерди Роберта ичида, бу ердаги йигитларнинг ҳаммасидан ҳам чиройли. Клайд ҳам ўз навбатида ичида, бунақанги жозибадор қизни шу чоққача кўрмагандим, дерди. Ниҳоятда қувноқ, дилбар ва ювош. Бекорга куттириб қийнамайди. Сондра Финчли эса Клайдга қиё ҳам боқмаяпти, шундай бўлгач, Клайд ҳам уни ўйламаслиги мумкин ахир... Бироқ Клайд ҳозирда Роберта ёнида бўлганига қарамай уни тамомила унутолмасди.

Улар соат олти яримгача рақс тушишди. Оркестр ҳам тиниб, рақс тушадиган бошқа талабгорлар қолмаганидан кейин, майдончада «Келгуси концерт 7.30 да бўлади», деган эълон пайдо бўлди. Роберта билан Клайд шундан кейин содали сув ичиб, музқаймоқ ейишди, сўнгра тамадди қилгани ресторанга киришди. Вақт жуда тез ўтиб кетганидан Роберта соат еттидаги поездга илиниши учун тўғри келган трамвайга тушиб, Фондага боришга мажбур бўлишди.

Йўлда улар эртанги кун режасини тузиб кетишди. Роберта сингисиникидан барвақтроқ жўнашга ҳаракат қилади, Клайд эса яна Ликургдан келади, улар Фондада учрашишади ва кун бўйи, соат ўн биргача, Гомердан охирги поезд келгунча бирга бўлишади. Ликургга кетадиган трамвайда таниш-билишлари кўринмаса, бирга қайтишса ҳам бўлади.

Улар ваъдалашганлари бўйича учрашишди. Шаҳарчанинг қоронғи чеккаларида айланиб юришаркан, тоза дардлашишиб, режалар тузишди, Роберта шунда Клайдга унча кўп бўлмаса ҳам уйдаги, Бильцдаги ҳаётдан гапириб берди.

Ўзаро муҳаббат, қучоқлашишлар ва бўсаларни ҳисобламаганда, уларни кўпроқ бундан буён қаерда ва қандай учрашамиз, деган муаммо қийнарди.

Бунинг қандайдир йўлини топиш керак эди. Роберта шунда бунинг иложини ўзи тезроқ топмаса бўлмаслигини тушунди. Клайд гарчи бетоқатлик қилиб, Робертани тез-тез кўриб туришни хоҳласа ҳам, калласига дурустроқ бир нарса келмади.

Ҳаёттийроқ бир нарсани ўйлаб топиш мушкул, Роберта ҳам буни тушуниб турарди. Яна синглисининг оддига бориш ёки Бильцдаги ота-онасини йўқлашни бир ойсиз хаёлига келтирмаса ҳам бўларди. Бошқа қанақа баҳона топа оларди? Фабрикадаги янги дугоналари ёки почта... кутубхона... «Жувонларнинг насроний уюшмаси»... Буларнинг бари Клайд топаётганди. Бироқ буларнинг бари нари борганда Робертага икки соатлик вақт бера олар, Клайднинг кўнгли эса ҳозиргидай учрашувларни тусарди. Бунинг устига ёзнинг шанба ва якшанба кунлари ҳам тобора камайиб бораётганди-да.

ХІХ БОБ

Роберта билан Клайд Ликургга қайтиб келганларини ва бирга айланганларини ҳеч ким сезмади, деб ўйлашганди. Фондадан Ликургга қайтиб келишаётганида, трамвайда таниш-билишлардан бирортаси кўринмади. Роберта уйга келганида эса Грейс ўрнида ётарди. У Робертага сафарига алоқадор бўлган, синглинг яхши юрибдими, кун бўйи уникида бўлдингми ё Бильцга, ёки Трипетс-Милсга бориб келдингми, деган тасодифий ва шунчаки нарсаларни сўрагани кўзини очганди, Роберта дугонасига, кун бўйи синглимнинг уйида бўлдим, деб қўя қолди. Грейс яқин орада ота-онасини кўргани Трипетс-Милсга бориб келишим керак, деди-ю, ухлади-қолди.

Эртаси куни кечқурун эса Ньютонларнинг уйида истиқомат қиладиган қизлардан Опал Фелис ва

Олив Поп (улар эрталаб нонуштага чиқишмаганди, чунки Фондадан, Роберта шанба куни бўлган жойлардан кеча жуда кеч қайтишганди) тамадди қилиб ўтиришганида кириб келган Робертани хушчақчақ ва очиққўнгил, аммо сира хуш келмайдиган шовқин-сурон билан қарши олишди.

– Э, келинг, келинг! «Юлдузли парк»да бўлганингиз шундоққина билиниб турибди! У ерда рақс тушиш сизга ёқдими, мисс Олден? Биз сизни кўрдик, сиз эса сезмадингиз. – Роберта бунга бирор баҳона топишга улгурмасиданоқ мисс Фелис қўшимча қилди: – Кўзимиз кўзимизга тушиб қолармикин, деб уриндик, бироқ сиз жазманингиздан бошқа ҳеч кимни кўрмасдингиз. Сизни табрикласам бўлади, рақс тушишни қойиллатаркансиз.

Роберта бу қизларни яхши танимас, бунинг устига бу мушкул аҳволдан ҳазил-ҳузул қилиб, усталик билан қутулиб кетиши учун дадиллиги ва топқирлиги ҳам етишмасди. У бир зум олови чиқиб, тили сўзга келмай қолди. Негаки, у Грейсга, эрталабдан кечгача синглимнинг уйида бўлдим, деганди-да! Грейс бўлса ҳозир рўпарасида юзига тик қараб, оғзини сал очганича: «Ҳали шунақами? Жазманингиз бор экан-да?!» деб бақириб юборгудай ҳолатда ўтирарди. Ориқ, синчков ва эпчил Жорж Ньютон эса ўзининг доимий ўрнида ўтирганча, ўткир кўзи, қирра бурни ва учли даҳанини Роберта томонга бурганди.

Роберта эса нимадир жавоб қилиш кераклигини тезда тушунди.

– Ҳа, ўша ерда бўлувдим, – деди у. – Синглимнинг танишлари билан борувдим.

Робертанинг: «У ерда кўп бўлмадик!» деб қўшимча қилишига сал қолди. Ўша дақиқада унга онасидан ўтган оғирлиги қўл келди. Хўш, мабодо кўнг-

ли тилаган бўлса, нега «Юлдузли парк»ка боролмас экан? Ньютонлар ёки Грейс, ё бўлмаса, бошқа бирнинг уни куткилашга нима ҳаққи бор? Ўз кунини ўзи кўраётганидан кейин ўзига ўзи жавоб беради-да. Роберта шундай бўлса ҳам қўлга тушганини сезар, бунга эса бу ерда тургани, ҳамма уни суриштириши ва ҳар қадамини пойлаб юришлари сабабчи эди.

– Менимча, ёнингиздаги йигит ликурглик эмас, уни бу ерда кўрмагандим, – мисс қизиқсинганидан қўшимча қилди.

– Ҳа, бу ерлик эмас, – Роберта калта ва совуқ жавоб қилди.

Роберта Грейснинг олдида шарманда бўлганидан даҳшатга тушиб, энди у мени ичидан пишган ва хиёнаткор экан, деб ғазабланади, деган хаёлга борарди. Бироқ Роберта ўзини босишга ҳаракат қилиб, қизларга тикка қаради. Шундан кейин Грейс билан Ньютонга дадил боқди. Мабодо, ундан гап сўрашгудай бўлишса, куёвимнинг танишлари эди, деб бир-иккита тилига келган исмни айтар ё бўлмаса, жавоб қайтаришдан ҳатто бош тортарди. Хўш, уларнинг Робертани қийнашга нима ҳаққи бор?

Роберта ўша оқшомнинг ўзида жавоб беришдан бош тортажаклиги муқаррарлигини тушунди. Улар тамадди қилиб, ичкарига қайтиб киришлари биланоқ Грейс ўпкаланиб қолди:

– Сен менга эртадан-кечгача синглимнинг уйида бўлдим, дегандинг-ку?

– Хўш, нима бўпти? – Роберта дадил ва ҳатто кескинроқ қилиб деди.

Роберта ўзини оқлашга уринмас, нега деганда, Грейс ўзини унинг ахлоқсизлигидан гўё дарғазаб кўрсатаётганини, амалда эса ташлаб қочиб қолганидан, менсимас экан, деб хафа бўлаётганини билиб турарди.

– Майли, энди ёлғонингни ишлатмай юравер. Менсиз хоҳлаган томонингга хоҳлаган одаминг билан боравер. Сен билан энди ҳеч қаёққа бормайман, ким билан қаёққа кетаётганингни билишни ҳам истамайман. Бироқ Жорж билан Мэрининг олдида юзимни ерга қаратганингга ачинаман. Менга бир гапни айтдинг, кейин эса ҳаммаси ёлғон чиқиб қолди. Менсиз бормоқчи бўлибсан, улар эса мени, ёлғончи экан, деб ўйлашлари мумкин. Мен эса буни истамайман.

Грейс жуда хафа бўлиб, жаҳли чиқиб, куйиб кетган эди, шунда Роберта бу ердан кетишдан бўлак иложи қолмаганлигини хаёлидан ўтказди. Грейс бамисоли зулукдай ёпишқоқ, унда шахсий ҳаёт деган нарса йўқ, буни яратиш ҳам қўлидан келмасди. Улар бирга эканлар, Грейс менга парвона бўлиб, сирингни ҳам, дардингни ҳам айтасан, деб тикилинч қилаверади. Роберта унга Клайдни гапириб берса борми, ғазаби қайнаб қотиб қолади, юмма талаб беради ё бориб айтишдан ҳам тоймайди. Шунинг учун ҳам Роберта гапни қисқа қилиб қўя қолди:

– Ихтиёринг, майли. Менга бари бир. Ўзим зарур топмагунимча ҳеч нарса демоқчимасман.

Грейс Робертанинг бу жавобидан ўзидан четлаб, орани очиқ қилмоқчилигини тушунди. У ўрнидан турди-да, бошини мағрур тутиб, таёқдай қаққайганича хонадан чиқиб кетди. Роберта Грейс энди тескари бўлиб қолганини билганидан ўзини бу ердан узоқроққа олишни истарди. Бу ердагиларнинг бари тор ўйлайдиган одамлар: уни ҳеч қачон тушунишмайди ва Клайд билан сирли алоқа қилишига йўл қўйишмайди. Клайд эса буни сир сақлаши зарур – Робертага шундай деб тушунтирган. Робертага оғир ва ҳаттоки, ҳақоратомуз бўлса ҳам, ҳар

қолда у бу муносабатларни астойдил қадрларди. Роберта Клайдни, у ҳам Робертани севади. Энди эса Роберта ўзини ва Клайдни бегона кўзлардан сақлаш учун бир иложини қилиши зарур эди. Бунинг учун бошқа жойга кўчиш керак.

Бу эса Робертадан кўпроқ дадиллик ва қатъийлик талаб қиларди. Биров билмаган уйда туришдан ҳам гайритабиий ва ҳаттоки, хавотирли нарса борми! Бу ғалати кўринмасмикин? Эҳтимол, нега бунақа қилганини кейинчалик онаси билан синглизига тушунтириб беришига тўғри келар. Бироқ шунча гапдан кейин ҳам бу ерда қолиши тўғри келмасди-да. Грейс билан Ньютонлар, айниқса миссис Ньютон қадимги пуританлар оғир гуноҳ қилиб қўйган синглизига ёки укасига қандай муомала қилган бўлишса, унга ҳам шунақа муомала қилишади-да. Роберта яширинча рақсга тушган. Ёнида қандайдир йигит ҳам бўлган. Робертанинг синглизиникига боргани, ёнида қандайдир йигит бўлишини, уларнинг «Юлдузли парк»да айланишларини оқламайди.

Бундан ташқари, Роберта ён-веридагилар энди ҳар қадамини ўлчаб юришларини билар, Грейсининг жуда ҳаддидан ошиб, Клайд билан ўзи истганидай тез-тез учрашиб туришига халал беришини гапирмаса ҳам бўларди.

Роберта икки кун нима қиларини билмай юрди, кейин Клайд билан маслаҳатлашди, у Робертанинг тезда бошқа бир жойга кўчиб ўтишига жон-жон дерди. Нега деганда, ўшанда Роберта бировга қарам бўлмас, уни биров билмас, босган қадамини ҳам битта-яримта пойлаб юрмасди-да. Роберта шундан кейин ишдан икки соат олдин жавоб сўраб, жой қидиришга кетди. У бунда шаҳарнинг жануби-шарқ қисмини танлади, унинг мўлжалига

кўра, бу ерда Ньютонлар ва унинг уйидагилар билан тўқнаш келмасди. Роберта кўп овора бўлмай, ўзига боп жой топди. Бу Элм-стритдаги гиштин уй бўлиб, унинг эгаси сирловчи уста эди, хотини ва иккита қизи билан турарди, кизларининг бири тикувчи, иккинчиси эса мактабда ўқирди. Улар Робертага таклиф қилган хона биринчи қаватда, торгина даҳлизнинг ўнг томонида бўлиб, деразалари кўчага қараганди. Шу даҳлизнинг бошқа эшигидан катта меҳмонхонага кириларди. Меҳмонхона, ижарага қўйилаётган хонани уйнинг бошқа қисмидан айириб турар, Робертанинг ўзи Клайдга, учрашиб юрганимизни биров билмасин, деяётганидан бу жуда ҳам керакли эди.

Бундан ташқари, Роберта миссис Гилпин билан гаплашганида уй эгаларининг Ньютонларга ўхшаб қаттиққўл ва қулоғи овда одамлар эмасликларини сизди. Миссис Гилпин тўладан келган, эликларга борган, ораста аёл бўлса ҳам, тепса-тебранмас, ҳафтафаҳм эди. У Робертага эри билан қизи яхши топиб турганидан хоналарни ижарага қўймагани, пансионер сақламаганлиги тўғрисида гапирди. Бироқ ижарага қўйилаётган хона даҳлизнинг ёнгинасида ва ўзига алоҳида бўлганидан доимо бўш ётар, шу вайдан миссис Гилпин эрининг розилиги билан унга битта-яримтани қўймоқчи эди. У эркак киши эмас, балки Робертага ўхшаган бирор ишчи қиз ижарага туришини истар, нега деганда, у оилага қўшилиб тамадди қилаверарди. Миссис Гилпин Робертадан оиласи-ю таниш-билишларини суриштириб-нетиб ўтирмади, кўзига бир тикилди-ю, кўнгли жойига тушди-қўйди. Ана шунда Роберта бу ердагилар Ньютонларга ўхшамаслигини тушуниб олди.

Шунга қарамай, Роберта кўчиш масаласида минг хил хаёлларга борди. Назарида, қандайдир

нотўғри ва гуноҳ иш қилаётгандай бўлар, битта-ю битта дугонаси Грейс Марр билан ғижиллашиб, орани очиқ қилгани, демак, Ньютонлар билан ҳам тескари бўлиб қолгани сирли ишларининг авжидай кўринарди. Ўзи Грейс туфайлигина Ликургга келиб қолганди-ку! Ота-онаси ёки Гомердаги синглизис Грейснинг таниш-билишлари орқали бундан воқиф бўлиб қолишса, Ликургда ёлғиз ўзи турганига нима дейишаркин? Яхши иш бўлармикин? Бу ерга келганига кўп бўлмай туриб, бошқа жойга кўчишга қандай ботина олади? Роберта шу пайтгача покиза шаънига доғ тушишини биларди. Клайд нима бўлади? Ундан Роберта воз кеча оладими?

Роберта кўп иккиланишлардан кейин Клайддан воз кеча олмаслигини билди. Шу ваздан янги уйнинг эгаларига ширинкома бериб, яқин кунларда кўчиб келишини айтди-да, ишига қайтди. Кечқурун эса миссис Ньютонга бошқа жойга кўчмоқчилигини айтди. Бунда укам билан синглимни яқин орада олиб келмоқчиман, шунинг учун улар билан бирга турса бўладиган жой топишим керак, деган баҳонани тайёрлаб қўйди.

Ньютонлар ҳам, Грейс ҳам Робертанинг кўчиши янги танишлари билан боғлиқлигини, бу эса уни дугонасидан айираётганлигини сезиб, кетаётганидан хурсанд эдилар. Роберта уларга хуш келмайдиган хатарли саргузаштлар кўчасига оёқ қўяётганлиги аён эди. Улар илгари ўйлаганларидек, Робертанинг Грейсга энди фойдаси тегмасди. Нима қилаётганини ўзи билиб турган бўлиши ҳам мумкин. Эҳтимол, Трипетс-Милсда кечирган камтарона ҳаётига сира ҳам тўғри келмайдиган турлича маишат ва кўнгилочар нарсалар уни йўлдан ургандир.

Робертанинг ўзи ҳам кўчганидан кейин, янгича шароитга тушиб қолиб, гарчи Клайд билан бемаловроқ учрашаётган бўлса ҳам, босаётган қадами

тўғрилигига ҳарқалай шубҳа қиларди. Эҳтимол... эҳтимол, у жаҳга берилиб, шошқалоқлик қилгандир, эҳтимол, кейинчалик бундай қилганига ачинар. Бироқ бўлар иш бўлган, фишт қолипидан кўчганди. Энди бу ёғи нима бўларкин, деб қараб туриш керак...

Роберта ҳаммасидан ўз виждонини тинчлантириб қўйиш учун дарҳол онаси билан синглисига хат ёзиб, Ньютонларнинг уйидан нимага кўчганлигини яхшилаб тушунтирди. Грейснинг ортиқча қаттиққўллиги, худбинлиги ва бошига чиқиб олганлиги тоқатини тоқ қилиб юборганди-да. Хатида онасига, хавотир бўлманг, яхши хонадонга жойлашдим, хонам энди алоҳида.

Том билан Эмилия келса бўлади, кўргани келсангизлар, сиз ёки Агнессага ҳам бемалол жой топилади, ўзим таърифини қилган Гилпинлар билан таништириб қўяман, деганди.

Роберта шунда ҳам Клайд билан ўртадаги севгиларини ўйлаганида ўт билан ўйнашаётганини ва шармандаси чиқиши мумкинлигини ичида сезиб турарди. Бу пайтда Роберта хонаси дастлабки дақиқалардан бошлабоқ алоҳидалиги билан ўзига тортганлигини ўйламаса ҳам, шундайлигини беихтиёр равишда сезиб турарди. Ҳа, хатарли йўлга оёқ қўйди, буни билади. Вужудини яхши ва тўғри нарсалар ҳақидаги тушунчаларига зид истаклар ларзага солган дақиқаларда эса ўзига ўзи: «Нима қилай бўлмаса, хўш, нима қилай?» – дерди.

XX БОБ

Роберта билан Клайд бир неча ҳафтагача шаҳар атрофига қатнайдиغان поездларда борса бўладиган дам у, дам бу жойда, парклар ва боғларда учрашиб юришди. Бироқ улар энди асосан Ро-

бертанинг хонаси масаласида гижиллашиб туришарди. Клайд бу хонани учрашувга мос жой ҳисоблар, Роберта эса уни уйига яқин йўлатмасди. Клайд Робертага йигит ўзи ҳурмат қиладиган қизга қиладиган муомалада бўлмаётганини сира ҳам бўйнига олмасди. Роберта янги жойга кўчганидан кейин унда мақтовга лойиқ бўлмаса ҳам табиий ва муқаррар истак – қизга тобора ва кўпроқ яқинлашиб, уни бутунлай қўлга олиш, чизигидан чиқармай қўйиш истаги пайдо бўлганди. Роберта бутунлай уники бўлиши керак-да ўзи. Бироқ қандай қилиб? Улар никоҳдан ўтишадими ё шундай бемалол учрашиб юришаверадими? Клайд шу пайтгача Робертага уйланишни хаёлига ҳам келтирмаганди. У Роберта ёки ижтимоий мавқеи жиҳатидан бу ердаги Грифитслар, Сондра Финчли ёки Бертина Крэнстондан берироқ бўлган ҳар қандай қиз билан юра олса ҳам унга уйланишни номуносиб ҳисоблар, бунга янги топилган қариндошларининг қарашлари ва Ликургдаги баланд мавқеи асосий сабабчи эди. Қариндошлари билиб қолгудай бўлишса, нима дейишади? Клайд ҳозирда одамлар ўзини баланд доирага мансуб санаётганларини кўриб турганидан бундан фойдаланиб қолишни ўйларди. Ундан кейин бу ердагиларнинг кўпчилиги уни танирди ҳисоби. Шундай бўлса ҳам у Робертасиз туrolмас, бунинг устига, унга менга номуносибсан, сени олишга жазм этганимда ҳам бари бир бахтли бўлолмайман, деган гапни ҳам айтолмасди.

Бу орада яна битта муаммо чиқиб қолди. Куз кирганидан муздек шамоллар бошланиб тунлари совиб кетарди. Октябрь яқин қолганидан шаҳар атрофидаги, Ликургдан анча нарида бўлганидан бемалол дам оладиган паркларнинг кўпчилиги

ёпилди. Дансинглар ҳам ёпилиб, қўшни шаҳарлардаги катта залларгина қолган, бироқ Роберта уларга боришдан бош тортарди. Тўғри, Ликургда черков, кинематограф ва ресторанлар қолган эди, аммо улар бу ерларга Клайднинг шаҳардаги мавқеи туфайли бориша олмасди. Шундай қилиб, Роберта Ньютонларнинг дастидан қутулган бўлса ҳам, уларнинг борадиган жойлари қолмаганди. Клайд уларнинг муносабатига қандайдир жиддий ўзгариш киритсагина, Робертанинг олдига – Гилпинлар уйига келиб туриши мумкин эди. Бироқ Клайд Роберта бундай гапни хаёлига ҳам яқин келтирмаслигини, энг муҳими, унинг ўзида буни айтишга журъат етишмаслигини биларди.

Октябрнинг бошларида, Роберта кўчиб келганига бир ярим ой бўлганда, бир куни кечқурун улар олисдаги кўчада айланиб юришарди. Юлдузлар яхши чарақлаётган бўлса ҳам, ҳаво аёзли эди. Япроқлар учиб юрарди. Роберта устига йўл-йўл кўк пальтосини кийган, усти чармли шляпаси ҳам ўзига жуда қуйиб қўйгандай ярашиб турарди. Қайта-қайта ўпишишлар, илк учрашувдан бери уларни ром этиб келаётган оташ бўлиб ёнишлар энди бамисоли ўчириб бўлмас алангага айланган эди.

– Совуқ ўтяпти-я, тўғрими? – деди Клайд.

Соат ўн бирлар атрофида бўлганидан совуқ кучини кўрсатаётганди.

– Ҳа, иссиқ эмас. Яқинда иссиқроқ пальтонинг ҳаракатига тушишга тўғри келади.

– Бундан кейин нима қилишимизни ҳам билмай қолдим. Бориб гаплашиб ўтирадиган бирорта ҳам жой қолмади, ҳар куни кечқурун бунақанги совуқда айланиб юриш кишига унча ёқавермайди. Гоҳо-гоҳо уйингизга кириб турсам, нима дейсиз? Гилпинларнинг Ньютонлардан фарқи бордир, ахир?

– Ҳа, албатга. Бироқ кечқурунлари доимо меҳмонхонада соат ўн яримгача, ҳатто ўн биргача бўлишади. Бундан ташқари, иккала қиз ҳам соат ўн иккигача у ёқдан бу ёққа югуришади ё уйда ўтиришади. Нима қилишимни ҳам билмай қолдим. Одамлар бизни кўриб қолишларини истамайман, деб ўзингиз айтувдингиз-ку! Уйимизга келадиган бўлсангиз, сизни Гилпинларга таништиришимга тўғри келади.

– Йўқ, мен буни кўзда тутмагандим, – Клайд шартга жавоб қилди. У Роберта жуда нозик-да, яхши кўрганидан кейин ўзини бемалол тутавермайдими, деб ўйлади. – Гоҳо уйингизга бир нафасга кириб турсам, нима қилади? Буни Гилпинлар билишининг кераги йўқ. – У соатини чиқариб, гугурт чақди. Соат ўн бир ярим бўлган экан. У соатини Робертага кўрсатди: – Ҳозир меҳмонхонада ҳеч ким йўқдир-ку, тўғрими?

Роберта «йўқ» дегандай бош чайқади. Бу фикр унинг ўтакасини ёргудай бўлди, ундан ташқари газабинини ҳам қайнатди, Клайд ботирлик қилиб, ҳаддидан ошяпти: бундай дейишга қандай ботинди? Бундан ташқари, Клайднинг гапида Робертанинг вужудини банд этган ва шу чоққача бўйнига олишни истамай юрган барча сирли хавотирлар пинҳон эди. Бу гапда гуноҳли, тубан ва ваҳимали нимадир бор эди. Йўқ, Роберта бу йўлга юрмайди. Мутлақо. Айни пайтда эса, қалбида юзага чиқолмай келаётган истак тобора ўзини кўрсатгиси келар, энди у ҳақини талаб қилаётган эди!

– Йўқ, йўқ, бунга ҳўп дея олмайман! Бу яхшимас. Хоҳламайман. Кўзга тушамиз, таниб қолишади.

Бу дақиқада Робертанинг болалигидан ўзи ахлоқсизлик деб ҳисоблаб келадиган нарсага нафрати беқиёс бўлганидан Клайднинг бағридан чиқишга онгсиз равишда уринарди.

Клайд Робертанинг ногаҳоний типирчилаши чинлигини сезарди. Бу эса назарида қўл етмас туюлган нарса томон талпинишини зўриқтирди. У энди қаёқдаги сирли нарсалардан гапирарди.

– Хўш, бу пайтда бизни ким ҳам кўрарди? Атрофда бирорта ҳам тирик жон йўқ. Хоҳлаганимиздан кейин хонангизга бир нафасга кирсак, нима қилибди? Ҳеч ким эшитмайди. Секин-секин гаплашамиз. Ҳатто, кўчада ҳам ҳеч ким йўқ. Қани, ёнидан ўтиб кўрайлик-чи, уйдагилар ҳам ухлаб қолишган бўлса керак.

Роберта шу чоққача Клайдни уйига яқин йўлатмаганидан, энди қаттиқ ва жон куйдириб қаршилик қиларди. Клайд эса бу сафар оёғини тираб туриб олди. Роберта Клайдни севганидангина эмас, балки тепасида турган одам бўлгани учун ҳам ҳурмат қилаётганидан гапини иккита қилолмади. Улар уйга яқин келиб, бир неча қадам нарида тўхташди. Тиқ этган товуш йўқ, фақат кучукнинг вовиллаши эшитиларди. Деразалар зим-зиё.

– Ана, кўрдингизми, ҳамма ухляпти, – Клайд уни тинчлантирди. – Бир нафасга кирсак, нима қилади? Биров билиб ўтирибдими? Шовқин-сурон қилмаймиз. Хўш, бунинг нимаси ёмон? Кўп одамлар шунақа қилишади, мабодо, қиз бола яқин одамани бир нафасга уйига киритса, бунинг ҳеч қўрқинчли жойи йўқ.

– Шунақами? Эҳтимол, сизнинг доирангизда шундайдир. Бироқ мен нима яхши-ю, нима ёмонлигини биламан. Бу эса менимча, яхши эмас, мен ҳам бу ишни қилмайман.

Роберта шуни гапираркан, юраги эзилиб кетганини сизди. У Клайдга муносабатида бунчалик мустақилликка, шаккокликка йўл бера олмас, бу нарса қўлидан келишини хаёлига ҳам келтира олмасди. Бундан ташқари, унинг ўзи ҳам қўрқиб кетганди.

Роберта бунақа гаплашаверса, эҳтимол, Клайднинг кўнглига уриб қолар.

Клайднинг юзи зумда тундлашди. Нимага Роберта айтганини қилмаяпти? У ўтакетган эҳтиёткор, жиндай қувонч ва роҳат бахш этадиган нарсалардан ўлгудай ҳуркади. Масалан, Рита ва фабрикадаги ишчи қизлар унга сира ҳам ўхшашмайди. Роберта эса севаман, деб ишонтирмоқчи бўлади. Кўчада қучоқлатиб, ўптириб юрибди-ку! Кўнгли янада яқинликни тусаётганида эса сира ҳам кўнмаяпти. Бу қанақа қиз ўзи? Унга овора бўлишдан наф чиқармикин? Эҳтимол, буларнинг ҳаммаси бир вақтлари Гортензия билан бўлгани сингари усталик ва қувликнинг ўзгинасидир? Тўғри, Роберта Гортензияга сира ўхшамаса ҳам ўлгудай қайсар-да.

Роберта Клайднинг башарасини кўрмаса ҳам жуда аччиғи келганини сезиб турар, бу эса биринчи марта бўлиши эди.

– Майли, йўқ десангиз, йўқ-да, – деди Клайд совуққина қилиб. – Борадиган бошқа жойим ҳам бор. Сиз кўнглимдаги нарсага сира розимаслигингизни кўриб турибман. Хўш, бундан буён, сизнингча, қандай кўришиб турамиз, билсам бўладими? Ҳар қуни кўчама-кўча юролмаймиз-ку!

Клайд бу гапини яхшиликдан дарак бермайдиган нохуш тарзда айтди. У шу чоққача Роберта билан бунчалик кескин ва дарғазаб бўлиб гаплашмаганди. Бошқа жойга боражаги хусусидаги шамаси ҳам Робертанинг капалагини учириб, ўтакасини ёриб юборганидан шашти тушиб кетди. Клайд ўзининг доирасидаги қизлар билан дам-бадам кўришиб туради! Фабрикадаги унга кўз сузаётган қизлар-чи! Улар Клайддан кўз узмай туришганларини Робертанинг ўзи бир неча марта кўрган. Бу

Руза Никофорич жуда дағал бўлса ҳам бари бир кўҳдиккина! Флора Брандт-чи! Марта Бордалу-чи! Тс-с! Битта келишган йигит шунча бетавфиқ қизга хомталаш бўляпти-я! Роберта Клайд бадавлатлар орасида суяги қотганидан гапга тушунмайдиган, хом ва тортинчоқ, деган хаёлга бориб, шу қизлардан биттасига ёпишиб, мени ташлаб кетади, деб чўчирди. Унда Клайддан айрилиб қолади. Роберта бу фикрдан даҳшатга тушди. Бор дадиллиги ўша зумда йўқолиб, Клайдга ялиниб-ёлворишга тушди.

– Клайд, қўйинг энди, аччиғланманг. Иложи бўлса, хўп дердим, буни ўзингиз ҳам биласиз-ку! Унақа ишни қилолмайман. Наҳотки, тушунмасангиз? Ўзингиз яхши биласиз-ку! Албатта, Гилпинлар ҳаммасини билиб қолишади. Мабодо, бизни кўриб қолишса ва битта-яримта ҳаммасидан хабар топса, ҳолингиз нима кечади? – у ялингандай Клайднинг қўлтиғидан олиб, кейин қучоқлади. Клайд шунда қиз ҳозиргина оёқ тираб турганига қарамай жуда хафа ва изтиробдалигини пайқади. – Мендан буни сўраманг, илтимос, – Роберта илтижоли қилиб қўшиб қўйди.

– Бўлмаса, Ньютонларникидан кўчиб нима қилардингиз? – деб сўради Клайд қовоғини уйиб. – Аҳёнда бир уйингизга келтирмай қўйсангиз, қаерда кўришишимизни ҳам билмай қолдим. Бошқа борадиган жойимиз ҳам йўқ.

Роберта нима жавоб қилишни билмасди. Оралари бузилиб қолмаслиги учун ҳамма амал қиладиган ахлоқ қоидаларини бузишга тўғри келарди чоғи. Шундай бўлса ҳам Роберта бу ишга кўниши мумкинлигини тасаввур қилолмасди. Нега деганда, бу жуда ёмон, ақлга сиғмайдиган ахлоқсизлик бўлар эди.

– Шанба ва якшанба кунлари бирор ёққа бориб турганимиз етар деб ўйловдим, – деди Роберта Клайдни тинчлантириш учун мулоимгина қилиб.

– Энди қаёққа ҳам бориб бўларди? Ҳамма жой ёпилган бўлса...

Роберта икковларини ҳам боши берк кўчага киритиб қўйган чигал зиддиятлар ҳукмида эканлигини яна бир бор сезди.

– Ё тавба, нима қилиш кераклигини қани энди билсам! – Роберта умидсизланиб хитоб қилди.

– Ҳаммаси оппа-осон, истасангиз бас. Ҳамма гап сизнинг хоҳамаётганингизда.

Улар ёнма-ён туришарди. Тунги шамол қуриган япроқларни учирарди. Энди Робертанинг олдидо доимо ўтакасини ёриб келган муаммо кўндаланг бўлиб турарди. Шунча таълим кўрган Роберта Клайднинг айтганига юра оладими? Энди унинг вужудида бир-бирига жуда зид бўлган куч ва истаклар олишуви кетарди. У гоҳ бу иш ахлоқ ва одоб ҳақидаги тушунчаларга қанчалар тескари бўлишига қарамай, ён бергиси келар, гоҳ назарида, кескин ва ғайритабiiй бўлган бу таклифдан бутунлай бош тортиб, биратўла бошқа гапирмайдиган қилиб юбормоқчи бўларди. Шунда ҳам ҳар қанча дарғазаб бўлганига қарамай, Клайдга бўлган ишқи уни аввалгидай мулойим ва илтижоли гапиришга мажбур этарди.

– Йўқ, Клайд, ноиложман, ноилож! Қўлимдан келса, рози бўлардим-а, бироқ бунинг сира ҳам иложи йўқ. Бу яхшимас, ахир! Сира иложим йўқ!

У Клайднинг қоронғида оқаринқираб турган юзига тикиларкаи, ундан хайрихоҳлик ва ачиниш аломатларини илғашга ҳаракат қиларди. Клайд эса чамаси, Робертанинг кескин раддиясидан аччиғланганидан юмшайдиганга ўхшамасди. Буларнинг бари Клайдга Гортензия Бригсга роса овора бўлиб бир иш чиқара олмаганини эслатарди. Клайд энди аҳмоқ бўлиб қолавермайди, ҳа, ишонаверинг.

Роберта бунақа қилиғини ундан бошқага қилади. Клайднинг ҳозирда ови юришган, унга дурустроқ муомалада бўладиган қизлар қанча деса топилади. Клайд шуларни ўйларкан, жаҳл билан елка қисиб кетмоқчи бўлиб буриларкан:

– Начора, ихтиёрингиз, – деб қўйди.

Роберта даҳшатда қолганидан қимир этолмасди.

– Кетманг, Клайд! Илтимос, кетманг, – деди Роберта бирдан аянчли товушда. Унинг бор қатъияти ва дадиллиги кетиб, жуда маъюсланиб қолганди. – Кетиб қолишингизни истамайман, сизни жуда ҳам севаман, Клайд! Қўлимдан келса, ҳаммасини бажарардим. Ўзингиз биласиз-ку!

– Ҳа, албатта, биламан, буни менга гапирмасангиз ҳам бўлади, – Клайд Гортензия ва Ритадан панд еганидан шундай деди. У қизнинг бағридан юлқиниб чиқди-да, кўчадан қоронғилик томон кета бошлади.

Роберта муносабатларидаги икковларига ҳам оғир бўлган бу ногаҳоний ўзгаришдан ҳайрон қолганидан «Клайд!» деб қичқирганича кетидан чопди. У Клайд тўхтаса, анча эгиб оламан, деб ўйлаганди. Бироқ у қайрилиб ҳам қарамади. Тез-тез кетиб борарди. Йўқ, кетишига йўл қўйиб бўлмайди, уни қайтариши керак. Клайд уники! Роберта югурган бўлса ҳам, донг қотганидан бирдан тўхтади. Нега деганда, умрида биринчи маротаба мана шундай аянчли, шармандали, ёмон аҳволда қолиши эди. Бир томондан, кўрган тарбияси, онгида ўрнашиб олган тушунча ва анъаналар маҳкам туришни ва ўзини ерга урмасликни талаб этар, бошқа томондан, севги, дўстлик, яқинликка ташналиги вақт кетмасдан, Клайд кўздан йўқолмасидан орқасидан югур, дерди. Унинг чиройли юзи, келишган қўллари... кўзлари... Клайднинг қадам товушлари ҳамон эшитилиб турарди. Роберта гарчи роса қийналаётган бўлса ҳам, вужу-

дида олишаётган кучларнинг бирортаси ҳам баланд келолмаганидан боши ғовлаб, нима қиларини билмай туриб қолди. У нари ҳам юролмас, жойида ҳам қололмас, апоқ-чапоқликлари бирдан бузилиб қолганига тушунолмас ва чидаёлмасди.

Робертанинг юраги аламдан зирқираб, лаблари оқарди. У Клайдни ақалли бир сўз айтиб чақиришга мадори келмай, қотиб қолганича жойида унсиз турар, севгилисининг исми лабидан учмасди. У ичида: «Кетма, Клайд, илтимос, кетма!» деб ёлворарди, холос. Клайд эса анча нарига бориб қолганидан унинг гапини бари бир эшитмасди. У тез ва илдам кетар, қадам товушлари эса қулоққа тобора секин чалинарди.

Бу Робертанинг юрагини зирқиратган биринчи оғир, аламли ва қонли жароҳат эди.

XXI БОБ

Робертанинг ўша кечадаги руҳий ҳолатини таърифлаш мушкул: чинакамига ёндиргувчи муҳаббат унинг вужудини забт этган, ёшликда эса бундай муҳаббатга дош бериш осон бўлмайди. Бунинг устига, юрагини ўртаётган ишқ ёнига Клайднинг моддий ва ижтимоий мавқеи хусусидаги эсни оғдирадиган хаёллар ҳам қўшилганди. Роберта фақат Клайднинг сўзлари ва хатти-ҳаракатлари туфайлигина эмас, балки унинг ўзига алоқадор бўлмаган ва фабрикада юрадиган миш-мишларни эшитганидан ҳам шундай хаёлларга борарди. Робертанинг уйи, оиласи ва хусусий мавқеи жуда хароб, кейин ўнгланиб кетиши ҳам гумон бўлганидан бутун умиди Клайдда эди. Мана энди улар бирдан тортишиб қолишувди, Клайд жаҳли чиқиб кетиб қолди. Бироқ Клайд, иккинчи томондан, қиздан

жуда даҳшатли, ўта яқин ва эркин муносабатда бўлишни талаб этдики, яхши тарбия кўрган қизнинг виждони бунга йўл бермасди. Роберта энди нима қилсин? Клайдга нима десин?

Роберта ўзининг зим-зиё хонасида шошилмай, ўйчан ҳолда ечинди-да, тиқ эткизмай кенг ва эски, ҳозир расмдан чиқиб кетган каравотига чўзилди. «Йўқ, бу ишни қилмайман, – дерди у ўзига. – Қилишим керакмас. Қилолмайман. Кўнсам жуда-жуда ёмон иш қилган бўламан. Рози бўлмасанг, бетингга қарамай кетаман, деб дўқ урган тақдирда ҳам гапига юрмайман: буни мендан талаб қилгани уят». Бир зум ўтмай, Роберта ўзига ўзи, биз яна нима қилишимиз мумкин, деди. Клайднинг гапи қисман тўғрилиги шубҳасиз: бошқа борадиган жойлари йўқ, ҳар ерда уларни одамлар кўриб қолишлари мумкин. Фабрикадаги қоидалар нақадар адолатсиз! Бу қоидалар бўлмаганда ҳам Грифистлар Робертани Клайдга номуносиб топишар, Ньютонлар ҳам, Гилпинлар ҳам Клайднинг кимлигини эшитишса, шундай фикрда бўлишарди. Улар билиб-нетишса борми, икковларига ҳам гап тегади. Роберта эса Клайдга... шамолни ҳам раво кўрмайди, гап тегишини сира ҳам истамайди!

Шунда Робертанинг хаёлига бошқа ердан иш топсам, бу масала ҳал бўлади, деган фикр келиб қолди. Клайд эса Робертага, келиб тураман, деб тикилинч қилар, бошқа иш топса ҳам, бари бир эшиги унга очиқ тураверарди-да. Бу масала ҳал бўлса борми, Роберта Клайдни кун бўйи кўролмас, фақатгина кечқурунлари учрашишлари мумкин эди. Ўшанда ҳам ҳар куни кечқурун эмас. Бу эса Робертанинг бошқа иш қидириб кўриш фикридан воз кечишга мажбур қилди.

Роберта шунда, тонг отса Клайдни фабрикада яна кўраман-ку, деб ўйлади. Клайд у билан га-

плашмаса, ўзи ҳам унга гапирмаса-я? Бунақа бўлмайди! Хунук! Даҳшат! Роберта шу фикрни хаёлидан ўтказган заҳоти туриб кетди ва яна ўрнига ўтираркан, Клайднинг бепарво совуқ афти кўз ўнгида гавдаланди.

Роберта зумда ирғиб туриб, хонанинг ўртасида осилиб турган ягона лампочкани ёқди. Бурчакдаги ёнғоқ дарахтидан ясалган эски комодда турган кўзгуга яқин келиб, аксига синчиклаб тикилди. Шунда кўз таглари қорайиб қолгандай туюлди. Бутун вужуди тортишиб, совуқдан жунжикиб кетди, ноилож қолганидан бошини чайқади. Йўқ, йўқ, Клайд бунчалик тубанликка бориб, унга бераҳмлиқ қилмайди. У Робертадан оғир ва мушкул нарсани талаб қилаётганини қани энди билса! Тезроқ тонг ота қолса-ю, Роберта яна унинг дийдорини кўра қолса! Эртанги оқшом тезроқ туша қолса-ю, Роберта Клайднинг қўлларини яна ушлаб, унинг бағрига кирса!

– Клайд! Клайд! – Роберта овозини чиқариб хитоб қилишига сал қолди. – Сен менга бундай иш қилмаслигинг керак, қўлинг бормайди...

Роберта хонанинг ўртасидаги мўъжазгина стол ёнида турган қопламаси униқиб, ўзи лиқилдоқ бўлиб қолган юмшоққина креслога чўкди. Столчада «Бэбиз гарден сидс», «Сэтердэй ивнинг пост», «Мансиз», «Попьюлар сайэнс мансли» деган беш-олтита унча қизиқ бўлмаган китоб ва журналлар ётарди. Роберта тирсагини тиззасига қўйиб, даҳанини кафтлари орасига олди. У ўзини қийнаётган алғовдалғов хаёллардан фориф бўлишга уринса ҳам наф чиқмади. Эти жунжикиб кетганидан каравотидаги адёлни олиб ёпинди-да, боғ уруғлари каталогини очди-ю, ўша заҳоти улоқтирди.

«Йўқ, йўқ, Клайд бунчаликка боролмайди, бунга истамайди ҳам». Роберта бунга йўл қўймайди.

Клайднинг ўзи, сизсиз туrolмайман, ақл-у ҳушим сизда, деб бир неча марта айтганидан кейин бу ажойиб жойларнинг барига бирга боришди-ку!

Роберта нима қилаётганини деярли сезмай, дам креслога ёки каравотнинг четига ўтирар, тирсагини тиззасига тираб, даҳанини кафтлари орасига олар, дам кўзгу олдида турар, дам тонг отмаётганмикин, деб ташвишланиб деразадан қоронғиликка тикиларди. Соат олти, олти яримларда, гира-шира тонг отаётганда ҳам, гарчи яқин орада туриб кийиниши зарурлигига қарамай, ўрнига ётмас, ҳадеб креслодан каравотга, каравотдан кўзгуга ўтар эди. У, Клайдни сира ҳам қўлдан чиқармаслигим керак, деган қатъий қарорга келганди. Клайд уни ташлаб кетмаслиги керак. Клайд илгаригидай севиши, кўнгли совиб қолмаслиги учун Роберта нимадир дейиши, нимадир қилиши лозим. Ҳаттоки агар... ҳатто агар унинг бу ерга ёки бошқа жойга гоҳо-гоҳо келиб туришига йўл қўйганда ҳам... Балки бошқа жойга кўчса, уни уй эгаларига ақалли акам деб кўрсатиб, вақти-вақти билан кўришиб турар.

Клайднинг кайфияти эса бутунлай бўлакча эди. Унинг «ичимдагини топ»лигини, бирдан аламзада ва қайсар бўлиб қолганлигини тўла-тўкис тушуниб олмоқ учун Канзас-Ситида Гортензия Бригсга бекорга овора бўлиб юрган пайтларини, кейин эса Ритадан бекордан-бекорга воз кечишга мажбур бўлганини эслашга тўғри келди. Тўғри, Клайднинг аҳволи ҳозирда бутунлай бошқача, ноинсофлик қиялпсан ва Гортензияга ўхшаб мени лақиллатялпсан, дейишга ҳаққи йўқ эди. Бироқ қизлар, умуман, ҳамма қизларнинг ўжарлик қилиб, фақат ўзларини ўйлашлари ва доимо эркакдан баланд келиб, эркакни роса югуртириб, оқибатда кўнглини олмасликлари ҳам бор гап-да! Ретерер унга ҳамма

вақт қизлар билан дурустроқ гаплаша олмайман, жуда бўштобман, яхши кўрганимни айтиб, сир бой бериб қўяман, дерди. Клайднинг эса, Ретерер айтгандай, ошиғи олчи: у келишган йигит эди. Нима учун Клайд ўзига зор бўлмаган қизларнинг кетидан чошиб юриши керак? Ретерернинг бу гапи ва хушомади, ўшанда Клайдга жуда қаттиқ таъсир қилганди. Гортензия ва Ритадан қуруқ қолганидан кейин Клайд анча ҳушёрлашганди. Шунда ҳам уни ўшанда Гортензия ва Рита билан юз бергандек яна ўшанақа мағлубият таҳдид солиб турарди.

Клайд айна пайтда бу усталикларим гайриқонуний алоқага бориб тақалади, унинг эса охири вой бўлиши мумкин, деган нарсани хаёлига ҳам келтирмасди. Боши қотганидан қовоғини очмай, ичида Роберта бидъатлардан қутулолмагани ва кўрган тарбияси туфайли бу иш гуноҳ бўлади, деб тураверса ҳам, келгусида сени ташлаб қўймайман, бу катта гап, дерди... Нафсиламрини айтганда, бу ишни Роберта эмас, Клайд бошляпти, шунинг учун ҳам охири нима бўлишидан қатъи назар, Роберта кўнглига нима келса айтаверади-да. Клайд унга уйланаман, деяётгани йўқ-ку! Унга уйланишни ҳеч қачон истамайман, Ликургдаги катта одамларга қариндош бўлганим туфайли ололмайман, деган фикрга ўхшаган нимадир вужудининг алақаерида пинҳон эди. Шундай экан, Робертани қўлга олиш шартми? Қўлга олса, кейин қизнинг галваларидан қутулиб кета олармикин?

Клайд кўнглидаги энг эзгу ҳисларини ўзига очикроқ айтолмаса ҳам улар асосан шу қабилда эди. Робертасиз турулмаслигидан унга тиқилинч қилишнинг охири вой бўлишини сезишига қарамай, қиз уйига яқин йўлатмаса, у билан орани очик қиламан, деб қаттиқ жазм этганди. Қизни қўлга олиш истаги унинг бутун фикри-зикрини банд этганди.

Ўртада никоҳ борми ё йўқми – эркак билан аёлнинг биринчи яқинлашуви баҳонасида ҳар иккала вужудда ички олишув кучаяди. Эртасига фабрикада ҳам худди шундай бўлди. Бироқ на у, на бу чурқ этиб оғиз очмади. Клайд гарчи Робертани яхши кўраман, деб юрса ҳам севгиси унча кучли эмас, худбинлиги, шуҳратпарастлиги ва айтганини қилишга интилиши барча ҳаракат ва интилишларини йўналтириб турарди. Шунинг учун ҳам ўзини таҳқирлангандай кўрсатиб, Роберта то ён бермагунча унга яхши гапирмасликка ва бўш келмасликка аҳд қилганди.

Хуллас, Клайд ўша куни эрталаб тамғалаш чехига кечаги учрашувга сира ҳам дахлдор бўлмаган масалалар билан бағоят банд одамдай кириб келди. Шунда ҳам, ўзини бундай тарзда тутиши янги мағлубият билан тугамаслигига ишонмаганидан шашти паст ва хавотирда эди. Тўғри, Робертанинг ранги синиққан ва паришон эди, аммо бари бир ҳар маҳалгидай жозибадор, одатдагидай қаттиқ ишлар; афтидан, яқин орада ё келажакда ғалабага умид қилмаса ҳам бўларди. У Робертани билганидан (Клайд уни яхши биламан, деб тасаввур қиларди) ён беришига кўп-да умид қилмасди.

Клайд ҳадеб Робертага қарар, Роберта эса у томонга қарамасди. Роберта Клайдни зимдан кузатарди. Аввалига Клайд қарамаган пайтда қаради; кейин эса Клайд ўзини гўё танимаганга солиб, дам тўғридан-тўғри, дам зимдан кузатиб турганига ишонч ҳосил қилди. Клайднинг назарга илмаётгани ҳам майли-я, бир-бирларига кўнгил берганларидан бери биринчи марта фабрикадаги Клайдни кўрганда кўзлари ёниб (Роберта шундай деб ўйларди) бир имо қилса, бутун борлигини аямайдиган қизларга очиқ-ошкора ва бамисоли атайлаб

қилмагандай эътибор бераётганлиги Робертани жуда ўртарди.

Ана, Клайд Руза Никофоричнинг кифти оша қараяпти. У ялпоқ юзи-ю танқайган бурни билан юмшоққина даҳанини ишва билан Клайдга қаратиб, нималарнидир тушунтиряпти. Икковлари бемалол ишшаяётганларидан гапларининг ишга дахли йўққа ўхшайди. Пичадан кейин эса Клайд Марта Бордалунинг ёнига бориб, биққи елкаси билан очиқ қўлларига юзи тегар даражада энгашиди. Бу дўндиқ француз жононида америкаликларнинг кўзига ёт нимадир бўлса ҳам, у бари бир кишига ёқа оларди-да. Клайд ҳам унга тегишмоқчи бўлди.

Клайд жуда таъсирчан ва кўҳликкина америкалик Флора Брандтга ҳам қиё боқиб ўтди. Роберта Клайд унга илгарилари ҳам зимдан қараб қўйганларини сезганди. Бироқ ҳар нима бўлганида ҳам Клайднинг бу қизлардан бирортасига парвона бўлишига ишаноолмасди. Бундай бўлиши мумкин эмас!

Клайднинг эса Робертага бутунлай қайрилиб қарагиси келмас, ақалли бир оғиз сўз айтишга ҳам вақт тополмасди. Ҳазил-ҳузуллар, қувноқ нигоҳлар бошқаларга аталган эди. О, бу қандай бедодлик, қандай бераҳмлиқ! Шунда Клайд билан очиқчасига ҳингиллашиб, уни ўзидан тортиб олишга уринаётган бу қизларнинг барига нафрати кўзиб кетди! Клайд ҳозир Робертага хўмрайиб юрибди... бўлма-са, ўрталаридаги шунча... ишқ, бўсалардан кейин бунақа қилмасди.

Клайд учун ҳам, Роберта учун ҳам вақт ҳадеганда ўтавермасди. Клайд ҳар доим кўнглига келганини қилмагунча бесабрликда тутақиб юрадиган йигитлардан бўлганидан, ишни ортга суриш ва чиппакка чиқариш деган нарсаларга тоқат қила олмасди, бу хусусият қандайдир шуҳратпараст ор-

зуларга берилганда ҳамма ва ҳар турли одамларга хос бўлади ўзи. Клайдни ё Робертадан айрилишим, ё уни қайтариш учун истақларига бўйсунушим керак, деган ўй соат сайин қийнарни.

Робертани эса ҳозир бу сафар Клайдга ён берсаммикин (бу энди унинг ташвишларидан энг кичиги эди), деган нарса қийнабгина қолмай, хонамга йўлатгудай бўлсам, шунинг ўзи унга кифоя қилармикин, деган шубҳа қийнар эди. Уларнинг ўртасида одоб доирасидан чиқмайдиган жиддий дўстона муносабатлар сақланиб қолиши керак. Роберта ундан ортиғига кўнмайди, сира ҳам рози бўлмайди! Шунда ҳам, ҳарқалай, бу мавҳумот... Клайднинг ўта бепарволиги... Дақиқалар, соатлар ниҳоятда имиллаб ўтарди... Ниҳоят, у соат учлар атрофида ўзини бу қийноққа дучор қилганидан аччиғланиб, дам олиш хонасига борди-да, ерда ётган парча қоғозни олиб, тўмтоқ қалам билан қисқагина хат ёзди:

«Клайд, илтимос, жаҳдингиз чиқмасин! Илтимос! Менга бир қараб, гаплашинг. Кечаги гапларимдан афсусдаман, рост, жуда афсусдаман! Сиз билан, агар иложини топсангиз, бугун 8. 30 да Элм-стритнинг охирида учрашсам, дейман. Сизга айтадиган гапларим бор. Илтимос, келинг. Ҳатто жаҳддан тушмаган бўлсангиз ҳам, менга бир қараб, келман, денг. Афсус қилмайсиз! Сизни қанақа яхши кўришимни ўзингиз биласиз.

Сизнинг маънос Робертангиз».

Роберта тинчлантирувчи дори топиш пайида бўлган хастадай хатни буклади-да, тамғалаш чехига қайтаётиб, Клайднинг конторкасини ёнлаб ўтди. Клайд эса бу маҳалда қандайдир қоғозлар-

дан кўзини узмай ўтирарди. Роберта хатни тезгина унинг қўлига ташлади. Клайд шунда қизга қараркан, шу дақиқагача кескин ва хафа, ташвишли, аламли ва қатъий туюлган нигоҳи бирдан мулойим тортди. Хатни ва тобора олис кетаётган Робертани кўриб, дарҳол кўнгли жойига тушди, ҳайрат, мамнуният ва қувонч вужудини тўлқинлантиргани юзига қалқди. Хатни очиб ўқиди. Шу нафасда вужуди гўё илиқ ва бўшаштирувчи ёғдулар оғушида қолгандай бўлди.

Роберта эса ўзининг столига қайтиб, битта-яримта кўриб қолмадимикин, деб хавфсираганидан у ёқ бу ёғига ҳушёр тортиб ва ҳадиксираб қараб қўйди. Клайд эса унга тантанавор бўлса ҳам, ҳар ҳолда итоаткорона боқиб тураркан, лабларида кулги ўйнардди. У мамнуният билан «хўп» дегандай бош ирғаб қўйди. Шунда Роберта сиқилган юраги ёзилиб, таранглашган асаб торлари бирдан бўшашиб, томирларидаги қони яна бемалол оқаётганини сезаркан, боши айланиб кетди. Қизнинг қуруқшаб, чатнаб, жизғанаги чиққан вужуди аслига келиб яйраб кетди!

Клайд у билан учрашади! Улар бугун кечқурун яна бирга бўлишади. Клайд уни яна илгаригидек бағрига босиб, ўпади. Клайднинг кўзларига яна боқа олади. Улар энди ҳеч қачон, сира ҳам димоф-фироқ қилишмайди, Роберта бунинг олдини ололса бўлгани!

XXII БОБ

Янги, янада яқинроқ яқинлашув, бартараф этилган қаршилиқ, мағлуб бўлган шубҳалар бахш этган саодат нақадар ажойиблигини айтмайсизми! Икковлари гарчи ичларида истасалар ҳам,

янада яқинлашишга беҳуда тихирлик қилган кунлар ўтди, энди улар қўрқиброқ, алаҳлаган сабр-сизлик билан тун келишини кутар эдилар! Роберта роса қийналди, жуда кўп қаршилиқ қилди. Клайд эса бунинг гуноҳ, йўлдан уриш, алдаш эканлигини била туриб, гапида қаттиқ туриб олди! Муродлари ҳосил бўлганидан кейин икковларининг вужудлари қандайдир ёввойи, титроқ қувончга келди. Шундай бўлса ҳам, Роберта Клайдни олдин оқибати нимаики бўлмасин (уни бу бемаъни яқинлашувнинг табиий ниҳояси хавотирга соларди), қўлимдан ҳеч нарса келмайди, шу важдан мени ташлаб қўймайсиз, деб сўз олди. Никоҳ-пикоҳ ҳақида эса бир нарса дейилмади. Клайд ҳам кўзига қон тўлиб кетганидан ўйламай-нетмай сизни сира ҳам ташлаб қўймайман, менга ишонаверсангиз бўлади, деб ваъда бериб юборди. Никоҳ-пикоҳ деган нарса унинг хаёлига ҳам келмаганди. Клайд бунга юрмасди ҳам. Шу важдан икковлари барча шубҳаларни бир чеккага йиғиштириб, Роберта кундузлари роса қийналиб, ўзидан ўпкалашларига қарамай, ҳар кеча бир тан-у бир жон бўлиб кетишарди. Кейин эса беихтиёр ҳолда янги кечани орзу қилишар, кундузги узун кун тугаб, бор нарсаларни кўздан пинҳон қилиб, беқиёс лаззатлар бахш этгувчи тун бошланишини ютоқиб кутишарди.

Робертанинг бу иш гуноҳи азимлигига қатъий ва қаттиқ ишончини Клайд ҳам сезиб турарди. У онаси билан отасининг қизларни муқаддас никоҳдан илгари йўлдан ургувчилар ҳақидаги ваъзаларини кўп марталаб эшитганди. Роберта эса бу ёғи нима бўларкин, деб ташвишда қолганидан Клайднинг кўнглига уриб қолсам ё у ташлаб кетса, ҳолим нима кечади, деб минг хаёлларга борарди. Бироқ тун кириши билан кайфияти яна ўзгарар, у ҳам

Клайдга ўхшаб, белгиланган жой сари ошиқарди. Сўнг ярим кеча сукутга чўмгач, зим-зиё хонага сирғалиб кириб кетишарди. Хона икковларига ҳаётда киши бир мушарраф бўла оладиган жаннатдай туюлар, ёшликнинг илк лаззатини кейин топиб бўлмасди-да.

Клайднинг эса ҳали ҳам шубҳалар ва хавотирлар вужудини кемирар, Роберта бирдан кўниб кўя қолгани туфайли гоҳо кейинги безовта ўтган йиллар ичида илк марта ўзини чинакамига хотинларни била бошлаган тажрибали эркак сезарди. Унинг бутун кўриниши ва ҳаракатлари гўё: «Кўриб қўйинглар, мен бундан бир неча ҳафта олдинги хом, тажрибаси бўлмаган содда йигитча эмасман. Энди мен катта одамман, ҳаётда у-бу нарсаларни биламан. Анави ҳовлиқма йигитлар ва қувноқ, устомон, ўйноқи қизлар ип эшолмайди энди. Мабодо, кўнглимга келса, ҳозиргидай содиқ ва муқим бўлмасам борми, ҳар иш қўлимдан келади!» деб турарди ҳисоби. Роберта билан бўлган воқеа қизлардан ёлчимас эканман-да, деб ўйлаб (Гортензия Бригс лақиллатиб кетганидан кейин бу нарса хаёлига маҳкам ўрнашиб қолган, Рита билан эса анча кейин учрашган, у билан ҳам иши юришмаганди) адашганини исботлади. Ўзини у амалда ҳар хил мағлубиятлар ва тақиқларни енгиб ўтгувчи Дон Жуан ёки Лотарио сингари одамдай биларди!

Роберта ихтиёрий равишда бағрини очаётган экан, бошқа қизлар билан ҳам шундай қилса бўлмайди-ми?

Грифитслар, афтидан, Клайдни унутиб қўйишганига қарамай, у ўзини жуда катта олиб юрарди. Бироқ Грифитслар ҳам, уларнинг таниш-билишларидан бирортаси ҳам Клайдни кимсан демаётганларига қарамай, кўпинча ишонч ва завқ

билан ўзини ойнага солар, илгарилари эса бунақа қилиғи йўқ эди. Бунда Робертанинг келгусидаги тирикчилиги Клайднинг иродасига боғлиқлигини сезиб, унга парвона бўлиб, доимо ифтихор билан боқишлари ҳам қўл келди. Роберта ҳам, ўзининг қарашларига кўра, ҳар қандай хотин эрига қарашли бўлгани каби Клайднинг ихтиёрида бўлиб, унинг чизган чизигидан чиқмаслиги керак эди.

Клайд қариндошларининг ўзига қарамай қўйганларини вақтинча унутиб, охири нима бўлади, деб бош қотириб ўтирмай, Роберта билан ўралашиб қолди. Аҳён-аҳёнда уни бир нарса: Роберта офироёқ бўлиб қолмасмикин, деган нарса хавотирга солиб қўяр, Роберта ҳам аввал-бошдан шундан чўчиганди. У Клайдсиз туropolмайдиган бўлиб қолганидан, жуда ҳам ишқал аҳволга тушиб қолиши мумкин эди. Шундай бўлса ҳам Клайд бунини чуқур ўйламасди. Унинг Робертаси бор. Икковларининг хаёл қилишларича, ўртадаги муносабатлари бошқаларга сир. Улар ҳозирда унча қонуний ҳолда бўлмаган асал ой завқини суришар, хурсандликларининг чеки йўқ эди. Шунинг учун ҳам ноябрнинг сўнгги илиқ, кўпинча қуёшли бўлган кунлари ва декабрнинг илк ҳафтаси худди тушдагидек ўтди-кетди. Бу аянчли дунё ва паст, кам ҳақ тўланадиган ишнинг ғиди-бидилари кўзларига ҳам кўринмади ҳисоби.

Июннинг ўрталарида жўнаб кетишган Грифитслардан ҳалигача дарак йўқ эди. Клайд эса Грифитсларнинг ўзи ва Ликург ҳаётида нақадар катта роль ўйнашларини тез-тез хаёлига келтириб турарди. Уларнинг унсиз ва ёпиқ катта уйлари (унинг ёнида ўтганда фақат боғбонларни, гоҳида ҳайдовчи ёки хизматчини кўрса бўларди) Клайднинг кўзига салкам муқаддас кема, тақдирнинг бирор танти-

лиги билан ўзи ўрмаламоқчи бўлган юксакликнинг рамзи янглиғ кўринарди. Келгусида ана шу юксак доира одамларига бир амаллаб қўшилиб кетиш умиди Клайднинг кўнглидан сира ҳам нари кетмасди.

Клайд ҳозирча Гриффитслар нималар қилаётганларини шу ерда чиқадиган иккита газетанинг оқсуяклар ҳаётига бағишланган бўлимида босиладиган мақолаларни ўқиб билар, уларда Ликургдаги энг номдор оилаларнинг ҳар бир босган қадами бемалол таърифланарди. Клайд гоҳо бу мақолаларни ўқиб (гарчи у Роберта билан шаҳардан ташқаридаги бирорта берироқ паркда бўлса ҳам), Гилберт Гриффитс ўзининг каттагина автомобилида қандай кетаётгани, Белла, Бертина ва Сондра рақс тушиб, теннис ўйнаб, ойдинда қайиқда сузишгани ёки газеталарда номлари тилга олинган зўр чорбоф жойларда ажойиб отларда юришганини кўз олдига келтирарди. Клайд уларни ўзига қиёс қилганида жуда алами ортиб, эзилиб, изтиробга тушар, гоҳо Роберта билан қилиб юрган ишлари ҳам кўзига жуда хунук кўриниб кетарди. Хўш, Роберта нима бўпти ўзи? Фабрика ишчиси-да! Унинг ота-онаси фермада кун ўтказишади, ўзи эса ўз кунини ўзи кўриши керак. Клайд эса... омади бир келиб қолса борми!.. Наҳотки, ажиб истиқбол хусусидаги орзулари кўмилса-қўйса?!

Бу нарса Клайд хомуш тортиб қолган пайтларда, айниқса, Роберта бағрини очганидан бери кўп хаёлига келарди. Аслида Роберта унинг тенги эмас, ҳарқалай, ўзи жон-жаҳди билан интилаётган Гриффитслар даврасига қўшила олмайди. Шунга қарамай «Стар» газетасидаги мақолалар Клайднинг кайфиятига қандай таъсир кўрсатмасин, бари бир Роберта кўзига ёқимли, жозибадор кўринар, гўзаллиги, назокати, хушчақчақлиги учун уни севса

бўлади, деб ўйлар, лаззат манбаи бўлган нозанинни эса юқоридаги ажойиб фазилат ва хислатларсиз тасаввур қилиб бўлмасди.

Грифитслар билан уларнинг дўстлари шаҳарга қайтиб келишганди, Ликург яна жонланиб, қайнади-кетди, доимо йилида камида етти ой шундай бўларди. Клайд ҳам шундан кейин шаҳардаги аъёнлар даврасининг ҳаёти билан янада кўпроқ қизиқа бошлади. Уикиги авеню ва унинг яқинроғидаги ўйлар нақадар чиройли! Уларда турувчиларнинг ҳаёти нақадар ажойиб ва ҳавасни келтиргулик! О, Клайд, қани энди, ўзини улар орасида кўрса!

XXIII БОБ

Клайд ноябрь оқшомларидан бирида Сентрал авенюга яқинроқ бўлган Уикиги авенюдан кетиб борарди. У миссис Пейтоннинг уйига кўчиб ўтганидан бери ишга борганида ҳам, қайтганида ҳам ана шу машҳур кўчадан юрарди. Шунда бир воқеа рўй бердики, бу Клайд учун ҳам, Грифитслар учун ҳам қатор муҳим ҳодисаларга сабабчи бўлди, буни улардан бирортаси ҳам олдиндан башорат қила олмаганди. Ўша кунлари Клайд бениҳоя хушчақчақ эди, эски йил тугашига яқин қолган пайтларда ёш-яланглар ўйнаб қолмай, нима ҳам қиларди, дейсиз. Мавқеи ҳам жойида. Бу ерда ҳамма ҳурмат қилади. Топиш-тутиши ҳам чакки эмас, ижара ҳақи билан еб-ичишидан ташқари ҳафтасига, ёнида бўлмаганда ўн беш доллар қолар, уни ўзи билан Робертага сарф қилса бўларди. Бу «Грин-Дэвидсон» ёки «Юнион Лиг» клубида топиб турганидан албатта камроқ бўлса ҳам, бу ерда у Канзас-Ситидагидай муҳтожликдан боши чиқмайдиган оиласининг ташвишидан қутулган ва Чикагодагидай

ёлғизлик азобида қийналмасди. Унинг энди Робертаси, пинҳоний севгиси бор. Хайриятки, Грифитсларнинг бундан хабарлари йўқ, билмасликлари ҳам керак. Айтмоқчи, Клайд мабодо ишкал чиқиб қолгудай бўлса, қандай қилиб буни суваб кетаман, деб ўйлаб ҳам ўтирмасди. Сира кечиктириб бўлмайдиган нарсаларни айтмаганда, Клайд бошини сира ҳам қотириб ўтиргиси келмасди.

Тўғри, Грифитслар билан уларнинг дўстлари Клайдни ўзларининг давраларига қўшишни истамасалар ҳам, бу ердаги жамоатнинг зўрлари бўлмаган бошқа таниқлироқ одамлар унга қуюқроқ салом бериб юришарди. Худди ўша куни (эҳтимол, Клайд баҳордан бери бўлим бошлиғи бўлгани ва бунинг устига яқинда Сэмюэл Грифитс ҳамманинг олдида у билан гаплашганидандир) компаниянинг вице-раисларидан бири бўлган Рудольф Смилли яқин келиб: «Гольф ўйнашни биласизми-йўқми, билсангиз баҳорда Амоскиг клубига ёзилсангиз қалай бўларкин», – деганди. Амоскиг клуби бу ердаги жуда номи чиққан иккита гольфклубнинг бири бўлиб, шаҳардан бир неча миля нарида эди. Бу наrsa мистер Смилли Клайдни келгусида зўрлардан бири бўлади, деб ўйлаётганини ва бошқа кўп одамлар сингари уни гарчи фабрикадаги йўгонлардан бўлмаса ҳам, Грифитсларга яқинроқлигидан хурмат қилаётганлигини кўрсатмайдими?

Клайд буларни ўйлагани ва бугун яна Робертанинг уйида, иложи борича тезроқ – ўн бирда ёки илгарироқ учрашишини ўйлаётганидан хурсанд эди, қадам ташлашлари ва ҳаракатлари илдамлашиб, енгил ва қувноқ кўринарди. Клайд билан Роберта, умуман айтганда, пинҳоний учрашувга кўникиб қолганларидан анча дадил тортгандилар. Шу чоққача сирлари очилмаганидан бу ёғи ҳам

шундай кетади, деб ўйлашарди. Одамлар уларни биргаликда кўриб қолишса борми, Роберта Клайд-ни акам ёки тутинганим деб қўя қолар, шунинг ўзи ўша дақиқада гапни калта қилишга етарли бўларди. Кейин эса Роберта миш-мишлар кўпаймаслиги ва сир очилмаслиги учун бошқа квартирага кўчар, у ёғи яна эскича кетаверарди. Клайд икковлари шунга келишиб қўйишганди. Бу анча энгил ёки учрашолмай қолгандан кўра яхшироқ эди. Шу ваздан Роберта ҳам бунга қўна қолганди.

Бироқ худди ўша куни рўй берган бир воқеа Клайднинг хаёлларини чапша қилиб юборди. У Уикиги авенюдаги энг зўр бўлган биринчи уйнинг ёнидан ўтаётганида (унда ким туришидан мутлақо хабари йўқ эди), баланд чўян панжарадан уй олдидаги майсазорга қаради. Кўчадаги чироқлар уйни олачалпоқ ёритар, ердаги тўкилган қуруқ япроқлар шамолда шитирлаб учарди. Бу ердаги нарсаларнинг ҳаммаси жуда жиддий, осойишта, маҳдуд ва гўзал кўринганидан Клайд иморатнинг туриши ва дабдабасига қойил бўлди. У тепасидаги иккита чироқ анча жойни ёритиб турган катта дарвозага яқинлашганида, усти ёпиқ каттагина автомобиль бирдан келиб таққа тўхтади. Ҳайдовчи ирғиб тушиб, эшикни очганида, Клайд автомобилдан бошини чиқариб қараган Сондра Финчлини ўша заҳоти таниди.

– Дэвид, ён томондаги эшикдан боринг-да, Мириамга айтинг, уни кутолмайман, нега деганда, Трамбалларникига зиёфатга кетяпман, бироқ тўққизда қайтаман. Мабодо, уйда йўқ бўлса, манави хатни қолдиринг, фақат тезроқ, эшитяпсизми?

Сондранинг овозида ва ўзини тутишида аллақандай ҳукмронлик ва ҳарқалай жозиба ҳам бор эдики, бу нарса бултурги баҳорда Клайдни ҳайратга солган эди.

Сондрага эса бу пайтда тротуардан Гилберт Грифитс келаётгандай туюлди.

– Ҳэлло, айланиб юрибсизми? – деб овоз берди Сондра. – Бир дақиқа кутсангиз, обориб қўйишим мумкин. Дэвидга хат бериб юборувдим, ҳозир қайтиб қолади.

Сондра Финчли Белла билан апоқ-чапоқ бўлганидан, Грифитслар оиласининг бойлиги ва обрўсини эътироф қилар, аммо Гилбертга ҳуши йўқ эди. Сондра унга қанчалик ноз қилмасин, у Сондрага аввал-бошдан қиё боқмаган ва ҳали ҳам бепарво юрар, бу Сондрага жуда алам қиларди. Шуҳратпараст ва ўзига бино қўйган Сондрага бу қаттиқ ҳақорат эди, у Гилбертни сира ҳам кечира олмасди. У бошқаларнинг худбинлигини ҳазм қилолмас, Белланинг шуҳратпараст, совуқдан-совуқ ва ўзини ўйлайдиган акасига айниқса тоби йўқ эди. Гилберт ўзини жуда катта олар, ортиқча кеккайган ва димоғдор бўлганидан, ўзидан бошқани хаёлига ҳам келтирмасди. «Вой, унинг кеккайишини-я! Ким бўпти ўзи? Ўзини жуда катта одам деб ўйласа керак-да... Рокфеллер ёки Морган деб! Менимча, унинг зиғирча ҳам қизиқ жойи йўқ. Менга Белла ёқади. У жуда дилбар. Гилберт эса ҳовлиқма! У чамаси, ҳамма қизлар менга парвона бўлсин, деса керак. Мен эса ўлсам ҳам унақа қилмайман!» Сондра ҳар сафар Гилбертдан гап очилганида шундай деб қўярди.

Гилберт ҳам Белладан Сондранинг қилиқлари ва гапларини эшитганида: «Нима? Ўша таманно қизчами? Ким бўпти ўзи? Таманнолик ҳам эви билан-да!» – деб қўярди.

Ликургдаги зўрларнинг доиралари торроқ ва ўзлари ҳам унча кўп бўлмаганларидан исташса-исташмаса, бир-бирлари билан учрашиб, дўстона

алоқада бўлиб туришарди. Сондра ана шунинг учун ҳам Гилбертни чақирган, тўғрироғи, Клайдни Гилберт деб ўйлаганди. У автомобилдан жой бермоқчи бўлиб нарироққа сурилганида аввалига ногаҳоний бу таклифдан қотиб қолаёзиб, гангиб кетган Клайд қулоқларига ишонмай машинага яқин келди. Унинг авзойи шу пайтда зотдор, мулойим ва пича ғамгин кўшпақнинг авзойини эслатарди.

– О, хайрли кеч, – деди у шляпасини олиб, таъзим бажо айларкан. – Аҳволларингиз яхшими?

Клайд машинадаги қиз, дарҳақиқат, баҳорда амакисининг уйида учратган ва муваффақиятлари ҳақида газеталардан ўқиб юрган ўша гўзал Сондра эканлигини англади. Мана энди у рўпарасида ҳар маҳалгидай гўзал ҳолда ажойиб автомобилда ўтирибди, уни таклиф қиялпти... Сондра бўлса ўша заҳотининг ўзида адашганлигини, бу йигит у эмаслигини пайқади. У бу нозик аҳволдан қандай қутулишни билмай, бир дам гангиб қолди.

– Эҳ, кечиринг! – деди у ниҳоят. – Сизни энди танидим, сиз – мистер Клайд Грифитссиз. Сизни Гилберт деб ўйлабман. Сояда турувдингиз-да...

Сондра тугилиб, узуқ-юлуқ гапирарди. Клайд унинг довдираганини пайқаб, Сондра адашганини, бу – унинг ўзи учун ёқимсиз адашув бўлганини, Клайд учун унчалик ёқимли чиқмаган адашув эканини сизди. Клайд ҳам ўз навбатида довдираб қолганидан тезроқ кетишга шошилди.

– Кечирасиз! Ҳечқиси йўқ... Юк бўлмоқчимасдим... Мен...

Клайд жуда хафа бўлиб кетганидан қип-қизариб, орқага бир қадам ташлади.

Сондра эса ўша дамнинг ўзида Клайд амакиваччасига нисбатан кўркамроқ, бениҳоя илтифотли эканлигини, Сондранинг ҳусни ва жамиятда-

ги мавқеи унга кучли таъсир қилаётганини сезди. Ўзини тезда босиб олди-да, мафтункор жилва билан деди:

– Йўқ, йўқ, нималар деяпсиз? Хўп десангиз, сизни истаган жойингизга элтиб қўяман. Марҳамат, ўтиринг! Жуда хурсанд бўламан!

Клайд қиз уни Гилберт деб ўйлаб гапирганини тушуниб етганидан кейин ўзини тутишлари ҳам ўзгарди-қолди. Сондра ҳам унинг шу тобда бўшашиб, хижолат чекиб, изтиробда қолганини билиб турарди. Клайднинг кўзлари ғамгин тортиб, лабла-рида илтижоли, маънос табассум ўйнади.

– Бемалол, мен жоним билан, – Клайд узуқ-юлуқ гап бошлади, – яъни сизга хуш келса. Нега бунақа бўлганини тушуниб турибман. Бунинг ҳеч хижолатли жойи йўқ, илтимос, сиз безовта бўлманг, истама-сангиз... мен...

Клайд кетмоқчи бўлиб, бурилаёзган бўлса ҳам, Сондранинг меҳригиёси зўрлигидан беихтиёр имиллаб қолувди, қиз гапини такрорлади:

– Марҳамат, ўтиринг, мистер Грифитс! Ўти-ниб сўрайман. Бундай ноқулай бўлиб чиққанидан ўзим ҳам жуда хижолатдаман. Сизни элтиб қўйиш менга арзимаган нарса, сиз Гилберт бўлмаганингиз учун баъзи бир хаёлларга боришингизни ҳам истамайман...

Клайд жиндай имиллаб турди-да, довдираганича автомобиль томонга юриб, Сондранинг ёнига ўтирди. У эса Клайдни қизиқиш билан кўздан кечираркан, унинг Гилберт эмаслигидан жуда мамнун кўринади. Сондра Клайдни яхшилаб кўриб олиш, шунингдек, ўзини кўз-кўз қилиш учун (у Клайдга ёқишига сира шак-шубҳа қилмасди) машина шифтидаги лампочкани ёқиб қўйди. Ҳайдовчи қайтиб келганидан кейин эса Сондра Клайддан қаерга эл-

тиб қўйишни сўрагани, у ҳеч иккиланиб ўтирмай, ўзининг уй манзилени айтди. Унинг кўчаси Сондра турган кўчага ўхшаб ваҳимали эмасди. Автомобиль юришини тезлатганидан кейин Клайд ана шу қисқа фурсатдан фойдаланиб, Сондрада ажойиб таассурот қолдириш пайига тушди. Ким билади дейсиз, эҳтимол, Сондра бир кунмас бир кун яна Клайд билан учрашгиси келиб қолар... У саралар даврасига киришни жуда ҳам истарди-да.

– Мени элтиб қўйишни истаганингиз жуда ҳам яхши бўлди-да, – деди Клайд жилмайиб. – Мени амакиваччам деб ўйлаганингизни билмовдим, бўлмаса яқин келмасдим.

– Оҳ, энди бари бир буни гапирмасангиз ҳам бўлади, – Сондра ишва билан хуморли қилиб деди (у энди Клайдни биринчи марта кўрганимда яхши қарамаган эканман-да, деб ўйларди). – Бу сизнинг эмас, менинг хатоим. Энди эса адашганимдан хурсандман, – Сондра чиройли жилмаяркан, кескин қилиб қўшиб қўйди: – Мен Гилбертдан кўра сизни элтиб қўйишни кўпроқ хуш кўраман. Сизга айтсам, Гилберт икковимиз чапроқмиз, ҳар учрашганимизда ғижиллашамиз.

Сондранинг энди бояги сал довдирагани кетиб, ўзини яхши тутиб олгани. У жилмайиб, ўзини енгил орқага ташлади-да, Клайднинг юзига қизиқиш билан тикила бошлади. «Кўзлари нақадар мулоийим, кулиб туради-я, – дерди у ичида. – У Белла билан Гилбертнинг амакиваччаси-ку, камбағал ҳам эмасдир».

– Шундай денг, афсус, – деди Клайд Сондранинг олдида ўзини дадил ва бемалол тутишга уринаркан, ғурур билан.

– Бу ёғи ҳазил, албатта. Биз гоҳо арзимаган нарсалар юзасидан тортишамиз, холос, – Сондра

Клайднинг асабийлашиб, гапидан адашаётганини кўриб турганидан, уни хижолатга солиб, гангита олажаги ўзига хуш келарди. – Сиз ҳали ҳам амакингининг қўлида ишляяпсизми?

– Бўлмаса-чи, – Клайд бунинг гўё Сондрага катта аҳамияти бордай тезгина жавоб қилди, – ҳозир бўлим мудириман.

– Шундай денг, мен билмагандим. Ўшандан бери бирор марта ҳам кўришмадик-да, ёдингиздами? Сиз ҳеч ерда бўлмайсиз, вақтингиз бўлмаса керак-да, а? – Сондра: «Қариндошларингизнинг сиз билан унча ишлари йўқ», демоқчи бўлгандай Клайдга маънодор қараб қўйди. Шундай бўлса ҳам Клайд унга анча-мунча ёқа бошлаганидан фақат: – Бутун ёз бўйи шаҳарда бўлдингиз-а? – деб сўради.

– Ҳа, шунақа бўлиб қолди! – Клайд шунчаки ва хушчақчақ жавоб қилди. – Сизга айтсам, ишдан қўлим бўшамасди. Шунда ҳам газеталарда исмингизни учратиб, саёҳатларингиз, теннис мусобақалари ҳақидаги мақолаларни ўқиб турдим, июндаги гуллар байрамида эса ўзингизни кўрдим. Сиз ўшанда жуда ҳам гўзал, нақ фариштанинг ўзи эдингиз!

Клайднинг кўзлари завқдан порлар, Сондра эса бунга жуда беш кетганди. Клайд нақадар дилбар йигит, унинг Гилбертга сира ҳам ўхшамаслигини қаранг-а! Клайднинг Сондра деса оғзидан бол томиб турганини кўрмайсизми, ҳолбуки, у Сондрада фақат ўткинчи ҳавас уйғотиши мумкин, холос! Сондра шуни ўйларкан, салгина маъюсланиб, Клайдга ачинди. Агар Гилберт амакиваччасини Сондра бутунлай букиб олганини кўрса, нима деб ўйларкин? Роса ҳам тутақарди-да... нега деганда, ўзи Сондрани бетайин қизча, деб юрарди-да. Гоҳогоҳо Клайдга қарашиб, ҳолидан хабар олиб туришса борми, Гилбертга жуда яхши сабоқ бўларди-да.

Гилбертнинг ўзига эса ҳеч ким бунақа қилмайди. Сондра бу фикрдан завқланиб кетди.

Бахтга қарши шу дақиқада автомобиль миссис Пейтоннинг эшиги олдида тўхтади. Икковлари учун ҳам қизиқарли бўлган бу саёҳат, чамаси, охирига етганди.

– Гапларингиз мунча ширин! Мен қандай қилиб унутамаман бу гапларни?!

Сондра муғомбирона жилмайди, ҳайдовчи эшикни очди, Клайд шундан кейин автомобилдан тушди. Бу муҳим ва ажойиб учрашувдан у ҳаяжонда эди.

– Шу ерда турар экансиз-да... Бутун қиши билан Ликургда бўлмоқчимисиз?

– Ҳа, албатта. Ҳар ҳолда шунга ишонаман, – Клайд орзуманд бўлиб қўшимча қиларкан, ичидагилари кўзларидан билиниб турарди.

– Хўп, бўлмаса, сиз билан яна бир кунмас бир кун учрашиб қолармиз? Ҳар ҳолда ишонаман!

Сондра Клайдга бош ирғаб қўйди-да, ажойиб ва айёрона жилмайган ҳолда қўл чўзди. Клайд эса юраги қоқ ёрилаёзганидан хитоб қилди:

– Мен ҳам!

– Яхши қолинг! – Сондра автомобиль кўзғалганида қичқирди.

Клайд бўлса унинг кетидан қараб қоларкан, уни яна шундай яқин ва холи учратармиканман, дерди ичида. Наҳотки улар бир кунмас бир кун яна бутунгидай учрашишса! Сондранинг Клайд билан учрашуви бу гал бутунлай бошқача бўлди: биринчи сафар, Клайднинг яхши эсида, Сондра Клайдга ҳатто қиё ҳам боқмаганди.

Клайд хаёл сурганича ва кўнгли орзу-умидларга тўлиқ ҳолда эшигига қараб юрди.

Сондра эса... Автомобилда у Ликург кўчаларидан кетиб бораркан, ўзига ўзи, Грифитсларнинг

нима учун бу қариндошлари билан унчалик ишлари бўлмасикин-а, дерди.

XXIV БОБ

Бу ногаҳоний учрашувнинг таъсири жуда кўп маънода чинакамига хатарли бўлди. Роберта билан яқинлик Клайдга қанчалик қониқиш ва қувонч бахш этмасин, энди жамоат орасида дурустроқ мартабага эга бўламанми-йўқми, деган ҳаяжонли масала яна унинг тинчини бузди. Қизиги шундаки, бу – аъёнлар доирасидаги қиз билан учрашув туфайли юз берди, бу қиз унинг кўз ўнгида ўша доиранинг тимсоли эди ва ўша доиранинг аҳамиятини беқиёс даражада ошириб кўрсатарди! Ажиб ҳусни, кетворган қўйлаги, ўзини бемалол тутишларини айтмайсизми... Клайд уни биринчи учрашувда ёки ақалли энди ўзига оғдириб олганида борми!

Клайд Роберта билан ҳозирда бошқача муносабатда эканлигига унча катта аҳамият бермас, Сондрадай қизга ва у рамзи бўлган барча нарсаларга бутун вужуди ва фикри-зикри билан интилиб турган маҳалида бу нарса оёғимга тушов бўлади, деб сира ҳам ўйламасди. Уимблинжер Финчлининг электр чангютгичлар ишлаб чиқарадиган фабрикаси бу ердаги корхоналар орасида энг йирикларидан бири ҳисобланарди-да. Бу фабриканинг баланд деворлари ва трубалари Могаукнинг нариги томонидаги кўзга ташланиб турган иншоотларнинг бир қисмини ташкил қиларди. Финчлининг Уикиги авенюдаги иморати Грифитсларнинг иморатига яқинроқда бўлиб, архитектуранинг энг сўнгги модаси бўйича қурилган бу антиқа уйлар қаторида энг салобатли тушган уйлардан бири эди; итальян Уйғониш даврининг услубида, сарғиш

мармардан қумни омихта қилиб ишланган эди. Финчлиларнинг ўзлари эса шаҳарда кўпроқ тилга олинадиган оилалардан ҳисобланардилар.

Эҳ, қани энди, бу ажойиб қиз билан яқинроқ та-нишиб олса! Унинг кўнглини олса, эҳтимол, у саба-бчи бўлиб зўр даврага олиб кирса. Клайд ҳам Гри-фитслардан-ку! Кўринишда Гилбертдан қолиша-дими? Унинг Гилбертчалик ёки камроқ пули бўлса борми, жуда ҳам зўр юрарди-да. Гилбертдай кий-иниб, ажойиб машинада юрса қани энди! Ўшан-да ҳаттоки Сондрадай қиз ҳам жон-жон деб унга қараган бўларди... эҳтимол, ҳаттоки уни севиб қо-лармиди! Нақ эртак бўларди-да, ўзиям! «Ҳозир эса, – ўйларди Клайд ичида, – фақат умид қилиш, умид қилиш ва умид қилишдан бошқа иложи йўқ».

О, иблис! Клайд бугун кечқурун Робертанинг уйига бормади. Бирорта узр тўқийди... эртага унга, амаким ёки амакиваччам иш билан чақириб қолишувди, деб қўя қолади. Ҳозирда азбаройи ҳа-яжонда бўлганидан, унинг олдига боришни иста-майди, боролмайди ҳам.

Клайд роса интилаётган бойлик, гўзаллик, ай-рича ижтимоий мавқенинг сув янглиғ ўткинчи ва беқарор табиатига таъсири ана шундай бўлганди.

Сондра эса ўз навбатида Клайдни учратганидан кейин уни жуда ҳам ёқтириб қолганди. Айниқса, Клайднинг амакиваччасининг хулқига тамомила зид равишда муомала қилганлиги маъқул тушган-ди. Унинг ўзини тутиши, кийиниши, шунингдек, гап орасида, фабрикада қандайдир бўлимга му-дирлик қиляпман, дегани мавқеи ўзи хаёл қилган-дан ҳам дурустлигини кўрсатиб турарди ҳисоби. Сондра, шунингдек, гарчи салкам ёз бўйи Белла билан бирга бўлиб, Гилберт, Майра ва уларнинг ота-онаси билан тез-тез кўришиб турган бўлса

ҳам, улар Клайдни офизга олишмаганини ҳам эсладди. Сондра эса Клайд ҳақида биринчи марта учрашганларида миссис Грифитснинг, бу бизнинг камбағал жиянимиз, уни эрим олиб келди, жиндай ёрдам бериб юбормоқчи, деган гапларинигина биларди, холос. Клайд эса бу сафар мутлақо хароб, камбағал бўлиб кўринмади, у жуда ҳам келишган, чиройли, яхши кийинган бўлиб, Сондрага ёқишни истагандай туюларди. Бу эса ажойиб, ахир, Клайд ҳам Грифитслардан бўлиб, Гилбертга амакивачча эди-да!

Сондра Трамбалларнинг уйига келибоқ (оила бошлиғи хотини ўлиб, сўққабош қолган Дуглас Трамбал омади келган маҳаллий адвокатлардан бўлиб, болаларининг танишлари, шунингдек, ўзини яхши тутиши ва тажрибали ҳуқуқшунос сифатидаги истеъдоди туфайли Ликургдаги зўрлар даврасига кириб олганди) адвокатнинг икки қизидан каттароғи бўлган Жил Трамбалга йўлда бировни Гилбертга ўхшатиб, ғалати аҳволда қолганини айтиб, ҳаммасини бирма-бир сўзлаб берди. Жил, бу воқеа жуда ҳам қизиқ бўлибди, дегани учун Сондра тамаддидан кейин уни Гертруда ва Трейси Трамбалларга ҳам ҳикоя қилиб берди.

– Сизга айтсам, – деди адвокатнинг битта-ю битта ўғли, отасининг идорасида ҳуқуқни ўрганаётган Трейси Трамбал, – мен бу йигитни Сентрал авенюда уч-тўрт марта учратганимга аминман. У Гилга жуда ҳам ўхшайди, тўғрими? Фақат ўзини унча катта тутмайди. Мен уни ҳатто икки марта Гил деб саломлашганман ҳам.

– Ҳа, уни мен ҳам кўрувдим, – қўшимча қилди Гертруда Трамбал. – У Гилбертга ўхшаб кепка ва белбоғли пальтода юради. Уни менга Арабелла Старк кўрсатувди, кейин эса Жил икковимиз

шанба кунни кечқурун кўриб қолдик. У Старкларнинг уйи ёнидан ўтиб кетаётган экан. Менимча, у Гилдан анча кўркароқ.

Бу Сондранинг Клайд ҳақидаги фикрини мустаҳкамлади.

– Баҳор кунларидан бирида Бертина Крэнстон икковимиз уни Грифитсларникида кўргандик, – деди Сондра, – ўшанда у менга жуда тортинчоқдай кўринганди. Уни энди кўрсангиз. Бирам чиройли, кўзлари мулойимгина, жилмайишларини айтмайсизми.

– Аммо, – деб хитоб қилди Жил Трамбал (улар Снедекер мактабида бирга ўқишганларидан Жил ҳам Бертина билан Белла сингари Сондранинг қалин дугонаси эди), – мен бу қулоғига етиб қолгудай бўлса борми, рашки келадиганларни ҳам биламан.

– Сизларга айтсам, Гил Грифитс амакиваччасини ўзидан чиройлироқ дейишаётганини эшитса борми, жуда маза қилса керак, – қистирди Треиси Трамбал.

– Баттар бўлсин! – Сондра аччиғланганидан бурнини жийирди. – Гилберт кўпроқ ўзини ўйлайди. Гаров ўйнайман, Грифитслар Гилбертни деб ўз қариндошларига яхши қарашмаяпти. Ҳозир шунга ишончим комил. Белла, у билан танишгудай бўлсам, албатта бир нима демайди, у менга баҳордаёқ, Клайд чиройлироқ, деганди. Майра бўлса, бировга озор бермайди... Сизларга айтсам, бирортамиз уни ўз ҳомийлигимизга олиб, турли жойларга таклиф қилсак, жуда зўр бўларди-да! Ўзини қандай тутиши ва бу Грифитсларга қандай таъсир этишини бир кўрардик-да. Бунга на мистер Грифитс, на Белла, на Майра қаршилиқ қилмасликларига ишонаман. Гил эса ёниб кетса керак. Менинг ўзимга бу ноқулай, нега деганда, Белла билан яқинман, бироқ буни ким эплай олишини биламан,

– Сондра Бертина Крэнстонни ва у Гил билан миссис Грифитсни хуш кўрмаслигини ўйлади. – Фақат у рақс туша оладими, отда юриш, теннис ўйнаш ва шунга ўхшаган нарсаларни биладими-йўқми, билмайман...

Сондра ўзи ўйлаб чиқарган ишдан манфаатдор бўлгани учун жимиб, ўйга ботди. Бошқалар уни кузатиб туришарди. Сондра сингари шаддод ва тиниб-тинчимас, бироқ ҳуснда берироқ бўлган Жил Трамбал хитоб қилди:

– Тоза қиёмат бўларди-да! Тоза Грифитсларнинг жони чиқса керак, шундай эмасми?

– Жони чиқса чиқаверсин! – деди Сондра. – Жуда нари борганда уни танимасликка олиб кетишар. Агар иш шундай бўладиган бўлса, гап кимга тегади, қани айтинг-чи? Уни меҳмон қилганларга гап тегмаса керак, менимча.

– Сиз, нима, шаҳарда ғалва чиқармоқчимисиз? – деб сўради Трейси Трамбал. – Гаров ўйнайман, иш ғалва билан тугайди. Гил Грифитсининг кўнглига келади, бу турган гап. Унинг ўрнида бўлсам, ўзим ҳам хафа бўлардим. Агар сиз уларни қиздирмоқчи бўлсангиз – ихтиёрингиз, бироқ гаров ўйнашга тайёрман, ўшандан нарига ўтмайди.

Сондра Финчлиннинг табиатига кўра бу ният унга жуда ҳам ёқарди. Бироқ бундан бирон иш чиқармикан, Бертина Крэнстон, Жил Трамбал, Патриция Энтони ва Арабелла Старк билан гапни бир жойга қўйганидан кейин бу миш-мишлар Гилберт ҳақида айтилган мулоҳазалар билан қўшилиб, унинг қулоғига етиб қолса, нима бўлади? Буларни Констанция Вайнанг етқизмай қўймайди, шаҳардаги миш-мишларга қараганда, улар яқинда никоҳдан ўтмоқчи бўлиб юришарди. Констанция Гилберт менга уйланади, деб чиндан ишониб

юрганидан Сондранинг қилиғидан жаҳди чиқди. У нима учун Клайд Гилбертдан чиройлироқ деб юрибди? Констанция Сондрадан ўчини олиш ва кўнглини сал бўшатиш умидида ҳаммасини оқизмай-томизмай Гилбертга айтиб берди. Гилберт эса бунга жавобан Клайд ва Сондра шаънига бир неча нордон гап айтди. Гилбертнинг гапларини Констанция ёнига қўшиб-чатиб Сондрага етказувди, улар кучини кўрсатмай қўймади. Сондра ўшандан кейин нима бўлсаям Гилбертдан аламини олмақчи бўлди. У истаса бас, Клайдга юмшоқ муомалада бўлади, бошқаларни ҳам шундай қилишга мажбур этади. Бу эса Гилберт амакиваччаси тимсолида гарчи камбағал бўлса ҳам қизларга ундан кўра кўпроқ ёқадиган ҳарифига эга бўлди деган гап эди. Тоза эрмак бўлади-да! Сондра агар бутун бу ниятлар муваффақиятсизлик билан тугайдиган бўлса, бу ишда ўзининг иштироки борлигини билдириб қўймаслик ва ўзини бадном қилмаслик учун Клайдни аъёнлар даврасига олиб киришнинг осон йўлини топган эди.

Ликургдаги таниқли оилаларнинг ёш аъзолари, Снедекер мактабида таълим олган ёш-яланглар «Ҳозир ва кейин» деган номда клубга ўхшаган нарса ташкил қилишганди. Сондра шуни мўлжалга олганди. Бу клубнинг тегишли ташкилоти ҳам, биноси ҳам йўқ эди. Жамиятдаги мавқеига кўра, бу клубга аъзо бўлган ҳар бир киши клуб аъзоларини уйига зиёфатга, рақс ёки чойга таклиф қила оларди.

Сондра Клайдни бу даврага олиб киришнинг қулай йўлини изларкан, ичида, битта-яримта уни шундай кечага таклиф қилса, жуда жойида бўларди-да, дерди. Бу фикрни Жил Трамбалга айтса ҳам бўлади. У клуб аъзоларини уйига чақирсин, Клайдни ҳам айтсин. Бу ҳийла Сондра Клайдни

яна кўриб, қанақалигини ва чиройли-чиройлимаслигини аниқлаб олишга имкон берарди-да.

Шундай қилиб, декабрнинг биринчи пайшанбасига клуб аъзолари ва уларнинг дўстлари Жил Трамбал зиёфат бериб, ўзи бекалик қиладиган бўлди. Зиёфатга Сондра, укаси Стюарт, Трейси ва Гертруда Трамбал, Арабелла Старк, Бертина билан укаси, Утика ва Гловерсвидан бир неча киши, жумладан, Клайд чақирилди.

Зиёфатда Клайд ишқал чиқариб қўймаслиги ва уни хунук дашномлардан сақлаш учун фақат Сондрагина эмас, балки Бертина, Жил ва Гертруда ҳам унга яхши гапириб, илтифот қиладиган бўлишди. Улар Клайд рақс пайтида шериксиз қолмаслиги, дастурхон атрофида ҳам, рақс пайтида ҳам яккаланмаслигини кузатадиган, қисқаси, то кеча поёнига етгунча қўлма-қўл қиладиган бўлишди. Шунда Клайдга бошқалар ҳам қизиқсиниб қолишар, кимсан Ликургдаги энг зўр хонадоннинг қизи бўлган Сондранинг ўзи унга парвона бўляпти, деган гаплар йўқолар, буларнинг бари Белла ёки бошқа Грифитсларга тегмаса ҳам, ҳар ҳолда Гилбертнинг роса энсасини қотирарди.

Мана шу режа амалга оширилди.

Клайд декабрнинг бошларида, Сондра билан учрашганидан сўнг орадан икки ҳафта ўтгач, фабрикадан қайтиб келганида, жавондаги ойна ёнида сарғиш конвертни кўриб, ҳайрон бўлди. Конвертдаги манзил нотаниш қўлда йирик ва бесўнақай қилиб ёзилганди. Клайд конвертни олди-да, кимданлигини тушунолмай, орқа-ўнгини афдариб кўрди. Конвертнинг орқа томонидаги ҳарфлар «Б. Т.»ми ёки «Д. Т.»мими билолмади: ҳарфлар жимжимали қилиб ўраб ташланганди. Клайд конвертни очиб, ундан қуйидагилар ёзилган қоғозни олди:

«4 декабрь, пайшанба куни Дуглам
Трамбалнинг уйида.
Уикиги авеню, 135, «Ҳозир ва кейин»
клуби ўзининг биринчи қишки рақсли
зиёфатини беради.
Ўшанга сизни таклиф қиламиз.
Мисс Жил Трамбалга жавоб
қилишингизни сўраймиз».

Қоғознинг орқасига конвертдаги сингари па-
ла-партиш ёзув билан қуйидагилар ёзилганди:

«Қадрли мистер Грифитс, бу сизни хурсанд
қилса керак, деб ўйлайман. Бунинг ҳеч ваҳимали
жойи йўқ, сизга маъқул келишига ҳам ишонаман.
Рози бўлсангиз, Жил Трамбалга ёзиб юборинг.
Сондра Финчли».

Клайд гангиб қолганидан тик турганича мана
шу ёзувдан кўзини узмасди. У Сондрани иккинчи
марта кўрганидан бери теварагидаги хароб муҳит-
дан қутулиб, зўрлар жамиятига бош суқишини
орзу қилар, бунинг ҳаракатига илгаригидан ҳам
қаттиқ киришганди. Тўғри, у мана шу жўн оламга
жуда ҳам ярашиб турибди. Мана энди эса у илга-
ри сира ҳам эшитмаган аёнлар клубига таклиф-
нома олиб турибди. Бу клубга манаман деганлар
аъзо бўлгандан кейин, Клайдни чақаришларида
бир гап бўлса керак-да. Қоғознинг орқа томони-
даги нарса Сондранинг ўз қўли билан ёзилган! Бу
мўъжиза эмасми?!

Клайд азбаройи ҳайратланганидан ўзини аранг
босиб олди. Ўзини ойнага солиб, у ёқдан бу ёққа
юра бошлади, қўлини, бетини ювди, галстуги кў-
зига берироқ кўринувди, бошқасини тақди. Унинг
хаёли энди дам бўлғуси зиёфатга (унга қанақа

кийиниб бориш керак?), дам Сондра билан бўлган учрашувга кетарди. Ўшанда унинг Клайдга қаргани, бирам ажойиб жилмайганини айтмайсизми! Клайд айна пайтда Роберта бир мўъжиза юз бериб, мана шу хатдан қувониб турганини кўрса, нима деркин, деб ҳам ўйларди. Ҳа, Клайд ота-онасининг насиҳатларига ортиқча қулоқ солмай, Роберта билан шунақа ишлар қилиб қўйди, ҳозирги хурсандлигининг боисини айтгудай бўлса, у изтиробда қоларди, албатта. Бу нарса Клайдни хижил қилса ҳам, Сондрага бўлган муносабатини ўзгартира олмади.

Ажойиб қиз!

Нақадар гўзал!

Жуда бадавлат, жамиятдаги мавқеи ҳам баланд!

Клайд энди андиша-пандиша деган нарсаларни бир чеккага йиғиштириб қўйиб, мажусийчасига фикр қиларди. Ўзига ўзи, Сондра ҳақидаги ўйларим кўпроқ лаззат бахш этганидан кейин Робертдан юз ўгириб, унга қарасам, нима қипти, дерди. Роберта буни билмаслиги керак. У Клайднинг ичиндагини билолмайди, кўйигидан нималар кечаётганини ҳам сезмайди. Клайднинг ўзи айтиб бермаса, қайдан ҳам биларди, дейсиз. Клайд эса турган гапки, унга бир нарса демоқчи эмас. Камбағал бўлиб, юксак даврага интилса, нима ёмон жойи бор? Ўзига ўхшаган камбағаллар Сондрага ўхшаган бойвучча қизларга уйланган пайтлар ҳам бўлган-ку!

Клайд Робертани йўлдан урганига қарамай, унга уйланаман, деб ваъда бермагани яхши эсида эди. Фақат бир нима бўлганидагина уни оларди... Бироқ Канзас-Ситида бу нарса бошидан ўтганидан Робертанинг бўйида бўлишига ишонмасди.

Унинг йўлида шу қадар бехосдан чиқиб қолган Сондра билан янги учрашуви Клайднинг бусиз ҳам

таъсирчан тасаввурини янада гижинглатиб юборди. Унинг юрагини жизиллатган бу маъбуда ўзининг ҳамма ёғи салкам тиллолар билан безатилган қасрида уни эслаган, очиқ-ошкора таклиф қилган эди. Унинг ўзи ҳам ўша ерда бўлади, албатта. Бу фикр Клайдни жуда ҳам тўлқинлантиради.

Гилберт билан бошқа Грифитсларнинг ҳаммалари Клайд у ерга борганини эшитишса, нима дейишаркин? Эшитишмай қолишмайди, албатта... Ё бўлмаса, бирор ерда кўриб қолишади. Сондра уни бошқа сафар яна чақириши мумкин-да... Буни қаранг-а. Улар Клайдни кўрганда аччиғланишармикин ё хурсанд бўлишармикин? Мақташармикин ё ёмонлашармикин? Сирасини айтганда, у ерга бориш фикри Клайддан чиққани йўқ. Уни Грифитсларнинг ўзлари мансуб бўлган даврадагилар, Грифитслар ҳурмат қиладиган одамлар таклиф қилишди. Бунда Клайд ҳеч қанақа устомонлик қилгани йўқ, буларнинг бари тасодиф оқибати, у ҳеч кимга ёпишиб олмади. Клайд инсоний муносабатларнинг нозик томонларини унча яхши билмаса ҳам, ичида Гилберт ҳам, Грифитсларнинг барчаси ҳам, энди истаса-истамаса, мени эътироф қилиб, ҳатто чақириб туришади, деб ўйларди. Чиндан ҳам бошқалар чақириб турганларидан кейин, улар анқовсираб кетишолмайди-да. О, нақадар зўр! Буларнинг бари Гилбертнинг менсимасликларини бир чеккада қолдириб кетади. Клайд амакиваччаси Гилбертнинг бундан қанчалар тутақиб, амакиси билан Майра индамасликларини ўйларкан, Гилбертнинг ичида ўч оламан деб юришидан қўрқмасам ҳам бўлади, деб қаҳ-қаҳ уриб юборди.

Бу таклифнома қанақа мўъжиза бўлди ўзи? Сондранинг унга қилган қўшимчаси-чи? Сал бўлса ҳам Сондранинг кўнгли бўлмаса, ўла қолса ёзмас-

ди бу хатни! Бу фикр Клайдни азбаройи жунбишга солганидан, ҳатто овқатга ҳам ўтиролмади. Бояги қоғозни конвертдан олиб, Сондра ёзган сатрларни ўпди. Шундан кейин, одатдагидай, Робертанинг ёнига бориш ўрнига, ўша эсдан чиқмайдиган автомобиль саёҳатидан кейин айланганидан бир оз ҳаво олиб келмоқчи, сўнгра уйга қайтиб, эртароқ ётиб ухламоқчи бўлди. Эртага эса аввалги сафаргадай Робертага бирорта узр тўқийди, Грифитслар ёки бошлиқлардан бирортаси иш юзасидан чақириб қолишди, деб қўя қолади, Бунақа нарсалар тез-тез бўлиб турарди. Клайд Сондрани кўрганидан бери бу оқшом Роберта билан кўришиб, гаплашишга ҳам ҳуши йўқ эди. Боролмасди ҳам. Сондра менга қараяпти, деган фикрнинг оҳанрабоси эса Клайдни ўзига қаратиб олганди.

XXV БОБ

Клайд гарчи Робертанинг яқинида, фабрикада, ҳатто маъшуқасининг уйида бўлганида ҳам, Сондра ва у мансуб бўлган юксак табақага етишишни беихтиёр равишда орзу қилаверса ҳам, Робертага Сондрадан миқ этиб оғиз очмади. Роберта гоҳо Клайднинг негадир паришонхотир бўлиб ва бегонасираб қолганини сезар, Клайд уни унутиб қўяётгандай бўлар, шунинг учун ҳам ўзига ўзи, кейинги вақтларда уни нима банд этаётганикин-а, деб қўярди. Клайд бўлса Роберта ўзига қараган пайтларида хаёлга ботар... солиштирар... ҳа, солиштирарди (Сондра ўзини ўзи эслатиб қўйганди-да, ахир)... Сондрадай қиз бирдан Клайдга айланишиб қолса-я! Унда Робертани нима қилади? Ахир, улар жуда яқин бўлиб қолишган-ку! (Минг лаънат! Иблис!) Ахир, Роберта ҳам унга ёқади, ҳа,

жуда-жуда ёқади – шундай бўлса ҳам у янги ёрни кўрганда, эски Робертани унутаётган, кўзидан йироқроқда бўлган бу қуёшнинг шуъласи кучлироқ эди. Клайд наҳотки, шунчалар айниган бўлса? Бунақа бўлиш гуноҳ эмасми? Онаси бўлганда гуноҳ дейиши турган гап эди! Отаси ҳам, ҳаёт ҳақида тўғри ўйлайдиганларнинг ҳаммаси ҳам шундай дейишарди. Сондра Финчли ҳам, Грифитслар ҳам, хуллас, ҳамма, эҳтимол, шу гапни айтган бўларди.

Шунда ҳам Клайд... ўз билганидан қолмади!

Клайд янги цилиндрини кийиб, оқ шоҳи кашнесини ўраб (буларнинг икковини ҳам олишга у билан муносабатда бўлган кичикроқ атторлик магазинининг эгаси Орин Шорт маслаҳат берган, Клайд у билан яқинда танишганди), қордан пана бўлишга янги ипак соябонини олиб, Трамбалларнинг Уикиги авенюдаги унча савлатли бўлмаса ҳам, ўзига яраша уйига йўл олганида, бу йилги илк ва энгил қор ёғиб турарди. Трамбалларнинг уйи унча баланд бўлмаганидан ғалати кўринар, қайси услубда қурилганини ҳам билиб бўлмас, дарпардаларидан тушиб турган ёруғ уни Рождество муносабати билан чиқариладиган откриткалардаги суратларга ўхшатиб қўйганди. Клайд айтилган вақтда келганидан ўйнинг олдида ўнга яқин турли марка ва рангдаги автомобиль турарди. Клайд устларига қор парчалари тушган бу машиналарни кўрганда, ҳали кўп нарсалари йўқлиги жуда билиниб кетди... яқин келажакда автомобилдай зарур нарсани олишга қурби етиши ҳам даргумон эди-да.

Клайд эшикка яқин келганида ичкаридаги овозлар, кулгилар, узуқ-юлуқ гаплар қулоғига чалинди.

Новчадан келган қотма хизматкор Клайднинг шляпаси, соябони ва пальтосини олганидан кейин у, афтидан, ўзини кутиб турган Жил Трам-

балга кўндаланг бўлди. Жил жингалак сочли, унчалик хушрўй бўлмаса ҳам серҳаракат ва нафис оқ-сарик қиз бўлиб, оқ атлас кўйлак кийган, елка ва қўллари яланғоч эди. Пешонасига сочи қирқиб тушириб қўйилган эди.

– Ўзингизни таништириб ўтирманг, – деди у хушчақчақлик билан Клайдга яқин келиб қўлини узатаркан. – Мен Жил Трамбалман. Мисс Финчли ҳали келганича йўқ, мен эса бекаликда ундан қолишмасликка ҳаракат қиламан. Бу ёққа ўтинг, дярли ҳамма шу ерда.

Жил Клайдни чамаси бир-бирига туташ кетган бир неча хонадан олиб ўтди.

– Сиз Гил Гриффитсга жуда ҳам ўхшайсиз, тўғрими? – деди у.

– Наҳотки ўхшасам? – Клайд қизнинг ўхшатишидан унчалик хурсанд бўлмаса ҳам, бемалол ва ботиниб гапирди.

Хоналарнинг шифтлари паст эди. Гулдор абажурли, чиройли чироқлар қоп-қора деворларга майин ёғду сочарди. Иккита туташ хонадаги каминлар юмшоққина ва қулайгина мебелларга би-нафшаранг шуъла туширарди. Қаёққа қараманг, картиналар, китоблар, чиройли нарсалар кўзга ташланарди.

– Трейси, қаердасан? Бу ёққа кел! – Жил уни чақирди. – Менинг акам Трейси Трамбал. Мистер Гриффитс. Мистер Клайд Гриффитс ва бошқа-бошқалар, – деб қўшимча қилди у бутун жамоатга юзланиб, йиғилганларнинг ҳаммаси Клайдга қаради. Трейси Трамбал эса бу пайтда унинг қўлини сиқарди.

Клайд ўзига ҳамма синчиклаб тикилиб турганидан довдираб қолганига қарамай, мулойимгина жилмайишга ҳаракат қиларди. Шунда одамларнинг гала-фовури тинганлигини ҳам пайқади.

– Мени деб суҳбатни бўлмасликларингни илтимос қиламан, – Клайд жилмайган ҳолда шундай дейишга журъат қилди, шундан кейин бу ердагиларнинг ҳаммалари Клайд бунақа жойларда бўлиб тураркан, ўзи ҳам ҳушёр экан, деган фикрга келишди.

– Мен сизни ҳар бир одамга рўпара қилиб, ташиштириб ўтирмайман, – деди Трейси. – Биз шу ерда турамыз, мен эса ҳаммани сизга кўрсатишга ҳаракат қиламан. Анави менинг синглим Гертруда бўлади, у Скотт Николсон билан гаплашяпти.

Клайд Трейси айтган томонга қараб, бинафшаранг кўйлакдаги, сочлари тим-қора, кўҳликкина, тап тортмайдиган ва юзлари одамни ўртаб юборадиган бир қизни кўрди. Қиз унга бош ирғади. Унинг ёнидаги боадаб, гавдаси келишгангина, юзлари қип-қизил йигит ҳам Клайдга бош ирғаб қўйди. Улардан бир неча қадам нарида сербар тоқчали дераза ёнида бўйдоргина, қорачадан келган ва кўримсизгина бир латиф қиз бўйи ўзидан пастроқ, елкалари кенг бир йигит билан гаплашиб турарди, Улар Арабелла Старк ва Фрэнк Гарриэт эдилар.

– Улар яқиндагина бўлиб ўтган футбол матчида баҳслашишяпти, – деб тушунтирди Трейси. – Анавилар эса Бэрчард Тэйлор билан утикалик мисс Фэнт, Перли Хайнс билан Ванда Стил, – Трейси гапида шоша-пиша давом этганидан Клайд эшитган исмларини эслаб қололмасди. – Хўш, ҳозирча шуларнинг ўзи. Йўқ, ана, Грэнт Крэнстон билан Нина Темпл ҳам келишяпти.

Клайд баланд бўйли, башанг кийинган, юзларида чўрткесарлик аломати кўриниб турган ва кўзлари сарғимтир йигитни кўрди. У йилтироқ қўнғир либосдаги ясан-тусанга жуда зеб берган тўлагина қизни қўлтиқлаб келарди. Қизнинг оч

долчин рангли соч ўримлари бошига яхшилаб турмакланганди. Йигит хонанинг ўртароғига ўтаркан: «Ҳэлло, Жил! Ҳэлло, Ванда! Ҳэлло, Вайнет!» – деб хитоб қилди. Шу саломлашишлар шовқини остида Клайдни янги келганларга таништиришди; уларнинг икковлари ҳам Клайдга деярли эътибор беришмади.

– Биз келамиз, деб ўйламовдик, – Крэнстон ҳаммага бирваракайига қараб, гапида давом этди. – Нина келишни истамасди, мен Бертина билан Жилга бу ерда бўламан, деб ваъда бергандим, бўлмаса, ўзим ҳам келмаган бўлардим. Биз Бэглининг уйида бўлдик. Скотт, у ерда кимлар бўлганлигини топгин-чи? Ван Петерсон билан Рода Халл. Улар бир кунга келишган экан.

– Ростданми? – деб юборди Скотт Николсон. У кўринишига қараганда жуда қатъиятли ва ўзига ишонган йигит кўринарди. (Бу одамларнинг дадил-дадил ва такаллуфсиз гапириш йўсинлари Клайдни ҳайратга соларди.) – Уларни нега бу ерга олиб келмадинглар? – Скотт гапида давом этди. – Икковларини ҳам жон деб кўрган бўлардим.

– Иложи йўқ эди. Улар эртарақ қайтишимиз керак, дейишди. Эҳтимол, кейинчалик бу ерга бир нафасга кириб ўтишар. Хўш, зиёфат нима бўляпти? Мен келамиз-у, дастурхонга ўтираммиз, деб мўлжал қилгандим.

– Биз адвокатнинг уйида эканлигимизни билмайсанми, улар кўпам овқат ейишавермайди-ку! – деб қўйди бўйи пастроқ бўлса ҳам елкалари кенг Фрэнк Гарриэт. Бу кулимсак йигит жуда чиройли ва ёқимтой, тишлари эса бир текис кўринарди.

У Клайдга ҳуш келди.

– Хўш, адвокатлар овқат ейишадими-ейишмайдими, билмайман, биз эса овқат ейишимиз керак,

бўлмаса мен кетаман... Келаси йили Корнуэлнинг командасида кимлар бўлишини эшитмадингларми?

Гарриэт, Крэнстон ва бошқаларнинг спорт мусобақаларига оид талабаларча сафсаталарига Клайд сира ҳам тушунмасди. У мана шу ёшлар чамбарчас боғлиқ бўлган коллежлар хусусида жуда кам нарсани эшитганди. Клайд бу мавзудаги гапларга аралашмаслик кераклигига ақли етганидан, бу ерда беғоналиги билинди-қўйди. Бу ёшлар ундан кўпроқ билишар, ҳаммалари коллежларда ўқишарди-да. Ўзи ҳам бирорта мактабда ўқиганини айтсаммикин? У бир вақтлар Канзас университетини эшитган, университет Канзас-Ситидан сал нарида эди. Миссурида ҳам яна битта университет бор. Чикагода ҳам университет борлиги қулоғига чалинганди. Клайд, булардан бирида, масалан, Канзас университетиде ўқиганман, бироқ унда камроқ бўлганман, деса нима қиларкин? Мабодо, сўраб қолишса, шундай дейман, деб кўнглига тутиб қўйди. Бироқ охири нима бўлади? У ерда нималарни ўтгансизлар, деб сўраб қолишса, нима дейди? Математикадан у-буларни эшитган жойи бор. Хўш, математикани ўтганмиз, деса бир нима бўладими?

Клайд орадан кўп ўтмай, бу йигит-қизларнинг бари ўзлари билан ўзлари овора бўлиб, унга кам эътибор беришаётганини сизди. Клайд Грифитс бўлса бордир, бироқ буни бу ерда эмас, бошқа бир жойда аҳамияти бўлиши мумкин эди-да. Бу ердигилар эса Грифитсларнинг кимлигини жуда яхши билишарди. Трейси Трамбал бу пайтда Вайнет Фэнтга бир-икки оғиз гап айтмоқчи бўлиб, унга ўгирилувди, Клайд ўзини жуда ёлғиз, қаровсиз ва ожиз сезиб қолди. Ёнида гаплашадиган одами йўқ эди. Лекин худди шу аснода ёнига қоп-қора сочли бежиримгина Гертруда келиб қолди.

– Бизнинг одамларимиз кечикишмаса бўлмайди. Доимо шунақа. Саккизга десангиз, саккиз яримга ёки тўққизга етиб келишади. Доимо шунақа бўлади, тўғрими?

– Ҳа, албатта! – Клайд иложи борича ўзини хушчақчақ ва қувноқ тутишга ҳаракат қилиб жавоб берди.

– Мен Гертруда Трамбал бўламан, – қиз ўзини яна таништирди, – ҳув анави кўҳдиккина Жилнинг сингиси бўламан. – Гертруда Клайдга дадил ва шўхчан жилмайди. – Сиз менга салом бердингиз, бироқ мени танимасдингиз. Биз эса сизни кўп эшитганмиз, – у Клайдга тегажоғлик қилди, агар қўлидан келса, уни озгина довдиратмоқчи эди. – Бирор жойда ҳеч ким кўролмайдиган ликурглик сирли Грифитсиз. Мен сизни бир марта Сентрал авенюда кўрувдим, бироқ буни билмайсиз. Ричнинг қандолат магазинига кириб кетаётгандингиз. Ширинликни яхши кўрасизми?

– Ҳа, яхши кўраман, нимаиди? – деб сўради Клайд. У конфетларни Робертага олганидан бир зум гангиб, ташвишда қолди. Шундай бўлса ҳам бу қизнинг ёнида ўзини бошқаларга қараганда анча бемалол ва дадил сезарди. Қиз кескин ва хунукроқ бўлса ҳам анча хушчақчақ, ҳозир эса Клайдни ёлғизлик ва қаровсизлик балосидан қутқараётганди.

– Сиз буни шунчаки айтяпсиз! – қиз кулиб юбориб, Клайдга айёрона қаради. – Менимча, конфетни бирорта қизга олгансиз. Бирорта таниш қизингиз бордир, албатта?

– Қанақасига?

Клайднинг хаёлидан Роберта лип этиб ўтганидан бир лаҳза жим қолиб, ичида, битта-яримта мени у билан бирга кўриб қолмаганмикин, деди. Айни пайтда, бу Гертруда жуда ботир, мазахчи ва

ақлли экан-ку, шу пайтгача таниган-билган қизларимнинг бирортасига ҳам ўхшамайди-я, деб ўйларди. Клайд ўша заҳотининг ўзида гапига қўшимча қилди.

– Йўқ, менинг ҳеч кимим йўқ. Нимага сўра-япсиз?

Шунда яна бу гаплар Робертанинг қулоғига ет-гудай бўлса, нима дерди, деган фикр Клайднинг хаёлига келди.

– Саволингизни қаранг-а! – Клайд сал ҳаяжонланганича гапида давом этди. – Тегишишни яхши кўраркансиз-а, тўғрими?

– Ким? Менми? Йўғ-е. Мен ҳеч қачон ҳеч кимга тегишмайман. Бироқ топганимга ишониб турибман. Мен гоҳо шунақа саволлар беришни ёқтираман: сир бой беришни истамаган одамнинг жавоби ҳам қизиқ бўлади, – у Клайднинг башарасига тикилганича масхараомуз ва уялмай тиржаярди. – Биламан, бари бир барча чиройли йигитлар каби сизнинг ҳам танишингиз бор.

– Наҳотки, мен чиройли бўлсам? – Клайд қизнинг гапи маъқул келиб, эритворганидан сал илжайди. – Қим шунақа деяпти?

– Гўё ўзингиз билмайдигандай гапирасиз-а? Ҳар хил одамлар. Масалан, мен. Сондра Финчли ҳам сизни чиройли, дейди. У фақат чиройли эркакларни ёқтиради. Менинг опам Жил ҳам шундай. Бу жиҳатдан мен уларга ўхшамаганман, нега деганда, ўзим унча чиройлимасман.

Гертруда, қани қўлингдан нима келаркин, дегандай гижгижловчи назар билан кўзларини сузиб қараганди, Клайд эсанкираб қолди: бу қизга нима жавоб бериш, унга қандай муомала қилишни билмас, айна пайтда қиз унга ёқар, сўзлари ҳам кўнглига жуда хуш келарди.

– Амакиваччамдан чиройлиман, деб ўйлама-япсизми, ишқилиб? – Гертруда гапида шиддатли ва кескин давом этди. – Шунақа деб юрган одамлар ҳам бор.

Клайд қизнинг бу саволига беш кетишдан ташқари гангиб ҳам қолаёзди: унинг ўзи ҳам бу гапга ишонгиси келар, устига-устак, қизнинг бунчалар қизиқиб қолганлиги ҳам хаёлини қочирарди. Ўзининг Гилбертдан келишганлигига ишонган бўлганида ҳам, бари бир бунақа гап айтишни хаёлига ҳам келтира олмасди. Гилбертнинг ишчан, қатъиятли, кўпинча даҳшат солиб турувчи башараси доимо кўз ўнгида турар, Клайд бунақа нарсаларни гапириб юрганини эшитиб қолгудай бўлса борми, дарров думини тугарди.

– Қўйсангиз-чи, буни сира ҳам хаёлимга келтирмаганман! – деб кулди Клайд. – Ўлай агар, ўламайман ҳам.

– Начора, ўйламасангиз ўйламассиз, бироқ сиз чиндан ҳам ундан чиройлисиз! Бироқ сиз мабодо, пулдорлар орасида бўламан десангиз, бунинг нафи камроқ бўлади, – у Клайдга диққат билан тикилди-да, мулойимгина қўшиб қўйди: – Одамлар хусндан пулни аъло кўришади.

«Жуда ақлли қиз-у, сўзларининг қаттиқ ва совуқлигини қаранг», деб қўйди ичида Клайд. Гарчи Клайд ичида бундай ниятда бўлмаса ҳам, қизнинг гаплари унинг қалбига ниш ургандай бўлди.

Бироқ шу дақиқада нақ Сондранинг ўзи Клайдга нотаниш бўлган новча, лапашанг, аммо зўр кийинган йигит билан кириб келди. Улардан кейинда Бертина билан Стюарт Финчли кўринди.

– Ана, у ҳам келди, – деди Гертруда алам қилгандай. Унга Сондранинг ўзидан ва опасидан чиройли бўла туриб, Клайдга ошкора айланишаётгани

хуш келмасди. – У ҳозир сизга қараб бугун қанчалар чиройлилигини сезган-сезмаганлигингизни синаб кўради. Қаранг, кўнглини чўктирманг.

Жуда ҳаққоний бўлган бу дашном ортиқчалик қиларди. Клайд усиз ҳам Сондрага синчиклаб, ҳаттоки, ютоқиб қарарди. У Клайдни фақатгина ижтимоий мавқеи, бойлиги, кийинишдаги нозик диди ва ўзини тутиши билангина эмас, балки унга бениҳоя даражада ёқадиган аёллар тоифасиданлиги билан ҳам мафтун этганди. Эҳтимол, Сондра нимаси биландир Гортензия Бригсга ўхшар, у қадар бебошвоқ бўлмасам ҳам, худбинликда ундан қолишмас, аммо ундан бирмунча назокатлироқ эди. Бу жиҳатдан у мўъжазгина, бироқ ўжар Афродитанинг ўзгинаси эди. У қандай бўлмасин, сал дурустроқ эркакка ўзининг зўрлигини кўз-кўз қилишга ва айни пайтда унга сира ҳам боғланиб қолмасликка интиларди. Шундай бўлса ҳам, Сондра ўзига маълум бўлмаган қандайдир сабабларга кўра, Клайдни ҳадеб кўравергиси келарди. Клайднинг на пули, на ижтимоий мавқеи борлигига қарамай, у Сондрага ёқиб қолганди.

Шундай қилиб, Сондра аввало Клайднинг шу ерда бор-йўқлигини текшириб олди-да, кейин олдин кўрганлигини унга сездирмай, кўзини бир қамаштириб юбориш пайига тушиб қолди. Қисқаси, ўзини бу масалада Гортензия сингари тутди (Клайдга энг кучли таъсир қиладиган нарса ҳам шунинг ўзи эди).

Клайд Сондранинг бир жойдан иккинчисига ўтишини кўз узмай кузатар, қизнинг устидаги ҳарир шифон кўйлаги оч-сарикдан тўқ пистоқиғача товланар, бу эса қоп-қора кўзлари ва сочларига жуда ёпишиб тушганди. Сондра хонадагиларнинг ҳаммаси билан сўрашиб-нетиб бўлгандан кейин, ниҳоят, ўзини Клайдни ҳам энди кўрганга солди.

– Э, ўзлари-ку! Кўринишга, ниҳоят, журъат қилибсиз-да? Бунга қизиқиб қоларсиз, деб ўйламагандим. Сизни ҳамма билан таништиришгандир, албатта? – у шундан кейин, мабодо, бу иш қилинмаган бўлса ўзим киришай дегандай, теварак-атрофга қаради.

Теварак-атрофдагилар эса Клайдга унчалик эътибор бермай, Сондра унга жон куйдираётганига қизиқсиниб туришарди.

– Ҳамма билан танишиб олдим, шекилли.

– Фредди Сэлдан ташқари. У ҳозиргина мен билан келди. Менга қаранг, Фредди, – Сондра устига фрак кийган, гавдаси келишган, чўзинчоқ юзли ва сочи жингалак қилинганлиги билиниб турган йигитни чақирди. У яқин келиб Клайдга бамисоли уришқоқ хўроз чумчуққа қарагандай қаради.

– Бу Клайд Гриффитс, сизга уни гапирувдим, Фред, – Сондра шоша-пиша гап бошлади, – унинг Гилбертга жуда ўхшашлигини қаранг.

– Жуда ҳам ўхшайди! – хитоб қилди серилтифот йигит. У, чамаси кўзи хирароқ шекилли, Клайдга сал эгилди. – Сизни Гилнинг амакиваччаси, деб эшитувдим, тўғрими? Гилни яхши биламан. У билан Принстонда бирга ўқиганмиз. Мен Скенэктедидаги «Женерал электрик»ка киргунимга қадар шу ерда турардим. Шундай бўлса ҳам тез-тез келиб тураман. Сиз фабрикада ишлайсиз, шекилли?

– Ҳа, ишлайман, – деди Клайд ўзидан бирмунча маълумотлироқ кўринган бу йигитнинг олдида анча довдираб.

Клайд бу йигит мабодо у-булардан гап очгудай бўлса, махсус техник маълумотим йўқлигидан ҳеч нима тушунмасам, нима бўлади, деб хавотир оларди.

– Сиз бирор бўлимни бошқарсангиз керак?

– Ҳа, бошқараман, – Клайд ҳушёр тортиб ва безовталаниб жавоб қилди.

– Сизга айтсам, – мистер Сэлс (у савдо ва техника масалаларига жуда қизиқарди) қизариб кетиб гапида давом этди, – мен фойда келтиришини айтмаса, албатта ёқа ишлаб чиқаришнинг нимаси яхши, деб сира тушунолмайд юрардим. Коллежда ўқиганимизда Гил билан бу ҳақда кўп тортишардик. У мени, ёқа тайёрлаш ва тарқатиш – катта ижтимоий аҳамиятга эга бўлган иш, бу арзон ёқалар қиммат кўйлак олишга қурби етмайдиган одамларга силлиқ ва боадаб муомала қилишни ўргатади, деб ишонтирмоқчи бўларди. Менимча, бу гапларни бирор китобдан ўқиб олган бўлса керак. Мен доим унинг гаплари устидан кулардим.

Клайд бунга бирорта жавоб топишга уринса ҳам, бўлаётган гапларга тиши ўтмасди. «Ижтимоий аҳамият»... Бу билан Сэлс нима демоқчи бўлди? Эҳтимол, бу коллежда ўқиган фанларига дахлдордир? Сондра шу пайтда жонига ора кириб қолганида борми, Клайд чалғитиброқ ёки таваккалига жавоб қайтарган бўларди. Сондра Клайд қандай мушқул аҳволга тушиб қолганини хаёлига ҳам келтирмай хитоб қилди:

– Илтмос, тортишманглар, Фредди! Бу сира қизиқ эмас. Ундан кейин мен Клайдни укам ва Бертина билан таништирмоқчиман. Мисс Крэнстон ёдингиздами? Биз у билан баҳорда амакингизникида бўлган эдик.

Клайд ўгирилиб қаради. Фред эса ўзи кўз узолмай юрган Сондрадан дакки еб, индамай қараб тураверди.

– Эсимда, албатта, – гап бошлади Клайд. У Бертина билан Крэнстонни анчадан бери кузатиб турарди. Клайд Бертинани сира билмаса ҳам, у назарида қизлар орасида Сондрадан кейинда турарди. Бертина ичидан пишган, кўнгли қора ва қув

бўлганидан, Сондранинг олдида ўзини хокисор тутиб, ҳатто гапидан адашиб ҳам қоларди. Унинг Сондрага тенглашишига йўл бўлсин.

– Э, яхшимисиз! Сизни қайта кўрганимдан мамнунман, – деб қўйди Бертина кўк-яшил кўзларини бепарво-масхараомуз ҳолда Клайдга бошдан-оёқ кўз югуртираркан, тишининг оқини кўрсатиб. У Клайдни тузуккина экан деб топди, аммо бундан ҳам серғайрат ва дадилроқ бўлишни истарди. – Сиз жуда банд бўлиб, кўп ишласангиз керак, шундайми? Мана энди биринчи қадамни-ки ташлаб-сиз, сизни тез-тез кўриб турармиз, дейман.

– Ҳа, мен ҳам шундан умидворман, – деди Клайд бир текис тишларининг оқини кўрсатиб.

Қизнинг ўз сўзларига ишонмаётгани кўзларидан билиниб турар, Клайд ҳам оғзидан чиққанига ишонмас, бироқ шундай дейиш зарур, бу эса ҳар ҳолда қизиқ эди.

Сондранинг укаси Стюарт ҳам Клайдга нисбатан ўзини чамаси шу алфозда тутарди.

– Салом, – деди у, – сиз билан танишганимдан хурсандман. Опам сизни гапириб берувди. Ликургда кўпроқ қолмоқчимисиз? Қолсангиз, жуда яхши бўларди-да. Энди вақти-вақти билан учрашиб турсак ҳам бўлар.

Клайд гарчи бунга бутунлай ишонмаса ҳам, Стюартнинг енгил ва бегубор табассуми жуда ёқарди. Стюарт текис ва оппоқ тишларини ярқиратиб, қаттиқ, хушчақчақ ва бепарво куларди. Клайд Стюартнинг у ёнидан ўтиб кетаётган Вайнет Фэнтга ўгирилиб, бемалол қўлидан ушлаганига завқ билан ҳайратланиб қараб қолди.

– Бир дақиқага, Вайн. Сиздан у-буни сўрамоқчиман.

У шундан кейин Вайн томонга сал эгилиб, берилиб гурунглашганича у билан бошқа хонага кетди.

Клайд шунда унинг костюми ўхшатиб тикилганлигини пайқади.

«Хурсандчилик деган шунақа бўлса-да, – деди Клайд ичида, – ҳаммаларининг хушчақчақликларини кўрмайсизми!»

Бу пайтда Жил Трамбал дастурхонга таклиф қилиб қолди:

– Дастурхонга келинлар! Айб менда эмас. Ошпазнинг нимадир иши юришмади, ўзларинг ҳам кеч йиғилдинглар. Овқатланиб олайлик, кейин рақс тушамиз.

– У бошқаларни ўтқизиб бўлсин, сиз мисс Трамбал иккаламизнинг ўртамизда ўтирасиз, – деди Сондра Клайдни тинчлантириб. – Иш қойил бўлади, тўғрими? Энди эса мени емакхонага бошланг.

У оппоқ қўли билан Клайдни қўлтиқлаганди, Клайд назарида, аста-секин бўлса ҳам тўппа-тўғри жаннат сари учиб бораётгандай бўлди.

XXVI БОБ

Тановул пайтида Клайдга мутлақо нотаниш бўлган турли жойлар, одамлар, режалардан ва лақлашиб ўтиришди. Бироқ Клайд истараси иссиқ йигит бўлганлигидан теварак-атрофидаги менсимайроқ ва писанд қилмай ўтирганларни, айниқса Сондрага ёқиб қолганига қулоқларини динг қилишаётган қизларни ўзига сал-пал қаратиб олди. Жил Трамбал ёнида ўтирганидан қаердан келганлиги, уйдаги ҳаёти, кимлар билан учрашганлиги, Ликуртта нима сабабдан келганини суриштирарди. Жил Трамбалнинг бу ерда ўтирган қизлар ва уларнинг йигитларига қилинаётган бемаъни ҳазил-ҳузуллар орасида бераётган саволлари Клайдни кўпинча лол қолдирарди. Клайд оиласи ҳақи-

даги бор гапларни айтолмаслигини биларди. Шу сабабдан, отам Денверда, каттароқ бўлмаса ҳам, меҳмонхонани бошқаради, Чикагода амакимни кўриб қолувдим, ёқа ишлаб чиқариш билан танишишимни таклиф қилиб қолди, Ликургга шундан кейин келдим, деб қўя қолди. Клайд яна, бу иш мени ҳали бутунлай қизиқтиришига, кейинчалик бу ишни давом эттиришимга ҳам кўзим етганича йўқ, бу ишдан келгусида нима чиқиши мумкинлигини аниқламоқчиман, деган гапни ҳам айтди. Жил билан Сондра бундан Клайднинг ўзига яраша пули бор экан, Ликургда иши юришмаса, бориб ўзининг ишини қилавераркан, Гилбертдан чиққан миш-мишлар пуч экан, деган хулосага келишди.

Бу гапнинг фақат Сондра ва Жил эмас, балки бошқаларга ҳам аҳамияти бор эди. Клайд қанчалик чиройли ва ёқимтой, қариндошлари зўр бўлишига қарамасдан, уни жамият ичидаги мавқеи ҳам, ёнида пули ҳам бўлмай, Констанция Вайнант айтганидай, амакиваччасининг оиласига ёпишиб олишга уринаётган одам деб ўйлаш жуда ҳам хунук бўларди-да, қанақа қариндош бўлишидан қатъи назар, оддий хизматчи ёки камбағал қариндошга суяброқ муомала қилса бўлади, бироқ Клайд бошқачароқ одам, унинг ёнида оз-моз бўлса ҳам пули бор, зоти ҳам маълум, жамиятда ўрни бор эди-да. Бу эса бутунлай бошқа гап эди.

Сондранинг ҳам бу борада кўнгли жойига тушиб, Клайд ўзи ўйлаганидан ҳам кўра мослигини кўрганидан кейин унга дурустроқ муомалада бўлишга жазм этди.

– Тамаддидан кейин мен билан рақс тушишингизга умид қилсам бўладими? – деди Клайд Сондрага. Бу унинг дастурхонга ўтирганларидан бери қизнинг мулойим табассумидан фойдаланиб, рақс

оқшомидан гап очилганида унга биринчи оғиз очиши эди.

– Истаётган бўлсангиз, албатта, – деб қўйди Сондра ишва билан: у Клайд янада кўпроқ ўзига парвона бўлишини истарди.

– Бир мартами?

– Қанча керак ўзи? Бу ерда, кўриб турибсиз, ўндан ортиқ йигит бор. Келганингизда рақс программасини олувдингизми?

– Йўқ, унақа программани кўрмадим.

– Майли, ҳечқиси йўқ. Ҳали топиб оласиз. Мени учинчи ва саккизинчи рақсга ёзиб қўяверинг. Ўшанда бошқаларга ҳам вақтингиз қолади, – Сондра сеҳрли жилмайди. – Бошқаларга ҳам илтифотли бўлишингиз керак, тушуняпсизми?

– Албатта, тушунаман, – Клайд ундан кўзини узмасди. – Бироқ сизни амакимнинг уйида кўрганимдан бери, доим яна кўрсам, деб юрардим. Газеталардан номингизни излардим.

Клайд Сондрага, нима дейсиз, дегандай илтижолу қараганди, Сондра бу гапга беихтиёр равишда эриб кетди. Клайднинг у борган жойга боролмагани равшан бўлса ҳам газеталардан унинг нималар қилганини кузатиб юрибди-да. Сондра Клайд билан бу хусусда яна гаплашишдан ўзини тиёлмади.

– Ростданми? Ишлар йирик-ку! Мен ҳақимда нималарни ўқидингиз?

– Ўн иккинчи кўлда ва Ўрмон кўлида бўлганингиз, Шейрон кўлидаги сузиш бўйича мусобақада қатнашганингиз ва Пол Смитнинг уйида бўлганингизни ўқидим. Скрун кўлида турадиган кимнидир ёқтиришингиз ва унга турмушга чиқмоқчилигингизни ҳам билдим.

– Шуниям ёзишибдими? Нақадар бемаънилик. Газеталарга нуқул бемаъни нарсаларни ёзишди-да.

Клайд унинг гапи оҳангидан сал ошириб юборганини сизди. Шунда у хижилроқ бўлиб қолувди, бундан Сондра юмшади. Орадан бир дақиқа ўтгач, яна аввалгидай очилиб-сочилиб гаплашаверди.

– Отда юришни яхши кўрасизми? – деб сўради Сондра мулойим ва тинчгина.

– Сизга айтсам, ҳеч от минмаганман, тўғри келмаган. Бироқ синаб кўрсам, эпларман дейман.

– Албатта, бу унчалик қийин эмас. Сиз бир-иккита сабоқ олишингиз керак, ундан кейин, – Сондра овозини сал пастлатиб қўшиб қўйди, – сиз билан отда гоҳо айланиб келсак бўлади. Отхонамизда от тўлиб ётибди, улар сизга ёқиб қолар дейман.

Клайднинг олови чиқиб кетаёзди. Гапнинг очигини айтганда, Сондра уни отда айланайлик, деб отларидан бирини ҳам тутаётган эди-да.

– О, жуда ҳам хурсанд бўлардим-а! – деди у. – Бу жуда ҳам ажойиб бўлади!

Ёш-яланглар дастурхон атрофидан тура бошлашди. Қўшни хонада камер квартиети пайдо бўлиб, биринчи фокстротнинг оҳанги эшитила бошлаганидан ҳеч ким дастурхонга қарамай қўйди. Шундоғам кенг бўлишига қарамай, хонадан рақс тушганда халал бериши мумкин бўлган барча мебелни чиқариб ташлашди, фақат девор ёнидаги стулларгина қолди.

– Сиз программа тўғрисида ҳамда дастлабки рақс тўғрисида ўйлашингиз керак. Вақт кетмасдан битта-яримтани таклиф қилинг, – деб қўйди Сондра.

– Ҳа, ҳозир ҳаммаси бўлади. Ўзингиз наҳотки менга фақат иккита рақс ваъда қилсангиз?

– Хўп, майли, биринчи бўлимдаги учинчи, бешинчи ва саккизинчи рақсни ёзиб қўйинг, – Сондра хушчақчақлик билан қўл силкиди-да, программа топгани кетди.

Ёш-яланглар шу кунларда расм бўлган серҳаракат фокстротларга тушишар, рақсга тушаётганлар қайноқликлари ва кайфиятларига мослаб рақсга янги ҳаракатлар киритишарди. Клайд ўтган ой давомида Роберта билан роса рақс тушганидан ҳозир жуда тобида эди. Уни бундан ташқари, ахири Сондрадай ажойиб қизнинг даврасига кира олдим, унга ҳаттоки хурсандлигимни ҳам изҳор қила оламан, деган ўй ҳам бениҳоя ҳаяжонга соларди.

Клайд гарчи бошқа қизлар билан рақс тушаётганида, илтифотли ва ҳушёр кўринишга уринса ҳам, Сондрадан кўзини узоқмасди. Сондра Грэнт Крэнстоннинг бағрида хаёлга ботиб ва хуморли кўринишда сирғалиб бораётиб, Клайд томонга тасодифан қараб қўйиб, ўзининг нозанинлиги, орзумандлиги ва латофатини кўз-кўз қиларкан, Клайднинг боши айланиб кетаёзди. Чиндан ҳам ҳозирги пайтда Сондра ҳаётнинг энг ажиб гулига ўхшарди. Клайд билан рақс тушаётган Нина Темпл шу дақиқада:

– У жуда ҳам нозанин-а, тўғрими? – деб қўйди.

– Ким? – Клайд гўё ҳеч нима билмайдиган одамдай шундай деб сўраса ҳам, қулоқларигача қизариб кетди. – Кимни айтаётганлигингизни билолмадим.

– Билмайсизми? Бўлмаса нега қизариб кетдингиз?

Клайд қўлга тушган ва бу саволга чап бериб бўлмаслигини тушунди. У тескари қараганди, шу пайтда мусиқа тиниб, рақс тушаётганлар стуллар томон юришди. Сондра Грэнт Крэнстон билан кетди, Клайд эса Нинани кутубхонага, дераза тоқчаси ёнидаги юмшоқ кресло сари бошлади.

Клайд бундан кейинги рақсга Бертина билан тушди. Шунда қизнинг совуқ ва очиқдан-очиқ бе-

парволиги унга тегиб кетди. Клайд унга ҳар қанча илтифот қилса ҳам, қиз парвойи фалак эди. Бертина Клайдга Сондра қизиқиб қолганлиги учун сал-пал эътибор бераётган эди.

– Яхши ўйнар экансиз, – деди Бертина Клайдга. – Илгари турган жойингизда рақсга кўп тушганга ўхшайсиз. Сиз Чикагодан келгансиз, шекилли?

Бертина суст ва пала-партиш гапирарди.

– Ҳа, мен бу ерга келмасимдан олдин Чикагода турардим, бироқ у ерда кўп рақсга тушмасдим. Нега деганда, ишлашга тўғри келарди.

Клайд Бертинага ўхшаган қизлар ҳамма нарсага етишганларини, Робертага ўхшаганларда эса ҳеч вақо йўқлигини ўйлади. Шу дақиқада, ҳарқалай, Роберта унинг кўзига яхши кўриниб кетди. У Бертинага ўхшаб совуқдан-совуқ эмас, балки латофатли ва мулойимгина эди.

Муסיқа яна янграй бошлади. Кўйни саксафон овозигина дам-бадам бўлиб турарди. Сондра Клайднинг олдига келиб, ўзининг ўнг қўлини унинг чап қўлига қўйиб, қучоғига кирди. Бу жуда енгил, қувноқ ва бемалол кўчганидан Клайд ширин хаёлларга берилиб, довдираб қолди.

Сондра Клайдга ғамзали боқиб, майин, сирли ва маънодорроқ жилва қилганди, Клайднинг юраги баттар дукиллаб, томоғи қуруқшаб кетди. Ундан келаётган атирларнинг муаттар ҳиди баҳорнинг хушбўй ислари янглиғ димоғини қитиқларди.

– Вақтингиз яхши ўтяптими?

– Ҳа, сизга маҳлиё бўляпман.

– Бу ерда маҳлиё қиладиган чиройли қизлар кўп!

– Улардан бирортаси ҳам сизга тенглашолмайди!

– Мен ҳаммадан яхши рақс тушаман, бошқа қизлардан анча-мунча чиройлироқман. Мана, сиз айтадиган гапларни айтдим-қўйдим. Энди нима дейсиз?

Сондра Клайдга масхараомуз қараганди, Клайд бу билан Роберта сингари бемалол гаплашиб бўлмаслигини билиб, довдираб, қизариб кетди.

– Тушунаман, – деди Клайд жиддий, – ҳамма сизга бир нарсани гапираверганидан кейин яна бир марта мендан ҳам эшитишни истамайсиз-да.

– Йўғ-е, ҳаммаям гапиравермайди. Жуда кўп одамлар мени умуман чиройли деб ҳисоблашмайди.

Сондранинг гапидаги соддалик Клайдни гангитди.

– Чиройли деб ҳисоблашмайди, дейсизми? – Клайд қиз устидан кулмаётганини кўриб, қайтариб сўради.

Клайд шунда ҳам Сондрага яна бирорта хушомад гап айтишга ботинолмади. У бошқа мавзу ахтариб, дастурхон устида бошланган от миниш ва теннис тўғрисидаги гапга қайтди.

– Сиз очик ҳаводаги ҳар қандай спортни севсангиз керак, тўғрими? – деб сўради Клайд.

– Бўлмаса-чи! – Сондра шоша-пиша ва қизиқиб жавоб қилди. – Жонимдан ҳам яхши кўраман. Отда юришни, сузишни, эшкак тортишни, моторли қайиқда ва аквапанда юришни ўлгудай ёқтираман. Ўзингиз сузишни биласизми?

– Биладан, албатта! – деди Клайд ғурур билан.

– Теннисни-чи?

– Озроқ, энди киришяпман, – Клайд мутлақо билмаслигини эътироф қилишга қўрқди.

– Мен теннис деса, жонимни бераман. Икковимиз бир кунмас бир кун ўйнаймиз.

Шундан кейин Клайд жуда-жуда очилиб кетди. Еп-енгилгина бўлган Сондра ҳамма биладиган ишқий ашула оҳангида Клайд билан бирга сирғаларкан, гапидан тўхтамасди:

– Белла Грифитс, Стюарт, Грэнт ва мен тоза ўйнадик. Ўтган йили Ўрмон кўлида ҳам, Ўн иккин-

чи кўлда ҳам ҳаммани қолдирувдик. Менинг виш-кадан ташлашимни бир кўрсангиз борми! Бизда, яъни Стюартда энг тезюарар моторли қайиқ бор. Соатига олтмиш миля босади!

Клайд Сондрани қизиқтирибгина қолмай, балки ҳаяжонга ҳам соладиган нарсага тил теккизганини дарров фаҳмлади. Ҳар қандай жисмоний машқлар унга хуш ёқиши туфайлигина эмас, балки айниқса, унинг бутун дўстлари ва танишлари қизиқадиган ҳамма спорт турлари бўйича у доим галаба қозониш ва ютуқларидан мастлиги туфайли ҳам шундай эди. Пировардида, уни (Клайд буни кейинроқ тушуниб қолди) тез-тез ва ҳар хил кийиниб, кўпчилик ўртасида минг турланиб юриш ҳам завқлантирар, бунинг эса Сондрага катта аҳамияти бор эди. Уни чўмиладиган либосда кўрсангиз борми! Отда юриладиган, теннис ўйнаганда, рақс тушганда ёки автомобилда саёҳатга чиққанда кийиладиган кийимларда юрганини-чи!

Клайд билан Сондра бир-бирларига ташналикларини сезганларидан ҳаяжонланиб рақс тушишарди. Улар бир-бирларининг кўзларига синовчан ва шўхчан тикилишаркан, кўзларида мулойимлик ва завқланиш ифодаси ўйнардди. Сондра Клайдга, теваарак-атрофимдагилар сизни спорт, молия ва ҳоказолар борасида мос топишса, дўстларимнинг уйларига ҳам олиб бораман, деб шама қилди. Клайд ҳам димоғи чоғлигидан бунинг бўладиган ишлигига ишонаёзди. Бироқ ўзини дадил ва осойишта тутаётганига қарамай, ичида гумонсираб турарди. Буни унинг кўзлари бесабр ва маъюсроқ боқишларидан сезиб олса бўларди. Овози гарчи дадил ва қатъий чиқаётган бўлса ҳам, Сондрада жиндай зийраклик бўлса борми, унинг бирмунча ясама эшитилаётганини билиб олса бўларди.

– Аттанг, куй тугаб қолди-да, – деди Клайд фамгин тортиб.

– Яна бир марта чалишсин! – деди Сондра ва чапак чалди.

Оркестр яна ўша куйни чала бошлаганди, улар паркет полда мусиқа оқимига мосланиб, гўё асов бўлса ҳам ювош денгиз учириб бораётган қўш пай-раҳадай дам эгилиб, дам чайқалиб рақс тушди.

– Мен сиз билан яна биргалигим... бирга рақс тушаётганимдан жуда хурсандман... бу жуда ҳам ажойиб, Сондра...

– Сиз мени бундай деб атамаслигингиз керак. Биз ҳали яхши таниш эмасмиз.

– Мен «миссис Финчли» демоқчийдим. Мендан жаҳлингиз чиқмасин яна! Хўпми? Бўптимми?

Клайднинг ранги қув ўчиб, яна юзларини гам босди.

Бу Сондранинг назаридан четда қолмади.

– Бўпти. Қачон сиздан жаҳлим чиқди? Жаҳлим чиққани йўқ, гапнинг рости сиз менга... бўшашиб кетмаган пайтларингизда... жиндай ёқасиз.

Мусиқа тинди. Рақс тушаётганлар энди одим-лашарди.

– Юринг, кўрамиз, қор ҳали ҳам ёғаётганмикин. Хоҳайсизми? – деб сўради Сондра.

– Албатта хоҳайман!

Улар жуфт-жуфт бўлиб айланиб юришган ёш-яланлар орасидан сирғалиб чиқиб, ён эшик томонга, юмшоқ қордан иборат бўлган сокин олам қучоғига отилишди. Қаёққа қараманг, оҳиста чир-пираб тушаётган қор зарраларидан бўлак нарса кўринмасди.

XXVII БОБ

Декабрнинг кейинги кунларида Клайдга хуш келса ҳам айна пайтда ташвишга солиб, бошини қотирадиган бир неча воқеалар рўй берди. Сондра Финчли уни ўзига маъқул хушторлигини пайқаганидан қўлдан чиқармоқчи эмасди. Бироқ кўзга кўринган одам бўлганидан нима қилишини билмасди. Клайд анча-мунча камбағал бўлгани ва Грифитслар уни ўзларига ошкора йўлатмай юрганларидан, Сондра унга очикдан-очик кўнгил қўя олмасди-да.

Сондра аввалига Клайдга қизиқсиниб, Гилбертнинг жиғига тегмоқчи бўлган, Клайдга айланишганига бундан бошқа сабаб йўқ эди. Энди бу сабабнинг ёнига бошқаси қўшилган, Клайд Сондрага ёқиб қолганди. Клайд истараси иссиқ йигит бўлиб, Сондрага ва унинг мавқеига бош эгар, бу эса қизга маъқул келиб, хуш ёқарди. Сондра ўз табиатига кўра, худди шунақа истарали, самимий ва орзуманд хушторни ёқтирарди. Бунинг устига, Клайднинг ташқи кўриниши ҳам жойида бўлиб, баъзи бир маънавий фазилатлари ҳам ўзига ярашиб турарди. У Сондрага кўнгил қўйган бўлса ҳам, ботинқирамайроқ турар, ҳаддидан ошгудай бўлса, қизга маъқул келмай қоларди. У Сондрага аёл зотига қиладиган мулозамат даражасида мулозамат қиларди. Ўзи ҳам худди Сондрага ўхшаб жонсарак ва ҳушёр эканлиги ҳам билиниб турарди.

Сондра шунинг учун ҳам бошқаларнинг кўзига тушмай ва миш-мишларни кўпайтирмай, Клайд билан алоқани қандай давом эттирсам бўларкин, деб роса бош қотирарди. Шунинг учун ҳам ҳар оқшом уйига қайтиб келаётганида ўйлайвериб, мияси ачиб кетарди. Трамбалларникида рақс оқшоми бўлган куни Клайднинг юмшоқ ва ёқимли хат-

ти-ҳаракатлари ва Сондранинг Клайдга қизиқаётганини кўриб, кўпчилик, айниқса қизлар уни ўз давраларига тортишни хоҳлаб қолдилар.

Шу важдан ҳам Клайд орадан икки ҳафта ўтгач, Рождество яқинлашгани туфайли Старкнинг магазинида онаси, сингиллари, укаси ва Робертага арзон совғалар харид қилаётганида, Жил Трамбални учратиб қолганида, Жил уни эртаси куни, Рождество арафасида Ванда Стилларнинг уйида, Гловерсвилда бўладиган рақс оқшомига таклиф қилди. Жил Фрэнк Гарриэт билан бирга бормоқчи бўлганидан, у ерга Сондра бориш-бормаслигини аниқ билмасди: Сондрани кимдир бошқа жойга таклиф қилган бўлса ҳам, у иложини топиб, Гловерсвилга бораман, деб мўлжал қилаётган экан. Борсангиз, деб қўшимча қилди Жил, синглим Гертруда жуда ҳам хурсанд бўлади-да. Жил шу тариқа синглисига йигит топиб қўяётганди. Бундан ташқари Жил, Сондра Клайднинг Стилларникида бўлишидан хабар топса борми, бошқа жойга чақирганлардан бир амалаб қутулиб келишини ҳам биларди.

– Трейси сизни жон-жон деб машинасида олиб келади, – деди у гапида давом этиб. – Ёки... – у иккиланиб қолди, – эҳтимол, йўлга чиқишимиздан олдин бизникида тамадди қиларсиз? Шунчаки, оилавий йўсинда ўтирамиз-да. Жуда ҳам хурсанд бўлардик. Вандаларникидаги рақс ўн бирдан олдин бошланмайди.

Рақс оқшоми жума кунига белгиланган, Клайд худди шу кеча Робертага сўз берган, шанба куни эса Роберта Рождество байрамини ўтказгани учкунга ота-онасининг ёнига кетиши керак, бу икковларига илк ҳижрон бўлиши керак эди. Роберта Клайдга совға қилиш учун ўзи ёзар ручка билан «мангу» қалам тайёрлаб қўйган, мана шу сўнгги оқшомда унинг келишини жуда-жуда хоҳлар, буни

ўзи ҳам Клайдга кўп марта айтганди. Клайд ҳам ўз навбатида, бу оқшом Робертани бир суюнтирай деб унга пардоз анжомлари сотиб олганди.

Клайд шунга қарамай, Сондрани яна кўриш имкони келганидан қувонар, Робертани алдаш оғир ва ноинсофлик бўлишини гарчи тушуниб турса ҳам, ваъдасини бузишга жазм этди. У Сондрага қанчалар ишқибоз бўлмасин, бари бир Робертага ўрганиб қолганидан уни хафа қилгиси келмасди... У Роберта қанчалар хафа бўлишини биларди! Клайд, айти пайтда, олий табақа кишилари гарчи кечикиброқ бўлса ҳам ўзини эътироф этаётганидан оғзи қулоғида эди ва Жил таклиф қилганда йўқ дейиш хаёлига ҳам келмади. Трамбаллар билан бирга Стиллернинг хонадонидан бирга бўлиш ҳазил гапми! Тагин бу ўринда Грифитслар мадад қилишаётгани йўқ. Бормаса, кўрнамаклик бўлмайди? Робертага берган ваъдасининг устидан чиқмаслиги ёмон иш ва бераҳмлик, ҳатто, хиёнат бўла қолсин, Стиллерникига бормаса бўлмайди, ахир у ерда Сондрани кўради-я!

Клайд шундай қилиб, таклифга розилик билдирди-да, ўша заҳотининг ўзида Робертанинг уйига кириб, узр сўрашга аҳд қилди. Бунга бирорта баҳона топади, Грифитслар зиёфатга айтиб қолишди, деса ҳам бўлаверади. Бу эса Робертага жуда ишончли ва мустаҳкам сабаб бўлиб кўринадди. Бироқ Робертани уйдан тополмади, шундан кейин эртага эрталаб фабрикада тушунтирарман, керак бўлса, хат ёзиб қолдирарман, деб ўйлади. Клайд Робертани юпатиш учун Фондагача кузатиб қўяман, деб ваъда беришга, совфасини ҳам йўлда топширишга жазм этди.

Клайд жума кунини эрталаб Роберта билан жиддий гаплашиб, жуда хафа эканлигини кўрсатиш ўрнига унинг қулоғига шундай деб шивирлаб қўя қолди:

– Бугун уйингга боролмайман, жоним. Амакимнинг уйига чақирилганман, бормасам, сира бўлмайди. Ундан чиқиб, кириб ўтоламанми-ўтолмайманми, буниям билмайман. Бемаҳалга қолиб кетмасам, ҳаракат қиламан. Мабодо, бугун кўришолмасак, эртага сени Фондагача кузатиб қўяман. Сенга у-бу нарса совға ҳам қилмоқчиман. Жаҳдинг чиқмасин. Сенга айтсам, эрталаб айтиб қолишди, бўлмаса, сени олдинроқ огоҳлантирардим. Хафа бўлмайсан-а, тўғрими?

Клайд жуда хафа бўлгандай, Робертага маъюс ҳолда қаради. Роберта, «йўқ, хафа бўлмайман», дегандай бошини чайқаб қўйса ҳам, Клайд Робертанинг совғаси ва бахтиёр оқшомини менсимай қутулиб кетаётганидан кўнгли вайрон ва гаш эди. Бундай ҳол биринчи марта бўлаётганидан у ўзига ўзи бунақа қочқоқликнинг охири нима бўларкин, дерди. Клайд шу пайтгача уни ер-у кўкка ишонмасди. У Сондрага кўнгил қўйганини Робертадан ёлфондакам силаб-сийпалаш билан яшириб юрар, бу қилиғи эса Робертани лақиллатиб юриши учун етарли эди. Эҳтимол, дерди Роберта ичида, Клайднинг айтган гапи тўғридир, амакисининг уйига бормаса бўлмас. Бироқ Роберта бу оқшомни орзиқиб-орзиқиб кутаётганди! Энди эса роса уч кун бир-бирларини кўриша олмайди. Роберта фабрикада, сўнг уйда ҳам минг хил гумонларга борди. Клайд, Роберта совғасини топшира олиши учун амакисининг уйидан қайтишда ҳам кирса бўларди-ку, бироқ у ўтириш бемаҳалда тугайди, деган гапни айтди. Клайднинг у ердан барвақтроқ чиқишига кўзи етмасди. Ҳаммалари зиёфатдан кейин бирор ёққа боришса керак-да.

Клайд эса бу маҳалда олдин Трамбалларни-кига кириб, ундан сўнг Ванда Стилнинг уйига равона бўлган, ҳамма ерда уни «келинг-келинг»

қилишар, бунақанги иззат-икром бундан бир ой муқаддам ҳатто тушига ҳам кириши гумон эди. Ванда Стилнинг уйида уни бирваракайига анча-мунча одам билан таништиришувди, улар Клайд ёш Трамбаллар билан келгани ва Грифитсларданлигини кўриб турганларидан дарҳол уйларига таклиф қилишди ё бўлмаса, яқинда чақирамиз, дегандай қилишди. Пировардида, Клайд жуда илтифотли равишда Гловерсвилдаги Вендэмларнинг уйига янги йил кечасига ва сочельник⁷да Ликургдаги Гарриэтларнинг уйига рақс оқшоми ва зиёфатга таклиф этилди. Бу кечага Гилберт билан Белла, шунингдек, Сондра, Бертина ва бошқалар ҳам айтилганди.

Ярим кечаларга борганда, ниҳоят Сондра кўринди, ёнида Скотт Николсон, Фредди Сэлс ва Бертина бор эди. Сондра аввалига ўзини Клайд бу ерда борлигидан беҳабардай кўрсатди, охирида эса унга: «Ҳэлло! Сизни бу ерда кўраман деб ўйламовдим!» – деб қўйди. Сондра елкасига ташлаган испанча тўқ қизил рўмолда бениҳоя зўр кўринарди. Клайд эса ўзининг бу ерга келишини Сондра билишини олдиндан сезганидан, пайт пойлаб туриб, унга яқин борди-да, устомонлик билан:

– Бугун мен билан рақсга тушишга розимисиз? – деди.

– Ҳа, албатта, таклиф қилсангиз тушаман. Сиз мени эсингиздан чиқариб юборган бўлсангиз керак, деб ўйловдим, – Сондра ҳазиллашиб қўйди.

– Сизни унута олармидим! Бу ерга сизни кўриш умидида бўлганим учунгина келдим. Охирги кўришувимиздан кейин сиздан бошқа ҳеч нимани ўйламай қўйдим.

⁷ Сочельник – провославларда Рождество, яъни Исо туғилган кун (25 декабрь) муносабати билан бўладиган байрам ва чўқинтириш байрамларининг арафаси.

Чиндан ҳам Клайд Сондрага азбаройи маҳдиё бўлиб, ўзини тутишлари ва ҳаракатларини ҳам ёқтириб қолганидан, қизнинг ясама бепарволиги ҳам гашига тегмай, аксинча, тобора ўзига тортарди. Энди эса Клайд ҳисларининг кучи ва самимийлиги Сондрани мафтун этганди. Клайднинг кўзлари қисилиб, ўзига интилиб турганидан ундаги бу ҳаяжон гўё Сондрага ҳам ўтгандек бўларди.

– О, яхши гапларни гапиришни ўхшатаркансиз-ку! Жуда яхши чиқяпти! – Сондра Клайдга қараб жилмайди-да, бошидаги испанча тароқни тўғрилаб қўйди. – Сиз шундай гапиряпсизки, гап-ларингиз худди ростга ўхшайди.

– Сизга ишонмайман, демоқчимисиз, Сондра? – Клайд жўшиб сўради. Унинг иккинчи марта қизнинг номини тилга олиши Сондрани ҳам ўзи янглиғ ҳаяжонга солганди. Клайднинг очиқлиги эндиликда ўзига манзур бўлиб турганидан, Сондра бу сафар буни қўнглига олмади.

– Йўқ, албатта, ишонаман, – Сондра Клайд билан биринчи марта сал ҳаяжонга тушиб, ўзини йўқотиброқ гаплашарди. У энди ўзини тўғри тутиш, Клайдни иложи борича босиброқ туриш мушкул бўлишини сезарди. – Қани, айтинг, нечанчи рақсни сизга атаб қўяй, тезроқ айтинг, бўлмаса ҳозир кетиб қоламан, ана олиб кетгани келишяпти, – у шундан кейин айёрона ва ошкора табассум билан мўъжазгина программани узатди. – Ўн биринчисини хоҳлайсизми? Бунга яқин қолди, ҳозир ўнинчиси бўлади.

– Бори шуми?

– Шу қадар оч бўлсангиз, ўн тўртинчи ҳам сизга, – Сондра Клайднинг кўзига тик қараб кулганди, бундан у бўлганича бўлди.

Сондра Фрэнк Гарриэт билан рақс тушаркан, Клайд уларникига сочельникка таклиф қилинга-

нини, Жессика Фэнт эса Утикага Янги йилга айтганини билди. Сондра шундан кейин Клайднинг омади чинакамига келаётгани, илгари ўзи чўчигандай ортиқча юк бўлмаслигига ишонди. Клайднинг истараси иссиқ, бу шак-шубҳасиз. Сондра деса жонини ҳам аямайди! Клайд, дерди ичида Сондра, дурустроқ мавқега эга бўлган хонадонларга чақирилиб тургандан кейин бошқа қизлар ҳам унга қизиқиб қолиб, ўз давраларига олиш пайига тушишади. Сондра шуҳратпараст ва такаббур бўлганидан, бунга йўл бермасликка аҳд қилди. Шу ваздан Клайд билан иккинчи марта рақс тушаётганларида унга шундай деди:

– Сизни Гарриэтлар сочельникка айтишди, шекилли?

– Ҳа, бунинг бари учун сиздан бурчлиман! – Клайд эҳтирос билан хитоб қилди. – Сиз ҳам ўша ерда бўласизми?

– Минг афсуски, бўлмайман. У ерга айтишган, ҳозир жуда боргим ҳам келяпти, бироқ сизга айтсам, бундан олдинроқ Олбэнига ва ундан кейин Саратогадаги байрамга боришга ваъда бериб қўйгандим. Эртага кетиб, Янги йил арафасида қайтиб келаман. Бироқ Фреддининг дўстлари Скенэктедида Янги йилни жуда ваҳимали қилиб кутишмоқчи, амакиваччангиз Белла, акам Стюарт, Грэнт ва Бертина ҳам ўша ерда бўлишади. Хоҳласангиз, биз билан боришингиз мумкин.

Сондра сал бўлмаса «мен билан» деб юбораёзди-ю, ўзини босди. У Клайдни қўлига қўндириб олганлигини ҳаммага бир кўрсатиб қўймоқчи бўлди. Улар Клайд Сондрани деб мисс Фэнтнинг уйига бормаганини кўрганларидан кейин, бунга ўзлари ишонч ҳосил қилишади. Клайд Сондрани яна кўриш имкони келганига суюниб кетганидан дарҳол рози бўлди.

Айни пайтда Сондранинг уни шунчаки, йўл-йўлакай, бироқ қатъий ҳолда Беллага кўндаланг қилаётгани Клайдни ҳам ҳайратга, ҳам кўрқувга соларди. Белла, Клайд Сондра ва унинг дўстлари билан бирга юрганини дарҳол уйидагиларга етказди. Бундан нима иш чиқиши мумкин? Грифитслар уни шу пайтгача уйларига чақиришмаган, ҳатто Рождество байрамига ҳам айтишмаганди. Улар Клайдни Сондра машинасида элтиб қўйгани, шундан кейин у «Ҳозир ва кейин» клубига чақирилганини билишса ҳам пинакларини бузишмади-ку! Гилбертнинг роса жаҳли чиқиб, ота-онаси койинган бўлса ҳам, ҳозирча жим туришарди.

Сондра Клайдни қўшмоқчи бўлган улфатлар Скенэктедида эртасига эрталабгача қолишлари керак эди. Сондра нега бунақалигини Клайдга тушунтириб ўтирмади. Клайд эса Роберта бу пайтда Бильддан қайтиб келишини, Рождество арафасида ёлғиз ташлаб кетгани, уч кунлик ҳижрондан кейин Янги йилни бирга кутамиз, деб пойлаяжанини мутлақо унутганди. Клайд иш бу қадар чигаллашганини кейинроқ ўйлаб қолди. Энди эса Сондра Клайднинг ғамини еб юрганидан терисига сизмай кетган ва жон-жон деб рози бўлган эди.

– Сизга айтсам, – деди Сондра уни огоҳантириб, – учрашганимизда менга ҳадеб қарайверманг. Сизга бепарвороқ бўлсам, хафа бўлиб юрманг. Бўлмаса, сиз билан тез-тез кўришиб туришим қийинлашади. Билсангиз, ота-онам ҳам, баъзи дўстларим ҳам ғалати одамлар... Сиз эса илтифотни оширмай ва ҳатто, бепарвороқ бўлиб юраверинг, тушундингизми? Ўшанда биз қишда учраша оламиз. Тушундингиз-а?

Клайд қизнинг бу гапидан жуда тўлқинланиб кетди, бунга ўзининг жўшқинлиги сабабчилигини

ҳам биларди. У қизга эҳтирос билан синчиклаб тикилди.

– Шундай қилиб, сизга ҳарқалай, бефарқ эмас эканман-а, тўғрими? – Клайд унга қатъий ва илтижоли қилиб деди. Кўзлари шу дамда эҳтиросдан порлаётгани Сондрага ёқарди.

Сондра ўзини боса олмай ҳаяжонланаётганига қарамай, эҳтиёткорликни қўлдан бермай, тўғри иш қилаётганига ишонмаётган бўлса ҳам деди:

– Яхши, мен сизга ҳам ҳа, ҳам йўқ, дейман. Ҳали бир қарорга келганим йўқ. Сиз менга жуда ёқасиз. Гоҳо менга ҳаммадан ҳам кўпроқ ёқади-гандай туюласиз. Сизга айтсам, биз бир-биримизни ҳали жуда оз биламиз... Шундай бўлса ҳам, мен билан Скенэктедига борасизми?

– Борганда қандоқ!..

– Буни сизга батафсил ёзиб юбораман ё қўнғироқ қиламан. Телефонингиз борми?

Клайд унга телефон рақамини айтди.

– Мабодо, бирор ўзгариш бўлса ёки мен боролмайдиган бўлсам, хафа бўлманг. Биз кейин бирор ерда албатта кўришамиз!

Сондра жилмайиб қўйганди, Клайд ҳаяжондан нафаси чиқмай қолаёзди. Унинг очиқлигини қаранг-а! Сондра Клайдга, гоҳо менга жуда ҳам ёқасиз, деди. Клайднинг хурсандликдан эси тескари бўлиб кетишига шу гапнинг ўзи кифоя қиларди. Шундай гўзал, теварак-атрофида ўзига ёққанини бемалол танлаб олса бўлаверадиган қанчадан-қанча дўстлари ва хушторлари бўлган бу ажойиб қиз Клайдни ўз даргоҳига бошлаётганини кўрмайсизми!

XXVIII БОБ

Эртаси кунининг субҳидами. Соат олти ярим. Клайд Гловерсвилдан қайтиб келиб, бор-йўғи бир соат кўзини илинтириб олди-ю, Робертани нима қиламан, деб ваҳм босганидан ўрнидан туриб кетди. Роберта бугун Бильцга жўнайди. Клайд уни Фондагача обориб қўйишга ваъда берганди. Энди эса оёғи тортмаётганди. Узрга бирор нарса топар. Бироқ нимани?

Хайриятки, бундан бир кун олдин Клайд Уигэмнинг Лигетга бугун цех бошлиқларининг мажлиси бўлишини айтаётганини эшитган, Лигетнинг ўзи эса ишдан кейин Смиллининг кабинетига ҳозир-у нозир бўлиши керак эди. Клайднинг кичкинагина бўлими Лигет қўли остидаги цехнинг бир бўлагига саналганидан мажлисга уни чақиришмаганди. Клайд энди шу мажлисни баҳона қилмоқчи бўлиб, тушки танаффус олдидан Робертанинг столига хат қўйиб қўйди. Унда шундай дейилганди:

«Жоним, ҳозиргина менга бугун соат учда пастда цех бошлиқларининг мажлиси бўлишини айтиб қолишувди, жуда хафа бўлиб кетдим. Бундан чиқди, мен сен билан Фондагача боролмас эканман, бироқ ишдан кейин уйингга лип этиб кириб ўтаман. Сенга аталган нарсам бор, албатта кутгин! Ноилож қолдим, кўпам хафа бўлаверма. Чоршанба куни, қайтиб келганимдан кейин албатта кўришамиз.

Клайд».

Роберта ҳозироқ ўқимаса бўлмайдиган бу хатга кўзи тушиши биланоқ юраги қоқ ёрилгудай севиhib кетди. Клайд қачон учрашишни аниқ келишиб олмоқчига ўхшайди, деган хаёлга борганди. Бироқ орадан уч-тўрт дақиқа ўтгач, бировга билдирмай

хатни ўқиб олгани кийимхонага чиққанида юзи тундлашди-қолди. Кеча Клайдни кутавериб кўзлари тешилди. Буниси эса устига-устак бўлаётганди. Бу ҳам камлик қилгандай, Клайд фаромуш ва совуқроқ кўринарди... Роберта ўзига ўзи, бу қўққис ўзгаришнинг сабаби нима экан, дерди. Клайд амакиси уйига чақириб қолгани каби, эҳтимол, бу мажлисга ҳам бормаса бўлмас. Бироқ Робертани илгаригидай яхши кўрганида борми, кеча кечқурун келолмайман деганида ҳижрон онлари яқинлашаётганидан ўзини бунчалар хушчақчақ ва бемалол сезмаслиги керак эди. Нега деганда, Клайд Роберта уч кунга кетаётганини билар, Роберта эса ҳижрон деса жуда адои тамом бўларди.

Очилиб-сочилиб турган Роберта бирдан маъюс тортиб, бўшашди-қолди. Унинг иши доимо шунақа бўлади ўзи! Рождество байрамидан икки кун кейин Бильцга бориши керак, у ер эса ютаман дер, уй ичининг ҳаммаси Роберта нима олиб келаркин, деб унга нигорон бўлиб туришарди. Бунинг устига, бир ўзи кетиши керак, Клайд бўлса бир нафасга кириб ўтади. Роберта иш жойига қайтиб келганида башарасидан аянчли аҳволда эканлиги яққол кўриниб турарди. Теварак-атрофидаги нарсалар кўзига кўринмас, ўзи нималар қилаётганини ҳам билмасди. Клайд буни пайқаса ҳам, эс-ҳуши Сондрада бўлганидан пушаймон бўлишни ҳам билмасди.

Ҳар шанбада бўлганидай, тушдан кейин қўшни фабрикаларнинг гудоклари иш вақти тутаганидан хабар берган заҳоти олдин Роберта, кейин Клайд унинг уйига йўл олишди. Клайд нима қилсин? Кўнгли совиб, муз бўлиб кетганидан кейин Робертага қандай қилиб кулиб гапира олади? Бундан икки ҳафтагина олдин жўшқин ва эҳтиросли бўлган, энди эса жуда бўшашиб мазаси қочган муносабатини қандай давом эттира олади? Клайд

Робертага ўлса ҳам, кўнглимга тегдинг, дея олмайди бунга қиз чидаёлмайди, нима деб жавоб қилишини ким билади дейсиз. Нима қилсин? Лекин иккинчи томондан, Клайднинг бутун орзу ва режалари Сондрага боғлиқ бўлиб тургандан кейин Робертани силаб-сийпалаб, ёлгон баҳоналар билан тинчлантириб қўйиш ҳам ярамайди, бу эса ҳаммасини эскича қолдириш, аввалги муносабатни сақлаб қолиш, деган гап эди. Бунинг энди иложи йўқ! Бундан ташқари, Клайд Сондра ҳам севиб қолишига жиндай умидвор бўлса борми, Робертадан дарҳол қутулгиси келиб қолиши турган гап. Уни нега ҳам ташламасин? Робертадан Клайдга нима фойда? Унинг ҳусни билан жамиятдаги мавқеи қаёқда-ю, Роберта қаёқда? Клайднинг илгаригидай парвона бўлишини, Сондрага яқинлиги туфайли қўлга киритаётган танишлари ва имкониятларидан воз кечишини талаб этса, Робертанинг ноисофлиги бўлмайdimи? Ҳа, бу чиндан ҳам адолатдан эмас!

Клайд шундай деб ўйлар, Роберта эса уйига келиб олганидан ўзига ўзи кеча у нимага бирдан бепарво бўлиб қолди, дерди. Нега у кеча келмади, ваъдасини бузди, байрамда энди уйга кетиб, уч кунгача кўришмайдиган бўлиб турганларида, Фондагача обориб қўйишни истамаяпти? Мажлисни рўкач қиляпти, бу гапи тўғримикин? Роберта керак бўлса борми, соат тўртгача кута олар, бироқ Клайднинг авзойидан қандайдир қочқоқлик, бегонасирашни сезиб турганидан буни айтишга ботинолмай турарди... Буларнинг бари нима бўлдийкин? Клайд билан ўрталаридаги яқинлик куни кечагина пайдо бўлган, у бошланганидан, то ҳозиргача икковларини пайванд қилиб юборгандек туюларди. Клайддаги бу ўзгариш наҳотки севгиларининг, ажиб эртақларининг ниҳояси бўлса? О, Парвардигор! Роберта ундан ҳеч нарсани аяма-

ган... энди унинг келажаги, ҳаёти Клайднинг садоқатига боғлиқ эди...

Клайд Рождество байрамига олган совғасини қўлтиғига қисиб ва иложи борича ўзининг Робертага муносабатларини ўзгартириш ҳақидаги қатъий аҳдига ҳеч муносиб тушмайдиган ясама беғамлик билан кириб келганда, Роберта хонанинг ўртасида туриб, шуларнинг барини хаёлидан ўтказарди.

– Э, дарди-дунёим қоронғи бўлиб кетди-ку, Берта, – Клайд жўшиб гап бошласа ҳам, ясама қувноқлик, ачиниш ва иккиланиш оҳангларини илғаб олса бўларди. – Сенга айтсам, бундан икки соат олдин бунақа мажлис бўлиши хаёлимга ҳам келмаганди. Бу қанақа бўлиши ўзинг биласан-ку! Бунақа нарсаларга чап бериб бўлмайди. Қаттиқ хафамасмисан, ишқилиб, азизим? – Робертанинг авзойидан Клайд унинг шу дақиқада ҳам, боя фабрикада ҳам жуда тушкун кайфиятдалигини кўрганди. – Яхшиямки бир нафасга чиқиб, сенга манавини олиб келишга улгурдим, – Клайд совғасини узатаётиб, қўшиб қўйди: – Сенга кеча олиб келмоқчийдим, бироқ зиёфат белга тепиб қолди. Шунақа бўлиб қолганидан жуда афсусдаман, ўлай агар, афсусдаман!

Клайд совғани кеча олиб келганида борми, Робертанинг юраги қоқ ёриларди, энди бўлса уни олиб, столга бепарвогина қўйиб қўя қолди. Совғанинг энди унга сира қизиги қолмаганди.

– Кеча яхши бўлдими, жоним? – деб сўради у Клайдни банд этган зиёфатни яхшироқ билиб олмақчи бўлиб.

– Ҳа, ёмон эмас, – жавоб қилди Клайд. У ўзи учун катта аҳамиятга эга бўлган ва Роберта учун қўп хатарларни ўзига жо қилган кечаги ўтириш ҳақида иложи борича бепарвороқ гапиришга ҳа-

ракат қиларди. – Мен амакимнинг уйига шунчаки бориб келаман деб ўйловдим, сенга ҳам шундай девдим. Борганимдан кейин билсам, Белла билан Майрани Гловерсвилдаги кечага олиб бориш керак экан. У ердаги кечанинг Стиллернинг бой хонадони бор, сенга айтсам, уларга каттагина қўлқоп фабрикаси қарайди. Ўшалар десанг, рақс кечаси ташкил қилишибди, мен шундан кейин Гил боролмаганидан амакимнинг қизларини олиб боришга мажбур бўлдим. У ердаги кечанинг унча қизиғи бўлмади. Кеча тугаб қолганда хурсанд бўлдим.

Клайд Белла, Майра, Гилбертнинг номларини гўё ҳар маҳал айтадиган нарсалардай тилга олди. Унинг Грифитсларга бу қадар яқинлиги Робертага кучини кўрсатмай қолмади.

– У ердан вақтлироқ кетиб, бу ерга кирсанг бўлмасмиди?

– Иложини қилолмадим. Бирга қайтишимиз керак бўлганидан бошқаларга қараб қолдим. Совгамни кўришни хоҳламайсанми? – Клайд Робертанинг хаёлини кечаги ўтиришдан бошқа ёққа буриш учун қўшиб қўйди. У Роберта кеча ёлғиз ўзи қолганини ўйлаб, эзилаётганини биларди.

Роберта қутининг лентасини ечишга киришган бўлса ҳам, кечаги зиёфатнинг яна қанақа сирлари борлигини ўйлагани ўйлаганди. Белла ва Майрадан бошқа яна қанақа қизлар Стиллернинг уйда бўлишдийкин? Эҳтимол, Клайд кейинги пайтларда бошқа бирортасига кўнгил қўйгандир ва ўша ерда учрашгандир? Илгари у кўпинча Сондра Финчли, Бертина Крэнстон ва Жил Трамбалларни кўп гапирарди. Улар ҳам эҳтимол, кеча ўша ерда бўлишгандир?

– Амакингнинг қизларидан бошқа у ерда яна кимлар бўлди? – деб сўради Роберта қўққисдан.

– О, одам жуда кўп бўлди, сен уларни танимайсан. У ерга турли жойлардан йигирма ё ўттиз одам келган эди.

– Ликургдаги амакиввачаларингдан бошқа битта-яримта бўлдими?

– Ҳаммаси бўлиб бир неча одам бўлди. Биз Беланинг кўнглига қараб, Жил Грамбал билан сингисини олиб кетдик. Борсак, Арабелла Старк билан Перли Хейнс ҳам ўша ерда экан.

Клайд Робертани жуда ҳам қизиқтираётган Сондранинг ҳам, бошқа қизларнинг ҳам номларини тилга олмади. Шундай бўлса ҳам, Клайднинг гапиришида, товушининг чиқиши ва кўзларининг ёнишида ғалати бир нарса сезилиб турар, шу боисдан жавоби Робертани қаноатлантирмасди. Роберта жуда хавотирда бўлса ҳам ҳозирда сўраб-суриштираверишдан маъни чиқмаслигини билди. Клайд аччиғланиб қолиши мумкин-да. Клайд Робертанинг назарида бари бир ўша қизлар олами билан доимо боғлиқ эди. Роберта кўнглида Клайдга тегиб олмоқчи бўлса-да, лекин Клайднинг, «мени эгаллаб олмоқчи экан», деб шубҳаланишини сира истамасди.

– Кеча сен билан бирга бўлиб, совғаларимни топширишни жуда ҳам истагандим, – деди Роберта ёмон хаёлларини қувиб ва Клайдни ўзига қаратмоқчи бўлиб.

Клайд Робертанинг овозидаги мунгни сезди. Бу илгарилари уни доимо бўшаштирарди, энди эса ноилож ҳолда бўлганидан бундай кўйга тушишни истамасди.

– Нима бўлганини ўзинг биласан-ку, Берта! – Клайд унга қаттиқроқ гапирди. – Сенга тушунтирдим-ку, ахир!

– Ҳа, биламан, – деди Роберта синиқлигини яшириш учун бир хил бўлиб.

Роберта қоғозни ёзиб, қутининг қоғозини олди. Ундаги пардоз анжомларини кўрганидан кейин сал суюнди. Унинг шу чоққача бунақа қимматбаҳо ва чиройли нарсалари йўқ эди.

– Оҳ, бирам чиройлиг-а! – деб юборди Роберта беихтиёр қизиқиб кетганидан. Мен бунақа нарса-ни кутмовдим! Бунинг олдида менинг совғаларим ҳеч нимага арзимади.

Роберта совғасини келтиргани кетди. Аммо Клайд ўзининг бепарволиги билан Робертанинг руҳини тушириб юборган, ҳатто ажойиб совға ҳам унинг кўнглини кўтаролмаслигини кўрди. Унинг муқим севгиси Робертага ҳар қандай армуғонлардан ҳам бениҳоя қимматроқ турарди.

– Ёқадими? – деб сўради ўзи билиб-кўриб турса ҳам, совға зора Робертанинг кўнглини ёзса, деб қаттиқ умид қилиб.

– Албатта, жоним, – жавоб қилди Роберта пардоз анжомларини қизиқиш билан кўздан кечираркан. – Менинг совғаларим жуда берироққина, – у барча режалари бир пул бўлганидан эзилиб кетди ва маънос ҳолда қўшиб қўйди. – Шундай бўлса ҳам улар сенга асқатади, доимо юрагинг ёнида бўлади, мен эса шуни истайман.

Роберта металлдан ясалган мангу қалам билан ўзи ёзар ручка солинган филофни узатди. У ана шу нарсаларни Клайднинг фабрикадаги ишида керак бўлиб қолади, деб олганди. Бу икки ҳафта илгари бўлганида борми, Клайд Робертани қаттиқ бағрига босиб, хафалигини кўнглидан чиқаришга ҳаракат қиларди. Энди бўлса ўзимни унчалик совуқ кўрсатмай ва ортиқча силаб-сийпамай Робертага қандай тасалли берсам бўларкин, деб ўйлаб турарди. Шунинг учун ҳам Робертанинг совғасини кўриб, ўзини жуда ҳам хурсанд бўлиб кетганга солди:

– О, мана бу зўр бўпти, азизим! Менга худди шулар керак эди ўзи! Келиб-келиб зўрини топганини қара-я! Мен энди доим буларни тутаман.

Клайд ўзини қалам билан ручкани қизиқиш билан кўраётган қилиб кўрсатди, кейин уларни ён чўнтагига солиб қўйди. Роберта олдида маънос ва ўйчан ҳолда турганини кўриб, қучоқлаб ўпди, нега деганда, у шу дамда кўзига илгариги муносабатларидаги барча зўр нарсаларнинг тимсоли янглиф кўриниб кетганди. Роберта ҳеч бир шак-шубҳасиз жуда ҳам дилбар! Роберта Клайднинг бўйнидан қучоқлаб, юм-юм йиғлаганида Клайд бағрига қаттиқроқ босиб, хафа бўлаверма, чоршанбада қайтиб келасан, кейин ҳаммаси яна боягидай кетаверади, деб қўйди.

Бироқ шунда ичида, буларнинг ҳаммаси ёлгон, дерди... Бундан бор-йўғи бир ой аввал Робертани жуда ҳам севарди-я... Бошқа бир қиз юрагини тезда забт этиб олгани қизиқ! Бу гап ҳарқалай ҳақ. Роберта, Клайд мени аввалгидай севади, деб ўйлаётган бўлса ҳам, бу севги энди қолмади, бўлмайди ҳам. Шунинг учун ҳам Клайд Робертага жуда ачишиб кетди.

Клайднинг шу дақиқадаги ўзини тутишида қандайдир ғалатилик бор эди. Роберта Клайднинг сўзларини эшитиб, эркалаларини ҳис қилиб тураркан, бундан яққол сизди: унда самимийлик етишмасди. Клайд жуда ҳам хотиржам, ўпишлари суст, овозида чинакам мулойимлик сезилмасди. Бунинг устига, у ўша дамнинг ўзида Робертани ўзидан нари суриб, соатига қаради-да:

– Кеч қоламан, азизим. Йигирматакам уч, мажлис эса учда бўлади. Обориб қўйишни жуда хоҳлардим-у, бироқ ноиложман, келганингдан кейин кўришамиз, – деди.

У ўпмоқчи бўлиб энгашганида, Роберта бу сафар унинг ўзгариб, совиб қолганига буткул ишонди. Клайд мулойим бўлса ҳам хаёллари олисда... Роберта кучларини йиғиб, нафсониятини мададга чақирди. Бунга қисман муваффақ бўлганидан Клайдга совуққина ва қатъий қилиб деди:

– Начора, кечикишингни истамайман, Клайд. Тезроқ бора қол. Лекин уйда кўпроқ қолмоқчи эмасман. Мабодо, байрамнинг биринчи куни барвақт қайтсам, олдимга кечки пайт кела оласанми, нима дейсан? Чоршанба куни ишга кечикишни истамайман.

– Албатта, азизим, келаман, – Клайд ўша куни ҳеч ёққа чақирилмагани ва ҳозир тезроқ қочиб қолиш имкони борлигидан суюнганидан хушчақчақ ва ҳаттоки самимий ҳолда деди: – Қачон қайтмоқчисан ўзи?

Роберта уйга саккизларда қайтмоқчи эди, Клайд бу сафар қандай бўлмасин, кела олар эди. У яна соатини чиқарди.

– Энди бормасам бўлмайди, – у шундай дея эшикка қараб юрди.

Роберта келгусини ўйлаб ташвишга тушиб, хавотири ортганидан Клайдга яқин келиб, пальтосининг ёқаси тагидан қўлини ўтказди-да, кўзларига тик боққанича илтижолу ва қатъий қилиб деди:

– Клайд, бу гал ваъдалашганимиздай, келишинг аниқ-а? Яна бирор ёққа жўнаб қолмайсан-а?

– Хавотир олма, – жавоб қилди у. – Мени ўзинг биласан-ку! Кеча иложим йўқ эди, азизим. Сешанба куни эса албатта келаман.

Клайд Робертани ўпди-да, ақлли иш қилмаганини билган ҳолда кетишга шошилди, бироқ у ўзини бундан бошқача тутишни тасаввур ҳам қилолмасди. Эркак киши қизни ҳозиргидай ташлаб кетмоқчи бўлганида, дерди Клайд ичида, ўзини одобли ва

ҳаттоки дипломатлардай иш тутиши керак. Клайд унчалик ўхшата олмади, чамаси, бундан ҳам яхшироқ йўли бўлса керак-да... Бироқ унинг хаёллари Сондрага учди. Улар Янги йилни Скенэктедида бирга кутишади, ўшанда куни кеча сезилганидай, Сондра уни чиндан ҳам ёқтирадимми-йўқми, тўлатўкис аниқлаб олади.

Клайд ташқарига чиққанидан кейин Роберта деразага яқин келиб, унинг кетидан ҳорғин ва гамгин тикилиб қоларкан, бу ёғи нима бўларкин, деб ўйларди. Клайд ташлаб кетса, нима бўлади? Унга борини берди-ку. Келажаги Клайдга, унинг муносабатига боғлиқ-ку! Наҳотки, Клайднинг қўнғлига уриб қолган ва энди уни қўргиси келмаётган бўлса? Бундай бўлса, нақадар даҳшат! Унда нима қилади? Нега ўзини аямади, нега унинг айтганларини тез ва осонгина қила қолди?

Роберта дарахтларнинг япроқлари қолмаган ва қор босган шохларига қараб хўрсинди... Байрамлар! Уйига шундай кўйда бориш... Клайднинг эса бу ерда анча-мунча мавқеи бор... Борган жойида ўйнаб-кулиб, маза қилиб келади, Роберта уни қандай хурсанд қила олади?

Роберта маъюс бош чайқади, ойнага бориб, ўзини кузатди, кейин ўз нарсаларини ва олган совға-саломларини жойлаб олиб, уйдан чиқди.

XXIX БОБ

Роберта Ликургда туриб, доимо Клайд билан бирга бўлганидан Бильц ва унинг теварак-атрофлари, қўзиқоринга ўхшаган фермалар оғир таасурот қолдирарди: бу ердаги нарсаларнинг бари муҳтожлик ва йўқчиликдан дарак бериб турар, шунинг учун ҳам туғилган жойига келиб қолган одамни жуда бир хил қилиб юборарди.

Роберта вокзал хизматини ўтовчи кўримсиз ва харобгина иморат олдида поезддан тушганида отасига кўзи тушди. Унинг эгнида ўн йиллардан бери киядиган пальтоси бўлиб, қизини эски бўлса ҳам ҳали пишиқ арава олдида кутар, аравага эса ўзига ўхшаш қоқсуяк ва эзилган от қўшилганди. Отаси доим Робертанинг кўзига ҳорғин ва аянчли кўринарди. У арзандаси Робертани кўрганидан кейин чеҳраси ёришиб, хушчақчақ гаплаша кетди. Роберта аравага ўрмалаб чиқиб, отасининг ёнига ўтиргандан кейин йўлга тушишди. Гарчи бу пайтларда ажойиб автомобиль йўллари ҳамма ерда оддий нарса бўлиб қолганига қарамай, ферманинг йўли ўнқир-чўнқир, эгри-бутри ва ифлос эди.

Йўлда Роберта ўзига таниш бўлган ҳар бир бурилиш, ҳар бир дарахт, ҳар бир белгини ичида санаб борарди. Шундай бўлса ҳам у сира очилмасди. Теварак-атрофдаги нарсаларнинг бари кўнглини чўктирарди. Отаси доимо касал бўлганидан ишдан чиқиб қолган, Том укаси билан онаси эса унинг ёнига кириб, дурустроқ бирор нарса қилишолмас, шунинг учун ҳам ферма буларга ҳамон оғир юк бўлиб турарди. Ферма бундан кўп йиллар илгари икки минг долларга гаровга қўйилганидан бу қарзни ҳалигача узолмай келишарди. Шимол томондаги труба ямалишга муҳтож, зиналар чўкиброқ қолган, гарчи ҳозирда ҳаммаси қор тагида қолганидан чиройлироқ кўринаётган бўлса ҳам девор-тошлар-у ҳовлининг юқорирофидаги иморатлар ҳам бошқалардан қолишмасди. Ҳатто, уйдаги мебеллар ҳам илгари қандай бўлса шундайлигича турар, улар ташлаб юборишдан бошқа нарсага ярамасди.

Уйда Робертани онаси, синглиси ва укаси кутиб туришарди. Улар Робертанинг Клайд билан қанақа алоқадалигини билишмас (Клайдни бу ерда биров

сарик чақага олмасди), шунинг учун ҳам Роберта уйига қайтиб келганидан ва бу ердагиларни кўраётганидан хурсанд бўлса керак, деб ўйлашарди. Роберта эса бошидан ўтган ҳамма нарсаларни, Клайднинг ғалати ва бошқача бўлиб қолганлигини ўйлар, шунинг учун ҳам дарди-дунёси тобора қоронғилашарди.

Очиғини айтганда, кейинги пайтларда анча нарсалик бўлганига қарамай, Роберта ўзини шарманда қилган, номини Клайдга тегиб оқлаб олиши мумкин эди. Бундай қилмаса, ота-онаси унинг гапига қулоқ солмас, яхши иш қилибсан, ҳам демасдилар. Роберта анча одам бўлиб, ота-онасига қарашиш ўрнига уларга зарар бериб, оиласини шарманда қилиши мумкин... Роберта маъюс тортиб қолиши учун шуларни ўйлаши кифоя қилган, энди у эзилиб куйиб кетаётганди.

Роберта Клайдга ортиқча ишониб юборганидан, ҳатто, онасига ҳам ёрила олмаётганидан баттар қийналар ва эзиларди. У онам, эс-ҳушингни бутунлай йўқотиб қўйибсан-ку, деб қолмаса эди, деб хавотирланарди. Бундан ташқари, онаси Клайдга муносабати ҳақида шунақанги нарсаларни сўраб қолиши мумкин эдики, уларга Роберта жавоб қилишга қийналарди. Айни пайтда агар юрагидагиларни ишонса бўладиган бирор одам тополмаса, хавотир ва шубҳалари сирлиги-ча қолиши керак эди.

Роберта Том ва Эмилия билан бир неча дақиқа гаплашиб, ошхонага кирди. У ерда онаси Рождество байрамининг тадориги билан овора эди. Роберта замин ҳозирлаб фермадан ва Ликургдаги ҳаётидан гап очмоқчи бўлди, бироқ ичкарига кирганида онаси унга қараб биринчи гап бошлади:

– Қалай, Бобби, қайтганингдан хурсандмисан? Ликург билан солиштирганда қишлоқдаги ҳамма

нарсалар кўзингга жуда хароб кўринаётгандир? – у маъюс ҳолда қўшиб қўйди.

Она қизига завқ билан қараб қўйди: унинг бу қарашидан ва гапининг оҳангидан Роберта шаҳардаги аҳволини онаси ҳавас қилгудек деб ҳисоблашини тушунди. У югуриб бориб, онасини маҳкам кучоқлади.

– Оҳ, ойижон! – хитоб қилди у. – Оламдаги энг зўр жой сиз бўлган жой! Ўзингиз биласиз-ку!

Онаси жавоб ўрнига Робертага мулоимгина ва юмшоққина қараб, кифтини сийпалади.

– Бобби, – деди у юмшоққина қилиб, – сени қанчалар яхши кўришимни биласан-ку!

Онасининг овозидаги нимадир Робертага она-бола икковлари бир-бирларини юрак-юракдан севишган, бир-бирларини жуда яхши англашган узоқ йилларни эслатди. Она-бола бир-бирларига бахт-саодат тилаганлари учунгина эмас, балки ўрталарида сир ётмаганлиги учун ҳам бир-бирларини тушунишарди. Роберта буни эслаганида ғалати бўлиб, йиғлаб юбораёзди. Томоғи қуруқшаб, кўзлари намланди, ўзини ҳар қанча босишга уринмасин, ҳаракатлари беҳуда кетди. У бор гапни онасига айтиб берсам, дерди. Бироқ Клайдга бўлган севгиси кўзини тиндириб, обрўсини кетказган, у ўзи билан онасининг ўртасига ўзи раҳна солган, энди эса ўртадаги деворни кўтариб ташлаш осон эмаслигини кўриб турарди. Бу ерда, вилоятда аёллар маҳкам тугилар, онаси ҳам ўзига қаттиқ турадиганлар жумласидан эди.

Роберта пича иккиланиб турди. У онасига қанчалар оғир аҳволда қолганлигини тез ва очиқ-ойдин қилиб айтиб беришни, унинг ёрдам беролмаса ҳам ҳолига ачинишини истарди. Бироқ бунинг ўрнига:

– Қани энди, Ликургда доимо ёнимда бўлсангиз, ойи! Эҳтимол... – деб қўя қолди.

Роберта эҳтиётсиз гап қилиб қўйганини сезиб, лабини тишлади. У сал бўлмаса онасига, Ликургда ёнимда бўлганингизда Клайднинг айтганига юрмаган бўлармидим, деб юбораёзганди.

– Ҳа, сенга кўп керак бўлиб туришимни билламан, – деди онаси. – Бироқ сен учун шаҳарда яшаш яхшироқ, тўғрими? Бу ердаги тирикчилигимиз қанақалигини биласан-ку! У ерда эса ўзингга ёқадиган ишинг бор. Ё адашяпманми?

– Ҳа, ишим анча яхши. Менга ёқади. Сизларга озгина бўлса ҳам қарашаётганимдан хурсандман, бироқ ёлғиз туриш унча яхшимас-да...

– Бўлмаса, Ньютонларникидан нимага кетиб қолдинг, Бобби? Грейс шунақа кун бермайдиганлар хилиданми? Мен бирга бўларсанлар, деб ўйловдим.

– Олдинига шундай бўлувди, – жавоб қилди Роберта, – фақат унинг таниш йигитлари йўқ, менга сал яхши қараган одамдан ҳам рашк қилаверарди. Бирор ёққа боролмайдиган бўлиб қолдим, доим менга эргашгани-эргашган. Иккита қиз битта йигит билан айланиб юролмаслигини биласиз-ку, ойи!..

– Тушунаман, Бобби, – онаси қулиб қўйди. – Ким экан у?

– Мистер Грифитс, ойи, – деди Роберта бир дақиқа иккиланиб тургандан кейин. Бу танишлик шундай лол қоларли, шу қадар бу ердаги кундалик ҳаётдан фарқли эдики, Роберта буни бирдан чирок ёнганда, ҳамма нарсани кўриб қолгандай, барини яққол кўрди ҳисоби... Роберта ҳозирда қанчалар хавотир олаётганига қарамай, Клайд билан бир ёстиққа бош қўйиши мумкинлигини ўйлаганда оламдаги бор нарсаларни унутарди. – Буни ҳеч кимга айтманг, хўпми, – деб қўйди у, – мистер Грифитс буни одамлар билишини истамайди. Унинг

қариндошлари жуда бой одамлар, тушуняпсизми? Уларнинг, яъни амакисининг фабрикаси бор. Фабрикада хизматчилар, яъни бошлиқлардан бирортаси ҳам аёл ишчилар билан таниш-билиш қилмаслиги керак, деган қоида бор. У ҳам ҳеч ким билан таниш-билиш қилмайди. Бироқ мени яхши кўради, мен уни севаман. Бу бошқа гап. Кейин мен бошқа жойга ишга ўтмоқчиман, ўшанда ҳалиги қоиданинг бизга дахли бўлмай қолади. Танишлигимизни яшириб ҳам юрмаймиз.

Роберта ўша заҳотининг ўзида ҳозир бу гаплар унча тўғри бўлмаса керак, деб ўйлади. Клайд кейинги пайтларда унга нисбатан бошқачароқ бўлиб қолган, Роберта эса ўйламай-нетмай унинг қучоғига кирган, уйланишга ваъдасини ҳам олмаганди... Эҳтимол (бу ҳозирча дудмал ва мавҳум хавотир эди), эҳтимол, У Робертага фақат ҳозир эмас, умуман, ҳеч қачон ораларидаги яқинлик тўғрисида оғиз очирмас! Борди-ю, Клайднинг кўнгли совиса ва Робертага уйланмайдиган бўлса, Робертанинг ўзи ҳам буни бировлар билишини хоҳламайди, ахир. Роберта ўзини жуда аянчли, мушкул ва шармандала аҳволга солганини қаранглар-а!

Миссис Олден эса бу танишликнинг галати ва сирли томони борлигини тасодифан билиб қолганидан кейин ваҳимага тушиш у ёқда турсин, хижолат ҳам бўлди. У қизимнинг бахти поймол бўлмасин, деб жуда ҳам қўрқарди. Тўғри, у ўзига ўзи, Роберта жуда яхши, покиза ва эҳтиёткор қиз, болаларимнинг энг яхшиси, салгина худбинроқ бўлса ҳам, энг оқила деб юрса ҳам, ҳар бало бўлиши мумкин-да... Уни битта-яримта осонликча йўлдан уриб, номусини булғаб кетолмайди. Роберта анча камсуқум ва одобли қиз. Шунинг учун ҳам миссис Олден қизидан сўради:

– Сен уни ўзинг хатда ёзган мистер Сэмюэл Грифитснинг қариндоши дедингми?

– Ҳа, ойи, жияни.

– У йигит фабрикада ишлайдими? – ҳайрон бўлиб сўради онаси.

Она қизи танишган одамнинг фабрика эгаси Сэмюэл Грифитс хонадонининг аъзоси эканлигини бошиданоқ билган бўлса-да, Роберта уни қандай қилиб бошини айлантириб олганига тушунолмай турарди. Бу эса ўз-ўзидан ваҳимали кўринарди. Бунақа муносабатларнинг охири ҳамма вақт ва ҳар ерда бирдай бўлади, шунинг учун ҳам она Робертадан хавотирланарди. Шунда ҳам Робертадай кўзга яқин ва ишнинг кўзини биладиган қизнинг ўзига зиён келтирмай, унақа одам билан танишчилик қила олишига кўзи етгандай бўларди.

– Ҳа, – Роберта шунчаки жавоб қилди.

– У қанақа ўзи, Бобби?

– У жуда ҳам яхши! Шунақанги чиройли ва менга яхши гапирадики, асти қўяверасиз! Мабо-до у яхши тарбия кўрган одам бўлмаганида борми, менинг ишим ҳам унчалик жойида бўлмасди. У ҳамма қизларни жой-жойига қўйишни билади. Сизга айтсам, у компания раисининг жияни, шунинг учун ҳам аёл ишчилар уни жуда ҳурмат қилишади.

– Ҳўш, бу чиндан ҳам жуда яхши. Қаёқдаги хўжайинларда ишлагандан кўра яхши тарбия кўрганларнинг қўлида ишлаганга нима етсин? Сенинг Трипетс-Милсдаги ишингдан кўнглинг тўлмагани эсимда. У билан тез-тез учрашиб турасанми, Бобби?

– Ҳа, умуман, тез-тез, – жавоб қилди Роберта онасига очиқроқ гапиролмаслигини билганидан сал қизаринқираб.

Миссис Олден қизининг қизариб кетганини уялганга йўйиб, тегишиб сўради:

– Уни жуда ҳам яхши кўрсанг кераг-а?

– Жуда ҳам, ойи, – Роберта содда ва самимий жавоб берди.

– У-чи? Сени яхши кўрадимиз?

Роберта дераза томонга юрди. Ташқаридаги қудуққа ва ферманинг энг ҳосилдор ерларига элтувчи ён бағирликда ярим вайрона иморатлар тизилиб кетганди. Уларнинг кўриниши бу ердагиларнинг аҳволи танглигини жуда яхши кўрсатиб турарди. Чиндан ҳам кейинги ўн йил ичида бу иморатлар муҳтожликка дасти қисқаликнинг рамзига айланганди. Қор тагида қолган бу ғамгин иморатлар шу дақиқада ўзи орзу қилиб келган ҳаётнинг бутунлай аксини кўз ўнгига келтирарди. Кўнглидаги нарсаларга, ажаб эмаски, Клайд туфайли эришса... Ғамгинлик билан вайроналик бахтга зид бўлганидек, муваффақият ҳам ишқий омадсизликка зид бўлади. Мабодо, Клайд уни яхши кўриб, бу ердан олиб кетса, онаси бу кўргиликлардан қутуларди. Кўнгли қолган бўлса борми, Робертанинг хато орзуларга берилиб орттирган балолари қариндошларининг, аввало, оиласининг бошига тош бўлиб ёғилади. Роберта нима деб жавоб қилишини билмасди. У ниҳоят шундай деди:

– Яхши кўраман, дейди.

– Сенга уйланмоқчимиз ўзи? – миссис Олден Робертани бошқа ҳамма болаларидан ортиқ кўриб, ундан умиди катта бўлганидан қимтиниброқ ва ошкора сўради.

– Ойи, агар мен сизга айтсам...

Робертанинг гапи тугамай, Эмилия югургилаб кириб қолди:

– Гиф келди! Автомобилда келди! Уни битта-яримта олиб келганга ўхшайди, қўлида катта пакетлари ҳам бор!

Шундан кейин ичкарига укаси Том акаси билан кириб келди. Гифнинг устида янги пальто бўлиб, бу «Женерал электрик»да ишлаганининг дастлабки самараси эди. Гиф онаси ва Роберта билан илиққина сўрашди.

– Гиффорд, сенмисан? – деб юборди онаси. – Биз сени тўққиздан олдин келмассан деб ўйлагандик. Қандай қилиб бунча эрта келдинг?

– Ўзим ҳам бунақа бўлишини билмовдим. Скенэктедида мистер Ририкнинг олдига кирувдим, бирга кетайлик, деб қолди. Биласанми, – деди у Робертага қараб, – Майерс бобо уйининг иккинчи қаватини ниҳоят битириб олди. Яна бир йилдан кейин томи ҳам битиб қолса керак.

– Ажаб эмас, – Роберта Трипетс-Милсдаги эски танишини эслаб, унинг гапини қувватлади.

У бу аснода укасининг пальтосини олиб, пакетни емак столига қўйиб қўйди.

– Қўлингни торт, Эм! – деб қичқирди Гиф пакетни титкилаётган синглисига. – Эртага эрталабгача унга тегилмайди. Битта-яримта арча кесди-йўқми? Ўтган йили менинг чекимга тушганди.

– Бу йил ҳам шундай, Гиффорд, – деди онаси, – Мен Томга аканг келишини кутгин дегандим, ўзинг доим яхшисини топасан-да.

Шу пайтда ошхонага бир қучоқ ўтин кўтариб отаси кириб келди. Бужмайган юзи, қоқсуяк тирсаги ва тиззалари уни тетик ва келишган фарзандларидан бутунлай бошқача кўрсатиб турарди. Роберта бунга ота илжайганича ўглининг қаршисида тўхтаган пайтида пайқади. У уй ичидагиларнинг ҳаммалари пировардида бахтли бўлишларини жу-

да-жуда истарди-да! Роберта азбаройи тўлқинла-
ниб кетганидан бориб, отасини кучоқлади.

– Қорбобо дадажонимга бир нарсалар олиб кел-
ди, бу унга ёқса керак, – деди у.

Роберта дадасига ёмғир ўтмайдиган тўқ қизил
катак астарли плаш олиб келганди. Роберта, да-
даси уни иссиққина кийиб олиб, ҳовлида ишласа
бўлишини билганидан, совғасини топшириш учун
тезроқ тонг ота қолишини пойларди.

Роберта шундан кейин байрам таомини тай-
ёрлашда онасига қарашиб юборгани этак бойлаб
олди. Она-бола бир дақиқа ҳам холи қолишолмага-
нидан, икковларини ҳам қизиқтириб турган мав-
зу – Клайд тўғрисида гаплашишолмади. Роберта
орадан бир неча соат ўтгандан кейингина, пайт
пойлаб туриб, онасига шивирлади:

– Бировга айтиб қўйманг, ойи. Мен бировга
оғиз очмайман, дегандим, сиз ҳам оғиз очманг.

– Хўп, мен ҳеч нима демайман, болагинам!
Ҳолбуки бу, менимча, ғалати бўлса ҳам. Бироқ
нима қилаётганингни биларсан, дейман. Ўзингни
ўзинг эплашга ақлинг етадиган бўлиб қолгансан.
Тўғрими, Бобби?

– Ҳа, албатта. Ойижон, сиз мендан хавотир ола-
вермаслигингиз керак, – Роберта қўшимча қилди.
У онасининг файзли чехрасига ишончсизликми,
ваҳимами кўлка ташлаганини пайқаганди. Эҳти-
ётроқ бўлиш, онани ваҳимага солмаслик лозим
эди, нега деганда, унинг ташвишлари бунингсиз
ҳам етарли эди.

Эртасига эрталаб Агнесса эри билан келиб қо-
лишганди, Гомердаги ҳаёт, моддий ва ижтимоий
муваффақиятлар ҳақидаги узундан-узоқ гаплар
бошланиб кетди. Агнесса Робертага ўхшаб унчалик
кўзга яқинмас, унинг эри Фред Гейбл ҳам Роберта

бир кунмас бир кун кўнгил қўйса бўладиган даражадаги кишилардан эмасди. Роберта Клайдни ўйлаб минг хаёлларга борганидан кейин, хотиржам, меҳрибон ва ўртамиёна эрининг топганига шукур қилиб ўтирган синглисини кўрганидан кейин кечадан бери ўзини эзиб ва турли гумонларга олиб бораётган нарсалар яна эсига тушди. Клайдни деб шундай ночор аҳволга тушиб ўтиргандан кўра, Фред Гейблга ўхшаган тепса-тебранмас ва кўримсиз бўлса ҳам айнаб-пайнаб юрмайдиган бирорта одамга тегиб қўя қолганим маъқул эмасми, дерди Роберта ичида. Гейбл тўйдан бери ўтган бир йил ичида Агнесса икковлари нималик бўлганлари ҳақида тўлиб-тошиб гапирарди. У Гомерда муаллимликни йиғиштириб, китоб ва ёзув қоғозлари сотиладиган кичикроқ магазиннинг эгасига шерик бўлиб олганди. Бу яхшигина иш бўлиб, улар ўйинчоқ ва содали сув сотишдан кўпроқ даромад қилишарди. Ишлари яхши кетса, Агнесса келаси ёзда меҳмонхонасини қайта жиҳозларкан. Фред Рождество байрамига граммофон сотиб олибди. Улар, ишларимиз яхши кетаётганига ишониб қўйинглар дегандай, Олденларнинг барига яхшигина совға-саломлар олиб келишганди.

Гейбл ўзи билан Ликургда чиқадиغان «Стар» газетасини олиб келганидан меҳмонлар туфайли кечроқ ёзилган дастурхон устида турли янгиликларни ўқирди (шеригининг оиласи шу шаҳарда турарди).

– Бу шаҳарларингда ишлар зўрми, дейман, – деди у Робертага. – Мана, «Стар»да хабар қилинишича, Грифитс компанияси биргина Буффало шаҳрида бир юз йигирма мингта ёқага буюртма олибди. Бундан чиқди, пулни жуда сизишаётган экан-да.

– Менинг бўлимимда ҳамма вақт иш кўп бўлади, – деб қўйди Роберта. – Ишлар яхши ё ёмон ке-

таётганини билмайман-у, биз бирдай банд бўламиз. Менимча, фабрикада ишлар доимо жойида.

– Бу фабрика эгаларига жуда омад келган-да, – деди Гейбл. – Улар ҳеч ниманинг ташвишини қилмасалар ҳам бўлади. Мен улар Илионада янги фабрика қуришаётганмиш, деб эшитдим. Бу ҳақда бирор нарса эшитмадингми?

– Йўқ, эшитмадим. Эҳтимол, бошқа фирма қураётгандир?

– Айтгандай, бўлимларинг мудири бўлган йигитнинг исми нимаиди? Сен уни Грифитслардан девдинг, шекилли? – деб сўради Гейбл газетани ағдариб, Ликург жамияти ҳаётининг хроникасига кўз югуртираркан.

– Ҳа, у ҳам Грифитслардан, Клайд Грифитс. Нима қилди?

– Ҳозиргина унинг исмини ўқидим шекилли. Мен ўшами-бошқами, текшириб кўрмоқчийдим, холос. Мана кўр: ўшами?

Гейбл қўли билан мақолани кўрсатиб, газетани Робертага узатди. Роберта шунда қуйидагиларни ўқиди:

«Мисс Ванда Стилнинг (Гловерсвил) уйида жума куни рақс кечаси бўлиб, унда Ликург жамиятининг баъзи таниқли вакиллари, жумладан, мисс Сондра Финчли, Бертина Крэнстон, Жил ва Гертруда Трамбал ҳамда Перли Хайнс, мистерлардан: Клайд Грифитс, Трейси Трамбал, Фрэнк Гарриэт, Грэнт Крэнстон ва Скотт Николсон иштирок этдилар. Ёш-ялангларнинг ҳар маҳалги йиғинларида бўлганидай, рақс кечаси алламаҳалгача давом этди, ликурглик меҳмонлар уйларига фақат тонготарда қайтишди. Миш-мишларга қараганда бу жамоат Янги йилни Эллерслининг (Скенэктеди) уйида шавқ-завқ билан кутиб олишмоқчимиш».

Роберта бу мақолани ўқигандан кейин аввало, унда таърифланган кеча Клайд ўзининг айтишига қараганда, амакисининг қизлари билан бирга борган кечага сира ҳам ўхшамасди. Мақолада Майра билан Белла Грифитсларнинг номлари тилга олинмаганди. Иккинчи томондан, унда Роберта Клайддан тез-тез эшитиб юрган Сондра Финчли, Бертина Крэнстон, опа-сингил Трамбаллар, Перли Хайнсинг исмлари бор эди. Клайд Робертага кеча унча яхши бўлмади, деган бўлса, бу ерда унинг жуда зўр ўтганлиги айтилганди. Клайднинг номи Янги йил арафасидаги худди шунга ўхшаган кечага таклиф этилган одамларнинг қаторида тилга олинган, Роберта эса Янги йил кечасини бирга ўтказишни мўлжаллаб қўйган, Клайд эса унга таклиф қилинганини ҳатто айтиб ҳам қўймаганди. Худди жума кунидагига ўхшаб сўнгги нафасда яна бир нарсани рўқач қилса керак-да. О, худо-ей! Бу қанақаси бўлди-а?

Оилавий даврадаги Рождество байрами Робертага зумда бефайз бўлди-қўйди. У ўзидан-ўзи, Клайд чиндан ҳам ўзи айтганидай яхши кўрармикин, деб сўрарди. Роберта Клайд деганда кўзи тиниб, ҳозирда мушкул аҳволга тушиб қолганидан бениҳоя қийналарди. Клайд ёнида бўлмаса, никоҳдан ўтмаган бўлса, уйи ҳам, фарзандлари ҳам, ўзи истиқомат қилаётган одмигина оламда муносиброқ ўрни ҳам бўлмаганидан кейин Робертадай қизга ҳаётда яна нима қоларди? Клайд ана шундай алдаб, бир ўзини ташлаб кетиб турганидан кейин пировардида юз ўгириб кетмаслигига севгисидан бошқа (мабодо, сўнмаган бўлса!) нимани ҳам кафил қила олади? Мабодо, шунақа бўлса, Робертанинг аҳволи кейин нима бўлади? Бошқа бировга турмушга чиқишига ҳам кўзи етмайди, Клайдга ҳам ишончи йўқроқ...

Гейбл ундан: «Бу ўша Гриффитс-ку!» деб сўраса ҳам Роберта гапиришга ҳоли келмай стол ёнидан турди.

– Кечирасиз, мен бир дақиқага, – деди у. – Жомадонимдан у-буларни олишим керак эди, – Роберта шундан кейин зинадан ўзининг аввалги хонасига югургилаганича чиқиб кетди.

У каравотга ўтириб, даҳанини қўлига қўйди. Роберта ваҳимали ўйларга берилган пайтларида шундай қиларди. Оёқ тагига қаттиқ тикилаётган бўлса ҳам, кўзлари ҳеч нарсани кўрмасди.

Клайд ҳозир қаерда?

Ана шу қизларнинг қайси бири билан Стиллернинг уйига бордийкин? Ўша қиз Клайдга жуда ҳам ёқармикин? Роберта то шу кунгача Клайднинг ишқига ишониб келаётганидан Клайд бошқа бирорта қизга қараши мумкин, деган нарсани хаёлига ҳам келтирмаганди.

Энди эса, энди...

Роберта ўрнидан туриб, деразага яқинлашди-да, ёшлигида ҳаёт гўзаллигидан хўп баҳраманд бўлган боғига қаради. Боғ эса энди ҳувиллаган ва ютаман, дерди. Дарахтларнинг музлаган ингичка шохлари, чайқалиб турган сарғиш новдалар, у ер бу ерда титраётган ёлғиз-ярим япроқ... қор... Ярим вайрона, кўриниши аянчли иморатлар... Клайднинг ҳам кўнгли тобора совиб боряпти. Шунда Робертанинг хаёлига тўсатдан бу ерда қолсам бўлмайди, деган фикр келди. Иложи борича тезроқ, улгурса, шу бутуноқ жўнаб кетиши керак. У Ликургга қайтиб, ақалли илгариги меҳрини эсига солиб, бошқа қизларга яқинлаштирмаслик учун ҳам унинг яқинроғида бўлиши зарур. Унинг шундай, тагин байрам кунида бу ёққа келавериши ҳам яхши бўлмабди. Йўқлигида Клайд бошқа қизни деб уни ташлаб кетиши ҳам мумкин, мабодо, шундай бўлса, унда айб Робертага тушмайдими? Роберта

нимани баҳона қилиб, Ликургга қайтсам бўларкин, деб ўйлай бошлади, бироқ ҳозир, байрам арафасида кетиб қолсам, ҳаммага, аввало, онамга бу иш ғалати ва бемаъни туюлмасмикин, деган хаёлга борди. Шундан кейин илгари ўзи ўйлаганидай эртаси кечқурунгача чидашга жазм этди. Клайдни бундан кейин эса сира ҳам кўпроқ қолдириб бир ёққа кетмайди.

Роберта айна пайтда, Клайд мени севармикин, мени қўллаб-қувватлармикин ва менга уйланармикин, деб қаттиқ бош қотира бошлади. Мабодо, ёлғон гапирган бўлса, қандай қилиб яна бундай қилмайдиган қилиш мумкин? Ўрталарида ёлғон бўлмаслиги кераклигини қандай қилиб англайтиш мумкин? Ҳаммадан ҳам унинг юраги тўридан жой олишнинг иложи борми, бошқа қиз туфайли кўнглини банд этган хаёлларни қандай ситиб чиқаради?

Қандай қилиб?

XXX БОБ

Роберта Рождество кечаси Ликургда бўлса ҳам, Клайд билан учрашиш у ёқда турсин, лоақал ундан узрнома ҳам ололмади. Гап шундаки, Грифитслар оиласида бир воқеа рўй берган, мабодо бунга Клайд билан Роберта эшитишса борми, икковлари ҳам бунга жуда қизиқишган бўлар эди. Роберта Стиларнинг уйида рақс кечаси бўлганлигини ўқиб қолган газетанинг ўша сони, Гилбертнинг ҳам назарига тушганди. У, якшанба кунини эрта билан нонушта қилиб ўтириб, қаҳвадан энди ҳўплайман деб турганида, ўша мақолага бирдан кўзи тушиб қолса бўладими? Шунда тишлари чўнтак соатининг қопқоғини ёпганда чиқадиган овоздай тараклаб кетди. Қаҳвадан ичиш ўрнига финжонини бир чеккага суриб қўйди-да, газетадаги мақолани синчиклаб ўқиб чиқ-

ди. Ёнида онасидан бошқа ҳеч ким йўқ ва оилада Клайд масаласида ундан бошқа ҳеч ким ёнини олмаслигини билганидан унга газетани узатди.

– Жамоат ўртасида ким ҳаммани ўзига қаратиб юрганини қаранг, – деди у шиддат билан заҳарханда қилиб. Унинг ғазаб ва нафрати қўзиб кетганлиги кўзларидан шундоққина билиниб турарди. – Энди тез орада у уйимизга ҳам келади!

– Ким? – деб сўради миссис Грифитс газетани оларкан. У мақолани хотиржам ўқиб чиқди. У гарчи сир бой бермасликка ҳаракат қилса ҳам, Клайднинг номини кўриб, ҳайрон бўлди.

Тўғри, Сондранинг бир куни Клайдни машинада олиб келиб қўйгани, кейин унинг Трамбалларнинг уйига зиёфатга чақирилгани Грифитсларнинг қулоғига етган бўлса ҳам, газетадаги бу мақола бутунлай бошқа нарса эди.

– Уни ким чақирдийкин-а, шунга сира ақлим етмаяпти? – миссис Грифитс ўйчан ҳолда шундай деб қўйди. У ўғлининг буларга қанақа қарашини балодай тушуниб турарди.

– Албатта, ўша қийшанглаган ва маҳмадона Финчли-да, ким бўларди? – деди Гилберт пишиллаб. – У негадир, балки Белланинг гапига кириб, бизни Клайдга яхши қарашмаяпти деган хаёлда, бамисоли менинг қилган айбларим учун мендан ўчини олишнинг зўр йўлини топган. Яъни гўё мени гуноҳкор деб билади. Ҳарқалай, унинг наздида мен уни яхши кўрмайман. Чиндан ҳам уни яхши кўрмайман. Бунда Белла ҳам билади. Бунда чамаси, ўша ҳовлиқма Крэнстоннинг қўли борга ўхшайди. У билан Сондра Белладан нари кетишмайди. Бу қизларга етар одам йўқ, пулни сочишгани-сочишган, уларнинг укалари Грэнт Крэнстон билан Стюарт Финчли ҳам, хуллас, ҳаммалари шунақа. Бугунми, эртами, улардан бирортасининг ҳоли

вой бўлади, бунга гаров ўйнашга ҳам тайёрман. Шу сўзларим эсингизда турсин! Уларнинг ҳаммалари бирор иш қилишмайди, йил бўйи ўйнаб-кулиб, рақс тушиб, худди оламда бошқа иш қуриб қолгандай у ёққа бориб, бу ёққа келиб юришади. Дадам икковларингиз Беллани ўшаларга нега қўшиб қўйганларингизга сира ҳам тушунолмайман!

Она шунда тутақиб кетди. Ахир у Беллага бу ердаги жамоатнинг ярми билан танишгин-у, ярмига яқинлашмагин деб мажбур қилолмайди-ку! Ликургнинг олий табақасида ҳамма бир-бири билан боғланган бўлганидан кейин доимо учрашиб ҳам туради-да! Белла катта қиз бўлиб қоляпти, ўз билганича иш қилаверса бўлади.

Она шунча гапларни айтган бўлса ҳам, Гилберт шаштидан тушмади. Уни Клайднинг юқорига қараб ўрмалаётгани дарғазаб қилар, газетадаги мақолага қараганда, бунга у баъзи имконларни ҳам топаётганди. Буниси ёмон! Бу қашшоқ ва хароб амакиваччаси, биринчидан, унга ўхшашга журъат этгани, иккинчидан, Ликургга келиб, хонадонларига бош суқиш билан Гилбертни қаттиқ ҳақорат қилганди ҳисоби. Гилберт ҳам шунинг учун бошиданоқ ана шу Клайдга тоқати йўқлигини, ўзининг ихтиёрида бўлса борми, бир дақиқа ҳам бу ерда қолдирмаслигини сездириб қўйганди.

– Ёнида бир чақаси ҳам йўқ, – деди Гилберт пировардида ғижиниб, – аммо зўр бериб баландга ўрмалагани-ўрмалаган. Нима учун? Борингки, унинг теварак-атрофидагилар у билан танишган бўлишсин, хўш, шу билан бир нима бўптими? Бари бир у ўшалар билан баравар бўлиб, ўшалардай туролмайди. Бунга унинг маблағи ҳам, маблағ оладиган жойи ҳам йўқ, ким унга катта маош бераман деб турибди? Мабодо, пул топганида ҳам фабрикадаги иш унинг бу улфатлар билан бўлишига йўл

бермайди. Ишга ҳам, бу ўйин-кулгиларга ҳам қандай вақти етиб, барини эплашига ақлим етмайди. Бу ёшлар эса доим юришдан бўшашмайди.

Гилбертни эса амалда қизиқтирган нарса – Клайдга ҳамма хонадонларнинг эшиклари очилармикин, очиладиган бўлса, нима қилиш керак, деган нарса эди. Клайд мабодо юқори табақадагиларга аралашиб қолгудай бўлса, Гилберт билан оиласи унга иззат-икром кўрсатишдан қандай қилиб ўзини олиб қочади? Отасининг Клайдни қўлдан чиқармоқчи эмаслиги шундоқ ҳам кўриниб турибди-ку!

Миссис Грифитс ана шу гапдан кейин эри нонушта қилгани келганида унга газетани кўрсатиб, Гилбертнинг бу ишларга қандай қараётганини айтиб берди. Сэмюэл Грифитс Клайдга бўлган илгариги илиқ муносабатини ҳали ҳам сақлаб келаётганидан ўғлининг ёнини олмоқчи эмасди. Аксинча, у газетадаги мақола Клайдга бошида берган баҳоим тўғрилигини тасдиқлайди, холос, деган фикрда эди.

– Шуни айтиб қўйишим керакки, – деди у хотинининг гапини эшитиб бўлиб, – Клайднинг гарчи ёнида пули бўлмаса ҳам, дам у ер, дам бу ерда кўри-наётгани, уни таклиф қилишаётганида бирор ёмонлик кўрмаяпман. Бу билан уни ва бизни табриклаш мумкин, холос. Мен Гилнинг унга муносабатини биламан. Аммо менимча, Клайд Гил ўйлаганидан бирмунча яхшироқ. Ҳар ҳолда мен бу борада ҳеч нима қилмайман, истамайман ҳам. Уни бу ерга олиб келдим ва қилган яхшилигим – ўзини ўнглаб олишига қарашдим. Менимча, у яхши ишлайди. Хўш, мен бошқача иш қилганимда хунук бўлмасмиди?

Хотини унга Гилбертнинг бир неча мулоҳазаларини айтганидан кейин, Сэмюэл Грифитс қўшимча қилди:

– Мен унинг ёмон одамлар билан эмас, балки яхши одамлар билан таниш бўлишини маъқул

кўраман, албатта. У яхши кийинади, мулойим, фабрикада эшитган гапларимга қараганда, ишни ҳам яхшигина эплаб келяпти. Менинг айтганимни қилиб, уни жилла бўлмаганда, бир неча кунга бултур ёзда чорбоғимизга чақириш керак эди. Яқин кунларда бунинг олдини олмасак борми, маломатга қоламиз, одамлар бизни уни унча хуш кўрмас эканга чиқариб қўйишади, бошқалар эса уни чақириб туришга вақт топишяпти. Менинг маслаҳатим – уни Рождество ёки Янги йилга чақир. Биз уни дўстларимиздан берироқ кўрмаслигимизни бир кўрсатиб қўйишимиз керак.

– Бундан кўра осилиб кетганим яхши! – онаси эрининг гапини айтганида, Гилберт шундай деб бақириб берди. – Бўпти, майли, бироқ мени у билан ҳиринглашиб ўтиради деб хомтама бўлманглар! Қизиг-а, отам у ҳақда юқори фикрда экан, нега фабрикадаги дурустроқ жойга жойлаштирмаяпти!

Мабодо, Белла аралашмаганида борми, бу гапларнинг баридан бирор наф чиқмаган бўлар эди. Белла ўша куни Олбэнидан қайтиб келиб, телефонда Сондра ва Бертина билан гаплашиб, кейин улар билан учрашди-да, Клайдга дахлдор янгиликларнинг бори-ни билиб олди. Унга дугоналари, шунингдек, Клайд Янги йил кечасига Скенэктедига Эллерслиларни-кига ўзлари билан бирга боришини ҳам айтишди. Белланинг ўзи у ерга Клайд дугоналарининг хаёлига келмасидан олдин таклиф этилганди.

Миссис Грифитс билан эри Белладан бу кутилмаган ва тагдор янгиликни эшитганларидан кейин, Гилбертнинг дод-войига қарамай шароитга кўниб, Клайдни Рождествонинг биринчи кундаги тушликка таклиф қиладиган бўлишди. Бунга бошга меҳмонлар ҳам келиб, жуда дабдабали бўлиши керак эди. Грифитслар шу тариқа баъзи бир одамлар ўйлаб юрганларидай Клайдни унча ёқтирмас-

лик у ёқда турсин, аксинча, диққат марказида тутганлигини яхшилаб ва бирваракайига кўрсатадиган бўлишди. Бу эса мушкул аҳволдан қутулишнинг бирдан-бир оқилона йўли эди. Гилберт буни эшитганидан кейин бу сафар мағлуб бўлганлигини тушунди.

– Жуда соз бўпти, – деди у афтини буриштириб-тириштириб. – Отам икковларингизга хуш келаётган бўлса, уни чақираверинглар. Шахсан менга бунинг сира ҳам зарурати йўқ. Билганларингизни қилаверишларингиз мумкин. Биз Констанция иккимиз кун бўйи Утикада бўламиз, мен хоҳласам ҳам, хоҳламасам ҳам, бари бир тушликда бўлолмайман.

Гилберт кўришга сира ҳам тоби йўқ бўлган Сондра Финчли одамларни бир-бирига ишқаб юриб, амакиваччасини ахири келиб тиқиштирганини ва буни тўхтатишига ўзининг кучи етмаётганини ўйлаганида, жуда ғазаби қайнаб, ўзини йўқотди. Модомики, Клайд ўзини хушламаётганларини кўра-била туриб, шунақа ёпишқоқлик қилаётган экан, демак, қашшоқнинг ҳам бориб тургани экан-да? Шунақаям одам бўладими!

Шундай қилиб, Клайд душанба кuni эрта билан Грифитслардан иккинчи марта хат олди. Рождество кuni соат иккидаги тушликка таклиф этилган бу хатга Майра қўл қўйганди. Бу тушлик Клайднинг кечқурун соат саккизда Робертанинг уйига боришига халал бермасди. Шунинг учун ҳам у жамоат орасида чиндан ҳам маълум мавқени эгаллаяпман, бошқалардан қолишадиган жойим йўқ, деб ўзини қаёққа қўйишини билмай қолди! Гарчи ёнида пули бўлмаса ҳам, уни ҳозирда ҳамма ерга чақиритишга ҳатто, мана Грифитслар ҳам таклиф қилишгапти! Сондра ҳам Клайдни назаридан қочирмаяпти, чиндан ҳам худди кўнгил қўйишга тайёрдай гаплашиб, муомала қилиб юрибди. Клайдни Ликургнинг

зўрлари тан олиб тургандан кейин бу Гилбертнинг мағлуб бўлгани-да. Манави хатга нима дейсиз? Бу хат Клайднинг назарида қариндошлари уни эсларидан чиқаришмагани ёки яқиндаги шов-шувлардан кейин яхшироқ қарашга аҳд этганларидан гувоҳлик бериб турарди. Бу гап, Клайдга полвонга ғалаба тожи кийгизилиши билан барабар эди. Клайд гўё қариндошлари билан ораси сира дарз кетмагандай бу нарсадан жуда ҳузур қиларди.

XXXI БОБ

Грифитсларнинг уйидаги Арабелла деган қизлари билан келишган Старклар, мистер ва миссис Вайнант (уларнинг қизлари бўлмиш Констанция Гилберт билан Утикага кетганди), Арнольдлар, Энтонилар, Гарриэтлар, Тэйлорлар ва Ликургдаги бошқа таниқли оилалар чақирилган байрам зиёфати бахтга қарши Клайдга жуда таъсир қилиб, ҳатто довдиратиб юборди ва энди соат бешда ҳам, олтида ҳам Робертага бораман, деб берган ваъдасини ҳатто ўйлашига ҳам унинг имкони бўлмади. Соат олтиларда меҳмонларнинг баъзилари хайр-маъзур қилишга тушишди, Клайд ҳам ўшанда Робертага берган ваъдасини эслаб секингина қоча қолса бўларди. Бироқ шу маҳалда Вайолет Тэйлор (у ҳам ўша ёшлар тўдасининг вакили эди) ёнига келиб, ҳаммалари бугун кечқурун Энтониларнинг уйига йиғилишларини айтиб қолди.

– Биз билан бирга борасизми? Бўпти, албатта, борасиз! – Вайолет Клайдга жуда ҳам ёпишиб олувди, Клайд гарчи Роберта қайтиб келиб, йўлига кўз тикиб турганини эсласа ҳам, ҳали вақти кўп-ку, деб ўша заҳоти хўп деб юборди.

Энтониларнинг уйига боргандан кейин эса ва-лақлашиб, рақсдан бўшамаганларидан, Робер-

тага берган ваъдаси ҳам эсидан чиқаёзди. Соат тўққиз бўлганда эса, ҳарқалай, ташвишга тушиб қолди. Роберта энди уйда бўлиб, Клайднинг ваъдаси эсидан чиқдими деб ҳайрон бўлиб ўтиргандир. Келиб-келиб, уч кунлик ҳижрондан кейин, тагин Рождество кечасида шундай қилса-я!

Клайднинг ичини ит тирнаётган бўлса ҳам сиртига чиқармай, ўзини димоғи чоғ одамдай тутарди. Хайриятки, бу улфатларнинг бари бутун ҳафта ўйнаб, роса хумордан чиққанларидан тоза мазалари қочганди. Шунинг учун ҳам ноилож қолганларидан чарчаганларини бўйниларига олиб, соат ўн бир яримда яқдиллик билан тарқалишга келишишди. Клайд Беллани Грифитсларнинг уйига кузатиб қўйди-да, Роберта ҳали ухламагандир, деб умид қилиб, Элм-стритга ошиқди.

Клайд Гилпинларнинг уйига яқин келганида, қорда қолган буталар ва дарахтлар оралигидан Робертанинг якка чироғи нуруни кўрди. У Робертага кеч қолганимга нимани баҳона қиламан, деб ваҳимага тушганидан улкан дарахтнинг тагида тўхтади. Унга нима десамикин, дерди у ўзига ўзи. Яна Грифитсларникида ёки бошқа бир жойда бўлдим, деб ишонтирсаммикин? У илгари Робертага гапириб қўйганидан, Грифитсларникида яқинда – жума куни бўлувдинг-ку, дейди ҳойнаҳой. Илгари Клайднинг бунақа таниш-билишлари бўлмай, ўзи буларни орзу қилиб юрганида, Робертага нимани баҳона қилиб кўрсатса ҳам виждони сира қийналмасди. Баҳоналарининг ҳаммаси тўқима бўлганидан вақтини ҳам олмас, икковларининг жон-жон деб учрашишларига халал ҳам беролмасди. Энди эса ўша тўқиганлари ҳақиқатга айланиб қолган, бунинг устига янги танишларим келажак ҳаётимда жуда ҳам иш беришади, деб ҳисоблар, шунинг учун ҳам иккиланиб турарди. У ниҳоят

кечикканига амакиси яна чақириб қолганини, таклифномани эса кечроқ олганини баҳона қилмоқчи бўлди. Бундан ташқари, менинг бутун ҳаёт-мамотим Грифитсларга боғлиқ, шунинг учун улар айтган пайтда сени ёлғиз қолдириб бўлса ҳам бориб туриш менинг бурчим, бу – мен учун шунчаки ўйин-кулги эмас, деб тушунтирмоқчи бўлди. Клайд бошқа нима ҳам қила оларди? Клайд шу ярим ёлғонни кўнглига маҳкам туғиб олганидан кейин қордан юриб, Робертанинг деразасини оҳистагина тақиллатди.

Ичкаридаги чироқ ўша заҳоти ўчиб, дераза пардаси кўтарилди. Шунча вақтдан бери дардидунёси жуда ҳам зимистон бўлиб ўтирган Роберта орадан бир дақиқа ўтгач, эшикни очиб, Клайдни ичкарига киритди. У чироқнинг ёруғи сиришни бузиб қўймасин, деб ҳар маҳалгидек шам ёқиб қўйди. Клайд эса дарҳол шивирлашга тушди.

– Хўш, сенга айтсам, жоним, зодагонча юриш-туришлардан эсим жуда ҳам тескари бўлиб кетаёзди. Мен шу чоққача бунақа шаҳарни кўрмовдим. Бировнинг уйига бориб қолсанг бўлди, қандай қилиб чиқиб кетишингни билмайсан. Олдин зиёфат, унинг кетидан рақс бўлади, ундан кейин у ёқ бу ёқни айлансанг ҳам бари бир камлик қилади! Жума куни Грифитсларнинг уйида бўлганимда (Клайд олдин ишлатган ёлғонига суянди) байрам ўтгунча бошқа чақиримас, деб ўйловдим. Кеча бошқа жойга бораман, деб турганимда, бирдан улардан хат келиб қолди, хатда мени тушликка таклиф қилаётганлари айтилганди. Билсанг, улар мени соат иккига айтишганди, мен эртароқ бўшаб, бу ерга айтганимдай саккизга етиб келаман, деб ўйловдим. Амалда эса зиёфат учда бошланиб, мана ҳозир одамлар тарқалишди. Жуда жонга тегди! Кетишга шунча ҳаракат қилдим, қани энди, иложи бўлса. Хўш, ўзинг қалайсан,

жоним? Зерикмаган бўлсанг керак, дейман. Совғам уйингдагиларга ёқдимми?

Клайд саволларни устма-уст ёғдирар, Роберта эса калта-култа жавоб қилиб, гўё: «Наҳотки, менга шундай қилсанг?» деяётгандай ундан кўзини узмасди. Клайд эса айб ўзидамаслигини зўр бериб тушунтиришга уринар, Роберта гапимга ишонсин деб жуда ўлиб-тириларди. Клайд ичкарига кириб келган дастлабки дақиқаларда ҳам кейинчалик пальто, кашне ва қўлқопни ечган пайтида ҳам, Робертага бирор марта ҳам мулойим боқмади, унинг кўзига тикилмади, кўришганига чиндан ҳам хурсандлигини кўрсатмади. Бунинг ўрнига Клайд шу қадар типирчилар, ҳаяжонга тушардики, Роберта Клайднинг олдинги эътирофлари ва хатти-ҳаракатларига қарамай, Клайд Робертани, у ўзини кўрганлигидан умуман хурсандлигини, лекин хаёли кўпроқ ўзи билан ва узук-юлуқ баҳоналари билан бандлигини сезиб турарди. Клайд шундан кейин ахири Робертани бағрига босиб ўпса ҳам, Роберта у худди шанба кунидагидай, бир оёғини бошқа жойга қўйиб турганлигини сизди. Ҳозирги дамда икковларига ҳам бошқа хаёллар, жума куни ва бугун бу ерга келишига халал берган нарсалар тинчлик бермасди.

Роберта Клайдга унчалик ишонмай қараётган бўлса ҳам, ҳарқалай, жиндай ишонгиси келарди. Эҳтимол, у чиндан ҳам Грифитсларнинг уйида бўлиб, ўша ерда тутилиб қолгандир. Балки бўлмагандир. Роберта шунда беихтиёр равишда Клайд, «ўтган шанбада, жума куни Грифитсларнинг уйида зиёфатда эдим», дегани, газетадаги мақолада эса унинг Гловерсвилда бўлгани айтилганини эслади. Бунинг ҳозир сўраса борми, аччиғи чиқиб кетиб, яна ёлғон гапиради... Бари бир, деди Роберта ичида, унга муҳаббатимдан бошқа гапим ўтмайди. Шун-

да ҳам у Клайднинг тезда ўзгариб қолишини сира ҳам кўз ўнгига келтира олмасди.

– Бутун кечқурун шунинг учун келолмабсан-да?
– Роберта сал ғижиниброқ сўради. У илгари Клайдга сира бунақа оҳангда гапирмаганди. Роберта шундан кейин маъюсгина қилиб қўшиб қўйди: – Ўзинг менга ҳеч нима халал беролмайди, дегандинг-ку!..

– Ҳа, дегандим, – Клайд унинг гапини тасдиқлади, – мабодо, мана шу хат бўлмаганда менга ҳеч нима халал беролмасди. Тушунсанг-чи, менинг бошқа бировлар билан ишим йўқ, бироқ амаким байрам зиёфатига чақириб турганидан кейин бормай бўлмайди-да. Бу жуда ҳам нозик чақириқ. Бормасам, ноқулай бўларди. Ундан кейин ўзинг ҳам кундузи бу ерда эмасдинг.

Клайд бун шунақанги қилиб гапирдики, гарчи бошқа сўз айтмаса ҳам, ундан амакимнинг оиласига яқинликни ҳамма нарсадан баланд кўраман, икковимиз қадрлайдиган муносабатлар бунинг олдида бир чақа, деган маънони жуда яхши англаб олса бўларди. Дастлабки севишган кунларида, гарчи Клайд серзавқ ва оташин бўлган бўлса-да, Роберта аслида унинг назарида, ўз шахсий назаридагидан анча паст туришини тушуниб етди. Бундан чиқди, унинг бутун орзулари ва ўзини фидо қилганлари бекор кетибди-да, Робертанинг юраги орқасига тортиб кетди.

– Ўшандай бўлса ҳам, – Роберта ботинқирамай гапида давом этди, – менга бирорта хат ташлаб кетсанг бўлмасмиди, Клайд? Келганимда сендан хабар топган бўлардим.

Роберта аччиғланишни истамаганидан бу гапни иложи борича юмшоқроқ қилиб айтди.

– Сенга бунчалик ушланиб қолишимни билмовдим, дедим-ку, жоним. Мен зиёфат узоғи билан олтиларда тугар, дегандим.

– Ҳа... яхши... биламан... шунда ҳам...

Роберта Клайдга гангиб ва ҳаяжонланиб қаради. Унда ҳозирда қўрқув ва ғам, маъюслик ва гумонсираш, алам ва изтироб аралаш-қуралаш бўлиб кетган, буларнинг бари Клайдга тикилган йирик кўзларидан билиниб турар, Клайдга эса чиндан ҳам яхши иш қилмадинг, пасткашликка бординг, деяётгандай бўлар, Клайд шунинг учун ҳам ўзини қайга қўйишни билмасди. Клайд Робертанинг қарашига ортиқ чидаш беролмаганидан, бирдан тутақиб кетди, доимо оқаринқираб юрадиган юзи кип-қизариб кетди. Роберта эса унинг бирдан қизариб кетганини гўё сезмагандай ёки унга парво қилмагандай қўшимча қилди:

– Мен газетада Гловерсвилдаги кеча ҳақидаги мақолани ўқидим, бироқ унда амакиваччаларинг ҳақида ҳеч нима дейилмаган. Улар боришганмиди?

Роберта гўё Клайдга ишонмаётгандай, унинг саволида биринчи марта гумонсираш сезилди. Клайд буни ундан сира ҳам кутмаганидан, айниқса жуда хижил бўлиб кетди ва жаҳли чиқди.

– Боришганди, албатта, – алдади у. – Яна нега сўраяпсан? Сенга боришди, дегандим-ку?

– Шунчаки айтяпман, жоним. Билмоқчи бўлудим. Бироқ газетада лиқурглик бошқа қизларнинг ҳам исмлари борлигини кўрувдим. Улар ўзинг тез-тез гапириб турадиган Сондра Финчли, Бертина Крэнстонлар. Менга эса фақат опа-сингил Трамбалларнигина айтувдинг.

Робертанинг бунақа гапириши Клайднинг аччиғини келтириб, алам қилиши керак эди, буни ўзи ҳам дарҳол тушунди.

– Ҳа, мақолани мен ҳам ўқувдим, унинг ҳаммаси ёлғон. Мабодо, улар боришган бўлса ҳам мен кўрмадим. Газеталар доим ёлғонни чиқаришади.

Клайд жуда расво бўлиб қўлга тушганидан хуноб бўлиб, тутақса ҳам баҳоналари дурустроқ чиқмас, бунни ўзи ҳам билиб турарди. Клайд шундан кейин Роберта сўроқ қилаётганига гижинди. Нима ҳаққи бор? Гўё Клайд хоҳлаган ерига боролмай, ундан рухсат сўраши керак бўлгандай қилади-я.

Роберта энди ундан ўпкаланишни ҳам, тортишишни ҳам бас қилиб, Клайдга қараб турар, чехраси маъюс, таҳқирлангани сезилиб турарди. У Клайдга сал-пал ишонар ва айна пайтда буткул ишонмасди ҳам. Эҳтимол, унинг сўзларида жон бордир. Бу ерда бошқа муҳим нарса бор: Клайд Робертани шундай севиши керакки, унга ёмон муомала қилишнинг ёки ёлғон гапиришнинг ҳожати ва иложи бўлмасин. Аммо яхши ва ҳаққоний бўлишни истамаганидан кейин начора? Роберта Клайддан нари кетиб, ноилож бошини чайқаб қўйди.

– Ёлғон тўқиб юришингнинг сира кераги йўқ, Клайд, – деди у. – Наҳотки, тушунмасанг? Қаерда бўлсанг бўлавер, менга бари бир, фақат олдинроқ айтиб қўйишинг, Рождество кечасида ўзимни шундай якка-ёлғиз ташлаб кетмаслигинг керак эди. Мана шуниси мени хафа қилади.

– Мен ёлғон тўқиётганим йўқ, Берта, – Клайд аччиғланиб гап қайтарди. – Мен борини айтяпман, газетада бўлар-бўлмас гапларни ёзаверишади. Грифитслар у ерда бор эди, бунни исботлаб бераман. Бугун эса, бўшадим дегунча олдинга келдим. Нега тутақасан? Сенга ростини айтганман: кўнглимга нима келса, ўшани қиламан. Мени сўнгги дақиқада таклиф қилиб қолишди, бормасам бўлмасди. Кейин эса чиқиб кетолмадим. Нимага жаҳд қиласан?

Клайд Робертага тик қараганди, у мулоҳаза бобида енгилиб, нима қилишини билмай қолди. У газетадаги, бўлғуси Янги йил кечаси ҳақидаги

гапларни эсласа ҳам, ҳозир гапиришдан маъни чиқмаслигини сизди. Бундай қувноқ, бахтли ҳаёт ўзига эмас, балки Клайдга насиб қилгани учун ҳам, унинг зўр жойлардан бери келмай юрганини ўйлаш Робертани изтиробга соларди. Шунда ҳам жуда ғайирлиги келаётганини билдиришга ботинолмади. Юқори табақа одамлари, Клайд ҳам, унинг таниш-билишлари ҳам бор вақтларини ўйин-кулги билан ўтказишади, Робертанинг эса вақти жуда ҳам кам... Ундан кейин Сондра Финчли ва Бертина Крэнстон деган қизлар... Клайд уларни кўп гапирар... газетада ҳам уларнинг исмлари кўринарди... Эҳтимол, Клайд улардан бирини яхши кўриб қолгандир?

– Мисс Финчли сенга жуда ҳам ёқадими? – Роберта ғира-шира қоронғиликда Клайднинг афтига тикилиб тураркан, бирдан сўраб қолди. Уни хавотир чулғаб олган эди ва у энди ўзини шунчалик ташвишга солаётган алланималарни жуда-жуда билгиси келар эди.

Клайд бу саволнинг аҳамиятини бир зумда тушунди. Робертанинг ҳамма гапни билгиси келаётгани, ожизлиги, ғайирлиги ҳам шунда мужассам бўлиб, бу унинг қарашидан ҳам кўпроқ овозидан сезиларди. Роберта изтиробда ва хафа бўлган пайтларида овози жуда юмшоқ, мулойим ва ғамгин чиқарди. Клайдни унинг сезгирлиги, бутун гумонларини Сондрага қаратганлиги ҳайратга соларди. Роберта ҳеч нимани билмаслиги керак, бўлмаса, жуда ёниб кетади. Клайд эса жамиятдаги мавқеидан жуда кеккайиб юрар, назарида, мавқеи соат сайин мустаҳкамланиб борарди. Шунинг учун ҳам у Робертага ўзини бемалол тутиб, деди:

– Жиндай ёқади, албатта. У жуда келишган қиз, рақсга ҳам яхши тушади. Бунинг устига, жуда бой ва зўр кийинади.

Клайд, Сондра бошқа жиҳатдан унча айтарли эмас, деб қўшиб қўймоқчи бўлди-ю, аммо Роберта Клайднинг у қизга чиндан ҳам кўнгили қўйганлигини, ўзи билан Клайднинг олами орасида ер билан осмончалик фарқ борлигини сезиб, қўққисдан хитоб қилди:

– Бўлмаса-чи! Унақа пул билан ҳамма ҳам зўр кийиниб юра олади! Ўшанча пулим бўлса, мен ҳам ўхшатиб кийинардим!

Клайд Робертанинг овози бирдан титраб, йиғидан кесилганини кўриб, ҳайрон қолди, ҳатто, қўрқиб кетди. Роберта қаттиқ хафа бўлганини, чидаб бўлмас даражада эзилиб, изтироб чекаётганини ва рашк қилаётганини тушунди, шунда ғаш келиб, яна тутақа бошлади-ю, аммо бирдан раҳми келиб юмшади. Ўзи шу чоққача жўшқин ва садоқат билан севган қизнинг рашкдан ўртанаётганини ўйларкан, қалбида оғриқ турди, нега деганда, Гортензия билан гаплашиб юрганида рашк азоби қанақа бўлишлигини тотиб кўрган-да. У ўзини Робертанинг ўрнига қўйиб кўрди ва шунинг учун ҳам юмшоқлик билан деди:

– Берта, бировдан сўз очсам, дарров жаҳлинг чиқиб кетади-я, шунақаям бўладими? Бу, мен унга бўлакча муносабатдаман, деган гап эмас. Сен ёқадими, деб сўровдинг, мен жавоб бердим, холос.

– Ҳа, биламан, – деб жавоб берди Роберта. У Клайднинг қаршисида ўзини босолмай, ранги ўчиб, қўлларини асабий сиқиб, унга ишонқирамай ва илтижоли боққанича турарди. – Уларнинг ҳамма нарсаси бор, буни ўзинг биласан, менда эса ҳеч вақо йўқ! Уларнинг ҳамма нарсаси бўлгандан кейин менга йўл бўлсин?..

Роберта яна гапиролмай қолди, кўзларига ёш келиб, лаблари титраб кетди. У шоша-пиша юзини қўллари билан тўсганича тескари қаради. Робер-

та эзилиб йиғлаганидан елкаларигача титрарди. Клайд бу ногаҳоний ҳолдан танг аҳволда қолиб, хижил бўлиб ва кўнгли бузилганидан бир аҳволга тушганди. Робертанинг бу иши муғомбирлик ва Клайднинг эсини жойига келтириб қўйишга уришиш бўлмай, балки кўзи бирдан очилганини кўрсатарди. Роберта ўзини ёлғиз, ташлаб кетилган ҳолда ёр-у дўстларсиз ва келгусида умидсиз ҳолда кўриб ваҳимага тушишини сезар, ўзини ҳозирда зериктирмай юрган одамларнинг барида эса ҳамма нарса ошиб-тошиб ётарди. Робертанинг бундан аввалги йиллари аянчли танҳолик билан ўтган, бу эса ёшлигига заҳар солганди ҳисоби... Қуни кечагина қишлоғига борганида бу нарса жуда билинганди. Роберта энди довдираб ва ноилож ҳолда қолганидан, чиндан ҳам бошини қайга уришини билмасди.

– Қани энди, менинг ҳам бошқа қизлар сингари бахтим келган бўлса! – бу нидо Робертанинг юрагидан отилиб чиқди. – Бирор ёққа бориб, у-буларни кўролсам! Энг чекка қишлоқдаги бир овлоқда катта бўлиш – нақадар даҳшат... Пулим ҳам, кийим-кечагим ҳам – хуллас, ҳеч нимама бўлмаган, ҳеч қачон! Ҳеч нимама ва ҳеч кимим йўқ!..

Роберта гапини тугатмасиданоқ ўзининг заифлиги ва ҳасрат қилаётганидан уялиб кетди. Клайдга ўзининг худди шу қилиғи ёқмаётганини билиб турарди.

– Роберта, жоним! – Клайд ўзининг бепарволигига ич-ичидан ачиниб, Робертани қучоқларкан, унга мулойимлик билан шоша-пиша гапирди. – Қўй энди, шакарим! Қўй! Чин сўзим, мен сени хафа қилмоқчи эмасдим, ишон! Сен жуда эзилганингни биламан, аҳволинг оғир эди. Бошингдан кўп нарсалар кечганини ҳам, мушқул аҳволдалигингни ҳам биламан. Бунақа йиғлашингни бас қилсанг бўлгани! Сени илгаригидай севаман, ишон, доимо

севаман. Сени хафа қилганимга жуда афсусдаман! Ишон, афсусдаман, чин сўзим! Бугун ҳам, ўша жума кўни ҳам сира иложини қилолмадим. Бунинг ҳеч йўли йўқ эди! Энди бундай қилмайман... дурустроқ бўлишга ҳаракат қиламан, чин сўзим. Сен менинг дилбаримсан, жонгинам. Сочларинг бирам ажойиб, кўзларинг ақлли, жуда хушқоматсан, азиз қизалоғим. Рост, Берта! Рақсда ҳам бошқалардан қолишмайсан. Жуда чиройлисан. Қўй энди, жоним, илтимос, сени хафа қилганим учун шу қадар ачиндимки!

Клайд ҳам бундай аҳволда қолган деярли ҳар бир одамга ўхшаб бошидан ўтказган ташвишлар, қийинчиликлар, хўрликларни эслаб, бировнинг аҳволига юрак-юрагидан ачина оларди. Бундай дақиқаларда унинг овози ювош ва мулойим бўлиб кетарди. Она боласига қандай меҳрибон бўлса, у ҳам шундай кўйга туша оларди. Бу эса Робертага жуда ҳам хуш келарди. Бироқ Клайднинг меҳрибончилиги қанчалик кучли бўлса, шунчалик умри қисқа бўларди. У ёзги момақалди роққа ўхшар, бирдан бошланиб, зумда гумдон бўлиб кетарди. Бироқ Роберта Клайднинг тушунадиган ва киши ҳолига ачина оладиган одамлигини билиб олиши учун шу дақиқанинг ўзи кифоя қилар, эҳтимол, шунинг учун ҳам уни кўпроқ севарди. Роберта бундай қараса, аҳволи унчалик ёмон эмас. Клайд уники, муҳаббати ҳам, хайрихоҳлиги ҳам уники. Мана шу фикр ва Клайднинг ширин сўзлари Робертани тинчлантирди, у кўз ёшларини артишга тушиб, бунчалик йиғлоқи бўлиб чиққани учун ачинаётганини овоз чиқариб айтди. Клайдга йиғлаб, оппоқ кўйлагининг кўкрагини ишдан чиқарганим учун кечиргин, бошқа кўз ёши қилмайман, бу сафар кечирсанг бўлгани, деди. Шунда Клайд Робертадаги ўзи кутмаган иштиёқнинг кучидан

таъсирланиб кетиб, унинг қўли, юзи, лабларидан ўпди.

Клайд Робертани ўпиб, эркалаб, сен менинг биринчи, охирги ва энг кучли муҳаббатимсан, деб қаттиқ ишонтирмоқчи бўлар, бу гапи эса ёлғон, нега деганда, ҳозирда кўнгли Робертадан ҳам Сондрага кўпроқ суст кетиб турарди. Роберта ҳам унинг гапларини эшитаркан, Клайдни чакки хафа қилибман, деб ўйларди. Унинг аҳволи, балки унча мақтарлик бўлмаса ҳам, аммо ўтмишдагига қараганда мустаҳкамроқ эди ва анави, бошқаларнинг аҳволидан яхшироқ эди, чунки улар Клайд билан фақат жамоат орасида кўриша олар, аммо улар Клайднинг муҳаббати нақадар ширинлигини билмас эдилар.

XXXII БОБ

Клайд шу қишда Ликургдаги юқори табақанинг расмана аъзоси бўлиб олди, аъёнларнинг бирорта ҳам йиғинидан қолмади. Грифитслар уни дўстларига ва танишларига кўндаланг қилганларидан кейин таниқли хонадонларнинг деярли ҳаммаси уни чақира бошлади. Бироқ кимнинг мавқеи қанақалиги ҳар кимга маълум бўлган торгина бу оламда кўп нарса ҳамённинг катта-кичиклигига боғлиқ бўлиб, баъзи ҳолларда бу қариндошчилик ва ошна-оғайнигарчиликни ҳам босиб кетарди. Номдорроқ хонадонларда ҳар қанақа бахтли ва яхши турмуш қуришнинг туб асоси фақат одамнинг зотигина эмас, балки давлатидир, деган нарса чин ҳақиқат саналарди. Шунинг учун Клайд гарчи жамоатга аралшиб юрган саналса-да, ота-оналар қизларини унга раво кўришмас, чунки миш-мишларга қараганда, Клайднинг ҳамёни қуруқроқ эди. Улар Клайдга таклифнома юборишни эсларидан чиқармасалар ҳам, айни пайтда фарзандлари

ва қариндошларини, уни ҳадеб пашшахўрда қила-вермаларинг, деб пишитиб қўярдилар.

Сондра билан шериклари эса Клайдга ўзларини яқин олиб юришар, ота-оналари ва дўстлари уларга ҳозирча қаттиқ туришмас, шу сабабдан Клайдни ёш-ялангларнинг рақс билан бошланиб, рақс билан тугайдиган кеча ва йиғинларига тез-тез чақириб туришарди. Клайднинг ҳам бунақа кеча ва йиғинларга суяги йўқ эди. Сондра энди Клайдга жуда берилиб қолганидан орадан кўп ўтмай, унинг аҳволи қай даражадалигини тушуниб, харж масаласида уни иложи борича аяшга ҳаракат қиларди. Бертина ва Грэнт Крэнстонлар, шунингдек, бошқа кўпчилик танишлари унинг қўлини тутганларидан, Клайд кўп ҳолларда, айниқса Ликургда бўлиб, чиқим талаб этмайдиган йиғин ва кечалардан қолмасди. Шаҳардан ташқаридаги бирор жойга айтиб қолганларида эса улфатлардан бирортаси автомобилида уни ола кетарди.

Сондра ўзининг Клайдга муносабатида катта роль ўйнаган Скенэктедидаги Янги йил кечасига бориб келганидан кейин (Сондра ўшанда Клайдга кўнгли борлигини кучлироқ сезганди) уни олиб кетгани автомобилида ўзи кўпроқ келадиган бўлганди. Клайд чиндан ҳам Сондрада жуда кучли таассурот қолдирганди. Шухратпараст Сондрага унинг сертаъзимлиги ёқиб тушар ва айна пайтда юрагининг нозик торини чертарди, нега деганда, Сондра Клайдга ўхшаган таг-туглик, ўзига ёқади-ган ва чизигидан чиқмайдиган йигит ёнида бўлишини хуш кўрарди. Ота-оналари унинг Клайд билан апоқ-чапоқ бўлиб кетишига қарши бўлажакларини билар, чунки Клайд камбағал эди. Аввалига у Клайдни ўзига яқин йўлатишни хаёлига ҳам келтирмаган бўлса, энди буни кўнгли қўмсарди.

Бироқ очикчасига бир гаплашиб олиш учун биринчи қулай фурсат Янги йил кечасидан икки ҳафта ўтганидан кейин келди. Ўшанда улар Амстердамдаги хушчақчақ оқшом зиёфатидан қайтиб келишарди. Аввал Белла Грифитсни, ундан сўнг Грэнт ва Бертина Крэнстонларни уй-уйларига кузатиб қўйишди. Шунда автомобилни ҳайдаб келаётган Стюарт Финчли орқасига ўтирилиб:

– Энди сизни обориб қўямиз, Грифитс, – деб қўйди.

Сондра эса ҳали ҳам Клайддан айрилгиси келмаётганидан ўша заҳотининг ўзида:

– Олдин бизникига кирайлик, қайноқ шоколад қуйиб бераман, кейин кетасиз, хўпми? – деб таклиф қилиб қолди.

– Бўлмаса-чи, хўп бўлганда қандай! – деди Клайд хушчақчақлик билан.

– Майли, кетдик, – деб қўйди Стюарт. – Фақат мен бораман-у, таппа ташлайман. Соат тўртлар бўлиб қолди.

– Мана шунақа уканг бўлса, – деди Сондра, – уйимизнинг уйқудаги париси эканлигини ҳамма билади!

Автомобилни гаражга қўйишгандан кейин ҳам-малари орқа эшикдан ошхонага киришди. Стюарт ётгани кетди, Сондра эса Клайдни оқсоч ўтирадиган стол ёнига ўтқизиб, шоколад тайёрлашга киришди. Клайд ошхонадаги мураккаб асбоб-ускуналарни кўриб, оғзи очилиб қолди. У шу чоққача бунақа нарсаларни кўрмаганидан, бойлик ва фаровонликнинг ушбу белгиларини ҳайратланиб кўздан кечирарди.

– Жуда катта ошхона экан-а, – деди у. – Овқат пиширадиган нарсаларнинг кўплигини қаранг-а!

Сондра Клайд буларни энди кўраётганини ва Ликургга келгунича бунақа жойларда бўлмагани-

ни, шунинг учун уни ҳайратга солиш қийин эмаслигини тушуниб турарди.

– Ростданми? – деди Сондра шу вайдан унча пинагини бузмай. – Ҳамма ошхоналар бир хил эмасми?

Клайд ўзига яхши таниш бўлган камбағалликни эслаб, Сондранинг сўзларидан бундан берироқ жиҳозлар ҳақида тасаввури йўқ экан, деган хулосага келди-да, қиз яшаётган тўкин-сочин шароитга баттар беш кетди. Ана бойлик-у, мана бойлик! Бундай қизни олиб, ҳар куни шунақа нарсалар орасида кун кечиришдан ҳам зўр бахт бўладими? Ошпаз ва хизматкорларинг, данғиллама уйинг, автомобилнинг бўлса, кимгадир тер тўкмай фақат буйруқ бериб ўтирсанг. Бу нарса унинг фикр-у ёдини банд қилди. Сондранинг мулоҳазали туришлари ва ҳаракатлари кўзига янада жозибадор кўринарди. Сондра бу ердаги нарсаларга Клайднинг кўзи ўйнаётганини кўриб, булар бари мендан ажрамайдиган нарсалар, демоқчи бўларди. У ўзи Клайд учун бошқа одамларга қараганда кўпроқ оламнинг ёрқин юлдузи, ижтимоий устунлик ва ҳашамат рамзи эканлигини тушуниб олганди.

Сондра алюминдан қилинган одмироқ кострюлда шоколад тайёрлагач, Клайднинг яна кўзини ўйнатиш мақсадида ичкаридан ўхшатиб ишланган кумуш сервиз олиб чиқди. Шоколадни ўймакор кумуш қадаҳга қўйиб, Клайднинг олдига қўйди. Кейин энгилгина сапчиб, стол ёнига ўтирди.

– Бу ер шинамгина-а, тўғрими? – деди у. – Мен ошхонага кириб олишни ўлгудай яхши кўраман, бироқ ошпаз йўқлигида бунинг иложи бўлади. Ошпаз бўлса, сираям киритмайди.

– Ростданми? – деб юборди Клайд ошпазларнинг хусусий уйлардаги ҳунарларидан гофил бўлганидан.

Клайднинг бу гапи унинг жуда камбағал оилада катта бўлганига Сондрани узил-кесил ишонтирди. Шундай бўлса ҳам, бу Клайддан унинг кўнглини совутмади, нега деганда: унга катта умид боғлаётган эди. Клайд: «Ҳозир икковимиз қолганимиз қандай яхши-я, тўғрими, Сондра? Кечанинг охиригача сизни холи топиб, бир сўз айтолмасам-а!» – деганида унинг бетакаллуфлигидан тирноқча ҳам жаҳли чиқмай:

– Шунақами? Жуда хурсандман, – деб қўйди.

Сондра бир оз кибр билан, аммо мулойимгина жилмайди.

Сондра Клайднинг олдида оқ атласдан тикилган кишилик кўйлақда ўтирар, оқ туфлида бўлган оёқлари жуда яқинида бўлиб, ундан келаётган хушбўй атир димоғини қитиқларди. Клайд қизиб кетганди. Ёнида ҳозирги дамда ёшлик, гўзаллик ва бойлик тимсоли бўлмиш Сондра ўтирарди. Нақадар таъсирли воқеа бу! Сондра бўлса Клайд кўз узолмай завқланиб ўтирганини кўриб, ўзи ҳам тўлқинланар, Клайдни сева оладиганга, севган-да ҳам қаттиқ сева оладиганга ўхшарди... Клайднинг қоп-қора ва ажойиб кўзларини айтмайсизми! Сочлари-чи! Сочлари оппоқ пешонасига тушиб турганидан, уларни юзига қўшиб силагиси келарди. Кўллари ҳам нақадар назокатли, асабий ва чиройли! Сондра ҳам Роберта, Гортензия ва Рита сезганлари каби Клайднинг кўллари нақадар ажойиблигини кўриб турарди.

Клайддан эса энди садо чиқмасди. У тилига эрк беришга чўчиётганидан миқ этмас, жимлик жуда оғир ва кескин кечарди. «Қани энди, унга нақадар гўзаллигини айтолсам! Қани энди, уни бағримга тортиб ўпаверсам, ўпаверсам, у ҳам мени ўпса!» Клайд Робертани кўрганидаёқ ўзини тўхтата олмаган бўлса, Сондрага келганда унча шошилмас,

жуда тобидаги бу гўзални эркалаб ва авайлаб бағрига босгиси келарди. Бу истаги унинг кўзларидан ҳам сезилиб турарди. Сондра ҳам буни пайқаганидан ғалати бўлиб қолган, Клайднинг бу авзойидан чўчир, бироқ бу ёғи нима бўларкин, деб қизиқсинарди ҳам. Шунинг учун ҳам Клайдга қараб, масхараомуз ҳолда:

– Сиз менга жуда муҳим бўлган нимадир демоқчисиз, шекилли? – деди.

– Мен сизга мабодо ижозат берсангиз, кўп нарсалар айтмоқчиман, – деди Клайд эҳтирос билан. – Бироқ сиз тақиқлаб қўйгансиз...

– Ҳа, тақиқлаганман... Жуда қаттиқ тақиқлаганман. Айтганимни қилаётганингиздан эса хурсандман.

Сондра шундан кейин: «Сиз бунинг жиддийлигига ростдан ҳам ишоняпсизми?» дегандай айёронана илжайди.

Клайд унинг бу маънодор қарашидан ҳаяжонга тушиб, ўрнидан ирғиб турди-да, қўлини қўлига олиб, кўзларига тик боққанича сўради:

– Наҳотки, гапиришимни ҳам бутунлай тақиқласангиз, Сондра? Йўқ, бунақа бўлиши мумкинмас! Сизга кўнглимда борини айтишни жуда ҳам истардим!

Клайд гапирмаса ҳам нима демоқчилиги кўзларидан яққол билиниб турарди. Сондра Клайдни қиздириш осонлигини билиб турса ҳам, ҳар ҳолда қўйиб беришни истарди. У ўзини сал четга олди.

– Ҳа, тақиқлаганман, албатта. Сиз ҳамма нарсага жуда ҳам жиддий қарайсиз, – деди у ва шу заҳоти беихтиёр жилмайди.

– Мен эса ичимга сиғдиролмаяпман, Сондра, сиғдира олмаяпман. Ноиложман! – Клайд жўшиб, деярли жазавада гап бошлади. – Мени не қўйларга солаётганингизни ўзингиз билмайсиз. Сиз жуда

гўзалсиз! Ҳа, гўзалсиз, буни биласиз. Мен доимо сизни ўйлаганим-ўйлаган. Бу рост, Сондра! Менинг ақл-у ҳушимни олиб қўйгансиз. Кечалари ухламай, сизни ўйлаб чиқаман. Ҳа, шундай, эс-ҳушим ўзимда эмас! Ўзимни қайга қўйишни билмайман. Сизни ҳар кўрганимдан кейин бошқа нарса хаёлимга келмайди. Мана бугун ўша йигитларнинг бари билан рақсга тушдингиз... бунга қандай чидаганимни ўзим ҳам билмайман! Мен эса, фақат мен билан рақсга тушишингизни, бошқаларга эса қарамаслигингизни истайман. Сизнинг кўзларингиз мени ҳайрон қилади, оғзингиз ҳам, даҳанингиз ҳам латофатли, табассумингиз эса жонни олади!

Клайд гўё уни сийпаламоқчи бўлгандай қўлини кўтарди-ю, бироқ тезда тушириб, Сондранинг кўзларига хаёлчан ва завқланиб, гўё... авлиёнинг кўзларига боқаётгандай қараб қолди, бирдан қучоқлаб, ўзига тортди. Сондра Клайднинг гапларидан сал бўшашиб, завқи келиб турганидан типирчилаш ўрнига, фақат унга қаради, холос. Бошқа пайтда эса типирчиллаган бўларди, албатта. У, Клайднинг завқидан сеҳрланиб, эҳтиросларидан таъсирланиб, маст бўлиб кетган ва гўё... фақат агар қўлидан келса... Клайдни, у ютоқиб истаган даражада қаттиқ севиши, жуда-жуда севиши мумкинлигини сезаётгандай бўлар эди. Клайд жуда ҳам келишган, кўнгли унга чопарди. Гарчи камбағал бўлса ҳам, ажойиб, шунақанги серғайрат ва иштиёқлики, танишлардан бирортаси унга ўхшамайди. Сондрага ота-онаси ва ижтимоий мавқеи ҳақидаги фикрлар халал бермаса, қани энди! Клайд билан ҳозирда бундай ажойиб эҳтиросга биргаликда берилса, қандай яхши бўларди-я! Сондра шу дақиқада мабодо ота-онаси бундан хабар топишгудай бўлса, Клайдга тобора яқинроқ бўлиш у ёқда турсин, у билан алоқани йиғиштириб қўйишига

тўғри келишини ўйлаганида юраги орқасига тортиб кетди ва бир дам ўзига келди. Лекин кўнгли бари бир Клайдга чопарди. Клайднинг кўзлари самимий ва мулойим боқар, лабларида кулги ўйнарди.

– Мен сизга бунақа нарсаларни гапиртирмас-лигим керак. Сираям, – Сондра Клайдга муло-йимгина боқаркан, бўшашиброқ қаршилик кўр-сатди. – Бу яхшимас, биламан, шундай бўлса ҳам...

– Нимага яхшимас? Бунинг нимаси ёмон, Сондра? Нега гапиришим мумкин эмас, сизни се-ваман-ку, ахир?!

Клайднинг кўзлари маъюслашди. Сондра бунни сезмай қолмади.

– Ана, холос! – хитоб қилди у. – Мен эса... мен... – Сондра шунда тутилиб қолди. Унинг: «Биз шу йўлдан кетаверсак бўларкан, деб ўйламанг, бизни тийиб қўйишади», деб юборишига сал қолди. Бу-нинг ўрнига эса: – Сизни ҳали яхши билмайман, – деб қўшиб қўйди.

– О, Сондра, сизни шунақанги севаманки, эс-ҳушимни ҳам йўқотганман! Наҳотки, сиз менга шунчалар бепарво бўлсангиз?

Сондра нима деб жавоб қилишини билмай ик-киланиб турарди. Шунда Клайднинг кўзларига ил-тижо, қўрқув ва ғамгинлик қалқди. Бу Сондрага ҳам кучини кўрсатди. У Клайдга ботинқирамай қараркан, ўзига ўзи бунақа бемаъни севгининг охири нима бўларкин, дерди. Клайд эса Сондра-нинг қарашидаги довдирашни сезиб, ўзига тор-тиб, ўпди. Сондра аччиғланиш ўрнига бир неча лаҳза қучоқлатиб турди, кейин эса тезда ўзини ўнглаб олди. Клайдга ўптирганимни у қанақа ўй-ларкин, деган нарса хаёлига келиб қолганидан, тезда ўзини қўлга олганди.

– Энди эса, кетсангиз яхши бўларди, – деди у қатъий, аммо зарда қилмай.

Клайд ўзининг дадиллигидан ҳайратланиб ва жиндай чўчиб, қўрқа-писа ва итоаткорона сўради:

– Жаҳлингиз чиқмадимиз?

Сондра шунда, Клайдни хўжасининг олдида бош эгиб турган қўлдай итоаткорлигини (бу унга ҳам ёқар, ҳам ёқмас, нега деганда, у ҳам Роберта билан Гортензияга ўхшаб бўйсундиришни эмас, бўйсундиришни афзал кўрарди) сезиб, бошини чайқади.

– Бемаҳал бўлиб қолди, – у шундай дея мулоҳим ва сал маъносиз жилмайди.

Клайд бошқа нарса демаслиги кераклигини сезди, унинг тихирлик қилишга юраги ботинмас, ҳаққи ҳам йўқ эди. Пальтосини олиб, Сондрага ғамгин ва итоаткор боқди-да, чиқиб кетди.

XXXIII БОБ

Роберта орадан кўп ўтмай кўнглининг ғаш тортиб, хавотирга тушишлари бежиз эмаслигини сезди. Клайд илгари қандай бўлса, эндиликда ҳам шундай, сўнгги дақиқада ваъдасидан қайтар ё бўлмаса, белгиланган кўни келмай қолар, келолмаслигини олдинроқ айтиб ҳам қўймас, кейин эса ўз одатича айб менда эмас, иложини қилолмадим, деб ишонтиришга уринарди. Роберта гоҳида ҳасрат қилиб, ундан ўпкаланар, баъзан эса индамай аламини ичига ютар, бироқ бу билан бирор нарсани ўзгартириб ва тузатиб бўлмасди. Клайд энди Сондрасиз турулмайдиган бўлиб қолганидан, Роберта нимаики қилмасин, парвосига келтирмас, сал юмшамасди ҳам. Сондра ўзиям жуда жозибали қиз эди-да!

Роберта шунга қарамай, Клайд билан бир жойда эртадан кечгача ишлар, Клайд эса ғайририхтиёр равишда бўлса ҳам, ғамгин, тунд ва ноумид фикрлар уни эзаётганини сезмай иложи йўқ эди. У

вақти-вақти билан Робертанинг нақ шикоятомуз ва айбловчи овозларини жуда яққол ва қийналиб эшитаетгандай бўларди. Ўшанақа пайтларда Клайд Робертани шунчаки кўнглини кўтармоқчи бўлиб, уйда бўлсанг кираман, кечани бирга ўтказсак, деб қўярди. Роберта эса эс-хуши ўзида бўлмагани ва Клайдни ҳали ҳам қаттиқ севганидан йўқ дейишга тили бормасди. Клайд уйига келганидан кейин ўтган кунларини эслар, ҳатто хонасининг ўзи ҳам илгариги муҳаббати аланга олишига ҳисса қўшарди.

Клайд эса барча орзулари амалга ошиши даргумон бўлса ҳам, келажакда зўр тортиб кетишига қаттиқроқ ишонар, Роберта билан алоқам бунга зиён қилмасайди, деб чўчирди. Сондра бундан бир кунмас бир кун хабар топса нима бўлади? Унда жуда расво бўлади-ку! Ё бўлмаса, Сондрага айланишиб юргани Робертанинг қулоғига етиб қолса борми, у ғазаби қайнаб, жаҳл устида Клайднинг авра-астарини ағдариб ташламайдими?.. Нега деганда, Янги йилдан кейин Клайд фабрикада эрталаблари Робертага, гарчи кундузи ёки икки кун олдин олдинга келаман деб ваъда берган бўлса ҳам, Грифитслар, Гарриэтлар ёки бошқа зодагон танишлари бирдан чақириб қолиб, ишнинг белига тепишди, деб гапириб қўярди-да. Ундан кейин эса Сондра уч марта олиб кетгани автомобилида келган, Клайд ўшанда Робертага индамай гойиб бўлганди. Клайд ўшандай пайтларда эрталабгача бирор баҳона топиб, бу ёғини текислаб юбораман, деб ўйларди.

Робертанинг Клайдга муносабати бундай қараганда жуда ғалати ва қолипга сиғмайдигандай туюлар, у Клайдни ҳам ёқтирар, ҳам унга тоқати йўқ эди. Шунинг учун ҳам Клайд пировардида бир қарорга келди: нимаики бўлса ҳам ва ҳатто бу зарба Робертага ўлим зарбаси бўлса ҳам (Клайднинг

бу билан нима иши бор? Унга сира ҳам уйлана-ман, деб ваъда бермаганку!) орани очиқ қилади. Борди-ю, Роберта тинчлик билан ажрашишга рози бўлмаса, у ҳолда Клайд, ҳатто фабрикадаги ўз мавқеидан кечиб бўлса ҳам Роберта билан алоқасини узиши керак. Гоҳида Клайд ўзига ўзи маккор, беҳаё ва бераҳм «йўлдан оздирувчи» бўлиб кўринади. У ўз ҳолича юрган қизни йўлдан урди, Клайдга яқинлашиш эса Робертанинг хаёлида ҳам йўқ эди. Маишат деган нарсанинг инжиқликлари ҳам галати нарса бўлади ўзи: худди ана шу кайфият туфайли, ёлгон баҳона, эътиборсизлик, ваъдага вафосизлик ва амалга ошмаган учрашувга зид ўлароқ, янгитдан Одам Ато ва унинг дўзахи авлодларига муҳрланган: «Хотинингдан кўнглинг қолмағусидир» деган самовий оят кучини кўрса-таётган эди.

Шуни ҳам айтиш керакки, Роберта билан Клайд тажрибасиз ва хом бўлганларидан зурриёд бўлишнинг олдини оладиган фақат энг содда ва қониқарсиз воситаларидан фойдалангандилар. Яна манави икки нарсанинг тенг келиб қолганини кўрмайсизми: Клайд февралнинг ўрталарида Сондранинг ўзига кўпроқ майли борлигини кўриб, Роберта билан фақат жисмоний алоқаларига қатъиян чек қўйибгина қолмай, яна тагин, умуман, ҳар қанақа муносабатларини ҳам узишга деярли аҳд қилган эди. Худди шу пайтда Роберта ҳам Клайд иккиланаётганига ва ўзи Клайдни ҳамон севишига қарамай, уни этагидан тутиш бефойдалигини, шунинг учун ҳам, ўз ғурурини сақлаб қолиш учун, руҳий хотиржамлигини тиклаш учун бу ердан кетса, бошқа иш топса, яшашига имкон яратса, озгина ота-онасига ёрдамлашса, хуллас, уни унутишга ҳаракат қилса, яхшироқ бўлишини равшан тушуна бошлади. Бироқ иш бу ёқда бошқача

чиқиб қолиб, Роберта даҳшатга тушиб, ўлишига бир баҳя қолди. Бир кун у фабрикага келганида кўринишидан аҳволи жуда танг ва оғир кўринарди. У шу пайтгача бунақанги кўйга тушмаганди. Клайд масаласида жуда феъли айниб юрганидан ташқари, гумонсираб юрган нарсаси тўғри чиқиб қолиб, бўлари бўлди. Энди бирор ёққа жўнаб кетишининг иложи йўқ эди. Икковлари ҳам ҳаддан ташқари қатъиятсиз ва майда туйғуларга берилган эдилар, Роберта бўлса унга бўлган севгисини боса олмас эди, хуллас, мана энди икковлари ҳам сира истамаган бир пайтда у ҳомиладор бўлиб қолганди.

Роберта Клайднинг айтганини қилиб келаётганидан бери доимо кун санар, ҳозирча ҳаммаси жойидалигига ишонч ҳосил қилиб хурсанд бўлганча юрарди. Энди эса мўлжалидан қирқ саккиз соат ўтиб кетган, ой кўришидан эса ҳамон дарак йўқ эди! Клайд эса тўрт кундан бери уйига келмас, фабрикада ўзини ҳар қачонгидан ҳам жуда босиқ ва сипо тутиб юрарди.

Энди эса манави иш бўлиб турибди.

Робертанинг Клайддан бошқа суянадигани ҳам, борадигани ҳам йўқ эди. У эса жуда бегона ва бепарво бўлиб қолганди.

Робертани ваҳима босди. У Клайд ёрдам бериш-бермаслигидан қатъи назар, бу мушкул ва хатарли аҳволдан қутулиши осон бўлмаслигини сезар, уйимдагилар, онам, қариндошларим бунини билиб қолишса, нима бўлади, деб уларнинг қай кўйга тушишларини кўз олдига келтирарди. Одамлар нима дейишаркин? Роберта буларни ўйлаганда, беҳад даҳшатга тушди. Жирканч алоқанинг тамғаси! Отасиз бола туғишнинг шармандагарчилигини айтмайсизми!

Роберта эркаклар гапига кириб, кейин чапак чалиб қолган қизларнинг бошига тушган бахтсиз-

ликлар ва вафосизликлар тўғрисида, уларнинг ни-
коҳи ва турмуши тўғрисида кўп гаплар эшитган,
ҳар доим хотин кишига жуда қийин, ҳатто боши-
да эри бўлса ҳам, эридан, унинг муҳаббатидан қа-
ноатланса ҳам, бари бир хотин кишига осон ту-
тиб бўлмайди, деб ўйларди. Масалан, куёви Гейбл
Агнессани шунақа яхши кўрарди. Отаси ҳам она-
сини шундай севарди, Клайд ҳам ишқини изҳор
қилиб, умрбод сеникиман, деб қасам ичиб юрга-
нида жуда ер-у кўкка ишонмасди.

Энди эса... энди!

Аммо Роберта Клайднинг илгариги ва ҳозирги
муносабати ҳақида нима деб ўйламасин, шошил-
маса бўлмасди. Муносабатлари қанчалик ўзгариб
кетган бўлмасин, Клайд Робертага ёрдам бериши
керак. Роберта нима қилишни, кимга боришни
билмайди. Клайд балки билар. Ҳар ҳолда, у бир
вақтлар бирор нарса бўлса, қараб турмайман,
деганди. Роберта аввалига ваҳима қилаётганга
ўхшайман, бу ёғи яхши бўлиб кетар, деб ўйлади.
Бироқ учинчи кун ишқини пучга чиққанидан
кейин жонидан жон қолмади. Бор дадиллиги ҳам
йўқолди. Клайд шу тобда мададга келмаса борми,
жуда яққаланиб қолар, шу ваддан мададга, яхши,
дўстона маслаҳатга муҳтож эди. О, Клайд, Клайд!
Қанийди, энди шунчалар бепарво бўлмаса! У бу-
нақа муносабатда бўлишга ҳаққи йўқ! Тезроқ, ҳо-
зироқ бирор чора топиш керак, бўлмаса... ё худо,
бошимга бало бўлди-ку бу, а!

Роберта соат тўрт билан беш орасида ишини
тўхтатиб, кийимхонага югурди. У ерда жазавага
тушиб, шу хатни ёзди:

«Клайд, сени бугун кечқурун албатта, албатта
кўришим керак. Сен келишинг лозим. У бу гап-
ларни айтмоқчиман. Илтимос, ишдан чиқиб кел
ё бўлмаса, бирор жойда учрашайлик. Сендан ач-

чиғланаётганим йўқ, хафа ҳам эмасман. Бироқ сени бугун кўришим зарур, тушуныпсанми, зарур. Илтимос, қаерда учрашишимизни ҳозироқ айт».

Клайд бу хатни ўқиркан, аллақандай янги, галати ва ваҳимали гап содир бўлганини дарҳол сездди. У ўша заҳоти елкаси оша Робертага қаради ва унинг бўзариб, серрайиб қолган юзини кўрди-ю, учрашамиз, дегандай имо қилди. У Робертанинг авзойидан фавқулодда муҳим нарса айтмоқчилигини пайқади, бўлмаса, нега бунчалик ҳаяжон ва ташвишда? Тўғри, Клайд шу кеча Старкларнинг уйига зиёфатга чақирилганини хавотирланиб эслади, аммо олдин Роберта билан учрашиши керак. Нима бўлдийкин ўзи? Эҳтимол, битта-яримтаси қазо қилгандир ё касал бўлгандир? Онаси ё отаси, укаси, ё сингласига бир нарса бўлганмикин-а?

Клайд соат беш яримда Робертанинг нега бунчалик ранги ўчиб, ваҳимага тушаётганини ўйлаганича ваъдалашилган жойга йўл олди. У айна пайтда ўзига ўзи Сондра билан боғлиқ орзуларим рўёбга чиқиши мумкин, шунинг учун ҳам Робертага ортиқча раҳм қилиб, ўралашиб қолмаслигим, Робертадан нарироқда, ўз ўрнимга туришим керак, унга ҳушим аввалгидай эмаслигини билиб олсин, деди. Соат олтида учрашув жойига келганида, дарахтга суянганича хомуш ҳолда турган Робертани кўрди. У жуда эзилган ва ноумид кўринарди.

– Нима гап, Берта? Нега бунча қўрқиб кетдинг? Нима бўлди?

Робертанинг ёрдамга муҳтожлиги шу қадар очиқ-ойдин кўриниб турардики, Клайднинг сўнган муҳаббати бир оз алангаланди.

– Оҳ, Клайд, – деди у ниҳоят, – сенга нима деишни ҳам билмай қолдим!.. Мабодо, бу рост чиқса борми, жуда ёмон бўлади...

Унинг жиддий ва сокин овозида гумон ва ҳасрат оҳанглари якқол сезилиб турарди.

– Нима гап ўзи, Берта? Нега гапирмайсан? – Клайд ҳар ҳолда бемалол ва дадил кўринишини сақлашга уриниб (буни унча ўрнига қўя олмасди) гапини эҳтиёткорлик билан, аммо қатъий такрорлади: – Нима бўлди ўзи? Нега бунчалик ҳаяжондасан? Сочингдан тирнофинггача титраяпсан?

Клайд умрида бунақа кўйга тушмаганидан, ҳаттоки, ҳозирги дамда ҳам нима гаплигига ақли етмасди. Бунинг устига, кўнгли совиганидан Робертани бир балога учраганлиги аён сезилиб турган ҳозирги пайтда унга қанақа муомала қилишини ҳам билмасди. Клайд ахлоқ ва одоб доирасидан сира чиқмайдиган одам бўлганлигидан, гарчи шуҳратпарастлиги йўл қўймаса ҳам, индамай кетолмасди. У қизга ноинсофлик қилолмас, унга раҳм қилиши ё уялиши лозим эди. Бу ҳам етмагандай, у Робертага овора бўлиб, Старкларнинг уйдаги зиёфатга кечикишидан хавотирланар, шу вайдан типирчилаб тургани ҳам сезилиб турарди. Бу Робертанинг назаридан қочиб қутулмади.

– Клайд, – Роберта оғир аҳволда қолиб, дадил ва қатъийлашганидан гапни жиддий ва кескин бошлади, – сенга бир нарса бўлса, мен борман, дегандинг-а, эсингдами? – Клайд тунов кунлари Роберта билан баъзан-баъзан ва энди кўриб тургандек чуқур ўйлаб кўрмай учрашиб турганларини кўнглида қолган илиқлик ва ўзаро талпинишлар уни янгитдан тасодифий ва шубҳасиз, беақл жисмоний яқинликка етаклаганларини эслади, шундан кейин гап нимадалигини дарҳол фаҳмлади. Мабодо, бу рост бўлса борми, Клайд жуда мушкул ва танг аҳволда қолади. Бунга ўралашиб қолганига Клайднинг ўзи айбдор, энди тез ва қатъий ҳаракатга тушиш керак, бўлмаса, охири вой бўла-

ди. Клайд айна пайтда, Робертага яқиндан бери парвойи фалак бўлиб қолганидан сал бўлмаса, бу қизнинг шумлиги, деган хаёлга бораёзди. Роберта кўнглимга текканини сезяпти, шунинг учун ҳам нимаики қилиб бўлса-да, мени кўлдан чиқармасликка, кўнглимни иситишга уринмаяптимикин, деб ўйларди Клайд... Бироқ Клайд бу фикридан тезда қайтди. Нега деганда, Робертанинг кўриниши жуда аянчли ва одамнинг раҳмини келтирарди. У мана шу нарса қанча балоларга гирифтор қилишини кўз олдига келтираркан, хавотири ала-мидан ўтиб тушди.

– Нега бунақа хаёлга боряпсан? – хитоб қилди Клайд. Буни ўзинг билолмайсанми? Эҳтимол, эртага кўнглинг жойига тушиб кетар.

Шундай бўлса ҳам Клайднинг овозидан хавотири сезиларди.

Роберта жуда аянчли қилиб гапирганидан, Клайд ўша заҳотининг ўзида муғомбирлик қиляпти, деган фикридан қайтишга мажбур бўлди. У ҳали ҳам рўй берган воқеадан ҳуркиб турганидан қўшиб қўйди:

– Э, бу ҳали гумон. Эҳтимол, икки-уч кун кечикиб ҳам келар ё нотўғрими?

Клайднинг гапириши унинг ҳуркаётгани ва ғирт хомлигини очиқ кўрсатиб турарди. Роберта унинг бунақалигини шу чоққача сезмаганидан жуда ваҳимада қолди.

– Йўқ, йўқ, унақа эмас. Мабодо, бу рост бўлса, ўлдим деявер! – хитоб қилди Роберта. – Сенингча, нима қилишим керак? Нима ичсам бўларкин, билмайсанми?

Клайднинг Робертага етишмоқчи бўлган пайтларидаги ҳамлакорлиги ва ўзига ишончини кўриб, Роберта уни тажрибали, иш кўрган, ҳаётни икир-чикиригача биладиган, хатарми, тушкунлик-

ми – нимаики тўсиқ бўлса, бемалол бартараф қила оладиган йигит деб ўйлаганди. Энди эса Клайд... жуда довдираб ўтирибди. Амалда эса Клайд жинс сирлари, бунда тўсиқ бўладиган ишқалликлар ҳақида ўзининг ёшидаги ўспиринлар каби жуда кам нарса биларди. Буни ҳозирда ўзи ҳам сезиб турарди. Тўғри, у бу ерга келмасидан бурун Канзас-Сити ва Чикагода Ретерер, Хигби, Хегланд ва бошқа дастёрлар билан судрашиб юрганида, улардан ҳар хил гаплар ва ваҳимали ҳикояларни кўп эшитганди. Клайд эндиликда ошналари ўшанда роса олиб қочишган бўлсалар ҳам, билган нарсалари ўзларига ўхшаган қизлардан эшитганларидан нарига ўтмаслигини фаҳмлаб турарди. Клайд ошналаридан эшитган нарсаларини ғира-шира эслади. Ошналари алдоқчи врачлар ва шубҳали аптекачилар ўйлаб чиқарган ҳар хил махсус дори-дармонлар ва сақланиш воситаларини билишарди, холос. Бундай врач ва аптекачиларга Хегланд билан Ретерер савиясидаги одамларнинг иши тушарди-да, Клайднинг ўзи бу борада оғайниларидан ўтолмаганида ҳам, Ликургдай шаҳарда бунақа воситаларни қандай қилиб топа олади? У Дилларддан узоқлашиб кетганидан бери бунақа мушкул аҳволда қолганда югуриб борса бўладиган ошналар ҳам, садоқатли дўстлар ҳам орттиролмаганди.

Энг яхшиси, бирорта аптекачининг олдига бориш керак. Унга жиндай қистирилса, бирор фойдали нарса ё йўл-йўриқ беради. Клайд ўйлаб-ўйлаб, шуни топди. Бироқ унинг берадиган дориси қанча тураркин? Аптекачи билан гаплашишнинг охири бахайр бўлармикин? Сўраб-суриштириб қолмасмикин? Индамасмикин? Менинг олдимга бир одам буни илтимос қилиб келди, деб бировга валдираб юрмасмикин? Клайд Гилбертга жуда ҳам ўхшайди, Гилбертни эса Ликургда ҳамма танийди.

Битта-яримта Клайдга Гилберт деб ўйлаб, тагин... ҳар хил миш-мишлар кўпайиб, кейин тахири чиқмасмикин?

Сондрани ўзига энди қайириб олган бир пайтда бу фалокат чиқиб турганини айтмайсизми! Сондра Клайдга энди унча-мунча ўптирар ва ҳаттоки, баъзи совға-саломлари билан кўнгли борлигини исбот қила бошлаганди. Клайд ишдан қайтиб келганида, ўзи йўқлигида неча маргалаб бу ерга галстуклар, олтин қаламча ёки бир қути зўр дастрўмол ва Сондранинг «С.Ф.» ҳарфлари ёзилган кичкинагина ташрифномаси ташлаб кетилганини кўрган пайтлари бўларди. Шунинг учун ҳам Клайднинг истиқболи яхши бўлажагига ишончи тобора ортиб борарди. Эҳтимол, Сондра кўнгли қўйганича турса, ўзини шундай оқилона ва муғомбирона тутса ва унинг ота-онаси Клайдга жуда ҳурпайиб олмаса, Клайд ҳатто унга уйланиши ҳам мумкин. Албатта, бунга унинг ишончи комил эмас, Сондра шу пайтгача Клайднинг жиғига тегиб, ўзини у ёқ бу ёққа ташлаб кўнглида нима борлигини яшириб келар, бу эса унинг нархини баттар оширарди. Шунда ҳам Клайд буларнинг баридан Роберта билан иложи борича тезроқ, лекин эҳтиёткорроқ ва гап тегмайдиган қилиб алоқасини узиши кераклигини таъкидлаб турарди.

Клайд шу ваздан ясама дадиллик билан деди:

– Бугун мен сенинг ўрнингда бўлганимда гап емасдим. Эҳтимол, бу ўтар-кетар. Ҳозир ҳеч нима ни билиб бўлмайди. Ҳарқалай, менга вақт керак. Кўрайлик-чи, нима қилса бўларкин. Сенга бирор нарса топиб берарман, дейман. Фақат бунақа куюнаверма, илтимос!

Клайд ўзини хотиржам кўрсатмоқчи бўлса ҳам, ичини ит тирнарди. У чиндан ҳам довдираб қолганди. Робертадан бундан буён иложи борича

Ўзимни нарироқ тутмасам бўлмайди, деган олдинги режасини амалга ошириш энди осон бўлмасди. Нега деганда, энди унга жуда жиддий хатар қўндаланг бўлган, бунда у-бу қилиб, жавобгарликни бўйиндан соқит қилиш қийин эди. Роберта ҳали ҳам унинг қўлида ишларди-да. Клайднинг ўзи унга хатлар ёзган, биттагина сўздан кейин текшир-текшир бошланиб, кети ишқал бўлиши мумкин-да. Шунинг учун ҳам Клайд Робертага тезда ва пинҳона ёрдам бериши, буни биров билмаслиги ва эшитмаслиги ҳам керак. Нафсиламрини айтганда, Клайд ўрталаридаги шунча ишдан кейин Робертага қўлидан келганича қарашиш ниятида эди. Мабодо, қўлидан бирор нарса қилиш келмаса (бу иш чапчасига кетиши ҳам мумкин-да, деган хом хаёлга боргани), унда... Роберта билан гаплашмаганман, юрмаганман, деб бу ердан қочиб қолсинми? Кўплар шунақа қилади. Бу ягона чора бўлиши мумкин... Клайд бу ерда ўзини бамисоли қопқонга тушгандай сезар, бировга бир гапни ишона олмасди... Қани энди, буларнинг бари тескарича бўлса...

Ҳаммасидан ҳам чатоғи, Клайд врачга ялинмай, Робертага қанақа ёрдам бериш мумкинлигини сира-сира билмасди. Буларнинг барига пул билан вақт кетгани ҳам майли-я, ишнинг у ёғи ҳам қалтис, яна ким билади, дейсиз. У эртасига эрталаб Робертани кўради, агар ҳеч нима бўлмаса, ҳаракатга тушади, Клайд шундай қарорга келди.

Робертани Клайд шундай оғир пайтда биринчи марта совуқ ва бепарво муомала қилиб ташлаб кетиши эди. У уйига қайтди-да, яна бир оз ўйлаб, даҳшатга тушди. Роберта шунча яшаб, шу чоққача бунақанги азоб-уқубатни бошидан кечирмаганиди.

XXXIV БОБ

Бу мушкул аҳволда Клайднинг қўли узатгани билан кўп жойга етмасди. Унинг Уигэм, Лигет ва баъзи кичик бўлим мудирларидан ташқари маслаҳатлашадиган одами йўқ эди. Улар гарчи жуда илтифотли бўлсалар ҳам, бегонасираб туришар, негаки, Клайдни энди зўр одам ҳисоблаганларидан, унга бетакаллуфлик қилиш кетмайди, деб ўйлашарди. Клайд ҳозирда ўзи ўралашиб, мустаҳкамроқ бўлиб олишга ҳаракат қилаётган даврада эса, ҳар қанча усталик билан бўлса-да, буни битта-яримтадан суриштириб кўриш жуда беўхшов эди. Бу даврадаги йигитлар келишганликлари, дидлари ва ҳамёнларини ишга солиб, хоҳлаган жойларида бўлишар, шунақанги ишратлар қилишардики, бу Клайд ва унга ўхшаганларнинг тушига ҳам киролмасди. Клайд эса, амалда бу одамларга бегона бўлганидан, булардан ҳалиги нарсани суриштиришни хаёлига ҳам келтира олмасди.

Клайд Робертанинг олдидан чиқиши биланоқ Ликургдаги аптекачига ҳам, врачга ҳам, хуллас, бирорта ҳам одамга ялинмаслик керак, деган соғлом фикрга келди. (Айниқса докторга бормаслик керак, нега деганда, бу касбнинг одамлари унга совуқ ва парвойи фалак кўринишар, улар бу бадахлоқликни хуш кўрмай анча-мунча пул ҳам сўрашарди.) Яқинроқдаги бирорта шаҳарга, яхшиси, Скенэктедига бориш керак, у яқин, бунинг устига бошқа шаҳарлардан катгароқ эди. Бу мушкул аҳволдан қутулиш йўлини ўша ердан билса бўлади. Клайд у ердан бирорта дори топмаса бўлмайди.

Клайд Старкларнинг уйига кетаётганида бунга иложи борица тезроқ киришиш зарур бўлганидан, қанақа дорини қидириш кераклигини яхши бил-

маса ҳам Скенэктедига эртасига кечқуруноқ бо-ришга аҳд қилди. Бироқ кейин бунақада бирор чо-расини топгунча яна бир кун ўтиб кетади-ку, деб ўйлаб қолди. Роберта иккови учун бу ишда жиндай кечикиш ҳам жуда хатарли туюлганди-да. Шу важ-дан тезда ҳаракатга тушишга, Старклардан узр сўраб, бугун кечқуруноқ аптекалар ёпилмасидан туриб, Скенэктедига бормоқчи бўлди. Бироқ у ёғи нима бўлади? Аптекачи билан қандай гаплашади? Нимани сўрайди? Клайд аптекачи менга қанақа қараркин, нима хаёлга келаркин, нима деркин, деб боши қотарди. Қани энди, Хегланд билан Рете-рер ҳозир шу ерда бўлса! Улар жон-жон деб ёрдам беришган бўлишарди-я. Ҳатто, Хигби ҳам йўқ де-масди. Энди эса Клайд ёлғиз қолган, Роберта эса ҳеч нимани билмасди... Бирорта дори бўлиши ке-рак-ку, ахир! Мабодо, Скенэктедида иши ўнгидан келмаса, Чикагодаги Ретерерга дарҳол хат ёзади, сир бой бермаслик учун бу битта офайнимга керак, дейди-қўяди.

Клайдни Скенэктедида биров танимайди, шу-нинг учун (бу фикр ялт этиб хаёлига келди) яқин-да уйланувдим, деса бўлмайдимми? Ўзи анча катта бўлиб қолганидан уйланган одамга ўхшаши жуда мумкин эди-да. Хотинимнинг «муддати ўтиб кет-ди» (Хигбидан эшитган жумласини эслади), ҳозир бола кўришга иложимиз йўқлигидан, хотинимнинг аҳволини енгиллаштирадиган бирор дори олмоқ-чийдим, дейди. Тўғри, бу яхши фикр! Ёш эр-хо-тин шунақа мушкул аҳволга тушиб қолиши мум-кин эди-да. Эҳтимол, аптекачининг раҳми келиб, Клайдга бирор чорасини айтар. Нега ҳам айтма-син? Бу ерда ҳеч қанақа жиноят йўқ. Биттаси ё иккитаси йўқ дер, учинчиси ҳўп деб қолса, ажаб эмас. Клайд ўшанда бу кўнгилғашликлардан қу-тулади. Клайд бундан кейин саводи чиқмай қолса

ҳам, иккинчи марта бунақа ёмон аҳволга тушмайди. Ҳеч қачон! Бу жудаям даҳшат экан!

Клайд жуда ҳаяжонланган ҳолда Старкларнинг уйига йўл оларкан, ҳар дақиқа сайин асабийлашарди. Тановул қилиб бўлишлари биланоқ соат тўққиз яримда у соҳиби хонадонларга бу ерга келар олдимда бўлимнинг бир ойлик ҳисоботини сўраб қолишди, идорада буни қилолмаганимдан уйга бориб, ишламасам бўлмайди, деди. Старкларга Клайднинг мартабали бўлиш ниятида бунчалик тиришиб ва қаттиқ ишлаётгани маъқул келди. Улар Клайдга хурсандлик билан жавоб беришди.

У Скенэктедига келганидан кейин, Ликургга охирги поезд қайтишигача озгина вақти борлигини пайқади. Шунда юраги пўкиллашга тушди. Ўзи уйланган одамга ўхшармикин, гапига ишонармикин? Бундан ташқари, бунақа дорилар жуда хатарли ва тақиқланган бўлади, ҳатто аптекачиларнинг ўзлари ҳам шунақа дейишади...

Клайд шу маҳалда ҳам чароғон бўлиб турган марказий кўчанинг бошидан оёғигача бориб йўл-йўлакай учраган аптекаларга тикилиб бораркан, ҳар бир аптека қандайдир бир сабаб билан таъбига ўтиришмасди. У аптекалардан бирида пештахта ёнида бақалоқ, соқоли қирилган, эликларга борган кишини кўрганида, унинг кўзойнаги ва оқара бошлаган сочларидан ҳайиқди. Албатта, бу одам Клайддек ёш харидорга бунақа нарсаларни сотмайман, деб қўя қолади, унинг уйланганман, деганига ҳам ишонмайди, бирор қиз билан хуфия алоқаси бор экан, деб гумонсирайди ҳам. Аптекачи кўринишдан савлатли, художўй боадаб ва дуруст одамга ўхшарди... Йўқ, йўқ, бу одамга гапириб бўлмайди. Клайднинг ичкарига кириб, унга юзма-юз бўлишга юраги бетламади.

Бошқа бир аптекада Клайд жуссаси кичик, юзи буришган бўлса ҳам кўринишидан чаққон ва бамаъни, ўттиз беш ёшлардаги кишини кўрди. У назарида, мосроқ туюлди. Бироқ шу пайтда ёши йигирма-йигирма бешларда бўлган аёл унга боқиб турганини пайқаб қолди. Аёл Клайдга, сизга нима керак, деб қолса у ёғи нима бўлади? Унда оғир ва танг аҳволда қолади-ку! Ё бўлмаса, у, Клайд аптекачи билан гаплашаётганини эшитиб қолса-чи? Хуллас, Клайднинг бу аптекадан ҳам ҳафсаласи совида, учинчи, тўртинчи ва бешинчисига ҳам бирдай оёғи тортмади. Бирида харидорлар бўлар, бошқасида бир йигит билан бир қиз содали сув ичиб туришар, бошқа яна биридаги аптекачи ойнаванд эшик яқинида турганидан Клайднинг ичкарига қараганини кўрганди. Клайд аптекачининг бундай туришидан чўчиганидан, кирсаммикин ё кирмасаммикин, деган нарсани ҳам хаёлига келтира олмади.

Клайд шунча аптекаларнинг ёнидан қуруқ ўтиб кетганидан кейин, ахири бирор нарса қилишга жазм этди. Бўлмаса, вақтини бекорга ўтказиб, йўл харажатига тушиб, Ликуртга қуппа-қуруқ қайтиб кетаверади. У ён кўчадаги аптекага қайтди. Бундан бир неча дақиқа олдин унда аптекачининг бекор ўтирганини пайқаганди. Шундан кейин бутун дадиллигини ишга солиб, ичкарига кирди.

– Мен у-бу нарсани билмоқчийдим, – деб гап бошлади у. – Менга айтиб беролмайсизми... Сизга айтсам, ҳамма гап... мен яқинда уйлангандим, хотинимнинг мўлжалдаги вақтидан ўтиб кетибди, бола кўришга эса ҳозир иложимиз йўқ. Хотинимга ёрдам қилишнинг йўли бўлармикин?

Клайд, гарчи ичида аптекачи гапимга ишонмайди, деб асабийлашиб турса ҳам, тез ва ўзини бирмунча дадил тутиб гапирарди. Бироқ у ўтакет-

ган риёкор, методиклар черковининг аъзоси бўлиб, табиат ишларига сира ҳам шак келтирмайдиган бандага мурожаат қилаётганидан беҳабар эди. Бунақа найранглар худога ҳам хуш келмас, аптекачи ҳам шу важдан Эгамнинг ишларига қовушмайдиган дориларни сақламасди. Бироқ у айни пайтда тижоратни ҳам ўрнига қўйиб юрар, ўз оёғи билан келиб қоладиган харидорни кўкрагидан ҳам итармасди. Шу важдан у Клайдга деди:

– Минг таассуф, йигит, бироқ сизга ҳозир ёрдамим тегмаса керак, дейман. Менда унақа дорилардан сира ҳам йўқ, уларга ишонмаганимдан сақламайман. Эҳтимол, бу ердаги аптекаларнинг бирортасидан топарсиз, лекин билолмадим.

Аптекачи эътиқоди мустаҳкам ва ахлоқ муҳиби сифатида жиддий ва чертиб-чертиб гапирарди.

Клайд ўша дамнинг ўзида бу одам ишини хуш кўрмаётганини тушунди. Клайд ишининг битишига ишонқирамай юрганидан, энди баттар бўшашди. Аптекачи ҳарқалай Клайднинг бу ишини хушламаётганини ошкора айтмаган бўлса ҳам, бошқа бирорта аптекадан топилиб қолар, деди-ку!.. Клайд шунинг учун ҳам пичадан кейин ўзини яна қўлга олди. У яна бирмунча вақт аптекаларнинг деразасидан мўралаб-мўралаб у ёқ бу ёққа юрди. Пировардида, ҳисобда еттинчи бўлган аптекада сотувчининг бир ўзи турганини кўриб қолди. Шундан кейин ичкарига кириб, илтимосни такрорлади. Сотувчи (у аптеканинг эгаси эмасди) қотма, қоп-қора ва чамаси, жуда қув одам бўлиб, сирли равишда ва айни пайтда бемалол ҳолда ўшанақа дори борлигини айтди. «Ҳа, бор, – деди у, – бир қутчасини берайми? Бу олти доллар туради». Клайд дори қанча туришини билмасди. Шу важдан олти доллар ҳам ҳозирги топиш-тутишида уни чақиб қўярди. Бироқ бу пул кетиши муқаррар, шунинг

учун у дорининг умуман топилганига суюниб, дарҳол оламан, деди. Сотувчи қутичадаги дорини олиб келиб, ўраркан, «ўткир» дори, деб шама қилди. Клайд пулини тўлаб, ташқарига чиқди.

Клайднинг шу дақиқагача бўлари бўлиб турганидан, бирдан енгил тортиб нақ ўйинга тушиб юборишга ҳам тайёр эди. Дори энди қўлида, бу албатта фойда қилади, унинг жуда қимматлиги буни кўрсатиб турибди. Шунча мушкулотдан осонгина халос бўлаётганидан, Клайдга ҳозирда дори ҳам қиммат кўринмасди! Клайд яна бошқа маслаҳат ёки кўрсатма бўладими-йўқми, деб сўрашни ҳам унутиб, қутичани чўнтагига солди, ўзини ўзи муваффақият билан табриклаб қўйганидан кейин, шундай оғир пайтда бўш келмагани ва шижоат кўрсатганидан терисига сиғмаган ҳолда ўша дамнинг ўзида Ликуртга қайтиб, Робертанинг уйига чопди.

Роберта ҳам Клайдга ўхшаб, бундай дори топиб келганидан хурсанд бўлди. Уларнинг икковлари ҳам бунақа дори бўлмайди ёки топиш жуда қийин бўлади, деб кўрқишганди. Роберта шу чоққача Клайдни эпчил ва ғайратли деб юрганидан, ҳозирда унга яна қойил бўлди. Клайд Роберта ўйлаганидан ҳам олижаноб ва меҳрибон чиқиб қолганди-да. У ҳар ҳолда Робертани ташлаб кетмади. Роберта эса аввал ташлаб кетса-я, деб жуда бўлари бўлганди. Клайднинг кунни кеча қарагиси келмай юрганларидан қатъи назар, ҳозирги иши Робертани юмшатиб қўйди. Роберта суюнганидан ҳаяжонга тушиб, қутичани очди-да, ундаги маслаҳатни ўқиб, Клайдга бошимга оғир кун тушганда менга қилган меҳрибончилигингни сира ҳам унутмайман, деди, доридан эса умиди зўр эди. Бироқ дорили халтачани очётган дақиқасида бу дори фойда қилмас-я? Унда нима бўлади? Унда Клайд билан бу

масалада қандай келишаман, деб ўйлади. Кейин ичида, ҳозирча борига қаноат қилиб туриш керак, деб дарҳол битта дорини ичиб юборди.

Аммо Клайд Робертанинг астойдил миннатдорчилик билдираётганини кўрди-ю, бундан буён ҳам апоқ-чапоқ бўлиб кетишдан умидвор бўлаётганини сезиб, дарҳол яна ҳў ўша-ўша фабрикадаги бепарво тусига кирди. У энди бу уйда сира ҳам чалғимаслиги ва маишатга берилмаслиги керак. У чин юракдан ишонганидай, мабодо, дори таъсир қилиб қолса, бу уларнинг сўнгги учрашувлари бўлиши керак, бор-йўғи қандайдир бутунлай тасодифий ва аҳамиятсиз учрашувларгина юз бериши мумкин холос. Мана шу кўнгилсизликларнинг бари Роберта билан алоқа қилиши ўзи учун жуда хатарли эканлигини исботлаб берди... Клайд бу қиз деб ўзини сира аямаётган бўлса ҳам эвазига фақат ташвиш ва фалокат орттириб, чиқимдор ҳам бўляпти.

Клайд шунинг учун ҳам яна босиқ ва совуқроқ бўлиб қолганди.

– Ҳўш, энди, ҳаммаси яхши бўлиб кетади, тўғрими? Ҳарқалай, умидимиз катта. Бу ерда саккиз ёки ўн соат давомида ҳар икки соатда биттадан ичиб туриш кераклиги, сал маза қочса, аҳамият бермаслик кераклиги айтилган. Эҳтимол, фабрикага бир-икки кун бормасанг ҳам бўлар, бунинг зарари йўқ, қайтанга бу машмашадан қутулиб оласан. Мабодо, эртага ишга чиқмасанг, кечқурун келиб хабар оламан.

Клайд хушчақчақ жилмайди, Роберта эса унинг ҳозирги бепарволигини илгариги эҳтироси ва меҳрибончилигига сира ўхшатолмаганидан, ҳайрон бўлганича қараб турарди. Клайд уни қанчалик севарди-я. Энди-чи! Роберта шунда ҳам ушбу дақиқада ундан жуда хурсандлигидан самимий

жилмайиб қўйди. Бироқ Клайд бир оғиз ҳам ширин сўз айтмай чиқиб кетиб, эшик ёпилганидан кейин Роберта ўрнига чўкди-да, дорининг кучига ишонқирамай бошини чайқаб қўйди. Бари бир таъсир қилмаса-я? Клайд ўша кўнгли музлиги ва бегоналигича қолаверса-я... Унда нима бўлади? Клайд шунақанги бепарвоки, мабодо, дори фойда бермаса, ўзини бошқа уринтиришни истамайдими ҳам. У шунақа қила олармикин? Робертанинг бундай қўйга тушишига ўшанинг ўзи айбдор-ку! Роберта бу ишни истамаса ҳам ҳеч нима бўлмайди, деб роса тихирлик қилди-ку! Энди бўлса Роберта бу ерда бир ўзи азоб тортиб ётавериши керак, унинг Клайддан бошқа суянадиган бирор кимсаси йўқ, у эса ҳаммаси яхши бўлиб кетади, деб бошқа қизни кўзлаяпти. Ҳаммасига Клайд айбдор-ку, ахир! Наҳотки, шу инсофдан бўлса?

О, Клайд, Клайд!

XXXV БОБ

Олинган дори эса сира ҳам таъсир қилмади. Робертанинг кўнгли беҳузур бўларди, шунинг учун у Клайднинг айтганини қилиб, фабрикага бормай ичини ит тирнаб уйида ётарди. Дори таъсир қилишини кутмай, қандай бўлмасин, бошига тушган фалокатдан тезроқ қутулиш учун дорини ҳар соатда биттадан эмас, иккитадан ичарди. Шундан кейин жуда мазаси кетиб қолгандай бўлди. Клайд соат олти яримда уйига кириб келганида Робертанинг рангида қони қолмай, ёноқлари чўкиб, кўз қорачиқлари кенгайиб, кўзи ҳам катталашиб кетган эди. У Робертага ачиниб кетди. Робертанинг Клайд туфайли шунчалар азоб тортаётгани очиқ кўринар, бундан у ҳам қўрқар, ҳам Робертага раҳми келарди. Клайд айна пайтда жуда гангиб ва

довдираб қолди. Нега деганда, Робертанинг аҳволи ўзгармаган, Клайднинг олдида янги машаққатлар кўндаланг бўлиб турарди. Клайд шундан кейин зўр бериб мағлубиятнинг оқибати нима бўларкин, деб ўйларди. Маслаҳат ва ёрдам сўраб, бирорта докторга бормаса бўлмайдиганга ўхшайди. Бироқ қайси докторга боради, уни қаердан ва қандай қилиб топади? Бундан ташқари, дерди Клайд ичида, бунга пулни қаердан оламан?

Клайд бошқа иложини тополмаганидан кейин яна ўша аптекачининг олдига бориб, ундан бошқа бирор дори ё бўлмаса, нима қилиш кераклиги борасида ақалли маслаҳат олмақчи бўлди. Аптекачидан жиндай ҳақ эвазига Робертани бу аҳволдан қутқарадиган ё бўлмаса, ҳақини бўлиб-бўлиб оладиган бирорта хуфийа иш кўрадиган докторни кўрсатишни илтимос қиладиган ҳам бўлди.

Гарчи бу жиддий, деярли фожиали нарса бўлса ҳам кўчага чиқиши биланоқ Клайднинг кайфияти кўтарилиб кетди. У бугун кечқурун соат тўққизда Крэнстонларнинг уйида Сондра ва бошқа улфатлари билан учрашиши кераклигини эслаганди.

Ўтиришда Клайд Сондра жуда очилиб-сочилганига қарамай, кўз ўнгида мисли шарпадек турган Робертани ўйламай туролмади. Бу ерга йиғилганлардан битта-яримтаси, чунончи Надина Гарриэт, Перли Хайнсми, Вайолет Тэйлорми, Жил Трамбалми, Белла, Бертина ёки Сондрами, Клайд ҳозиргина қаерда бўлиб, кимни кўриб келганини ўйлаб, заррача гумонсираб қолишса, нима бўлади? Гарчи рояль ёнида ўтирган Сондра Клайд кириб келган пайтда қиё боқиб жилмайган бўлса-да, Роберта сира хаёлидан нари кетмасди. Ўтириш тарқагандан кейин Робертанинг уйига яна кириб ўтади. Агар яхши бўлиб қолган бўлса, Клайд ҳам энгил тортади. Мабодо, илга-

ригидай ўзгармаган бўлса, Ретерерга дарҳол хат ёзиб, маслаҳат сўраши лозим.

Клайд юрагини ит таталаб турганига қарамай, ўзини ҳар маҳалгидай хушчақчақ ва хотиржам кўрсатишга уринарди. Олдин Перли Хайнс, кейин Надина билан рақсга тушди. Сўнгра Сондра билан рақсга тушиш навбатини кутаркан, янги бошқотирар суратни тахлашда Ванда Стилга ёрдам бермоқчи бўлиб бошида парвона бўлаётган дўстлар даврасига яқинлашди ва конвертни очмасдан унинг ичидаги хатни ўқий олишини айтди (Клайд бу эски фокус қанақа бажарилишини Бейтонларнинг меҳмонхонаси жавонидаги эски бир тўпламдан ўқиб олганди). У ана шу фокусни кўрсатиб, барчани қойил қолдиришни илгарироқ хаёлидан кечирган, энди эса кўнглини сал бўлса ҳам ёзиш учун усталигини бир кўрсатиб қўйишга жазм этганди. Бу ҳунарнинг сирини Надинага ҳам ўргатиб қўйганидан, унинг мададида барча улфатларни лол қолдирган бўлса ҳам, хаёллари олис-олисда эди. Роберта сира кўз ўнгидан нари кетмасди. Унинг аҳволи чиндан ҳам оғир бўлиб, ҳали бошига бало бўлса-я? У, оласан, деб қаттиқ туриб олиши ҳам мумкин-да. Чунки ота-онаси ва атрофидагилардан жуда қўрқарди. Унда нима қилади? Гўзал Сондрасидан айрилади, у ҳам нега бундай бўлганини билмай қолмайди! Роберта Клайднинг уйланишига кўз тутса, жуда бемаъ依лик бўлади. Клайд бунга юрмайди. Клайд Робертага ҳозир қарашиши керак. Турган гап. Қарашиши керак! Бироқ қандай қилиб? Қанақасига?

Сондра соат ўн иккида кетмоқчиман, хўп десангиз, бирга кетиб, бирпас уйга кирамиз, дегандай имо қилди. Икковлари дарвозахонага етганларида Сондра ҳатто ўптириб, менга кўпроқ ёқа бошладингиз, баҳорда Ўн иккинчи кўлга кўчганимизда

якшанба кунлари сизни келиб турадиган қиламан, деди. Клайд эса Робертага тезда қарашмаса бўлмаслигини ўйлайвериб, жуда довдираб қолганидан, Сондранинг майл қўйганлигидан далолат берувчи бу янги, жуда ажойиб ва ҳаяжонга соладиган галабадан дурустроқ қувона олмади ҳам. Бу эса чиндан ҳам янги, ҳам зодагончасига, ҳам шахсий улкан муваффақият эди.

Клайд шу бугуноқ Ретерерга хат жўнатмаса бўлмайди. Бироқ олдин ўзи ваъда қилганидай, Робертанинг уйига кириб, аҳволи қанақалигини билиши керак. Эртага эрта билан эса Скенэктедига тезда бориб, аптекачи билан гаплашиши керак. Бугун кечқурун Роберта сал ўзига келмаса, бирор чорасини қўриш зарур.

Клайд Сондра бўсасининг мазаси оғзидан кетмай туриб, Робертанинг уйига йўл олди. Робертанинг азобли кўзлари ва қонсиз чеҳрасини кўргандаёқ аҳволи сира ўзгармаганини сизди. Робертанинг аҳволи илгаригидан ҳам баттар, дорини кўпайтириб ичаверганидан бўлари бўлганди. «Дори таъсир қилса қани, – дерди у, – барига чидаса бўларди... Маломатга қолгандан кўра ўлган яхшироқ!» Клайд унинг нима демоқчилигини тушуниб турар, ўзидан қаттиқ хавотирда бўлганидан ташқари, чамаси, Робертага ҳам жони ачирди. Бироқ унинг тунов кунги бепарволиги ва бугун ҳам ёлғиз ташлаб кетганлиги Робертага тушунарли эди, Клайдга суяниб бўлмаслиги юз кўрсатмоқда эди. Ана шу нарса жуда алам қиларди. У Клайд гарчи ташвиш тортаверма, деб юпатаётган, бу дори фойда қилмаса, бошқа дурустроғини топиб келаман, шунинг учун эртага барвақт Скенэктедига жўнайман, деяётган бўлса ҳам, кўнгли бари бир совиғанлигини тушунарди.

Гилпинларнинг телефонлари йўқ, Клайд кундузи Робертанинг хонасига йўламас, Робертанинг

ўзига эса миссис Пейтоннинг уйига кўнғироқ ҳам қилдирмасди. Шу вайдан Клайд эртасига эрталаб ишга Робертанинг уйи ёнидан ўтадиган бўлди. Робертанинг аҳволи яхшиланиб кетгудай бўлса, у дераза пардасини юқори кўтарадиган, акс ҳолда, ярмигача чиқариб қўядиган бўлди. Робертанинг аҳволи яхшиланмаса, Клайд мистер, Лигетга кўнғироқ қилиб, зарур ишим чиқиб қолди, дейди-да, тезда Скенэктедига йўл олади.

Клайд ҳам, Роберта ҳам бошларига тушган ташвишдан жуда эзилиб, юракларида юрак қолмаганди. Клайд Робертанинг аҳволи яхшиланмаса, уни бир ёқлик қилмай қутулиб кетишига кўзи етмасди. Роберта ундан фақат вақтинча мадад олишдан ташқари, каттароқ нарсани оласан, деб талаб қилиши ҳам мумкин эди. Унинг, сени ташлаб қўймайман, деб ваъда бергани Робертанинг эсида турганди-да. Клайд энди, ўшанда шундай деб сўз берганимда нимани кўзда тутгандим, деб савол берарди. Никоҳимга оламан, демаган, албатта. Клайд Робертани олишни хаёлига ҳам келтирмаган, балки ўйнаб-кулиб юришни истаган, бунда Роберта унинг ишқини ўзича идрок этганини жуда яхши билганди. Роберта унинг ниятлари жиддий деб ўйлаганини, бўлмаса, гапига сира ҳам юрмаслигини Клайд ҳам тан олиши керак эди.

Клайд уйига борганидан кейин Ретерерга хат ёзиб жўнатди. Ваҳимада тонг оттириб, эртасига эрталаб Скенэктедидаги аптекачининг олдига йўл олди, нега деганда, Робертанинг дераза пардаси уйнинг ёнидан ўтаётганида ярмигача кўтариғлиқ эди. Аптекачи эса Клайдга бошқа янги дори айтолмади, иссиқ ваннага тушишни маслаҳат берди, холос. Бунинг олдинги сафар айтиш хаёлидан кўтарилган экан. Қийналиб гимнастика қилишнинг ҳам фойдаси бор. Аптекачи, Клайднинг юзидаги

безовталикни пайқаб ва юз берган аҳволдан бениҳоя ташвишланаётганлигини тушуниб, қўшимча қилди:

– Хотинингиз айтган нарса бир ой сурилган бўлса, бу ҳали сизга айтсам ҳеч гап эмас. Бу нарса хотинларда бўлиб туради. Ҳар ҳолда иккинчи ой тугамагунча сизнинг кўнглингиз жойига тушмайди. Бу гапни сизга ҳар бир доктор айтади. Мабодо у асабийлашаётган бўлса, доридан ичаверсин. Дори гарчи таъсир қилмаса ҳам ҳозирча бир нарса деб бўлмайди. Бир ойдан кейин ҳаммаси яхши бўлиб кетиши мумкин.

Клайд бу тасаллидан сал енгил тортиб, кетмоқчи бўлиб ўрnidан турди. Эҳтимол, Роберта адашиб, икковлари ҳам беҳуда ваҳима қилиб юришгандир. Клайд шу заҳотининг ўзида Роберта ҳақдир, бир балога йўлиқишимиз аниқ, ҳеч нарса қилмай бир ой кутилса, фақат вақт кетади, деб ҳам ўйларкан, аъзойи бадани музлаб кетди. Шу важдан у аптекачига деди:

– Мабодо, бунинг охири бахайр бўлмаса, илтимос қилса бўладиган бирорта докторни билмайсизми? Бизга бу жуда жиддий масала бўлганидан хотинимга ёрдам қилсам, дегандим.

Клайднинг ўзини тутиши ва гап оҳангидаги нимадир аптекачига шубҳали туюлди. Бу нарса Клайднинг жуда асабийлашаётгани, гайриқонуний операцияга истак билдираётганда (фармацевт бу нарса бола ташлашга олиб келадиган дори ютишга қараганда бутунлай бошқа иш эканлигини ўзига хос мантиқ билан сезарди) кўринарди. Шунда аптекачининг хаёлидан Клайд уйланмаган бўлса керак, бирор нарса бўлганга ўхшайди, маъсума қизни бу шошқалоқ йигит бир балога дучор қилган, деган фикр ялт этиб ўтди. Шу важдан аптекачининг авзойи ўзгариб, мулойимлиги ва мулозаматидан асар ҳам қолмади.

– Сизга айтсам, – деди аптекачи, – эҳтимол, бу ерда мос доктор ҳам топилар, бироқ мен унақасини билмайман. Бнтга-яримтани бундай докторларга юборолмайман ҳам. Бу ғайриқонуний иш. Ўша врач қўлга тушгудай бўлса, ҳолига вой. Бироқ бу сизнинг ишингиз, албатта, истасангиз, битта-яримтасини қидириб кўришингиз мумкин, – аптекачи қовоғини уюб, Клайдга синовчан ва гумонсираб қараркан, ичида бунақа нусхалардан узоқроқ туриш керак, деган қарорга келди.

Клайд шундай қилиб, Робертанинг уйига ўша доридан кўтариб келди. Роберта гарчи, биринчи қутиси фойда бермагандан кейин иккинчисини нима қиламан, деб жуда тўполон қилса ҳам, Клайд қаттиқ турди. Шундан кейин у бошқача йўсинда ичиб кўришга кўнди. Бироқ Роберта, Клайднинг бунда ҳамма гап шамоллаганинг ва асабийлашаётганингда бўлса керак, деган сўзларини эшитаркан, қўлидан иш келмас экан-да ё бўлмаса, бундан қутулиш икковимизга ҳам нақадар муҳимлигини тушунмаяпти, деган фикрга келди. Дорини янги-ча ичиш фойда қилмаса, нима бўлади? Наҳотки, Клайд бошқа бирор чорасини топишни ўйламаётган бўлса? Клайднинг табиати ўзига яраша эди. У бу ёғи нима бўлади энди, деб хавотирга тушиб, ҳозирда йўлини тўсиб турган ташвишлар жиғига тегиб юрган бўлса ҳам, бир ойдан кейин ҳаммаси изига тушиб кетишига жон деб ишонганидан бемалол кутишга ҳам тайёр эди. Роберта адашган бўлиши ҳам мумкин-да. Эҳтимол, у бекордан-бекорга ваҳима қилиб юргандир. Бу дори фойда қилиш-қилмаслигини яна бир синаб кўриш керак.

Доридан эса иш чиқмади. Роберта гарчи ишлаб тинкамни қуритай, зора, оғир иш туфайли муродим ҳосил бўлса, деган мақсадда (бўлимдаги ҳамма қизлар жуда мазанг йўқ, бу аҳволда ишламас-

лигинг керак, дейишганди) бўшашиб ишга келган бўлса ҳам ҳаракатлари беҳуда кетди. Клайд эса аптекачининг гапига ишонганидан Робертани бир ой кечикса зарари йўқ, деб юпатишда давом этар, Роберта бу гаплардан баттар эзилиб, ваҳимага тушарди...

Ҳамма гап Клайднинг мана шу мушкул вазиятда нодонлик, ёшлик, камбағаллик ва қўрқув сингари сифатларни ўзида жамлаган жуда қизиқдан-қизиқ тимсол эканлигида эди. У ҳаттоки «доя» деган сўзнинг том маъносини ҳам билмас, у аёл кишига қанақа ёрдам бера олишини тушунмасди. Бу пайтда Ликургнинг муҳожирлар яшайдиган кварталида бир эмас, уч доя бор эди. Бунинг устига, Клайд Ликургга яқиндагина келган ва бу ердаги зодагон ёшлар, алоқаси узилган Диллард, фабрика цехидаги бошлиқларнинг айримларидан бўлак ҳеч кимни танимас эди; сартарош, аттор, сигарафуруш ва ҳоказолар сингари тасодифий танишларига келсак, уларнинг ҳаммаси унинг назарида, калтафаҳм ва нодон, қўлларидан ҳеч нарса келмайдиган кишилар эди.

Клайднинг имиллаб, доктор қидиришга киришмаётганига асосий сабаб, уни докторнинг олдига қандай қилиб ва ким боради, деган масала қийнади. Докторнинг олдига Клайднинг ўзи бориши ҳақида гап бўлиши мумкин эмасди. Биринчидан, у бу ерда ҳамма яхши танийдиган Гилберт Гриффитсга жуда ҳам ўхшар, шу ваздан уни одамлар Гилберт, деб ўйлашлари мумкин эди. Иккинчидан, Клайд яхши кийинганидан уни кўрган доктор кўпроқ юлишдан ташқари ҳар хил оғир нарсаларни ҳам суриштириб қолиши мумкин эди... Мана шу ишларнинг барини бошқа бир киши ташкил қилса... то Роберта йўлиққунча унга ҳаммасини тушунтирса... Робертанинг ўзи бора қолса, нима қи-

ларкин? Нимага бормасин? Роберта кўринишдан содда ва беозор, камтарин ва одамнинг раҳмини келтиради. Жуда довдираб ва эзилиб юрган ҳозирги пайтида эса айниқса... Клайд пировардида, тезда бир ёқлиқ қилиниши керак бўлган бу масала бевосита унинг бошида эмас, айнан Робертанинг бошида-ку, деган устумон хулосага келди.

Клайд бундан ташқари, мабодо, Робертанинг ўзи докторга борса, анча арзонга ҳам тушади, деб ўйларди. Робертанинг ҳозирги кўриниши жуда аянчли... Роберта мени бир йигит ташлаб кетган, унинг исмини айтолмайман, деб айтишга кўнса борми... доктор бундай бебахт, сўққабош, ташландиқ қизга ёрдам беришдан наҳотки бош тортса?! Мушкулини текинга осон ҳал қилса ҳам ҳеч гапмас, яна ким билади дейсиз? Ўшанда Клайд бу машмашалардан қутулади-қўяди.

Клайд Робертани шунга кўндириш пайида унинг уйига жўнади. Врачни топса, у билан Робертанинг ўзи гаплашади. Клайднинг аҳволи нозик бўлганидан, ўзи бу ишни қилса бўлмайди. Бироқ у врачдан гап очмасиданоқ Роберта бирор нарсани билиб келолдингми, деб суриштира бошлади. Бошқа бирорта дори сотиладиган жой йўқ эканми, деди. Клайд шунда буни доктордан гап очадиган қулай фурсат деб, фойдаланиб қолди.

– Ҳа, ҳамма аптекаларни айланиб, сўраб чиқдим ҳисоб, барида менга бу дори фойда қилмаган бўлса, бошқаларидан ҳам иш чиқмайди, дейишди. Энди мен ноиложман, фақат битта чора қолди: сен докторга боришинг керак. Билсанг, ҳозир айтган ишингни қилиб, дамани чиқармай кетадиган докторни топиш жуда машаққат, ҳамма бало шунда. Мен бир неча ошналаримдан шунақа докторни суриштирдим, кимга кераклигини айтмадим, албатта. Бу ерда эса бирорта докторни топиш осон

эмас экан, ҳаммаси бунақа қилгани кўрқади. Бу гайриқонуний иш, билдингми? Мен эса шундай қилсак дейман. Айтайлик, мен бунга рози бўлган докторни топаман, сен унинг олдига бориб, воқеани айтиб беришга журъат қила оласанми? Мен шуни билишим керак.

Роберта Клайд докторнинг олдига ёлғиз ўзи боришини таклиф қилаётганини унча тушуна олмай ажабланиб қараса ҳам, бирга олиб бормоқчи бўлса керак, деб хаёл қиларди. Кейин эса Клайднинг олдига врач билан гаплашиш кераклигини кўз ўнгига келтираркан, ўтакаси ёрилиб, хитоб қилди:

– Ё тавба, шу иш билан докторнинг олдига боришимиз кераклигини ўйласам, ваҳима босади-я! Демак, у сиримизни билиб оларкан-да? Ундан кейин бу анави қуриб кетгур доридан жуда катта фарқ қилмаса ҳам, оқибати хатарли-ку, тўғрими?

Роберта қандай ва нима қилиш кераклигини батафсилроқ билмоқчи бўлса ҳам, Клайд унга кўнгилида борини айтолмасди.

– Бунақа сиқилаверма, – деди у, – билишимча, бу нарсанинг сира ҳам зиёни йўқ. Бунга рози бўлган докторни топсам, жуда омадимиз келади. Мабодо, мен доктор топсам, унга ўзинг боришга рози бўласанми, мен шуни билмоқчиман?

Роберта калтак егандай титраб кетди, лекин Клайд пинагини бузмади:

– Сенга айтсам, мен бирга боролмайман, буниси аниқ. Мени бу ерда кўпчилик танийди, ундан ташқари, Гилбертга жуда ўхшайман, уни эса ҳамма билади. Мабодо, мени у деб ўйлашса ёки унинг амакиваччаси, ё қариндоши эканимни билиб қолишса борми, ўлдим деявер.

Клайднинг кўзлари Ликургда сирини очилгудай бўлса, нақадар бебахт бўлишини билдириб турарди, бу кўзларда яна бир шарпа ҳам бор эди. Клайд

Робертанинг мушкул аҳволда қолганидан фойдаланиб, ўзини унинг панасига олиб, жуда паст кетаётган эди. Шунда ҳам Клайд бу режа амалга ошмай қолса, нима бўлади, деган хаёлда ваҳимага тушиб, Роберта нималарни ўйлаб, қандай гаплар гапиришидан қатъи назар, ўз айтганида туришга ҳозирланарди. Роберта эса фақат бир нарсани тушуниб етган эди: Клайд уни докторга ёлғиз юбормоқчи, Роберта шунга ишонгиси келмас эди.

– Йўқ, Клайд, фақат бир ўзим эмас! – хитоб қилди у. – Буни қилолмайман! Йўқ, йўқ! Ўлгудай кўрқаман! Кўрққанимдан ўлгудай довдирасам керак. Ўзинг ўйлаб кўргин, унга қандай қилиб тушунтираман! Сира ҳам эплолмайман. Унга ҳатто нима дейишимни ҳам билмайман! Гапни қандай бошлайман? Йўқ ё сен бирга бориб, унга ҳаммасини тушунтирасан, ё мен ўлсам ҳам бормайман... Менга нима бўлса ҳам бари бир!

Робертанинг кўзлари катталашиб, чақнаб кетди, юзларида тушқунлик ва даҳшат акс этди, ўжарлик билан норозиликдан жуда бошқача бўлиб кетди.

Клайд ҳам бўш келмасди.

– Қанақа аҳволдалигимни биласан-ку, Берта! Мен боролмайман, вассалом. Мени кўриб қолишса... битта-яримта таниса, нима бўлади? Бирга борасан, деб туриб олиш бемаъниликнинг ўзгинаси. Ундан кейин бу мендан ҳам сенга жуда осон. Бирорга ҳам доктор ёлғиз борсанг, кимсан деб унча бош қотириб ҳам ўтирмайди. Сени ташвишда қолганингни, ёрдам берадиган одаминг йўқлигини тушунади, вассалом. Мабодо мен борсам, Грифитслардан эканимни билиб қолади-да, гап-сўз кўпаяди. Мени дарров пули кўп экан, деб ўйлайди. Айтган пулини бермасам, амаким ёки амакиваччанинг олдига боради – унда ўлдим деявер! Шўрим қурийди. Жойимдан айриламан, пулсиз қоламан,

шунақанги машмаша бўладики, қочгани жой топилмай қолади. Хўш, айт-чи, ўшанда нима қиламиз? Сенга ёрдам қилолмайман, албатта. Кейин нима қиласан? Аҳвол жуда оғирлигини эсингни йиғиб олиб, тушуниб қоларсан, дейман. Мабодо, бу машмашага аралашиб қолсам борми, икковимизнинг ҳам ҳолимизга вой. Мен ҳақимда ҳеч ким ҳеч нарса билмаслиги керак, шунинг учун бирорта ҳам докторнинг олдига бормаслигим керак. Бундан ташқари, доктор менга раҳм-шафқат қилмайди, сенга раҳми келади. Бу ҳақда тортишмай кўя қол!

Клайднинг кўзлари кескин ва қатъий боқар, кўриниши ва ҳар бир ҳаракатидан кўрқув самараси бўлган тошбағирлик ёки дўқ-пўписа сезилиб турарди. Клайд нимаики қилиб бўлса ҳам чизигидан чиқмайдиган Робертанинг эмас, балки ўзининг обрўсини сақлаб қолишга жазм этганидан, гапи ҳам кучини кўрсатди.

– О, Парвардигор, Парвардигор! – Роберта бунинг қанчалар даҳшатли эканини дақиқа сайин яққол ҳис қиларкан, кўрқа-писа ва аянчли қилиб деди: – Нима қилишимизни билмайман, сираям ақлим етмай қолди! Мен бунга жазм қилолмайман, вассалом. Бу нақадар кўрқинчли, нақадар даҳшат! Мабодо ўзим борсам, шармандалик ва кўрқувдан ўлиб қоламан.

Роберта гарчи шундай деса ҳам, пировардида, докторга ўзи боражагини сезиб турарди. Бошқа нима ҳам қила олади? Клайднинг ўз хавотири ва ваҳималари бор, уни бўлганича бўлаверсин, деб қандай мажбур эта олади? Клайд эса ҳаммадан ҳам ўзини кўпроқ ҳимоя қилиш мақсадида яна гап бошлади:

– Ундан кейин, Берта, бунинг барини арзонроқ туширишга ҳаракат қилиш керак, бўлмаса, қандай пул етказишни ҳам билмайман. Очиги, бил-

майман! Сенга айтсам, топиш-тутишим ҳам унча кўп эмас, ҳаммаси бўлиб йигирма беш доллар оламан (зўр келгандан кейин очигини айтишга мажбур бўлди). Бир цент ҳам йиғиб қўймаганман. Нега бунақа бўлиб қолганини мендан кам билмайсан-ку! Олганимнинг деярли барини бирга кетказдик. Мабодо, мен борсам, доктор, пули бор экан, деб ўйлаб, кучим етмайдигандан ҳам кўпроғини талаб қилиши мумкин. Мабодо, ўзинг бориб, аҳволинг қанақалигини... ҳеч вақонинг йўқлигини... айтайлик, мен қочиб кетганимни... айтсанг... тушуняпсанми?

Клайд Робертанинг юзи, шунчалар тубанлик ва ярамасликка борасанми, деб нафрат ва ғазабдан қизариб кетганини кўриб, жим қолди. Гарчи бу Клайднинг қув ва ҳаттоки ярамас усталиги бўлса ҳам, заруратнинг ҳоким ва тузатувчи кучи зўр бўлганидан Роберта унинг гапларида бари бир жон борлигини сизди. «Майли, – деди у ўзича, – Клайд мени қалқон қилса қила қолсин, бу қалқон икковимизнинг ҳам жон сақлашимизга хизмат қилади-ку!» Бу иш қанчалар уятли бўлишига қарамай, Робертанинг қаршисида шипшийдам ва дағал бир ҳақиқат қирғоғи турар, аёвсиз ҳақиқат тўлқинлари шу қирғоқларга уриларди.

– Ҳақиқий исмингни айтмасанг ҳам бўлади, – Роберта Клайднинг овозини эшитмасди, – қаердан келганлигингни ҳам. Мен бу ердаги, Ликургдаги докторлар билан алоқа қилмоқчи эмасман-ку! Кейин унга ёнимда йиғиб қўйган пулим йўқ, ҳафталик маошим, бор десанг...

Роберта эс-ҳушимни бир жойга тўплаб олай, деб стулга беҳол чўкди, Клайд эса ёлгонни одам ишонадиган қилиб тўқишдан чарчамас, уларнинг кўпчилиги мўлжалга бориб уриларди. Бу режа қанчалар сохта ва шармандали бўлишидан қатъи назар, Роберта Клайд ҳам ўзи сингари ноилож аҳволда қолганини

тушунарни. Роберта бошқа пайтларда сўзида ҳам, ишида ҳам сира фирромликка йўл қўймай, бағоят тўғри бўлар, ҳозирда бўлаётган ҳаётий тўфонлардан бирида эса ахлоқий меъёрларнинг одатдаги харита ва компаслари ҳам фойда бермасди.

Хуллас, улар Ликургдан нарироқдаги Утика ёки Олбэнидаги докторлардан бирига (бунда докторга Робертанинг ўзи бориши кўзда тутилари) мурожаат қиладиган бўлишди, гап ҳам шу билан тугади. Клайд бунга шахсан аралашмайдиган бўлганидан кейин дадиллиги ортиб, нимаики қилиб бўлса ҳам Робертани юборса бўладиган докторни топишга тезда киришишга жазм этди. Ўшанда бу даҳшатли кўргиликлари барҳам топади. Ўшандан кейин Роберта ўз йўлига кетаверади, шундай қилиши ҳам керак, албатта! Клайд ҳам қўлидан келганича Робертани рози қилиб, ўз йўли билан кетаверади. Шу иш тинчиса бас, уни зўр нарсалар кутиб турибди.

XXXVI БОБ

Орадан соатлар, кунлар, ниҳоят ҳафта, кейин ўн кун ўтса ҳам Клайд Роберта борса бўладиган доктордан бир оғиз ҳам хабар бермади. Клайд шунча гапни гапириб, ваъдани катта қилган бўлса ҳам ҳалигача кимга боришини билмасди. Ўтаётган ҳар бир кун ва соат унинг ўзига ҳам, Робертага ҳам бениҳоя таҳликали эди! Робертанинг қарашлари ва саволларидан дақиқа сайин бениҳоя қийнаётган кучли изтироб сезилиб турарди. Клайднинг ўзи ҳам тезда ва тўғри чора топиб, Робертага ёрдам бериш йўлини топишга уқувсизлик қиляётганидан эзиларди. Робертани ишониб юборса бўладиган врач қайда туради? Буни қандай билса бўлади?

Клайд бор танишларини назаридан бир-бир ўтказганидан кейин, кўнглида Орин Шорт деган эркаклар кийим-кечаги сотиладиган мўъжазгина магазин эгасидан сал-пал иш чиқадигандай туюлди. Орин Шорт Клайд билан барабар йигит бўлиб, магазинида асосан Ликургдаги бойвачча йигитлар уймалашишарди. Орин Шортнинг ўзи ҳам Клайдга ўхшаганроқ эди чоғи. Клайд Ликургга келганидан бери галстук, костюм олиш ва умуман, кийиниш услуги борасида Орин Шорт билан маслаҳатлашиб турарди. Клайд бу йигитнинг чаққон, боадаб ва ажойиблигини кўпдан буён фаҳмлаб юрарди. Шорт қизларга жуда ёқарди. Бунинг устига, у мижозларига сермулозамат, айниқса, ижтимоий пиллапояда ўзидан баландроқ турганлар, жумладан, Клайд билан ҳам муомалани ўрнига қўйиб юрарди. Шорт Клайднинг Грифитсларга қариндошлигини билганидан, зўр тортиб кетишимда мадади тегади, деб умид қилар, шу вайдан у билан қалинроқ бўлиб олишга интиларди. Клайд эса зўр одамларга қариндошлиги вайдан шу чоққача бунақа одамларга унча яқинлашмай юрарди. Шорт жуда мулоим ва эпчил йигитлигидан Клайд берироқ бўлса ҳам унга яхши гапириб юрар, Шорт эса бундан боши осмонга етгудай бўларди. Чиндан ҳам у Клайдни кўрганда эгилиб-букилиб, гоҳо жуда ҳам типирчилаб қоларди. Шунинг учун ҳам Клайд шу пайтгача таниган-билган одамлари ичида Шорт маъқулроқ ва бирорта фойдали гап айта оладиган киши бўлиб кўринди.

Клайд шу баҳонада Шортни эсга оларкан, бўлмаганда сурункасига уч кунгача у билан жуда яхши сўрашиб юришни (Клайд эрталаб ва кечқурун Шортнинг магазини ёнидан ўтарди) мўлжаллаб қўйди. Кейин тегишли замин тайёрлашимга шунинг ўзи кифоя қилар, деб Шортнинг магази-

нига кирди. У биринчи киришида бу қалтис мавзудан гап очишига мутлақо кўзи етмаганди. Клайд Шортга гапириб бериш учун бутун бошли бир воқеа тўқиб қўйди. У Шортга, яқинда фабрикадаги ёш бир ишчи йигит бир илтимос билан келиб қолди, дейди. Ўзи яқинда уйланган экан, хотинининг бўйида бўлиб қолибди, оиланинг эса ҳозирча бола боқишга қурби етмас эмиш. Шунинг учун йигит хотинининг оғирини енгил қиладиган доктор қидириб юрибди. Клайд бунинг ёнига фақат битта янги нарса қўшади. Ҳамма гап шундаки, йигит жуда камбағал, тортинчоқ ва кўп нарсаларга ақли етмайди. Шунинг учун ўзини ўзи эплаб-сеплаб кетолмайди. Клайд шуларни гапирганидан кейин бу ерга келганимга кўп бўлмаганидан унга бирорта ҳам докторни кўндаланг қилолмадим, бироқ у-буларни билганимдан вақтинча битта дорини тавсия қилдим, дейди (Клайд Шортга қўлидан у-бу ишлар келишини ва бунақа нарсаларда маслаҳатга унча зор эмаслигини билдириб қўймоқчи эди). Афсуски, ўша дори таъсир қилмади, шунинг учун кескин чорасини қилмаса бўлмайди, врач керак, деган гапни айтади. Шорт Ликургда кўпдан буён турар, бунгача эса Гловерсвилда яшаган, шунинг учун ҳам ақалли битта врач топиб берар. Клайд шундай деб ўйларди. Шорт гумонсираб қолмаслиги учун буни танишларимга ҳам айтсам бўларди, бироқ бу ғалатиноқ нарса бўлгани учун (буни ўз даврасидагиларга айтса ҳар хил миш-мишлар ва пичир-пичирлар кўпайиб кетарди) сизни безовта қилишга тўғри келди; бировга айтиб юрмайсиз энди, деб пишитиб ҳам қўяди.

Буни қарангки, бугун Шортнинг қўли қўлига тегмаётганидан, у жуда хурсанд ва сўзамол эди. Клайд пайпоқ олиш баҳонасида магазинга кириб келганида Шорт кўзи тушибоқ хитоб қилди:

– Сизни кўраётганимдан беҳад хурсандман, мистер Грифитс! Аҳволларингиз яхшими? Мен ўзим ҳам жуда кечикиб кетдингиз-ку, деб турувдим. Сизга у-буларни кўрсатмоқчиман, уларни охирги марта келганингиздан кейин олдим. Грифитслар компаниясининг ишлари дурустми?

Доимо юзи очиқ бўлган Шортга Клайд ёқиб қолганидан унга жуда гирдикапалак бўларди. Клайд эса хаёлидаги қув режа билан банд бўлиб, тинчи бузилганидан ўзини бемалол тутишга ҳарчанд уринмасин, буни яхши эплаёлмасди. Бунинг устига, у магазинга бош суқиб қўйганидан режасини амалга оширишга киришганди ҳисоби. Шу ваддан у гапга тушди:

– Ишлар зўр кетяпти, нолимаса бўлади, қўлим сира ҳам бўшамайди-да...

Клайд никелдан ясалган айланма илгакдаги галстукларни асабий ҳолда бирма-бир кўра бошлади. Мистер Шорт зумда ўтирилди-да, жавондан бир неча қути олиб, уларни Клайднинг олдидаги ойна пештахтага қўйди.

– Уларни кўрмасангиз ҳам бўлаверади, мистер Грифитс, – деди у, – яхшиси, манавиларга қаранг. Кўрсатмоқчи бўлган галстукларим шулар, булар сизга қимматлик қилмайди. Бугун эрталаб Нью-Йоркдан келувди.

Мистер Шорт ҳар бирида олтитадан галстук бўлган бир неча қутини очиб, уларнинг ҳозирда бозори чаққонлигини тушунтирди.

– Ликургда шуларга ўхшаганини кўрганмисиз? Кўрмаганингизга ишончим комил.

Мистер Шорт Клайдга жилмайиб қўйди. У, гарчи жуда бой одам бўлмаса ҳам, қўли қайга узатса етадиган Клайд билан ошначилик қилишни жон-жонидан истарди. Бу нарса Шортнинг Ликургдаги одамлар орасида обрўсини кўтариб юборарди.

Клайд галстукларни кўздан кечираркан, Шорт рост гапирганлигини тушунарди. У ҳаяжондалигидан фикрлари чалкашиб, гапни ўзи мўлжаллаганидай бошлашга сўз тополмасди.

– Жуда чиройли галстуклар... албатта, – деди у бошқа вақт бўлганда бу галстукларни олса қувонажagini сезиб. – Мен манавиниси, кейин бунисини ҳам ола қолай.

У иккита галстук танлаб оларкан, ўзини бу ерга етаклаб келган анча муҳимроқ ишдан қандай гап очсамикин, деб боши қотарди... Шортдан ўша нарсани сўраши керак бўлганида, нега бу галстукларни олиб, арзимаган нарсаларга пул кетказиб ўтирибди? Шортга бу гапни айтиш қийин... жуда қийин эди! Шунга қарамай Клайд... эҳтимол, жиндай сабр қилиб бўлса ҳам бу гапни унга айтмаса бўлмайди. Гумонсираб қолмасин, деб олдинига яна у-буни кўрган бўлади... пайпоқлардан кўрсатинг, дейди... Буларнинг унга нима кераги бор? Ҳожати йўқ-ку! Сондра яқиндагина ўнтача дастрўмол, бир неча ёқа, галстук ва пайпоқлар совға қилганди. Шундай бўлса ҳам Клайд ҳар гал оғиз очмоқчи бўлганда раҳми келганидан, ҳамма ёғи зирқираётгандай ва гапини хотиржам ва бемалол айтолмайдигандай туюларди. Бу нарсаларнинг бари жуда шубҳали ва омонат бўлганидан сирни оппа-осонгина очиб қўйиши мумкин эди... Клайд бугун Шорт билан буни гаплаша олмайдиганга ўхшайди. Шунда ҳам у айни пайтда ўзига ўзи бунинг яна шунақа қулай фурсати келармикин, дерди.

Магазиннинг ичкарисига кириб кетган Шорт бу пайтда қайтиб чиқди.

– Мабодо адашмасам, сизни ўтган сешанба куни соат тўққизда Финчлиларнинг уйига кириб кетаётганингизни кўрувдим, – деди у жуда хушмуомалалик

ва ҳаттоки хушомадгўйлик билан жилмайиб. – Уларнинг уйи ва боғи жудаям зўр-е!

Клайд ўзининг бу ердаги зўрлар билан яхши алоқаси Шортда катта таассурот қолдирганини биларди. Нега деганда, унинг гапиришидан ҳаддан ташқари беш кетгани сезилиб турарди. Клайд Шортнинг бунчалар эгилиб-букилиб турганини кўрганидан кейин нимани гапираверса ҳам бўлади, деб ўйлади. Оғзидан нимаики чиқса, у жон деб кулоқ солади. Клайд сал ўзини босиб олиш учун бир жуфт пайпоқ танлади-да, кейин деди:

– Ҳа, дарвоқе, эсимдан чиқаёзибди. Сиздан у-буни сўрасам девдим. Эҳтимол, айтиб бера оларсиз. Бизнинг фабрикада битта ишчи бор, ўзи ёш йигит, яқинда уйланган, бор-йўғи тўрт ой бўлдиёв... ўша десангиз, хотинидан жуда хавотир оляпти...

Клайд гапини давом эттирсаммикин-эттирсаммикин, билмай тутилиб қолди: Шортнинг ранги бир оз ўзгариброқ қолганини пайқади. Бироқ гапни очиб қўйганидан кейин ҳеч қайга қочолмасди. Шу ваздан бир асабий кулимсираб, қўшиб қўйди:

– Нега уларнинг ҳаммалари менинг олдимга келишаверади, билсам ўлай агар! Улар чамаси, мени бунақа нарсаларни жуда яхши билади, деб ўйлашса керак-да (Клайд яна қулди). Мен эса бу ерда янги одамман, шунинг учун унга нима дейишимни ҳам билмайман. Сиз эса, менимча, Ликургда кўпдан бери турасиз, шунинг учун сиздан сўрамоқчи бўлдим...

Клайд қўлидан келганича такалуфсизлик билан гапираётган бўлса ҳам, хато қилаётганини сезарди. Наҳотки, Шорт уни бемаъни ё тентак деб ўйласа? Бироқ Клайднинг бунақа илтимос билан Шортга келганлиги уни ҳайратга солган (Шорт Клайднинг тўсатдан кескин ва асабий ҳолга тушганини пайқаганди) бўлса ҳам, нозиклигига қара-

май, шунақа иш билан олдиға ишониб келганлиги унга ёқди. Шорт дарҳол ўзига келиб, аввалгидай хушмуомалалик билан жавоб қилди:

– Бўлмаса-чи, мистер Грифитс, мабодо сизга бирор нарсада ёрдамим тегса, жуда хурсанд бўламан. Нима гап ўзи?

– Сизга айтсам, – Клайд Шортнинг самимий жавобидан кейин бир оз дадилланиб, бу даҳшатли мавзудаги гапга сирли тус бермоқ учун овозини пасайтирди, – хотинининг мўлжалидаги пайтдан икки ой ўтиб кетибди. Унинг эса бола кўришга имкони йўқ, ҳозир бунинг йўлини тополмай гаранг. Бундан бир ой олдин биринчи марта олдимга келганида фойдаси тегадиган битта дорини (Клайд бу гапни бунақа пайтда билагон ва эпчиллигини, бунақа нарсаларни яхши билишини билдириб қўйиш учун айтаётганди) маслаҳат берувдим. Чама-си, улар доридан яхши фойдаланиша олмаганга ўхшайди. Ҳар ҳолда, йигитнинг тинчи бузилиб, хотинини бирорга докторга юборсам деяпти, тушуняпсизми? Мен эса бу ерда ҳеч кимни танимаيمان. Яқинда келганман-да. Бу Канзас-Ситида ёки Чикагода бўлганда-ку, нима қилишни ўзим билардим-а. У ерларда мен уч ёки тўртта врачни биламан (Клайд Шортни гангитмоқчи бўлиб, маънодор жилмайди). Бу ерда эса бошқа гап. Мабодо, буни танишларимдан суриштирсам борми, бу қариндошларимнинг қулоғигача етади, улар буни бошқача тушунишлари мумкин. Мен шунинг учун ҳам эҳтимол сиз бирортасини биларсиз ва кўрсатарсиз, деган хаёлга бордим. Менга бу ишнинг мутлақо алоқаси бўлмаса ҳам йигит бечорага жуда раҳмим келяпти.

Клайд жим қолди. Шорт диққат ва хайрихоҳлик билан гапига қулоқ солганидан Клайднинг унга ишончи олдингидан ҳам ортди. Шорт гарчи таажжубда бўлса ҳам, Клайдга фойдаси тегаётганидан жуда мамнун эди.

- Сиз икки ой ўтган деяпсизми?
- Ҳа.
- Ўзингиз айтган дори фойда қилмадимми?
- Ҳа.
- Доридан иккинчи ойда ҳам фойдаланганми?
- Ҳа.

– Хўш, бу чиндан ҳам чатоқ. Бу ёғи ёмон бўлма-са деб қўрқаман. Сизга айтсам, мистер Грифитс, менинг ҳам Ликургга келганимга кўп бўлгани йўқ. Бу магазинни сотиб олганимга бир ярим йил бўлди. Гловерсвилда бўлганимда-ку... – у бир зум Клайд сингари буларнинг барини айтиб ўтириш ақдан бўлармикин, деб жим қолди-да, бир неча сониядан сўнг гапида давом этди: – Бу ишни бу ерда ҳам, бошқа шаҳарда ҳам тўғрилаш унча осонмас. Докторлар доим ишкал чиқишидан қўрқишади. Тўғри, бу ердаги бир қиз врачга борганини эшитувдим. Врач бу ердан бир неча миля нарида туради. Қиз жуда яхши оиладан экан, врачга уни олиб борган йигитни ҳам ҳамма таниркан. Врач нотаниш одамнинг ишини бажаришга кўнармикин-кўнмасмикин, билмадим. Айтгандай, бунақа ишлар доим бўлиб туради, сиз ҳам уриниб кўрсангиз бўлади. Мабодо, ўша ишчини докторга юборсангиз, унга тайинлаб қўйинг, менинг исмимни айтмасин. Сизга айтсам, мени бу ерда мени ҳамма танийди, шунинг учун бундай ишга аралашиб қолишни сира истамайман. Яна охири ишкал чиқса...

Клайд ҳам миннатдор бўлиб жавоб қилди:

– Албатта! Буни у тушунади. Мен унга офиз очмайсан, деб қўяман.

Клайд ёнидан дафтарча ва қалам олиб, эсимдан чиқиб қолмасин, деб докторнинг исми билан манзилини ёзиб олди.

Шорт Клайднинг енгил нафас олганини кўриб, ичида ҳақиқатда шундай ишчи йигит бормикин

ўзи, деб қўйди. Клайднинг ўзи фалокатга йўлиқмаганмикин? Бўлмаса, нега қандайдир ишчи йигитнинг ташвишини тортиб юрибди? Ҳар ҳолда, у Клайднинг оғирини енгил қилаётганидан хурсанд эди, аммо айна вақтда, кейинчалик агар у бундан оғиз очгудай бўлса, бутун Ликуртга ёмон мишмиш тарқалади-да, деб кўнглидан ўтказиб қўйди. Ҳа, Клайднинг ўзи бирорта қизни балога гирифтор қилганга ўхшайди, бўлмаса, ишчини деб бунақа ишга ўлса ҳам аралашиб юрмасди. Одамнинг ишонгиси келмайди.

Шорт шундай хаёлларга боришига қарамасдан, докторнинг исми ва фамилиясини яна бир марта айтиб, уйига қандай бориш мумкинлигини, қайси бекатда тушиш кераклигини, уйи қанақалигини батафсил тушунтириб берди. Клайд керакли маълумотларни олганидан кейин, миннатдорчилик билдириб, чиқиб кетди. Савдогар эса кетидан кулиб ва бир оз гумонсираб қараб қолди. Бу бойваччалардан кўп иш чиқади, деб қўйди у ичида. Клайднинг бунақа илтимос билан менинг олдимга келгани ғалати бўлди-ю. Таниш-билишлари ва ошналари жуда кўп-ку! Бу ерда улардан бирортасининг нафи тегарди. Эҳтимол, улар бундан хабар топишмасин, деб чўчиётгандир. Кимни балога гирифтор қилганини ким билади, дейсиз! Эҳтимол, ўша қиз ёшгина Финчлидир. Ҳаммаси бўлиши мумкин! Уларни кўп марта бирга кўрганман, у жуда ҳам ўйноқи қиз! Манавини қаранг-а, буниси қизиқ бўлди-ку, а!..

XXXVII БОБ

Докторнинг шу тариқа топилганлиги аҳволни салгина енгиллаштирди, холос. Энди у вазифа бажарилмагунча Клайд ҳам, Роберта ҳам бир дақиқа тинч бўлишолмасди. Клайд докторнинг манзили

билан фамилиясини муфассал билиб олганидан кейин дарҳол Робертанинг уйига бориб, унга ёрдам бера оладиган доктор ахири топилганини айтди. Эндиликда Клайднинг олдида яна бир мушкул вазифа турар, у ҳам бўлса, Робертани врачга ёлғиз ўзи бора оладиган қилиб пишитиш эди. Роберта бўлган воқеани врачга ўзи тушунтириши, бунда Клайдни сира ҳам аралаштирмаслиги ва врачнинг кўпроқ раҳмини келтириши лозим эди. Ўшанда врач хизмати эвазига камроқ ҳақ талаб қиларди.

Клайд аввалига Роберта дод-вой қилса керак, деб ўйлаганди. Роберта эса бундай қилиш ўрнига дарҳол кўна қолди. У Рождество кунидан бери Клайдга ҳайрон бўлиб, кўп қилиқларидан жуда жаҳли чиқиб, гангиб юрса ҳам, шов-шув қилмай бу балодан бир амаллаб қутулиб, қанчалар аламли ва оғир бўлишига қарамай, ўз йўлига кетишни ўйларди, холос. Клайднинг кўнгли қолиб, қутулиш пайига тушиб қолганини тушунганидан бери мажбурлаб олиб қолишни сира ҳам истамасди. Ўз кунини ўзи кўриб кетади. Бошидан фалокати ариса бас. Клайдсиз ҳам кунни ўтаверади. Роберта шуларни кўнглидан ўтказиб, бахтли кунлари гумдон бўлганини аён сезганидан қўллари билан юзини яшириб, тинимсиз қуйилиб келаётган ёшларини артиб турарди. Охири бунақа бўлиши хаёлига қайдан ҳам келарди дейсиз?..

Клайд Шортнинг магазинида бўлган кунни зўр иш қилганидан хурсанд ҳолда Робертанинг уйига келганида, у Клайднинг гапларига диққат билан кулоқ солди-да, фақат:

– Клайд, унинг қаердалигини аниқ билиб олдингми? Поезда бемалол борса бўладими ё анча яёв ҳам юриладими? – деди.

Клайд врачнинг уйи Гловерсвилга яқинлиги, шаҳарнинг чеккасида, бекатдан бор-йўғи чорак миля наридалигини тушунтирувди, у яна сўради:

– Доктор уйида кечқурунлари бўладими ё кундузи боришимизга тўғри келадими? Иложи бўлса, кечқурун борганимиз маъқул. Битта-яримта кўриб қолади, деб қўрқиб-нетиб ўтирмаймиз.

Клайд кечқурунлари қабул қилишини Шортдан билиб олганидан Робертани тинчлантирди.

– Сен унинг қари ё ёшлигини билмайсанми? – гапида давом этди Роберта. – Мабодо у қари бўлса, менга анча енгил кўчарди-да. Ёш докторларни ёқтирмайман. Уйимизга доимо кекса доктор келиб турарди. Ўшанақаси билан гаплашиш менга осон тушарди.

Клайд буни билмасди. Буни Шортдан сўраш хаёлига келмаган бўлса ҳам Робертанинг кўнглини жойига тушириш учун, ўрта ёшларда, деди. Бу чиндан ҳам шундай эди.

Эртасига кечқурун икковлари одатдагидай якка-якка ҳолда Фондага бориб, у ердан поездга минишди. Ниҳоят, керакли бекат ҳам келди. Улар вагондан тушиб, қаттиқ, туриб қолган қор билан қопланган теп-текис йўлдан кетишди. Юриш енгил эди, улар тез-тез кетишди, нега деганда, ўрталарида энди уларни секинлашга мажбур этадиган аввалги яқинликдан асар ҳам қолмаганди. Яқингинада, дерди Роберта ичида, Клайд билан мабодо шундай холи жойга тушиб қолсак борми, у жон-жон деб қадамини секинлатиб, белимдан қучиб, бир чимдим-бир чимдим ҳар хил нарсалардан: об-ҳаво, фабрикадаги иш, мистер Лигет, ўзининг амакиси, янги фильмлардан, икковлари қайларгадир бориб, нималардир қилишса, соз бўлишидан гап сотиб келган бўларди. Энди эса... Роберта ҳозирда Клайднинг садоқатига ва мададига илгаригидан ҳам муҳтож эди! Клайд бўлса ваҳимали хаёллардан бўшамасди. Буни Роберта кўриб турарди. Клайд, Роберта ёлғиз ўзи қолганидан ке-

йин қўрқоқлик қилмасмикин, докторни ёрдам беришга қўндириш ва озроқ ҳақ олишга рози қилиш учун керакли пайтда керакли гапни айта олишга ярармикин, деб хавотирда эди.

– Хўш, Берта, қалайсан? Яхшимисан? Қўрқмайсан-а? Илтимос, ўзингни қўлга ол! Бунақа ишларни қилиб юрган врачга бораётганинг ёдингда турсин. Мен буни аниқ билдим. Сен унга фақат, бахтсизликка учрадим, менга ёрдам бермасангиз бўлмайти, дўстларим ҳам, борадиган бирорта одамим ҳам йўқ, ўзим нима қилишни билмай қолдим, дегин. Хуллас, ҳозир шунақа аҳволдаманки, истасам ҳам бировнинг олдига боролмайман, чунки танишларим сиримни очиб қўйишлари мумкин, де, уқдингни? Мабодо у менинг кимлигимни ва қаердалигимни суриштирса, бир йигит бор эди, кетиб қолди, деявер... отимни айтма, қаёққа кетганини билмайман... ғойиб бўлди, дегин, хўпми? У мабодо, нега менга келдингиз, деб қолса, бир қизга ёрдам берган экансиз, ўша айтди, дегин. Ундан кейин топиш-тутишимнинг мазаси йўқ, дегин, бўлмаса у сўраган пулга кучим етмай қолади. Яхшиси, ундан бир неча ой бадалида бўлиб-бўлиб тўлайман, де, ё шунга ўхшаш бирор гап қил, тушундингми?

Клайд Робертага мана шу чиғириқларнинг ба-ридан ўтиб, мақсадга эришишда зарур бўладиган дадиллик ва ғайратни сингдираман, деб асабийлашар, деяри барча маслаҳат ва йўл-йўриқлари нақадар бемаъни ва бўлмағурлигини ўзи ҳам тушунмасди. Роберта эса ичида, сенга бир чеккада туриб, ақл ўргатиш осон, мен эсам ичкарига кириб, охиригача чидаш беришим керак, дерди. Тагин Клайд Робертадан ҳам кўпроқ ўзини ўйлаётганини кўрмайсизми? Мен кўп чиқимдор бўлмай, бошимни қотирма, машмашангни ўзинг даф қил, деяпти!

Шуларнинг барига қарамай, Робертанинг кўнгли ҳамон Клайдда эди. У Клайднинг қонсиз юзини, ингичка қўлларини, жонсарақ гўзаллигини яхши кўрарди. Роберта ҳозирда ўзини мажбур этаётган ишни уддалаш учун Клайдда дадиллик ҳам, удабуронлик ҳам етишмаслигини билиб турса ҳам, бари бир жаҳли чиқмасди. У ичида, Клайд ўзини қандай тутиши кераклигини ўргатаётган бўлса ҳам маслаҳатларига унча амал қилмайман, дерди. Докторга, эрим бор, лекин дастимиз қисқалигидан ҳозирча болали бўлолмаймиз, дейди. Клайд бу гапни Скенэктедидаги аптекачига айтгани ёдида эди. Пировардида, ҳозирда Робертанинг қанчалар қийналаётганини Клайд қайдан ҳам билсин? Клайд Робертанинг юкини енгиллатиш учун лоақал бирга ҳам кетмаяпти-ку?

Роберта шундай бўлса ҳам, ўзининг чинакам аёллик туйғулари қаршисида бош эгиб, кимдандир мадад кутгандай Клайдга ўтирилди, унинг қўллари олганча, шу кўйи қотиб қолди. Шу дамда у Клайд қучоқлаб, эркалашини, қўрқмагин, ҳаммаси яхши бўлиб кетади, дейишини истарди... Унинг бу ихтиёрсиз истагида Клайдга бўлган ишончи зоҳир бўлганди. Клайд эса гарчи Робертадан кўнгли қолган бўлса ҳам, қўлларини бўшатиб, шунчаки тинчлантириш учун уни қучоқлади.

– Дадил бўлавер, Берта! – деди у. – Унақа қилаверма, хўпми? Етиб келганимизда наҳотки юрагинг дов бермаса? Ичкарига кирсанг бўлди – у ёғи сира қўрқинчли бўлмайди, ишонавер. Зинадан кўтарилиб, қўнғироқни боссанг бўлди. Доктор ёки бошқа бирортаси чиққанида, докторга холи гапим бор, дегин, уқдингми? Шунда у махфий иш борлигини тушунади, у ёғи эса осон кетади.

Клайд шунга ўхшаган маслаҳатлар бераверганидан Роберта бу дақиқада унда самимият сез-

май, аҳволи танглигини аён билди-да, бор кучини тўплаб деди:

– Хўп, яхши, мени шу ерда кутиб тур. Олисга кетиб қолма, хўпми? Эҳтимол, мен жуда тез чиқарман.

Роберта шундан кейин шоша-пиша дарвозага қараб юрди, ундан ўтиб, зинапояга элтувчи йўлакдан кета бошлади.

Роберта эшик қўнғироғини босганидан кейин, унга эшикни докторнинг ўзи очди. Доктор Шорт билан Клайднинг тасаввурларига мутлақо тескари равишда ташқи кўриниши жиҳатидан ҳам, табиатан ҳам жуда ҳушёр ва эвида одам бўлиб, вилоят врачининг ўзгинаси: басавлат, эҳтиёткор, ахлоқан мустаҳкам ва ҳаттоки, анча тақводор эди. Ўзини қисман либерал ҳисобласа ҳам, унча-мунча либерал бўлган одам унинг қарашларидан чекланганлик ва ўжарлик топа оларди. Теварак-атрофидагиларнинг нодонлик ва ҳафтафаҳмликлари оқибатида у ўзини ўқимишли одам деб юрарди. Узлуксиз равишда турли-туман ғафлат ва тушкунлик, шунинг билан бирга ҳушёрлик, ғайрат, қолоқлик, муваффақият кўринишларига дуч келавериб, шакланган дунёқарашлари ҳаёт ҳақиқати зарбасига учраган ҳолларда у бундай ишларга аралашмасликни ва воқеа-ҳодисаларни самовий ёки дўзахи кучларнинг ўзи ҳал қилишини маъқул кўрарди. У паст бўйли, чорпақидан келган, боши дум-думалоқ, юзи эса қип-қизил ва келишган, кўк кўзлари ўйноқи ва мулойим жилмаядиган одам эди. Мош-гуруч сочлари калта қирқилган, пешонасига қишлоқи йигитларнинг беозор олифтагарчилиги белгиси бўлган гажак тушиб турарди. Дўмбоқ-дўмбоқ сезгир бармоқли семиз қўллари пастга осилиб тушган ади. Ёши элик саккизда бўлиб, ўзи бола-чақали, уч ўғилнинг отаси эди, катта ўғли отасининг изидан тушиб, тиббиётни ўрганишга киришган эди.

Доктор Робертани одмигина жиҳозланган ва шинам бўлмаган қабулхонага бошлаб кирди-да, шу ерда кутишни илтимос қилди, тамаддини ҳозир тугатаман, деди. Орадан кўп ўтмай, у одмигина жиҳозланган кабинетнинг эшигида кўринди. Кабинетда ёзув столи, иккита стул, китоб шкафи ва тиббиёт асбоблари турган стол бор эди. Ичкарироқда чамаси, яна бир хона бўлиб, унда ҳам тиббиёт асбоблари бор эди. Врач Робертани кабинетга бошлаб кириб, стулга имо қилди. Унинг оқ сочи, савлати, кўриниши, кўзини галати қилиб қисиб қўйиши Робертани анча-мунча кўрқитиб юборди. Шундай бўлса ҳам врач Роберта ўйлаганидай кўзига унчалик хунук кўринмади. Ҳар ҳолда у кекса, чамаси, мулойим бўлмаса ҳам ақлли ва эҳтиёткор эди. Врач эса Робертага гўё илгари қаерда кўрган-кўрмаганлигини эслаётгандай синчиклаб қаради-да, сўнгра деди:

– Қани, энди танишиб қўяйлик! Хизмат?

Врач оҳиста, дадиллантирувчи қилиб гапирганидан Роберта ундан жуда хурсанд эди. Бироқ ҳозир даҳшатли ҳақиқатни эътироф этажигидан ваҳимага тушиб, қимир этмай ва индамай ўтираверди. Олдинига у докторга қаради, кейин ер сузиб, сумкачасини асабий ўйнай бошлади.

– Сизга айтсам... – Роберта гапни жиддий ва ҳаяжонли қилиб бошлади. Юзи ва овозига бирдан даҳшатли ички тугғени қалқди. – Мен келувдим... мен келувдим... яъни... сизга қандай айтишни ҳам билмайман. Бу ёққа келаётганимда айта оламан, деб ўйловдим, энди бўлса... сизни кўрдим... – Роберта жим қолиб, турмоқчидай бўлди-да, бирдан хитоб қилди: – Ё худо, нақадар даҳшат! Жуда асабийлашяпман...

– Бўлди, бўлди, ўзингизни босинг, азизим, – врач мулойимлик билан далда берди. Унга бу кўҳ-

ликкина, бироқ сатанг бўлмаган жувон ёқар, шунинг учун ҳам кўринишидан камтаргина, жиддий ва босиқ бу аёлни нима ҳаяжонга солаётганини тушунолмай ҳайрон эди. Бунинг устига унинг болаларга ўхшаб, «Сизни кўрдим», дегани кулгисини қистатарди.

– Демак, келиб «мени кўрдингиз», – доктор бу гапни қайтарди. – Хўш, нима билан сизни кўрқитиб юбордим? Мен бор-йўғи қишлоқ врачиман, билсангиз, сиз ўйлагандай унчалик ваҳимали эмасман! Менга бемалол ишониб, ўзингиз ҳақингизда истаганларингизни гапираверинг, сира кўрқманг. Қўлимдан бирор нарса келадиган бўлса аямайман.

Роберта ичида, у чиндан ҳам яхши, бироқ шунчалар муҳтарам, жиддий, чамаси, анча қаттиққўл бўлса бордир... нимага келганимни айтсам, ҳайратда қолса керак, деб ўйлади. Унда нима бўлади? Бирор ёрдам берармикин? Буни истагудай бўлса, унинг тўлови қанақа бўлади? Бу жуда ҳам жиддий муаммо-ку! Қани энди, Клайдми ё яқинларидан бирортаси шу ерда бўлиб, Робертанинг ўрнига гапирса! Бу ерга келганидан кейин ўзи гапириши керак. Энди орқага қайтиш йўқ. Роберта яна безовта қимирлаб, жакетининг катта тугмасини асабий ўйнаркан, тутилиб гап бошлади:

– Сизга айтсам, бу... бу сиз ўйлаётгандан бутунлай бошқа иш... мен... мен...

Роберта гапиролмай дам қизариб, дам бўзариб жим қолди. Робертанинг безовта тортинчоқлиги, оппоқ пешонаси ва тиниқ кўзлари, камтарлиги, ўзини тутиши ва кийинишидаги босиқлигини кўрган врач қаршисидаги аёлни ўта содда ёки тўғрироғи, инсон вужудига дахлдор масалаларда гирт тажрибасиз экан, деб ўйлашга мажбур бўлди. Бу иш кўрмаган ёшларга хос нарса эди. Доктор дастлабки дақиқада бошқа гумонларга бормади-да,

бундай пайтларда бериладиган саволини такрор-ламоқчи, мендан сира қўрқмай ва хавфсирамай борини айтаверинг, демоқчи бўлди. Бироқ Робертанинг роса етилганини кўрганида хаёлига ялт этиб бошқа нарса келиб қолди, тўғрироғи, Робертанинг хаёлидаги нарса унга кўчди ҳисоби: доктор биринчи қараганида адашганини тушунди. Пировардида, бу – одатда ёшлар орасида бўлиб турадиган кўнгилсиз ҳодисалардан бири бўлиши мумкин-да; гайриқонуний алоқа қилган бўлса керак, деб ўйлаб қолди! Қиз ёш, соғлом, чиройли. Бунинг устига бунақа нарса дарҳол сезилади, кўпинча шу балога камтар ва боадаб кўринган қизлар дучор бўладилар. Булар эса доимо врачнинг ташвишини орттириб, бошига бало бўлади. Врач турли сабабларга кўра, ўзининг маҳдуд, босиқ табиати ва муҳитида мақбул бўлган қарашлари туфайли ҳам бунақа нарсаларга аралашини хуш кўрмасди. Бу гайриқонуний ва хатарли бўлиб, кўпинча иш битгач, ҳақи тўланмай қолар, маҳаллий жамоатчилик бу ишни қоралашини ҳам биларди. Бунинг устига, докторнинг ўзи ҳам аввалига табиат талабларига кўна қоладиган бемаъни йигит ва қизлардан дарғазаб бўлиб юрарди. У кейинги ўн йил ичида гарчи одоб доирасидан чиқиб, енгилтакликлари оқибатидан қутулишдан бўлак чоралари қолмаган (бу қизлар докторга таниш бўлган яхши оилаларнинг фарзандлари бўлишса ёки диний ақидалар, ёхуд яхши қўшничилик муносабатлари шунга ундаса) бир қанча қизларга ёрдам қилган бўлса ҳам, мустаҳкам мадади бўлмаган қизларга ёрдам қўлини чўзишга қарши эди. Бу жуда хатарли иш эди. Бунақа пайтларда у тезда ва мажбуран никоҳдан ўтишни маслаҳат берарди. Мабодо, бунинг иложи бўлмаса, шармандали ҳодисанинг сабабкори гойиб бўлган бўлса, доктор бу ишга аралашувдан

бош тортарди. Бунақа ишларга аралашув врач учун ҳаддан ташқари хатарли эди: бу нарса фақат ахлоқий ва ижтимоий нуқтаи назардан ёмон бўлибгина қолмай, балки жиноят ҳам эди.

Врач шунинг учун ҳам Робертага жиддий ва совуқ қаради. Сира ҳам юмшаб кетиб, бунақа нарсага аралашиб қолмаслик керак, дерди у ўзича. Шу ваддан у, бу машаққатли суҳбатни поёнига етказишга имкон берадиган даражада хотиржам тортиш, Робертани ҳам тинчлантириш мақсадида чарм муқовали қайдлар дафтарини олиб очаётиб, деди:

– Қани, бошингизга нималар тушганини бир аниқлаб кўрайлик-чи. Исмингиз нима?

– Рут Говард, миссис Говард, – Роберта асабийлашганидан Клайд ўргатган исми бир амаллаб айтди.

Доктор Робертанинг эри борлигини билганидан кейин энгил нафас олди. Бироқ нега йиғлайди? Эри бу ёш жувоннинг бунчалар тортиниб, безовта бўлишига сабаб нима?

– Эрингизнинг исми? – доктор гапида давом этди.

Осонгина жавоб қилса бўладиган бу оддий савол Робертани азбаройи довдиратиб қўйганидан у имиллаб: «Гифорд» (акасининг исми), деди.

– Сиз шу ерда турасиз шекилли?

– Фондада.

– Хўш. Ёшингиз нечада?

– Йигирма иккида.

– Турмуш қилганингизга кўп бўлдими?

Бу савол ўзини қийнаб юрган нарсага чамбарчас боғлиқ бўлганидан, Роберта яна довдиради.

– Шундай... ҳа... уч ой бўлди...

Доктор Глен, гарчи сир бой бермаса ҳам, яна гумонсираб қолди. Робертанинг қўрқиб-қўрқиб гапиришлари уни таажжубга соларди. Нега га-

пиришга бунчалик ботинолмайди? Доктор яна бу чиндан ҳам ақлли-ҳушли жувонмикин, аввалги шубҳалари тўғримасмикин, деб ўйлаб қолди.

– Ҳўш, миссис Говард, нима бўлди ўзи? Ҳеч иккиланмай менга ҳаммасини айтаверсангиз бўлади. Ҳар куни ҳар хил гапларни эшитавериб, кўникиб қолганман. Одамларнинг дардини тинглаш менинг вазифам.

– Сизга айтсам, – Роберта бўзариб, тутила-тутила гап бошлади. Бу даҳшатли эътироф томоғини сиқиб, тилидан олаёзди. У ҳамон жакетининг тутмасини ўйнаб, кўзини ердан сира узмасди. – Ҳамма гап, шу... сизга айтсам... эримнинг пули йўқ... харажатларни кўтариш учун мен ҳам ишлайман, бироқ икковимиз ҳам жуда оз топамиз (шунда ёлгонни роса олаётганидан ўзи ҳам ҳайрон бўлди, нега деганда, ёлгон гапиришга тоқати йўқ эди)... Шундай... биз шунинг учун ҳам, ҳозир сира болали бўлолмаймиз... сизга айтсам, бу тез... ва...

Роберта жим қолди. У ҳарс-ҳарс қилар, у ёғига ёлгон гапиришга ҳоли қолмаганди.

Доктор уни тушундим, деб ўйлади: у чиндан ҳам яқинда турмушга чиққан, болали бўлиб эримни қийнаб қўймай, деб қўрқяпти. Доктор гайриқонуний даволаш ниятида бўлмаса ҳам, айти пайтда ёш, ҳаётга эндигина қадам қўяётган эр-хотинга қаттиққўл бўлишни истамас, шу ваздан унга ачиниб қарарди. Ёш оиланинг танг аҳволда қолганлиги ва рўпарасидаги жувоннинг вазият тақозоси билан синиқиб ўтирганлиги уни юмшатди. Бунинг бари жуда ачинарли, албатта. Ҳозирги ёшлар айниқса дастлабки пайтларда қийналишади, кунларини аранг кўришади, албатта. Бу деярли ҳамма ёшларнинг бошларида бор савдо. Бунинг устига ҳомиладорликни зўрлаб тўхтатиш, худо раво кўрган одатий, ҳаётий жараёнга аралашув нозик ва

гайритабий иш бўлса ҳам, у иложи борича, бундан нарироқ юради. Гарчи камбағал бўлсалар ҳам, бу ёш ва соғлом кимсалар никоҳдан ўтаётганларида қаёққа кетаётганларини билганлар-ку! Улар ишлашлари (ҳеч бўлмаганда эр) ва тирикчиликларини бир амаллаб ўтказишлари мумкин-ку!

Доктор стулда қаддини ростлади-да, жуда хотиржам ҳолда обрўсини сақлаб, гап бошлади:

– Менга нима демоқчи бўлганингизни тушунганга ўхшайман, миссис Говард. Бироқ сиз, ўйлаган нарсангиз нақадар жиддий ва хатарли эканини сезмаётганга ўхшайсиз. Бироқ айтинг-чи, – доктор бирдан қўшимча қилди (у илгари қилган ишларим ҳақида округда обрўйимга путур етказадиган миш-мишлар юрмаганмикин, деган янги фикрдан ҳайратда қолганди): – нега сиз менга келдингиз?

Доктор баъзи бир одамлар менинг шундай ишлар билан шуғулланишимни билар экан-да, деб жаҳли чиққан ва хавфсираётган эди. Роберта буни унинг саволидаги оҳанг ва юз ифодасидаги алланимадан сезиб олди ва иккиланиб қолди. Клайд ўргатганидай буни бир қиздан эшитувдим, мени ўша юборди дейиш хатарли эди. Яхшиси, битта-яримта юборди, демагани маъқул. Деса борми, бундан докторнинг жаҳли чиқиши, ҳақорат маъносида тушуниши мумкин. Робертанинг туғма боадаблиги шу ерда ҳам унга қўл келди.

– Бу ердан ўтганимда эшигингиздаги ёзувни кўп марта кўриб, кўп одамлардан яхши докторлигингизни эшитувдим. Докторнинг шубҳалари тарқалиб, гапида давом этди:

– Биринчидан, сиз сўраётган нарсани маслаҳат беришга виждоним йўл қўймайди. Мен буни зарур ҳисоблаётганингизни тушунаман, албатта. Сиз ҳам, эрингиз ҳам жуда ёшсизлар, топиш-ту-

тишларинг ҳам берироқ бўлса бордир. Сизлар бола туғилса, бизни қийнаб қўяди, деб чўчияпсизлар. Турган гапки, худди шундай бўлади. Бироқ никоҳ муқаддаслигини, болалар бало эмас, балки эҳсон эканлигини айтишим керак. Бундан уч ой муқаддам меҳробга рубарў бўлганларингизда, ҳозиргидай аҳволга тушишларингни эҳтимол билгандирсиз. Менимча, буни никоҳдан ўтаётган ҳамма ёш-яланглар тушунишади. «Меҳроб-а, – дерди Роберта ичида маъюсланиб, – қани энди, шундай бўлса!» Ҳозирги пайтда кўп оилалар сиз айтаётган нарсани маъқул кўришяпти, бунга эса мен жуда ҳам ачинаман. Виждон азобидан қийналмай операция туфайли одатдаги масъулиятдан бўйин товлаётган одамлар бор, бироқ миссис Говард, бу ғайриқонуний ва бунинг устига ахлоқ ва тиббиёт нуқтаи назаридан жуда нотўғри. Кўпгина аёллар оналикка чап бериб, шундан нобуд бўлишади. Бундан ташқари, яхши ё ёмон чиқишидан қатъи назар, операция қилган врач қамалиши мумкин. Буларнинг барини билсангиз керак, деб ўйлайман. Ҳар ҳолда, мен бундай операцияга ҳар томонлама шахсан ва кескин қаршиман. Бундай операциясиз онанинг ҳаётини сақлаб қолиш мумкин бўлмаган тақдирдагина бу нарсани оқлаш мумкин. Мен бошқа нарсани тан олмайман. Тиббиёт бундай истиснога йўл қўяди. Ҳозир эса бунақа операцияга асос йўқ, бунга ишончим комил. Сиз, менимча, бақувват ва соғлом аёлсиз. Оналик сизни қийнамайди. Пул топишдаги қийинчиликларга келганда эса, ишонинг, бола туғилгандан кейин ўзингиз уни эплаб кетасиз. Сиз эрим электромеханик, дедингиз, шекилли?

– Ҳа, – жавоб қилди Роберта докторнинг тантанавор ваъзидан ваҳимага тушиб, бўшашганидан.

– Мана, кўрдингизми, – гапида давом этди у, – бу анча фойдали касб. Ҳамма электромеханиклар

яхши пул топишади. Сиз қилмоқчи бўлган иш, яъни сиз сингари яшашга ҳаққи бўлган инсон ҳаётини маҳв қилиш, астойдил ўйлаб ва тасаввур қилиб кўрсангиз, нақадар жиддий ишлигини... – доктор айтганларимни чуқурроқ тушуниб олсин дегандай тўхтади, – сиз ва эрингиз буни яхшилаб ўйлаб кўришларингга ишонаман. Яна шуни ҳам айтиш керакки, – доктор худди оталардай устмонлик билан қўшимча қилди, – бола кўрганингиздан кейин, унинг ўзи туғилиш муносабати билан юзага келган баъзи бир қийинчиликларнинг ҳиссасини чиқариб юборади. Айтинг-чи, – деди у бирдан синчковлик билан, – эрингизнинг бундан хабари борми? Эҳтимол, уни ҳам, ўзингизни ҳам ортиқча ташвиш ва машаққатлардан қутқаришни ўзингиз хаёл қилаётгандирсиз?

У Робертага асабийлашаётганингизнигина эмас, балки аёллигингизга бориб уй-рўзғор масаласида қийналиб қолишдай қўрқаётганингизни ҳам билиб олдим, дегандай жилмайиб, деярли хушчақчақлик билан қараб қўйди. Шунақа бўлса, дерди доктор ичида, унинг кайфиятини ўзгартириш мумкин. Роберта эса, доктор гапни қаёққа бураётганини фаҳмлаб ва яна бир марта ёлғон гапирса ҳам, гапирмаса ҳам фойда-зиёни йўқлигини сезиб, тезда жавоб қилди:

– Хабари бор.

– Шундай денг, – доктор тахмини нотўғри чиққанидан жиндай бўшашса ҳам қаршисидаги аёл ва унинг эрини гапига ишонтиришга қатъий жазм қилди. – Менимча, эрингиз билан бирор нарсага киришишдан олдин ҳаммасини яхшилаб ўйлаб олишларингиз лозим. Ёш эр-хотин биринчи бора бунақа аҳволга тушганида, икковлари ҳам бола кўришнинг фақат биттагина қора томонини кўришадн, лекин аслида бу ишлар унчалик ёмон бўлиб чиқмайди

ахир! Тўнғич боламиз туғиладиган бўлганда, биз ҳам эр-хотин шунақа ўйлардик. Бироқ ҳаммаси яхши бўлди. Ҳозир эса буларни осойишта ҳолда ўйлаб кўрсангиз, кўзингизга бошқача бўлиб кўринади. Кейинчалик ҳам виждонан қийналиб юрмайсиз.

Доктор бу ёш жувоннинг ваҳималарини чип-пакка чиқариб, бу ерга бошлаб келган қатъиятидан нишон ҳам қолдирмаганига амин бўлиб жим қолди: бу аёл, дерди у ичида, одатдаги бамаъни хотинлардан, энди у оёқ тирамайди, режаларидан қайтиб, секингина чиқиб кетади.

Роберта эса докторнинг гапига қувониб қўшилиш ёки у ўйлаганидай ўрнидан қўзғалиш ўрнига, докторга даҳшат тўла кўзларини катта очиб қараганича ҳўнграб юборди. У докторнинг гапларини эшитганида, эл кўзида қандай аҳволда қолганлигини ёрқин тасаввур этганди. У доимо буни ўйла-масликка ҳаракат қиларди. Бошқача шароитда, бошида эри бўлганида худди доктор айтганидай қилган бўларди-я. Энди эса доктор мушкул аҳволдан қутулишига ёрдам бермаслигига ақли етганидан чорасиз қолиб, жуда қаттиқ ваҳимага тушганди. У иккала қўлининг бармоқларини бир-бирига боғлар, яна айирар, тиззалари қалтирар, юзи алам ва даҳшатдан буришиб кетганди.

– Сиз тушунмаяпсиз, доктор, ҳа, тушунмаяпсиз! – хитоб қилди у. – Мен бундан қутулмасам сира бўлмайди. Қутулишим керак! Сизга ёлғон гапирувдим! Уй-жойлик эмасман. Эрим йўқ. Оҳ, бунинг менга қанчалар оғирлигини сиз билмайсиз! Менинг оилам, отам, онам бор! Уларга буни айтолмайман. Сиз билмайсиз... Бундан қутулишим керак, керак, керак!

Роберта худди мияси карахт бўлган одамдай чайқаларди.

Доктор Глен Робертанинг бирдан бунақа аҳволга тушганидан ҳайратда эди. Шунда ҳам биринчи

тахминининг тўғри чиққанини кўнглидан ўтказиб қўйди. Роберта унга ёлғон гапирганди-да. Доктор шунинг учун ҳам бу ишга сира аралашгиси келмай, гапида қаттиқ турди, ҳатто тошбағирлик қилди.

– Демак, уй-жойлик эмассиз? – доктор қатъий қилиб сўради.

Роберта жавоб ўрнига фақат бош чайқаб қўйиб, йиғлайверди. Доктор Глен унинг оғир аҳволда қолганини ахири тушуниб, ўрнидан кўзгалди, афтидан, унинг ҳаяжонланаётгани, эҳтиёткорлиги ва ачинаётганлиги сезилиб турарди. У ҳўнграб йиғлаётган Робертага жимгина қаради.

– Ҳа, ҳа, бу жуда ҳам ачинарли. Сизга раҳмим келади, – деди у ниҳоят. Лекин шу ондаёқ қалтис ишга аралашиб қолишдан кўрқиб, нафаси ичига тушди, кейин мулойимгина ва ботинолмай: – Йиғламанг, фойдаси йўқ, – деб қўшиб қўйди.

Доктор яна аввалгидай бу ишга қатъиян аралашмайдиган бўлиб жим қолди. Шундай бўлса ҳам бунинг тагига етгиси келиб, янги савол ташлади:

– Бахтсизлигингизнинг сабабчиси бўлган йигит қаерда ўзи?

Роберта уят ва аламдан адойи тамом бўлганидан, ҳали ҳам тили сўзга келмаганидан «йўқ» дегандай бош чайқаб қўйди.

– Сизнинг қай аҳволдалигингизни биладими?

– Ҳа, – Роберта оҳиста жавоб қилди.

– Уйланишни истамаяптими?

– Кетиб қолди.

– Ҳа, тушунаман. Бу йигитлар жуда ярамас-да! Қаёққа кетганини ҳам билмайсизми?

– Йўқ, – Роберта кўрққанидан ёлғон қўшди.

– Ташлаб кетганига анча бўлдиими?

– Бир ҳафтача, – Роберта яна ёлғон гапирди.

– Ҳозир қаердалигини ҳам билмайсизми?

– Йўқ.

– Кўпдан бери мазангиз йўқми?

– Икки ҳафтадан ошди.

Роберта ҳиқиллаб қўйди.

– Илгари ҳар доим ўз вақтида бўлармиди?

– Ҳа.

– Начора, биринчидан... – доктор энди ҳалигидан ҳам юмшоқ ва мулойимроқ гапирарди. Чамаси, у ўзига таҳлика ва машаққатдан бошқа нарса орттирмайдиган бу ишдан бир амаллаб қутулишга яхшигина баҳона ахтараётганга ўхшарди. – Бу сиз ўйлаётгандай жиддий нарса бўлмаслиги ҳам мумкин. Кўриб турибман, жуда кўрқиб кетибсиз, лекин ахир аёлларда бунақа ўз вақтида бўлмаслик ҳоллари учраб туради-ку! Ҳар ҳолда яхшилаб текширмасдан туриб, бунга ишониб бўлмайди. Энг яхшиси – яна икки ҳафта кутиш. Бу ёғи яна эсон-омон тинчиб кетиши мумкин. Шундай бўлса, мен ҳайрон бўлиб ўтирмасдим. Сиз жуда таъсирчан ва асабий кўринасиз, асабийлик эса кўпинча шунақа кечиктириб қўяди. Маслаҳатимга кирман десангиз, ҳеч бўлмаганда, ҳозирча чора кўрмай туринг. Уйингизга боринг-да, то бунга ишонч ҳосил қилмагунингизча кутинг, унгача бирор нарса қилиш ярамайди.

– Мен бўлсам хапдори ичувдим, у ҳам фойда қилмади, – деди Роберта аянчли қилиб.

– Қанақа хапдори? – доктор Глен қизиқиш билан сўради-да, унинг гапларини эшитиб, деди: – А, ўшами? Агар чиндан ҳам ҳомиладор бўлсангиз, унинг чинакамига фойда қилиши гумон. Мен эса сизга яна кутишни маслаҳат бераман. Икки ҳафтадан кейин ҳаммаси равшан бўлади, ўшанда чора кўришга ҳам етарли вақт қолади. Мен сизга бу фикрдан қайтишни жиддий маслаҳат берман. Табиат қонунларини бузишни улкан хато деб ҳисоблайман. Бола кўриб, унинг парваришига ки-

ришсангиз, жуда ҳам яхши бўлади. Ўшанда виждонингизда янги қотиллик гуноҳи бўлмайди.

Доктор ўзининг ҳақлигини англаганидан, қатъий ва кескин гапирарди. Роберта эса врач афтидан, тасаввур ҳам қилолмайдиган даҳшатда қолганидан, аввалгидай аянчли хитоб қилди:

– Аммо менинг иложим йўқ, доктор! Айтяпман-ку, иложим йўқ! Иложим йўқ! Сиз тушунмаяпсиз... Мабодо, бундан қутулолмасам, нима қилишимни ҳам билмай қолдим! Билмайман! Билмайман!..

Роберта қўлларини қисиб, жойида тебранганича бошини чайқади. Доктор Глен Робертанинг бениҳоя даҳшатда қолганини кўриб турганидан, енгилтаклик шундай танг аҳволга солганидан ачинди. Шундай бўлса-да, касби доктор бўлганидан кўнгилсизликдан бошқа нарса орттирмайдиган бу ҳодисага ҳушёр қараганидан кескин қилиб деди:

– Мен сизга айтганимдай, мисс... (у имиллади)... Говард, кечирасиз, бу сизнинг рostaкам исмингизми, мен бунақа турдаги операцияга ҳам, шунингдек, йигит ва қизларни бундай операция зарур деган ҳолда туширадиган енгилтакликка ҳам қатъиян қаршиман. Мабодо, врач ўн йил турмада ётиб чиқишни истамаса, бунақа нарсаларга аралаша олмайди. Тағин менинг қанчалар офир аҳволдалигимни тушунмаяпти, деб ўйлаб юрманг. Қиз бола танг аҳволда қолиб, ахлоқ ва қонунга бошқа тескари иш қилмайдиган бўлса, унга жон деб ёрдам берадиган одамлар топилади, ишонинг. Шундай қилиб, сизга менинг берадиган яхши маслаҳатим шу: ҳозир ҳам, кейин ҳам ҳеч нима қилманг. Уйингизга бориб, ҳамма гапни ота-онангизга айтиб беринг. Сизга айтсам, энг маъқули шу бўлади. Бу ҳозирда сизга туюлаётгандай офир ҳам эмас, сиз ҳозир мўлжаллаётган ишчалик ёмон ҳам эмас.

Ҳозирги ваҳималарингиз рост бўлганида ҳам инсон ҳаёти ҳақида гап кетаётганини унутманг. Сиз ниш ураётган ҳаётни маҳв этмоқчисиз, мен эса бунда сизга ёрдам беролмайман. Чиндан, ёрдам беролмайман. Профессинал одобга нождидий муносабатда бўладиган врачлар борлигини биламан, бироқ мен ўшанақалардан эмасман, улардек бўлишни ўйламайман ҳам. Жуда ачинаман... жуда!.. Демак, сизга битта гап айтишим мумкин: уйингизга бориб, ота-онангизга борини айтиб беринг. Ҳозир бу назарингизда оғир туюляпти, пировардида эса енгил кўчади. Улар ҳўп дейишса, келиб, мен билан гаплашиб кетишсин. Мен бу оламдаги катта мусибат эмаслигига уларни ишонтиришга уриниб кўраман. Бироқ сиз илтимос қилаётган нарсани қилиш... Мен жуда ачинаман, бироқ афсус, иложим йўқ. Виждоним йўл бермайди...

Доктор жим қолиб, Робертага хайрихоҳ, бироқ айни пайтда кескин ва қатъий қаради. Роберта ҳам бутун умидлари бирдан чилпарчин бўлганидан ваҳимага тушиб, Клайд бу врачни мақтаб гангитгани у ёқда турсин, ўзи ҳам ишини эплаёлмаслиги, докторнинг танобини тортолмаслигини билганидан оёқлари чалишиб эшикка қараб юрди. Уни, бу ёғи нима бўлади, деб яна қўрқув босди. Доктор мулойимлик ва афсус билан эшикни ёпиб қолди. Роберта кўчага чиққанидан кейин дарахтга беҳол суянди. У руҳан ва жисмонан беҳол эди. Доктор ёрдам беришдан бош тортди! Бош тортди! Энди нима қилади?

XXXVIII БОБ

Докторнинг бу ишдан қўл силтагани аввалига Роберта билан Клайдни жуда ҳам довдиратиб, ўтакаларини ёрди. Бу эса отасиз бола туғилади, Ро-

берта шармандаи шармисор бўлади, Клайднинг сири очилиб, шўри қурийди, деган сўз эди. Бундан бўлак чора ҳам йўққа ўхшайди... Бироқ сал ўтиб аввало, Клайднинг кўзига оламини қоронғи кўрса-тиб турган парда аста-секин кўтарилди бошлади. Доктор мўлжал қилганидай пировардида (Роберта ўзига сал келганидан кейин Клайдга ҳаммасини бирма-бир гапириб бергани) иш жуда унчалик-ка бормаслиги ажабмас-да. Роберта адашаётган бўлиши ҳам мумкин, негаки аптекачи ҳам, Шорт ҳам, доктор ҳам шу гапни айтишганди. Роберта бу гаплардан тинчимас, улар Клайдга ҳам унча қор қилмасди. Клайд бирор иложини қилолмаяпман, энди сирим очилмай қолмайди, деб юраги чиқиб юрарди. Шунинг учун ҳам бу ишга тиш-тирноғи билан киришиш ўрнига имиллаб, пинагини бузмасди. Унинг табиати шунақа эди ўзи, беғамлигининг оқибати эҳтимол, фожиавий бўлишини гарчи аниқ-тиниқ сезиб турган тақдирда ҳам, аммо шу қадар қийналиб яна нимани изласин, кимга мурожаат қилсин, бошга бало орттирмасликнинг иложи борми, ахир! Доктор Робертани қувиб солгач, Шортнинг маслаҳати қуруқ кетди-ку, ахир!

Шу тариқа яна икки ҳафта ўтди, Клайд эса кимга борсам бўларкин, деб беҳуда бош қотирарди. Бировдан бунинг иложи қанақа бўлади, деб сўраш ҳам мушкул. Ҳа, айтгандай, кимдан ҳам сўрайди? Кимдан? Буларнинг барига вақт керак. Бу орада эса кунлар бирин-кетин ўтар, Роберта билан Клайднинг бундан буён нима қилишни ўйлаб олишларига вақтлари етарлича бор эди. Роберта тиббиёт ёрдамисиз қолгудай бўлса борми, Клайддан нимани талаб қилишини ҳам билади. Роберта тили билан бўлмаса ҳам, кўриниши ва кайфияти билан Клайдни шоширгандан-шоширарди. У мазкур олишувда бир чеккада ташландиқ бўлиб қолиб

кетавермаслигим керак, деб қатъий жазм қилганди. Иккинчи томондан эса, Клайднинг пинагини бузмаётганини кўриб турарди. Клайд дастлабки уринишлари зое кетганидан кейин нима қилишни билмасди. Дўст орттирмаганидан керакли нарсани билиб олмоқ умидида ўзига дахлдор нарсани гўё бошқа одам қилганга чиқариб, дам униси, дам бунисидан гап орасида ўсмоқчилаб кўриши мумкин эди. Айни вақтда бу қанчалик бемаъни ва беандиша бўлмасин, Клайдни Сондра яшаётган хушчақчақ олам ҳануз ўзига жалб қилар эди. Қечқурунлари ва якшанба кунлари уни дам у ёққа, дам бу ёққа судрашар, у Роберта оғир ва аянчли аҳволда бўлганига қарамай, меҳмондорчиликка ўзини таъқиб қилиб юрган фалокатнинг даҳшатли шарпасини сал бўлса ҳам унутай, деб бораверарди. Қани энди, Робертани бу аҳволдан қутқара олса! Бунинг иложини тополса! Бироқ қандай топади? Ёнида пули, оғайнилари, тиббиёт ёки аниқроғи, айтайлик, «ГринДэвидсон» меҳмонхонасидаги дастёрлар сингари бохабар бўлган айрича оламдан яқинроқ танишлари бўлмаганидан кейин қўлидан нима ҳам келарди? Тўғри, у Ретерерга хат ёзган, бироқ жавобдан дарак йўқ, нега деганда, Ретерер Флоридага ишга ўтганидан хат ҳали етиб бормаганди. Бу ерда ўзи яхши билган одамлар эса ё фабрикада ишлашар, ё юқори табақадан эдилар. Булар, бир томондан, жуда тажрибасиз ва хавфли, иккинчи томондан, ўта бегоналиклари туфайли яхши ишониб бўлмасди. Клайд уларнинг бирортаси билан яқин эмаслигидан ишонолмас ва сирини ичларида сақлаб кетишларига кўзи етмасди.

Шундай бўлса-да, нимадир қилиш керак эди: у ахир оқимга қўшилиб хотиржам кета олмайди! Албатта, Роберта ҳам унинг узоқ вақт индамай юришга қараб туrolмайди! Нега деганда, тез ора-

да унинг қанақа аҳволдалигини ҳамма билиб олади-да. Клайд гоҳо чинакамига эзилиб кетиб, сувга чўкаётган одам чўпга ёпишгани сингари арзимаган ҳар бир нарсага ҳам умид қилаверарди. Масалан, фабрикадаги усталардан бири бир куни тасодифан бўлимидаги бир қизнинг «иши чатоқлашиб» қолганида, бўшаб кетгин, дейишганини гапириб қолди. Клайд ўшанда устадан, сизнингча, ўша қиз бола кўришни истамаганида нима қилса бўларди, деб сўради. Уста эса Клайд сингари хомлардан бўлганидан, иложини топса, мосроқ врач топиши ё бўлмаса, «ишни ниҳоясига етказиши керак», деган гапни айтди. Клайд шунда бирорта янги гап эшитолмади. Бошқа бир сафар сартарошхонада маҳаллий газетада чиққан шунга ўхшаш воқеа ҳақида гап бўлиб қолди. Бир қизга уйланаман, деб кейин қочиб қолган қандайдир такасалтанг устидан судга арз қилганди. «Бунинг бир балоси бўлмаса, қиз ўша йигит билан судлашиб юрмасди, ҳа, деяверинг», – деди кимдир ўшанда. Клайд фурсатни қўлдан бермай сўради:

– Йигит уни яхши кўрмас экан, қиз бир амаллаб бу балодан қутулиб кета қолса бўлмасмиди?

– Бизда бу сиз ўйлагандай осонмас-да, – деди билимдон сартарош. – Биринчидан, бу ғайриқонуний. Ундан кейин эса бир дунё пул керак. Пулсиз эса ўзингиздан ўтар гап йўқ, бир қадам ҳам силжиб бўлмайди.

Сартарош шундан кейин қайчисини шиқиллатишга тушди, Клайд эса ўзи билан ўзи овора бўлганидан, бу жуда тўғри, деб қўйди. Ёнида ақалли бир неча юз доллари бўлганида ҳам, эҳтимол, Робертани ўзи бирор ёққа обориб, боласини олдириб ташлашга кўндирармиди?

Клайд ҳар куни ўзига ўзи бирорта врачни топмаса бўлмайди, дерди. Роберта ҳам ичида: ҳара-

кат қилиш керак, бунақа имиллашида Клайдга ишониб бўлмайди, деб қўярди. Бунақа ёмон хатар билан ҳеч ким ҳазил қилолмайди ёки индамай кетолмайди. Бу – Робертани қаттиқ алдаш деган сўз. Клайд бу Робертага ҳам, ўзига ҳам жуда ёмон бўлажagini тушунмаяпти чоғи. Аввалига ваъдани катта қилганига қарамай, энди индамай кетадиган бўлса, бу фалокатга Робертанинг якка ўзи дош беради, деб хаёл қилмай қўя қолсин. Ҳеч қачон, ҳеч қачон, ҳеч қачон бунақа бўлмайди! Клайдга маза, у эркак киши, мавқеи ҳам дуруст, бу тузоққа у эмас, Роберта тушиб қолди, ундан қутулишга эса ёлғиз ўзи ожизлик қияпти.

Доктор айтган икки ҳафтага қўшилиб яна икки кун ўтганидан кейин Роберта хавотири тўғри чиққанлигига узил-кесил ишонди. Шундан кейин у Клайдга оғир азобдалигини кўрсатишга ҳаракат қилишдан ташқари, учинчи куни хат ёзиб, унинг бу оқшом қаттиқ бош тортганлигига қарамай, яна Гловерсвидаги докторга боришга жазм қилганлигини, наинки ёрдамга жуда-жуда муҳтожлигини айтди, ўзи билан бориш-бормаслигини сўради. Клайд ўзи амалда ҳеч нима қилмагани учун, гарчи бу оқшом Сондра унга кўзи тўрт бўлишига қарамай, дарҳол кўна қолди У бунинг ҳамма ишдан ҳам муҳимлигини сезарди. Ишим кўпайиб кетди, деб Сондрадан узр сўраб қўя қолади.

Шундай қилиб яна докторга боришди. Йўлда қизишиб кетиб, кўп гаплашишган бўлса ҳам бундан маъни чиқмади. Клайд шу чоққача нега иложини тополмаётганини тушунтириб, Робертани ўзинг эплайсан, деб мақташдан нарига ўтмади.

Доктор эса яна бу ишдан бош тортди. Роберта бир соатча кутиб, кейин унга сира ўзгариш бўлмаганини, қўрқувдан ўлаёзганини гапириб берди. Доктор унинг гапларини тинглаб, гарчи

бу иш қўлидан келса ҳам сира умидвор қилмади. Чунки бу докторнинг рағбати ва эътиқодига тўғри келмасди.

Роберта бошига бу иш билан боғлиқ қандай савдолар, даҳшат ва мусибатлар тушажагини сезганидан, бир аҳволда яна умидсиз қайтди. Кўзига ҳатто ёш ҳам келмасди.

Клайд бу янги мағлубиятни эшитиб, тунд ҳолда дами чиқмай қолди. У ҳаттоки, Робертани юпатишга уринмади ҳам. У нима дейишини билмас, ҳаммасидан ҳам ижтимоий ва моддий сабабларга кўра қўлимдан келмайдиган нарсани сўраб қолмасин-да, деб қўрқиб турарди. Роберта эса қайтиб келаётганларида фикр этиб оғиз очмади. У қимир этмай ўтирганича деразага тикиларкан, чорасиз қолдим, аҳволим соат сайин ёмонлашяпти, деб ўйларди. Роберта индамай кетаётганига баҳона сифатида бошим оғрияпти, деб қўя қолди. У ёлғиз ўзи қолиб, яна ўйлаб кўришни ва бу ёғига нима қилиш хусусида бир қарорга келишни истарди. У нимадир қилиши керак. Буни у биларди. Аммо нима қилсин? Қандай қилсин? У қутулиши учун нима қилиши мумкин? У ўзини шу дамда қамалда қолиб, ҳаёт-мамот учун олишишга мажбур бўлган жонивордай ҳис қиларди. У қутулишнинг мингларча кўз етадиган ва сира кўз етмайдиган усуллари ҳақида ўйларкан, ҳар сафар бир нарсага қайтар, бу назарида оқилона, иложи бор ва ишонса бўладиган нарса бўлиб туюларди: бу эса никоҳдан ўтиш эди. Клайд унга уйланса бўлмай-дими? Роберта Клайдни деб иродаси ва эътиқодидан воз кечиб, ўзини унга қурбон қилди-ку? Клайд шунга мажбур этди-ку?! Нега у Робертани менсимайди, ким бўпти ўзи? Дарҳақиқат, баъзи-баъзи пайтларда, айниқса шу фалокат рўй берганидан бери, Клайд Сондра ва Грифитслар билан боғлиқ

бўлган бутун режа ва орзуларим чилпарчин бўлмасин, деб қўрққанидан ўзини шунақанги тутардики, Роберта ҳеч тушуна олмасди: унинг муҳаббати ўлган ва у сира ҳам Робертага ачинганидан эмас, бор-йўғи Роберта унга, Клайдга зиён келтириши мумкин бўлганлиги учун Робертанинг аҳволи хусусида ташвиш тортарди. Роберта кўпинча бу хаёлдан ўтакаси ёрилгудай бўлар, гоҳо эса ғазаби ортар, бора-бора, модомики, шундай аҳволда қолган экан, бошқа пайтда хаёлига ҳам келмаган нарсани – никоҳдан ўтишни талаб қилишга ҳаққи бор, деган хулосага келганди. Нега ҳам буни қилмасин? Робертанинг ҳаёти Клайднинг ҳаётидан берироқ эканми? Клайд ўз ҳаётини кўнгилли равишда боғловди-ку? Шундай бўлгандан кейин ҳаракатини қилсин, қўлидан келмаса, Робертани сақлаб қола оладиган сўнгги ишни бажарсин-да. Клайднинг бунчалик ақл-у ҳушини олиб қўйган аъёнлар ким бўпти ўзи? Шундай оғир пайтда, Клайднинг Робертадан мени бу одамларнинг олдида шарманда қилма, келажагингдан ҳам кеч, яхши номинг ёмон бўла қолсин, дейишга қандай тили боради? Улар Клайдга Роберта қилгандай яхшилик қилганларича йўқ. Клайд уни йўлдан оздирди, энди эса кўнглига уриб қолибди, шунинг учун оғир пайтда ташлаб кетмоқчимми? Клайд ўзи кўкка кўтарадиган кишилар билан қанақа муносабатда бўлишидан қатъи назар, Робертанинг бу ишни қилишга ҳаққи борлигини наҳотки эътироф этишмаса?

Роберта доктор Гленнинг ҳузурига бориб, иккинчи марта овора бўлганларидан кейин бу ҳақда кўп ўйлади. Гоҳи пайтларда Робертанинг юзи мана шу оғир ўйлар таъсирида кескин ва шиддатли кўриниб кетарди. У тишларини маҳкам қисди. Бир қарорга келди: Клайд унга уйланиши керак! Бошқа чора топилмаса, Роберта Клайдни бунга мажбур

қилади. У шундай қилиши керак! Керак! Унинг оиласи, онаси бор. Бўлмаса, Грейс Марр, Ньютонлар ва бошқа таниш-билишлар нима дейди? Уйидагилар – отаси, укалари, сингиллари шармандаи шармисор бўлишади-ку! Бўлмайди, бўлмайди! Сири очилмаслиги, сира ҳам ташқарига чиқмаслиги керак! Клайд келажакдан жуда умидвор бўлиб турганидан кейин уни бу ишга мажбур қилишнинг ўзи бўлмайди. Бироқ Робертанинг бундан бошқа нима ҳам иложи бор?

Клайд шунинг учун ҳам эртасига (кеча оқшом бирга бўлишганди) Робертадан янги мактуб олганида жуда ҳайрон бўлди. Унда Клайднинг кечқурун келиши кераклиги, Робертанинг зарур гапи борлиги айтилганди. Бу мактуб Робертанинг Клайдга ёзган илгариги хатларига сира ҳам ўхшамас, у кескин ва қаттиқроқ кўринарди. Клайд шу ваздан Роберта яна қайнабди, уни тинчлантиролмаса борми, иши чатоқ бўлишини ўйлаб, хавотирга тушди. Ўзини ювош тутиб, бораман, дейишга мажбур бўлди. Бориб, Робертанинг гаплари ёки нолишларини эшитиб келади-да.

Клайд Робертанинг уйига анча бемаҳалда келди. Роберта жуда ҳам хотиржам кўринарди. Клайд кейинги пайтларда уни бу аҳволда биринчи марта кўриб турганидан сал ажабланди. У, Роберта йиғисиги қилиб қарши олса керак, деб ўйлаганди. Роберта эса жуда ювош тортиб қолгандай туюларди. У чора ахтариб кўп хаёлларга борганидан, энди туғма устомонлиги мададга келганди.

– Хўш, Клайд, бошқа доктор топдингми ё бирор баҳонанг борми? – деб сўради у ўйлаб қўйган гапини айтишдан олдин.

– Йўқ, Берта, – Клайд маъюс ва ҳорфин ҳолда жавоб қилди. Унинг мияси ачиб, қон қуйилар даражага келганди. – Уриниб кўрдим, бунақа ишга

аралашишга қўрқмайдиган одамни топиш ўлгу-дай қийинлигини ўзинг биласан-ку! Виждонан айтганда, боши берк кўчага кириб қолдим. Нима қилишимизни ҳам билмайман, ўзинг бирор нарса қилмасанг бўлмайди. Кимга бориш мумкинлигини билолмадингми?

Докторнинг олдига биринчи марта бориб, қайтиб келаётганларида Клайд Робертага муҳожирлар оиласидан бўлган қизлар билан яқинроқ бўлиб олишни маслаҳат берган, керакли нарсаларни улардан ими-жимиди билиб олса бўларди-да. Бироқ Роберта бунақа яқинликни хуш кўрмаганидан ҳам бир иш чиқмади.

Клайд, «боши берк кўчага кириб қолдим», дейиш билан Робертанинг ўзи муқаррар ва кечиктириб бўлмайдиган деб юрган чорасини айтишига йўл очиб берди. Бироқ Роберта Клайднинг бу гапга нима дейишини билмас, шу ваздан керакли сўзларни танларкан, иккиланарди. У бошини чайқаб, ниҳоят, самимий ҳаяжонда гап бошлади:

– Хўп, бўлмаса гап шу, Клайд. Мен ҳаммасини кўп ўйладим... мени... менга... уйланмасанг бўлмайди, бундан бўлак чора йўқ. Ўзинг биласан, икки ой ўтиб кетди. Биз ҳозироқ турмуш қурмасак, ҳаммаси ошкор бўлади, тушуняпсанми?

Роберта бу гапни ўзининг ҳақлигига ишонганидан қатъийроқ қилиб айтди, бироқ ичида Клайд бунга нима деркин, деб ҳадиксираб турарди. Клайднинг юзида ногаҳон ҳайрат, газаб, рангиш ва қўрқув акс этди, унинг бу мураккаб мимик ишораларидан фақат битта нарсани – қаттиқ ва ноҳақ хафа бўлаётганини билиш мумкин эди. У Сондрага тобора яқин бўлиб бораётганидан, анча-мунча ҳаво олиб қолган, шунинг учун Робертанинг талабини эшитганида қовоқ-тумшуғи осилиб кетди, анча берироқ жонсараклигидан асар

ҳам қолмай, юрагини исён ва қатъият аралашган бир ваҳм босди, қандай қилиб бўлса ҳам бу балодан бир амаллаб қутулиш пайига тушди. Акс ҳолда, шўри қуригандан-қурир, Сондрадан айрилар, ишидан ҳайдалар, Грифитсларга дахлдор бўлган бутун умидлари ва хаёллари чиппакка чиқар, қисқаси, расвойи жаҳон бўларди! Бунини ўйлаганда кўнгли беҳузур бўлиб кетди, айна пайтда боши қотиб қолди. Йўқ, Клайд бунга рози эмас! Розини эмас! У сира ҳам бу ишни қилмайди! Сира ҳам! Ҳеч қачон! Мутлақо!!!

Шундай бўлса ҳам пича жим туриб, чалғитиброқ жавоб қилди:

– Хўш, кўряпсанми, бу сенга яхши албатта, нега деганда, ҳаммаси беғалва тинчийди-кетди. Лекин мен нима қиламан? Ҳозирги шарт-шароитда менинг бундай иш қилишим қийин, сен шуни унутма. Ёнимда ҳемирим йўқлигини ўзинг биласан-ку! Менда фақат битта нарса бор, у ҳам бўлса – ишим. Ундан кейин, қариндошларим ҳозирча сени билишмайди, мутлақо сендан хабарлари йўқ. Мабодо, ҳаммаси ошкор бўлиб, мен тезда уйланишга мажбур бўлганимни ва бу ғалва икковимиз алоқада бўлиб келганимиздан чиққанини билиб қолишса борми... У ёғи нима бўлишига ақлим етмай қолди! Мен уларга ёлғон гапириб келганимни кўриб, роса дарғазаб бўлишлари турган гап. Унда нима бўлади? Улар мени ҳатто ҳайдаб юборишлари ҳам мумкин.

Клайд бу гапни Робертага қанақа таъсир қиларкин, дегандай жим қолганди, Робертанинг ишонқирамай турганини пайқайди. Клайд кейинги пайтларда ўзини оқлашга тушди дегунча, Робертанинг юзида шундай ифода акс этарди. Энди Клайд бирор бир муғомбирлик билан ечимни чўзишга уриниб, тетик ва айна пайтда мужмал гапиришда давом этди:

– Ундан кейин доктор топишдан умидимни ҳам узганим йўқ. Шу пайтгача бундан унча омадим келмади, бироқ бу кейинчалик ҳам иш чиқмайди, деган гапмас-да. Бизда яна пича вақт бор, тўғрими? Ҳар ҳолда уч ойгача сабр қилса бўлади, бунинг хатарли жойи йўқ (Клайднинг Ретерердан олган хатида бу гаплар бор эди). Яқинда Олбэнида ёрдами тегадиган доктор бор экан, деб эшитдим. Мен олдин у билан учрашмоқчи, кейин эса сенга айтмоқчийдим.

Клайд буни шунчалик иккиланган тарзда айтдики, Роберта у вақт ўтсин деб ёлғон гапираётганини пайқади. Олбэнида ҳеч қанақа доктор йўқ. Бундан ташқари, Клайд Робертанинг таклифидан аччиғлангани ва фақат қутулиб кетиш тўғрисида ўйлаётгани ҳам яққол кўриниб турибди. Роберта унинг, уйламан, деб сира ҳам ваъда бермаганини яхши биларди. Тўғри, Роберта тихирлик қилиши мумкин, бироқ бу ишга мажбур қила олмайди, албатта. Клайд Ликургдан кетади-қолади. Бир куни Клайд Робертага уни деб жойидан айрилиши тўғрисида гап очилганда шундай деганди. Клайд хотин, бола-чақага боғланиб ўзи интилаётган даврдан маҳрум бўлгандан кўра, биратўла кетганим маъқулроқ, дерди-да. Роберта шуни ўйлаганидан хушёрроқ тортиб, Клайд билан кескин ва қатъий гаплашиш фикридан қайтди.

Клайднинг эса, маркази Сондра бўлган ажиб олам сира ҳам кўз ўнгидан кетмасди. Энди шу олам қил устида турганидан Клайд довдираб қолиб, сира ҳам эс-хушини йиғиб ололмасди. Наҳотки, у Роберта икковларини кутаётган шу ҳаёт: шу кичкина уй... шу бола деб... арзимаган маошига Роберта билан ва боласи билан қандай кун кечирish ташвишида ўтувчи шу зерикарли, кундалик тирикчилик деб шуларнинг баридан воз кечса.

Кейин эркин қуш бўлишга ҳам сира умид қилиб бўлмайди. О, Парвардигор! Клайднинг сал бўлма-са мазаси қочай деди. Клайд бу ишни қилолмайди ҳам, қилмайди ҳам!

Клайд шунда ҳам жиндай ёлғон қўшса борми, Роберта ҳамма орзуларини ер билан яксон қилиб ташлашини тушуниб турарди. Бундан у ҳушёр тортиб, умрида биринчи бор чидам ва усталик зарур эканлигини пайқади. Ичида эса руҳан анча ўзгариб кетганини сезганидан бир хил бўлиб турарди.

– Ҳа, Клайд, – жавоб қилди унга Роберта, – ўзинг боши берк кўчага кириб қолдим, деяпсан-ку! Менга эса ҳар бир ортиқча кун даҳшатли. Доктор бирдан топилмай қолса-чи? Бола тўйдан кейиноқ туғиладиган қилиб турмуш қуролмаймиз, буни ўзинг ҳам тушунасан. Унда сиримиз бутун оламга ёйилади. Сенга айтсам, бундан ташқари, мен фақат сени эмас, ўзимни ҳам, болани ҳам ўйлашим керак. (Роберта болани тилга олганида Клайд чўчиб кетиб, зарб егандай орқасига шатталади. Роберта буни пайқади.) Икки йўлдан бирини танлашимиз: ё биз тезда ҳозирнинг ўзидаёқ никоҳдан ўтишимиз, ё мен манавидан қутулишим керак. Сен эса менга доктор тополмайдиганга ўхшайсан, тўғрими ахир? Мабодо, уйлансам, амаким қандай хаёлга бораркин ва нима қиларкин, деб қўрқаётган бўлсанг (Роберта мулойимроқ бўлса ҳам қўрқитиброқ гапираверди), ҳозир никоҳдан ўтиб қўямиз, бироқ қанча вақтгача иложини қилолсак, шунча вақт ёки сен зарур деб ҳисоблаган пайтгача (Роберта ачитиб қўйди), буни бировга билдирмаймиз. Бу пайтда мен уйимга бориб, ота-онамга эрга тегдим, ҳозирча эса буни бировга билдирманглар, дейман. Кейин эса, яширишнинг иложи қолмаганда, агар хоҳласанг, яъни агар амакингга айтишни истама-

санг, ё у ёқ бу ёққа кетармиз, ё бўлмаса, турмуш қурганимизга анча бўлган дермиз. Ҳозирда қўплар шунақа қилишади. Топиш-тутишга келганда эса, – Роберта Клайднинг шунда бирдан маъюс торганини пайқади, – начора, ҳамма вақт иш топиб оламиз. Мен бола туғилганидан кейин ҳар ҳолда иш топиб оламан.

Роберта гап бошлаганда, Клайд каравотнинг бир чеккасига ўгириб, нима деркин деб безовтала-ниб ва ишонқирамай қулоқ солардн. У никоҳдан ўтиш ва жўнашни тилга олганида, Клайд ирғиб туриб кетди, нега деганда, жойида ўтиролмай қолганди. Роберта гапининг охирида бола туғилганидан кейин ишга тушиб кетаман, деганида юраги орқасига тортиб кетиб, қараб қўйди. Робертага уйланармиш, буни қаранг-а! Ҳа, уйланишга мажбур... Роберта бўлмаганда ва жиндай омади келганда, у Сондрага уйланган бўларди!

– Ҳа, албатта, бу сенга яхши бўлади. Шунда ишларинг жуда жойига тушади, менинг ҳолим эса нима кечади? Мен энди иш бошласам-у, бирдан ҳаммасини йиғиштириб, жўнаб қолсам! Жуда қизиқ бўлади-ю... Бу воқеани ҳамма билиб қолса, жўнашга тўғри келади-да... Унда нима қилишимга ҳам ақлим етмай қолди! Менда ихтисос деган нарсанинг ўзи йўқ. Бунинг охири икковимизга ҳам ёмон бўлиши мумкин. Бундан ташқари, амаким мени ишга илтимос қилганим учун олган, мабодо, кетиб қолгудай бўлсам, ўлса ҳам қарашмайди.

Клайд азбаройи ҳаяжондалигидан илгари Робертага ота-онам ўзига жуда тўқ одамлар, деб қўп марта гапирганлигини ҳам унутганди. У ўшанда, мабодо бу ер ёқмай қолса, Фарбга қайтиб, у ерда ўзига муносиб иш топиши мумкинлигини ҳам айтганди. Роберта эса энди буни эслаганидан сўради:

– Ақалли Денверга борсак, бўла қолмайдимиз? Наҳотки, отанг дастлабки пайтларда қарашмаса?

Роберта Клайдга, келажагимиз сен ўйлаётгандай ёмон бўлмайди, демоқчидай жуда мулоимгина ва деярли ялингандай гапирарди. Бироқ Клайднинг отасини шу муносабат билан шунчаки тилга олиб, икковимизни муҳтожликдан ўшагина қутқариши мумкин демоқчилиги ортиқча эди! Бу – Роберта Клайднинг ҳақиқий аҳволидан ғирт беҳабарлигини кўрсатарди. Энг чатоғи, Клайднинг ота-онасига кўз тикаётган эди! Ким билади дейсиз, балки кутиб ўтирмай, кейинчалик Клайдни, сен менга ёлгон гапирган экансан, деб таъна-дашномга ҳам ботирар. Ҳозирнинг ўзидаёқ имилламасдан унинг никоҳ борасидаги барча ниятларини чиппакка чиқариш керак. Клайд никоҳдан ўтмайди, ҳеч қачон!

Робертани индамайдиган қилиб, бу ниятдан қандай қайтарса бўларкин? У никоҳга ҳаққим бор, деган фикрда-да! Клайд унга очикдан-очик ва рўй-рост қилиб, сени ололмайман ва хоҳламайман, деган гапни қандай қилиб айтса бўларкин? Бу гапни ҳозир айтмаса, Роберта оласан, деб туриб олса, гапим ҳақ ва қонуний бўлади, деган хаёлга бориши ҳам мумкин-да! У амакиси ё амакиваччасининг (Клайднинг кўзига Гилбертнинг совуқ кўзлари кўриниб кетди) олдига бориб Клайдни айтиб бериши ҳам турган гап! Унда расво бўлади! Шўри қурийди! Сондра ва у билан боғлиқ бўлган орзулари барбод бўлади.

– Буни... жилла бўлмаса, ҳозирча бу ишни қилолмайман, Берта, – деди Клайд аранг. Роберта унинг «жилла бўлмаса, ҳозирча» деган сўзларини эшитганидан кейин шу вазиятда никоҳ тўғрисидаги бу фикрга қарши чиқолмаяпти, деган хаёлга борди. Бироқ шу ондаёқ Клайд шоша-пиша гапида давом этди: – Кейин мен бунчалик тез уйланмоқчи

эмасман. Ҳозир бу менга сира ҳам тўғри келмайди. Иккинчидан, ҳали жуда ёшман, уйланишга пулим ҳам йўқ, бу ердан бошқа ёққа кетишим қийин. Бошқа жойда ҳозирда олаётганимнинг ярмини ҳам тополмайман. Ишим менга қанақа кераклигини тушунмаяпсан. Отамнинг аҳволи ҳар ҳолда ёмон бўлмаса ҳам, менга амакимдай бўлолмайди. Мабодо, буни тушунганингда бунақа гапларни айтиб ўтирмасдинг.

Клайд жим қолди. Башарасидан гангиганлиги, ваҳимага тушгани ва қайсарлиги тутгани кўришиб турарди. У ҳозирги дамда овчи ва унинг тозилари таъқибиде қолган аламзада жониворга ўхшарди. Роберта эса, Клайд бирорта қизни яхши кўриб қолганидан эмас, балки Ликургдагиларнинг маломатидан (ахир у оддий ишчи қиз-да) кўрққанидан тихирлик қиляпти, деб ўйлади. Ўйлади-ю, шу ондаёқ гижинганини яширолмай хитоб қилди:

– Нега мен билан кетолмаслигингни яхши билиб турибман, ҳа! Хизматдалигингнинг бунга алоқаси йўқ, ўзинг доимо бўлиб турадиган хонадонлар деб кетолмаяпсан. Мен биламан! Мендан кўнглинг қолган, Клайд, ҳамма гап шунда, мени деб ўша одамларингдан айрилишни ҳам истамайсан. Мен ҳамма гап шундалигини биламан. Гарчи буни ҳозир эсингдан чиқарганга ўхшасанг ҳам, мени яқиндагина севардинг, – Робертанинг ёноқлари қизариб, кўзлари ялтиради. У бир зум тўхтаб қолувди, Клайд бунинг охири нима билан тугашига ақли етмай, Робертага диққат билан тикилди. – Сен эса бари бир мени ўз ҳолимга ташлаб кетолмайсан, Клайд, бунга йўл ҳам қўймайман! Ноиложман! Ноиложман, деяпман сенга! – Робертанинг овози баландлаб, кесилди. – Бунинг менга жуда ҳам кераги бор. Бир ўзим нима қилишимни билмайман, қарашадиган одамим ҳам йўқ, шунинг учун ёрдам қилишинг ке-

рак. Мен бу фалокатдан қутулишим керак, вассалом. Ота-онамнинг олдига шундай ҳолда – эрсиз ва мададсиз боролмайман, – Робертанинг нигоҳи илтижоли ва газабнок кўринди, айтганларини тасдиқлаётгандай қўл лари маҳкам қисилди. – Менга, ўзинг айтгандай, қарашиш қўлингдан келмас экан, бошқача мадад қилишинг керак, бор гап шу, – деди Роберта жаҳл билан. – Жилла бўлмаса, мени ҳозирча ташлаб кетолмайсан, ҳозирча мен сенсиз ҳеч қаяққа боролмайман. Сенга, мени олиб, умрбод бирга тур, деяётганим йўқ, – қўшимча қилди Роберта. У, гапимни шу тариқа юмшатиб, Клайд-ни уйланишга кўндирарман, эҳтимол, кейинчалик у ёғи яхши бўлиб кетар, деган хаёлга борганди. – Ундан кейин истасанг, мени ташлаб кетаверасан. Мен тинчиб олганимдан кейин майли. Сенга тўсиқ бўлолмайман, тўсиқ бўлишни истаганимда ҳам бу ишни қилолмас эдим. Ҳозир эса мени ташлаб кетолмайсан! Ҳа, бундай қилолмайсан! Бундан ташқари, – қўшиб қўйди у, – бошимга шунақа нарса тушишни истамовдим, сен бўлмасанг, бу балога йўлиқмасдим. Уйингга келиб тураман, деб мени мажбур қилдинг, маҳкам туриб олдинг. Энди эса мени ташламоқчисан, ўзингни ўзинг эпла, демоқчисан. Нега деганда, сирим очилса, улфатларим яқин йўлатишмайди, деб қўрқяпсан.

Роберта жим қолди, унинг толиққан асаби бу олишувга дош беролмади. У секин ва титраб йиғлашга тушса ҳам, ўзини тутишга бор кучи билан уринаётгани сезилиб турарди. Улар бир-бирларига қарама-қарши туришарди: Клайд нима жавоб қилишни билмай унга маъносиз қараб турар, Роберта эса ўзини қўлга олишга ҳаракат қилаётган эди. У ниҳоят, ўзини босиб олганидан кейин гапида давом этди:

– Нима, мен икки ой аввалгидан бошқача бўлиб қолдимми, айт-чи? Мен сенинг нимага ўзгариб кетганингни билмоқчиман. Сабаби нимада? Рождество байрамигача менинг атрофимда жуда айланиб-ўргилардинг... айланиб-ўргилиш қийин иш бўлса керак-да. Бўш нақтингни мен билан ўтказардинг, энди эса ҳар сафар мен сенга кел, деб ялинишим керак. Гап нимада ўзи? Бошқа қиз топганинг учун шунақа қиялсанми, мен шуни билмоқчиман. Ўша ким ўзи, Сондра Финчлими ё Бертина Крэнстонми, ё бошқа бирортасими?

Роберта шуларни гапираркан, Клайддан кўзини узмай турарди. Клайд, Роберта, мабодо, Сондра ни билиб қолгудай бўлса, нима деркин, деб юраги пўкиллаб юрар эди; энди эса Роберта ҳанузгача бирор муҳим нарсани билиш у ёқда турсин, ҳатто қандайдир тайинли бир қиздан шубҳаланмаётганини ҳам кўриб, суюниб кетди. Робертадан кўнгли қолганидан, унинг мусибатга парвойи фалак эди. Шунда ҳам қўрқоқлиги, Робертанинг танг аҳволдалиги ва талаблари хатарли эканлиги туфайли ўзгаришига ҳақиқий сабаб нима ва кимлигини айтишга чўчиди. Бунинг ўрнига у жавоб қилди:

– Адашяпсан, Берта. Гап нимадалигини тунунмаяпсан. Менинг келажагим шу ерда. Мабодо, бу ишимни ташласам, ўсишимга қайта бунақа имкон бўлмайди. Мабодо, сен айтгандай уйлансам ёки бу ердан кетсам, ҳаммаси чиппакка чиқади. Сенга айтсам, сабр қилмоқчиман, жиндай пул йиғиб, кейин уйланмоқчиман. Ҳозир баридан кечсам борми, икковимиз ҳам қўлимизни бурнимизга тикиб қолаверамиз, – Клайд бир дақиқа Роберта билан орани очиқ қиламан, деганини унутиб ноилож ҳолда қўшиб қўйди: – Бундан ташқари, Берта, – гапида давом этди у, – сен агар ёрдами тегадиган бирор одам топсанг ёки вақтинча бирор ёққа

кетиб, бу ишни ўзинг эпласанг, сенга пул юбориб туришим мумкин. То ўзингни ўнглаб олгунингча шундай қилиш қўлимдан келади.

Клайднинг юзида бутунлай чорасиз аҳволда қолганлиги акс этиб турарди. Унинг қарашиш бора-сидаги яқиндаги режа ва ниятлари пучлигини Роберта кўрган эди. Агар у Робертадан ва бўлажак фарзандидан шунчалик бепарво, шунчалик бағри қаттиқлик билан қутулмоқчи бўлаётган экан, демак, кўнгли жуда ҳам совиганлигини тушуниб, жаҳли чиқиш у ёқда турсин, кўрқиб ҳам кетди.

– Жуда бошқача бўлиб кетибсан, Клайд! – деб юборди Роберта қизишиб. У танишганларидан бери энди шунақа дадил ва терс гапириши эди. – Жуда бераҳм бўла оларкансан! Ўз фойдангни кўзлаб, бу ерда қолиб, аввалгидай яшамоқлик учун мени ёлғиз жўнатиб юбормоқчисан. Мен сенинг йўлингга тўсқинлик қилишни тўхтатганимда ва мен тўғримда ҳам чекишингнинг зарурати қолмаганда, сен бошқа бирор қизга уйланасан. Йўқ, мен буни хоҳламайман. Бу ноинсофлик. Мен истамайман, вассалом. Истамайман – шу билан гап тамом... Ё менга ёрдам қиладиган врач топасан, ё бўлмаса, менга уйланасан ва ақалли бола туғилгунча, ота-онам ва мен танийдиган одамларнинг кўзига бемалол қарайдиган бўлгунимча бирор ёққа кетамиз. Кейин ташлаб кетавер – менга бари бир. Мендан кўнглинг қолиб, қарагинг ҳам келмаётганидан кейин мен ҳам сен билан туришни истамайман. Бироқ бари бир сен менга қарашишинг керак, ҳа, керак! ё Парвардигор!.. – у яна оҳиста, аччиқ-аччиқ йиғлай бошлади. – Севгимизнинг охири шунақа бўлишини... Менга ёлғиз ўзинг кетавер дейишингни, ўзинг эса бу ерда қолмоқчилигингни билганимда-ку!.. Ё худойим!.. Қўлда болам билан бир ўзим, эрсиз...

Роберта қўлларини чимчилаб, умидсиз бош чайқади. Клайд айтган гапи қаттиқ ва яхши эмаслигини билиб турса ҳам, эс-ҳуши Сондрада бўлгани сабабли ўша айтган гапидан яхши ёки безарар нарса йўқ, деб ўйлар, Робертанинг рўпарасида турарди-ю, нима дейишни билмасди.

Бу оғир суҳбат яна анчага чўзилди. Ниҳоят, икковлари шундай қарорга келишди: Клайд бир ёки икки ҳафта мобайнида врач, ёки Робертага ёрдами тегадиган бирорта одамни қидириб кўрадиган бўлди. Икки ҳафтадан кейин ҳам иш чиқмайдиган бўлса (бу таҳдид гарчи очиқ айтилмаган бўлса ҳам, англаш мумкин эди)... Клайд Робертага уйланади. Никоҳлари гарчи вақтинча бўлса-да, қонуний тус олади, то Роберта ўзини ўнглаб олгунча шу нарса керак. Бу таҳдид Робертага қанчалар оғир ва хўрлик келтирадиган бўлса, Клайдга ҳам шунчалар машаққат эди.

Адабий-бадший нашр

ТЕОДОР ДРАЙЗЕР

АМЕРИКА ФОЖИАСИ

Биринчи қисм

Муҳаррир

Маъмура ҚУТЛИЕВА

Бадий муҳаррир

Уйғун СОЛИҲОВ

Мусахҳиҳ

Мадина МАҲМУДОВА

Саҳифаловчи

Суннат МУСАМЕДОВ

Техник муҳаррир

Сурайё АҲМЕДОВА

Лицензия рақами: АІ № 252, 2014 йил 02.10.да берилган.

Босишга 2016 йил 17.03.да рухсат этилди.

Бичими 84x108 1\32.

Босма табағи 39,0. Шартли босма табағи 65,52.

Гарнитура «Bookman Old Style». Офсет қоғоз.

Адади 5000 нусха. Буюртма № 63.

Баҳоси келишилган нархда.

«Янги аср авлоди» НММда тайёрланди.

100113. Тошкент, Чилонзор-8, Қатортол кўчаси, 60.

Мурожаат учун телефонлар:

Нашр бўлими – 147-00-14; 129-09-72;

Маркетинг бўлими – 128-78-43; 397-10-87 факс – 273-00-14;

e-mail: yangiasravlod@mail.ru